

Marija Počivavšek



❖ EN GROS & EN DETAIL ❖

Trgovina v Sloveniji do druge svetovne vojne: trendi, strukture, prakse





Marija Počivavšek se je rodila v Celju, osnovno šolo je obiskovala v Podčetrtku. Po končanem izobraževanju na Pedagoškem šolskem centru v Celju se je leta 1982 vpisala na Filozofsko fakulteto Univerze v Ljubljani, kjer je leta 1986 diplomirala iz enopredmetne zgodovine. Za diplomsko nalogo *Slika trgovskega prometa Senja na podlagi mitninske knjige v letih 1531–1534* je s soavtorico Sonjo Rihtaršič Anžič leta 1987 prejela fakultetno Prešernovo nagrado.

Istega leta se zaposlila v Muzeju novejšje zgodovine Celje, kjer (je) dela(la) pretežno kot kustos zgodovinar; en mandat (2001–2006) je bila tudi direktorica muzeja. Med drugim je soavtorica stalne razstave **Živeti v Celju**, sodelovala je pri muzejskih in medinstitucionalnih razstavnih projektih. Njena bibliografija zajema preko 170 enot, pripravila je okrog 20 obsežnih ter prav toliko manjših tematskih razstav, vodila je številne projekte, na znanstvenih in strokovnih srečanjih doma in v tujini pa je predstavljala svoje prispevke. Bila je glavna urednica muzejske knjižne zbirke *Odsevi preteklosti: Iz zgodovine Celja 1780–1991*.

Na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani je nadaljevala podiplomski študij in leta 2006 ji je bil odobren neposredni prehod na doktorski študij. Oktobra 2011 je uspešno zagovarjala doktorsko disertacijo *Trgovina v Sloveniji med obema vojnama: Ljubljana – Maribor – Celje*.

V Muzeju novejšje zgodovine Celje se kot muzejska svetnica in vodja Oddelka za muzejsko gradivo ukvarja z razstavnim, raziskovalnim, mentorskim in uredniškim delom. Je članica predsedstva Skupnosti muzejev Slovenije in podpredsednica Slovenskega muzejskega društva. V obdobju 2003–2008 je bila predsednica Zgodovinskega društva Celje, danes je članica izdajateljskega sveta revije *Acta Medico-Historica Adriatica* ter uredniških odborov revije *Zgodovina za vse* in monografske zbirke *Zgodovini.ce*.

Marija Počivavšek

En gros & en detail

*Trgovina v Sloveniji do druge svetovne vojne:
trendi, strukture, prakse*

Celje, 2012

zgodovini.ce 13

ISSN 1854-7591

© Marija Počivavšek

EN GROS & EN DETAIL

Trgovina v Sloveniji do druge svetovne vojne: trendi, strukture, prakse

Izdalo in založilo

© Zgodovinsko društvo Celje

Zanj

Tone Kregar

Uredniški odbor

Bojan Cvelfar, Janez Cvirn, Branko Goropevšek, Tone Kregar,

Marija Počivavšek, Andrej Studen, Aleksander Žižek

Recenzenta

Mitja Ferenc, Žarko Lazarevič

Uredila

Marija Počivavšek

Prevod

Ekspert d.o.o.

Slikovno gradivo

Muzej novejšje zgodovine Celje, Muzej novejšje zgodovine Slovenije,

Pokrajinski arhiv Maribor, Zgodovinski arhiv Celje, Zgodovinski arhiv Ljubljana

Oblikovanje naslovnice

Triartes, Domjan

Računalniški prelom

Andrej Mohorič

Tisk

Grafika Gracer

Naklada

300 izvodov

Celje, 2012

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

339.3(497.4)(091)

POČIVAVŠEK, Marija

En gros & en détail : trgovina v Sloveniji do druge svetovne vojne : trendi, strukture, prakse / Marija Počivavšek ; [prevod Ekspert ; Muzej novejšje zgodovine Celje ... et al.] - Celje : Zgodovinsko društvo, 2012. - (Zgodovini.ce, ISSN 1854-7591 ; 13)

ISBN 978-961-6845-03-8

263525888

Vsebina

PREDGOVOR	7
UVOD	10
TRGOVINA KOT GOSPODARSKA PANOGA	13
Trgovinska politika	13
Funkcija	14
Struktura	18
ZAKONODAJNO OKOLJE	23
Obrtna zakonodaja	24
1859: <i>Obrtni red</i>	25
1931: <i>Zakon o obrtih</i>	34
Trgovinska zakonodaja	38
1862: <i>Občni kupčijski zakonik</i>	38
1937: <i>Trgovinski zakon</i>	42
RAZVOJNI TRENDI V TRGOVINI	45
Trgovina v preteklosti	45
<i>V svetu</i>	45
<i>Na slovenskem ozemlju</i>	54
<i>Po uvedbi obrtne svobode 1859. leta</i>	66
Oris trgovine v Sloveniji med svetovnjima vojnama	77
<i>Evropski okvir</i>	77
<i>Zunanja trgovina</i>	78
<i>Gospodarske razmere</i>	85
<i>Gospodarska doktrina</i>	102
TRGOVINA V SLOVENSKIH URBANIH SREDIŠČIH	106
Trgovina v Ljubljani	112
<i>Oris mesta</i>	112
<i>Razvoj trgovine</i>	116
<i>Gravitacijsko območje</i>	127
<i>Struktura</i>	128
<i>Trgovski gremij</i>	143
<i>Ljubljanski velesejem</i>	146

Trgovina v Mariboru	150
<i>Oris mesta</i>	150
<i>Razvoj trgovine</i>	154
<i>Gravitacijsko območje</i>	169
<i>Struktura</i>	170
<i>Trgovski gremij in druge organizacije</i>	181
Trgovina v Celju	184
<i>Oris mesta</i>	184
<i>Razvoj trgovine</i>	189
<i>Gravitacijsko območje</i>	200
<i>Struktura</i>	202
<i>Trgovski gremij in organiziranost trgovcev</i>	230
STRUKTURA SLOVENSKE TRGOVINE	238
Vloga trgovine v gospodarstvu	240
Specializiranost trgovin	251
Oblike trgovinskih družb	262
Velika gospodarska kriza in trgovina	271
Nelojalna konkurenca	289
TRGOVCI, POMOČNIKI, VAJENCI	299
Osebnost trgovca in umetnost prodajanja	299
Struktura zaposlenih	303
Stanovska organiziranost trgovstva	318
<i>Zbornica</i>	320
<i>Gremiji</i>	324
<i>Društva</i>	326
Plače	333
Delovni čas	336
Socialna politika	343
<i>Bolniško zavarovanje</i>	349
<i>Nezgodno zavarovanje</i>	352
<i>Pokojninsko zavarovanje</i>	353
Trgovsko strokovno šolstvo	356
<i>Ljubljana</i>	362
<i>Maribor</i>	367
<i>Celje</i>	370

POSLOVANJE	374
Registriranje trgovskega podjetja	374
En gros & en detail	378
Oprema poslovnih prostorov	380
Reklama in trgovina	383
NAMESTO ZAKLJUČKA: POGLED NAPREJ	396
Summary	398
Zusammenfassung	399
Viri in literatura	400
Viri	400
Literatura	402
Kazala	409
Imensko kazalo	409
Kazalo grafov	414
Kazalo tabel	415
Seznam okrajšav	415

*Ta svet je pisan sejm, kjer vse trguje,
kjer vse se vprek prodaje in kupuje.*

Anton Aškerc, Zlatorog

PREDGOVOR

Nakupovanje predstavlja v sodobnem času pomemben aspekt vsakdanjega življenja, ki se mu praktično ne moremo izogniti: pojavlja se v vseh segmentih našega bivanja, z njim se vsakodnevno srečujemo ter zanj namenjamo veliko našega časa in energije. Nakupovanje je v današnji potrošniški družbi postalo pravi fenomen, o katerem nastajajo prave (sociološko-antropološke) študije.¹ Lahko se strinjamo z Joan Ockman, eno vodilnih osebnosti v svetu arhitekture, ki je o tem pojavu dejala: »Nakupovanje se je zasidrilo v človeško kolektivno zavest in spremenilo naše bivanje ter zaznavanje sveta.« Racionalnega potrošnika, homo oeconomicusa, je Merkur² popolnoma zasvojil; ljudje danes ne kupujemo samo tistega, kar potrebujemo, ampak v nakupovanje vpletamo tudi čustva. Sociologi in drugi strokovnjaki namreč ugotavljajo, da sodobnega potrošnika pravzaprav sploh ne vzpodbuja materializem, ampak izkustvo užitka – »Želeti, ne imeti« je glavni motiv iskanja ugodja –, nakupovalni centri pa postajajo vse pomembnejši prostor preživljanja prostega časa, kjer se sploh ne nujno (samo) nakupuje. Mala mesta velikih nakupov so v vedno večji meri tudi prostori komunikacije in druženj, zbirališča mladih, družin, starejših ... Te moderne oblike prodajnih prostorov postajajo povsod po Evropi vse bolj razširjene.³ A ni bilo vedno tako.

Trgovina je ena najstarejših dejavnosti nasploh, ne samo gospodarskih; prisotna je bila pri vseh civilizacijah in je pomembno prispevala k razvoju in napredku družbe. »Pretrgano stičišče med 'materialnim življenjem' (v smislu najpreprostejšega gospodarstva) in gospodarskim življenjem se uteleša v tisoč drobnih točkah: tržnicah, prodajalnah ... Te točke so obenem tudi prelomnice: na eni strani gospodarsko življenje, z menjavo, denarjem, vozlišči in višjimi oblikami, trgi, borzami ali sejmi; na drugi strani 'materialno življenje', ne-gospodarstvo v večnem znamenju samozadostnosti. Gospodarstvo se začena na pragu menjalne vrednosti.«⁴ Trgovina je sprva potekala znotraj manjših, zaprtih skupnosti, v razvitejši fazi pa je premoščala razdalje med mesti in državami, med kontinenti in med različnimi deli sveta. Svetovna trgovina (je) usmerja(la) gospodarstvo.⁵ »Gospodarstvo je na prvi pogled sestavljeno iz dveh velikanskih območij: iz proizvodnje in porabe. Družba ves čas proizvaja in obenem troši. Med obe vesolji pa se vriva še tretje, ozko, vendar živahno kakor reka, tudi prepoznavno na prvi pogled: menjava ali, če hočete, tržno gospodarstvo.«⁶ In tržišča so lahko različna – od lokalnih pa do mednarodnih, dandanes

¹ Kot primer navajam tri dela:

– Breda Luthar, *Homo ludens – Homo šoper. Uvod v potrošniško kulturo*, v: *Cooltura*, Ljubljana 2002, str. 245-263

– Špela Šeme, *V vrtincu potrošnje*, Ljubljana: UL-Fakulteta za arhitekturo, 2006, 288 str.

– Martin Lindstrom, *Nakupologija. Resnica in laži o tem, zakaj kupujemo*, Ljubljana 2009, 135 str.

² Merkur je bil pri Rimljanih sel bogov in bog trgovine. Njegova podoba s perutmi se je pogosto uporabljala za alegorijo *Trgovine*, po njem pa so poimenovali tudi časopise, društva in trgovinska podjetja.

³ Po eni izmed raziskav je bilo ugotovljeno, da se Ljubljana s 1667 m² nakupovalnih centrov na prebivalca uvršča na prvo mesto v Evropi. Podobne površine na prebivalca dosega še mesta na Češkem, Poljskem in v Litvi. Prim.: Nataša Rižnar, *Homo šoper*, v: *Večer-Bonbon*, 15. 5. 2007.

⁴ Braudel, *Igre menjave*, str. 9.

⁵ Braudel, *Strukture vsakdanjega življenja*, str. 229.

⁶ Braudel, *Igre menjave*, str. 13.

globalnih: »Naj je trg mestni, krajevni, narodni ali mednarodni, njegova stvarnost je za trgovca nujna in ovija njegovo delovanje in ga spodbuja ali prisiljuje. Za nameček se trgi v stoletjih spreminjajo. In spreminjajoči se zemljepis in gospodarstvo trgov delovanje posameznega trgovca seveda nenehno preoblikujeta in preusmerjata.«⁷

Trgovci so bili v dobi meščanstva eden od slojev, ki so generirali meščansko družbo. Vemo, da meščanstvo ni bilo enoten razred, temveč konfiguracija različnih družbenih skupin. Meščanskost naj bi v prvi vrsti pomenila »kulturo«, kulturni habitus, skupno priznavanje določenega načina mišljenja in vedenja. Ta kultura je bila tesno povezana s samorazumevanjem premoženja in izobrazbe. In trgovci, tisti (naj)premožnejši so (poleg industrijskih podjetnikov in bančnikov npr.) sestavljali meščanstvo po premoženju. V 19. stoletju je nastal kvantitativno znatnejši podjetniški element, ki je na različnih ravneh stopal v ospredje in se skupaj s prav tako naraščajočimi skupinami (višjih) državnih uradnikov in predstavniki svobodnih poklicev (večinoma z univerzitetno izobrazbo) oblikoval kot novo meščanstvo (dolgo časa uporabljan pojem »srednji stan« oz. »srednji razred«).⁸

Most med produktivnimi podjetji in potrošniki predstavlja ravno trgovinska dejavnost; trgovina je tako postala ena razvojno najbolj propulzivnih dejavnosti, njen ustroj in zunanja podoba sta se v zadnjem stoletju izjemno hitro spreminjala. V zadnjih desetletjih je globalizacija skorajda popolnoma liberalizirala mednarodno blagovno trgovino, ekonomsko-politične razmere pa so – do sedanje gospodarske krize – omogočale tudi manj premožnim slojem prebivalstva, da so lahko vzdrževali primeren življenjski standard in uživali blagodatni hiperpotrošniške družbe.

Trgovina je bila na slovenskem ozemlju že od nekdaj dobro razvita. Na to je nedvomno vplivala ugodna geografska lega, stičišče poti od severa proti jugu in od vzhoda proti zahodu. Tudi dandanes – podatki Ajpesa so za čas pred zadnjo gospodarsko krizo – je trgovina ena najmočnejših dejavnosti v slovenskem gospodarstvu: prispeva okoli tretjino prihodkov vseh gospodarskih družb, ustvari okoli petino celotnega in čistega dobička, dobrih 17 % dodane vrednosti, zaposluje prav tako okoli 17 % delavcev, v številu družb pa ima okoli 30 % delež. Razvoj slovenske trgovine je bistveno pospešila njena koncentracija v devetdesetih letih in izjemna konkurenčnost. Tržna struktura je danes primerljiva z razvitimi evropskimi državami, saj (v prodaji na drobno) največji trije trgovci obvladujejo okoli 80 % trga;⁹ po količini nakupovalnih površin na prebivalca je Slovenija po nekaterih podatkih celo na prvem mestu znotraj EU.

Namen monografije je s pomočjo interpretacije zgodovinskih virov in literature prikazati temeljne ekonomske premike na polju trgovine v slovenskem prostoru, s poudarkom na prvi polovici 20. stoletja. Izhodišče predstavlja razvojna primerjava s predhodnimi obdobji, zlasti glede zakonodajnega okolja, pa tudi kot posledico splošnega gospodarskega in tehnološkega razvoja, kar se prav tako odraža v razumevanju in udejanjanju pojma 'trgovina'.

⁷ Ibidem, str. 155.

⁸ O strukturi meščanstva v avstrijski monarhiji glej: Ernst Bruckmüller, *Nove raziskave zgodovine avstrijskega meščanstva*, v: ZČ, št. 3, 1991, str. 372, 375, 377.

⁹ FT-Tema: *Trgovina*, v: Delo FT, 12. marca 2007.

Obdobje slovenske zgodovine med svetovnima vojnama je v veliki meri dobro raziskano. Kljub zanimanju slovenskih zgodovinarjev za raziskovanje gospodarske zgodovine – v zadnjih desetletjih je bila odprta vrsta raziskovalnih problemov s tega področja –, pa je trgovina ostala izven sistematičnega raziskovalnega interesa; še najbolj so tovrstno raziskana starejša obdobja. Navkljub dejstvu, da je trgovina poleg denarništva, obrti in industrije ena temeljnih gospodarskih panog, nikakor ne moremo govoriti o celoviti obravnavi tovrstne problematike. Trgovino so pretežno vsi avtorji obravnavali v kontekstu širše ekonomske zgodovine, v glavnem v povezavi z industrijo in obrtjo oz. v kontekstu gospodarskih interesov držav(e) ter gospodarskih prostorov in trendov. Ker je bilo to področje do sedaj ne celovito, sporadično in pomanjkljivo raziskovano in raziskano, je bil namen te študije prvenstveno premostitev te vrzeli. Tako le-ta na eni strani predstavlja analizo gospodarskih (trgovinskih) razmer, po drugi strani pa s problemskim pristopom prispeva k sintetičnemu pogledu na to problematiko.

Namen raziskave je bil tudi znanstveno-kritično odgovoriti na vprašanja, ki se reprezentirajo s tematizacijo razvojnih dosežkov, stanj in praks slovenske trgovine v časovnem okviru med prvo in drugo svetovno vojno. Raziskovalno je študija zasnovana na konceptih komparativnosti, vzročno-posledične strukturiranosti in vzajemne sintetičnosti historičnih procesov. Zatorej je bil cilj in namen te raziskave historična primerjava vloge trgovine v Sloveniji kot ene najpomembnejših gospodarskih panog, zlasti v obdobju med svetovnima vojnama, kamor je časovni lok raziskave najbolj usmerjen. Primerjalno historično je položaj trgovine predstavljen na primeru treh največjih slovenskih mest – Celja, Maribora in Ljubljane –, torej interpretacija na mikro ravni, da bi potem tako zbrane podatke primerjalno analizirala in sintetizirala ter jih postavila v širši, slovenski kontekst.

Knjiga, ki je pred vami, predstavlja predelano in dopolnjeno doktorsko disertacijo, ki sem jo zagovarjala oktobra 2011 na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. V zastavljenem vsebinskem in metodološkem okviru predstavlja monografija celovito raziskavo o trgovinski dejavnosti v Sloveniji v obdobju med svetovnima vojnama in tako prispeva k dosedanjim historičnim diskurzom, obenem pa s stališča trgovinske dejavnosti ter njene gospodarske in socialne vloge prispeva k celovitejši podobi in predstavitvi življenja Slovencev v tem času.

V želji, da bo primerjalna analiza in sintetična obravnavo slovenske trgovine v obdobju med svetovnima vojnama pripomogla k osvetlitvi novi vidikov v slovenskem zgodovinskega, se želim zahvaliti vsem, ki so pripomogli k nastanku tega dela, mi svetovali in me podpirali. Najprej seveda zahvala obema mentorjema in recenzentoma, prof. dr. Mitji Ferencu ter prof. dr. Žarku Lazareviću, za usmerjanje ob nastajanju te raziskave. Za spodbude pri delu se zahvaljujem dr. Francetu Kresalu in zaslužnemu prof. dr. Miroslavu Stiplovšku, za naklonjenost ob nastajanju in izidu tega dela pa Muzeju novejših zgodovine Celje in Zgodovinskemu društvu Celje. Naštetim, kot tudi vsem ostalim – ne nazadnje tudi moji družini –, ki so mi v letih raziskovalnega dela tako ali drugače stali ob strani, me podpirali in razumeli, velja moja iskrena hvaležnost.

UVOD

Trgovina v najširšem smislu je vsaka izmenjava blaga, v ožjem pomenu pa nabava blaga in njegova prodaja. V najstarejših zgodovinskih obdobjih je lahko človek svoje potrebe zadovoljeval sam, in sicer z lastno proizvodnjo in s produkti iz svoje okolice, a že kmalu je začelo prihajati do izmenjave dobrin in blaga: sprva le do menjave, pozneje do denarne in še kasneje do kreditne trgovine. Vzporedno z denarnim in kreditnim gospodarstvom se je začel uveljavljati tudi trgovski poklic; trgovina je namreč iskala in povezovala producente in potrošnike – s tem, ko je prevzemala blago tam, kjer ga je bilo dovolj in ga posredovala tja, kjer so ga potrebovali, je obenem zadovoljevala svoje lastne koristi. V svojem bistvu je ostal delokrog trgovine ves čas nespremenjen, le prometna sredstva, razdalje, hitrost in obseg so se povečevali. Od krošnjarja do modernega trgovskega centra je bila dolga razvojna pot, vselej pa je bila trgovina med najživahnejšimi elementi gospodarskega razvoja.¹⁰ »Nobena veda ni popolna, a najmanj popolna je mlada trgovinska veda, ker je kompliciranejša od geometrije, nezanesljivejša od astronomije in meteorologije. Zakaj danes je lažje napovedati solnčni ali lunin mrk kokor trgovski bankerot.«¹¹ Ekonomist Aleksander Bilimovič je definiral trgovino kot posebno vrsto pridobitne gospodarske dejavnosti, ki obstoji v nakupu blaga z namenom njegove nadaljnje prodaje zaradi pridobivanja dohodkov brez posebnega spreminjanja blaga.¹² Namen in cilj trgovine je torej, da posreduje pri menjavi blaga. Pri tem procesu pa je trgovec odvisen od komunikacijskih sredstev in prometnih poti. Trgovinski posli so se v veliki meri sklepali brez osebnega stika (le-tega je zamenjala korespondenca), s pomočjo vzorcev in agentov, kar je izmenjavo blaga olajšalo in pospeševalo. Zaradi neposrednih trgovinskih zvez je torej odpadla vrsta posrednikov, vmesna trgovina je vse bolj stopala v ozadje, razvijala pa sta se komisijska trgovina in konsignacijska prodaja.¹³ Od trgovine se je ločilo najbolj zamudno delo – prevažanje blaga; špedicija¹⁴ je postala samostojna panoga. Kot samostojni poklici v trgovini so se izoblikovali tudi agentje,¹⁵ mešetarji¹⁶ in komisionarji,¹⁷ vsi kot posredniki med prodajalci in kupci. »Najbolj pozoren mora biti moderni trgovec na to, da ugodno in pravočasno nakupuje in v zadostni meri prodaja. Pri nakupovanju ima navadno večje težkoče nego pri prodajanju /.../ Trgovec mora biti v vsakem času orientiran o konjunkturah cen, o zalogah, poznati in vpoštovati mora dotične krajevne uzance, ozirati se mora pri izbiranju najboljšega in najpripravnjšega transportnega pota na obstoječe vozne postavke in druge izdatke in končno mora pri mednarodnem plače-

¹⁰ O. M-e, *Trgovec nosilec kulture*, v: TT, št. 10, 1929.

¹¹ Peter Šilec, *Šestnajst resnic Cassonovih o trgovinstvu*, v: TT, št. 7, 1931.

¹² Anton Podgoršek, *O potrebah, dobrinah in funkcijah trgovine*, v: TT, št. 6, 1926.

¹³ Prodajanje iz skladišča za točno določenega kupca.

¹⁴ Špediter je tako stopil med producenta in trgovca, skrbel je za redno odpošiljanje blaga in za dostavo le-tega naslovniku, predvsem pa za pretovarjanje in carinjenje. Špediter je torej poklicno razpošiljal tuje blago s prometnimi sredstvi in sklepal v ta namen pogodbe v svojem imenu, a za tuj račun. Več o tem: R. Ranzinger, *Razvoj in pomen špedicijske stroke*, v: TT, št. 12, 1935.

¹⁵ Agent je pri prodajanju ali nakupovanju zastopal enega ali več trgovcev, ki pa med sabo niso smeli konkurirati.

¹⁶ Mešetar je v medsebojni stik spravljal prodajalce in kupce ali pa v njihovem imenu sam sklepal kupčije.

¹⁷ Komisionar je bil posrednik med producentom in prvim kupcem in je v trgovino vlagal tudi svoj kapital.

vanju na podlagi danih meničnih kurzov reducirati cene. Za to nima le natančnih poročil in obvestil v dnevnikih časopisih na razpolago, temveč tudi cirkularje večjih trgovskih hiš in korespondentov, kakor tudi ponudbe špediterjev in tarife transportnih zavodov.«¹⁸

Polagoma je dozorelo spoznanje, da je kupčija umetnost in veda, ki zahteva posebne talente, široko izobrazbo, trden značaj in temeljite priprave. Med teoretike trgovinske vede lahko prištevamo Kanadčana Herberta N. Cassona,¹⁹ o katerega načelih je pogosto pisal Trgovski tovariš. Slavno je postalo njegovo predavanje *Geld verdienen und glücklich sein*, ki ga je imel leta 1914 pred 3.000 trgovci. Tako rekoč zakon so postali njegovi *Axioms of Business*. Cassonove resnice niso niti akademska pravila niti teorije; trgovine ne obravnava z vidika, kakšna bi lahko bila ali kašna bi naj bila, temveč, kakšna je. Poglejmo si njegovih 16 resnic:

1. Za vsak trgovski posel so potrebne dve ali več oseb.
2. Vsak trgovski posel ima tri elemente: prodajalca, kupca in blago.
3. Cena je vsota stroškov in koristi.
4. Preobilica blaga zmanjšuje ceno, pomanjkanja blaga jo zvišuje.
5. Kupec je tisti, ki mu več pomeni blago kakor njegova cena.
6. S časom se povečujejo stroški.
7. Premikanje blaga zvišuje stroške.
8. Povečana produkcija zmanjšuje stroške.
9. Pridobitni stroški so vsota nabavnih stroškov in režije.
10. Režija je pred koristjo.
11. Zvišani rizik zahteva višjo korist.
12. Vse vrednote se prevrednotijo.
13. So otipljive in bodoče vrednote.
14. Le zlato je denar.
15. Povprečje izkazuje uspeh.
16. Trgovski posli stremijo po združitvah.

Trgovina je izmenjava blaga v pridobitne namene in pri kateri blago praviloma menja lastnika in kraj. Pri tem procesu razlikujemo:²⁰

- po lastninskem razmerju: lastno, komisijsko in agenturno trgovino,
- po obliki podjetja: trgovsko in tovarniško trgovino,
- po krogu odjemalcev: vele- in malo trgovino,
- po obliki izmenjave: krajevno, tržno, sejmsko, borzno in distančno trgovino,
- po smeri: uvozno, izvozno in tranzitno trgovino.

Primarna naloga trgovine je torej, da posreduje prehajanje blaga od producenta do potrošnika. Kmetijski pridelki in industrijski izdelki dobijo svojo pravo vrednost šele, ko pridejo s pomočjo trgovine v promet, ko postanejo trgovinsko blago. Od trgovine pa

¹⁸ *O modernem trgovanju*, v: STV, št. 1, 1908.

¹⁹ Casson trdi, da se je veda o poslovnem uspehu rodila v Angliji; že Bacon je namreč pisal: »Kakor je denar merilo za robo, tako je čas merilo za trgovino; trgovinstvo je tem dražje, s čim manjšo hitrostjo se vrši. Čas prav izbrati, se pravi čas štediti, in vsaka nepotrebna kretnja je udarec po zraku. Zato morajo biti pri vsaki trgovini tri dobe: priprava, preiskava in izvršitev.« Glej: Peter Šilec, *Šestnajst resnic Cassonovih o trgovinstvu*, v: TT, št. 7, 1931.

²⁰ Dr. Nemo [Hugo Uhliř], *Trgovsko-gospodarski leksikon*; 2. del, str. 607.

imajo koristi tako proizvajalci, pa tudi potrošniki: v obravnavanem času je že vsaka podeželska trgovina morala imeti na zalogi raznovrstno zalogo blaga, ki ni bila samo produkt domačega gospodarstva, ampak je prišlo tudi od drugod. Brez (mednarodne) trgovine ne bi bilo mogoče zadostiti raznolikim potrebam potrošnikov. Vplivi trgovine presegajo ekonomski pomen, saj soomogočajo nacionalno blagostanje: trgovina vzpodbuja produkcijo, saj nakazuje vedno nove potrebe konzumentov. Produkcija je z razvojem prometa pridobivala nova tržišča, skratka, trgovina je v kulturni delokrog povezala takorekoč ves svet.²¹ In zakaj kulturni delokrog? Že od nekdaj je trgovina z materialnim blagom širila tudi civilizacijo, in to v najbolj oddaljene kraje sveta, širila je mestno kulturo, trgovina je bila pospeševalka napredka. Zaradi trgovine so (bili) v medsebojnih razmerjih različni narodi sveta. In danes, v dobi globalizacije, je svet postal eno samo tržišče, na katerem so stalno vzpostavljene trgovske zveze med ljudmi in narodi.

²¹ O vlogi trgovine nasploh je na prvem vseslovenskem trgovskem shodu v Ljubljani govoril Danilo Majaron. Glej: *Poročilo o I. slovenskem trgovskem shodu v Ljubljani dne 20. oktobra 1907*, v: STV, št. 11, 1907.

TRGOVINA KOT GOSPODARSKA PANOGA

TRGOVINSKA POLITIKA

Trgovina je eden najvitalnejših delov gospodarstva, saj posreduje med producentom in konzumentom, med ponudbo in povpraševanjem, med izobiljem in pomanjkanjem, išče nova tržišča in seznanja svet z novimi proizvodi, vzbuja željo po nakupu teh stvari in posledično vsaj indirektno pripomore k večji produkciji in končno k višji kulturi. Trgovina, oziroma njen nosilec – trgovec – stremi za tem, da se odstranijo vse ovire neomejeni trgovini. Trgovec je gospodarsko liberalno orientiran. On teži za tem, da išče kraje in ljudi, kjer se najceneje kupuje oz. kjer se najdražje prodaja.²²

Tisti del gospodarske politike, ki regulira mednarodno izmenjavo blaga, s ciljem povečati proizvodnjo v državi, se imenuje trgovinska politika. Trgovinska politika določa količino, vrsto in smer mednarodne izmenjave; na ta način se produkcija, delo in kapital usmerjajo v tiste vrste proizvodnje, za razvoj katerih ima država najugodnejše pogoje. Poleg tega glavnega pa ima trgovinska politika še dva vzporedna cilja: služiti v fiskalne namene, kot vir državnih dohodkov in pa kot sredstvo za distribucijo proizvedenih dobrin.²³ Trgovinska politika je delovanje javnih korporacij, ki vplivajo na trgovino, da bi se izpolnjevale in izvrševale njene naloge. Naloge trgovinske politike so različne – socialnopolitične, obrtnopolitične, agrarnopolitične itd. Sredstva, s katerimi se vpliva na trgovino, so prav tako različna: lahko so to carine, izvozne in uvozne prepovedi, reguliranje trgovinskih pogodb, nadalje tarifna politika železnic ter celinskega in morskega prometa, pa tudi subvencije, premije, delovanje trgovinskih zbornic v tujini itd.²⁴

Cilj trgovinske politike je ureditev trgovinskih razmer v domačih in mednarodnih oz. meddržavnih povezavah. Razlikujemo namreč zunanjo in notranjo trgovinsko politiko. Notranja trgovinska politika se ukvarja z ureditvijo pravnih in upravnih zadev trgovinske obrti, medtem ko se zunanja trgovinska politika zanima za vprašanja mednarodne trgovine.²⁵ Trgovinska politika loči dva sistema trgovine: sistem svobodne (proste, liberalne) trgovine, kjer se država ne vmešava v gospodarstvo in pa zaščitni sistem, kjer država z različnimi ukrepi ščiti domačo proizvodnjo. V denarju izraženi primerjalni pregled vsega blagovnega uvoza in izvoza v določenem času se imenuje trgovinska bilanca. Če vrednost izvoza presega vrednost uvoza, je bilanca aktivna (ugodna), sicer je pasivna (neugodna), zelo redko je uravnotežena.²⁶ Lahko rečemo tudi takole: trgovina je aktivna, če v njej delujeta domač kapital in domače delo, pasivna pa tedaj, če posreduje v trgovini neke države tuj kapital in tuje delo.²⁷ Razširjena trgovinska bilanca je plačilna bilanca in pomeni v denarju izraženi primerjalni pregled vseh terjatev in obvez, izhajajočih iz blagovnega in ostalega gospodarskega prometa, ki nastanejo v določenem času državi v

²² Ludovik Böhm, *O trgovski politiki*, v: TT, št. 2, 1926.

²³ I. Kaiser, *O trgovinski politiki*, v: TT, št. 1, 1930.

²⁴ Dr. Nemo [Hugo Uhlir], *Trgovsko-gospodarski leksikon*; 2. del, str. 607.

²⁵ Ibidem, str. 335-336.

²⁶ Albin Ogris, *Trgovinska politika*, Ljubljana 1932, str. 24.

²⁷ Ludovik Böhm, *Zunanja trgovska politika*, v: TT, št. 10, 1926.

primerjavi s tujino. Plačilna bilanca je aktivna, če vse terjatve tuzemstva presegajo njegove obveznosti.²⁸ Trgovinska politika stremi k temu, da pridobi v tujini ugodne prodajne pogoje za tuzemske izdelke. Zato so glavno poanto meddržavnih trgovinskih pogodb predstavljali dogovori o carinskih uvoznih pogojih, sicer pa so z njimi države urejale gospodarske stike lastnega prebivalstva s prebivalstvom drugih držav.²⁹

FUNKCIJA

Pogoj za vsakršno gospodarsko delovanje predstavljajo potrebe ljudi, namreč njihova stremjenja po dobrinah z namenom zadovoljitve osebnih potreb. Človek ima namreč celo vrsto potreb – tako naravnih kot kulturnih. Tako producent kot trgovec si prizadevata, da najdeta sredstva za zadovoljitev danih potreb in da vzbujata vedno nove. Funkcija trgovine je, da v najpopolnejši meri vodi in regulira preskrbo ljudi s potrebnimi dobrinami in da posreduje med producenti in konzumenti. Dobrine, ki se dajo zamenjati, imajo vrednost in ceno. Trgovec igra na razliko v ceni; njegova dejavnost ni nič manj produktivna kot sta produktivna produkcija in transport – produktiven ni samo tisti, ki ustvarja dobrine, ampak tudi oni, ki ustvarja gospodarske vrednote nasploh. Naloga trgovca je, da posreduje pravni prenos lastnine od proizvajalca do potrošnika. Osnovna funkcija trgovine je torej njena posredniška vloga, ki jo lahko opredelimo z več vidikov:³⁰

- Prostorska (interlokalna) funkcija: Trgovec mora premagati razdalje med producentom in konzumentom; prvotna oblika so bili sejmi, kasneje avkcije, dražbe in nato vzorčni sejmi. V sodobnosti pa se nakup in prodaja blaga vršita na borzah, kjer se ob določenih časih shajajo veliki trgovci, industrialci in bankirji. Oblika posredovanja med različnimi kraji izhaja iz regionalnih razlik v proizvodnji in potrošnji. Zaradi različne porazdelitve proizvodnih faktorjev se v eni regiji pojavlja presežek, v drugi pa pomanjkanje določenih proizvodov. S svojo posredniško vlogo trgovina skrbi za izenačevanje ponudbe in povpraševanja v različnih delih države in sveta. Na tej osnovi ločimo notranjo in zunanjo trgovino.
- Časovna (intertemporalna) funkcija: Produkcija in konzum blaga se ne vršita ob istem času, vmes stopijo vmesni členi, ki prevzamejo blago in ga hranijo tako dolgo, dokler ga ne rabi konzument. Na ta način vrši trgovec pomembno funkcijo niveliranja cen. Ta funkcija izhaja iz časovne neuskajenosti proizvodnje in potrošnje. Do tega neskladja pride bodisi zaradi sezonskega značaja proizvodnje in kontinuirane potrošnje ali kontinuirane proizvodnje in sezonske narave potrošnje. Zato trgovina kupuje blago v večjih količinah, ga skladišči kot zalogo in s tem omogoča prostor za novo proizvodnjo, hkrati pa zagotavlja zanesljivo oskrbovanje potrošnikov.
- Interpersonalna funkcija: Posredovanje blaga in dobrin med fizičnimi in pravnimi osebami, npr. nabava blaga pri proizvajalcu in prodaja potrošniku. Z nabavo blaga se formirajo zaloge in ustvari asortiment v skladu s potrebami potrošnikov in zahtevami tržišča.

²⁸ Albin Ogris, *Trgovinska politika*, Ljubljana 1932, str. 25.

²⁹ *Ibidem*, str. 204-301.

³⁰ Anton Podgoršek, *O potrebah, dobrinah in funkcijah trgovine*, v: TT, št. 6, 1926.

- Kvantitativna funkcija: Ker konzumenti ne porabijo vseh količin, ki jih ustvari produkcija in ker se blago na kraju potrebe ne nahaja vedno v zadostni količini (zbiranje oz. distribucija), ta funkcija ustvarja višjo ceno, ker se vmes vrine dosti vmesnih členov. Funkcijo zbiranja in distribucije so skušala znivelirati konzumna društva, a trgovina se je branila tako, da se je preko blagovnih hiš in filialk približala konzumu.
- Kvalitativna funkcija: V svetovni produkciji producent ne ve, kateremu blagu bo dal konzument prednost; da ne bi nastala zgrešene produkcija, so potrebni vmesni členi, ki proučijo vsakokratno kvalitativno povpraševanje. Pa ne samo to: tudi trgovina sama lahko vpliva na konzum v določeni smeri, s promocijo tega ali onega predmeta, s svetovanjem, z reklamo ipd.
- Kreditna funkcija: Producent in konzument sta krajevno in časovno ločena, zato obstaja potreba po kreditu, kateri zadosti trgovec na eni strani z nudenjem denarja (npr. proizvajalcu jeseni), na drugi strani pa z dobavo blaga prosti kasnejšemu plačilu (kupovanje »na knjigo«).
- Kulturna funkcija: Trgovci so posredovalci blaga med različnimi narodi, ne glede na njihov jezik, šege in navade. Tako trgovci niso bili samo akterji gmotnega blagostanja, ampak tudi pomemben dejavnik pri splošnem kulturnem napredku.
- Socialna funkcija: S spreminjanjem funkcije trgovine, npr. od prodaje preko pulta v blagovniški ali celo samopostrežni način je trgovina postajala socialni prostor, ki vpliva na spreminjanje življenjskih stilov, vzorcev nakupovalnih navad,³¹ v sodobnosti pa postaja še prostor druženja in preživljanja prostega časa.

Trgovina je tesno povezana z okoljem, v katerem deluje. Uspešnost trgovine pri odpravljanju časovnih, prostorskih, kakovostnih, količinskih in drugih neskladij med proizvodnjo in porabo je prav zaradi njenega položaja odvisna od številnih dejavnikov, ki vplivajo na ponudbo izdelkov in na povpraševanje po njih. Ena od možnih delitev dejavnikov okolja oziroma dejavnikov makro okolja je naslednja:³²

- Gospodarski dejavniki: Vplivajo predvsem preko absorpcijske moči tržišča na prodajnem področju. Najbolje jih opredeljujejo gibanja naslednjih elementov: narodni dohodek, kupna moč, cene blaga, stroški, inflacija, obrestne mere, poraba, varčevanje, investicije, davki, krediti, emisija denarja in brezposelnost.
- Demografski dejavniki: Prebivalstvo s svojimi demografskimi značilnostmi je nosilec povpraševanja po izdelkih in s tem pomemben dejavnik razvoja trgovine. Pomembno je predvsem gibanje števila, prirasta, starostne in geografske porazdelitve prebivalstva, struktura prebivalstva po spolu, število gospodinjstev, delež kmečkega prebivalstva, turistična gibanja ipd.
- Politično-zakonodajni dejavniki: Stopnja in oblika organiziranosti gospodarske zakonodaje – naklonjenost oz. nenaklonjenost gospodarski prosperiteti.
- Znanstveno-tehnološki dejavniki: Vplivajo na stopnjo tehnološke opremljenosti v trgovini, na kreiranje novih, kompleksnejših proizvodov, na razvoj prometne infrastrukture, na razvoj sredstev množičnega komuniciranja.

³¹ Žarko Lazarević, *Blagovne znamke v ritmih časa*, v: Cockta, str. 19.

³² http://164.8.132.54/Trgovinsko_poslovanje/drugo.html, ogled 14. 2. 2011.

- Dejavniki naravnega okolja: Aktualni zlasti v sodobnem času: pospešeno izkoriščanje relativno omejenih naravnih virov resno ogroža naravni ekosistem, zato bi morala biti trgovina tista, ki bi spodbujala takšno potrošnjo in posledično takšno proizvodnjo, ki bi čim manj obremenjevala naravno okolje, prav tako pa lahko trgovina z ustrezno embalažo pripomore k recikliranju.
- Sociokulturni dejavniki: Vpliv kulture se odraža zlasti pri oblikovanju nakupovalnih navad potrošnikov. Nakupovalne navade namreč pomembno sooblikujejo dejavniki, kot so: svetovni nazor, emancipacija žensk, družbeni položaj, odnos do naravnega okolja, prostega časa, prihodnosti ...

Trgovina posreduje blago seveda zaradi zaslužka; le-ta je bil v preteklosti različen tako pri veletrgovcih kot pri detajlistih. Odvisen je bil od številnih dejavnikov, npr. od tega, ali je trgovec obratoval v lastni hiši ali ne, kolikšna je bila najemnina, ali je delal z družinski mi člani ali najetim osebjem, ali je odplačeval kredit, ali je sproti plačeval račune, ali je posloval v večjem ali manjšem obsegu (brez zalog) ipd. Na dobiček so lahko vplivale tudi druge okoliščine, npr. pojav konkurence (saj so trgovci potem prisiljeni prodajati blago ceneje kot bi ga sicer), ali je imel trgovino v centru mesta ali na periferiji, v industrijskem kraju ali na podeželju itd. Na dobiček je vplivala tudi kvaliteta blaga; manufakturst je imel npr. večji zaslužek pri finejšem suknu kot pri navadnem blagu, trgovci z mešanim blagom pri osnovnih življenjskih potrebščinah (moka, sol, petrolej) praktično niso imeli zaslužka. Sicer pa trgovinski čisti dobiček v povprečju ni presegal 25 % (to, da ne sme biti višji od navedenega, je bilo uzakonjeno tudi v zakonu o pobijanju draginje in brezvestne špekulacije).³³

Lahko pa postavimo trditev, da ima trgovina višji cilj kot je zaslužek trgovcev; uvažanje blaga je namreč za vsako državo, ki ga sama ne proizvaja, življenjska potreba – zaradi vzdrževanja moderne kulture, saj se po prometnih poteh ne transportira le blago, ampak po teh kanalih potujejo tudi intelektualne in etične ideje ter vplivajo na ves svet, in ne nazadnje je srečevanje narodov, ki so v teh procesih angažirani, najbolj učinkovita metoda za medsebojno spoznavanje in spoštovanje med narodi. Iz tega pa se lahko rodi medsebojno zaupanje, ki je jamstvo mednarodnega miru.³⁴

Potrošniška družba se je začela vzpostavljati v dobi industrializacije, ko je plačano delo omogočilo, da so ljudje postali tako proizvajalci kot potrošniki. Družba se je tako od proizvodnje postopoma usmerjala k porabi³⁵ – v slovenskem prostoru se je to zgodilo v drugi polovici 19. stoletja –, s čimer je šel v korak proces industrializacije oz. množične proizvodnje potrošnih dobrin. Danilo Majaron je na prvem vseslovenskem trgovskem shodu 20. oktobra 1907 v Ljubljani spregovoril o vlogi trgovine v slovenskem narodnem gospodarstvu. Priznal je, da tudi v domačem okolju igra trgovina enako nacionalno-ekonomsko vlogo kot drugod; tudi pri nas je potrebna za producenta in konzumenta, tudi pri nas vpliva ugodno na razvoj kmetijstva in obrti, posreduje naš uvoz in izvoz. Se je pa Majaron zaustavil pri zanj ključnem vprašanju, ali je vsa ta trgovina v domačih rokah,

³³ AS_448 Zbornica TOI, f. 21, Dopis Zbornice TOI Upravi policije v Ljubljani: *Izvrševanje uredbe o pobijanju draginje in brezvestne špekulacije*, 21. II. 1939.

³⁴ Herbert Hoover, *Trgovina, kultura in kretanje kapitala*, v: TT, št. 7, 1929.

³⁵ Maja Gombač, *Kulturni posredniki časnikarke, uredniki, krojači, šivilje, trgovci, fotografi, ilustratorji*, v: Arhivi, št. 1, 2010, str. 41.



Celjska trgovina Nabavljalne zadruge državnih uslužbencev na Prešernovi ulici, trideseta leta 20. stol. (MnZC).

»ali je Slovenec sam svoj trgovec in koliko je trgovec tudi drugim?« To vprašanje se mu je zdelo pomembno za narodnogospodarski položaj, kajti »narod, ki domače trgovine ne opravlja kolikor moči sam, nima aktivne trgovine; narod, ki se ne udeležuje zunanje trgovine, ne velja veliko in tudi ni deležen vseh koristi, ki jih donša popolna in živa narodna trgovina«. In kakšen bi bil odgovor na to vprašanje? Trgovina na drobno, ki so jo izvrševali krošnjarji, branjevci, kramarji, mali trgovci, je bila pred prvo svetovno vojno v glavnem v slovenskih rokah, a vse manj proti obrobju slovenskega prostora. Medtem pa je bila veletrgovina skoraj izključno v tujih rokah, in v tem je Majaron videl vitalno pomanjkljivost za slovensko narodno gospodarstvo – veletrgovina je namreč funkcionirala (med)nacionalno, praviloma je poslovala z velikim dobičkom –, saj je v interesu vsake države, da je veletrgovina v domačih rokah, ker ima od tega koristi tudi državno gospodarstvo. In slovensko gospodarstvo – še vedno v okvirih avstroogrške monarhije – je bilo v tem oziru v neenakopravnem položaju, saj ni obstajala narodna (t.j. slovenska) veletrgovina, ki bi pomagala krepiti narodno (samo)zavest. V tem smislu je Majaron svoj nagovor sklenil z besedami: »Slovenci, bodimo trgovci; vse drugo nam bo navrženo!« Ali, kot je dejal dr. Henrik Tuma na istem zborovanju: »Od nekdanj se je smatralo trgovino če ne kot edini, pa vsaj kot največji vir narodnega bogastva. Postati trgovec je pomenilo toliko, kakor postati bogat. Država, ki je težila za tem, da razvije svojo trgovino, je storila to vedno z namenom, obogateti svoje državljane.«³⁶

³⁶ Poročilo o I. slovenskem trgovskem shodu v Ljubljani dne 20. oktobra 1907, v: STV, št. 11, 1907.

STRUKTURA

Pred prvo svetovno vojno je bil trgovinski promet na slovenskem ozemlju osredotočen na os Dunaj – Trst. V omenjenih mestih je bila skoncentrirana veletrgovina, ki je oskrbovala tudi kraje na Slovenskem. Z nastankom nove države in vzpostavitvijo carinskih meja je prej enoten slovenski prostor postal umeščen med Avstrijo na severu, Italijo na zahodu ter Madžarsko na severovzhodu. Kot prometno križišče severozahoda države in kot trgovinski center Slovenije se je uveljavljala Ljubljana in tako nase pritegnila velik del trgovine.³⁷

Trgovinska mreža je bila najbolj razvita v Ljubljani, Mariboru, Celju in Ptujju z okolico, kjer je bilo tudi največja gostota prebivalstva. Povprečno je na 100 prebivalcev prišel en trgovinski obrat. Trgovina pa je bila razvita tudi na podeželju; tu je prevladoval tip trgovine z mešanim blagom – leta 1930 jih je bilo 3.200.³⁸ V njih so prodajali vse blago, ki je bilo v prostem prometu, od živil do galanterije, železnine, manufakture, gradbenega materiala in poljedelskega orodja, ukvarjale pa so se tudi z odkupom deželnih pridelkov.

V mestih so bile trgovine v veliki meri že specializirane (npr. trgovine s čevlji, modnim blagom, manufakuro, kolonialnim blagom,³⁹ delikatesami, galanterijo itd.); ker so največkrat prodajale eno skupino industrijskih izdelkov, so lahko imele veliko izbiro le-teh, popolnejši asortiment po kvaliteti, izdelavi in ceni. Najenostavnejše oblike trgovinskih obratov, branjarije, kramarije, prodaja živil na stojnicah, so bile sicer že v zatonu, a predvsem v mestih še precej prisotne; po statistiki trgovine⁴⁰ so bile na petem oz. šestem mestu med specializiranimi trgovinskimi obrati. V malih obratih so delali lastniki z drugimi družinskimi člani in zato z minimalno režijo, s skromnim inventarjem ter pogosto v neustreznih prostorih.⁴¹

Grosistična podjetja so bila redka in so se največkrat ukvarjala z izvozom. Pomembnejše izvozne stroke so bile trgovina s sadjem, hmeljem, semeni, suhimi gobami, jajci in perutnino. Izvoz hmelja je bil še dolgo po letu 1918 v tujih rokah – 26 registriranih trgovcev s hmeljem je pravzaprav igralo vlogo nakupovalcev za tuje firme. Med svetovnimi vojnami je napredovala trgovina s sadjem, obstajalo je več skladišč za hranjenje in konzerviranje sadja. Uspešna je bila tudi (izvozna) trgovina z jajci – v najboljših časih je dosegla 700 vagonov letno –, a avtarkični ukrepi in uvedba žigosanja so jo kljub hladilnicam in ustrezni opremini popolnoma decimirali. Uspešno se je razvijal izvoz suhih gob, deteljnega semena in fižola. Uvozna trgovina je bila v največji meri namenjena industrijskim podjetjem, ki so sama neposredno uvažala industrijske surovine. Sicer pa je bil med pomembnejšimi uvoznimi artikli tekstil (modno blago).⁴²

³⁷ AS_448 Zbornica TOI, f. 266, Ivan Mohorič, *Dokumentacija o gospodarskih in socialnih razmerah v Sloveniji v razdobju od 1918–1940*, Ljubljana 1958, str. 90.

³⁸ Ibidem, str. 91.

³⁹ Blago, ki so ga uvozili iz prekomorskih dežel.

⁴⁰ Windischer, *Gradivo za statistiko trgovine, obrta in industrije v Sloveniji*, str. 2-5, 22-23, 42-44.

⁴¹ AS_448 Zbornica TOI, f. 266, Ivan Mohorič, *Dokumentacija o gospodarskih in socialnih razmerah v Sloveniji v razdobju od 1918–1940*, Ljubljana 1958, str. 92.

⁴² Ibidem, str. 93.

Strukturo trgovine na drobno na Slovenskem lahko razberemo iz formularja⁴³ o stanju trgovinske mreže v Sloveniji 1939. leta. Trgovinske stroke so bile sledeče:

I. Trgovina s prehrabnimi izdelki

- kruh in pecivo: samo prodajalne, brez pekarn
- meso in mesni izdelki: samo mesnice, v katerih se je prodajalo meso
- sveže ribe: prodajalne
- mleko in mlečni izdelki: prodajalne
- sadje in zelenjava: samo v prodajalnah, ne na tržnici
- kolonialno, špecerijsko, delikatesno blago, buteljčna vina, medicarski in lectarski izdelki: v to stroko so bile uvrščene tudi trgovine s špecerijskim in delikatesnim blagom ter alkoholnimi pijačami v zaprtih steklenicah
- bonboniere: prodaja bonbonov, čokolade, medicarskih in lectarskih izdelkov (brez premičnih prodajaln, npr. na sejmihi)
- mešani živilski izdelki: prodajalne, ki so poleg več vrst prehrabnih artiklov prodajale tudi predmete za gospodinjstvo (npr. lonce, kozarce, cilindre za svetilke ipd), a le, če je prodaja teh drugih izdelkov predstavljala le neznamen del skupne prodaje

II. Trgovina s tekstilnim blagom

- tekstilno blago na meter
- moška, ženska in otroška konfekcija
- pribor, galanterija, pletenine (*kratki, pomodni in pleteni izdelki*)
- čepice in klobuki
- izdelki iz jute in konoplje
- mešano tekstilno blago

III. Trgovina z usnjem, obutvijo in krznom

- obutev
- usnje in čevljarski pribor
- krzno in krzneno blago
- usnjena galanterija

IV. Trgovina s kurivom

V. Trgovina s predmeti za proizvodno-tehnične namene

- barve, laki in kemikalije
- gnojila in semena
- železnina, stroji in njihovi deli, orodje in pribor
- elektrotehnično inštalatersko blago (svetilke, grelniki), medicinski in kirurški aparati
- tehnični les
- gradbeni material (gradbeni les, opeka, cement, apno, material za kopalnice, vodovodni inštalaterski material)
- guma, kavčuk in izdelki iz njih
- mešano blago za proizvodno-tehnične namene

VI. Trgovina s prevoznimi sredstvi, njihovimi deli in pogonskim materialom

- avtomobili, motorna kolesa, rezervni deli in pribor

⁴³ AS_448 Zbornica TOI, f. 278/1, *Formular Notranja trgovina na drobno, leto 1939 ter Nomenklatura proizvodstva i uputstvo za popunjavanje formulara za stanje trgovačke mreže u Sloveniji u 1939 god.*

– kolesa, njihovi deli in pribor

– tekoča maziva in goriva

VII. Trgovina s predmeti za hišno rabo

– pohištvo in oprema

– preproge, tapete in pribor

– leseni, pletarski in ščetkarski izdelki

– steklo, porcelan, keramika, kuhinjski in namizni pribor

– šivalni stroji, njihovi deli in pribor, mešano blago za hišno uporabo

VIII. Trgovina s predmeti v kulturne namene

– sveže, umetno in okrasno cvetje

– igrače in bazarski izdelki

– parfumerijski in kozmetični izdelki, higiensko-sanitetni material

– športni predmeti

– ure, nakit, bižuterija

– muzikalni instrumenti, pribor

– radioaparati, gramofoni, pribor in deli, plošče

– fotografski in projekcijski aparati, pribor

– knjigarne: samo knjige

– papirnice: papir, šolske potrebščine, risalni pribor in pisarniški material

– umetnine in antikvitete

IX. Trgovina z mešanim blagom: trgovine z živilskimi in neživilskimi artikli, tekstilom

X. Ostale nenavedene vrste trgovin na drobno

– starine

– pogrebne potrebščine in nagrobni spomeniki

– verske slike, knjige in pribor

– orožje, strelivo in lovska oprema

– znamke / filatelija

– živalska hrana

– tobačni izdelki, koleki in poštna znamka

– odpadki

– premične trgovine

– komisionarski in agenturni posli

Med svetovnjima vojnama so v Sloveniji začeli z ustanavljanjem večjih veleblagovnic (prve trgovine te vrste so sicer nastale že pred prvo svetovno vojno). V tem času so takšne nakupovalne centre poznala velemesta v Evropi (Le Bon Marché in Galeries Lafayette v Parizu, Selfridge v Londonu), Ameriki (Macy's v New Yorku), pa tudi na Daljnem vzhodu (tokijska veleblagovnica Mitsui je v tistem času slovela kot največja trgovinska hiša na svetu).⁴⁴ Seveda pa je do tega časa tudi na Slovenskem že zraslo nekaj veleblagovnic – najbolj znane so bile Urbančeva hiša v Ljubljani, Trgovski dom Stermecki v Celju ter Pregradov Trgovski dom in Lahova blagovnica Lama v Mariboru. Leta 1934 so z uredbo ministrskega sveta ustanavljanje veleblagovnic prepovedali najprej za dve leti, nato še za eno. Po protestih je sledil moratorij do konca leta 1938. Proti novim veleblagovnicam

⁴⁴ Največja trgovska hiša na svetu, v: TT, št. 12, 1932.



Trgovski dom Stermecki v Celju, dvajseta leta 20. stol. (MnZC).

(Ta-ta v Beogradu in Zagrebu) so se ponovno oglasili domači trgovci, saj so v tem videli grozno tujega velekapitala, zlasti judovskega, veleblagovnicam pa so tudi očitali slabo kvaliteto blaga (*poftl*). Zahtevali so, naj Ministrstvo za trgovino in industrijo podaljša prepoved ustanavljanja veleblagovnic, ker so v njih videli grozno tujega kapitala, ki domačim trgovcem ter njihovim nameščencem in družinam odvzema kruh jih spreminja v proletariat. Pa še: »Ob velikanskem kapitalu lahko kupujejo veleblagovnice blago v masah in jih stane mnogo manj kot trgovce-detajliste ali grosiste. Prodajajo na drobno s pomočjo velikanske reklame, katere si trgovec ne more privoščiti. Veleblagovnice s svojo reklamo in navidezno nizkimi cenami zapeljujejo potrošnike v zmoto, in sicer samo najbolj revne sloje, da kupujejo pri njih in s tem seveda odvezemajo trgovcem odjemalce.« Po veljavni uredbi bi lahko dovoljenje za ustanovitev veleblagovnic dobila le mesta nad 50.000 prebivalci – torej Beograd, Zagreb, Ljubljana, Sarajevo, Subotica in Skopje. Toda trgovci, vključeni v Zvezo trgovskih združenj Dravske banovine v Ljubljani niso bili prepričani, da bi ostalo le pri tem; pri tem so imeli pred očmi ekspanzijo trgovin Bata, veleblagovnice pa so prodajale blago sedmih, celo desetih strok. »Dovolitev veleblagovnic bi bila najhujši udarec za trgovski stan.« Zveza trgovskih združenj oz. njen predsednik Stane Vidmar je tako decembra 1938 pozvala vsa združenja, da zadnji dan v letu organizirajo protestne shode, s katerih naj nato pošljejo brzojavke ministru trgovine Nikoli Kabalinu.⁴⁵

⁴⁵ AS_448 Zbornica TOI, f. 78/2, *Vsem trgovskim združenjem!* 1938.

(Vele)blagovnice so bile namreč več kot samo prodajni prostor. Bile so značilne za vsa velika mesta, simbolizirale so moderno in novo blagovno kulturo.⁴⁶ Ponujale so širok spekter različnih izdelkov, med njimi industrijsko narejena modna oblačila, manufakturno blago, modne dodatke, perilo, posteljnino, športna oblačila in izdelke, gospodinjske pripomočke itd. (Vele)blagovnice lahko smatramo kot predhodnice današnjih nakupovalnih centrov.



Interier pariške veleblagovnice Galeries Lafayette, trideseta leta 20. stol.
(<http://www.galeriesslafayette.co.id/en/history>)

⁴⁶ Maja Gombač, *Kulturni posredniki časnikarke, uredniki, krojači, šivilje, trgovci, fotografi, ilustratorji*, v: Arhivi, št. 1, Ljubljana 2010, str. 52.

ZAKONODAJNO OKOLJE

Nastanku in razvoju trgovinskega prava lahko sledimo že v 5. in 6. stoletju pr. n. š., ko so grške države (npr. Atene) urejale posamezne pravne trgovinske norme; za razliko od njih rimsko pravo ni poznalo posebnih norm za trgovce, za vse je veljalo civilno pravo. Kasneje, v srednjem veku, je kot posledica razvoja obrti in trgovine kot gospodarskih dejavnosti nastalo posebno pravo trgovcev, ki je na podlagi trgovske prakse in običajev izšlo iz civilnega prava. Tako lahko o trgovinskem pravu govorimo že od konca srednjega veka dalje, ko so se trgovci začeli ukvarjati s trgovino zaradi ustvarjanja dobička. Potreba po oblikovanju posebnega prava za trgovce se je torej pojavila tedaj, ko so se trgovci začeli obrtniško ukvarjati z različnimi gospodarskimi dejavnostmi z namenom ustvarjanja dobička. A vendar je splošna opredelitev v srednjeveškem pojmu »lex mercatoria« pomenila bolj željo in idejo po enotnem zakonu trgovcev kot pa dejansko skupno ime za to področje prava. K oblikovanju in nastanku posebnega prava za trgovce je največ prispevala prva evropska kodifikacija prava v Franciji (leta 1807 trgovinski zakonik Code de commerce),⁴⁷ kateri so kmalu sledile kodifikacije v drugih evropskih državah (Nemčija in Avstrija 1862, Italija 1865). Sodobno trgovinsko pravo je torej posebno pravo trgovcev oz. subjektov, ki se ukvarjajo z gospodarsko dejavnostjo ter prometom blaga in storitev, trgovino, transportom in s tem povezanimi storitvami; predmet trgovinskega prava so predvsem pravni posli, ki nastanejo na podlagi sklepanja prodajnih in drugih pogodb v zvezi s prometom blaga in storitev. Razen tega pa se trgovinsko pravo ukvarja tudi s pogoji za pridobitev statusa trgovcev oz. z najbolj tipičnimi oblikami organiziranosti trgovcev v obliki družb.

Na slovenskem ozemlju predstavlja prvo obliko trgovinskega prava avstrijski trgovinski zakonik iz leta 1862. Na področje gospodarstva, konkretneje trgovine, je torej posegala tako avstrijska kot kasneje tudi jugoslovanska zakonodaja s svojimi predpisi. To poseganje je v zadnjem stoletju prišlo do stopnje, ki ga že lahko imenujemo ekonomska politika. Prva znaka, ki nakazujeta rastočo državno moč za poseganje v gospodarstvo, sta bila v obravnavanem obdobju urejanje gospodarstva s strani države z uporabo pravnih predpisov (regulacijo) ter namenjanje dela državnih dohodkov za sankcioniranje pravnih predpisov v primeru njihovega kršenja.⁴⁸

Avstro-Ogrska je bila z regulativami na področju trgovinskega razvoja v primerjavi s kasnejšimi državnimi tvorbami na našem ozemlju najbrž najbolj urejena država.⁴⁹ Sistematičen prikaz statusnih oblik organiziranosti in s tem tudi pregled sistema upravljanja, odločanja in poslovanja na področju gospodarstva v Sloveniji v obdobju 1918–1941 je povezan s pregledom normativnih aktov, ki so urejali to področje. Z nastankom nove države leta 1918 se je začel uvajati enoten zakonodajni sistem; ker je sprejemanje novih zakonov potekalo postopoma, so nekateri zakoni kljub razpadu Avstro-Ogrske ostali v

⁴⁷ Uvedli so ga tudi v deželah, ki so jih zasedli Francozi; ponekod, npr. v Dalmaciji, je ostal v veljavi še po padcu Napoleona.

⁴⁸ Zarjan Fabjančič, *Ekonomska vloga države v Avstro-Ogrski, v Jugoslaviji po prvi in drugi svetovni vojni in v Sloveniji*, v: *Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju*, str. 79.

⁴⁹ *Ibidem*, str. 83.

veljavi tudi v stari Jugoslaviji in so bili sorazmerno pozno zamenjani z novimi.⁵⁰ V novonastali kraljevini Jugoslaviji, katere sestavni del je bilo tudi slovensko ozemlje, ni bilo enotnega gospodarskega prava, pač pa je veljalo šest trgovinskih zakonikov (slovenski, hrvaški, srbski, madžarski, bosansko-hercegovski, črnogorski). Šele leta 1937 je bil namreč objavljen Trgovinski zakon Kraljevine Jugoslavije, ki pa ni nikoli stopil v veljavo, saj ga je prehitela druga svetovna vojna.

OBRTNA ZAKONODAJA

V drugi polovici 19. stoletja je prišlo do postopnega uvajanja svobodnega gospodarskega udejstvovanja, kar je imelo za posledico postopno ukinjanje cehov, gospodarsko-socialnih združenj, značilnih še za prvo polovico istega stoletja. Konec 1859. leta je namreč izšel obrtni red, ki je pomenil dokončno cezuro s starim cehovstvom in merkantilističnim vodenjem gospodarstva, saj je bil zasnovan na načelih gospodarskega liberalizma.

Pred letom 1859 so obrti delili na manufakturne in trgovinske:

Manufakturne so bile:

- glede na ustroj cehovske ali necehovske (proste, koncesijske, enostavni tovarniški obrati),
- glede na kraj prodaje pa policijske (prodaja omejena na območje lokacije obrti) ali komercialne (prodaja možna povsod).

Trgovinske obrti pa so se delile na:

- proste (prosto trgovanje) in
- koncesijske (potrebno dovoljenje).

V globalnem pa so bile v tem času obrti:

- osebne (dovoljenje za izvajanje dejavnosti je bilo dosmrtno, torej je bilo vezano na določeno osebo) in
- realne (obratno dovoljenje bilo vezano na dejavnost in je s plačilom lahko prehajalo iz rok v roke).

Obrtna zakonodaja je urejala splošne in posebne pogoje za izvajanje podjetniške dejavnosti na področju obrti, trgovine in industrije. Z njo so bili določeni okviri, v katerih se je smela razvijati posamezna gospodarska dejavnost ter norme, ki jih je podjetnik moral upoštevati z vidika proizvodnje, trženja, poslovne morale, finančne in materialne odgovornosti do poslovnih partnerjev, upnikov, zaposlenega osebja in do države.⁵¹

Obrtni zakon, sprejet 1859. leta, je ukinil stare privilegije in omejitve ter razglasil načelo svobodne izbire poklicev v trgovini in odpiranja trgovinskih obratov. Odprl je pot ekonomskemu liberalizmu in kapitalističnemu podjetništvu.⁵²

⁵⁰ Zupančič Pušavec, *Oblike organiziranja gospodarstva na Slovenskem*, str. 23.

⁵¹ Ibidem.

⁵² *Razvoj ljubljanske trgovine od fevdalnih dob do socializacije gospodarstva*, str. 14.

1859: OBRTNI RED

Avstrijsko obrtno pravo temelji na obrtnem redu, ki je bil izdan s patentom št. 227 državnega zakonika in je nastal v kabinetu trgovinskega ministra Toggenburga. Cesarški patent iz 20. decembra 1859 (z začetkom veljave 1. 5. 1860) je uzakonil novo obrtno zakonodajo za vso monarhijo (razen za Benečijo in Vojno krajino).⁵³ Z uvedeno obrtno svobodo je bila obrtna dejavnost dosegljiva širokemu krogu ljudi: prosto obrt je lahko opravljal vsakdo, ki je upravljal s svojim premoženjem in je bil nekaznovan; za začetek delovanja je zadoščala le prijava, je pa je bil za nekatere obrti potreben izkaz o usposobljenosti oz. koncesija oblasti.⁵⁴ Obrtni red je vseboval naslednja poglavja: 1. Podelitev obrti; 2. Pogoji za pridobitev obrtne pravice (proste in koncesionirane obrti); 3. Prostori, naprave, sredstva; 4. Obseg in izvajanje obrtne pravice; 5. Tržni promet; 6. Pomožni obrtni delavci; 7. Združenja; 8. Prestopki in kazni; 9. Oblasti in prestopki.

Obrtni red iz leta 1859 je formalno odpravil cehe in razglasil vse obrti za osebne. Zakon je torej ukinil vse nekdanje privilegije, ostanke cehovstva in partikularizmov ter postavil novi obrtni politiki enotna načela.⁵⁵ Po tem zakonu⁵⁶ je za pridobitev obrtne pravice v večini primerov zadoščala samo prijava (proste obrti), pridobitev dovoljenja (*koncesije*) pa so zahtevali samo za določene obrti. Vse obrtno področje v širšem smislu – kadar vključujemo vanj poleg obrti v ožjem smislu še trgovino in industrijo – se je po tem obrtnem redu delilo na proste obrti, ki so se lahko izvajale, ko so bile prijavljene obrtnim oblastem, ter na koncesionirane obrti, pri katerih je bilo iz javnih razlogov utemeljeno, da dovoli njihovo izvajanje obrtna oblast.⁵⁷ Obrtne oblasti prve stopnje so morale voditi obrtni register ločeno za proste in koncesionirane obrti, o spremembah pa obveščati davčne oblasti ter trgovinsko in obrtno zbornico (§ 145). Drugoinstančne obrtne oblasti so bile politične deželne oblasti (okrožja so bila 1860. leta ukinjena), ki so neposredno podeljevale le nekaj vrst pooblastil. Najvišja instanca v obrtnih zadevah pa je bilo notranje ministrstvo (z upoštevanjem pristojnosti trgovinskega ministrstva). Koncesioniranih obrti je bilo po tem zakonu 17 (med njimi so bile tisk in prodaja knjig, prevoz oseb, stavbeništvo, starinarstvo, trgovanje z orožjem, strupi in zdravilnimi zelišči ter obrt gostiln in točilnic) (§ 16), vse druge obrti, torej velika večina, so bile proste, med njimi tudi trgovinska.

Dovoljenje za izdelavo nekega izdelka je dalo tudi pravico do trgovanja s tovrstnimi izdelki, obrtniki pa so lahko dali svoje izdelke v prodajo drugim istovrstnim obrtnikom, tudi izven svojega kraja ali po povzetju (§ 44, 46). Obrtni red je korenito posegel tudi v trgovanje z obrtnimi izdelki, saj je obrtnikom omogočil, da se intenzivneje ukvarjajo tudi s prodajo tujih (istovrstnih) izdelkov.⁵⁸ Obrtniki so lahko sami ali preko pooblaščenec

⁵³ Novice gospodarske, obertniške in narodne, št. 29-43, 1860.

⁵⁴ Andrej Pančur, *Obrtna svoboda*, v: Slovenska kronika XIX. stoletja, 1. zv., str. 467.

⁵⁵ Ivan Mohorič, *Prvi obrtni zakon iz leta 1859*, v: Slovenski etnograf, št. 3-4, 1951, str. 14.

⁵⁶ Ernst Mayerhofer, *Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern /...*, 3. Band, str. 567-626; glej prevod obrtnega reda v: Žižek, *Zbirka obrtnih listin 1692-1932*.

⁵⁷ Obrtna oblastva so bila večinoma politična oblastva prve stopnje – okraj oz. mesto z lastnim statutom.

⁵⁸ Žižek, *Rokodelci mojega mesta*, str. 14.

zbirali naročila za svoje blago, vendar s sabo niso smeli imeti blaga za prodajo, (razen na sejnih), temveč le vzorce; trgovski potniki, ki so opravljali delo za več firm, so morali svojo dejavnost prijaviti (svobodna obrt) kot samostojno pridobitno dejavnost (§ 50). Prodajo po hišah je bilo dovoljeno izvajati zgolj osebam z dovoljenjem za krošnjarjenje (§ 51); iz te prepovedi so bile izvzete osebe, ki so po hišah ali na ulici prodajale predmete vsakdanje porabe: mleko, maslo, sadje, zelenjavo ali cvetje (§ 52). Zakon je predvidel (§ 61) tudi poseben status podjetij, ki so odločilnega pomena za narodno industrijo in oživitev trgovine – lahko so uživala privilegij, da v svoj grb ali pečat vdolajo cesarskega orla in naziv »C. kr. privilegirana tovarna (trgovina, veletrgovina...)«.

Zakon je obravnaval tudi pravna razmerja med obrtniki in pomožnimi delavci⁵⁹ – pomočniki in vajenci: pomočniki so morali imeti potrebne dokumente; trgovski pomočniki overjeno (*vidirano*) spričevalo/priporočilo prejšnjih delodajalcev, ostali pomočniki delovno knjižico. Delovni pogoji, plačilo, namestitve/zaposlitev, trajanje delovnega razmerja, poskusno delo in odpovedni rok so bili predmet medsebojnega dogovora. V nasprotnem primeru je zakon priporočal tedensko plačevanje ter 14-dnevni odpovedni rok, v drugih zadevah pa upoštevanje lokalnih navad (§ 75). Pomočnik je delodajalcu dolgoval zvestobo, poslušnost in spoštovanje; dolžan se je bil dostojno obnašati, upoštevati določen ali običajen delovni čas, molčati o delovnih odnosih, se do sodelavcev in sostanovalcev znosno obnašati ter dobro ravnati z zaupanimi mu vajenci. Upravičen pa je bil do pravočasnega plačila ter do izstavitve poštenega spričevala ob odhodu (§ 76). Pomočnikom je bilo prepovedano svojevoljno jemanje prostih dni, t.i. »plavih ponedeljkov«, ter delo za tuje delodajalce brez dovoljenja delodajalca (§ 77). Iz posebnih razlogov je bilo moč delovno razmerje prekiniti pred iztekom pogodbenega oz. odpovednega roka (§ 78): če je bil pomočnik nesposoben za delo, če si je zapravil zaupanje delodajalca ali pa je le-ta izvedel kaj neprimernega iz pomočnikove preteklosti, če je pomočnik brez dovoljenja delodajalca opravljaj postransko obrt, če je bil neposlušen, če je po lastni krivdi postal nesposoben za delo ali pa je brez lastne krivde (poškodba, bolezen) z dela izostal za več kot za štiri tedne. V primeru odpustitve brez dopustnega razloga je bil delodajalec dolžan izplačati pomočniku celotno plačo za čas do konca odpovednega roka (§ 79). Delovno razmerje pa je lahko prekinil tudi pomočnik, in sicer, če je delo ogrožalo njegovo zdravje, če je delodajalec z njim slabo ravnal, ga silil v nemoralna ali protizakonita dejanja, če mu delodajalec ni izplačeval obljubljenih plače ali drugače kršil delovno pogodbo, ali pa če je delodajalec razglasil stečaj (§ 78). Če pa je pomočnik delovno razmerje prekinil brez zakonskega razloga, je delodajalec lahko zahteval njegovo vrnitev na delo, povrnitev škode ter ustrezno kazen (§ 80). Zakon nadalje govori o delu v večjih podjetjih, o otroškem delu (prepovedano zaposlovanje otrok, mlajših od 10 let (§ 86); z dovoljenjem so lahko zaposlovali otroke med 10 in 12 leti, če so obenem obiskovali šolo. V nadaljevanju je obrtni red določal zaposlovanje vajencev, v §§ 106–130 pa razčlenil način organiziranja obrtnikov v združenja (cehe, gremije, skladnice), katerih namen je bil ustvarjanje pogojev

⁵⁹ Med pomožne delavce so šteli vse osebe, ki so bile v delovnem (mezdnem) razmerju: pomočnike, vajence, tovarniške delavce; ostale, ki so dobivali plačo, so uvrščali med nameščence. Ta statusna delitev je veljala tudi v času med svetovnima vojnoma, saj jo je potrdil Zakon o zaščiti delavcev leta 1922. Prim.: France Kresal, *Gospodarska politika v Sloveniji v okviru prve Jugoslavije*, v: Arhivi, št. 1-2, 1995, str. 30.

za napredek obrti: skrb za ustrezne odnose med člani in zaposlenimi (delovna in učna razmerja), razreševanje sporov, skrb za strokovne šole in ustanove za podporo članov v primeru bolezni, posredovanje informacij oblastem in okrajni trgovinsko obrtni zbornici ter sodelovanje z javno upravo v obrtnih zadevah (§ 114).

Obrtni red iz 1859. leta je bil torej zasnovan na načelih gospodarskega liberalizma in ni predvideval dokazila o strokovni usposobljenosti. Poznal je proste obrti, za opravljanje katerih je bila pogoj le prijava obrtni oblasti, in pa koncesionirane obrti, katerih izvajanje je obrtna oblast morala izrecno dovoliti.⁶⁰

Kot neke vrste nadomestilo za odpravljene cehe je obrtni red iz leta 1859 za obrtnike istih ali sorodnih obrti (v isti ali sosednjih občinah) predvidel možnost ustanovitve posebnih obrtnih združenj (zadruge), ki pa so zaživela šele četrto stoletje kasneje. Združenja so bila namenjena ustvarjanju pogojev za napredek obrti, skrbela so za spoštovanje delovnih in učnih pogodb, za ustrezne odnose med mojstri in zaposlenimi, za reševanje sporov, za strokovno šolstvo in vzpostavljanje ustanov za podporo članov v primeru bolezni, za posredovanje zahtevanih informacij in mnenj oblastem in okrajni trgovinsko obrtni zbornici o razmerah na njihovem območju delovanja, sodelovala pa so tudi z javno upravo v vseh obrtnih zahtevah (§ 114).

Po uvedbi gospodarske svobode – uveljavitvi obrtnega zakona maja 1860 – se je podjetniška ustvarjalnost popolnoma sprostila. Začel se je razvijati tovarniški oz. industrijski način proizvodnje, izraz obrt pa je pomenil vsakršno pridobitno dejavnost, ki je bila samostojna, trajna in dobičkonosna.⁶¹ Tako je od prve kodifikacije obrtnega reda veljala pol stoletja po celotni državi obrtna svoboda, tudi za trgovinske obrti. Tudi ko so leta 1883 za proizvodne obrate uvedli sposobnostni dokaz, je za trgovino še vedno veljala svoboda. Naraščajoče število trgovinskih podjetij, nastajanje trgovin tudi po manjših krajih, poostrena konkurenca zaradi vse večjega števila trgovcev pa je postopoma privedlo do spoznanja, da so šibkejši sloji v trgovini pri tem načelu v primerjavi z velikimi trgovci na slabšem. Vseh ugodnosti svobodne trgovine so se namreč lahko posluževali le finančno močni trgovci. Tako so veliki trgovci nasprotovali spremembam zakonodaje, medtem ko so jo zahtevali zlasti srednje veliki trgovci, ki so bili glavni predstavniki detajlne trgovine. Tako so postopoma uspeli doseči sprejetje zakona o organiziranju razprodaj, o prodaji na obroke, o iskanju naročil preko trgovskih potnikov itd. Z novelo iz leta 1907 so za trgovino z mešanim, kolonialnim, špecerijskim in materialnim⁶² blagom zahtevali sposobnostni dokaz, čeprav je poslanska zbornica le-tega zahtevala za vse vrste detajlne trgovine. Sposobnostnega dokaza pa niso potrebovali npr. za odprtje trgovine z manufakturnim in galanterijskim blagom ter s papirjem.⁶³

V osemdesetih letih so obrtni zakon zaradi gospodarskih in političnih razlogov dopolnili z novelo. S spremembo obrtnega reda leta 1883 je bila uvedena tretja vrsta obrti

⁶⁰ Antoša Leskovec, *Gospodarstvo v Mariboru od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne*, v: *Od Maribora do Trsta 1850–1914*, str. 118.

⁶¹ France Kresal, *Struktura slovenskega gospodarstva 1851–1914*, v: *ČZN*, št. 2-3, 2002, str. 102-103.

⁶² Tako so imenovali deloma droge, deloma razne kemikalije, fabrikate in surovine za kemično industrijo, barvila itd. Za prodajo tega blaga na drobno je bil potreben izkaz usposobljenosti, prodaja drog pa je bila (če ni bila pridržana lekarnam), koncesionirana obrt.

⁶³ *Obrtna novela in njen pomen za detajlno trgovino*, v: *STV*, št. 4, 1907.

– rokodelska obrt, za opravljanje obrti pa je bilo poleg prijave obrtnim oblastem potrebno tudi dokazilo usposobljenosti.

1883: Postava od 15. marcija

Slabega četrto stoletja po sprejetju obrtnega reda je izšla novela k obrtnemu redu,⁶⁴ ki je poleg prostih oz. svobodnih (med njimi je bila tudi trgovinska obrt) in koncesioniranih (*dopuščanih*) uvedla še novo kategorijo – rokodelske obrti (ki so bile prej znotraj prostih obrti), za katere je bil potreben izkaz o strokovni usposobljenosti – pomočniški izpit. Zdaj je torej novela omejila leta 1859 deklarirano obrtno svobodo, saj je iz prostih in koncesioniranih obrti izvzela rokodelske obrti kot novo kategorijo in zanje kot pogoj predpisala spričevalo o usposobljenosti, torej pomočniški izpit.⁶⁵ Obrtno delovanje pa ni bili omogočeno tistim, ki so bili kaznovani zaradi hudodelstva, prestopkov »iz lakomnosti po dobičku« ali zoper moralnost, prav tako pa tudi zoper tihotapstvo (*krijumčarenje, kontrabant*) in zoper težke dohodninske prekrške (§ 5).

Tudi sedaj je bil seznam koncesioniranih obrti (§ 15) podoben kot prej: dovoljenje so potrebovali npr. za trgovanje s knjigami, umetninami in muzikalijami,⁶⁶ za prevozne storitve, prodajo orožja, starinarstvo, izdelavo in prodajo zdravil ter prodajo opojnih pijač. Za obrti, za izvajanje katerih so bila potrebna ognjišča, stroji, ali ki so bile nevarne za zdravje ali okolico, so potrebovali soglasje (*odobrenje*) za delovanje obrata (§§ 25–35). Tako se začne po dobrih dvajsetih letih od uveljavitve obrtnega reda omejevati dostop do obrti po izboru prosilcev po kakovosti (izjemo so predstavljale gradbene obrti, kjer so bili izpiti zahtevani že prej). Za izobrazbo obrtnega naraščaja so skrbele zadruge – združenja obrtnikov enakih ali sorodnih obrti v eni ali več občinah, predvidene že z obrtnim redom 1859, ki pa so se obvezno organizirale šele po določilih obrtnega zakona iz leta 1883; takrat so tudi formalno prenehali obstajati stari cehi.⁶⁷ V dvomu glede obsega izvrševanja obrtnih pravic je razsojala trgovinska in obrtniška zbornica v sodelovanju s pristojno zadrugo (§ 36).

Napoved oz. prigrasitev trgovinske obrti, ki ni bila omejena na določeno blago, je vsebovala pravico, da lahko trgujejo z vsem v prostem prometu dovoljenim blagom, katero glede prodaje ni bilo vezano na posebno koncesijo (*dovolilo, dopustilo*) (§ 38). Napoved trgovanja določenega blaga pa je dajalo le pravico do trgovanja z njim; te izdelke tudi izdelovati pa so smeli le tedaj, če so zadostili § 14 – izkazu strokovne usposobljenosti (§ 38).

V primeru preselitve obrtnika v drug okoliš obrtne oblasti se je to štelo za ustanovitev nove obrti, le da ni bilo potrebno ponovno predložiti izkaza strokovne usposobljenosti (§ 43). Prav tako je bilo potrebno prigrasiti (in ev. pridobiti koncesijo) ustanovitev podružnice ali skladišča izven občine, in to ne le v dotični obrtni oblasti, ampak tudi v domači občini, kjer so to dodali v vpisnik matičnega podjetja (§ 40). Dolžnost, vpisati firmo v trgovinski register (*vpisnik*), so regulirali predpisi »postave o trgovini« (§ 45). Pri prodaji

⁶⁴ *Postava od 15. marcija 1883, s katero se obrtni red izpreminja in dopolnjuje*, Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, letnik 1883, št. XII, 29. 3. 1883.

⁶⁵ Stane Granda, *Od razcveta v streljanev*, v: Slovenska kronika XIX. stoletja, 2 zv., str. 129.

⁶⁶ Knjige, zvezki s tiskanimi ali pisanimi glasbenimi deli, notami.

⁶⁷ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 331.

osnovnih življenjskih izdelkov je zakon predpisoval obvezno vidno označevanje cen (§ 52); v nekaterih primerih so smeli določiti tudi maksimalne cene (§ 51).

Tudi ta zakon je predvidel možnost, da lahko nekatera obrtna podjetja v svojem izvesku ali pečatu uporabijo cesarski grb (§ 58).

Obrtniki so imeli tudi pravico, da so lahko svoje blago ponujali na terenu bodisi sami ali preko agentov; v obeh primerih blaga niso smeli neposredno prodajati, ampak so lahko s pomočjo vzorcev pridobivali naročnike zanj (§ 59). Blago so od kraja do kraja smeli prodajati le krošnjariji, ki jim je to omogočal zakon o krošnjarstvu (*pohišnem kramarstvu*).

Za vajence je bilo uzakonjeno obvezno obiskovanje večernega in nedeljskega pouka. Novela je določila tudi splošne osebne pogoje za opravljanje obrtne dejavnosti: polnoletnost in opravilno sposobnost, prosilci niso smeli biti nosilci javnih funkcij (duhovniki, uradniki, učitelji itd.), biti so morali moralno primerni za pridobitev obrtne pravice.⁶⁸ Novost je bila tudi dolžnost obrtnih združenj, da so za primere bolezni ustanovljali bolniške blagajne.⁶⁹ Prispevke v te sklade so morali plačevati tako obrtniki kot tudi pomožni obrtni delavci, razen učencev. Denarna pomoč, ki jo je bolniška blagajna namenila bolnemu članu, je za moške predvidevala najmanj polovico, za ženske pa najmanj tretjino dnevne mezde. V primeru dalj časa trajajoče bolezni je član prejemal denarno pomoč trinajst tednov, če pa je bil v bolnišnici, mu je blagajna krila stroške za štiritedensko zdravljenje.

Zakon iz 1883. leta je predpisal tudi obvezne zadruge, t.j. združenja enakih ali sorodnih obrti, ki jih organizirajo obrtne oblasti. Po teh določbah so začeli delovati tudi gremiji trgovcev, v katerih so bili združeni člani (lastniki obrti) in pripadniki (pomožni delavci) obrti; tudi gremiji so morali poskrbeti za vzajemno pomoč in bolniško zavarovanje.⁷⁰

Toda po sprejemu tega zakona porast obrti ni bil prav velik. Vzrok za to lahko iščemo v učinkih omenjene *postave*: obrtniki so lahko v novih združenjih, zadrugah, otežili pridobivanje novih obrti bodisi kot zasllišane stranke ob izdajanju koncesij bodisi kot odgovorni dejavniki za izobrazbo in ocenjevanje usposobljenosti v rokodelskih obrteh.⁷¹

Manjše dopolnitve⁷² obrtnega zakona iz 1859. leta so bile sprejete še z novelami 8. marca 1885,⁷³ 16. januarja 1895,⁷⁴ 23. februarja 1897,⁷⁵ 25. februarja in 22. julija 1902⁷⁶ ter 17. julija 1905.⁷⁷ Seveda pa je nastajajočo zakonodajo razumeti v kontekstu zaščite obrtništva kot pripadnikov srednjega sloja, ki so bili najbolj pod udarom industrializacije.⁷⁸

⁶⁸ Orožen, *Zgodovina obrti v Celju in severovzhodni Sloveniji*, str. 166.

⁶⁹ Leta 1886 so sprejeli zakon o invalidskem zavarovanju, dve leti kasneje pa so uvedli obvezno bolniško zavarovanje.

⁷⁰ Antoša Leskovec, *Gospodarstvo v Mariboru od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne*, v: *Od Maribora do Trsta 1850–1914*, str. 118.

⁷¹ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: *Maribor skozi stoletja*, str. 332.

⁷² Gl. dodatek k Obrtnemu redu iz leta 1907. Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, letnik 1907, št. LXXXIX, 16. 8. 1907, str. 818–820 ter Zupančič Pušavec, *Oblike organiziranja gospodarstva na Slovenskem*, str. 24.

⁷³ Državni zakonik 1875, št. 22.

⁷⁴ Državni zakonik 1895, št. 21.

⁷⁵ Državni zakonik 1897, št. 63.

⁷⁶ Državni zakonik 1902, št. 49 in št. 155.

⁷⁷ Državni zakonik 1905, št. 125.

⁷⁸ Prim.: Karl Heinrich Kaufhold, *Das Handwerk zwischen Anpassung und Verdrängung*, v: *Sozialgeschichtliche Probleme in der Zeit der Hochindustrialisierung*, str. 131–141.

1907: Naredba k obrtnemu redu

Zadnje pomembno stopnjo v razvoju staroavstrijske obrtne zakonodaje pomeni zakon o spremembah in dopolnitvah obrtnega reda iz 5. februarja 1907.⁷⁹ Novost pomeni zlasti za prvo obdobje še fakultativna uvedba novega preizkusa usposobljenosti za obrtnike – mojstrskega izpita, ki naj bi začasno upravičeval obrtnike le do višjega naziva, po preteku določene dobe (5 let) po uveljavitvi zakona pa je bilo predvideno, da bo trgovinsko ministrstvo določilo obrti, v katerih bi smel imeti vajence le obrtnik z mojstrskim izpitom.⁸⁰

Novela iz leta 1907 je torej delila obrti v enake kategorije kot prejšnji zakoni: na svobodne, rokodelske in koncesionirane. Koncesionirane obrti, katere so lahko opravljale izključno tiste osebe, ki so dobile posebna dovoljenja, so razdelili v dve skupini: pri prvi podelitev koncesije ni bila vezana na strokovno usposobljenost, pri drugi pa je bil dokaz strokovne usposobljenosti bistveni pogoj za podelitev.⁸¹ Trgovina je spadala med svobodne obrti, v primeru dvoma, ali je v dotičnem primeru kakšno podjetje sploh šteti za trgovinsko obrt, pa je odločala deželna oblast v sodelovanju s trgovinsko oz. obrtno zbornico (§ 1). So se pa sedaj lahko z obrtjo pod enakimi pogoji ukvarjali tudi tujci (če je šlo za vzajemnost med državama), pa tudi pravne osebe (če so nastavile namestnika (poslovodjo) ali zakupnika) (§ 3); oba, poslovodja in zakupnik, sta morala izpolnjevati enake pogoje kot nosilec obrti (§ 55).

Od leta 1907 imamo torej tri vrste trgovinskih obrti: svobodne ali proste, zatem koncesionirane ter nazadnje tiste, za katere je bil potreben sposobnostni dokaz. Med koncesionirane trgovinske obrti so sodile trgovina s knjigami (novimi in starimi), muzikalijami, umetninami; trgovina z orožjem in strelivom; prodaja strupov in umetne mineralne vode; prodaja žganja na drobno v odprtih steklenicah in točenje žganih opojnih pijač; prodaja in točenje t.i. umetnega vina (*polvina*).⁸² Med trgovinske obrti, za katere je bilo potrebno predložiti sposobnostni dokaz (§ 13a obrtnega reda), so spadale detajlna trgovina (torej na drobno; trgovina na debelo je tudi za te štiri stroke ostala še nadalje svobodna) z mešanim blagom (le-ta je bila doslej prosta obrt in za nazaj zakon ni veljal – torej obstoječim imetnikom obrtne pravice ni bilo potrebno predložiti sposobnostnega dokaza), z materialnim, kolonialnim in špacerijskim blagom.⁸³ Nosilci teh obrti so morali s pričevali dokazati, da so uspešno končali učno dobo in da imajo vsaj dvoletno službeno (pomočniško) dobo v trgovinski obrti, doba skupne zaposlenosti v trgovini pa je morala obsegati vsaj pet let. Zakon je predvidel nekaj izjem, npr. pri prehodu od svobodnih na trgovinske obrti so lahko dosegli spregled sposobnostnih dokazil (*dispenzo*), če so dokazali vsaj petletno

⁷⁹ Obrtni red, Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, letnik 1907, št. LXXXIX, 16. 8. 1907.

⁸⁰ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 331–332.

⁸¹ Orožen/Felicijan, *Kratka gospodarska zgodovina Celja in okolice*, str. 26.

⁸² V obdobju prve Jugoslavije so med koncesionirane obrti spadale tudi trgovina z mlekomo, jajci in živino; agenturna trgovina, komisijska trgovina; trgovina na debelo z mešanim, kolonialnim, materialnim, špacerijskim in manufakturnim blagom ter trgovina deželnimi pridelki (žitom, koruzo, fižolom, lečo, grahom, senom, gobami itd.).

⁸³ Uredba deželne vlade iz leta 1919 je detajlno prodajo vseh alkoholnih pijač v posodah, zaprtih po trgovinskem običaju, pridržala trgovcem z mešanim, kolonialnim, špacerijskim in materialnim blagom. M. Sovič, *Predpisi glede samostojnega izvrševanja trgovskih obrtov*, v: NGV, št. 13, 1920.



V trgovinah je bila dovoljena prodaja alkoholnih pijač (Adresar, 1901).

– z vsem v prostem prometu dovoljenim blagom, ki ni bilo vezano na koncesijo; če pa je priglasil trgovinsko obrt, vezano na določeno blago ali vrsto blaga, pa je smel trgovati le s tem blagom. Koncesije trgovec torej ni potreboval, je pa moral dokazati usposobljenost za to dejavnost (§ 38): dokazal jo je z učnim pismom oz. učnimi spričevali o rednem zaključku učnega razmerja ter s spričevalom o najmanj dveletni službi v trgovinski obrti (§ 13a). Ko so trgovci za trgovanje z mešanim, kolonialnim, špacerijskim in materialnim blagom dokazali svojo usposobljenost, so imeli nato izključno pravico prodajati na drobno sladkor, kavo, čaj, dišave, rudninska olja, materialno blago, barve ter žgane alkoholne pijače v trgovinsko zaprtih posodah (§ 38). V primeru prehoda od izvajanja (trgovinske) obrti, za katero ni bila potrebna koncesija, na trgovinsko obrt z zahtevano koncesijo, dokaza usposobljenosti niso zahtevali, če je prosilec v prejšnji dejavnosti delal najmanj pet let (§ 13a). Dokaza usposobljenosti prav tako ni bilo potrebno predložiti v primeru preselitve

zaposlenost v trgovini,⁸⁴ kot sposobnostni dokaz pa je štelo tudi spričevalo o končani trgovski šoli.⁸⁵

Vse obrti, ki niso sodile med zadnji dve kategoriji, so bile proste obrti.⁸⁶ Zakon v tem torej ni ustregel zahtevam peticije, s katero je več kot sto tisoč trgovcev zahtevalo uvedbo dokaza usposobljenosti za vse stroke. Med svobodne obrti so torej spadale vse tiste, za katere ni bilo izrecno rečeno, da so bodisi rokodelske bodisi koncesionirane. Pred nastopom obrti pa je podjetnik moral oblasti⁸⁷ oddati prijavo (§ 12), v kateri je navedel ime, starost, bivališče in državljanstvo, s katero obrtjo se želi ukvarjati, kraj izvrševanja obrti, moral pa je tudi karseda natančno označiti kakovost obrata; v primeru, da bi se obrt lahko izvrševala preko namestnika ali zakupnika, je moral posredovati podatke tudi o njem. Oblast je nato, če ni bilo nobenih ovir, prosilcu izdala obrtni list. Dolžnost vpisa firme v trgovinski register (*vpisnik*) je uravnavala trgovinska zakonodaja. Trgovinska obrt je, kot že rečeno, spadala med svobodne obrti; to je pomenilo, da je lahko nosilec obrti brez omejitve trgoval – tudi na veliko [sic]

⁸⁴ Olajšave glede sposobnostnega dokaza za trgovinske obrte, v: STV, št. 3, 1908.

⁸⁵ Raznoterosti, v: STV, št. 4, 1907.

⁸⁶ M. Sovič, *Predpisi glede samostojnega izvrševanja trgovskih obrtov*, v: NGV, št. 13, 1920.

⁸⁷ Obrtne oblasti so na deželi predstavljala okrajna glavarstva, v mestih z lastnim statutom (Ljubljana, Gorica, Trst, Celje, Ptuj, Maribor in Celovec) pa mestni magistrati. Statutarna mesta, torej mesta z lastnimi statuti, niso bila več podrejena okrajnim glavarstvom, ampak deželnim vladam.

obrtni v drugo občino, kar se je sicer smatralo kot ustanovitev nove obrtni (§ 43). Če je obrtni prešla na drugo osebo, jo je bilo potrebno na novo prijaviti in ev. pridobiti novo koncesijo (§ 56); milejši pogoji so veljali za vdovo oz. nepolnoletne potomce (§ 56).

Če so obrtniki želeli ustanoviti podružnico, so morali to prijaviti tako obrtni oblasti sedeža obratovališča kot tudi podružnice (§ 40).

Tudi ta zakon je za najnujnejše vsakodnevne potrebščine predpisal možnost določitve maksimalnih tarif (§ 51), pa tudi obvezno izobešanje cenika na vidnem mestu (§ 52).

Zakon je tudi sedaj predvidel možnost, da lahko nekatera obrtna podjetja dobijo čast (*odlikovanje*), da imajo v izvesku in pečatu cesarskega orla (§ 58).

Nosilci obrtni so smeli sami ali po pooblaščenih (trgovskih potnikih) iskati naročila za svoje blago pri trgovcih, tovarnarjih, obrtnikih, ki so tovrstno blago potrebovali; s sabo pa so smeli nositi samo vzorce (§ 59), izjema so bili trgovci z urami, zlatino in srebrnino (§59a). Trgovski agenti so lahko priglasili svojo samostojno dejavnost (svobodno obrtni) in prodajati so smeli samo s pomočjo vzorcev (§ 59c), od kraja do kraja, od hiše do hiše pa so smele prodajati osebe, ki so bile za to pooblaščne po zakonu o krošnjarstvu. Iz te omejitve so bili izvzeti kmetijski in gozdni pridelki (mleko, surovo maslo, jajca, perutnina, sadje, zelenjava, cvetje, drva, naravna slatina), če so te pridelke prodajali proizvajalci sami ali pa upravičeni trgovci. So pa imele v posameznih občinah politične deželne oblasti možnost, da iz zdravstvenih razlogov tovrstno prodajo začasno prepovejo (§ 60).

Zakon govori tudi o pomožnih delavcih, v trgovini so bili to trgovski pomočniki in vajenci. Lastnik oz. imetnik obrtni je moral poleg varnosti v prostorih skrbeti tudi za zdravo počutje v njih – prostori so morali biti svetli, snažni, zračni in ne preveč izpostavljeni škodljivim vplivom (§ 74). Zaposleno osebje je imelo pravico do odmora, praviloma eno uro med dopoldanskim in popoldanskim delom, če je bil delovni čas dopoldan ali popoldan daljši od pet ur, pa še vmes (§ 74a).

Kar precej podrobno se je zakon dotaknil nedeljskega počitka (§ 75); ob nedeljah je moralo namreč mirovati vsako obrtno delo, nedeljski počitek pa je moral trajati najmanj 24 ur (§ 75, čl. II), razen v izjemnih primerih, v trgovini npr. ob inventuri enkrat letno (§ 75, čl. III), kar pa so morali prej naznaniti obrtni oblasti (§ 75, čl. IV). V trgovinski obrtni pa je bilo nedeljsko delo dovoljeno za čas najmanj štirih ur, so pa politične deželne oblasti lahko dovoljeno nedeljsko delo z ozirom na krajevne razmere tudi spreminjale – ga znižale tudi pod dovoljeni čas oz. ga za vse leto ali določene dele leta celo prepovedale. Nasprotno pa so iste deželne oblasti v sodelovanju z občinami lahko ob posebnih nedeljah, za katere



Celjska podružnica glavne zaloge tobaka (Adresar, 1912).

so posebne razmere zahtevale razširjen opravljeni promet (ob božiču, praznikih patronov ipd.), delovni čas raztegnile do osem ur. Enako je veljalo tudi za prodajanje devocionalij⁸⁸ na božjih poteh ter prodajo hrane na izletniških točkah in na kolodvorih. V krajih z manj kot 6.000 prebivalci, v katere so ob nedeljah prihajali okoličani, da se oskrbe s potrebščini, je bil lahko obratovalni čas do šest ur. V vseh omenjenih primerih nedeljskega dela pa je moralo biti vernim zaposlenim omogočeno, da se lahko udeležijo dopoldanske maše. Računovodsko in pisarniško delo je bilo ob nedeljah dovoljeno največ dve dopoldanski uri, če je imel tak zaposleni prosto vsaj vsako drugo nedeljo (§ 75, čl. IX). V tistih trgovinskih obratih, kjer je osebje ob nedeljah delalo več kot tri ure, je moralo imeti to osebje prosto vsako drugo nedeljo, če pa to ni bilo mogoče, so morali med tednom dobiti vsaj pol dneva počitka (§ 75, čl. X). V času, ko je moral biti trgovinski lokal zaprt, so morala biti zaprta tudi vrata v prostor, namenjen strankam (§ 75, čl. IX, XI).

Učnemu osebju do 18. leta starosti so bili imetniki obrti dolžni omogočiti obiskovanje obrtno-nadaljevalnih šol oz. pripravljalnih tečajev ter strokovnih nadaljevalnih šol (§ 75a), vzajemno pa so bili pomožni delavci dolžni podjetniku izkazovati zvestobo, poslušnost in spoštovanje, morali so se spodobno vesti, držati so se morali dogovorjenega delovnega časa, niso pa bili dolžni opravljati hišnih del (§ 76). Pomožni delavci so dobivali tedensko mezdo izplačano v gotovini, lahko pa so se z lastnikom dogovorili, da jim je nudil stanovanje, kurivo, uporabo zemljišča ter jim to obračunal ob izplačilu mezde (§ 78). Ko je vajenec nastopil delo pri obrtniku, je z njim sklenil posebno pogodbo, katere en izvod je prejelo tudi združeno načelnštvo, v njej pa je poleg osebnih podatkov o vajencu in obrtniku pisalo tudi, koliko časa traja pogodbeno razmerje, obveza obrtnika, da želi vajenca izučiti v svoji obrti ter pogoje za opravljanje vajeniške dobe (učnina ali plača, hrana, obleka, stanovanje ipd. (§ 99). Vajenec je bil dolžan izkazovati gospodarju poslušnost, zvestobo, molčečnost in pridnost, moral se je spodobno vesti in delati po gospodarjevih navodilih. »Mladoleten vajenec je podvržen očetovskemu strahovanju svojega gospodarja, ki ga ima v varstvu in oskrbi.« Če vajenec v času učne dobe ni izpolnil pričakovanj, so mu lahko učni čas podaljšali, vendar največ za pol leta (§ 99b). Po drugi strani pa je bil gospodar dolžan »nadzorovati nravnost in vedenje mladoletnega vajenca v delavnici in zunaj nje; priganja naj ga k marljivosti, lepemu vedenju in izpolnjevanju verskih dolžnosti; opusti naj vsako grdo ravnanje ž njim in naj varuje, da ne bodo tako ravnali ž njim delavci in domačini ter naj skrbi za to, da se vajencu ne odkazujejo dela, kakor so prenašanje bremen i.dr., tako in za toliko časa, da niso primerna njegovim telesnim močem.« (§ 100). Ob izstopu iz delovnega razmerja pa je bil imetnik obrti dolžan pomožnemu delavcu izstaviti spričevalo o učnem času, v katerem je poleg tega, kakšno opravilo je opravljal pri njem in koliko časa, lahko zapisal tudi svoja opažanja o delavčevem nravnem vedenju (§ 81). Če se je učno razmerje končalo redno, in če je gospodar pripadal kaki zadrugi, je združeno načelnštvo (na podlagi učnega spričevala, odhodnega spričevala nadaljevalne šole, spričevala o vajeniški preizkušnji ter pripomb zadruge) izdalo učno pismo. S tem je vajenec postal pomočnik (§ 104).

⁸⁸ Nabožni predmeti.

Zakon v nadaljevanju govori še o prekinitvah delovnega razmerja pomožnega osebja, podrobneje pa spregovori o zadrugah, vključno z bolniškimi in podpornimi blagajnami (§§ 106–130).

Omenjena obrtna avstrijska zakonodaja je bila v veljavi tudi v jugoslovanski državi, in to več kot desetletje, vse do 1931. leta sprejetega obrtnega zakona.

Pred sprejetjem Zakona o obrtih je bila v Jugoslaviji praksa glede pridobitve obrtne pravice sledeča: obrti so se delile na tiste, ki jih je bilo potrebno le prijaviti (proste obrti; za nekatere, npr. za rokodelske obrti, so zahtevali dokaz usposobljenosti) in tiste, ki so za začetek obratovanja potrebovale posebno dovoljenje (koncesionirane obrti; za nekatere je bila pogoj strokovna usposobljenost in/ali krajevna potreba). Trgovinske obrti, za katere je bilo potrebno dokazati učno in vsaj triletno pomočniško dobo – skupaj torej vsaj 5 let zaposlitve v trgovinskem obratu – so bile trgovine z mešanim, špecerijskim, kolonialnim in materialnim blagom. Proste obrti so prijavljali pri obrtni oblasti prve stopnje, t.j. pri okrajnem načelstvu (mestnem magistratu, mestnem načelstvu); prijave se je vložilo pisno s posebno vlogo ali pa na zapisnik. Priložiti je bilo potrebno rojstni list (polnoletnost), domovnico (državljanstvo), če je bil zahtevan dokaz usposobljenosti, pa še dokazila o učni in pomočniški dobi ter potrdilo o plačani zadružni/gremialni članarini. Prijavitelj je dobil začasno potrdilo, na podlagi katerega je lahko takoj začel z obratovanjem, kasneje pa mu je obrtna oblast izstavila še obrtni list (*obrtovnico*) in ga prijavila davčni oblasti, OUZD, Zbornici TOI (ki je vodila sezname vseh obrti zborničnega okoliša) in končno še pristojnemu gremiju trgovcev (obrotni zadrugi), katerega član je moral biti vsak trgovec (obrotnik). V praksi je pogosto prihajalo do izpregleda (*dispenza*), zlasti takrat, ko obrtnik ob prijavi ni mogel dokazati usposobljenosti s spričevalom, pač pa na drug način. Takrat je preko okrajnega načelstva na bansko upravo vložil prošnjo za izpregled. Tudi pri koncesioniranih obrteh je lahko obrtnik začel z obratovanjem šele po prejemu koncesijske listine; za izdajo dovoljenj za nekatere koncesionirane obrti je bila pristojna oblast druge stopnje (banska uprava). Odjava obrti se je lahko izvršila pri pristojnem okrajnem načelstvu, ki je moralo biti seznanjeno tudi s selitvijo obrti ali pa z odprtjem podružnice.⁸⁹

1931: ZAKON O OBRTIH

Avstrijski obrtni red, v veljavi še v Jugoslaviji, je bil leta 1931 nadomeščen z Zakonom o obrtih. Priprave na enotni obrtni zakon lahko zasledujemo že v povojnih letih, čeprav so se zanj dokončno odločili po konferenci vseh zbornic v državi 1926. leta. Tam so sprejeli načela, zlasti zahtevo po dokazu strokovne usposobljenosti z opravljenim pomočniškim in mojstrskim izpitom. Glede na velike razlike v razvojni stopnji gospodarstva po celotni državi so nekateri želeli, da bi nov obrtni zakon predstavljal le okvir, znotraj katerega bi lahko posamezne pokrajine avtonomno sprejemale posamezna določila glede obrtne politike, pač glede na stopnjo razvoja. Ker so bili v novi zakon v glavnem povzeti do tedaj v Sloveniji veljavni obrtnopravni predpisi, je slovensko obrtništvo nov zakon sprejelo kot zakon, ki je v glavnem potrdil dotedanje stanje in tako omogočil nadaljnji razvoj.⁹⁰

⁸⁹ Josip Pretnar, *Pridobitev in izvrševanje obrtne pravice*, v: Trgovsko-obrtno-industrijski letnik, str. 54-55.

⁹⁰ Janko Traven, *Dvajset let razvoja slovenskega obrtništva*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 385.

Zakon o obrtih⁹¹ je bil sprejet med krizo, novembra 1931, in se je nanašal tudi na trgovinske obrti, saj je odpravil dotlej pri nas veljavne avstrijske obrtne predpise, a ker je v glavnem zavzel stara načela, ni pomenil posebne novosti.

Tudi ta zakon je obrti delil na tiste, ki delujejo na osnovi pooblastil in tiste, ki delujejo na osnovi dovoljenja splošne upravne oblasti. Zakon je obrti delil na več sklopov, kar je bil prav gotovo tudi odraz splošnega gospodarskega razvoja in napredka: trgovinske, rokodelske, industrijske, gradbene, elektrotehnične ter obrti, za katere je bilo potrebno posebno dovoljenje. Za izvrševanje trgovinskih obrti (ne za opravljanje branjevskih⁹² in podobnih malih trgovinskih obrti) je bil potreben dokaz posebne izobrazbe (dvoletni uk kot učenec/vajenec in dvoletna zaposlitev kot pomočnik v trgovinskem obratu); izobrazba se je praviloma izkazovala z učnim potrdilom in poslovno knjižico ali s spričevalom o končani šoli. Za popolno izobrazbo je štela tudi končana srednja ali njej enaka strokovna ali višja šola (§ 19). Oseba, ki ni imela zahtevane izobrazbe, je lahko izvrševala obrt po usposobljenem poslovodji. Ustrezna izobrazba se je seveda zahtevala tudi od javnih trgovinskih in komanditnih družb; v tem primeru je vsaj eden od družabnikov moral izpolnjevati zahtevane pogoje (§ 10). Protokolacija (trgovinske) firme pri sodišču, kar je zahteval trgovinski zakon, še ni pomenila pravice, izvrševati obrt; namreč osebe, ki so bile po trgovinskem zakonu dolžne protokolirati svojo firmo, so bile dolžne izpolniti vse pogoje, ki jih je zahteval ta, torej obrtni zakon (§ 130). Kdor je želel opravljati trgovinsko obrt, je moral v svoji vlogi oblasti označiti stroko, v kateri je želel obratovati; če je trgovec želel razširiti delovanje v drugo stroko, je moral podati prijavo za razširitev ali prestop v dotično stroko. Če je prijavil izvrševanje trgovinske obrti velikega obsega brez podrobnejše oznake vrste blaga ali stroke, je smel trgovati z vsemi predmeti prostega prometa, razen s predmeti, za katere je bilo potrebno dovoljenje (§ 140). Imetniki trgovinskih obrti so smeli iskati naročila izven kraja sedeža svojega podjetja sami ali preko trgovskih potnikov; slednji so za opravljanje svojega dela od pristojne zbornice dobili posebne izkaznice (§ 143).

Tudi ta zakon je za prodajo življenjsko potrebnih predmetov predpisal maksimalne cenike (§ 150).

Zakon je reguliral tudi odpiralni čas trgovinskih obratov: ob nedeljah so morali biti zaprti vsi lokali, prodajalne in skladišča; s posebno uredbo so lahko predpisali izjeme. Ob državnih praznikih (na »rojstni dan nj. veličanstva kralja« in na »dan narodnega ujedinjenja«) so morali biti vsi lokali zaprti, delo ob ostalih državnih in verskih praznikih so uredili s posebno uredbo (§ 154).

Celo poglavje (§§ 158–169) je govorilo o razprodajah, česar se predhodni zakoni niso dotikali. Razprodaje so bile možne samo ob lastnikovi smrti, preselitvi obrti iz kraja, prostovoljni opustitvi obrti ali panoge ali zaradi elementarne nesreče; dovoljenje za razprodajo

⁹¹ Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, št. 76, 2. 12. 1931, str. 1429–1497. Zakon je stopil v veljavo štiri mesece po objavi.

⁹² Pod ta pojem so spadale trgovinske obrti, ki so se ukvarjale s prodajo blaga na drobno in za katere se ni zahtevalo nobeno dokazilo oz. usposobljenost; branjevstvo je bila torej svobodna obrt. Branjevci so lahko prodajali kruh in pecivo, mleko in mlečne izdelke, maslo, sir, jajca, sveže in prekajeno meso, sadje, moko, mast, slanine, milo, sveče, kuhinjske potrebščine, vrvarske izdelke, krtače, žebelje ipd. Dr. Nemo [Hugo Uhlir], *Trgovsko-gospodarski leksikon*; 1. del, str. 145.

in čas zanjo je morala dati pristojna upravna oblast. Kdor je dobil dovoljenje za razprodajo, ni mogel zatem dobiti – razen, če se je preselil iz kraja ali ga je doletela elementarna nesreča – ponovnega dovoljenja zanjo v roku dveh let. Prav tako ni smel v lokalu, v katerem je potekala razprodaja, noben družinski član še eno leto zatem opravljati iste obrti. Vse to je veljalo tudi za člane javnih trgovinskih in komanditnih družb. V lokalu, v katerem se je vršila razprodaja, je smelo biti le blago, prijavljeno v posebnem spisku, torej tudi ni bilo dovoljeno naknadno prinašati v lokal novega blaga. Brez odobritve razprodaje je bila prepovedana vsaka reklama, tudi beseda »razprodaja« zaradi reklame ni bila dovoljena.

Glede obrti brez stalnega obratovališča (delo na ulicah, hoja od kraja do kraja in od hiše do hiše) so veljala podobne določila kot v uredbi iz 1907. leta. Tovrstna trgovina je bila dovoljena proizvajalcem izdelkov domače obrti, invalidom ter prebivalcem revnih področij (§ 177). Imetnik dovoljenja je ob opravljanju tovrstne prodaje smel imeti le toliko blaga, kot ga je zmož sam nositi. Minister za trgovino je nato odredil, na katere pokrajine se je nanašalo to določilo in s kakšnim blagom so smeli trgovati prebivalci teh pokrajin. Dovoljenja za tovrstno prodajo pa niso dobile osebe, ki so bile mlajše od 25 let, ko so bolehale za nalezljivo boleznijo, ki so bile pod zaščitnim nadzorom, ki so bile obsojene zaradi zločina, prestopka iz koristoljubja ali zoper javno moralo ali po zakonu o zaščiti javne varnosti in reda v državi ter »osebe, ki so bile vdane potepanju, beračenju, vlačuganju ali pijančevanju in so v pijanosti vdane k izgredom« (§ 179). Imetniki te dejavnosti so se morali izkazati s posebno knjižico, v kateri so bili vsi potrebni podatki za tovrstno trgovanje.

Drugo poglavje je namenjeno podrobni opredelitvi osebja, zaposlenega v obrti: pomožnemu osebju (§§ 206–251), učencem/vajencem (§§ 252–306) in pomočnikom (§§ 307–323). Za vajenca je veljal vsakdo, ki je bil zaposlen v obrti z namenom, da si s praktičnim delom/učenjem pridobi znanje, potrebno za pomočniško zaposlitev (§ 252). Za učenca je bil lahko sprejet tisti, ki je bil star vsaj 14 let, imel končano osnovno šolo ali se drugače naučil pisanja ter bil telesno sposoben za dotično obrt (dokazilo: zdravniško potrdilo) (§ 253). Minister za trgovino in industrijo je lahko z odredbo določil, v kakšnem razmerju do števila pomočnikov smejo imetniki obrti posameznih strok imeti učence. Zatem se je upoštevala dejanska potreba po učencih in možnost strokovnega poučevanja (§ 257). Po sklenitvi pisne učne pogodbe, ki je poleg ostalih navedb lahko vsebovala tudi poskusno dobo (največ 1 mesec), je učenec nastopil učno dobo; le-ta je lahko trajala od dveh do štirih let (§ 263). Učencu/vajencu je po enem letu učenja pripadala odškodnina za delo (§ 267). Imetnik obrti je bil dolžan, da učenca izuči v stroki; če je bil dolžan obiskovati strokovno nadaljevalno šolo, ga je imetnik moral vpisati vanjo in nadzorovati njegov napredek. Delodajalec je bil po končanem uku dolžan izdati učencu potrdilo o trajanju učenja (§ 280), vpisnik o učencih pa je vodilo tudi obrtno združenje oz. občina (§ 281). V občinah, v katerih je bilo najmanj 50 učencev vpisanih v vpisnik, je ban skrbel za to, da so ustanavljali nadaljevalne strokovne šole, ki so jih lahko ustanovili tudi za več občin in so jih bili dolžni obiskovati vsi učenci (§ 295). Strokovno nadaljevalne šole so morale praviloma vzdrževati občine, in sicer iz sklada za podpiranje šol in iz podpor. V primeru, da občine niso imele dovolj sredstev za vzdrževanje, sta lahko ban ali minister za trgovino in industrijo prispevala potrebno podporo iz svojih kreditov. Če je bilo na šoli iz rokodelske in trgovinske stroke po 40 učencev ali če je bilo toliko učenk, so ustanovili posebne moške oz. ženske oddelke. V kolikor je bilo dovolj učencev tudi iz posameznih

strok, so lahko ustanovili tudi posebne oddelke za te stroke. Če je bilo v posameznih občinah med 25 in 50 učencev, so z odobritvijo bana in na občinske stroške ustanovili občasne strokovne tečaje. Ko so bile strokovne nadaljevalne šole enkrat ustanovljene, so lahko nadaljevale z delom tudi, če je število učencev začasno padlo pod zahtevano število; tovrstna šola bi lahko ukinili le, če bi se število učencev znižalo pod označeno število dve leti zapored. Šolsko izobraževanje je v občinah, v katerih ni bilo 25 učencev in kjer ni bilo strokovnih nadaljevalnih šol ali tečajev, minister za trgovino in industrijo v sodelovanju z ministrom za prosveto uredil tako, da so učenci obiskovali višje ljudske šole (§ 295). So pa strokovne nadaljevalne šole poleg občin lahko ustanavljale tudi zbornice, pa odbori rokodelskih združb ter združbe in podjetja (§ 297). Obiskovanje strokovnih nadaljevalnih šol je bilo obvezno za učence/vajence in pomočnike, mlajše od 18 let (§ 298), knjige in učila pa so revnejšim učencem morali kupovati delodajalci (§ 300).

Trgovskim pomočnikom so obvezna združenja (*prisilne združbe*) ali občine izdajale poslovne knjižice; poleg fotografije, imena in osnovnih podatkov so vanjo zapisovali podatke o zaposlitvi. Za ostalo trgovinsko osebje je glede opravljanja dela veljala konkurenčna klavzula, v primeru bolniške odsotnosti pa je zaposleni imel pravico do plače za obdobje šestih tednov, po petih letih službe do osmih tednov, po petnajstih letih do desetih tednov in po dvajsetih letih dela do dvanajstih tednov plače. Če je bil zaradi zdravstvenih razlogov ponovno odstoten, preden je od prve bolniške odsotnosti minilo pol leta, je bilo trajanje drugega bolniškega nadomestila pol krajše. V trgovini zaposlene ženske so imele plačanih šest tednov po porodu, dela oproščene so bile tudi šest tednov pred njim (§ 326). Zaposleni so imeli tudi pravico do (plačanega) dopusta: če so bili pri istem podjetju nepretrgoma šest mesecev, jim je pripadalo letno najmanj deset dni, po petih letih službe najmanj dva tedna, po desetih letih najmanj štiri tedne in po dvajsetih letih pet tednov dopusta (§ 329).

Tretji del zakona je opredeljeval obvezne združbe trgovcev (in obrtnikov). Kot že ime pove, je bilo članstvo v njih obvezno (*prisilno*), združbe pa so se imenoval npr. Združenje (*združba*) trgovcev/rokodelcev za okraj (*srez*)/mesto... (§ 355); prej so bili to gremiji. Posamezne trgovinske stroke so smele ustanavljati svoja posebna strokovna združenja, če je bilo dovolj članov. V takem primeru je članom prenehalo članstvo v skupnem združenju in postali so samo člani novoustanovljenega strokovnega združenja (§ 357). Ko se je združenje ustanovilo, so postale njegovi člani vse osebe, ki so izvrševale dotično obrt, osebe, ki so začele obratovati pozneje, pa so postale člani ob začetku obratovanja. Članstvo je prenehalo samo s prenehanjem obrti oz. v primeru stečaja (§ 359). Osnovna naloga združenj je bila med drugim negovanje in razvijanje duha skupnosti in vzajemne pomoči ter zastopanje in pospeševanje interesov svoje gospodarske panoge (§ 362).

Za zastopanje interesov trgovine, industrije in obrtništva pa so bile v vsej kraljevini ustanovljene pravne osebe – trgovinske, industrijske in obrtne zbornice (združene ali ločene), ki so bile posvetovalni organi državne uprave in samoupravnih oblasti glede vseh vprašanj, ki so bila v zvezi z interesi gospodarskih področij, ki so jih zastopale (§ 393). Področje trgovine, ki ga je pokrivala zbornica, je obsegalo tudi denarništvo, gostilničarstvo, pomorstvo in rečni promet (§ 394). Vsaka (skupna ali trgovinska) zbornica, ki je seveda imela svoja pravila, se je delila na več odsekov, pač glede na število in pomen posameznih podjetij.

TRGOVINSKA ZAKONODAJA

Koga so šteli za trgovca? Avstrijski, pa tudi jugoslovanski trgovinski zakon sta trgovca opredelila kot tistega, ki posluje na področjih menjave blaga (torej trgovine v ožjem pomenu besede), vrednostnih papirjev, proizvodnje, ki presega majhne obrate, zavarovalništva, bančništva, špedicije, zastopništva in posredništva, tiskarstva in založništva, pod pogojem, da te dejavnosti presegajo obrt in malo trgovino.

Prvi avstrijski predpisi o trgovini so bili vsebovani v leta 1852 objavljenem društvenem patentu, saj je pospeševanje trgovine štelo med cilje nekaterih društev, po drugi strani pa so se tudi akcijska in pridobitna gospodarska društva, delniške družbe,⁹³ društva za bančne, kreditne in zavarovalne posle, rentni zavodi, hranilnice in zastavljalnice po tedanji zakonodaji šteli med društva. Trgovinska zakonodaja je urejala predvsem upravljanje, vodenje ter obliko poslovanja in odgovornosti v podjetjih.⁹⁴

Trgovinsko pravo je v avstrijskih deželah monarhije in v Benečiji urejal Splošni trgovinski zakonik, sprejet decembra 1862, v veljavo pa je stopil julija 1863.

1862: OBČNI KUPČIJSKI ZAKONIK

Trgovinski (*kupčijski*) zakonik je državni predpis, ki je ta področja urejal sistematično in se torej ni omejeval le na trgovino v ožjem smislu. Določal je statute in medsebojna razmerja trgovcev, drugih zaposlenih ter družb. V drugi polovici 19. stoletja – pa tudi med svetovnim vojnama – je bil na našem ozemlju v veljavi avstrijski trgovinski zakonik, saj jugoslovanski, sprejet leta 1938, na gospodarsko življenje še ni mogel vplivati. Zakonik je izšel v štirih knjigah: prva je opredeljevala trgovinske pojme, druga trgovinske družbe, tretja tihe družbe in četrta trgovinske posle. Zakonu so bila leta 1875 dodana določila o mešetarjih, leta 1910 pa je bil sprejet še zakon o trgovskih pomočnikih.

Vsebinski sklopi iz trgovinskega zakonika: 1. O kupčijskem (trgovinskem) stanu; 2. O kupčijskih (trgovinskih) družbah; 3. O tihi družbi in o združevanju za posamezne kupčijske opravila na skupni račun; 4. O kupčijskih (trgovinskih) opravilih; 5. Semanji promet; 6. Obrtno pomožno osebje; 7. Zadruga; 8. Prestopki in kazni; 9. Posebne pravne odredbe.

S postavo z dne 17. decembra 1862⁹⁵ so razglasili uvedbo trgovinskega zakonika po vseh avstrijskih deželah monarhije, s čimer so izgubili veljavo prejšnji zakoni: Mercantil-, Fallten und Wechselordnungen, odločbe o trgovinskih protokolih iz let 1853, 1854, 1857 in 1860 ter ministrski ukaz iz 1860. leta o protokoliranju firm na trgovinskih sodiščih. Zakonik je določal način poslovanja in organiziranja ne le trgovcev, temveč tudi indu-

⁹³ Gospodarske združbe več družabnikov z vloženi deleži zaradi združitve kapitala za skupno poslovanje je v Avstriji uvedel šele dekret dvorne komerčne komisije iz leta 1821. Obsežnejše predpise o ustanavljanju društev, med njimi tudi delniških, je vseboval dvorni dekret z dne 6. 8. 1840, ki je slonel na koncesijskem sistemu: za ustanovitev je bilo potrebno državno dovoljenje. Popolno pravno podlago za ustanavljanje delniških družb pa je dal društveni patent z dne 26. 11. 1852; veljal je, z izjemo nekaterih določb, tudi za trgovinske delniške družbe, ki so jih sicer kasneje urejali predpisi trgovinskega zakonika iz leta 1862.

⁹⁴ Več v: Zupančič Pušavec, *Oblike organiziranja gospodarstva na Slovenskem*, str. 34-36.

⁹⁵ *Postava dne 17. decembra 1862, s katero se vpeljuje zakonik kupčijski*, Prestave natiskov iz državnega zakonika, tečaj 1863, za štajersko vojvodstvo, Gradec, 1863, str. 1-13.

strije, prometa, bančništva in zavarovalništva. Potemtakem trgovec ni bil le tisti, ki se je ukvarjal s trgovanjem, ampak vsak, ki so ga zadevala določila tega zakonika. Novi zakon se je nanašal na vse tiste trgovce, ki so dosegali z zakonom določeni cenzus letnih davkov. S tem zakonom je bilo potrebno začeti na novo voditi registre protokoliranih podjetij, razen za podjetja, ki so že bila vpisana v stare trgovinske registre. Pri vsakem trgovinskem sodišču so morali vzpostaviti trgovinske registre, ki so bili javnega značaja (§ 12).

Zakon je reguliral trgovinsko dejavnost, tako posameznikov (*kupčevavcev in kupčevavk*) kot tudi trgovinskih družb (trgovinskih, komanditnih, delniških), ni pa se nanašal na dejavnost branjevcev, starinarjev, prodajalcev pohištva, krošnjarjev ipd. (§ 10). Vsak trgovec je bil dolžan voditi trgovinske knjige, iz katerih so bila razvidna vsa trgovinska opravila in njegovo finančno stanje (§§ 28–40). Naslednje poglavje (§§ 41–56) govori o prokuristih, torej osebah, katere je lastnik pooblastil, da v njegovem imenu in za njegov račun kupčuje in *per procura* podpisuje firmo. Prokuristov je bilo lahko tudi več v istem podjetju (kolektivna prokura). Prokura,⁹⁶ katero je bilo seveda potrebno vpisati v trgovinski register, je dajala velika pooblastila: med drugim zastopanje pri sodnih in nesodnih opravilih ter zaposlovanje ter odpuščanje trgovskega osebja, s posebnimi pooblastili pa tudi prodajanje in obremenjevanje zemljišč.

Glede v trgovini zaposlenega osebja je zakon (tako kot za prokuriste) vseboval konkurenčno klavzulo: trgovski pomočnik se ni smel brez gospodarjevega dovoljenja ukvarjati s trgovinskimi opravili ne na svoj račun ne na račun koga tretjega (§ 59). V primeru bolezni je zaposlenemu miroval status največ šest tednov (§ 60). Delovno razmerje je bilo mogoče prekiniti konec vsakega četrtertletja, odpovedni rok je bil šest tednov (§ 61). Sicer pa je pomočnik lahko prekinil delovno razmerje, če mu lastnik ni izplačal plače ali ga je prenehal vzdrževati, če je položil roko nanj ali pa ga močno razžalil (§ 63). Prav tako pa je razmerje lahko prekinil lastnik, če je pomočnik izrabil njegovo zaupanje, če se je brez gospodarjevega dovoljenja ukvarjal s trgovinskimi posli, če zaradi dolgotrajne bolezni, nebogljenosti ali pa daljše zaporne kazni ni mogel opravljati dela, če je položil roko na gospodarja ali pa ga močno razžalil ter če se je vdal zanikrnemu življenju (§ 64).

Naslednji členi zakona (§§ 66–84) so opredeljevali vlogo trgovskih mešetarjev (*senzalov*), posrednikov za prodajo in nakupe blaga, ladij ter ladijskih prevozov, menic, delnic itd.

Zakon je glede na obliko organiziranosti razlikoval med podjetji posameznih fizičnih oseb in trgovinskimi družbami.⁹⁷ Uredbe glede posamičnih firm so bile precej skope in so določale le, da je moralo biti ime podjetja istovetno z imenom njegovega lastnika, ki je bil tudi njegov pravni zastopnik. Torej podjetnik, ki je firmo vodil sam, brez družabnikov ali le s tihimi družabniki, je moral podjetje poimenovati s svojim priimkom, z dodanim imenom ali brez. V ime je lahko dodal dostavek, ki je še dodatno pojasnjeval lastnikovo osebo ali posel.⁹⁸

Drugi del zakona je bil namenjen reguliranju trgovinskih družb – skupno firmo dveh ali več oseb, ki so se ukvarjale s trgovanjem. Trgovinske družbe so se delile na osebne družbe (javne trgovinske družbe) in na kapitalske družbe (komanditne družbe, komandi-

⁹⁶ Pooblastilo za opravljanje določenih pravnih poslov v zvezi s poslovanjem podjetja.

⁹⁷ Zupančič Pušavec, *Oblike organiziranja gospodarstva na Slovenskem*, str. 37.

⁹⁸ Mitja Sunčič, *Kdo je podjetnik? v: Podobe modernizacije*, str. 143.

tne družbe na delnice, tihe družbe ter delniške družbe). Ustanovitev trgovinske družbe so morali družabniki napovedati pri trgovinskem sodišču, h kateremu je sodil sedež družbe (§ 86), pravno razmerje med družabniki pa je določal omenjeni zakon, če ga ni pogodba med družabniki (§ 90). Trgovinska družba se je lahko razdružila (§ 123) z razglasom stečaja (*konkurza*) družbe ali katerega od družabnikov; s smrtjo ali odpovedjo enega od družabnikov; v vzajemnim dogovorom; po preteku časa, za katerega je bila sklenjena, če je družabnik ni nadaljeval molče; tudi razvezo družbe je bilo treba vpisati v trgovinski register. V zakonu sledi opredelitev posameznih vrst družb:

- javne trgovinske družbe (§§ 85–149): to so bile družbe, pri katerih sta najmanj dve osebi izvrševali posel v okviru skupne firme in udeležba pri nobenem družabniku ni bila omejena le na premoženjski vložek;
- komanditne družbe (§§ 150–172): to so bile družbe, pri katerih je bil eden ali več družabnikov udeležen z deležem premoženja oz. kapitalskim deležem (komanditisti), delež drugih pa je bil večji – osebno zavezani družabniki, torej so ti za svojo udeležbo pri podjetju osebno jamčili;
- komanditne delniške družbe (§§ 173–206): pri teh je bil kapital komanditistov v delnicah; ta oblika komanditne družbe na delnice je bila na našem ozemlju izjemno redka;
- delniške družbe (§§ 207–249): pri njih so bili vsi družabniki udeleženi v vložki v delnicah; to je bila trgovinska družba, pri kateri so bili družbeniki udeleženi le z deleži, ne da bi osebno jamčili za družbine pravne obveznosti: za njeno ustanovitev je bilo potrebno podpisati družbeno pogodbo, ki jo je morala potrditi pristojna oblast;
- tihe družbe (§§ 250–270): pri njih je bil kdo udeležen v tuji družbi s premoženjskim vložkom ter bil tako soudeležen pri dobičku oz. izgubi.

Zadnji del zakona je bil namenjen opredelitvi trgovinskih opravil, kamor so prištevali:

- nakup blaga ali delnic z namenom nadaljnje prodaje,
- zalaganje z omenjenim blagom,
- zavarovalniške posle ter
- tovarni in osebni promet po morju.

Med trgovinska opravila so sodila tudi sledeča dela (na obrtniški, ne na rokodelski način):

- izdelovanje in predelovanje premičnin za druge, če je šlo za več kot rokodelstvo,
- bančna in menjalniška opravila,
- opravila komisionarjev,⁹⁹ špediterjev¹⁰⁰ in voznikov¹⁰¹ ter opravila zavodov, namenjenih prevažanju ljudi,
- posredovanje ali sklepanje trgovinskih opravil za druge,
- založniška in tiskarska opravila ter trgovanje z umetninami.

⁹⁹ Komisionar na obrtniški način v svojem imenu za račun naročnika (komitenta) sklepa trgovinska opravila (§ 360).

¹⁰⁰ Špediter (odpravnik) na obrtniški način v svojem imenu za tuj račun organizira razpošiljanje (odpravljanje) blaga z vozniki ali ladjarji (§ 379).

¹⁰¹ Voznik (vozač) na obrtniški način prevažajo blago po suhem ali po rekah (§ 390).

Da bi bilo udeležencem poslovnega življenja znano, s kakšnimi partnerji imajo opravka in s kakšnim obsegom odgovornosti smejo pri njih računati, je bil s tem zakonom uveden trgovinski register, ki je razlikoval med posamezniki in družbami.¹⁰² Spomladi 1863. leta so z podzakonskim aktom¹⁰³ določili vodenje trgovinskih knjig: vsako trgovinsko sodišče, kot tudi drugo sodišče, pristojno za razsojanje v trgovinskih zadevah, je moralo voditi trgovinski register. Le-ta se je delil na dva dela: na register za posamične firme (firme posameznih trgovcev, vključno s tihimi družabniki) na obrazcu A in na register za družbene firme (firme trgovinskih družb) na obrazcu B. Vsak od obeh registrov je imel po osem rubrik:

- vložno število firme
- datum vpisa
- naziv firme
- sedež podjetja oz. podružnic
- lastnik firme / prokuristi
- prokuristi / družabniki oz. komanditisti oz. delničarji
- registrski spisi (pogodbe, družbene pogodbe, sklepi, potrdila)
- opombe.

Overjene prepise družbenih pogodb, spreminjajočih pogodb ali sklepov ter potrdilnih pisem so – če niso bila uvrščena v šesti stolpec registra – odložili v knjigo prilog, ki je predstavljala sestavni del registra za družbene firme. Za vpisovanje v trgovinski register, ki je bil javnega značaja, je bil zadolžen uradnik, ki je lahko opravljal vpise le na podlagi sklepa sodišča.

Trgovinski zakon je torej določal obliko gospodarskih družb in način poslovanja. Zakon je poznal osebna podjetja in trgovinske družbe (javne trgovinske družbe, komanditne družbe, delniške družbe, komanditne delniške družbe, zadružne družbe in od 1906. leta tudi družbe z omejenim jamstvom).¹⁰⁴ Družbe z omejeno zavezo so bile uvedene 6. 3. 1906 z zakonom o društvih z omejenim jamstvom.¹⁰⁵

Trgovinski zakonik iz 1862. leta je, nekoliko noveliran, ostal v veljavi tudi na slovenskem ozemlju še v času prve Jugoslavije. Pomemben je bil zlasti zaradi določil o posebnem pravnem položaju, ki ga je užival »trgovec« v poslovnem prometu, posebej pa po določitih o trgovinskih družbah. V tem oziru je zakon posegel izven ozkega območja pojmovanja trgovine, saj so se njegova določila nanašala tudi na industrijska podjetja in banke. Trgovina je v tem zakonu razumljena v smislu gospodarskega prometa med lastniki kapitala.¹⁰⁶

¹⁰² Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 481.

¹⁰³ *Ukaz ministerstev za pravosodje in za trgovino po dogovoru z ministerstvom za finance od 9. marca 1863, s katerim se /.../ zastran vpeljave kupčijskega zakonika izdajo potrebne odločbe o tem, kako gre osnovati in držati kupčijski register*, Prestave natiskov iz državnega zakonika, tečaj 1863, za štajersko vojvodstvo, Gradec, 1863, str. 167-181.

¹⁰⁴ France Kresal, *Struktura slovenskega gospodarstva 1851–1914*, v: ČZN, št. 2-3, 2002, str. 103.

¹⁰⁵ Zupančič Pušavec, *Oblike organiziranja gospodarstva na Slovenskem*, str. 41.

¹⁰⁶ Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 480.

1937: TRGOVINSKI ZAKON

V času nastanka Jugoslavije je formalno in praktično na njenem ozemlju veljalo šest trgovinskih zakonov (srbski, slovenski/avstrijski, hrvaški, ogrski, bosansko-hercegovski in črnogorski); prejšnja zakonodaja je ostala v veljavi, dokler je ni nadomestila nova. Hrvaško/ogrski ter bosanski in slovenski zakon so temeljili na starem splošnem nemškem trgovinskem zakoniku, čeprav so se nekateri od njega precej razlikovali. Srbski in črnogorski zakonik pa sta v bistvu prevod prvotnega francoskega Code de commerce, brez kasnejših dopolnil. Tako ne preseneča, da so bili po vsebini dokaj različni (v bistvu sta si bila skoraj identična srbski in črnogorski ter hrvaški in ogrski) in zastareli; noben zakon ni bil dovolj sodoben za poenotenje po vsej državi. Seveda se je pojavila težnja po poenotenju trgovinskega prava, a vprašanje je bilo, kakšno naj bo to poenotenje.¹⁰⁷ Vsaj slovenski gospodarski krogi poenotenju niso bili naklonjeni. Iz poročila Frana Windischerja namreč razberemo, da so srbski Zakon o radnjama razposlali vsem trgovinskim in obrtnim zadrugam, zvezam in organizacijam. Omenjena združenja, pa tudi ljubljanski magistrat in oba velika shoda, I. jugoslovanski obrtniški zbor v Celju 9. novembra 1919 in vseslovenski trgovski shod v Ljubljani 11. aprila 1920, so se izrekli proti razširjenju omenjenega zakona po vsej državi. Zavzeli pa so se za ustanovitev obrtnega odseka v parlamentu, ki bi izdelal načrt nove obrtne zakonodaje.¹⁰⁸

V času jugoslovanske države so se, počasi sicer, pojavljale težnje po reformi trgovinske zakonodaje. Pri tem, kot rečeno, niso hiteli, zgledovali so se mdr. po češkoslovaški republiki, kjer ni bilo enotnega, za celo državo veljavnega trgovinskega zakona: v veljavi sta bila še tako avstrijski trgovinski zakon iz leta 1862 in ogrski zakon iz leta 1875, skupnih pa je bilo le nekaj predpisov, izdanih po letu 1918. V tem času se je tudi v Evropi začelo delo na spreminjanju obstoječega trgovinskega prava. Gospodarstvo in tehnika sta se intenzivno razvijala in tudi pravna veda je poskušala temu slediti. V Jugoslaviji so bile glede omenjene reforme tri možnosti, glede katerih si zainteresirane skupine niso bile enotne: začasno podaljšanje obstoječega stanja, poenotenje obstoječe trgovinske zakonodaje ali priprava popolnoma novega zakona.¹⁰⁹

Pri iskanju možnosti razširitve enega od obstoječih trgovinskih zakonov na celotno jugoslovansko državo se je pokazalo, da v bistvu nobeden od teh ni bil dovolj sodoben, da bi ga lahko prevzeli po celi kraljevini. Sprva so nameravali izhajati iz nemškega trgovinskega zakonika, a se je tudi ta pokazal za zastarelega. Tako so se lotili tega projekta drugače: najprej so poskušali ugotoviti, kaj je od obstoječih zakonskih določb še uporabno; to bi samo dopolnili oz. nadomestili. Vrzeli, ki bi se pokazale, pa bi bilo treba izpopolniti, pri čemer bi bilo potrebno imeti pred očmi predviden razvoj gospodarskih razmer in njihov vpliv na trgovinsko pravo. Pri nadomeščanju zastarelih odločb in pri izpopolnjevanju vrzeli pa se je bilo potrebno zgledovati po primerljivi sodobni zakonodaji, zlasti v sosednjih srednjeevropskih državah. Delo po zastavljenem načrtu je le počasi napredovalo in se niti ni čisto dokončalo; tretji del zakona (trgovinsko stvarno in obligacijsko pravo)

¹⁰⁷ Milan Škerlj, *Uvod*, v: *Trgovinski zakon kraljevine Jugoslavije*, str. XIX-XXIII.

¹⁰⁸ Fran Windischer, *Razširjenje srbskega zakona o radnjama na celo državo*, v: NGV, št. 10, 1920.

¹⁰⁹ Joža Bohinc, *Reforma trgovskega zakona*, v: TT, št. 7, 1927.

namreč samo dopolnjuje določbe občega državlanskega prava, kolikor je bilo to potrebno za zasebnopravne trgovinske odnose in ki je bilo prav tako neenotno po vsej državi. Izenačevati obligacijsko- in stvarno-pravni del trgovinskih zakonov brez sočasne izenačitve občega državnega prava bi bilo nesmotrno. Zato se je, ko sta bila izdelana prvi in drugi del skupnega trgovinskega zakona, pojavilo vprašanje, ali ju kaže uzakoniti posebej ali čakati, da bo mogoče uzakoniti tudi tretji del. Vlada se je odločila za prvo možnost, in tudi to je pomenilo pomemben korak h končni popolni izenačitvi prava v kraljevini. Določbe prvega dela so se dotikale vseh trgovcev neposredno, nekatere določbe drugega dela pa so bile nujne: družbe z omejeno zavezo je bilo potrebno čimprej uvesti tudi v tistih delih kraljevine, kjer jih še niso poznali. Približno pol kraljevine pa tudi še ni imelo trgovinskega registra, za uvedbo katerega bi pomenil osnovo ravno novi trgovinski zakon. Tako je bil 28. oktobra 1937 objavljen trgovinski zakon¹¹⁰ oz. njegov prvi in drugi del (1. del: Trgovci in trgovsko osebje; 2. del: Trgovinske družbe).¹¹¹ Sicer pa ta zakon ni stopil v veljavo, saj bi za njegovo uveljavitev bilo potrebno sprejeti poseben zakon, ki bi odredil, kdaj postane trgovinski zakon pravnomočen, pa tudi določiti razmerja novega zakona z nekaterimi drugimi, že obstoječimi zakoni.¹¹² Poleg omenjenega prav tako ni izšel tretji del trgovinskega zakona, ki bi urejal trgovinske posle. Težava pri redakciji tretjega dela je bila zlasti v tem, da se je moral ozirati na splošno civilno pravo, katerega uzakonitev pa se je zavlekla.¹¹³

Primerjava novega trgovinskega zakona (1937) s starim trgovinskim zakonom (1862):¹¹⁴

- razlike med absolutnimi in relativnimi temeljnimi trgovinskimi posli ni več: odtlej bi se po trgovinskem pravu presojali le posli, pri katerih je vsaj ena stranka trgovec. Trgovec pa je bil tudi tisti, ki je imel pridobitno podjetje s strukturo trgovinskega podjetja/družbe (§ 2);
- registrsko pravo (§§ 7–26) je ostalo nespremenjeno, le registracijsko sodišče bi smelo po novem spreminjati registrske vpise, ki ne ustrezajo več realnemu stanju ter brisati firme, ki so prenehale delovati; register vodijo trgovinska oz. okrožna sodišča (obvezna objava v Službenem listu);
- novost v firmškem pravu (§§ 27–46): če se spremeni imetnik podjetja, firma ostane, le da se doda pristavek, iz katerega bo razbrati novo lastništvo firme;
- trgovinske knjige (§§ 47–60): načeloma je priznано knjigovodstvo brez vezanih knjig, uvedli so sankcije za nepravilno knjigovodstvo;
- določbe o prokuri in trgovinski pooblastitvi (§§ 61–74) ostajajo skoraj nespremenjene, le trgovski potniki dobijo drugačne pristojnosti;
- glede trgovinskega pomožnega osebja zakon nima posebnih določb; zanje veljajo določbe zakona o obrteh;
- nov je razdelek, ki ureja pravna razmerja trgovinskih zastopnikov – samostojnih trgovcev (§§ 76–91); če je bilo pravno razmerje med gospodarjem posla in trgovinskim

¹¹⁰ *Trgovinski zakon za kraljevino Jugoslavijo*, Službene novine kraljevine Jugoslavije, 28. 10. 1937, št. 245/572 ter Službeni list kraljevske banske uprave dravske banovine, 20. 11. 1937, št. 602/93.

¹¹¹ Milan Škerlj, *Uvod*, v: *Trgovinski zakon kraljevine Jugoslavije*, str. XIX–XXXIII.

¹¹² *Naše gospodarstvo v oktobru in novembru*, v: TT, št. 10–11, 1937.

¹¹³ Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 481.

¹¹⁴ Milan Škerlj, *Uvod*, v: *Trgovinski zakon kraljevine Jugoslavije*, str. XXIII–XXX.

- zastopnikom podobno kot pri nesamostojnih trgovinskih zastopnikih (prokuristih in trgovinskih pooblaščenih), veljajo zanje analogne določbe;
- nove so bile tudi določbe o trgovinskih posrednikih – senzalih, mešetarjih – kot samostojnih trgovcih, ki niso uradno postavljeni (§§ 92–103);
 - brez večjih sprememb so ostale določbe o javnih trgovinskih družbah (§§ 104–164), dodana so bila le pojasnila in dopolnila (npr. podjetje se lahko ohrani, čeprav pride do sprememb med družbeniki); novost je tudi, da odtlej vsak družabnik odgovarja z vsem svojim premoženjem;
 - pri delniških družbah (§§ 179–414) je prišlo do precejšnjih sprememb: večja zanesljivost in varnost teh družb, posledično pa strožji predpisi za ustanavljanje in poslovanje delniških družb. Obstoječi koncesijski sistem je bil načeloma nadomeščen z normativnim; samo za ustanovitev določenih delniških družb je bila potrebna oblastvena dovolitev. Novost so predstavljale tudi vezane delnice in delnice z omejeno glasovalno pravico (blizu obveznicam);
 - določbe o družbah z omejeno zavezo (§§ 415–488) so bile novost za večji del države (uzakonjene leta 1906); v novem zakonu se je ohranilo ogrodje teh določb iz avstrijskega zakona; njihov namen je bil pospeševati ustanavljanje manjših podjetij, kar se je kazalo v nizkem ustanovitvenem kapitalu in možnosti davčnih olajšav;¹¹⁵
 - določbe o tajnih družbah (§§ 489–499) so v bistvu ostale enake kot do tedaj;
 - novost je pomenila obravnava tujih družb (§§ 500–512): v kolikor so bila pravna razmerja tujih družb urejena z mednarodnimi pogodbami, zakon ni spreminjal teh pogodb, sicer pa veljajo določbe novega zakona;
 - oblika komanditne delniške družbe je bila s tem zakonom opuščena.

¹¹⁵ Zupančič Pušavec, *Oblike organiziranja gospodarstva na Slovenskem*, str. 66.

RAZVOJNI TRENDI V TRGOVINI

TRGOVINA V PRETEKLOSTI

V SVETU

Trgovanje je v bistvu staro toliko kot so stare kulture. Izmenjava blaga na majhnem prostoru je namreč obstajala že v najstarejših zgodovinskih obdobjih; že v četrtem tisočletju pr. n. št. so podnebne in geografske razmere omogočile razvoj trgovine med Perzijskim zalivom in Sredozemljem (v babilonski, kaldejski in perzijski državi).

Tudi trgovci so bili med pionirji, ki so odkrivali do tedaj neznane svetove in ljudstva. Povezave med različnimi, tudi zelo oddaljenimi ljudstvi so namreč vzdrževali prav trgovci, čeprav posredno: karavane so npr. nosile blago do določene točke, nato ga je prevzela druga in tretja ...; ali pa so ladje s trgovinskim blagom plule do določenega pristanišča, blago izkrcale in se vrnile z drugim blagom oz. denarjem. Prve predmete trgovanja so predstavljali orožje, orodje, posoda, sol, jantar, sčasoma tudi luksuzni predmeti iz tujih, daljnih dežel (npr. svila). Tri tisoč let pr. n. št. je bila Kitajska na razmeroma visoki stopnji razvoja. Poznali so papir, porcelan, umetniške izdelke iz slonove kosti, kovin in lesa, volneno, bombažno in svileno blago. Prav z izvozom svile so zasloveli v Evropi, njihove karavane pa so poleg svile na zahod tovorile še zlato, kožuhovino ter filigransko izdelane obrtne predmete.

Od tretjega tisočletja pr. n. št. so v sredozemskem prostoru začela nastajati središča, ki so se močneje obračala k morju kot prej države starega Vzhoda (npr. Krečani, kasneje Feničani in Asirci v vzhodnem ter Kartažani v zahodnem Sredozemlju). Kasneje, okoli leta 1500 pr. n. št. so v tem delu sveta prevzeli primat Indijci, ki so do Arabije, Egipta, Fenicije in oddaljenih obal Afrike dovažali svoje trgovinske izdelke: tkanine, kitajsko svilo, drago kamenje, plemenite kovine, dišave, barve, slonovo kost, sladkor, indigo itd. Že v Vedah, najstarejših indijskih pesnitvah, so med drugim zabeleženi različni predpisi, vezani na trgovino in promet; iz teh predpisov je razvidno, da so imeli Indijci močne alkoholne pijače, ki so jih izdelovali na obrtniški način.

Sčasoma so primat v svetovni trgovini prevzemali Arabci; mesta ob Perzijskem zalivu so zacvetela prav po zaslugi arabskih trgovcev. Le-ti so trgovali tudi s kadihom, gumijem in slonovo kostjo.¹¹⁶ Podobno kot Arabci so kot trgovci sloveli Babilonci in Asirci, zlasti njihove preproge, bombažno blago, raznovrstna galanterija, zlatarske umetnine in nakit. Imeli so razvit tako sistem za tehtanje in merjenje kot tudi denarni sistem; oboje so kasneje od njih prevzela druga ljudstva.

Azija (Kitajska, Indija), Afrika (Egipt), Arabija, Sirija, Mala Azija, Iran, Armenija in Mezopotamija s Sredozemskim morjem so bili v starem veku glavni centri trgovine; ceste so bile namreč še zelo redke.

Prvo ljudstvo, ki se je s trgovino ukvarjalo velikopotezno, so bili Feničani. Bili so izvrstni posredniki med Babilonci in Egipčani ter zahodom, njihova trgovina je bila okrog leta

¹¹⁶ Josip Golob, *Trgovina v starem veku*, v: TT, št. 3 in 4, 1925.

1500 pr. n. št. vodilna v Sredozemlju. Zaradi morske trgovine sta se uveljavili pristanišči Sidon in Tir, razvili pa so tudi tehnike tkanja in barvanja tkanin s škrlatom (trgovina s škrlatom in žitom je bila monopol¹¹⁷ patricijev), razvito pa so imeli tudi steklarstvo in proizvodnjo kovin. Iz Španije so dobivali zlato, srebro, svinec in cink, iz Arabije zlato, prav tako iz Arabije ter Cipra in kolonij baker, iz Egipta luksuzne artikle. Po vseh otokih so imeli skladišča in dolga stoletja so obvladovali trgovino ob sredozemski obali. Še več: močno razvito so imeli lombardno¹¹⁸ trgovino, bili so med ustanovitelji modernega trgovstva.¹¹⁹

Kot trgovinski nasledniki Feničanov so se uveljavili najprej Kartažani, nato pa so v 5. stoletju pr. n. št. primat v trgovini prevzeli Grki ter jo razširili tudi na področje Apeninskega in Pirenejskega polotoka ter na področje kasnejše Francije in Anglije. Vzpon Grčije in osvajanja novih ozemelj pod Aleksandrom Velikim so prinesla močno razširitev svetovne trgovine in priključitev drugih ozemelj Azije in Afrike v grško trgovino. Prav Grki so začeli uvajati direkten trgovinski promet, zato so sami prodirali do velikih trgov notranje Azije in do obal Indije. Vedeti pa je treba, da je bilo v tem času gospodarstvo še v veliki meri samooskrbno in da so si predmete trgovanja privoščili le posamezniki. Šlo je predvsem za luksuzne predmete: obdelane plemenite kovine, drage kamne, jantar, slonovo kost, želvovino, steklo, kovinsko in stekleno posodje, papir, tkanine in oblačila iz kitajske svile, indijske pavole, platna in volne, nadalje krzno, barve, dišave, začimbe, špicerijo, delikatose, olja, smolo, kadilo, mazila in ženska lepotila. Kasneje so se v trgovinski promet vključila tudi živila, zlasti žita.¹²⁰ Na grškem Miletu so izdelovali in izvažali škrlatne tkanine, perzijske preproge, arabske dišave, med in vosek, ribe, sol in žito s Črnega morja. Iz Mileta se je grška trgovina širila na vse strani. Na celinski Grčiji so bili sprva trgovinski centri Argo, Egina in Korint, kasneje pa Atene; Atenci so razvili trgovino do visoke stopnje (višek ok. leta 200 pr. n. št.), s številnimi ukrepi so se znali zaščititi pred tujo konkurenco.¹²¹ Za trgovinske poti so gradili prve ceste, s čimer so kasneje nadaljevali Rimljani, ki so v zadnjem stoletju pr. n. št. prevzeli prevlado nad trgovino.

Vzpenjajoče se rimsko cesarstvo je torej prevzelo že obstoječo trgovino; poseben pomen Rimljanov pa ni bil le v tem, da so z rimskim pravom in sistemom enotnega denarja, mer in uteži ustvarili podlago za enotno izmenjavo blaga v Sredozemlju, ampak so v trgovino vključili tudi notranjost, organizirano v province in dostopno po cestah. Rim je bil v kasnejšem obdobju bolj konzument, »želodec sveta« in trgovina Rimljanom ni toliko pomenila, bila je bolj pasivna (uvoz je močno presegal izvoz). Se je pa trgovina tam razvijala svobodno, celoten imperij je bil v bistvu eno samo svobodno tržišče. Razsežnost trgovine se je tudi po zaslugi dobrih prometnih povezav raztegnila do skrajnih meja in je zajemala tako Galijo, Germanijo kot Britanijo, segala je do Afrike, Indije in Kitajske. Višek je rimska trgovina dosegla okoli leta 200. Trgovcem je bila v oporo tudi zakonodaja.

Propad rimskega cesarstva, povezan z nazadovanjem denarnega gospodarstva, je sprva zavrl tudi trgovino, a so se v poznem srednjem veku s cvetočimi mesti razvile nove trgo-

¹¹⁷ Podobno je bil pravica države tudi državni regal, ko se je lahko samo ona ukvarjala z nekaterimi dejavnostmi, npr. poštni in telegrafski regal, denarni regal ...

¹¹⁸ Zastavitev premičnin, zlasti dragocenosti ali vrednostnih papirjev za kratkoročne bančne kredite.

¹¹⁹ Josip Golob, *Trgovina v starem veku*, v: TT, št. 4, 1925.

¹²⁰ Josip Golob, *Iz zgodovine trgovstva in trgovine*, v: TT, št. 3, 1925.

¹²¹ Josip Golob, *Trgovina v starem veku*, v: TT, št. 4, 1925.

vinske povezave na daljavo, ki so vodile čez Perzijski zaliv proti Indiji in Kitajski ter Evropi. Po propadu rimskega imperija je vodilno vlogo v trgovini po letu 476 prevzel Bizanc, ki je predstavljal križišče vseh najpomembnejših svetovnih cest. Živahne trgovinske stike je do leta 600 vzdrževal z ozemlji kasnejše Italije, Francije in Španije, še boljše stike pa je imel z Orientom, južnoruskimi pokrajinami ter Balkanom. V obdobju križarskih vojn so si beneški in genovski trgovci v Mali Aziji zagotovili posebne pravice – velikanska skladišča, svoje kolonije in nakladališča ob Bosporju in Črnem morju – ter tako postopoma izpodrinili Bizantince iz vodilnih pozicij v trgovini. S križarskimi vojnami je Sredozemlje tudi trgovsko oživel, italijanska mesta so zacvetela in dobila velik vpliv. Največjo moč so dosegle Benetke, ki so pri prodiranju v Levant postale prva evropska trgovinska domena, saj je vsa sredozemska pomorska trgovina prešla v beneške roke.¹²²

Potem ko so Arabci v 7. stoletju osvojili južna obrežja Sredozemskega morja, se je nehala obsežna trgovina z daljnimi kraji. Vendar so v dolini Rone ostali orientalski trgovci, posebno Judje.¹²³ Velike judovske skupnosti so bile tudi v porenskih mestih – Kölnu, Mainzu, Wormsu in Strasbourgu. Kot nekristjani niso smeli Judje opravljati drugih dejavnosti razen trgovine (bili so neprimerni za fevdni sistem in ker niso mogli prisegati, jih tudi niso sprejemali v cehe). Za svoje varstvo so plačevali kralju (kako neučinkovito je bilo to varstvo, se je izkazalo ob pogromih ob začetku prvega in drugega križarskega pohoda). Vendar so se kralj in škofje porenskih mest potegovali za judovske skupnosti, ker so potrebovali judovske kredite, trgovinske izkušnje in dajatve.

V 10. stoletju se je začelo trgovanje z daljnimi kraji ponovno razvijati. Trgovinsko središče Evrope so postala lombardska mesta, pristanišča Benetke, Genova in Pisa ter Milan; trgovina in bogastvo Lombardije sta se močno razmahnila ob križarskih pohodih. Trgovci so sprva spremljali svoje blago na daljna pota; tveganje je bilo veliko in zato so si zaračunavali velike dobičke. Pomembne trgovinske poti so držale iz Lombardije čez burgundske prelaze v dolino Rone, v Šampanjo (sloveli so šampanjski sejmi) in od tam naprej v Flandrijo ter čez retijske prelaze in čez Brenner v Augsburg, pa tudi v dolino Donave in Rena. V območju Baltiškega in Severnega morja se je začel trgovinski razvoj (če izvzamemo danske in frizijske trgovinske kraje iz zgodnjega srednjega veka) v 12. stoletju in je doživel vrhunec z delovanjem Hanse v 14. stoletju. V poznem srednjem veku so nastala tudi trgovinska podjetja, ki so imela po raznih mestih podružnice ali zakupnike, tako da trgovcu ni bilo več treba spremljati blaga do cilja, in ustanavljali so trgovinske družbe. Severno od Alp so se trgovci združevali v varstvene in interesne skupnosti, gilde, ki so imele korenine še v germanskih oblikah in so prevzemale tudi skupne verske naloge; (podobna organizacija obrtnikov so bili cehi).¹²⁴

Trgovina, pri kateri so sprva menjavali blago za blago, je omogočila, da so ob praznikih cerkvenih patronov pomembnejših cerkva nastali vsakoletni sejmi. Takšne pravice so si pridobila najprej cerkvena gospodstva. Tržne sejme so od zgodnjega srednjega veka, pred-

¹²² Josip Golob, *Trgovina spčetka srednjega veka*, v: TT, št. 5, 1925.

¹²³ V historični literaturi se večinoma uporablja izraz Žid. Že Trubar pa je v svojih delih uporabil besedo Jud, kar je verjetno povzel iz besed Judeja, Judejci, Juda – Jakobov sin. Sicer pa je ta izraz manj obremenjen z vrednostnimi predsodki, je bolj nevtralen, pa tudi judovska skupnost ga je vzela za svojega, tako da je ta izraz na nek način postal tudi uraden.

¹²⁴ *Svetovna zgodovina*, str. 287.

vsem pa od 11. oz. 12. stoletja, organizirali ob cerkvenih praznikih hkrati z bogoslužjem ob pomembnejših prometnih poteh; od tod je nemški pojem¹²⁵ prešel od bogoslužja na prizorišče prodaje. Podeljevanje tržne pravice je že od frankovske dobe pripadalo kralju (tržna regalija); poleg tega je bila to posebna pravica, ki je veljala za trg in njegove prebivalce. Za oboje je veljal poseben tržni mir, o sporih je odločal tržni sodnik. Tržni gospod (kralj, škof, knez) je zagotavljal svobodo trgovskega prometa ter varnost poti; nadalje je trgovino omogočal z ustanavljanjem kovnic denarja; kot plačilo je obiskovalcem trga zaračunaval tržno mitnino. Sprva je tržna pravica veljala le za čas sejma, za ožje sejemске простore in za obiskovalce sejma, v 11. stoletju pa je tržna pravica postala veljavna za celoten kraj s sejmom ter za vse prebivalce kraja in obiskovalce sejma brez časovne omejitve in tako postala pomemben temelj mestnega prava. Obiskovalci sejma so bili pod zaščito kralja ali cerkve, sejemskih krajem so podelili sejemске privilegije. Pomembnejši so bili tisti letni sejmi, do katerih pravico je podelil vladar; obenem je tem krajem zagotovil tudi sejemски mir. Prvi znani sejem je bil v Saint-Denisu leta 629; trgovci iz vse Evrope so trgovali na sejmi v Šampanji, in sicer z izdelki iz Orienta, flamskim in brabantkim suknom, platnom, kožuhovino ipd. Po zatonu sejmov v Šampanji so se razcveteli sejmi v flamskih mestih (Brugge, Ženeva), kasneje v Lyonu, Parizu, Padovi in Brabantu, zlasti Antwerpnu. Sejemски kraji so kasneje postali tudi središče denarništva in posojilništva. Med Evropo in Levantom sta posredniško trgovali Benetke in Genova. V svetem rimskem cesarstvu nemške narodnosti sta sejemске privilegije dobila Frankfurt ob Majni in Leipzig. Od prve polovice 14. stoletja je frankfurtski sejem z uvedbo dodatnih letnih sejmov postal mednarodno pomemben, vendar ga je leipziški dosti pozneje presegel, ker je povezoval vzhodno in zahodno trgovino.¹²⁶ Zanimiv je bil odnos med srednjeveško pravno oblastjo in trgovinskimi sejmi: krajevni velikaši so sicer smeli kadar koli odreči sejemске pravice na območju pod svojim gospodstvom, vendar za kaj takega niso bili zainteresirani, saj so sejmi predstavljali vir dohodkov in finančnih storitev (menjave denarja). Zato so seveda sejmi cveteli.¹²⁷

Ponoven razcvet je trgovina doživela v 12. stoletju, še večji pa v 13. stoletju, ki je bilo stoletje mest, pa tudi stoletje razmaha trgovine. Srednjeveški evropski trgovec je bil sprva predvsem potujoči trgovec, ki je moral premagovati številne ovire: slabe prometne povezave, pomanjkljiva prevozna sredstva, nevarnosti, obdavčitve (pristojbine, cestnine, mostnine, mitnine). Sčasoma so se trgovci ustalili. Ta sloj je prispeval tudi k sekularizaciji omike,¹²⁸ torej širjenju kulture. Na območjih nekdanjih rimskih mest in trdnjav ter okoli samostanov in cerkva sta se z nastankom mest začela razvijati tudi obrt in trgovina, zlasti v italijanskem (iz leta 1156 izhaja prva znana menica) in nemškem prostoru. Svet trgovcev sta v 13. stoletju namreč obvladovali dve veliki skupini: Nemci na severu in Italijani v sredozemskem prostoru. Mesta ob Renu in Donavi so s trgovino povezovala sever in jug, vzhod in zahod. Tudi na tem prostoru je – tako kot še marsikje – trgovina zacvetela v času križarskih vojn. V Regensburgu so se tako zbirali nemški križarji in

¹²⁵ Die Messe = maša, sejem.

¹²⁶ *Zgodovina Slovencev*, str. 191.

¹²⁷ Arrighi, *Dolgo dvajseto stoletje*, str. 75.

¹²⁸ Le Goff, *Se je Evropa rodila v srednjem veku?* str. 140-146.

pluli po Donavi navzdol do Srbije, nato pa po Moravi in kopnem do Carigrada. Passau in Dunaj sta trgovinsko cvetela že v 10. stoletju, Augsburg je bil dolgo časa središče nemško-italijanske trgovine, Baumgartnerji, Welserji in Fuggerji so bile znane in vplivne rodbine. Köln je vladal ob Renu, Mainz in Basel pa sta slovela kot škofovski trgovinski mesti. Nemški trgovci so imeli svoja zastopstva tudi v tujini, uvedli so carino, nemška mesta pa so tudi sklepala zveze, ki so ščitile domačo trgovino. Zlasti močne so bile tri mestne zveze: švabska, renska in Hansa; njihov glavni namen je bil pospeševati razvoj mest, zlasti njihove trgovine in obrti. Zametek največje in najbolj ugledne zveze mest, Hanse,¹²⁹ se pojavi okoli leta 1200 v Londonu, kjer je bilo veliko trgovinsko skladišče. Zatem sta se 1241. leta mesti Hamburg in Lübeck povezali ter pritegnili še druga mesta. Namen Hanse je bil vzdrževanje in razširjanje pridobljenih svoboščin, zaščita prometa po kopnem in po rekah, razsojanje v sporih, preprečevanje vmešavanja vladarja in knezov v mestne, obrtne in trgovinske zadeve ter svobodno upravljanje mest.¹³⁰ V nasprotju z italijanskimi in nemškimi mestnimi zvezami, ki so bile naperjene proti vsakokratni politični oblasti, je bila Hansa gospodarska skupnost za koristi in privilegije, politično je postala dejavna le tedaj, ko je šlo za varovanje gospodarskih koristi. Hansa ni imela trdne organizacije in ne rednih dohodkov, edina sankcija je bila izključitev iz trgovinske skupnosti.¹³¹ Vsako mesto, včlanjeno v Hanso, je moralo položiti jamščino ter se zavezati, da bo v primeru vojne prispevalo z ladjami, ljudmi in denarjem. Tako močna si je Hansa priborila številne privilegije ter je dejansko zagospodarila po celotnem vzhodnem in severnem morju. Cestna mreža, po kateri je gospodarila Hansa, se je raztezala od flandrijskega Brugga do ruskega Novgoroda, od Londona in norveškega Bergna do Erfurta in Leipziga. Trgovina je potekala s pomočjo utrjenih podružnic (*kontorji*), ki so se s svojimi skladovnicami, skladišči in pristanišči kmalu razvile v trgovinska odposlanstva hanzeatskih mest v tujini. Hanzeati so iz Rusije dovažali krzno, usnje, les, maščobo, žito, med in vosek, tja pa so vozili volnene izdelke, sukno, platno, volno, kovinske izdelke, igle, sol, ribe, pivo, razna vina, žveplo itd. Živahno so trgovali s Švedsko, Norveško, Dansko, Italijo in Francijo, pa tudi z Anglijo in Irsko ter Holandijo. Največjo moč je Hansa dosegla v 13. in 14. stoletju, skupno je Hansi (s prekinitvami) pripadalo približno 90 do 100 mest, Hansa pa je postala tudi element politične moči v severni Evropi. V 15. stoletju pa so okostenelo zvezo nadvladali Holandci, Španci, Portugalci in Angleži; od nekdanj mogočne zveze so ostala le še tri svobodna hanzeatska mesta – Bremen, Hamburg in Lübeck.¹³²

Začetek novega veka je z novimi geografskimi odkritji ter novimi spoznanji na področju tehnike in gospodarstva (razširjenje tiskarstva, uporaba smodnika, izdelava papirja iz recikliranega tekstila, izboljšanje kompasa, izum žepnih ur, kolovrata, klekljanih čipk, pletenja nogavic, vezenja, predilnih strojev, večja uporaba vodnih sil in vetra za mline in žage, manufakturna izdelava porcelana itd.) pomenil nov, velik korak v svetovni trgovini. Odkritji Amerike in pomorske poti v Indijo okrog Rta dobre nade sta trgovini odprli nove smeri in nove možnosti. Države in pristanišča ob atlantski obali so stopila v ospredje,

¹²⁹ Iz staronem.: zveza.

¹³⁰ Josip Golob, *Nemška trgovina v srednjem veku*, v: TT, št. 11, 1925.

¹³¹ *Svetovna zgodovina*, str. 313.

¹³² Josip Golob, *Nemška trgovina v srednjem veku*, v: TT, št. 11, 1925.

tam so nastajala nova trgovinska središča, ki so nase privlačila blagovni promet z novim svetom, v ozadje pa so stopala stara trgovinska mesta okrog Sredozemskega morja.¹³³

V perspektivi je prišlo do vrste novosti, med drugim v ladjedelništvu ter gradnji kanalov in zapornic, odprli so alpske prelaze, oblikovalo se je dvojno knjigovodstvo, nastajati so začele trgovinske družbe, izoblikovalo pa se je tudi pomorsko in trgovinsko pravo. Prodor na atlantska otočja, odkritje morske poti proti vzhodni Indiji in odkritje Amerike so premaknili središče trgovine iz Italije in Sredozemlja v nove svetove. Sicer pa resnici na ljubo ta novi svet ni bil čisto nov, le pozabljen: že 500 let pred Kolumbom so od Islandije do severne Amerike pripluli Normani in jo deloma kolonizirali; tudi Kitajci so že leta pred tem trgovali z osrednjo Ameriko. So pa ta odkritja novih svetov prav gotovo pomenila največ za trgovinske povezave med celinami. Med trgovinske pionirje lahko štejemo zlasti Portugalce, Špance, Angleže ter Francoze in Nizozemce.¹³⁴

Z odkritjem novih svetov je postala Portugalska prva trgovinska država na svetu. Pred tem so Portugalci trgovali večinoma le z vinom in ribami, iz novo odkritih ozemelj pa so nato uvažali zlato, slonovo kost, gumi, sladkorni trs, bombaž, sužnje idr. ter s tem blagom zalagali vso Evropo. V 16. stoletju pa so Portugalci začeli izgubljati moč, sprva so jih nadvladali Španci in nato Angleži. Podobno se je zgodilo s Španci: v času vladavine Mavrov so v Španiji cvetele trgovina, obrt, umetnost in znanost. Po odkritju Amerike pa se je začelo drsenje navzdol. Njihova trgovina je prešla v roke Angležev, Nizozemcev in Nemcev; kratek dvig je špansko gospodarstvo, vključno s trgovino, doživelo pod Burboni. Podobno, a vseeno malce drugače se je dogajalo z Nizozemci: svetovno znani trgovinski mesti sta bili Brugge in Antwerpen in v 17. stoletju je bila Nizozemska najmočnejša in najbogatejša trgovinska sila na svetu. Cvetela je tudi nizozemska obrt (tkalstvo, čipkarstvo), zrasla so nova industrijska in trgovinska središča. Iz male, a svobodne države je Nizozemska kmalu postala prva pomorska država, ki je posredovala uvoz in izvoz za večji del severne, srednje in južne Evrope. Izpodrinila je celo bivše kolonialne velesile in se zasidrala na Javi, Molukih in na obali prednje (francoske) Indije, živahne trgovinske stike je imela tudi s Kitajsko in Japonsko. A tudi Nizozemsko se uspehi prevzeli in zaradi monopolov je postala osovražena. Tudi Nizozemski se je zgodilo, kar je zapisal Theodor Fontane kasneje za Anglijo: »Trgovina dela ljudi v velikih časih velike, a tudi majhne: velike na zunaj, majhne na notri, v srcih!« Skratka: nekoč najbogatejše in najmočnejše trgovinske države, Portugalska, Španija in Nizozemska so oslabile druga drugo, vse skupaj pa je nadvladala Anglija. Kolo usode se pač neprestano vrti.¹³⁵ V boju za monopole so namreč nastajala rivalstva; a monopoli so postopoma izginjali in trgovinski promet je postajal vse bolj svoboden. Izvoz in uvoz je potekal v velikem slogu in trgovina se je razvijala v nepričakovanem obsegu. Portugalsko in Španijo so izpodrivale Nizozemska, Anglija in Francija, nazadnje je nad vsemi prevladala angleška trgovina. Nemčija in Italija, razkosani v številne majhne države, sta postali trgovinsko nepomembni. Trgovina je postajala direktnjša, število trgovinskih predmetov je silno naraslo. Blago iz Indije, zlasti dišave, se je pocenilo, luksuzno blago se je začelo širiti med različne sloje. Sladkor, kava, čaj,

¹³³ Valenčič, *Ljubljanska trgovina v 16. in 17. stoletju*, str. 97.

¹³⁴ Josip Golob, *Trgovina novejših dobe*, v: TT, št. 1, 1926.

¹³⁵ Josip Golob, *O treh nekdanjih trgovskih velesilah*, v: TT, št. 9, 1926.

kakav, tobak, riž, koruza, krompir, indigo, košenilja,¹³⁶ bombaž idr. so postajali vsesplošno prodajno blago po vsem svetu. Pridelava in izvoz žita sta se znatno povečala, stavbni les, železo, volna, svila in drugi izdelki so v svetovni trgovini zavzemali vse pomembnejše mesto. Tudi organizacija trgovine se je močno spremenila: trgovcem blaga ni bilo več potrebno spremljati, uvedli so trgovanje z vzorci in s potniki. Uveljavila sta se bančni in kreditni promet, monopoli so vse bolj izginjali, vse bolj se je uveljavljala pošta.¹³⁷ Prodajni sejmi, ki so svoj pomen obdržali do 19. stoletja, so se z industrializacijo, prihajajočimi razstavami in modernizacijo prometa spremenili v vzorčne sejme.

S propadom Hanse je prej cvetoča nemška trgovina doživela zaton, srednje- in južno-nemška mesta so izgubljala na pomenu; tudi edini poskus, da bi Nemci prišli do kolonij (Venezuela) se je klavrno končal. Portugalci, Španci, Nizozemci Angleži in Francozi so s svojim kolonialnim blagom in lastnimi izdelki odrinili Nemce z vseh glavnih trgovinskih torišč. Povrh so nemški knezi na različne načine omejevali razvoj trgovine. Tudi protestanti niso bili naklonjeni trgovini in bančništvu, saj so npr. obresti smatrali za rop. Tako ni čudno, da je praktično celotno denarništvo prešlo v roke Judov, ki so imeli podporo pri vladarjih in deželnih poglavarjih, nemške in avstrijske dežele pa so trgovinsko nazadovale.¹³⁸

Judje so v preteklosti srednjeveške Evrope odigrali izjemno pomembno vlogo, saj so s svojo dejavnostjo na gospodarskem in kulturnem področju prispevali k njenemu napredku in so sooblikovali njeno podobo. Njihova glavna gospodarsko-pridobitna dejavnost – trgovanje na daljavo, predvsem v zgodnjem srednjem veku, in denarni posli v kasnejših stoletjih –, so jih pripeljali v skoraj vse dele Evrope. Judje so bili zaradi svoje gospodarske dejavnosti, zlasti trgovanja in denarništva, navezani na tedanja gospodarska in prometna središča. Naselili so se torej tam, kjer so našli pogoje za svojo gospodarsko in s tem življenjsko eksistenco.¹³⁹ Med Sicilijo in severno Afriko so tako npr. obvladovali trgovino z žitom in sladkorjem, prav tako so bili močno prisotni v trgovanju med območjem nekdanjega Bizanca in Levantom ter na beneških posestvih v Grčiji, Kreti in Jadranu. S Krete so npr. uvažali sladkor in riž, trgovali so s sirom, oljem, dragimi kamni, blagom, lesom in konji.¹⁴⁰

Judje so bili namreč bodisi kot trgovci bodisi kot bankirji prisotni skozi vsa zgodovinska obdobja od starega veka dalje: že v Babiloniji in stari Perziji se omenjajo kot bankirji, pomembni so bili v času vladavine Ptolemejcev, v rimskem imperiju so imeli velik vpliv, celo privilegije. Ko pa je krščanstvo postalo državna vera, se je začelo preganjanje Judov. Dosti se jih je umaknilo v špansko zahodnogotsko državo, kjer so igrali pomembno vlogo kot bankirji in intelektualci. Leta 1412 so se morali Judje po španskih mestih naseliti le na določenih lokacijah (*juderijah*), kasneje pa so jih iz Španije pregnali. Tudi na Apeninskem polotoku so imeli Judje pod vladavino Vzhodnih Gotov in kasneje Langobardov ugoden položaj; zlasti v južnih mestih so imeli velike trgovine. V severni Italiji jim je bilo težje,

¹³⁶ Rdeče barvilo iz košeniljke, na kaktusu živečega kaparja z rdečim barvilom v koži.

¹³⁷ Josip Golob, *Trgovina novejšje dobe*, v: TT, št. 1, 1926.

¹³⁸ Josip Golob, *Trgovina novejšje dobe v Nemčiji in Franciji*, v: TT, št. 5, 1926.

¹³⁹ Jože Mlinarič, *Judje na slovenskem Štajerskem do njihove prisilne izselitve v letu 1496*, v: ČZN, št. 1-2, 2000, str. 50.

¹⁴⁰ Jelinčič Boeta, *Judje na Slovenskem v srednjem veku*, str. 431-434.

nositi so morali posebne oznake in v 15. stoletju so jih zaprli v geta. V Galiji so Jude cenili, Karel Veliki jih je imel za dobre trgovce in jih je privabljal celo od drugod. Vendar so tudi tu kasneje začeli Jude preganjati in morali so se izseliti. Tudi v nemškem delu karolinške države se Judje že v 4. stoletju pojavljajo kot trgovci, najprej v Wormsu. Vendar se jim tudi tukaj godilo najslabše v času križarskih vojn in »črne smrti«. V 15. in 16. stoletju so bili Judje v Nemčiji izključeni iz vseh trgovskih društev in zvez, prepovedano jim je bilo vsakršno udejstvovanje v velikem obsegu; smeli so biti le še kramarji, branjevci ali posojevalci denarja. Malo bolje se je Judom godilo v Angliji. Toda iz vseh usodnih trenutkov v njihovi zgodovini so se Judje kot Feniks dvignili iz pepela, »/.../ borba za obstanek jih je izbistrila, a jim je vcepila tudi vse nedostatke v morali in značaju. Zatreji jih ni mogla: utrjeni so, navajeni najhujšega, a izkušeni kakor noben narod na svetu. Opasni so, kjer dobe moč in vpliv, ker so marljivi in vztrajni v dobrem in zlem. Jud je štedljiv, skromen, oprezen, začena z malim in se dviga k večjemu le na trdni podlagi, temeljit že v predpripravi in poučevanju sebe, a smel in odločen v pravem trenutku; vedno moderen in aktualen, se zna prilagoditi razmeram, a zna tudi voditi. Jud in njegov kapital sta še danes marsikje odločilna in merodajna v trgovini in industriji. Povsod sovražen, a tudi uvaževan, vlada Jud na trgovskem, industrijskem, a zelo močno tudi na umetniškem in znanstvenem polju, kajti podedovani talent živi ž njim in bo živel lažje sedaj kakor kdaj prej, ker ni več teptan in preganjan. Slovenci nimamo Judov, in to dejstvo je eno izmed prav redkih, na katere smo lahko ponosni.«¹⁴¹

Od 16. stoletja dalje se je evropska trgovina postopoma razvila v svetovno. To je v nekaterih evropskih državah privedlo do uvajanja zaščitnih carin, zato je bilo pomembno, če je imela država v lasti ozemlje onstran morja – to je bil eden od razlogov, zakaj so si vodilne evropske države prisvajale kolonije.¹⁴² V 16. stoletju, v času prehoda fevdalizma v zgodnje oblike industrijske družbe oziroma kapitalizma, se je uveljavil merkantilizem,¹⁴³ skupni pojem za različne gospodarsko teoretične ideje in gospodarsko politične ukrepe 17. in 18. stoletja v Evropi. To je bila poglobljena usmeritev gospodarske politike (z nazori vred) v času nastajanja sodobnih držav.¹⁴⁴ Na osnovi predstave, da je položaj narodnega gospodarstva odvisen od količine denarja, ki kroži v njem, je bilo v ospredju merkantilističnega razmišljanja vprašanje, kako nakopičiti čim več denarja. To bi lahko dosegli zlasti s presežkom državnega izvoza nad uvozom (aktivna trgovinska bilanca). Temu ustrezno je veljalo pravilo, da se podpira izvoz kakovostnega in s tem dražjega blaga ter ustrezno zmanjša uvoz tovrstnega blaga. Takšne strogo predpisane predstave, povezane z izginjanjem cehovske miselnosti, je lahko razvila le država s carinsko-političnimi ukrepi, trgovinskimi privilegiji in monopoli.¹⁴⁵ Glavna merkantilistična vodila so bila:

¹⁴¹ Josip Golob, *Judje v trgovski zgodovini*, v: TT, št. 7-8, 1926.

¹⁴² *5000 let Evrope*, str. 346.

¹⁴³ Lat. mercari = trgovati.

¹⁴⁴ Prim.: Braudel, *Igre menjave*, 2. del, str. 222.

¹⁴⁵ Monopol je izvorno pomenil izključno pravico države, da lahko samo ona proizvaja in prodaja določene artikle (npr. sol, tobak, smodnik). V obravnavanem času je monopol pravica, ki jo dá nekomu državna oblast, da sme izključno sam izvrševati določen gospodarski posel na omejenem ozemlju. Predmet monopola so bili lahko različni izdelki, pogosto predmeti široke potrošnje, ki niso nujno potrebni (tobak, cigaretni papir, vžigalniki, loterija) včasih pa tudi predmeti vsakdanje potrošnje (sol, vžigalice, petrolej).

- Vlada mora voditi in upravljati državno gospodarsko življenje.
- Državna oblast mora denar kot potrebno trgovinsko sredstvo umetno množiti ali ga zadrževati v državi. Najboljša je trgovina z ugodno bilanco – čim več izvažati in čim manj uvažati.
- Za doseg ugodne trgovinske bilance je potrebno okrepiti industrijo, pogoj za to pa je dovolj številno prebivalstvo.
- Uvesti je potrebno strog obrtni red, podprt s privilegiji in premijami. Državo je potrebno zavarovati s carinsko mejo. Za tuje izdelke in domače surovine je potrebno karseda zmanjšati izvoz ali ga celo onemogočiti.

Merkantilisti so zapirali meje tudi luksuznim izdelkom, vsi tuji izdelki so bili obremenjeni z visokimi carinami. Nasprotno pa so domačo industrijo pospeševali s premijami, predujmi, predpravicami, izboljševali so ceste, gradili plovne kanale in odstranjevali carinske ovire med posameznimi pokrajinami in mesti. Tuje industrijske delavce so v državo privabljali z ugodnimi plačami. S temi ukrepi sta se angleška in francoska industrija dvignili do visoke stopnje. Iz francoskih kolonij so trgovci domov dovažali kavo, sladkor in dišave, v kolonije pa izvažali vino, platno, svilo idr.¹⁴⁶

Angleška vzhodnoindijska trgovinska družba (The British East India Company) je bila ena prvih delniških družb. Leta 1600 je družba dobila neomejena pooblastila za celotno trgovino v Indiji (družba je razpadla leta 1858), dve leti kasneje je bila ustanovljena tudi Nizozemska vzhodnoindijska družba. K prosperiteti je pripomoglo tudi kasnejše odprtje Sueškega (1869) in Panamskega prekopa (1915). Obdobje, ki je sledilo industrijski revoluciji, je svetovno gospodarstvo zaznamovalo s pospešenim tehnološkim napredkom ter kontinuirano gospodarsko rastjo, posledično pa z začetkom procesa globalizacije, torej pretokov in menjav, ki povezujejo posamezna gospodarstva v enovit, globalni sistem.¹⁴⁷

Evropske države so največ trgovale med sabo, saj sta od srede 19. stoletja pa do prve svetovne vojne vsaj dve tretjini skupnega evropskega uvoza izvirali iz drugih evropskih držav. Med svetovnimi vojnami pa so evropske države svoja gospodarstva druga pred drugo ščitile s carinskimi in valutnimi omejitvami.¹⁴⁸ Od srede 19. stoletja pa vse do prve svetovne vojne je obseg mednarodne trgovine zlasti v zahodni Evropi močno narasel (»zlata doba« podaljšanega 19. stoletja), rahel zastoj je bil opazen le v sedemdesetih in osemdesetih letih; ekonomski zgodovinarji ta zastoj imenujejo »gospodarska kriza«, Hobsbawm pa »gospodarska negotovost«.¹⁴⁹ Na prelomu stoletja je bilo na Evropo koncentrirano 60 % svetovnega izvoza in 66 % uvoza. Še ena značilnost časa pred prvo svetovno vojno: svetovna trgovina (in posledično malotrgovinski obrati v evropskem prostoru) je naraščala hitreje kot svetovna produkcija. Močan upad na področju trgovinske menjave je pomenila prva svetovna vojna; raven izpred vojne je bila dosežena šele leta 1928. Toda kmalu je zaradi vpliva velike gospodarske krize – cezura: trend k industrijski samooskrbi se je močno povečal – raven trgovanja ponovno upadla in se v tridesetih letih ni več izravnala. Evropa je v 20. stoletju trgovala pretežno znotraj svojih

¹⁴⁶ Josip Golob, *Trgovina novejših dob v Nemčiji in Franciji*, v: TT, št. 5, 1926.

¹⁴⁷ Hobsbawm, *Čas skrajnosti: 1914–1991*, str. 82.

¹⁴⁸ *5000 let Evrope*, str. 87.

¹⁴⁹ Prim: Hobsbawm, *Čas skrajnosti: 1914–1991*, str. 81.

(evropskih) meja. In kako je izgledala trgovinska menjava med evropskimi državami? Približno polovica zunanje trgovine je potekala med desetimi industrijsko najbolj razvitimi (zahodno)evropskimi državami. Drugih 40 % trgovinske menjave je potekalo med omenjenimi zahodnoevropskimi državami na eni ter manj razvitimi državami vzhodne in južne Evrope. Znotraj slednjih, torej držav jugovzhodne Evrope, je pred drugo svetovno vojno potekalo le približno 6 % evropske trgovine. In kaj je v evropskem prostoru predstavljalo glavne predmete trgovanja v tem času? Na splošno je veljalo, da so manj razvite, agrarne države izvažale prehrabne artikle in surovine. Države, v katerih se je že odvijal proces industrializacije, so izvažale polizdelke in deloma končne izdelke. Med izvoznimi dobrinami visoko razvitih industrijskih držav pa so prvo mesto zavzemali končni industrijski izdelki. V zvezi z razvitostjo in izvozno strukturo lahko izpeljemo splošen trend: v vseh državah je bil delež prehrabnih izdelkov in surovin v upadanju, naraščal pa je delež polizdelkov in končnih izdelkov.¹⁵⁰

NA SLOVENSKEM OZEMLJU

V času frankovske oblasti se je trgovina na slovenskem ozemlju le počasi razvijala. Omejevala se je predvsem na izdelke, ki so bili nujno potrebni za življenje, ni pa jih bilo mogoče povsod pridobivati (npr. sol), ali pa na take, ki so obetali velik dobiček in jih ni bilo težko prevažati; trgovci so za transport uporabljali predvsem rimske ceste. Konec 9. stoletja so tudi na našem ozemlju nastala sejemska središča (npr. Ptuj). Trgovinsko blago, ki so ga izvažali, je bilo predvsem med, vosek in krzno, uvažali pa so orožje, tkanine in nakit.

Ker je že Karel Veliki kot trgovinsko središče za trgovanje s Slovani v Podonavju določil Lorch ob izlivu Aniže v Donavo, je v 9. stoletju pomen trgovinske ceste ob Donavi zrasel. Že takrat so izdajali odredbe, ki so urejale to trgovino ter določbe, kje se sme trgovati in kakšna naj bo carina; glede slednje so imeli bližnji prebivalci boljše pogoje: pri trgovanju v trgovinskih središčih ob Donavi so bili oproščeni carinskih in sejmskih dajatev. Glavni predmeti trgovanja so bili vosek, sol, konji, živila in celo sužnji.

Z notranjo kolonizacijo slovenskega ozemlja od 10. do 12. stoletja so nastajala tudi nova naselja. Zlasti v ravninskih krajih se niso več ukvarjali le s poljedelstvom, temveč tudi s trgovino – tako so se oblikovali prvi trgi in mesta.¹⁵¹ Na Slovenskem je bila pravica do sejma eden glavnih elementov pri opredeljevanju trga oz. mesta. V srednjem veku je naselje, ki je imelo pravico do tedenskega sejma, veljalo za trg. Če je imelo še pravico do obzidja, pa je veljalo za mesto.

Trgovina, pri kateri so sprva menjavali blago za blago, je omogočila, da so ob praznikih cerkvenih patronov pomembnejših cerkva nastali letni sejmi. Na prelomu 11. in 12. stoletja pa so se razmere spremenile: takrat je tudi v naših pokrajinah v mestnih naselbinah nastajalo meščanstvo; kot najstarejše mesto se omenjajo Breže na Koroškem, največ mestnih naselbin pa je nastalo v 13. in 14. stoletju. Poleg 27 mest je v notranjosti slovenskega ozemlja nastalo še okrog 70 trgov.¹⁵²

¹⁵⁰ Prim.: Ambrosius/Hubbard, *Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Europas*, str. 70, 193-197.

¹⁵¹ *Zgodovina Slovenecv*, str. 138, 139, 164.

¹⁵² *Ibidem*, str. 191-192.

V 12. stoletju je tudi slovensko ozemlje zajel gospodarski razvoj, tako kot pred tem že zahodno Evropo. Fevdalna družba in njeno gospodarstvo sta tedaj dosegla največji razcvet, pojavile so se nove gospodarske panoge, izoblikovala se je obrt; obrtnike posameznega mesta so pred konkurenco obrtnikov iz drugih mest varovale mitnice in druge določbe o trgovini. Blago, s katerim so takrat trgovali v Evropi (začimbe, kadilo, orožje in drugi kovinski izdelki, okrasje, steklo, volneno blago, svila, olje, kožuhovina, sužnji), priča, da je trgovina zadovoljevala predvsem potrebe fevdalcev. To pa ne velja za trgovino s soljo.¹⁵³ Vendar pa je bila trgovina prešibka, da bi lahko preživljala večji sloj prebivalstva. Blago je bilo treba večinoma pripeljati od daleč in ga prodati na določenih krajih ob letnih sejmi. Potujoči trgovci so bili osebno svobodni, uživali so zaščito vladarja. To je bila sprva edina oblika trgovine, ki je zahtevala poklicne trgovce in zatorej ni omogočala večjega razmaha tega stanu. Poleg navedenega je v posameznih okoliših obstajala tudi skromna trgovina, kjer so zamenjevali predvsem blago za blago. Postopoma je začelo upadati zaprto in naturalno gospodarstvo znotraj zemljiških gospodstev, poljske pridelke in redke druge predmete trgovanja so lahko prodajali v mestnih, rudarskih in fužinarskih naseljih. Izoblikovala se je delitev dela med meščanskimi in poljedelskimi naselbinami.¹⁵⁴

V notranjosti slovenskega ozemlja je za meščansko naselbino, trg oz. mesto veljal kraj, ki je imel vsaj pravico tedenskega sejma, njegovi prebivalci pa so kot svobodni ljudje imeli pravico do obrtnih in trgovinskih dejavnosti.¹⁵⁵ Uveljavilo se je t.i. mestno gospodarstvo, ki je za naše dežele ostalo značilno do 15. stoletja: mesto in podeželje okrog njega sta bila združena v gospodarsko enoto, zavarovano z mitnicami. Mestni obrtniki in okoliški poljedelci so na rednih tedenskih sejmi v mestu prodajali in zamenjevali blago. Nova gospodarska povezanost ni več upoštevala mej zemljiških gospodstev. Razen moči dinastov je tudi ta povezava s trgovino vplivala na politično združevanje pokrajin v naslednjih stoletjih in na notranje spremembe v organizaciji zemljiškega gospodarstva.¹⁵⁶ Do politike merkantilizma so torej trgovino odločilno usmerjala mesta. Skrb mest je bila, da meščani zadostijo svoje potrebe po živilih in drugem blagu, obenem pa so si prizadevala, da zagotovijo izključno pravico do trgovine in obrti svojim meščanom. S tem je bila povezana tudi obveznost skladiščenja, v primeru Ljubljane kar tritedenska – toliko časa so morali konec 15. stoletja tuji tranzitni trgovci pustiti blago v mestu.¹⁵⁷ Blagovna menjava je postala sestavni del gospodarstva, ne le v mestu, temveč tudi na deželi, kjer sta zemljiški gospodar in kmet sčasoma začela proizvajati za trg. Trgovina kot posrednik med proizvajalci in potrošniki je takrat imela še omejen obseg: kramarji in branjevci so z življenjskimi potrebščinami na drobno preskrbovali manj premožne sloje, premožnejši so jih v večjih količinah nabavljali na sejmi in na trgu. Druga, gospodarsko pomembnejša naloga trgovine je bila preskrba z blagom, ki ga v bližnjem mestnem okolišu niso proizvajali. Zaradi transportnih težav, pomanjkanja dobrih poti in transportnih sredstev je bil promet v daljavo nujno omejen. Le blago večje vrednosti, predvsem različno luksu-

¹⁵³ O trgovanju s soljo na Slovenskem gl.: Sergij Vilfan, *K zgodovini kmečkega kupčevanja s soljo (gospodarsko-pravne podlage po vesti o Martinu Krpanu)*, v: *Kronika*, št. 3, 1962, str. 129-144.

¹⁵⁴ *Zgodovina Slovencev*, str. 175 in 191.

¹⁵⁵ Peter Štih, *Meščani in mesta*, v: Štih, Simoniti, *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva*, str. 146.

¹⁵⁶ *Zgodovina Slovencev*, str. 175.

¹⁵⁷ Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 303.

zno blago, je lahko prenašalo visoke transportne stroške. Sicer pa so bili glavni predmeti tedanje trgovine dišave, špicerijsko blago, sol, vino, kožuhovina, južno sadje, soljene in suhe ribe, kovine, obrtni izdelki – npr. tekstilno blago (sukno, svila, žamet, platno) in nürnberški kovinski izdelki – torej proizvodi, ki so bili po naravi vezani na določene proizvodne okolišje.¹⁵⁸

Ferdo Gestrin je trdil, da je v fevdalnem obdobju podobno vlogo kot kasneje industrija imela ravno trgovina. Na slovenskem ozemlju je slednja zlasti od 14. stoletja dalje pridobivala na veljavi. Trgovci, ki so trgovali s sosednjimi deželami, so ustanavljali razne oblike trgovinskih družb, poslovali so na podlagi vnaprej sklenjenih pogodb, vzpostavljale so se trajnejše trgovinske povezave (v ta čas, torej konec srednjega veka, sodi tudi uvedba dvostavnega knjigovodstva).¹⁵⁹

Križarske vojne so oživile tudi trgovino na večje razdalje, širile znanje o tujih krajih in povečale potrebe premožnejših slojev. Neenakomerni gospodarski razvoj posameznih delov Evrope je trgovino še posebej poživil. Ta trgovina je šla v znatni meri tudi skozi severne dele slovenskega ozemlja – cesta preko Semmeringa, Judenburga, Šentvida na Koroškem, Beljaka in Kanalske doline. Dunaj je postal središče trgovine ob donavski cesti, Benetke pa so bile od konca 11. stoletja glavni trgovinski posrednik med vzhodnim Sredozemljem in zahodno Evropo. In s trgovino na daljše razdalje se je uveljavilo denarno gospodarstvo. Slovenske pokrajine so se začele združevati prav v tistih smereh, v katerih so jih povezovala tudi pomembnejše trgovinske poti.¹⁶⁰

S trgovino, še bolj pa z denarnimi posli, so se v srednjem veku ukvarjali Judje, tako tisti na Kranjskem (trgovanje z Benečani, Ogri in Hrvati) kot oni v spodnještajerskih mestih (trgovanje z avstrijskimi obmorskimi mesti in z Benetkami, posredovanje med domačo in tujo trgovino).¹⁶¹ V slovenskih deželah pa so se smeli trajno naseliti šele v 12. in 13. stoletju, ko so pri nas nastajala prva meščanska naselja, trgi in mesta. Najprej so se naselili na Koroškem, kasneje tudi v Ljubljani, Gorici in Trstu, na slovenskem Štajerskem pa v Mariboru in Ptujju, skratka v naseljih ob pomembnih prometnih poteh. V Mariboru se Judje prvič omenjajo v letih med 1274 in 1296, na Ptujju 1286, v Celju pa v prvi polovici 14. stoletja, ko se je kraj že razvil v trško naselbino, in približno takrat tudi v Slovenj Gradcu. Od omenjenih mest na Slovenskem Štajerskem so bili Judje najštevilnejši v Mariboru in tudi njihova gospodarska dejavnost je bila tam najbolj živahna.¹⁶² Čeprav se je od 12. stoletja dalje zmanjševala judovska vloga v mednarodni trgovini in je naraščala vloga judovskega posojilništva, pa trgovina kot vir preživljanja Judov ne izgine vse do njihovega izгона 1496. in 1515. leta.¹⁶³ Judje so tudi na slovenskih tleh predstavljali pomemben gospodarski dejavnik, česar so se zavedali tudi vsi mestni gospodje. Položaj Judov v kasnejših habsburških deželah je v glavnem urejal judovski red, ki ga je leta 1244

¹⁵⁸ Valenčič, *Ljubljanska trgovina v 16. in 17. stoletju*, str. 98.

¹⁵⁹ Ferdo Gestrin, *Pojav podjetij v času od poznega srednjega veka do manufakturnega obdobja*, v: PNZ, št. 1, 1994, str. 5.

¹⁶⁰ *Zgodovina Slovencev*, str. 175.

¹⁶¹ Valenčič, *Židje v preteklosti Ljubljane*, str. 23.

¹⁶² Jože Mlinarič, *Judje na slovenskem Štajerskem do njihove prisilne izselitve v letu 1496*, v: ČZN, št. 1-2, 2000, str. 50.

¹⁶³ Jelinčič Boeta, *Judje na Slovenskem v srednjem veku*, str. 431.

izdal avstrijsko-štajerski vojvoda Friderik II., v letih 1254-1255 ga je izdal češki kralj Otokar II. Přemysl in zadnjega je potrdil kralj Rudolf I. Habsburški 1277. leta. Poleg teh splošnih privilegijev so mestni gospodje oz. deželni knezi posameznim Judom ali družinam podeljevali tudi določene usluge, ki so se nanašale v glavnem na trgovanje in denarništvo. Judje so veljali v meščanskih naseljih za posebno skupino prebivalstva, ki (poleg nekaterih drugih skupin) ni imela meščanskih pravic. Bili so izključeni iz vseh javnih služb in združenj, npr. cehov, bili pa so vključeni v judovsko občino, znotraj katere so živeli po svojih verskih postavah in običajih.

Za razliko od ostalega prebivalstva pa so bili Judje v srednjem veku izjemno mobilni. Trgovinski posli, pa tudi drugi razlogi (poroke, strah pred pogromi, boljše eksistenčne razmere drugje) so Jude pripeljali daleč na tuje in mnogi so se tam tudi naselili. Glavni gospodarski dejavnosti Judov sta bili nedvomno trgovina in denarništvo. Trgovinske zveze Judov, zlasti mariborskih in celjskih, so segale do Dubrovnika in Benetk ter do Dunaja in Prage. Velike dobičke je judovskemu prebivalstvu prinašala trgovina z beneškim blagom. S svojimi zvezami so posredovali med domačo in tujo trgovino, s čimer so močno koristili gospodarstvu domačih naselij.

Zelo pomembna je bila za Jude tudi vinska trgovina; tako je npr. cesar Friderik III. leta 1478 dovolil v Mariboru nekemu Abrahamu, da proda na Štajerskem vsako leto po 24 sodov »krščanskega vina« (*christenwein*). Tedaj so bili namreč Judje izločeni iz vinske trgovine in so smeli prodajati le vino, ki so si ga pridobili na račun zapadlega dolga.¹⁶⁴ Zaradi posojilne dejavnosti na zastavo se je namreč med Judi poleg trgovine z zastavljenimi predmeti in nepremičninami razvila tudi trgovina z vinom. Judovsko pravo je sicer določalo, da je vsako vino, ki se ga je dotaknil nejud, prepovedano piti in prepovedano jim je bilo trgovati z vinom nejudov. Toda glede na pomen vinske trgovine je prišlo do kompromisa: vino se je lahko sprejemalo kot plačilo dolga, saj ga je bilo moč prodati. Domnevajo celo, da so Judje prav v vinski trgovini oz. v vinogradniškem kreditu lahko dobili potrebni kapital, potreben za vstop v posojilništvo.¹⁶⁵ Vinski pridelek so ali preprodajali ali pa so prodajali vino, ki so si ga pridobili na račun zapadlega dolga. Mnoge judovske družine so postale tudi lastniki vinogradov v mariborski (in ptujski) okolici. Nekateri dolžniki so namreč Judom zastavljali vinogradniške komplekse in če dolga niso mogli poravnati, so upniki (Judje) postajali lastniki zemlje (katero so si potem prizadevali čimprej prodati). Mariborski Judje so vinski pridelek in zaseženo vino pripeljali v mesto in ga shranili v domačih kletih. Nekaj vina so dolžniki uspeli odkupiti, ostalo pa so Judje prodali drugim meščanom ter na Koroško in Kranjsko.

Od začetka, še bolj pa od sredine 15. stoletja, se je položaj Judov na Štajerskem močno poslabšal. Splošna gospodarska kriza in konkurenca krščanskega prebivalstva pri trgovanju in celo v kreditnih poslih sta bili vse večji, restrikcij deželnega kneza pa je bilo vedno več. Meščanstvo si je po letu 1400 prizadevalo za čim več omejitev judovske trgovine in deželni knez je nato izdal nekaj za Jude restriktivnih ukrepov. Že vojvoda Albreht II. je leta 1371 Judom na Štajerskem prepovedal trgovanje z vinom in žitom; to odredbo so kasneje,

¹⁶⁴ Jože Mlinarič, *Judje na slovenskem Štajerskem do njihove prisilne izselitve v letu 1496*, v: ČZN, št. 1-2, 2000, str. 51-57.

¹⁶⁵ Jelinčič Boeta, *Judje na Slovenskem v srednjem veku*, str. 435.

kot že rečeno, omilili z omejitvijo, da smejo Judje trgovati z vinom, ki so si ga pridobili na račun zapadlih dolgov. Iz 15. stoletja pa so znane številne pritožbe meščanov nad nelojalno konkurenco plemstva in podložnikov ter Judov zoper »krivice, škodo in neprijetnosti«; pritoževali so se glede sodne prakse, glede trgovine, sejmov ob nedeljah in proščanjih, gostiln in točilnic duhovne gospode, tovorjenja vina in opravljanja obrti. Deželni knez je neupravičenim ostro prepovedal trgovanje po mestih, trgih in vaseh na Štajerskem ter izdal nekaj odredb glede odnosov med meščani in judovskim prebivalstvom.¹⁶⁶

Medtem ko so Judje v prvi polovici 15. stoletja še trgovali na daljavo, so bili v drugi polovici istega stoletja popolnoma izrinjeni iz večjih trgovinskih poslov. Judovske trgovce je močno prizadela odredba deželnega kneza in kralja Friderika IV. iz leta 1445, ki jim je na Štajerskem prepovedal trgovati z beneškim blagom. Ko so se v 15. stoletju s kreditnimi posli začeli ukvarjati tudi kristjani, so bili Judje v določeni meri izrinjeni tudi iz te dejavnosti, kar je deloma oslabilo njihovo gospodarsko moč. Odtlej so Judje v glavnem posojali le denar, vendar so tudi njihovi kreditni posli postajali skromnejši. Sredi 15. stoletja se je torej gospodarski položaj Judov močno poslabšal, hkrati pa je v mnogih deželah naraščalo sovraštvo do tega, do tedaj gospodarsko uspešnega prebivalstva. Nenaklonjenost do Judov je imelo svoje korenine v gospodarskih, socialnih in verskih razmerah tedanje dobe. Pri Judih so se namreč zadolževali skoraj vsi sloji prebivalstva, ki so zaradi visokih obresti pogosto prišli ob vse premoženje in s tem ob gospodarsko eksistenco. Za meščanstvo, ki mu je v veliki meri zagotavljala njegov gospodarski razvoj ravno trgovina, je poseganje vanjo pomenilo stvar življenjske eksistence. Za meščanstvo je judovska trgovina pomenila močno konkurenco in njeni nosilci so postali zanje moteč element. Zato si je meščanstvo prizadevalo za omejitev judovske trgovine in kreditnih poslov oz. za njuno odpravo. K temu je potrebno dodati še versko nestrpnost, ki se je pri krščanskem prebivalstvu stopnjevala zlasti v času naravnih katastrof ter gospodarskih, socialnih in duhovnih kriz. Posledica je bila preganjanje judovskega prebivalstva in začasen ali trajen izgon iz mesta ali celih dežel.

Cesar Friderik III. se je upiral zahtevam stanov, naj povsem izloči njihovega gospodarskega tekmeca iz trgovinskih in kreditnih poslov, saj bi z Judi izgubil svoje najboljše dohodke in možnost pridobitve kreditov. Pod Friderikovim naslednikom Maksimilijanom I. so se zahteve deželnih stanov po sprejetju rigoroznih ukrepov proti Judom še okrepile. Štajerski in koroški deželni stanovi so v Mariboru (1494) in v Gradcu (1495) ponudili Maksimilijanu odškodnino za izgon Judov iz obeh dežel. Cesar je njihovi prošnji ugodil in do 1497. leta so morali Judje obe deželi zapustiti.¹⁶⁷ Medtem so lahko s svojo dejavnostjo nadaljevali na Kranjskem, najprej do leta 1513, ko jim je cesar Maksimilijan prepovedal trgovanje, ker naj bi kristjanom, zlasti pa ljubljanskemu meščanstvu, odjedali kruh. Judom, ki bi jih zalotili pri trgovanju, bi za kazen zaplenili blago in končno so jih leta 1515 izgnali še iz Kranjske.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Jože Mlinarič, *Judje na slovenskem Štajerskem do njihove prisilne izselitve v letu 1496*, v: ČZN, 1-2, 2000, str. 57-63.

¹⁶⁷ Ibidem, str. 64-68.

¹⁶⁸ Valenčič, *Židje v preteklosti Ljubljane*, str. 23.

Toda tudi po tem času so obstajale trgovinske povezave med ljubljanskimi trgovci in Judi iz avstrijskih dežel ter s tržaškega in goriškega območja. Sicer pa so posamezni judovski trgovci in kramarji prihajali na Kranjsko v času mestnih letnih sejmov, svoje blago pa so prodajali tudi na podeželju.¹⁶⁹ Posamezni Judje iz Primorske in Ogrske so od oblasti dobili tudi posebna dovoljenja za opravljanje določenih trgovinskih poslov.¹⁷⁰

V skladu z delitvijo dela med posameznimi družbenimi sloji sta bili obrt in trgovina v fevdalni družbi pridržani meščanstvu, kmetje pa so se ukvarjali s poljedelstvom in živinorejo. V mestu so lahko prodajali svoje pridelke, potrebne za preživljanje meščanstva in namenjene za (žitno, živinsko in vinsko) trgovino na večje razdalje, tam pa so v zameno za svoje pridelke kupovali obrtne izdelke za potrebe svojega gospodarstva. V razdalji ene milje¹⁷¹ okrog mesta in pol milje okrog trga ni smel nastati noben nov trg, tu niso smeli trgovati ali opravljati obrti. Pred tem pa delitve dela med prebivalci mest in vasi ni bilo; na podeželju so poznali kmečko obrt že pred ustanovitvijo meščanskih naselij, pomen in obseg kmečke trgovine sta od 14. stoletja dalje celo rasla zaradi naraščajočega števila kajzarjev in malih kmetov. Rast kmečke trgovine pa je imela še posebne vzroke: mesta so namreč od 15. stoletja določala najvišje cene, po katerih je bilo na njihovih trgih dovoljeno prodajati poljske pridelke; nasprotno pa cene obrtnim izdelkom niso bile določene. Tako so meščanski trgovci preprodajali živila z znatnim dobičkom. Kmetje so se hoteli osvoboditi določb o maksimiranih cenah in sami prodajati žito drugje. Tako je na mestne trge začelo prihajati premalo blaga. Položaj se je še bolj zapletel, ko so se v podeželsko in mestno trgovino vključili tudi fevdalni gospodje. Poskušali so se polastiti trgovine s kmečkimi pridelki in pri tem izpodriniti kmete. Tako so poskušali rešiti svoje gospodarske težave in si zagotoviti zmago v tekmi z meščanstvom. V nekaterih gospodstvih so se tako pojavile zahteve, da mora podložnik svoje blago najprej ponuditi v nakup svojemu graščaku, drugje so se gospodje okoriščali s to trgovino le posredno: njihovi podložniki so prodajali svoje in njihovo blago; pa tudi če so prodajali le svoje blago, so lažje plačevali dajatve gospodu. V boju proti trgovanju plemičev s pridelki in živino podložnikov so bili v glavnem uspešnejši meščani. Seveda pa boj za kmečko trgovino s tem ni bil končan. Kmetom so v bran stopili njihovi gospodje; uveljavljanje prepovedi je namreč slabilo gospodarsko in davčno moč podložnikov. Prav zato sta se pod okriljem plemstva kmečka trgovina in obrt nemoteno razvijali naprej. S pogodbo med plemstvom in mesti na Kranjskem 1492. leta sta bili podeželska obrt in trgovanje uravnani v mejah, ki so v glavnem veljale tudi pozneje: obrt je bila omejena le v okolici mest (do ene milje) in trgov (do pol milje), zunaj teh območij pa ne; dovoljena so bila cerkvena prošenja s svojim trgovanjem; podložniki so smeli izvažati kislina vina z dežele na sever in uvažati boljša južna v deželo; v deželo so smeli uvažati železo, ki pa so ga smeli prodajati le v mestih in trgih; trgovina s soljo, izvoz žita v Italijo ter uvoz živine z vzhoda in njeno

¹⁶⁹ Mihaela Hudelja, Judje v Ljubljani od 13. do 19. stoletja, v: Etnolog, št. 4, 1994, str. 126.

¹⁷⁰ Andrej Pančur, *Razvoj judovskega prebivalstva Slovenije do druge svetovne vojne*, v: Podobe modernizacije, str. 250.

¹⁷¹ Milja je stara geografska mera za merjenje razdalj med posameznimi kraji, je pa bila v soseščini Kranjske dokaj različna. Kranjska sama svoje lastne milje ni imela, po vsej verjetnosti so se držali dunajske poštna milje, ki je znašala 7,5859 km. Prim.: Sergij Vilfan, *Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero*, v: ZČ, št. 1-4, 1954, str. 59-66.

prodajanje je bilo svobodno; živino, sir, mast in platno, če je bil to njihov pridelek oz. izdelek, so lahko svobodno izvažali v Italijo.¹⁷² Vse to je bilo podlaga za močno kmečko trgovanje med Ogrsko in severno Italijo, ki je bila po obsegu, mogoče pa tudi po vrednosti večja od meščanske trgovine v tem času. Po vrednosti je bila izredno pomembna tudi trgovina s Trstom in beneškimi mesti ob Tržaškem zalivu. Slovensko ozemlje do Drave je bilo namreč v menjalnem gospodarstvu (železarski in drugi predmeti trgovanja) tedaj obrnjeno predvsem proti zahodu in jugozahodu.¹⁷³

Mesta pa so se bojevala tudi proti tekmečem iz drugih mest. Tako so Habsburžani okoli leta 1360 v prehodni trgovini med Italijo in Ogrsko ceste na slovenskem ozemlju skoraj povsem zaprli za beneško blago ter baker in vosek iz Ogrske; vsa ta trgovina naj bi šla preko Dunaja in skozi Alpe. Tudi pozneje so smeli trgovci iz naših mest trgovati s tem blagom z Ogrsko le po omenjeni poti; samo tisto blago, ki je bilo potrebno za domačo potrošnjo notranjeavstrijskih dežel, je od konca 14. stoletja smelo priti naravnost. Dovoljena je bila le prehodna trgovina z žitom, živino, kožami in kožuhovino. Transitna trgovina z živino in žitom iz Hrvaške se je močneje razmahnila šele v 15. stoletju.¹⁷⁴ Tako so prebivalci slovenskega ozemlja v 16. stoletju trgovali tudi s kraji južno od njih; v mitninskih knjigah Senja, mesta, ki je bil sredi prve polovice 16. stoletja edino svobodno ogrsko-hrvaško pristanišče na Jadranu, po drugi strani pa je že postal važna protiturška trdnjava in predstraža za Istro, Kranjsko in Koroško, so zabeležena tudi imena trgovcev iz slovenskega ozemlja (npr. Vrhniko in Kočevja). Vplivna območja senjske trgovine so poleg slovenskih pokrajin segala seveda v hrvaško zaledje (Reka, Karlovac, Ogulin, Slunj) ter dalmatinska mesta in otoke (Zadar, Šibenik, Trogir, Hvar, Korčula), najvišje dohodke pa je senjska trgovina dosegala od pomorskega trgovinskega prometa z italijanskimi mesti. Tudi tukaj so se s trgovino ukvarjali največ meščani, deloma tudi plemiči in duhovniki, s tovarništvom pa so v njej sodelovali tudi kmetje. Predmeti trgovanja v tem času so bili prehrabni artikli (sol, vino, med in vosek, olje, žafran, žito in moka, fige, ribe, živina), pa kože, smola, žveplo, izdelki iz stekla, različne vrste tekstila ter leseni in kovinski izdelki.¹⁷⁵

Ljubljana sama sicer ni mogla dati trgovini velikih pobud za razvoj, po drugi strani pa tudi njena potrošnja ni bila tolikšna, da bi v večji meri pospeševala uvoz potrošnega blaga iz daljnih dežel. Pač pa je bila Ljubljana po svoji legi na eni izmed poti iz Benetk v notranjost srednje Evrope posrednik tranzitnega trgovinskega prometa v obeh smereh, ki pa je z zatonom Benetk začel izgubljati na pomenu in obsegu.¹⁷⁶

V 15. stoletju se je začel spor zaradi trgovine kranjskih trgovcev proti morju. Tržaški trgovci so dobili pravico, da je moralo vso kranjsko blago, namenjeno v beneško Istro ali v Benetke, skozi Trst (1461). Tržaška pravica je imela sprva namen, da mestu zagotovi hrano, v 16. stoletju pa se je sprevrgla v težnjo, da Tržacani dobijo v svoje roke vso žitno trgovino z Italijo. Pri tem so bili poleg istrskih mest prizadeti kranjski trgovci, ki so morali tržaškim prepuščati žito ceneje, kakor bi ga bili sami prodali v Italiji ali istrskih mestih.

¹⁷² *Zgodovina Slovencev*, str. 228.

¹⁷³ Prim.: Gestrin, *Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem*.

¹⁷⁴ *Zgodovina Slovencev*, str. 228-230.

¹⁷⁵ Prim.: Počivavšek, Rihtaršič Anžič, *Slika trgovskega prometa Senja v letih 1531-1534 na podlagi mitninske knjige*.

¹⁷⁶ Valenčič, *Ljubljanska trgovina v 16. in 17. stoletju*, str. 97.

Zaradi tega so se vneli spori in spopadi med Koprom in Trstom; šele proti koncu 16. stoletja je Trst uveljavil svoje težnje in združil večino trgovine v svojem zaledju.

Podobno je v 14. in 15. stoletju prišlo do pravih bojev med Mariborom, Ptujem, Radgono in Slovensko Bistrico v zvezi s tem, kje je dovoljeno trgovati z vinom, namenjenim s Spodnje Štajerske na Koroško. Vsi ti in podobni spori so takrat odločali o razvoju in življenju celih mest. Mesta so si tudi hotela zagotoviti možnost, da bi kupovala blago, ki so ga tuji trgovci vozili skozi mesto in jim obenem preprečila neposreden stik s potrošniki v trgovini na drobno. Pridobila so si pravico, da so morali tuji trgovci, ki so prišli v mesto, svoje blago za določen čas ponuditi v prodajo meščanom.

V drugi polovici 15. in 16. stoletju se je tudi v slovenskih deželah začel uveljavljati zgodnji kapitalizem. Posamezniki in družbe, ki so imeli dovolj premoženja, se niso več zadovoljevali le s trgovino, ampak so začeli posegati tudi v organizacijo proizvodnje (založništvo, fužinarstvo, rudarstvo). Kapital je postal nov dejavnik v proizvodnji, ki pa se ni več oziral na pokrajinske meje. Nosilci tega gospodarskega razvoja so bili v veliki meri tujci. Tako se je v drugi polovici 15. stoletja močno spremenil položaj domačih trgovcev v trgovini na daleč; posledica notranjih vojn, bojev in turških vpadov je bil močan padec vrednosti denarja. Položaj so izkoristili trgovci iz južnonemških mest (Fuggerji in drugi), ki so začeli v mesta na Slovenskem pošiljati svoje zastopnike, da bi se lotili trgovine na drobno. Tuji krošnjarji, trgovci in družbe so kljub nasprotnim prizadevanjem ostali in prevzeli velik del trgovine. To jim je olajšal tudi ukrep cesarja Maksimilijana I., ki je ugodil zahtevi notranjeavstrijskih deželnih stanov in pregнал Jude iz Štajerske in Koroške (1496) ter Kranjske (1515).

Izboljšana proizvodnja novih podjetij je poživila tudi trgovino na večje razdalje, ki je do konca 16. stoletja še vedno potekala po starih poteh. Zaradi zahtev zemljiških gospodov po denarnih dajatvah so se tudi podložniki morali vključiti v trgovino, zlasti na dolge razdalje. Tako so bili v gospodarskem smislu povezani z mestnim življenjem in zemljiški gospod ni več edini vplival nanje. Po drugi strani so kranjske trgovce s koroškim železom v Italijo takrat zamenjale italijanske trgovinske družbe. Začetki zgodnjega kapitalizma so spričo poseganja tujih denarnih mogotcev v gospodarstvo na Slovenskem tako še zmanjšali moč v 16. stoletju gospodarsko oslabelega domačega meščanstva. Zaradi pomanjkanja mestnega prebivalstva so zaradi grozeče turške nevarnosti izjemoma dovolili celo podložnikom, da so se smeli naseliti v mestih.¹⁷⁷

V Evropi je v drugi pol. 16. stoletju začel hiter gospodarski razvoj v smeri zgodnjega kapitalizma popuščati, obenem je začela padati vrednost denarja. Tako je propadlo mnogo trgovinskih hiš, med njimi Fuggerji, in trgovina na dolge razdalje se je občutno zmanjšala. Tudi Benetke so v 16. stoletju zgubljale pomen in turška osvajanja na Ogrskem so notranjeavstrijski trgovini vzela znaten del prostora, od koder je dobivala surovine in jih izvažala v Italijo. Tudi v to trgovino so posegli italijanski trgovci. Nastopil je splošen zastoj trgovine, le promet s soljo, žitom in drugimi poljskimi pridelki ter z živino se je v večji meri za krajši čas zmanjšal šele proti koncu tridesetletne vojne (1618–1648).¹⁷⁸

V 17. stoletju so se s trgovino ukvarjali vsi sloji prebivalstva, vendar je bila glede na donosnost jasno hierarhično razdeljena: čim večji je bil dobiček, tem višji in ožji krog se

¹⁷⁷ *Zgodovina Slovencev*, str. 230-234.

¹⁷⁸ *Ibidem*, str. 302-304.

je z njo ukvarjal. Tako so se z izvozno trgovino na debelo in na dolge razdalje ukvarjali le redki veletrgovci grosisti,¹⁷⁹ ki so v nove dejavnosti vlagali velike začetne kapitale. Bili so večinoma tujci in na slovenskem ozemlju so se začeli naseljevati v drugi polovici 17. stoletja. Da bi se izognili mestnemu nadzoru in utesnjenosti trgovskih cehov, so pogosto pridobili plemiški naziv, nakupili fevdalna posestva in se še naprej ukvarjali s trgovino. Nekateri med njimi – npr. Caharija Waldreich iz Augsburga, Jakob Schell s Tirolske ter Peter Anton Codelli in Michelangelo Zois iz Bergama – so z grosistično trgovino (pšenica, platno, govedo, olje, sukno, železo, bombaž itd.), založništvom, rudarstvom in fužinarstvom, delno tudi s preskrbovanjem Vojne krajine, zelo obogateli. Po drugi strani pa so mestni trgovci delovali v lokalnih okvirih. Pa še tu so jim konkurirali grosisti na eni ter plemiška in kmečka trgovina na drugi strani.¹⁸⁰ A kljub težavam je bila trgovina dokaj živa: iz ogrskih in hrvaških dežel so uvažali žito (predvsem za izvoz v Italijo); tja so izvažali živino in živinorejske proizvode. Vino so izvažali proti severu prek naših dežel iz Italije, pa tudi Istre, Goriške in Štajerske. Iz Primorja so izvažali les, od drugod pa tudi rude in obrtne izdelke. Uvažali so morskno sol, navaden in boljši tekstil, kovinske izdelke, kolonialno blago in južno sadje. V tem obdobju se je povečala trgovinska izmenjava z italijanskimi državicami. Veliko trgovino je imelo v rokah le nekaj trgovcev na debelo. Po številu so bili najmočnejši kmečki tovarniki, največ s Kranjskega in Ziljske doline, ki so bili znani daleč po srednji in južni Evropi.

Konec 17. stoletja so se pojavili stalni veletrgovci (grosisti), večinoma tujci, ki so se ukvarjali izključno s trgovanjem. Postopoma so se začeli naseljevati tudi v naših deželah, nekateri od njih so si ustvarili velika premoženja (že omenjeni Jakob Schell pl. Schellenburg, Peter Anton Codelli, Michelangelo Zois). Izvor te akumulacije kapitala je bila trgovina na veliko (žito, platno, sita, med, sukno iz Italije, trgovanje z železom, kreditni posli) in na dolge razdalje, povezana z založništvom in deloma tudi z Vojno krajino.¹⁸¹

Že konec 17. stoletja¹⁸² je na trgovinske zveze proti vzhodu začela vplivati tudi razširitev habsburške monarhije na do tedaj turški del ogrskih in hrvaških dežel. Še sredi vojne 1689. leta je trgovanje ljubljanskega trgovca Blaznika seglo do Beograda. Z novimi mejami in Banatom pa so začeli merkantilistični nazori o urediti gospodarstva v habsburški državi neposredno vplivati na gospodarstvo slovenskih dežel. V 17. stoletju so si ljubljanski trgovci prizadevali, da bi eno izmed jadranskih pristanišč odprli za holandske ladje. Vendar je do preloma prišlo šele 1717. leta, ko je Karel VI. dovolil svobodo plovbe na Jadranu, dve leti pozneje pa sta bili ustanovljeni svobodni pristanišči Trst in Reka (Trst je to ostal do leta 1891). Ta merkantilistični ukrep je vplival tudi na zaledje: uredili so glavne ceste, zlasti tisto od pristanišč do Dunaja in do Celovca ter omogočili plovo po Savi navzdol. Leta 1726 so bile odpravljene (oz. bile določene le zmerne) carine za

¹⁷⁹ Z besedo 'grosist', 'grosistična tvrdka' je po Šornovi definicij v širšem pomenu mišljena vsaka posamična firma, javna trgovinska družba ali komanditna družba, ki je proti koncu 18. stoletja, zlasti pa v prvi polovici XIX. stoletja akumulirala kot rezultat svoje osnovne gospodarske dejavnosti – na primer veletrgovine, špedicije, industrije, komisije – večjo količino prostega kapitala. Prim.: Jože Šorn, *Obdobje grosističnih tvrdk*, v: *Kronika*, št. 1, 1964, str. 17-37.

¹⁸⁰ Vasko Simoniti, *Trgovci in mesta*, v: Štih, Simoniti, Slovenska zgodovina do razsvetljenstva, str. 238-239.

¹⁸¹ Prim.: *Zgodovina Slovencev*, str. 342; Valenčič, *Trgovina na Kranjskem v 18. stoletju*, v: ZČ, št. 2, 1994, str. 220.

¹⁸² Valenčič, *Ljubljanska trgovina od začetka 18. do srede 19. stoletja*, str. 7.

blago, ki je šlo iz svobodnega pristanišča v posamezne dežele in obratno. Uveljavljati so se začeli novi pogledi na kmečko trgovino: patent o omejitvi kmečkega trgovanja iz 1737. leta ni zadeval blaga, ki je šlo iz obeh svobodnih pristanišč skozi Kranjsko v notranjost avstrijskih dežel. V svobodnem pristanišču Trst je bilo dovoljeno kupovati vsakomur, gospodarsko življenje Krasa se je povezal s prevozništvom iz jadranskih pristanišč.¹⁸³

Trgovinski promet je bil v precejšnji meri v rokah podeželske, kmečke in graščinske trgovine (npr. z živim srebrom). Leta 1602 so se v Ljubljani pod vodstvom škofa Hrena zbrali predstavniki kranjskih mest in ponovili zahteve po odpravi podeželske trgovine. Ferdinand II. je za Kranjsko še isto leto izdal generalni patent, ki je kmetom dovoljeval trgovino s poljedelskimi, živinorejskimi, gozdarskimi proizvodi, izdelki domačih obrti ter s puškami, pa tudi uvoz železa, vina in soli; ostale trgovinske panoge so ostale pridržane meščanom. Toda patent ni spremenil dotedanjega stanja, čeprav je ostal v veljavi do 17. stoletja; vedno večji del podeželskega prebivalstva je bil v resnici odvisen od zaslužka iz nepoljedelske gospodarske dejavnosti. Cesar Ferdinand je leta 1604 izdal podoben, a še ostrejši patent tudi za Štajersko: kmetom je dovolil le prodajo lastnih pridelkov in kupovanje blaga za lastne potrebe, prepovedoval pa vsako trgovanje. Pa tudi to je ostalo brez pravega učinka.¹⁸⁴ Po krizi konec 16. in v začetku 17. stoletja je do novega zagona prišlo sredi 17. stoletja, zlasti s pojavom grosistov (Franc Zergolil, Avguštin in Peter Anton Codelli, Jakob Schell von Schellenburg in drugi).¹⁸⁵ Poljedelstvo ni moglo prehraniti vsega podeželskega prebivalstva, zato je poleg domačih obrti tudi v 17. stoletju še naprej živela podeželska trgovina, ki se je celo širila. V 18. stoletju pa se ni spremenilo le stališče bogatih trgovcev (*založnikov*) do tega vprašanja, marveč so se meščanskim težnjam po omejitvi domače obrti in trgovine uprle tudi državne oblasti, ki so trdile, da so dohodki iz domače obrti in tranzitne trgovine preko slovenskih dežel potrebni, saj se kmetje le tako lahko obdržijo v »dobrem in za plačevanje davka sposobnem stanju«.¹⁸⁶ Ker trgovci niso bili le posredniki dobrin, ampak tudi organizatorji proizvodnje in trga (ukvarjali so se s posojanjem denarja, vrednostnimi papirji, špedicijo, poštnimi storitvami, vlaganji v industrijske obrate ipd. – torej ni bila prednost v specializaciji, temveč v čim širši paleti dejavnosti, ker je bil tu izvor akumulacije kapitala), je Jože Šorn 18. stoletje poimenoval za stoletje trgovcev.¹⁸⁷

V drugi polovici 18. stoletja se je začel spreminjati odnos oblasti do Judov, zlasti na gospodarskem področju. Judje so se začeli uveljavljati ne samo v trgovini, ampak so kot trgovci in založniki vplivali na razvoj posameznih panog, manufaktur in prvih tovarn.¹⁸⁸

Pomembno vlogo v dvigu prometa in izvoza iz države je dobila tudi privilegirana avstrijska Vzhodna družba s sedežem na Dunaju, ustanovljena 1719. leta pod protektoratom cesarja, ki bi naj prevzela celotno trgovino monarhije z vzhodnim Sredozemljem. A v tridesetih letih je družba doživela zlom, njeno premoženje pa je prevzela država.

¹⁸³ Vrhovec, *Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih*, str. 191-193.

¹⁸⁴ *Zgodovina Slovencev*, str. 304, 344.

¹⁸⁵ Ferdo Gestrin, *Pojav podjetij v času od poznega srednjega veka do manufakturnega obdobja*, v: PNZ, št. 1, 1994, str. 6.

¹⁸⁶ *Zgodovina Slovencev*, str. 334.

¹⁸⁷ Šorn, *Začetki industrije na Slovenskem*, str. 205.

¹⁸⁸ Valenčič, *Židje v preteklosti Ljubljane*, str. 35.



Dunaj, konec 19. stol. (MnZC).

V habsburških deželah pomeni doba Marije Terezije obdobje najmočnejšega uveljavljanja merkantilističnih gospodarsko-političnih načel. Merkantilizem je bil predvsem izraz praktične finančne politike absolutistične države, katere cilj je bil zagotoviti denar za vojsko in za plačevanje novega uradniškega aparata oz. zagotoviti državi kar največ premoženja.¹⁸⁹ To so nameravali doseči s pozitivno trgovinsko bilanco (znižanje uvoza in dvig izvoza); mitnice so se premaknile na meje državnega ozemlja – mitnino je postopoma zamenjevala obmejna carina ali celo prepoved uvoza. Avstrijska polovica države je bila razdeljena v šest carinskih enot, med katerimi je bilo potrebno plačevati prehodne carine. Karel VI. je to razdelitev omilil le toliko, da je zmanjšal prehodne carine v notranjosti države. Med pomembne Terezijanske reforme štejemo nov carinski red (1775): vse avstrijske in češke dežele (razen Tirolske) so tvorile enotno carinsko ozemlje, izenačene so bile carine za določene vrste blaga ob izvozu in uvozu, nekatere izdelke pa je bilo še naprej prepovedano uvažati. Notranje carine so ostale v veljavi le za alkoholne pijače, sicer so bile odpravljene. Ostala pa je tudi za slovenske dežele pomembna carinska meja med avstrijskimi in ogrskimi deželami, katere namen je bil posredno zagotoviti povečanje dohodkov državi. Ta meja, ki je ostala v veljavi do 1850. leta, je bila podlaga za tihotapljenje različnega blaga. Posledica omenjenih sprememb je bila, da dežele niso mogle več voditi vsaka svoje gospodarske politike, začela se je pojavljati konkurenca v drugih pokrajinah. V notranjem prometu so stroške predstavljali prevozni stroški, od mitninskih dajatev so ostale le tiste za vzdrževanje cest, obstajale pa se še trošarinske dajatve¹⁹⁰ za porabo v mestih.

¹⁸⁹ *Zgodovina Slovencev*, str. 344-345, 363.

¹⁹⁰ Trošarine so bili javni posredni davki na kavo, pivo, špirit, kvas, žganje, vino, bencin, sladkor, očetno kislino, svetilni plin, električno, esence, eterično olje ipd. Dr. Nemo [Hugo Uhlir], *Trgovsko-gospodarski leksikon*; 2. del, str. 610.

Merkantilistična politika pa se ni uveljavila v vseh delih države enako; takrat se je začelo gospodarsko zaostajanje nekaterih avstrijskih dežel. Država je še vedno poskušala urejati trgovino s podeljevanjem posebnih pravic in z omejevanjem – v slovenskih deželah so bile še do šestdesetih let 18. stoletja posamezne panoge izvozne trgovine (npr. z voli) v monopolnem zakupu.¹⁹¹

Vzporedno z gospodarskim razvojem se je spreminjal tudi pravni in družbeni položaj prebivalstva; tako so bile 1781. leta s cesarskim ukazom odpravljene omejitve glede gospodarskih in političnih dejavnosti Judov, ostale so še tiste glede naseljevanja; istega leta je tolerančni patent že priznal svobodo veroizpovedi pravoslavnim in protestantom.¹⁹²

Vrsto pomembnih sprememb pa je v gospodarstvu na slovenskem ozemlju od srede 18. stoletja dalje izzvalo postopno oblikovanje Trsta v glavno obmorsko pristanišče habsburških dežel. V ta namen so v zaledju uredili komercialne ceste za povezavo pristanišča z notranjostjo (Gradec – Maribor – Celje – Ljubljana – Postojna – Trst (Reka); Ljubljana – Korensko sedlo – Beljak; Ljubljana – Ljubelj – Celovec),¹⁹³ vzpostavili so plovno pot po Savi (relacija Zalog – Banat je ostala izjemno pomembna vse do izgradnje železnice). Povečan promet in trgovina pa sta tudi v zaledju prinesla izpopolnitev oblikovanja; trgovina se je ponekod že ločila po posameznih strokah, dolžnost vodenja trgovinskih knjig pa se je do konca stoletja razširila tudi na navadne trgovce s stalnimi prodajalnami.

V času Ilirskih provinc so Francozi tudi na naših tleh uveljavili načelo gospodarske svobode. Podpirali so svobodo v notranji trgovini in za pospeševanje le-te ustanovili trgovinski zbornici v Trstu in na Reki. Toda obdržali so maksimirane cene živil in sistem monopolov (za sol in tobak). Spore v trgovinskih zadevah so razsojala novoustanovljena trgovinska sodišča, ki so jih sestavljali sodniki, imenovani iz vrst sposobnih trgovcev. Francozi so sicer pospeševali notranjo trgovino v Ilirskih provincah, skrbeli so za prometne zveze in varnost prometa, v promet uvedli tovorni voz s širokimi platišči (*parizar*), dovolili so naselitev judovskih trgovcev, so pa Francozi s celinsko zaporo omrtvili trgovino, usmerjeno iz slovenskega in širšega zaledja proti morju; zaradi upadanja trgovinskega prometa so v veliki meri izgubljali zaslužek od tovarništva tudi kmetje;¹⁹⁴ deloma je prosperirala le Ljubljana.¹⁹⁵ Sicer pa so Francozi tudi z drugimi ukrepi uveljavljali načelo gospodarske svobode: odpravili so cehe, ukinili so tudi t.i. realne obrti, pri katerih so lahko mojstri obrtno pravico prodali, darovali ali podelili drugemu. Gospodarska svoboda, ki so jo uvedle francoske oblasti, je omogočila naseljevanje in gospodarsko oz. poklicno dejavnost tudi tujcem in Judom. Leta 1810 so namreč razveljavili vse izjemne zakone proti Judom, dokončno pa jim je svobodo vere in enakost pred zakonom omogočila ustava iz leta 1848.¹⁹⁶

¹⁹¹ *Zgodovina Slovencev*, str. 363-364.

¹⁹² Valenčič, *Židje v preteklosti Ljubljane*, str. 39.

¹⁹³ Vasko Simoniti, *Trgovci in mesta*, v: Štih, Simoniti, *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva*, str. 243.

¹⁹⁴ *Zgodovina Slovencev*, str. 369, 404-405.

¹⁹⁵ Gestrin, Melik, *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*, str. 34.

¹⁹⁶ Valenčič, *Židje v preteklosti Ljubljane*, str. 43, 50.

Železnica je na dolgi rok pomenila geografsko koncentracijo gospodarskih potencialov, industrija se je razporedila ob glavnih železniških progah.¹⁹⁷ Po izgradnji železnic se je ob glavni železniški progi koncentrirala tudi velika trgovina, marsikatero prejšnje pomembno trgovinsko središče je ravno zaradi oddaljenosti od železnice izgubilo svoj pomen. Močno je porasla prometna vloga Trsta, ki se je v nekaj desetletjih razvil v emporij¹⁹⁸ habsburške monarhije (tretjina njegovega prebivalstva je živela od trgovine in prometa, tretjina od industrije).¹⁹⁹ V Trstu so v 19. stoletju zrasle velike kapitalistične delniške družbe, Trst pa je postal tudi sedež vseh večjih paroplovnih družb na vzhodni obali Jadrana. Že leta 1833 je sedem tržaških zavarovalnic po vzoru londonskega Lloyda ustanovilo podobno družbo – Avstrijski Lloyd (*Lloyd Austriaco*), ki bi naj dajal trgovcem in zavarovalcem točne informacije o trgovini in ladijskem prometu glavnih pristanišč, s katerimi je bil povezan Trst, ter vodil evidenco o gibanju ladij v tržaškem pristanišču.²⁰⁰ Prvo svetovno vojno je tako Trst dočakal kot največje slovensko mesto.²⁰¹

V slovenskih deželah so bili najpomembnejši viri akumulacije kapitala trgovina, špedicija, vodenje poštних postaj ter zakupi trošarin, davkov in javnih del (gradenj). V teh dejavnostih se je pojavila in uveljavila vrsta posameznikov, ki niso imeli kontinuitete v prejšnjih obdobjih, bolj kot iz vrst meščanstva pa so izhajali iz kmečkega okolja.²⁰² Ker so bili zelo mobilni, je bil njihov poslovni prostor celotno ozemlje monarhije. Najuspešnejši med njimi so se lahko ponašali s hišo ali celo palačo v Trstu.²⁰³

Trgovina se torej vedno bolj specializirala in se že delila na stroke. Trgovina na veliko in tranzitna trgovina sta postali domena predvsem tujega kapitala, vloga domačih grosistov prejšnjega obdobja pa je naglo padala.²⁰⁴

PO UVEDBI OBRTNE SVOBODE 1859. LETA

Na prelomu iz 18. v 19. stoletje so se ameriške kolonije v glavnem osamosvojile od evropskih matičnih držav, ki so se v Evropi po letu 1815 vse bolj usmerjale k svobodni trgovini. Njena načela (t.j. načela svobodne trgovine) so, izhajajoč iz predstav o klasičnem nacionalnem gospodarstvu na prelomu stoletij, zahtevala mednarodno izmenjavo blaga, ki naj bi potekalo neodvisno od državnih omejitev (npr. carinske zaščite, omejitev izvoza in uvoza). Nastanek svobodne trgovine je temeljil na podlagi gospodarskega liberalizma in

¹⁹⁷ Žarko Lazarevič, *Maribor v slovenskem prostoru (skica dolgoročnih gospodarskih razmerij)*, v: Mesto in gospodarstvo, str. 18.

¹⁹⁸ Pomembno trgovinsko središče z velikimi blagovnimi skladišči.

¹⁹⁹ Ferdo Gestrin, *Oris gospodarstva na Slovenskem v prvem obdobju kapitalizma (do leta 1918)*, Kronika, št. 3, 1969, str. 131.

²⁰⁰ Gestrin, Melik, *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*, str. 63.

²⁰¹ Leta 1910 je v Trstu med 230.000 prebivalci živelo skoraj 57.000 Slovencev; Ljubljana je takrat štela dobrih 50.000 prebivalcev. Ibidem, str. 238 in 244.

²⁰² O primerih kmečkih trgovcev, ki jim je trgovina pomenila sredstvo za dvig na premoženjski lestvici, glej prispevka Borisa Golca, *Velikolaška živinska trgovina na debelo v drugi polovici 18. stoletja*, v: Kronika, št. 3, 1997, str. 29-38 in Marije Kos, *Trgovski povzpetic iz Bohinjske Bistrice*, v: Kronika, št. 1, 2002, str. 45-54.

²⁰³ Stane Granda, *Predmarčno obdobje (1815-1848)*, v: Slovenska kronika XIX. stoletja, 1 zv., str. 113.

²⁰⁴ Ferdo Gestrin, *Oris gospodarstva na Slovenskem v prvem obdobju kapitalizma (do leta 1918)*, Kronika, št. 3, 1969, str. 131.

je pomenil odkik od protekcionističnega merkantilizma. Po pravilih svobodne trgovine sta sprostitve mednarodne izmenjave blaga in uveljavitev svobodne konkurence privedla do mednarodne delitve dela, ki je zaradi različnih bogastev posameznih držav povzročila cenovno ugodno ponudbo in večje povpraševanje, kar je spodbudilo razširitev izdelkov in polnilo državno blagajno. Porast števila izdelkov zaradi industrijske revolucije, novosti v prometu in informiranju, denarništvu in kreditiranju ter izgradnji carinskih predpisov so ustvarili predpogoje za razširitev in povezanost svetovne trgovine. Hkrati je prizadevanje za nove kolonije kot vire surovin in tržišč dobilo nov zagon (imperializem). Razširitev svetovne trgovine sta spremljali vse večja specializacija ter ostro ločevanje trgovine na drobno od trgovine na debelo.

V revoluciji 1848. leta je bila kot glavna zahteva na področju neagrarnega gospodarstva izpostavljena gospodarska svoboda, t.j. popolna prekinitve z gospodarskim sistemom, ki je veljal v času fevdalizma in ki sta ga označevali po eni strani cehovska prisila in obramba privilegijev nasproti tendencam razvoja, po drugi strani pa državno vmešavanje v gospodarstvo, čeprav je bilo le-to usmerjeno v podpiranje kapitalizma in rahljanje cehovskega sistema. Šlo je za zahteve buržoazije po uveljavljanju načel gospodarskega liberalizma in po odpravi merkantilistične politike, ki je kapitalizem ni več potreboval. T.i. Pillersdorfova provizorična ustava iz leta 1848, narejena po vzoru belgijske, je v 24. členu določala obrtno in trgovinsko svobodo za vse zakonsko dovoljene pridobitne panoge. Seveda vso meščanstvo, ki je bilo kakorkoli povezano s proizvodnjo, ni bilo za gospodarsko svobodo, zlasti zaskrbljeni so bili obrtniki, ker so se bali svobodne konkurence. Absolutistična država, ki se je uveljavila po revoluciji, je odlagala pravno ureditev neagrarnega gospodarskega področja vse do leta 1859, ko je izšel prvi avstrijski zakon o obrti.²⁰⁵

Obdobje Marije Terezije in Jožefa II. pomeni cezuro v smeri izgradnji moderne države in oblikovanja modernega gospodarskega sistema. V skladu z oktroirano ustavo, ki je vso državo proglasila za enotno carinsko in trgovinsko ozemlje, je bila leta 1851 odpravljena carinska meja med avstrijskim in ogrskim delom monarhije.²⁰⁶ Sistem prohibitivnih carin²⁰⁷ sicer še ni bil popolnoma opuščen, bil pa je omiljen in nadomeščen s sistemom zmernih zaščitnih carin.²⁰⁸ Začela se je doba aktivne gospodarske politike, ki je vodila k vzpostavitvi notranjega odprtega trga. Cezuro v tem oziru pomeni leto 1775, ko so odpravili notranje carine med večino habsburških dednih dežel, med njimi so bile tudi slovenske; izven tega okvirja so ostale dežele ogrskega kraljestva. Stoletje kasneje, leta 1867, je bila z uvedbo dualizma (Avstro-Ogrska) utrjena monetarna in carinska unija med obema polovicama države.²⁰⁹ Absolutizem je takrat odpravil notranje carine, sledila je bistveno intenzivnejša blagovna menjava med močno industrializirano zahodno polovico države in agrarno bogato Ogrsko. Te povezave pa so imele seveda tudi drugo plat, zlasti za šibkejši gospodarski sektor; težko je bilo zadovoljiti različne interese obeh polovic države glede zunanjetrgovinske politike. Čeprav je ogrska politika težila h gospodarski

²⁰⁵ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 326.

²⁰⁶ Po letu 1867 je dualistična Avstro-Ogrska še naprej delovala kot carinska in monetarna unija, katero pa je bilo potrebno obnoviti vsakih deset let.

²⁰⁷ Prohibitivna carina je tako visoka carina, da onemogoča uvoz ali izvoz določenega blaga.

²⁰⁸ Gestrin, Melik, *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*, str. 123.

²⁰⁹ Žarko Lazarevič, *Srednjeevropski gospodarski prostor do druge svetovne vojne*, v: PNZ, št. 2, 2003, str. 34.

ločitvi in zahtevala načelno favoriziranje ogrskih proizvodov pred avstrijskimi, ni bila zato nič manj živahna trgovina med obema polovicama monarhije. Najpomembnejši uvozni artikli iz Ogrske v Avstrijo so bili žito, moka in klavna živina, pa tudi jajca, volna, vino in tobak, medtem ko so na Ogrsko uvažali predvsem tekstil (vključno z oblekami), stroje, usnjene izdelke, les in lesne proizvode.²¹⁰

Sistemski pravni okvir, v katerem se je razvijal prepleten gospodarski organizem, je bil vzpostavljen šele v desetletju po marčni revoluciji, najprej s patentom o zemljiški odvezi 1848. leta, ki je v temeljih spremenil strukturo agrarnega gospodarstva, in nato še z obrtnim zakonom, sprejetim decembra 1859, ter z vsemi njegovimi poznejšimi dopolnili in spremembami, ki so tako določali pogoje za razvoj neagrarnega gospodarstva. Oboje je omogočilo postopen premik gospodarstva iz agrarnega v neagrarnega, v razmah industrije, obrti, prometa in trgovine.²¹¹ In seveda v smer liberalne trgovinske politike. Mejniki, ki so začrtali to smer, so bili trgovinski sporazumi z Veliko Britanijo in Francijo leta 1865, sledili pa so še drugi bilateralni sporazumi. Trgovinske in carinske pogodbe so postale sestavni del zunanje politike avstrijske monarhije. A v času depresije po letu 1873 si je avstrijska industrija začela prizadevati za ponovno vzpostavitev protekcionistične politike in s carinsko tarifo leta 1878 je bil narejen prvi korak v to smer. Gibanje v smeri protekcionizma (visoke zaščitne carine) je kulminiralo s carinsko tarifo leta 1906, katera je povzročila vrsto napetosti z agrarnimi državami jugovzhodne Evrope – Romunijo, Bolgarijo in Srbijo.²¹²

Če so bila različna združenja trgovcev in obrtnikov (za razliko od cehov) dotlej prostovoljna, so leta 1848 – tudi kot rezultat revolucionarnega leta – uzakonili obvezna javnopravna interesna zastopstva trgovcev – trgovinske zbornice. Za razliko od cehovskih organizacij so bile zbornice uradna interesna zastopstva, ki jih je sestavljalo 21 izvoljenih predstavnikov industrije in trgovine. Instrument trgovinske zbornice je služil kot vzorčni primer za kasnejše ustanavljanje ostalih zbornic (lekarniške, zdravniške, notarske, inženirske itd.).²¹³ Leta 1850 so tako v Avstriji ustvarili mrežo trgovinsko-obrtnih zbornic; sestavljene so bile iz voljenih predstavnikov trgovine, obrti, industrije in rudarstva, njihova naloga pa je bila spremljanje gospodarskega razvoja na svojem področju, sporočanje mnenj in želja gospodarskih krogov vladi ter dajanje pobud za gospodarsko politiko. Slovensko ozemlje je spadalo pod več trgovinsko-obrtnih zbornic: v Ljubljani je imela sedež zbornica za Kranjsko, v Celovcu za Koroško, v Gradcu za Spodnjo in Srednjo Štajersko, v Trstu za Trst, v Rovinju za Istro ter v Gorici za Goriško. Prvi poskusi, da bi institucionalizirali razmerje med državo in gospodarstvom na novih podlagah – z ustanavljanjem (obveznih) združenj – so bili istočasno poskusi nadvlade države, torej intervencije »od zgoraj«.²¹⁴ Trgovinsko-obrtne zbornice so dvigovale samozavest buržoazije, vsaj v avstrijskem delu monarhije je bil ta družbeni sloj neke vrste svetovalec države v gospodarskih zadevah. Poslej je okrajnim uradom pripadalo podeljevanje trgovinskih

²¹⁰ Zöllner, *Geschichte Österreichs*, str. 456.

²¹¹ Jasna Fischer, *Razvoj obrti, industrije in trgovine*, v: SNZ 1848–1992, 1. knjiga, str. 78.

²¹² Sandgruber, *Ökonomie und Politik*, str. 308.

²¹³ Bruckmüller, *Sozialgeschichte Österreichs*, str. 412.

²¹⁴ Otto Hwaletz, *Zur ökonomischen, sozialen und ideologisch-politischen Formierung des Industriellgewerblichen Bürgertums*, v: Bruckmüller/Döcker/Stekl/Urbanitsch, *Bürgertum in der Habsburgermonarchie*, str. 180.

in obrtnih pooblastil na prvi instanci, in to po zaslišanju občinskih predstojnikov. O vlogi cehov pri tem postopku ni bilo več govora. Tudi trgovinsko ministrstvo je omililo načela iz leta 1848, po katerih naj bi upravne oblasti, t.j. okraj, izdajale obrtna dovoljenja. Za ustanavljanje svobodnih obrti ni bilo več omejitev; pri podeljevanju komercialnih obrti so poslej ozirali le še na usposobljenost prosilca.²¹⁵

V skladu z določbami oktroirane ustave, ki je proglasila vso državo za enotno carinsko in trgovinsko ozemlje, je bila leta 1851 odpravljena carinska meja med avstrijskim in ogrskim delom monarhije, leta 1859 pa je bil razglašen še obrtni red, ki je uvedel obrtno svobodo. Pomembno vlogo je v tem času imela seveda tudi izgradnja železnice Dunaj – Ljubljana (1849) – Trst (1857), s čimer je bila vzpostavljena povezava med glavnim pristaniščem in gospodarsko najbolj razvitimi pokrajinami monarhije.²¹⁶ Železnica je omogočila, da so bile razdalje ekonomsko premagane, da so se producenti in konzumenti zblížali, mesta ob železnici pa so se močno povečala in ekonomsko okrepila. Prometne dosežke Južne železnice so namreč označevali s samimi superlativi: hitrost, varnost, predvidljivost, udobnost, pogostnost itd.²¹⁷ Po drugi strani pa je koncentracija prometa na železnico oslabilo kmečko vlogo v posredniški trgovini, zamrli so tovarništvo, prevoznništvo in brodarstvo. Pocenitev prometnih stroškov in povečanje njegovega obsega sta uveljavili konkurenco v svetovnem merilu.²¹⁸

V drugi polovici 19. stoletja je tako zaradi izgradnje železniškega in posodobitve cestnega omrežja velike strukturne spremembe doživela trgovina, tako notranja kot zunanja, tako na debelo kot na drobno: trgovina na debelo se je centralizirala; po zgraditvi železnice do Trsta so namreč povsem izgubila svojo vlogo stara trgovinska prekladalna središča,²¹⁹ v trgovini na drobno pa se je povečevalo število prodajal, hkrati pa so jo prevzemali poklicni trgovci.²²⁰ Okrepila se je tudi tranzitna trgovina – večinoma je bila v rokah nemškega kapitala –, saj je bilo slovensko ozemlje na najvažnejši trgovinsko prometni poti avstro-ogrske monarhije, pa tudi Trst postajal svetovno pristanišče z vse večjim prometom. Nastajati so začela večja industrijska središča, ob železnici se je skoncentrirala tudi velika trgovina, zato je marsikatero prejšnje trgovinsko središče izgubilo svoj pomen. Trgovina se je vedno bolj specializirala in delila na stroke. Z novimi prometnimi potmi so se na slovenskih tleh na široko odprla vrata tuji konkurenci in tujemu kapitalu.²²¹ Avstrijska zakonodaja je podobno kot druge razvite države dobro poznala in prakticirala sistem javnih skladišč – to so bila podjetja, ki so na podlagi posebnih koncesij za tuj račun shranjevala blago; vse posle javnih skladišč so po zakonu obravnavali kot trgovinske posle. Vsekakor so bila javna skladišča za trgovce zelo pomembna: tako jim ni bilo treba imeti svojih oz. najetih skladišč, pa še uprave skladišč so lahko zaradi velikega

²¹⁵ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 327–328.

²¹⁶ *Zgodovina Slovencev*, str. 460–461.

²¹⁷ Gerhard M. Dienes, *Die Südbahn als Handelsader – Anmerkungen*, v: Die Südbahn, str. 222.

²¹⁸ Bogo Grafenauer, *Gospodarski obrat kmetije*, v: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, I. zv., str. 633–634.

²¹⁹ Velika trgovina se je vse bolj koncentrirala in Ljubljana se je po letu 1857 (s progo do Trsta je odpadlo prekladanje blaga) in 1863 (železnica Maribor–Celovec je prevzela dotedanjo žitno trgovino iz Ljubljane preko Ljubelja) spremenila iz trgovinskega središča v postajo ob tranzitni progi.

²²⁰ Jasna Fischer, *Razvoj obrti, industrije in trgovine*, v: SNZ 1848–1992, I. knjiga, str. 82–83.

²²¹ *Zgodovina Slovencev*, str. 485.

obsega vse na to dejavnost vezane posle (hranjenje, prevoz in zavarovanje blaga, carina) opravljale veliko ceneje kot posamezni trgovci. Pa še skladiščni list (t.j. prejemno potrdilo o hranjenju blaga v skladišču) je v bistvu postal vrednostni papir: trgovec ga je lahko prenesel (*indosiral*) na tretjo osebo, nanj dobil posojilo oz. s pomočjo izjave o prenosu pravic (*indosamenta*) blago prodal kar v skladišču.²²² Šele v drugi polovici 19. stoletja, v dobi klasičnega liberalnega kapitalizma, se je poleg političnega začelo tudi gospodarsko povezovanje slovenskih dežel. Zaradi globokih sprememb v socialni strukturi prebivalstva in zaradi izjemno velikega izseljevanja pa so začele naše dežele prav v tej dobi opazneje zaostajati za razvojem npr. čeških in avstrijskih dežel.²²³

Liberalno meščanstvo je po revoluciji ves svoj interes podredilo gospodarstvu in profitu kot njegovemu cilju; izgradnja močnih nacionalnih gospodarstev je postala ključni element interesa meščanstva in politike, vodilni vrednoti liberalnega meščanstva pa sta bili individualizem in tekmovalnost.²²⁴ Politika in kapitalistično gospodarstvo, ki sta se bila v odnosu do svobodne trgovine razmeroma vsaksebi, sta se v razmerju odvisnosti prepletla v novodobni imperializem. Ta je potekal vzporedno z naraščajočimi evropskimi napetostmi na različnih področjih in posledično pripeljal do katastrofe – prve svetovne vojne.²²⁵ Ta konflikt se je skozi prizmo nacionalnosti odražal tudi v gospodarstvu; med Slovenci je nastala parola: »Ali ni lepše trgovati, če ostanemo med sabo?« Zlasti v Ljubljani je nastala prava »gospodarska vojna«, Slovenci so z ekonomskimi ukrepi želeli prisiliti nasprotno (nemško) stran k upoštevanju slovenskih nacionalnih interesov. V tem smislu je Slovenski narod zapisal: »Začenja se tiha agitacija, katera našim slovenskim ljudem govori: kupuj vse, česar trebaš in kar moreš pri slovenskem narodnem trgovcu. V štacuno nemškutarjevo, v delavnico ponemčenega in tistega, ki z nemškutarji vleče, voli in vpije – pa ne hodi. – Svoji k svojim! /.../ Nihče mi ne more zameriti, če ne redim in ne podpiram onega, ki mene izpodkopava. Ako Tagblatt uže javka nad to agitacijo najzdravejšega in najnaravnejšega egoizma in ga kot nemoralnega in nekrščanskega zaznamuje, rečemo temu lisjaku v pridigarški kuti: tisti krščanski časi so uže minoli, ko se je še desno lice nastavljalo, ako je človek po levem klofan bil.«²²⁶ Slovensko-nemški gospodarski bojkot in nagajanja tako z ene kot z druge strani so bili aktualni vse do konca monarhije, čeprav večjih posledic niso pustili.²²⁷

Vidimo, da se je v desetletjih pred prvo svetovno vojno trgovina močno razvila – izvozna²²⁸ in tranzitna trgovina sta bili večinoma v rokah tujih veletrgovcev, v notranji trgovini pa je – v povezavi z mednarodno trgovino v Trstu – nastajal tudi slovenski, vse bolj prevladoval domač kapital.²²⁹ S trgovino na veliko je obogatela vrsta trgovskih družin, ki so nato prehajale v industrijske in bančne vrste. Pomembno vlogo pri tem razvoju slo-

²²² Več o avstro-ogrskem sistemu javnih skladišč v: *Javna skladišča*, v: STV, št. 9, 1910.

²²³ Jasna Fischer, *Razvoj obrti, industrije in trgovine*, v: SNZ 1848–1992, I. knjiga, str. 77.

²²⁴ Več o tem v: Hobsbawm, *Čas kapitala: 1848–1875*.

²²⁵ *Svetovna zgodovina*, str. 510.

²²⁶ Matić, *Nemci v Ljubljani*, str. 129–131.

²²⁷ Žarko Lazarevič, *Slovenski nacionalni interes v gospodarstvu do druge svetovne vojne*, v: ZČ, št. 1–2, 2005, str. 103.

²²⁸ Trgovinske zveze podjetnikov in trgovcev na Slovenskem so se iz Avstro-Ogrske razširile na vse Sredozemlje, zahodno Evropo in celo Ameriko.

²²⁹ Gestrin, Melik, *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*, str. 159.

venskega ozemlja je imel Trst, ki se je hitro dvigal kot emporij habsburške monarhije.²³⁰ A vpliv borznega zloma na Dunaju leta 1873 je – poleg ostalih dejavnikov – vse do začetka 20. stoletja občutila predvsem trgovina v Trstu.

V poznem obdobju monarhije je močan zagon naredil terciarni sektor – trgovina, promet, javne službe in svobodni poklici, kar ne preseneča, saj je to šlo v korak s splošnim napredkom in razvojem na teh področjih (komunikacije, prometno omrežje, pošta, telefon itd.). Če pogledamo avstrijski del monarhije leta 1890 in primerjamo odstotek prebivalstva, zaposlenega v trgovini in prometu po deželah, vidimo, da sta največji delež imeli Spodnja Avstrija (zaradi Dunaja), in Primorje (zaradi Trsta) – 15 %, sledil je Salzburg (10 %), zatem Češka (8 %), Vorarlberg in Zgornja Avstrija (7 %); Štajerska je imela 5 % in Kranjska 4 % prebivalstva, zaposlenega v trgovini in prometu (najmanj, 3 % je imela Dalmacija).²³¹ Posamezne dežele Avstro-Ogrske so bile – kar se ekonomskega razvoja in zlasti industrializacije tiče – na različnih stopnjah razvoja. Najbolj razvite so bile dežele na območju sedanje Avstrije; BDP na ozemlju današnje Slovenije je dosegal komaj 90 % avstroogrškega, precej višji je bil v Trstu in njegovem zaledju.²³²

V začetku 20. stoletja se je v avstrijskem delu monarhije s trgovino ukvarjalo okrog 44 % Judov (v Nemčiji celo polovica, v Rusiji »samo« 31 %).²³³ Judje so v poklicnem spektru dejansko zavzemali nadpovprečno »meščanske pozicije«. To velja v manjši meri za področje produkcije, v veliki meri pa za področje trgovine, bančništva in kreditnih poslov, časnikaštva, kulture in svobodnih poklicev.²³⁴ Podobna slika se je izrisala tudi kasneje v Jugoslaviji: leta 1938 se je v celotni državi s trgovino ukvarjalo 28 % judovskega prebivalstva, v najbolj razviti Dravski banovini pa kar 40 %.²³⁵

Podatki za slovensko ozemlje nam pokažejo, da se je od leta 1869 do 1910 število vseh zaposlenih v trgovini (lastnikov, zakupnikov, nameščencev, uradnikov in delavcev) povečalo za več kot 35%, kar pa je bilo precej manj kot v industriji in obrti. Če pa izvzamemo podatke za Trst, ugotovimo, da se je število zaposlenih v letih 1869 do 1880 povečevalo le za dobra 2 %, potem pa je do leta 1900 naraščalo nekoliko hitreje. Šele leta 1900 se je število zaposlenih v trgovini približalo številu zaposlenih v letu 1869, preseгло pa ga je šele desetletje pozneje. Ti podatki potrjujejo trditev o profesionalizaciji trgovine na Slovenskem. Najvišjo rast (za dobrih 158 %) je imela Štajerska, sledita Koroška (za skoraj 124 %) in Kranjska (za skoraj 114 %).²³⁶ V začetku 20. stoletja so bili na slovenskem ozemlju predmet izvoznega trgovanja (zlasti na vzhod in jug) predvsem poljedelski pridelki in les (preko Trsta v sredozemske dežele), nadalje obrtni in industrijski izdelki (železni, usnjeni), živina ter vino in sadje (na sever), uvažalo pa se je (zlasti s severa in zahoda) kolonialno blago, manufakturo, žito, industrijske izdelke in surovine. Sicer pa so imeli

²³⁰ *Zgodovina Slovencev*, str. 533.

²³¹ Bruckmüller, *Sozialgeschichte Österreichs*, str. 374-375, 395.

²³² Več o regionalnih razlikah v Avstro-Ogrski po posameznih pokrajinah glej: Andrej Pančur, *Ekonomska vloga Avstro-Ogrske v evropskem prostoru s stališča modernizacijskih procesov in položaj posameznih dežel v njej*, v: PNZ, št. 2, 2002, str. 19.

²³³ Jelinčič Boeta, *Kratka zgodovina Judov*, str. 274.

²³⁴ Ernst Bruckmüller, *Nove raziskave zgodovine avstrijskega meščanstva*, v: ZČ, št. 3, 1991, str. 384.

²³⁵ Prim.: Pančur, *Judovska skupnost v Sloveniji na predvečer holokavsta*, str. 117.

²³⁶ Jasna Fischer, *Razvoj obrti, industrije in trgovine*, v: SNZ 1848-1992, I. knjiga, str. 83.

Slovenci živahne trgovinske zveze zlasti s češkimi in nemškimi deželami ter z Italijo, Grčijo in Egiptom, seveda pa tudi s Hrvati in Srbi. Precej razvita je bila v slovenskih deželah tudi prvobitna oblika trgovanja, krošnjarstvo; samo na Kranjskem je bilo leta 1910 v veljavi 1.106 tovrstnih dovoljenj.²³⁷



Mariborski mestni utrip na prelomu 19. stol. (PAM).

Na prelomu stoletja je bilo na Slovenskem okrog 4.000 samostojnih trgovcev; prevladovali so manjši trgovci, velikih je bilo le nekaj čez sto.²³⁸ Nekateri so v začetku zelo donosno trgovino z deželnimi pridelki spretno izrabili; trgovinsko dejavnost so dopolnjevali s špedicijo, posojanjem denarja, bančnimi in meničnimi posli, menjalnicami, zastopanjem zavarovalnic, zakupi trošarin in davkov, zakupom mitnin, mostnin in poštnih uradov ter s prevzemanjem velikih gradbenih del v mestih, na državnih cestah in na železnici. Trgovci so se usmerjali tudi v proizvodno dejavnost: kar nekaj trgovcev se je razvilo v najpomembnejše in največje slovenske industrialce. Prevladovali so posamične firme, nekaj je bilo družb z omejenim jamstvom in komanditnih družb, večjih delniških družb med njimi ni bilo. Velikih trgovcev je bilo malo več kot 100. Prevladovali so namreč mali trgovci in kramarji. Največji trgovci so bili v Trstu, Ljubljani, Celju in Mariboru. Prevladovali so trgovine z mešanim blagom, trgovine z lesom, poljedelskimi pridelki in življenjskimi potrebščinami. Bilo je tudi že nekaj specializiranih trgovin – s tehničnim blagom, aparati in stroji, nekaj blagovnic in industrijskih prodajaln. Pomembno vlogo so imele tudi trgovine nabavno-prodajnih zadrug ter konzumne zadruge v delavskih središčih. V trgovini je bilo leta 1910 zaposlenih 13.095 oseb; trgovski pomočniki in

²³⁷ Erjavec, *Slovenci*, str. 219.

²³⁸ Brovinsky, *Kako so konjske moči izpodrivale konje*, str. 89.

drugi zaposleni v trgovini so predstavljali okrog 8 % vseh zaposlenih. Trgovci so imeli svoje bolniško zavarovanje (Trgovsko bolniško in podporno društvo v Ljubljani), ki je zavarovancem dajalo večje pravice in boljše zdravstvene storitve kot splošno zavarovanje delavcev.²³⁹ Notranja trgovina se je delila na grosistično in detajlno; prva je bila prisotna zlasti v večjih mestih, druga pa praktično povsod. Večji kraji brez trgovine so bili celo na podeželju redkost: »Kupiti želi ali v najem vzeti za več let naroden trgovec v kakem večjem kraju hišo za ceno od 600 do 1200 gld. Hiša mora biti blizu farne cerkve in pripravna za trgovino. Ponudbe iz takih krajev, koder še nimajo trgovca, pošljejo naj se do 30. kimovca uredništvu Domovine« pod šifro: 'Trgovec'.²⁴⁰ Je pa v urbanih naseljih na prelomu stoletja najbolj razširjen tip trgovine – z mešanim blagom – postopoma izgubljal prevlado: zaradi urbanizacije in splošnega razvoja se je začela njena specializacija. Pa tudi novo nastajajoče (vele)blagovnice in razpošiljalna trgovina so trgovini začrtali nov trend razvoja.²⁴¹

O položaju slovenskega trgovstva, zlasti o njihovem izobraževanju in kasneje o njihovem položaju v trgovinskih obratih so pisali nekateri trgovski akterji v Domovini in Slovenskem trgovskem vestniku. Takole je npr. razmišljal celjski trgovec Josip Jagodič: »Kar se pa tiče ustanavljanja novih slovenskih trgovin, potrebno je seveda razen spretnih in sposobnih moči primerne kapitala, ki si ga pa ni mogoče tako lahko prištediti; večina slovenskih trgovskih nastavljenecv pa izhaja iz nepremožnih rodbin. Prav dober je torej nasvet glede cenene kredita, potrebno pa je tudi, da posebno v obmejnih in zapostavljenih krajih gmotno dobro stoječi denarni zavodi v ta namen kaj store in žrtvujejo, bodisi, da dajejo po zelo nizkih cenah eventualno začetkoma brezplačno svoje lokale na razpolago, ako jih namreč imajo, ali da prispevajo zneske, ki se naj potrebnim a zmožnim ob ustanovitvi pod gotovimi pogoji brezobrestno izposodijo ali celo podarijo, kakor to delajo 'Südmark' in enake Slovence vničujoče nemške organizacije.«²⁴² V Domovini pa so videli izhod v številčni okrepitvi slovenskega trgovstva, zlasti na Štajerskem, kjer je v mestih (Maribor, Celje, Ptuj) prevladovalo nemško trgovstvo: »Sami trdimo, premalo se je uvaževalo važnost slovenskega trgovstva. Zato pa je zadnji čas, da gremo med ljudstvo in ga poučujemo o pomenu slovenskega trgovstva. Znano je, da hoče slovenski kmetovalec iz svojega sina, ki ga pusti študirati: 'gospoda duhovnika', meščani pa hočejo imeti iz svojih sinov le doktorje, sodnike in druge take visoke glave. V tem oziru bode treba še mnogo poučevati naše ljudstvo in ga navduševati, da posveča svojo deco z isto vnemo trgovskemu stanu. Skrbeti moramo v prvi vrsti za naraščaj iz premožnejših slojev.« In še: »Za povzdigo naše trgovine je treba nam predvsem dobiti dobrih trgovskih nadaljevalnih, srednjih šol in akademij s slovenskim učnim jezikom. /.../ Tudi slovensko naše trgovstvo kliče: 'Proč od Gradca!' in odločno zahteva ustanovitev posebne trgovske in obrtne zbornice za Sp. Štajersko. Slovensko trgovstvo na Sp. Štajerskem nima nobenega zastopnika v trgovski in obrtni zbornici v Gradcu in ga tudi ne more dobiti, ker so za to že predobro preskrbeli Nemci in vlada, ko so sestavljali volilni red za trgovsko in obrtno zbornico

²³⁹ France Kresal, *Struktura slovenskega gospodarstva 1851–1914*, v: ČZN, št. 2-3, 2002, str. 117-118.

²⁴⁰ Domovina, št. 10, 19. 9. 1891.

²⁴¹ Herbert Matis, *Die Habsburgermonarchie (Cisleithanien) 1848–1918*, v: Bachinger/Hemetsberger-Koller/Matis, *Grundriss der Österreichischen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, str. 30.

²⁴² Josip Jagodič, *O trgovskem vprašanju na Štajerskem*, v: STV, št. 8, 1908.

na Štajerskem.«²⁴³ Kljub ustanovitvi Kranjske deželne banke leta 1910 je bil slovenski finančni kapital še razmeroma redek. Tujci so še vedno obvladovali izvozno in tranzitno trgovino, domači trgovci so prevladovali v notranji.²⁴⁴ Slovensko gospodarstvo je v letih pred prvo svetovno vojno prodalo približno tretjino svoje proizvodnje v druge dežele, in to predvsem na območju Avstro-Ogrske, nekaj malega pa tudi v druge evropske države in celo izven Evrope.²⁴⁵ Pred prvo svetovno vojno se je slovenska podjetnost omejevala na srednje in male obrate v obrti in trgovini, le redko in izjemoma pa posegla v industrijo in denarne zavode. So pa domači izdelki našli kupce ne samo na domačih tleh, ampak tudi v carinskem območju bivše monarhije. Zaradi močne konkurence zaslužek ni bil velik, so si pa producenti in trgovci nabirali izkušnje, ki so jim prišle prav pozneje v novi državi. »Slovenskemu trgovcu že v bivši državi ni bilo dobro postlano. Braniti se je moral tujih tekmecev, ki so jih močno podpirali naklonjenost javne uprave, narodne vezi tuje industrije in denar tujih denarnih zavodov. Slovenskemu trgovcu pa ni javna uprava šla na roko, domačih denarnih zavodov skoraj ni bilo, tuja industrija pa mu ni dajala pri nakupih takih ugodnosti, kot so jih imeli nemški in drugi trgovci. Zelo pomemben steber mostu na Jadran, katerega so gradili Nemci, bi morali tvoriti prav nemški trgovci na slovenskem ozemlju. Zato so jih sistematično naseljevali in jim pomagali do gospodarske uveljavitve. Pri tem so bili kar uspešni, saj so povsod ustanavljali močne neslovenske tvrdke, katerim so domači trgovci pogosto podlegali in se tako odtujevali slovenskemu narodu. Vsemu navkljub pa se je slovenski trgovec dobro zakoreninil na svojem ozemlju. Po vseh pokrajinah so bili v vseh panogah zastopani slovenski trgovci, ki sicer navadno niso bili med največjimi in najbogatejšimi, zato pa zelo številni med srednje velikimi obrati. Pridnost, ustrežljivost in varčnost so jim bile predvsem v oporo v boju za obstanek in napredek. Počasi so se dvigali nad povprečje, posebno v Trstu, kjer je bilo nekaj slovenskih tvrdk že na tem, da postanejo pomembni izvozniki, če ne bi medtem prišlo do svetovne vojne.«²⁴⁶

V tem času je bila avstro-ogrška zunanjetrgovinska usmerjenost orientirana zlasti proti jugovzhodu, čeprav je treba priznati, da je imela monarhija najživahnejše trgovinske stike (zlasti, kar se uvoza tiče) z Nemčijo, ki je postajala gospodarsko vodilna država. Trgovinska bilanca z Nemčijo, Italijo in vzhodnimi sosednjimi majhnimi državami je bila aktivna, to je vplivalo tudi na skupno trgovinsko bilanco dvojne monarhije, tako da je v obdobju pred prvo svetovno vojno največkrat vrednost izvoza preseгла vrednost uvoza. Najpomembnejši avstrijsko-ogrski izvozni artikli so bili žito, kvaliteten ječmen za pivovarstvo, tudi živina. Zelo pomemben in obsežen je bil izvoz lesa. Izvoz industrijskih artiklov je naraščal, čeprav ne v obsegu nemškega ali zahodnoevropskega industrijskega izvoza. Silen razcvet je zavzel izvoz sladkorja, zelo močan je bil tudi izvoz tekstila (vključno s konfekcijo), pa tudi stekla in steklenih izdelkov. Tudi pri železnih izdelkih, izjema so stroji, je bil izvozni presežek. Za najpomembnejše izvozne artikle so šteli še lesene izdelke, papir in usnjene izdelke, medtem ko so morali surovo usnje uvažati.²⁴⁷ Aktivno

²⁴³ Poročilo Josipa Smertnika na prvem vseslovenskem trgovskem shodu v Ljubljani: *O slovenskem trgovstvu na Štajerskem in Koroškem*, v: *Domovina*, št. 128, 2. II. 1907.

²⁴⁴ Štih, Simoniti, Vodopivec, *Slovenska zgodovina: družba – politika – kultura*, str. 322.

²⁴⁵ Žarko Lazarevič, *Srednjeevropski gospodarski prostor do druge svetovne vojne*, v: *PNZ*, št. 2, 2003, str. 36.

²⁴⁶ Iv. Avsenak, *O slovenskem podjetniku*, v: *Spominski zbornik Slovenije*, str. 370-371.

²⁴⁷ Zöllner, *Geschichte Österreichs*, str. 457-458.

trgovinsko bilanco je država imela z Bolgarijo, Grčijo, Veliko Britanijo, Italijo, Nizozemsko, Romunijo, Švico, Srbijo in Turčijo. Balkan je torej pomenil tržišče, kamor so se stekale velike količine blaga.²⁴⁸ Avstro-Ogrska, ki je na splošno veljala za avtarkično državo, je imela kljub samozadostnosti na prelomu stoletja 3,5 % delež v svetovni in 7,2 % delež v evropski trgovini. Glavni zunanjetrgovinski partner je bila Nemčija (40 % uvoza in izvoza), sledile so Velika Britanija, Italija, Rusija, Združene države in Britanska Vzhodna Indija. Trgovinska bilanca z Veliko Britanijo je bila izenačena, pasivna z ZDA, Rusijo in Vzhodno Indijo, aktivna pa z Italijo in do 1907. leta z Nemčijo. V celoti gledano je bila trgovinska bilanca monarhije od 1848 do 1859 rahlo pasivna, zatem do 1870 aktivna, nato zaradi gradbenega zaleta (uvoz materiala za železnice) zopet pasivna; v obdobju 1875–1905 je zopet sledila aktivna bilanca, nato ponovno pasivna do zadnjega leta pred vojno. Trgovina pa se je odvijala tudi med obema polovicama monarhije (od 1851 sicer carinska unija): Avstrija je bila glavno tržišče za ogrske agrarne produkte, nazaj na Ogrsko pa je izvažala industrijske izdelke in polizdelke.²⁴⁹

Z leti so politična nasprotja med posameznimi narodi monarhije postajala nepremostljiva. Tudi ekonomska integracija, ki se je pospešeno izvajala v drugi polovici 19. stoletja, ni mogla preprečiti političnega konca habsburške monarhije. Ekonomsko zaostala področja so se čutila gospodarsko in socialno prikrajšana, ekonomsko bolj razvita pa politično prikrajšana. Habsburška monarhija je ne nazadnje propadla zaradi pomanjkanja političnega občutka na ekonomskem področju.²⁵⁰

Že leto pred začetkom prve svetovne vojne je gospodarski razvoj začel stagnirati; na splošno pa gospodarstvo ni bilo pripravljeno na vojno, predvsem ne na dolgotrajno in totalno. Proizvodnja se je zmanjšala, naraščati je začela brezposelnost, krajšali so delovnik, obrestne mere zniževali. Vloga države se je med vojno izrazito povečala, zlasti z uravnavanjem produkcije ter razdeljevanjem (*aprovizacija*) in porabo dobrin. Vlada je zaprla borzo in razglašala moratorije, sprejela pa je tudi vrsto izrednih zakonov, ki so globoko posegli v osebno, gospodarsko in družbeno življenje; med drugim so bile razveljavljene odločbe o nedeljskem in prazničnem počitku. Že leta 1914 so prepovedali izvoz vseh živilskih izdelkov ter uvedli najprej nadzor nad vsemi cenami, potem pa za posamezne, predvsem živilske izdelke, določili najvišjo dovoljeno (*maksimirano*) ceno.²⁵¹ Z vsakim letom je bilo načrtovanje in urejanje gospodarske dejavnosti bolj centralizirano, preskrba pa vse bolj racionirana.²⁵² Prva svetovna vojna je poleg ostalih nevšečnosti in tragedij namreč prinesla tudi težave s preskrbo, kar je najbolj občutilo civilno prebivalstvo. Za preskrbo prebivalstva z nujnimi življenjskimi potrebščinami so bila ustanovljena aprovizijska skladišča. Racionirana preskrba je veljala za vse prebivalstvo, nakaznice pa je dobilo samo nekmečko prebivalstvo. Ravno pomanjkanje hrane, oblačil, obutve in kurjave so bili dejavniki, ki so ga najbolj občutili ljudje v zaledju. Če je pred vojno še prevladovalo

²⁴⁸ V. Žun., *Avstro-ogrška vnanja trgovina v preteklem letu*, v: STV, št. 10, 1913.

²⁴⁹ Herbert Matis, *Die Habsburgermonarchie (Cisleithanien) 1848–1918*, v: Bachinger/Hemetsberger-Koller/Matis, *Grundriss der Österreichischen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, str. 29–30.

²⁵⁰ Sandgruber, *Ökonomie und Politik*, str. 311.

²⁵¹ Jasna Fischer, *Gospodarstvo v vojnih razmerah*, v: SNZ 1848–1992, 1. knjiga, str. 148.

²⁵² Prim. dela Bojana Himmelreicha *Namesto žemlje črni kruh; Celje v letih prve svetovne vojne*, v: *Odsevi preteklosti* 2, str. 87–126; *Preskrbljenost Celja z živili v kriznih časih*, v: *Zgodovina za vse* št. 2, 2000, str. 51–64.

mnenje, da do pomanjkanja hrane v monarhiji ne more priti, saj je bila Avstro-Ogrska pomemben izvoznik kmetijskih pridelkov, pa je bila realnost drugačna. Izkazalo se je, da je bila preskrba celotne države odvisna le od ogrskega dela monarhije, dodatno težavo je predstavljala tudi britanska blokada dovoza iz Severne Amerike in Argentine.²⁵³ Ogrska je v vojni ščitila svoje interese; manjše količine, ki jih je dobavljala avstrijski polovici, je utemeljevala z dejstvom, da pokriva vso breme oskrbe skupne vojske. Kljub enotnosti države navzven sta bila navznoter – vsaj kar se gospodarstva tiče – dva neodvisna dela. V začetku vojne si je država še lahko pomagala z lastnim pridelkom, že leta 1915 pa je morala prositi za pomoč Nemčijo in bila nato ves čas vojne gospodarsko odvisna od nje.²⁵⁴ Posledično je država prepovedala izvoz živil, nadzorovala promet z njimi (obvezna oddaja, racionirana prodaja itd.) ter uzakonila maksimiranje cen za osnovne življenjske artikle. Podrobnejšo sliko je v svojem poročilu o gospodarskih razmerah na Kranjskem za leto 1917 podala Zbornica za trgovino in obrt. Iz poročila je razbrati, da so bile razmere iz leta v leto slabše, največji problem je bilo pomanjkanje delovne sile (vpoklici v vojsko). Zbornica je opozarjala tudi na pomanjkanje surovin, med največje probleme vojnega gospodarstva pa je štela popolnoma centralizirano ureditev industrijske in obrtne proizvodnje ter trgovine – deloma, ker je takšna ureditev zatrla vsako iniciativo, deloma pa zaradi nejasnosti in zmede v množici različnih predpisov in odredb. Predpisi, ki so omejevali trgovino, so na drugi strani seveda spodbujali črni trg in tihotapstvo.²⁵⁵ Na splošno je zbornica ugotavljala, da so dobro poslovala samo podjetja, ki so delala za vojsko. Razmere po prvi svetovni vojni so bile povod za (začasno) koncesioniranje trgovinskih strok. Država je s tem namreč želela preprečiti oz. omejiti veriženje in poplavo trgovine s strani netrgovcev. Te ukrepe so imeli namen izvajati do normalizacije razmer, torej do takrat, ko bo (ponovno) na voljo dovolj blaga, ko se bo uveljavila resna konkurenca in ko se bo promet (ponovno) normaliziral.²⁵⁶

Po izbruhu prve svetovne vojne je z razglasitvijo mobilizacije in začetkom vojnega stanja nastopil težak položaj tudi za trgovce. Nekateri so sami morali na fronto (mobilizacija), drugi so izgubili delovno silo, še huje pa je bilo, da je prenehalo kreditiranje; blago se je moralo plačevati sproti, če ne celo vnaprej. Številni tudi niso mogli priti do svojih bančnih vlog. Tako so bile s cesarskim ukazom julija 1914 odložene zasebnopravne terjatve – uveden je bil moratorij –, najprej do sredine avgusta, nato je bil moratorij še večkrat podaljšan.²⁵⁷ Prav tako s cesarskim ukazom so z avgustom 1914 predpisali obvezen popis vseh blagovnih zalog, katere so lahko politične deželne oblasti v izrednih razmerah in z odobritvijo ministrstva za notranje stvari dobile na razpolago. Prikrivanje zalog so kaznovali z zaporom do enega leta, blago pa zasegli.²⁵⁸ V vojnem stanju so vse države prepovedale izvoz najnujnejših življenjskih artiklov, npr. žita, moke, mesa, živine, premoga, lesa, bencina itd.²⁵⁹ Da bi preprečili samovoljno čezmerno in pretirano povišanje cen za osnovno življenjsko potrebno blago, so na podlagi § 51 obrtnega reda razglasili

²⁵³ Andrej Studen, France Kresal, *Življenjske razmere*, v: SNZ 1848–1992, 1. knjiga, str. 151–152.

²⁵⁴ Himmereich, *Namesto zemlje črni kruh*, str. 14–15.

²⁵⁵ Jasna Fischer, *Gospodarstvo v vojnih razmerah*, v: SNZ 1848–1992, 1. knjiga, str. 149.

²⁵⁶ M. Sovič, *Predpisi glede samostojnega izvrševanja trgovskih obrtov*, v: NGV, št. 13, 1920.

²⁵⁷ *Položaj našega trgovstva*, v: STV, št. 9, 1914.

²⁵⁸ *Postavni predpisi ob vojnem stanju, ki so važni za trgovce*, v: STV, št. 8, 1914.

²⁵⁹ *Izvozne prepovedi*, v: STV, št. 9, 1914.

maksimalno tarifo, ki je navajala najvišje dopustne prodajne cene. Trgovci pa so seveda smeli prodajati blago tudi pod ceno, navedeno v tarifi. C. kr. deželna vlada je razglasila dve tarifi, eno za Ljubljano in drugo za deželo Kranjsko. Avgusta in septembra 1914 je tako na Kranjskem sledila uvedba maksimalne tarife za žito, sladkor, sol, meso, les, premog in petrolej.²⁶⁰ Maksimalne tarife so seveda izvajali tudi na nižjih instancah, tako je Mestna občina Celje potrdila najvišje cene moke decembra 1914.²⁶¹

ORIS TRGOVINE V SLOVENIJI MED SVETOVNIMA VOJNAMA

EVROPSKI OKVIR

Po burnem 19. stoletju, obdobju nacionalističnih in imperialističnih trenj, se je politični zemljevid Evrope bistveno spremenil po koncu prve svetovne vojne, ki je (poleg ostalih učinkov) omajala tudi tedanjo mednarodno trgovino. Prva leta, nekje do leta 1926, je še prevladovalo obdobje zблиževanja in sodelovanja novih držav s ciljem vzpostavitve urejenega svetovnega gospodarstva, po tem letu pa so se začele ponovno uveljavljati politične in gospodarske poteze, ki so povzročile svetovno gospodarsko krizo z viškom v letih 1932–1933. Trgovinske razmere v tem času – ko trgovinska menjava med evropskimi velesilami ni mogla več doseči ravni iz leta 1913²⁶² – so bile odraz siceršnjih političnih in gospodarskih razmer.²⁶³

Po prvi svetovni vojni je sledilo desetletje razgibanega evropskega gospodarstva. Na političnem zemljevidu Evrope je nastalo kar nekaj novih držav; pred vojno je bilo v Evropi 26 carinskih ozemelj in 13 valut, po vojni pa kar 35 carinskih ozemelj in 27 valut. Na vsakem od carinskih ozemelj sta se uvoz in izvoz urejala posebej in po posebnih tarifah.²⁶⁴ Novonastale države so se le počasi vključevale v sistem mednarodnega gospodarstva, saj so si morale nova tržišča pridobivati v konkurenčnem boju z že obstoječimi državami.²⁶⁵

Vojna pa ni ustvarila samo novih razmerij v političnem prostoru, ampak je prestavila tudi gospodarske moči v drugačno mednarodno konfiguracijo. Iz nekdanje habsburške monarhije je po prvi svetovni vojni nastalo sedem držav naslednic: Avstrija, Madžarska, Češkoslovaška, Romunija, Jugoslavija, Poljska in Italija. Zahodne sile so denarno pomoč novim državam pogojevale z dejstvom, da le-te opustijo politiko izolacije, da vzpostavijo prijateljsko sodelovanje in izmenjavo dobrin ter da stremijo k vzpostavitvi gospodarske svobode. Po vojni so namreč skoraj vse države še iz vojnih let nadaljevale zaščitno gospodarsko politiko ter neposredno menjavo dobrin. Na portoroški konferenci jeseni 1921 so

²⁶⁰ *Maksimalna tarifa na Kranjskem*, v: STV, št. 8 ter št. 9, 1914.

²⁶¹ SI_ZAC/0024/001 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 22, *Določitev najvišjih cen v veletrgovini z žitom in moko*.

²⁶² *Svetovna zgodovina*, str. 550.

²⁶³ Krošl, *Zgodovina trgovine s kratkim orisom občne zgodovine*, str. 146–150.

²⁶⁴ Za območje Jugoslavije je aprila 1919 stopil v veljavo srbski Zakon o splošni carinski tarifi; tako je z zakonu pogosto omenjenim izrazom Srbija mišljena Jugoslavija. Gl. Nova doba, št. 133–144, 1920.

²⁶⁵ Ogris, *Trgovinska politika*, str. 301–302.

zahtevali ukinitev vseh uvoznih in izvoznih prepovedi med državami naslednicami ter predlagali sklepanje trgovinskih pogodb, temelječih na svobodni trgovini.²⁶⁶

Prva povojna leta so bila krizna za vse zahodnoevropske države, ki niso imele presežkov življenjskih potrebščin in tako niso bile v večji meri deležne konjunktore. Postopoma pa je opaziti konvergenco med državami, saj so se relativnostne razlike v razvitosti začele postopoma zmanjševati.²⁶⁷ V začetku gospodarske krize je na velikem področju evropskih agrarnih držav, kjer je živelo okrog 100 milijonov ljudi, padla kupna moč. Za omilitev tega stanja so oktobra 1930 v Atenah organizirali balkansko konferenco, ki bi vzpostavila sporazum med balkanskimi narodi in oživila parolo »Balkan Balkancem«. V ta sporazum so polagali veliko upov, saj bi po tedanjem prepričanju le-ta »uspel dvigniti narode na Balkanu v kulturnem, socialnem in gospodarskem oziru.«²⁶⁸ Kasneje je gospodarska kriza te razmere še zaostriala; zlom največjih dunajskih bank, Bodenkreditanstalta in Kreditanstalta je močno omajal tudi gospodarstvo držav srednje in jugovzhodne Evrope. Reakcija teh držav je bila v avtarkiji, torej čim manjšem uvozu in čim večjem izvozu ter posledično v uvedbi visokih zaščitnih carin in klirinškega poslovanja. Nasprotno pa je z vzponom nacionalsocializma v Nemčiji ta država doživela močan gospodarski vzpon in z, kakor je dejal francoski finančni minister Flandin, »vojno z zlatimi krogli«, začela obvladovati gospodarstvo jugovzhodne Evrope.²⁶⁹

ZUNANJA TRGOVINA

Moč zunanje trgovine posamezne države ni odvisna od velikosti države, ampak od stopnje njenega razvoja in trgovinske podjetnosti. Tako ne preseneča, da je bila v začetku tridesetih let (1931) dobra polovica svetovne trgovine v rokah Evrope; na Ameriko je odpadla slaba četrtnina, na Azijo osmina, na Afriko 4 %, na Avstralijo in Oceanijo pa komaj 2 %. Če pogledamo natančneje, je bila na prvem mestu Velika Britanija (13,8 %), sledile so ZDA (11,3 %), Nemčija (9,9 %), Francija (7,3 %) ter Holandija in Belgija (po 3,3 %).

V evropski mednarodni trgovini so imele že tradicionalno dominanten položaj Velika Britanija, Nemčija in Francija. Nastanek novih držav na ozemlju bivše Avstro-Ogrske je spodbudil gospodarske odnose med državami naslednicami. Vendar se ti gospodarski tokovi niso vzpostavili popolnoma na novo, v veliki meri so pomenili kontinuiteto, v določeni meri pa tudi prilagajanje novim razmeram. Jugoslavija je bila geografsko gledano na stičišču industrijske in agrarne Evrope. Glede na stopnjo razvoja je njen delež znašal 0,5 % svetovne trgovine in je bila znotraj Evrope šele na 18. mestu. Delež jugoslovanske zunanje trgovine je bil primerljiv s Finsko, Madžarsko in Grčijo, za njo pa so zaostajale le Bolgarija, Albanija, Turčija, Portugalska in baltske države.²⁷⁰ Mačkovšek povzema in dopolnjuje podatke o jugoslovanski zunanji trgovini, objavljene v posebni publikaciji;²⁷¹ po teh podatkih prvi dve leti obstoja nove države nista bili ugodni za zunanjo trgovino,

²⁶⁶ Šorn, *Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih 1919–1924*, str. 88–89.

²⁶⁷ Lazar, *Značilnosti slovenskega gospodarstva v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno*, str. 14.

²⁶⁸ I. Kaiser, *Gospodarski pogled po Evropi*, v: TT, št. 9, 1930.

²⁶⁹ *Boj za jugovzhodna evropska tržišča*, v: TT, št. 3–4, 1939.

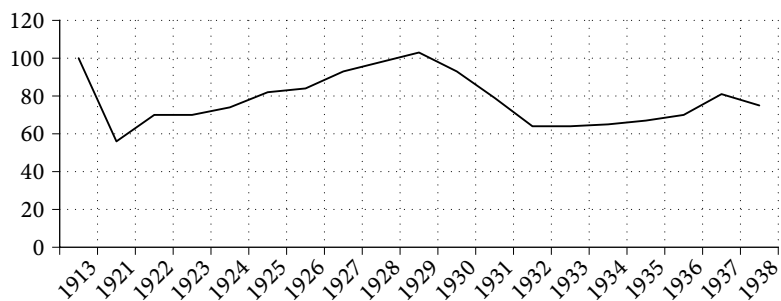
²⁷⁰ Roman Savnik, *Trgovinski stiki Jugoslavije s tujino*, v: Vodnikova pratika, 1934, str. 37.

²⁷¹ *Statistika spoljne trgovine kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca za godine 1918, 1919 i 1920*.

poleg žita je novonastala država uvažala tudi velike količine tekstilnih izdelkov. Leta 1921 pa je prvič izkazovala izenačitev trgovinske bilance. Eden najmočnejših izvoznih artiklov je bil les, pa žito in deželni pridelki, npr. jajca. In v katere države je Jugoslavija največ izvažala? Leta 1920 zdaleč največ v Avstrijo in Italijo, zatem pa še v Nemčijo, Češkoslovaško, Grčijo, Švico, Francijo, Madžarsko in Bolgarijo.²⁷²

Po obdobju hitre ekspanzije mednarodne trgovine od osemdesetih let 19. stoletja pa do prve svetovne vojne – višek je dosegla leta 1913 (indeks 100) – je med svetovnima vojnama začela stagnirati. Če pogledamo podrobneje evropski izvoz v tem obdobju, ugotovimo, da je bil le-ta – razen leta 1929 – pod nivojem iz leta 1913.

Graf 1: Obseg evropskega izvoza (v %)²⁷³



Jugoslavija je med svetovnima vojnama sodila med najpomembnejše agrarne države v Evropi, bila je del t.i. vzhodnoevropskega agrarnega bloka. Te države – poleg Jugoslavije še Madžarska, Romunija, Bolgarija in Poljska – so svoje tržišče iskale v industrijskih državah srednje in vzhodne Evrope, od koder so nato uvažale industrijsko blago. Jugoslovanska zunanja trgovina je bila prvenstveno orientirana na izvoz kmetijskih pridelkov: žitaric in mlinjskih proizvodov, sledila je živina (predvsem prašiči). Uvoz je bil dosti pestrejši, sestavljen v glavnem iz industrijskih izdelkov.²⁷⁴ Zaradi agrarnega značaja, zaradi politike sosednjih držav in zaradi želje po čimprejšnji industrializaciji je bila gospodarska politika Jugoslavije tudi protekcionistično naravnana – spodbujala je izvoznike in omejevala uvoznike.²⁷⁵ Po ustroju blagovne menjave je Jugoslavija sodila med izrazito agrarne države; izvozila je največ surovin (les) in polizdelkov, zatem hrane (žito), pijač in živih živali (okrog 90 %), zelo malo pa končnih izdelkov. Izvoz je bil usmerjen zlasti v bližnje države, v Italijo, Avstrijo, Nemčijo in Češkoslovaško, v katere je šla približno polovica izvoza. Na drugi strani pa je uvoz, kljub napredku domače industrije, predstavljal v največji meri uvoz končnih izdelkov (tri četrtine), surovin in polizdelkov (eno šestino) ter hrane in pijače (eno desetino). Tudi pri uvozu je imela Jugoslavija najtesnejše stike s srednjeevropskimi državami. Zaradi izrazito agrarno naravnega gospodarstva je bila jugoslovanska

²⁷² J. Mačkovšek, *O našem izvozu*, v: NGV, št. 8, 1921.

²⁷³ Vučo, *Ekonomška istorija sveta*, str. 311-312.

²⁷⁴ Dr. Nemo [Hugo Uhliř], *Trgovsko-gospodarski leksikon*; 2. del, str. 651.

²⁷⁵ Žarko Lazarevič, *Gospodarsko sodelovanje Slovenije z državami naslednicami Avstro-Ogrske 1918–1941*, v: PNZ, št. 1, 1997, str. 49.

trgovinska bilanca v letih 1921–1923 pasivna, v letih 1924–1926 pa rahlo aktivna. V letih 1927–1928 je bila ponovno pasivna, leta 1929 pa sicer aktivna, toda splošna kriza, ki se je že kazala na obzorju, ni več omogočala aktivnosti.²⁷⁶

Najpomembnejše zunanjetrgovinske partnerke Jugoslavije so bile Italija, Avstrija, Nemčija, Češkoslovaška in Grčija pri izvozu ter Avstrija, Češkoslovaška, Italija, Nemčija in Velika Britanija pri uvozu; v celoti sta bili najpomembnejši trgovinski partnerki Avstrija in Češkoslovaška. Jugoslovanska – v tem okviru seveda tudi slovenska – blagovna menjava s tujino je bila omejena: osredotočena je bila na le nekaj tujih tržišč v neposredni oz. ne preveč daljni soseščini, npr. na Avstrijo, Italijo, Češkoslovaško in Nemčijo. Trgovanje z Avstrijo je počasi upadalo, nasprotno pa je naraščala blagovna menjava s Češkoslovaško.²⁷⁷ Jugoslovanska zunanja trgovina je bila seveda odvisna od več dejavnikov: izvoz od letine in gospodarske konjunktore, uvoz pa od dejanskih potreb države in seveda njene kupne moči.²⁷⁸ Nastanek jugoslovanske države je pomenil cezuro v utečenih trgovinskih relacijah; različne gospodarske transakcije, ki so bile do razpada monarhije običajne, so naenkrat postale težko izvedljive. Postale so predmet meddržavnih pogajanj, odvisne so bile od političnih in ekonomskih interesov v novonastalih državah. Zaradi finančno in valutno nestabilnih razmer v prvih povojnih letih niso bili vzpostavljeni osnovni pogoji za normalno gospodarsko sodelovanje. Le-to je zato nekoliko zamrlo, reševala so se le najbolj pereča gospodarska vprašanja, večinoma po sistemu blago za blago oz. na osnovi kompenzacijskih sporazumov. Zaradi nacionalnih interesov so novonastale države (z izjemo Avstrije in Češkoslovaške) vzpostavljale sisteme carinskih zaščit (visoke carine).²⁷⁹

Kraljevina SHS je bila sestavljena iz štirih gospodarsko raznolikih delov, ki so pred prvo svetovno vojno pripadali štirim nacionalnim gospodarstvom in štirim carinskim ozemljem. Povezati torej štiri tako raznolika ozemlja v novo nacionalno-gospodarsko in trgovinsko-politično enoto ni bila enostavna naloga. Po nastanku nove države je bila spomladi 1919 na celotnem jugoslovanskem območju uvedena srbska carinska tarifa iz leta 1904, ki je uvedla visoko zaščito domače industrije (veljala je do sprejetja nove carinske tarife leta 1925). Carinske tarife so bile osnova za sklepanje trgovinskih sporazumov, hkrati pa bi naj na našem tržišču omogočile razmere, ki bi privabljale in stimulirale vlaganje tujega kapitala. Temu se je v procesu industrializacije Jugoslavije v veliki meri odzval avstrijski in češkoslovaški kapital; tako je Jugoslavija poleti 1925 uvedla novo carinsko tarifo, kar je bil predpogoj za sklepanje trgovinskih sporazumov. Postavljena je bila tako visoko, da je niso več bistveno spreminjali.²⁸⁰ Novi zakon iz leta 1925 je zaščito domače industrije zadržal: carine za uvozno blago so segale npr. od 22 % (izdelki strojne industrije), do 30 % (tekstil), 48 % (živila), pa vse do 53 % (steklo). Je pa bil ta ukrep blagodejen za razvijajočo se domačo industrijo.²⁸¹

²⁷⁶ Ogris, *Trgovinska politika*, str. 313–332.

²⁷⁷ Lazarevič, *Plasti prostora in časa*, str. 50.

²⁷⁸ Roman Savnik, *Trgovinski stiki Jugoslavije s tujino*, v: Vodnikova pratika, 1934, str. 37–41.

²⁷⁹ Žarko Lazarevič, *Srednjeevropski gospodarski prostor do druge svetovne vojne*, v: PNZ, št. 2, 2003, str. 36–37.

²⁸⁰ France Kresal, *Gospodarski okvir problemov socialnega zavarovanja ob nastanku stare Jugoslavije*, v: Prilozi, št. 23, 1987, str. 86.

²⁸¹ Žarko Lazarevič, *Slovensko gospodarstvo v času kraljevine Jugoslavije*, v: Zgodovina v šoli, št. 4, 1995, str. 17.

Med najvažnejša sredstva trgovinske politike sodijo trgovinske pogodbe; v določenih primerih imajo le-te vlogo državnih pogodb, saj jih med sabo sklepajo države z namenom ureditve medsebojnih trgovinskih odnosov. Trgovinske pogodbe vsebujejo predvsem določbe glede trgovine, carin in prometa, uravnavajo interes zaščite domačega trga ter pridobivanja in širjenja tujih tržišč, njihov glavni predmet pa je trgovina oz. promet z dobrinami.²⁸² Da bi pospešili medsebojno trgovanje, je uveljavitev stalnih carinskih stopenj omogočila Jugoslaviji sklepanje trgovinskih sporazumov s pomembnejšimi trgovinskimi partnerkami (leta 1925 npr. z Avstrijo). Novi minister trgovine in industrije dr. Vekoslav Kukovec je januarja 1921 v svojem govoru pred zastopniki slovenske industrije, trgovine in obrti, zbranimi v Trgovinski in obrtni zbornici, izrazil svoj pogled na razvoj pristojnega resorja, ki ga je prevzel po ministrstvu za socialno politiko. Med prioritetaми je izpostavil ureditev trgovinskih odnosov s tujino, t.j. sklenitev trgovinskih pogodb s sosednjimi državami (Avstrijo, Češkoslovaško, Nemčijo, Italijo, Francijo).²⁸³ Jugoslaviji se s sklepanjem trgovinskih pogodb ni mudilo; tako je do leta 1925 podpisala pogodbe le z Avstrijo, Češkoslovaško, Poljsko, Nemčijo in Italijo, gospodarske stike z drugimi državami pa so še naprej urejale trgovinske pogodbe kraljevine Srbije. V letih 1926–1931 pa so s trgovinskimi pogodbami uredili gospodarske odnose še z Veliko Britanijo, Nemčijo, Belgijo, Grčijo, Francijo in Španijo, za gospodarske stike s Švico, Švedsko, Nizozemsko, ZDA, Dansko, Norveško in Portugalsko pa so ostajale v veljavi stare srbske trgovinske pogodbe. Konec 1931. leta je bilo tako v veljavi 10 carinskotarifnih pogodb in 19 sporazumov. S 24 državami trgovinski stiki še niso bili urejeni, med drugim z Bolgarijo, Turčijo, Rusijo in južnoameriškimi državami.²⁸⁴ Večina jugoslovanskih trgovinskih pogodb je bila kratkoročna (veljale so za obdobje od enega do petih let), kar jugoslovanskemu gospodarstvu ni zagotavljalo dolgoročne stabilnosti. Pri sklepanju trgovinskih pogodb je bila Jugoslavija kot agrarna država v primerjavi z industrijsko razvitimi državami v podrejenem položaju. Praviloma je dajala več koncesij, kot jih je bila deležna sama. Med artikli, ki jih je Jugoslavija izvažala, najdemo rudna bogastva, pa les ter kmetijske pridelke in živino. Med uvoženim blagom pa je pričakovano najti industrijsko izdelano blago (potrošno blago in stroje), ki ga Jugoslavija sama ni dovolj proizvedla, sledile so surovine in polizdelki za industrijo in metalurgijo.²⁸⁵

Leta 1929 je država pod okriljem ministrstva trgovine in industrije v Beogradu ustanovila Zavod za pospeševanje zunanje trgovine, katerega naloge so bile priprava trgovinskih pogodb z drugimi državami, prilagoditev carinske politike, ureditev statistične službe, priprava tarif in seveda ustreznih propagandnih sredstev.²⁸⁶ Ustanovljeni so bili tudi strokovni odbori za najvažnejše veje našega izvoza; za gozdne proizvode, za industrijske rastline, za sadje in povrtnino. Tem odboru je bil priključen še strokovni odbor za kompenzacijske posle. V najpomembnejših panogah izvozne trgovine je zavod uvedel kontrolno službo (predpisovanje pogojev o kakovosti izvoznega blaga, o načinu

²⁸² L. Böhm, *Trgovske pogodbe*, v: TT, št. 1, 1927.

²⁸³ *Minister dr. Kukovec v Ljubljani*, v: NGV, št. 1, 1921.

²⁸⁴ Ogris, *Trgovinska politika*, str. 313–332.

²⁸⁵ Žarko Lazarević, *Gospodarsko sodelovanje Slovenije in Avstrije med obema vojnama*, v: Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju, str. 122–124.

²⁸⁶ *Zavod za pospeševanje zunanje trgovine*, v: TT, št. 11, 1929.

in času izvoza, o omejevanju uvoza surovin ipd). Od leta 1934 dalje je potekala kontrola sadnega izvoza, prav tako uvozni promet z različnimi semeni. S tovrstnimi ukrepi se je Jugoslavija pridružila tistim državam, ki so z različnimi sredstvi nadzirale in vodile gospodarski razvoj.²⁸⁷

Gospodarski položaj Jugoslavije v prvem desetletju njenega obstoja je na informativnem potovanju gospodarstvenikov po nemških mestih ocenil Ivan Mohorič. Izpostavil je agrarni značaj države, s čimer je bila povezana tudi izvozna trgovina: »Celo v letu najslabše žetve predstavlja aktivni saldo zunanje trgovine s poljskimi pridelki, živinorejskimi proizvodi in šumarskimi produkti okrog 60 % našega izvoza.«²⁸⁸ Slovenija je predvsem v Avstrijo izvažala sadje, vino, jajca in govedo, drugam pa v glavnem les.²⁸⁹ Les je bil drugi najpomembnejši izvozni artikel: stavbni les je našel tržišče v Sredozemlju, plemeniti les, zlasti slavonski hrast, pa je bil iskan po vsej Evropi in celo izven nje. Med ostalimi izvoznimi artikli je najti tudi surovine, rude ipd., saj je bila jugoslovanska industrija še slabo razvita.²⁹⁰ Vidimo, da je v slovenskem prostoru igrala izjemno pomembno vlogo ravno lesna trgovina. Novembra 1930 je npr. v Celjskem domu potekala anketa lesnega trgovstva iz celotne Dravske banovine, na kateri so sprejeli resolucijo s sledečimi poudarki: zaradi pomena lesne trgovine naj ministrstvo trgovine v novem obrtnem zakonu kot pogoj za opravljanje te dejavnosti zahteva strokovno usposobljenost (vsaj šest let dela na tem področju), znižajo naj se železniške pristojbine in druge tarife, zaradi čim krajše povezave z morjem želijo takojšnjo zgraditev proge Kočevje – Sušak, le-ta pa bi se preko Št. Janža in Sevnice povezala z Dravsko banovino, država naj zaščiti domačo lesno trgovino pred ruskim dumpingom in končno, davčna uprava naj pri določitvi čistega dohodka upošteva težak položaj lesne trgovine.²⁹¹

Tudi v drugi polovici tridesetih let so dve tretjini jugoslovanskega izvoza predstavljali sledeči artikli: koruza, stavbni les, surovi baker, prašiči, tobak, jajca, meso, konoplja, svinjska mast ter govedo; spreminjal se je samo vrstni red. V izvoznih artiklih se je jasno odražal agrarni značaj države, saj so močno prevladovali poljedelski, gozdni in živinorejski produkti, torej izdelki z nizko dodano vrednostjo. Med najmočnejšimi uvoznici tega blaga najdemo Nemčijo, Veliko Britanijo, Avstrijo, Češkoslovaško, Belgijo, Italijo, Madžarsko in ZDA. In kateri so bili najmočnejši uvozni artikli v tem času: iz omenjenih držav je Jugoslavija uvažala bombaž in bombažne izdelke, stroje in aparate, železo in železne izdelke, volno in volnene izdelke, prometna sredstva, premog, hrano, usnje, električne stroje in elektrotehnične predmete ter svilo in svilene izdelke, skratka industrijske izdelke z višjo stopnjo dodane vrednosti.²⁹² Iz Avstrije, manj iz Češkoslovaške, so uvažali kmetijske stroje in orodje. Obe deželi sta v veliki meri oskrbovali Slovenijo z industrijskimi potrošnimi dobrinami in industrijskimi polizdelki.²⁹³

²⁸⁷ Fran Šink, *Razvoj trgovine*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 395-396.

²⁸⁸ Ivan Mohorič, *Gospodarstvo Jugoslavije in njegovi odnošaji do inozemstva*, v: TT, št. 7, 1928.

²⁸⁹ Žarko Lazarevič, *Srednjeevropski gospodarski prostor do druge svetovne vojne*, v: PNZ, št. 2, 2003, str. 41.

²⁹⁰ Ivan Mohorič, *Gospodarstvo Jugoslavije in njegovi odnošaji do inozemstva*, v: TT, št. 7, 1928.

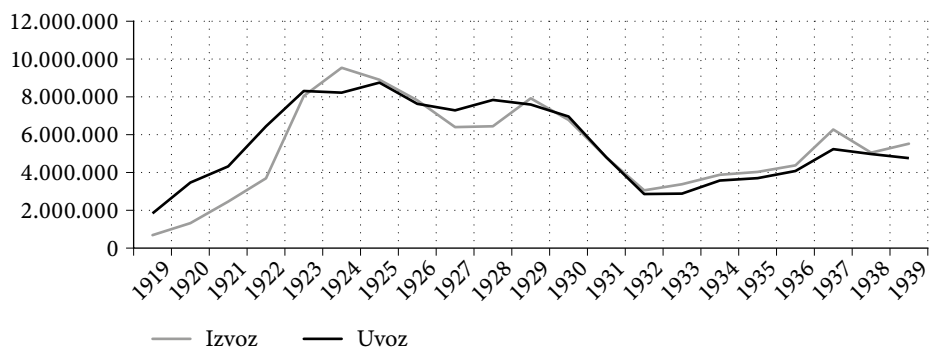
²⁹¹ *Zahteve naše lesne trgovine*, v: Nova doba, št. 91, 14. 11. 1930.

²⁹² Prim.: V. Šarabon, *Trgovina Jugoslavije v prvi polovici leta 1938*, v: TT, št. 7-8, 1938; Žarko Lazarevič, *Gospodarsko sodelovanje Slovenije z državami naslednicami Avstro-Ogrske 1918-1941*, v: PNZ, št. 1, 1997, str. 51.

²⁹³ Žarko Lazarevič, *Srednjeevropski gospodarski prostor do druge svetovne vojne*, v: PNZ, št. 2, 2003, str. 41.

Več kot tri četrtine jugoslovanskega izvoza in več kot dve tretjini uvoza je obsegalo klirinško poslovanje, pri čemer je Jugoslavija v klirinški menjavi redno dosegala presežek.²⁹⁴ Večina izvoza se je odvijala po kopnem in manjši del po morju; pri uvozu je bilo ravno obratno.²⁹⁵

Graf 2: Zunanja trgovina Jugoslavije v letih 1919–1939 (000 din)²⁹⁶



Jugoslovanska zunanja trgovina je bila med svetovnimi vojnama uravnotežena, z rahlo tendenco k aktivnosti. V letih gospodarske krize in neposredno po njej (1931–1939) je vrednost izvoza padala, a bilanca je ostajala uravnotežena oz. rahlo aktivna. Kljub uravnoteženosti bilance pa si je jugoslovansko gospodarstvo le s težavo opomoglo od silovitega ekonomskega pretresa v začetku tridesetih let. V prikazanem dvajsetletnem obdobju je bila zunanjetrgovinska bilanca enajstkrat aktivna in osemkrat pasivna. Razumljiva je pasivna bilanca v prvih letih, saj se je takrat mlada država šele uveljavljala; kmalu pa so se razmere začele izboljševati in leta 1923 je bila bilanca skoraj izenačena. Po pasivnosti izstopata še leti 1927 in 1928, po letu 1931 pa je bila bilanca vseskozi aktivna. Absolutno najvišjo vrednost je izvoz dosegel leta 1924, uvoz pa leto kasneje. V naslednjih letih je izvoz precej upadel, medtem ko je uvoz od leta 1926 ostajal na približno enaki višini. Ne glede na to se iz prikazanega lepo kaže tudi gospodarska konjunktura in pa posledice velike gospodarske krize. Leti 1930 in 1931 sta sicer bili leti ravnovesja, čeprav so se že začeli kazati znaki gospodarske krize, ki je bila pri nas največja v letih 1931 in 1932 (od 1930 do 1932 je npr. izvoz padel za več kot polovico). Počasnejši kot padec je bil kasneje ponovni dvig zunanjetrgovinske menjave, kar je seveda razumljivo; šele po letu 1933 so se razmere začele rahlo izboljševati. H konjunkturi je poleg ostalih dejavnikov svoje prispevala tudi boljša kupna moč prebivalstva, kar je okrepilo notranjo trgovino.

In kakšen je bil pri tej zunanji trgovini slovenski delež? Zaradi pomanjkanja natančnih statističnih podatkov se sklepa, da je v Sloveniji ostal približno tak delež uvoženega blaga,

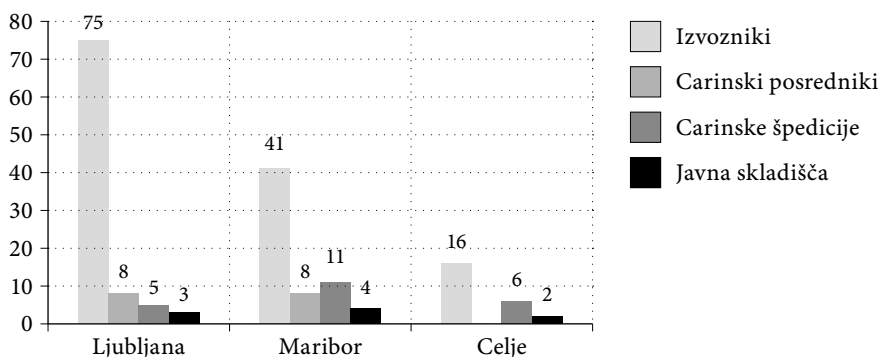
²⁹⁴ Žarko Lazarevič, *Gospodarsko sodelovanje Slovenije z državami naslednicami Avstro-Ogrske 1918–1941*, v: PNZ, št. 1, 1997, str. 52.

²⁹⁵ Mirko Mermolja, *Zunanja trgovina Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev*, v: TT, št. 4, 1929.

²⁹⁶ Prim.: V. Šarabon, *Zunanja trgovina Jugoslavije v letih 1919 do 1937*, v: TT, št. 5-6, 1938 ter Petranović, Zečević, *Jugoslavija 1918–1988*, str. 335.

kot je bil slovenski delež znotraj jugoslovanskega gospodarstva – v industriji je bilo to med 25 in 50 %.²⁹⁷ Za leti 1928 in 1929 je Zbornica TOI v Ljubljani za izvoz slovenskih izdelkov v tujino izdala 5.394 spričeval o izvoru blaga; največ za Italijo (1.540), Grčijo (1.228), Nemčijo (1.135), Francijo (388), Turčijo (387) in Poljsko (344). Čeprav število izdanih spričeval še ne pomeni vrednosti izvoza, lahko med obema elementoma vseeno potegnemo določene vzporednice. Izvoz za omenjeni leti ni segal samo na evropski kontinent, ampak je dosegel tudi Afriko (Maroko, Alžir, Tunis, Egipt, južno in zahodno Afriko), obe Ameriki (ZDA, Mehika, Argentina, Brazilija, Čile, Paragvaj, Urugvaj), Azijo (Angleška Indija, Cejlon, Kitajska).²⁹⁸ Leta 1934 je bila zunanjetrgovinska bilanca aktivna; še vedno so izvažali kmetijske pridelke (pšenico, hmelj, sadje, živino in meso, les) ter uvažali industrijske izdelke (bombaž in druge surovine, stroje in aparate, elektrotehniške izdelke). Presežek trgovinske menjave je imela Jugoslavija z Italijo, Avstrijo, Nemčijo, Češkoslovaško, Belgijo, Grčijo, Švico, Madžarsko in Španijo, primanjkljaj pa z ZDA, Veliko Britanijo, Francijo, Poljsko in Romunijo.²⁹⁹

Graf 3: Izvozna trgovina iz Dravske banovine leta 1934³⁰⁰



Vseh, ki so se v Dravski banovini leta 1934 ukvarjali z izvozom, je bilo 132; izvažali so največ deželne pridelke (sadje, žito, hmelj, živino, divjačina, perutnino, jajca, med in vosek, ribe in rake, les, pa tudi alkohol, usnje, papir in kemične izdelke. Med špediterji je bila ena tuja družba, štiri delniške družbe, štiri družbe z omejeno zavezo ter 13 posamičnih firm. Pri skladiščih sta bili dve delniški družbi, štiri družbe z omejeno zavezo ter tri posamične firme.

V trgovinskem poslovanju nasploh je bila v začetku leta 1941 zaradi vojnih dogodkov v neposredni bližini najbolj prizadeta jugoslovanska zunanja trgovina.

²⁹⁷ Žarko Lazarevič, *Gospodarsko sodelovanje Slovenije z državami naslednicami Avstro-Ogrske 1918–1941*, v: PNZ, št. 1, 1997, str. 53.

²⁹⁸ Albin Ogris, *Gospodarsko desetletje 1919–1928 v Sloveniji po trgovinskih registririh in po katastrih Zbornice za trgovino, obrt in industrijo*, v: Windischer, Na gospodarskih ogledih po Sloveniji, str. 66–67.

²⁹⁹ Dr. Nemo [Hugo Uhliř], *Trgovsko-gospodarski leksikon*; 1. del, str. 500.

³⁰⁰ *Adresar Dravske banovine 1934/35*, str. 25–46, 77, 124, 152, 178, 179, 212.

GOSPODARSKE RAZMERE

Nastajanje potrošniške družbe na Slovenskem, seveda šele v prvih obrisih, lahko ume- stimo že v čas pred prvo svetovno vojno. Zaradi družbenih in ekonomskih razmer je bila takrat kupna moč še precej nizka; ker je večina prebivalstva živela na robu eksistenčnega minimuma, je bilo največ povpraševanja po osnovnih življenjskih potrebščinah – obutvi in obleki. Zaradi relativno majhnega obsega industrijske proizvodnje so potrebe kupcev zadovoljevali pretežno kar proizvajalci (največkrat obrtniki) v neposrednem stiku s kupci. Tako so v tem času še igrali pomembno vlogo sejmi in pa seveda krošnjarjenje.³⁰¹

1. decembra 1918 je z združitvijo Države Slovencev, Hrvatov in Srbov ter Kraljevine Srbije nastala Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev (po uvedbi diktature leta 1929 se je država preimenovala v Kraljevino Jugoslavijo). Bila je med srednje velikimi evropskimi državami, ob nastanku je štela okrog 12 milijonov prebivalcev, njihovo število je do druge svetovne vojne naraslo na 14 milijonov.³⁰² Sprememba državnega okvirja je Sloveniji pri- nesla tudi drugačen gospodarski prostor. Iz »vzdrževanega« delavstva avstroogrske monarhije se je v hipu spremenila v najrazvitejši del nove države. Razvojna slika jugoslovanskega prostora se je odražala tudi geografsko – od severozahoda proti jugovzhodu.³⁰³ Ome- niti pa velja, da je Slovenija s prevratom leta 1918 zamenjala le državni okvir, ne da bi se sistemsko okolje – duh in način poslovanja –, ki je določalo pogoje gospodarjenja, bistveno spremenilo (kot se je to zgodilo npr. po drugi svetovni vojni).³⁰⁴ Se je pa takrat (po prevratu) spremenil tudi položaj nekdanjih dežel monarhije: Slovenija je naenkrat postala najnaprednejši in najrazvitejši del nove države, kar je bila posledica prejšnjega gospodarskega razvoja. Poudariti velja, da je v obdobju med svetovnimi vojnami potekalo intenzivno prestrukturiranje tradicionalne slovenske družbe, tako na gospodarskem kot socialnem področju, kar je omogočila prevlada razvojnega diskurza nad nacionalnim.³⁰⁵ Pravzaprav veljata 19. in 20. stoletje (tudi) v slovenskem prostoru za čas velikih sprememb; na gospodarskem področju je Slovenija v tem času prešla iz agrarne v industrijsko družbo, in to v dveh različnih družbenoekonomskih kontekstih.³⁰⁶

Ob nastanku jugoslovanske države smo se Slovenci znašli pred dilemo: na eni strani negotovost pred vstopom v drugačen prostor, na drugi strani dileme gospodarskega prostora, v katerem so delovala drugačna razmerja kot v dotedanji monarhiji. Slovenija je namreč v novo državo stopila razvitejša kot ostali deli; ta primat je obdržala celotno obdobje jugoslovanske države. Tudi zato so bili v prevratnem času v ospredju kratkoročni interesi, strateški razmisleki še niso bili toliko prisotni. Na konceptualni ravni oblikovani cilji se niso realizirali: do koncentracije kapitala ni prišlo, odrekli so se lastni monetarni politiki, malo bolj uspešni so bili na področju slovenizacije tujega premoženja.³⁰⁷

³⁰¹ Žarko Lazarevič, *Blagovne znamke v ritmih časa*, v: Cockta, str. 18-19.

³⁰² Nečak, Repe, *Križa*, str. 113-117.

³⁰³ Žarko Lazarevič, *Prostor, gospodarstvo in razmerja*, v: PNZ, št. 1, 2009, str. 280-281.

³⁰⁴ Žarko Lazarevič, *Slovensko gospodarstvo v 20. stoletju*, v: Tam za hribi je tako kot tukaj..., str. 79.

³⁰⁵ Žarko Lazarevič, *Na poti v moderno v »vmesnih časih«*, v: 1918-1941, str. 25.

³⁰⁶ Žarko Lazarevič, *Identitetne zadrege slovenskega ekonomskega zgodovinopisja*, v: Podobe modernizacije, str. 13.

³⁰⁷ Žarko Lazarevič, *Slovenija in Jugoslavija – dileme gospodarskega prostora*, v: Jugoslavija v času, str.182-183.

Konec prve svetovne vojne je rezultiral v razcepitvi avstro-ogrske monarhije v več nacionalnih držav, ki pa so se tudi v trgovinskem pogledu delovale samozadostno, kar je predstavljalo težak položaj tudi za trgovce. Med prebivalstvo sta se zalezla po eni strani negotovost in strah pred neurejenimi razmerami, po drugi strani pa upanje, da se bodo razmere v novi državi vendarle normalizirale. Trgovinski promet v notranjosti je bil v glavnem prost, razen za osnovna živila: žito, mast in meso, s tujino pa je bil v bistvu zaprt; posamezne države so dovoljevale izvoz le v primeru kompenziranega uvoza. Tako so ustanavljali t.i. (meddržavne) izmenjevalne urade, ki so izdajali izvozna dovoljenja in informacije, kakšno blago in pri kateri firmi je moč dobiti v kompenzacijo.³⁰⁸ V kratkem obdobju Države SHS se je slovenska samostojnost skušala uveljaviti tudi na gospodarskem področju. Narodna vlada je kar polovico svojih poverjeništev namenila gospodarstvu, med njimi je bilo tudi poverjenišтво za industrijo in trgovino. Prvo stopnjo pri graditvi slovenskega gospodarstva je Narodna vlada izvedla z nacionalizacijo, t.j. poslovenjenjem avstrijskega državnega kapitala ter s tem začela ustvarjati državni (slovenski) erar. Po zagotovitvi finančnih temeljev za denarno poslovanje (v veljavi je še bila avstro-ogrska krona) je Narodna vlada prevzela nadzor nad različnimi gospodarskimi panogami v Sloveniji, razširila pa je tudi delovanje pomembnih gospodarskih ustanov – med njimi tudi trgovinskih in obrtnih zbornic – iz Ljubljane na celotno Slovenijo.³⁰⁹

Ko je maja 1919 steklo sekvestracijsko delo, je Oddelek za trgovino in obrt pri deželni vladi postal nosilec vseh nalog, povezanih s tem procesom. Pod nadzor (sekvester) so najprej postavili tuje gospodarske subjekte, temu pa je sledila nostrifikacija, saj so spremenejene politične razmere zahtevale tudi spremembe v lastniški strukturi – vodilna mesta v gospodarstvu so morali zasesti domači ljudje. Najprej je narodna vlada SHS v Ljubljani 30. decembra 1918 pod državno nadzorstvo postavila vsa tuja podjetja: »Trgovske, industrijske in denarne družbe vsake vrste, ki so imele svoj sedež v zamejstvu, so morale postaviti v Sloveniji svoja predstavništva, če pa so obratovale izključno na tem ozemlju, so morale prenesti svoj sedež na ozemlje vlade SHS v Ljubljani.«³¹⁰ Odredba o sekvestru pa se je različno izvajala: v Sloveniji manj strogo kot drugod, zato je bilo v Sloveniji prevzetega le malo premoženja, izvedena je bila bolj navidezna nacionalizacija.³¹¹ Podjetja, ki so bila do tedaj v lasti tujcev, so se državnega nadzora lahko znebila na več načinov: lastniki so prevzeli bodisi jugoslovansko državljanstvo bodisi državljanstvo katere od zavezniških držav. Pri delniških družbah so lahko jugoslovanske pravne ali fizične osebe prevzele večinski paket delnic, pri čemer je moralo biti tri četrtine delnic deponiranih pri domačem denarnem zavodu in tri leta pod zaporo. Če so ob tem še večino mest v upravnem svetu zasedali jugoslovanski državljani, je podjetje postalo jugoslovansko.³¹² Nadzoru nad tujim premoženjem se je država odpovedala leta 1922. Pri nacionalizaciji premoženja je bil cilj »slovenizacija« in ne njegovo podržavljanje, torej krepitev slovenskega elementa ne samo v političnem, ampak

³⁰⁸ Rudolf Marn, *Stagnacija v trgovini in industriji*, v: STV, št. 3, 1919.

³⁰⁹ Jurij Perovšek, *Slovenska samostojnost v državi SHS*, v: SNZ 1848–1992, 1. knjiga, str. 190–191.

³¹⁰ Rudolf Marn, *Nacionalizacija in sekvestracija tujih podjetij*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 368–369.

³¹¹ France Kresal, *Gospodarski okvir problemov socialnega zavarovanja ob nastanku stare Jugoslavije*, v: Prilozi, št. 23, 1987, str. 85.

³¹² Žarko Lazarevič, *Gospodarsko sodelovanje Slovenije z državami naslednicami Avstro-Ogrske 1918–1941*, v: PNZ, št. 1, 1997, str. 48.

tudi v gospodarskem smislu. Tako so npr. nostrificirali ljubljansko podružnico ugledne dunajske banke Österreichische Kreditanstalt für Handel und Gewerbe; v postopku »nacionalizacije« banke v Kreditni zavod za trgovino in industrijo se je spremenila lastniška struktura – večinski kapitalski delež je postal slovenski.³¹³ A novonastali slovenski denarni zavod je slovenizirala Jadranska banka ter ga po opustitvi nadzora lastniške strukture sredi dvajsetih let postopoma odprodala dunajski Kreditanstalt.³¹⁴ Ne glede na takšne in drugačne primere pa so Slovenci s procesom nacionalizacije pridobili pomembne gospodarske vzvode, kar je glede na predhodno obdobje predstavljalo velik korak naprej.³¹⁵

Toda slovenizacija gospodarstva je potekala počasi in je bila izvedena le napol; za njeno dokončanje ni bilo dovolj kapitala, pa tudi lastniki so marsikje naknadno prevzeli jugoslovansko državljanstvo ali pa lastništvo fiktivno prepisali. Prav zato je imel tuj kapital še vedno pomemben vpliv v številnih, zlasti velikih podjetjih. So pa jugoslovanske oblasti hitro in uspešno odkupile oz. poddržavile prometna sredstva in komunikacije. V tem prelomnem času so se v Sloveniji oblikovale institucije, ki so predstavljale temelj mednarodnemu gospodarstvu, npr. Zbornica TOI, borza,³¹⁶ velesjem in druge.³¹⁷

Ob nastanku Jugoslavije so bile dežele bivše avstro-ogrske monarhije, kljub temu, da so bile na obrobju srednje Evrope, gospodarsko bistveno bolj razvite od tistih na jugovzhodu, ki so bile prej v objemu turškega cesarstva. Področja bivše Habsburške monarhije so v novi državi postala torej gospodarsko najbolj razvita, Slovenija in Hrvaška pa posledično neto plačnici v državni proračun.³¹⁸ Neenakomerna struktura gospodarskega razvoja – divergenca se je celo povečevala – je prvo Jugoslavijo spremljala celotno obdobje njenega obstoja. Že v začetku delovanja nove države je na območja severno od Save in Donave (Slovenijo, Hrvaško, Vojvodino) odpadlo okoli 64 % industrije, 85 % bančnega kapitala in več kot 67 % vrednosti kmetijske proizvodnje. Med omenjenimi predeli je bila najbolj razvita Slovenija, njen razvoj je najmanj odstopal od strukture razvoja drugih srednjeevropskih držav.³¹⁹ Slovenski trgovci so se namreč v novi državi hitro prilagodili novim gospodarskim razmeram. Njihova podjetnost jih je usmerjala proti jugu, zato niso bili redki posamezniki, ki so odprli lastna podjetja izven Slovenije ali pa so prišli do vodilnih mest v velikih trgovinah v glavnih mestih Jugoslavije. Tudi po njihovi zaslugi je po vsej državi postala prepoznavna kakovost slovenskega blaga.³²⁰ Sta pa ovire za večjo širitev slovenske trgovine proti jugu predstavljala zlasti neenotna zakonodaja in pa pomanjkanje kreditnih ustanov.³²¹

³¹³ Žarko Lazarevič, *Kreditni zavod za trgovino in industrijo v Ljubljani do druge svetovne vojne*, v: Melikov zbornik, str. 1007.

³¹⁴ Nečak, Repe, *Kriza*, str. 195-196.

³¹⁵ Žarko Lazarevič, *Slovenski nacionalni interes v gospodarstvu do druge svetovne vojne*, v: ZČ, št. 1-2, 2005, str. 1017-108.

³¹⁶ Ljubljanska borza za blago in vrednote je bila tudi s prizadevanji Zbornice TOI ustanovljena 1922. leta. O tem glej prispevek Bojana Balkovca *Prispevek k zgodovini Ljubljanske borze za blago in vrednote*, v: PNZ, št. 1, 1994, str. 75-79.

³¹⁷ Nečak, Repe, *Kriza*, str. 196-197.

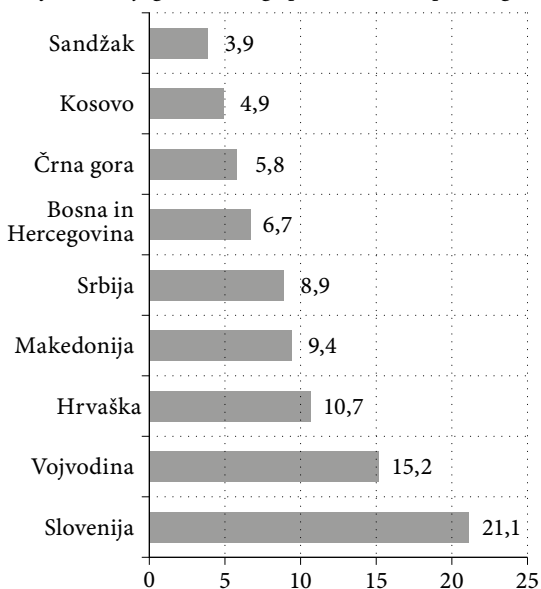
³¹⁸ Žarko Lazarevič, *Prepletenost gospodarstva in nacionalizma v jugoslovanski državi*, v: PNZ, št. 2, 2005, str. 37.

³¹⁹ Neven Borak, *Slovenija kot najbolj razviti del Jugoslavije*, v: PNZ, št. 2, 2002, str. 99.

³²⁰ Iv. Avsenak, *O slovenskem podjetniku*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 371.

³²¹ Fran Šink, *Razvoj trgovine*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 394

Graf 4: Delež jugoslovanskega prebivalstva, zaposlenega v industriji in obrti (v %) ³²²



Navedeni podatki pričajo le o obstoju in ne o vzrokih razlik. Pričakovano so bila najbolj razvita področja, ki so bila pred letom 1918 sestavni dela avstroogrske monarhije, torej Slovenija, Vojvodina in severni del Hrvaške. Vmes sta bili Makedonija in Srbija, medtem ko so bila močno nerazvita tista področja, ki so bila prej pod turško oblastjo, torej Bosna in Hercegovina, Črna gora, Kosovo in Sandžak. Med slednjimi je imela še najboljše izhodišče Bosna in Hercegovina, in sicer zaradi potencialov v rudnikih in železarstvu.

Neposredno po ustanovitvi je Kraljevina SHS poleg diplomatskih vezi s tujino vzpostavljala tudi trgovinske odnose. Tako je marca 1919 sklenila kompenzacijsko pogodbo ³²³ z Avstrijo, na podlagi katere je Slovenija med drugim dobivala iz te države elektrotehnični material, znanstvene instrumente, jeklo, kovine, kemične proizvode, motorje, orodje in poljedelske stroje, barve, papir, steklo in železo. Če je kdo izmed industrialcev, obrtnikov ali trgovcev na račun omenjene pogodbe želel uvoziti posamezne izdelke, je moral vložiti prošnjo pri Centralni upravi za trgovinski promet z inozemstvom. Podobne kompenzacijske pogodbe so bile sklenjene tudi s Češkoslovaško in Nemčijo. Sicer je bil uvoz, razen iz Italije, v Kraljevino SHS prost, torej zanj ni bilo potrebno dovoljenje naše države, le blago iz Avstrije so uvažali na podlagi kompenzacijske pogodbe. Za razliko od uvoza pa je bilo za izvoz (razen za krompir, suho sadje, kislo zelje in repo, vino, žganje in med) potrebno pridobiti posebno dovoljenje. ³²⁴ V letu 1921 pa je jugoslovanska država že začela sklepiti nove trgovinske pogodbe.

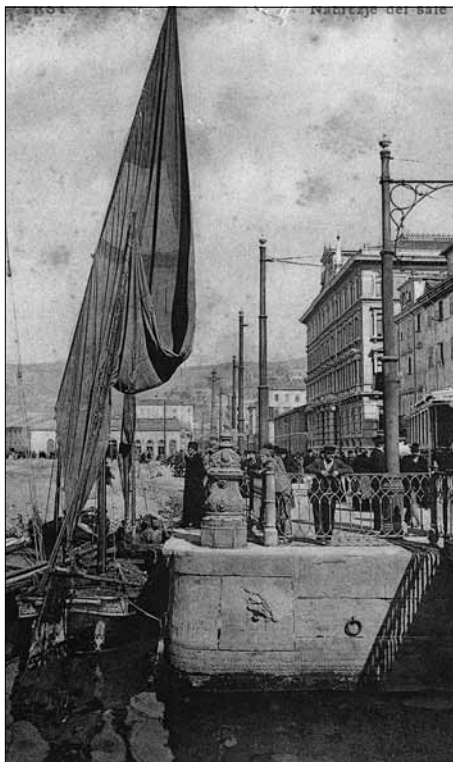
³²² Podatki so bili sicer obdelani leta 1945, pred določitvijo republiških meja, a izhajajo iz popisa prebivalstva leta 1931. Prim.: Bilandžić, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, str. 13.

³²³ Način trgovinske menjave, pri kateri je trgovinski promet obeh držav izenačen.

³²⁴ Fr. Zelenik, *Trgovski promet z inozemstvom*, v: *Nova doba*, št. 73, 12. 7. 1919.

Nov jugoslovanski gospodarski prostor je bil za razliko od tistega pred letom 1918 seveda bistveno drugačen in manj konkurenčen. Zato je v gospodarski proces vstopila država, ki je z vzpostavitvijo protekcionističnega okolja – podobno kot v drugih vzhodno- in južnoevropskih državah – pospešila gospodarski zagon, zlasti na področju akumulacije kapitala in industrializacije. Kot posledica industrializacije, ki jo je spremljal proces deagrarizacije, je v slovenskem prostoru prišlo do velikih sprememb tako v prostoru in okolju kot tudi pri ljudeh.³²⁵ Pred tujo konkurenco so domače proizvajalce in podjetnike ščitile visoke zaščitne carine, krepitev domačega kapitala pa je imela za posledico velik porast cen, kar so najbolj občutili potrošniki.³²⁶ Domači trg je bil torej zavarovan z ekonomsko nacionalistično politiko krepitev domačega podjetništva in akumulacije nacionalnega kapitala, kar je imelo za posledico velik investicijski zagon. Čeprav je bilo potrošništvo v današnjem pomenu med svetovnimi vojnama še vedno pridržano ozkemu krogu zlasti mestnega prebivalstva (meščanstvu), je postajalo pomembno gibalno gospodarske rasti pred drugo svetovno vojno in počasi začelo pronicati tudi v druge družbene sloje.³²⁷ Sorazmerno s procesom urbanizacije se je tako počasi spreminjala tudi gospodarska in socialna struktura. V Sloveniji takrat še ni bilo močnega urbanega središča, celo nasprotno: v slovenski prostor so svoja gravitacijska območja širila mesta iz soseščine, npr. Trst, Gradec, in Zagreb.³²⁸

Če je v drugi polovici 19. stoletja na Slovenskem prišlo do hitrejšega spreminjanja gospodarske in socialne strukture, je v prvi polovici 20. stoletja sledila vsebinska in strukturna dinamika.³²⁹ Slovenski prostor je bil namreč v zadnjih desetletjih obstoja habsburške monarhije v gospodarskem smislu orientiran zlasti na nacionalno-politični osnovi: Slovenci niso imeli teženj po vključevanju v širše srednjeevropske gospodarske integracije, ampak so se navduševali nad gospodarskim povezovanjem s slovanskimi državami. Ko so se po prvi svetovni vojni z nekaterimi od njih znašli v skupni državi, v



Trst je igral pomembno vlogo v trgovini slovenskih dežel, začetek 20. stol. (MnZC).

³²⁵ Žarko Lazarević, *Sočasnost slovenskega gospodarskega razvoja*, v: ZČ, št. 3-4, 2007, str. 395, 399.

³²⁶ Žarko Lazarević, *Prepletanost gospodarstva in nacionalizma v jugoslovanski državi*, v: PNZ, št. 2, 2005, str. 36.

³²⁷ Žarko Lazarević, *Na poti v moderno v »vmesnih časih«*, v: 1918-1941, str. 25-30.

³²⁸ Žarko Lazarević, *Blagovne znamke v ritmih časa*, v: Cockta, str. 18-19.

³²⁹ Žarko Lazarević, *Sočasnost slovenskega gospodarskega razvoja*, v: ZČ, št. 3-4, 2007, str. 394.

kateri jih niso več ovirale meje in carine, so se lahko zavzeto usmerili na prostor Balkana.³³⁰ V prehodnem obdobju združitve je bila slovenska ekonomska politika dokaj avtonomna in je omogočila sorazmerno miren prehod. Problemom povojnega obdobja (inflaciji, pomanjkanju hrane in surovin, finančnim težavam zaradi menjave valut) se sicer ni mogla izogniti, ker pa je razpad monarhije potekal sorazmerno urejeno, so se z novonastalimi državami ohranili najnujnejši gospodarski stiki, ki so se kasneje nadaljevali z večjo intenzivnostjo.³³¹

V Sloveniji je septembra 1918 nastal narodno-gospodarski program, ki je odseval tedanja gospodarsko-politična razmišljanja slovenske politične elite in nakazoval ukrepe ob prehajanju v novo državo. Avtor Osnutka slovenskega narodnega gospodarstva, ekonomski teoretik Milko Brezigar,³³² je v svojem delu izpostavil »nacionalizacijo« zemlje, industrije, obrti in trgovine; večinski lastniki gospodarski organizacij bi po njegovem morali postati Slovenci.³³³ V svojem programu je izhajal iz trialističnega koncepta ureditve bodoče države, po katerem bi bilo slovensko ozemlje del jugoslovanske države znotraj reformirane avstro-ogrske monarhije in potemtakem močno povezano s Hrvaško. Svoj optimizem je gradil na pričakovanju novega svetovnega reda, v katerem bodo narodi enakopravni, s tem pa bo nastopila tudi možnost za postavitve slovenskega in jugoslovanskega gospodarstva. Izhajal je iz načela gospodarske samoodločbe (samostojnosti) slovenskega gospodarstva. Brezigar je slovenski narod dojemal kot »skupino nadarjenih individualistov«, ki pa bodo morali združiti svoje sile in iz nekdanjih dežel ustvariti skupno narodno gospodarstvo. Na slovenskem ozemlju bi bilo treba izvesti nacionalizacijo in agrarno reformo. Dežela naj bi bila socialna: gospodarski koncept je namreč predvideval tako preskrbo z osnovnimi gospodarskimi potrebščinami (npr. kruhom, krompirjem, rižem, zabelo, preprosto obleko in obutvijo, perilom in kurjavo), da bi bili dostopni vsem, tudi najnižjim slojem, zaslužki posameznikov pa čimbolj omejeni.³³⁴ Osnovna Brezigarjeva teza je bila, da bosta medsebojna trgovina in tesnejše sodelovanje spodbudila hitrejši gospodarski razvoj nove države.³³⁵ Brezigar je poudarjal potrebo po nizkih carinah za surovine in izdelke, ki jih doma ni bilo dovolj, prav tako pa tudi pomen zunanje trgovine. Lotil se je več aktualnih vprašanj: valutne problematike, sekvestracije (državni nadzor nad lastnino tujcev) in združitve finančnih sredstev (koncentracije zadružništva).³³⁶

³³⁰ Andrej Pančur, *Slovenski pogled na skupni srednjeevropski gospodarski prostor v drugi polovici 19. stoletja*, v: PNZ, št. 1, 2006, str. 34.

³³¹ Božo Repe, *Slovenci leta 1918 in leta 1945 (primerjava)*, v: *Zgodovina v šoli*, št. 1, 1996, str. 24.

³³² Milko Brezigar, pravnik in ekonomist, je bil leta 1919 kot gospodarski strokovnjak član delegacije SHS na mirovni konferenci, kasneje med drugim tudi urednik gospodarskega rubrike Jutra. Po prevratu je postal tajnik Narodnega sveta in vodja njegovega gospodarskega odseka, sicer pa eden najbolj razgledanih političnih ekonomistov. Prim.: SBL, Prva knjiga, str. 59 ter Jurij Perovšek, *Slovensko gospodarstvo v času prevrata leta 1918*, v: *Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju*, str. 108.

³³³ Žarko Lazarevič, *Gospodarsko sodelovanje Slovenije in Avstrije med obema vojnama*, v: *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju*, str. 114.

³³⁴ Nečak, Repe, *Kriza*, str. 194-195.

³³⁵ Žarko Lazarevič, *Slovenija in Jugoslavija – dileme gospodarskega prostora*, v: *Jugoslavija v času*, str.184.

³³⁶ Žarko Lazarevič, *Gospodarsko sodelovanje Slovenije in Avstrije med obema vojnama*, v: *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju*, str. 115-116.

Izhodiščno sliko o stanju slovenskega gospodarstva, med drugim tudi trgovine, ob vstopu v Jugoslavijo nam ilustrira dokument *Gospodarske razmere na Slovenskem*: »Vsled nemškega kapitala, pomanjkanja strokovne izobrazbe in šolstva /.../ slovenski element ni mogel priti v trgovini do pomena. Šele v zadnjih desetletjih so si priborili Slovenci večino v veletrgovini samo z ozirom na Kranjskem; na Južnem Štajerskem in v Primorju je opazovati znaten napredek, na Koroškem in ogrskem Slovenskem so šele začetki. Pa tudi slovenska večja trgovina ni prirejena za eksport. Slovenski veletrgovci zalagajo le manjše odjemalce in oskrbujejo bližnjo okolico. Izjemo dela le les ter nekateri poljedelski produkti: hmelj, deteljino seme, moka, zelje in podobno. /.../ V obče je pa slovensko ljudstvo zelo sposobno za trgovino in je utemeljeno upanje, da se v svobodni državi s strokovnim poukom in povečanim kapitalom začne gojiti sistematična uvozna in izvozna trgovina.« Dokument daje tudi nekaj smernic, ki bi jih naj upoštevali pri nadaljnjem ekonomskem razvoju Slovenije: »Glede izvoza in uvoza veljajo sledeči vidiki: Slovenija je sedaj sestavni del Jugoslavije in bo vse to ozemlje tvorilo trgovsko in carinsko enoto. Kakor vse druge dežele bo tudi Jugoslavija po možnosti eksportirala. Za slovenski njen del pripadejo v poštev les, lesni izdelki in nekateri drugi že omenjeni manj važni pridelki iz zemljedelstva, živino bo vsled krutih rekvizicij za nekaj let moralo prej uvažati nego izvažati; iz industrije pa rujavi premog, živo srebro, svinčeno in cinkovo rudo, oglje, drva, lesne izdelke, cement, razne vrste jeklenih in želez. produktov, konzervirano sadje in marmelado – za to stroko se še le sedaj pojavlja zanimanje – laneno olje, steklo, papir, usnje in čevlji. Radi pomanjkanja surovin pa ni mogoče računati v doglednem času z velikim eksportom. Na novo uvesti oziroma povečati in izboljšati bo treba tovarne za vžigalice, umetna gnojila, barve, milo, pivo, tekstilno blago, kovinarstvo, kemično industrijo. Uvoz bo ogromen, ker je slovensko ozemlje vsled 5-letnega pretrganja trgovine z inozemstvom popolnoma izčrpano. Produkti uvoza bodo v glavnem sledeči: poljedelski stroji raznih vrst, plemenska goveja živina, najrazličnejša semena trav, solate, sočivja, lucerna, umetna gnojila v zemljedelstvu, življenjske potrebščine: riž, olje, kava, čaj, sladkor; razne rudnine: črni premog, baker, cin, železna ruda; potrebščine za industrijo: mineralna olja, bombaž, konopnina, volna, svila, kože, razni stroji za tovarne, pisalni in šivalni stroji, avtomobili, moto in drugi bicikli, optični predmeti; potrebščine za elektriko in vsaj za prve čase vsakovrstni izdelani fabrikati iz tekstilne, kovinske, kemične, keramične in transportne industrije in instrumentalne obrti. Kljub vsem omejitvam je za prvo dobo računati z letnim importom par sto milijonov kron. Pozneje, ko se razmere ustalijo, se bodo oni industrijski predmeti, za katere so dani predpogoji, izdelovali na lastnem ozemlju. V vsakem slučaju se nudijo radi ugodne geografske lege slovenskih pokrajin kapitalu prijateljskih držav najugodnejša naložišča s sigurno rentabiliteto; slovenski delavec je vztrajen, naučljiv in dela rad v tovarni, kupujoče občinstvo je pa pošteno, solidno ter redno in točno izpolnjuje svoje obveznosti.«³³⁷

Med prvo svetovno vojno so bili trgovci pravzaprav izločeni iz trgovinskega procesa. Prodajo živil in drugih potrebščin so namreč vršile centrale ter javne in zasebne aprovizacije. Pomanjkanje živil in drugih potrošnih predmetov je povzročilo, da so se nekatere aprovizacijske družbe ohranile še po vojni, npr. konzumna društva, aprovizacijske zadruge javnih in zasebnih uradnikov, posameznih podjetij ipd. O tem, kako je primanjkovalo

³³⁷ Lazarevič, *Slovensko gospodarstvo v prvi Jugoslaviji*, str. 46-53.

osnovnih življenjskih potrebščin, priča tudi zapis v Novi dobi: v nekem celjskem mlinu je naenkrat zmanjkalo moke; ko je mlin obiskala državna policija, je našla 12 vagonov (1600 vreč oz. 117 ton) moke.³³⁸ Ali pa so trgovci razširili vest, da se bo blago v štirinajstih dneh podražilo in množice so hitele pokupiti vse, kar se je dalo. »Tako slepomišenje je res že od sile. /.../ Zrak je prenasičen z elektriko – in gg. trgovci naj bodo prepričani, da bodo pri sedanjem razpoloženju oni prvi, ki bodo trpeli, če nevolja ljudstva izbruhne.«³³⁹ Pokrajinska vlada je, da bi omejila naraščajočo draginjo, izdala več uredb zoper verižništvo in navijanje cen. V tem smislu so leta 1919 v Ljubljani ustanovili poseben državni urad zoper navijalce cen, verižnike in tihotapce. Urad je bil zasnovan kot centrala (le-ta je bila samostojen oddelek policijskega ravnateljstva) in ekspoziture (politične in policijske ekspoziture); njihov namen je bil nadzor uvoza in izvoza, pregledovanje prodajaln, komisijskih in agenturnih trgovin, nadzor tržnega prometa, nadzor nad zalogami in skladišči ipd.³⁴⁰ Boj zoper draginjo so zato začeli z ustanavljanjem akcijskih odborov; njihova naloga je bila formiranje splošnih konzumnih društev, katerih člani bi prejeli osnovne življenjske potrebščine po znižanih cenah. Ukrepe proti draginji pa so seveda sprejeli tudi na najvišji ravni: tako je minister za prehrano in obnovo zemlje Bukšek prejel od vlade kredit za pobijanje draginje v višini 50 milijonov din.³⁴¹ Na sedežih vseh političnih oblasti bi naj bile ustanovljene komisije za pobijanje draginje s podobori v večjih krajih; njihov cilj bi bila kontrola trgovcev pri določanju cen, pa tudi nadzor nad mobilnostjo življenjskih potrebščin; prizadevali so si, da bi vse blago, potrebno v nekem območju, tam tudi ostalo, torej bi ga bilo prepovedano izvoziti drugam. To je bilo seveda v nasprotju z načeli svobodne trgovine, celo tako so razmišljali: »Prosto trgovino zagovarjajo danes le veliki producenti in verižniki, ki kujejo iz nje kapital.«³⁴² Službene novine v Beogradu so namreč spomladi 1919 objavile uredbo o svobodni trgovini, ki jo je izdal ministrski svet na predlog ministra za trgovino in industrijo. Uredba je razglašala za popolnoma prosto vso trgovino z osnovnimi življenjskimi potrebščinami (žitom, živino, mesom, zelenjavo, semeni, deželnimi pridelki, alkoholnimi pijačami, oljem, lesom, pohištvom in kmetijskim orodjem) znotraj kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, izvzeti so bili le predmeti, ki so predstavljali monopol: petrolej, tobak, cigaretni papir, mineralna voda, vžigalice in sladkor.³⁴³ Še naprej pa so veljali predpisi o najvišjih cenah za živila in živino, nadzor nad prometom z živili pa je obdržal Prehranjevalni urad. Omenjeni sklep ministrskega sveta je povzročil občuten porast cen živil; so pa trgovci izrazili nezadovoljstvo ob razglasitvi proste trgovine³⁴⁴ marca 1919, saj na ta način niso bili več konkurenčni v primerjavi z verižniki. Prost promet bi podprli šele potem, ko bi se gospodarske razmere normalizirale in bi prosto trgovino uvedli v vseh sosednjih državah.³⁴⁵ Uredba je strogo prepovedovala

³³⁸ *Špekulacije z moko*, v: Nova doba, št. 111, 9. 10. 1919.

³³⁹ Nova doba, št. 11, 9. 10. 1919.

³⁴⁰ *Naredbe zoper verižništvo in navijanje cen*, v: NGV, št. 13-14, 1919.

³⁴¹ *Odredba proti draginji*, v: Nova doba, št. 118, 25. 12. 1919.

³⁴² I. Satler, *Draginja*, v: Nova doba, št. 1, 1. 1. 1920.

³⁴³ *Svobodna trgovina*, v: Ptujski list, št. 1, 1919.

³⁴⁴ Trgovina, pri kateri ne obstajajo nobene ovire ali olajšave pri prehodu blaga preko državnih mej; ni zaščitnih carin, uvoznih in izvoznih prepovedi oz. uvoznih in izvoznih premij.

³⁴⁵ *Prosta trgovina?* v: STV, št. 3, 1919.

kopičenje blaga z namenom doseganja višjih cen oz. špekuliranje. Izjema so bili le pokrajinski, občinski in okrajni aprovizacijski odbori.³⁴⁶ Takrat je v slovenski javnosti začelo prihajati do izrazitega nasprotovanja slovenskim trgovcem; očitali so jim velikanske dobičke in oderuštvo. Iz tega razloga je slovensko trgovsko društvo Merkur poslalo ministru za trgovino v Beograd spomenico, zaradi katere bi minister v prihodnje preprečil podobne ekscese, kot je bil npr. tisti, ko so v začetku leta 1919 v Ljubljani izvedli hišne preiskave pri »skoraj vseh trgovcih v Ljubljani«. Člani Merkurja v omenjeni spomenici sicer niso nasprotovali »verižnikom, dražilcem cen, špekulantom in podobnim izrodkom trgovine«, so pa odločno protestirali proti temu, da se v to kategorijo prišteva skoraj vse ljubljansko trgovstvo. »Kajti, če je bil namen teh famoznih komisij resnično le ta, da se poišče skrite zaloge blaga pri poprej omenjenih elementih, pač ne bi bilo potrebno, da se nadleguje s takim postopanjem brez izjeme vse ljubljanske trgovce ter jih s tem postavi na sramotni oder pred kupojočim občinstvom, ki seveda gleda sedaj v nas same oderuhe in krvosese.«³⁴⁷

Narodna vlada v Beogradu je izdala tudi uredbo, po kateri sta bila uradna jezika trgovskega poslovanja slovenski in srbohrvaški. Prav tako so bili lahko v trgovinskih podjetjih nastavljeni le državljani Jugoslavije; podjetjem, ki bi ravnala v nasprotju s to uredbo, je grozil odvzem koncesije.³⁴⁸ Pozitivna stran tega odloka je bila možnost zaposlitve prenekaterrega trgovskega nastavljenca, ki se je vrnil iz vojske in ga prejšnje delovno mesto ni čakalo.

Za realizacijo slovenskih nacionalnih, političnih, pa tudi ekonomskih ciljev si je neposredno po vojni prizadeval Narodni svet v Ljubljani; na gospodarskem področju so njegove ambicije segale zlasti na valutno in aprovizacijsko področje. Za uresničitev zastavljenih ciljev se je Narodni svet organiziral v devet odsekov oz. sekcij, med katerimi je bil tudi gospodarski. Njegova naloga je bila, da organizira življenje v t.i. prehodnem gospodarstvu ter da »preuči vlogo, ki jo bo imelo slovensko gospodarstvo v bodoči novi državi v razmerju do hrvatskega in srbskega gospodarstva.«³⁴⁹

V začetku leta 1922 je pokrajinski namestnik Ivan Hribar izdal razglas o pobijanju draginje. Mnogi trgovci so namreč izkoristili menjavo valute tako, da so pri označevanju cen v din zvišali dotedanje kronske cene oz. jih občutno zaokrožali navzgor. Sklicujoč se na Zakon o pobijanju draginje življenjskih potrebščin in brezvestne špekulacije – sprejet je bil 30. decembra 1921 – je bilo prepovedano kopičenje življenjskih potrebščin v skladiščih, cene so morale biti jasno označene, prepovedana je bila preprodaja in špekulacija.³⁵⁰ Zakon je z denarnimi ali zapornimi kaznimi kaznoval vsako ravnanje trgovcev, gostilničarjev in mesarjev, ki bi odstopalo od predpisanega. Na podlagi tega zakona so do leta 1930 kaznovali 1.147 oseb,³⁵¹ in sicer največ v letih 1922 do 1926 (višek je bilo leto 1923 s 335 izrečenimi kaznimi), potem pa je to število padalo (leta 1930 je bilo kaznovanih le še 11 oseb). Največ kazni se je nanašalo na § 6 (neoznačene cene) in § 8 (navijanje cen), zatem

³⁴⁶ *Naredba o svobodni trgovini*, v: *Nova doba*, št. 22, 13. 3. 1919.

³⁴⁷ *Slovenski trgovci ministru za trgovino*, v: *STV*, št. 2, 1919.

³⁴⁸ *STV*, št. 1, 1919.

³⁴⁹ Jože Šorn, *Narodni svet v Ljubljani in njegov gospodarski odsek*, v: *PZDG*, št. 1-2, 1983, str. 56.

³⁵⁰ *SI_ZAC/0024/002* Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 84, *Razglas o pobijanju draginje*, 16. 2. 1922.

³⁵¹ Od teh je Okrajno sodišče v Celju izreklo kazen 26 osebam, med njimi leta 1922 tudi veletrgovcu Rudolfu Stermeckemu, katerega je zaradi navijanja cen kaznovalo s tremi tedni zapora in 8.000 din kazni.

§ 9 (preprodaja), manj pa na ostale člene (kopičenje blaga; nakup blaga, da ga ne bi bilo več na trgu; ponudba višjih cen od tržne ipd.).³⁵²

Iz prve svetovne vojne so zlasti mali, pa tudi srednji trgovci izšli eksistenčno ogroženi. Zanje je dr. Rudolf Marn³⁵³ predvidel organizacijo neke vrste samopomoči – organiziranje v skupne nakupne ali nabavne združbe po večjih krajih ali okrajih, s čimer bi lahko dosegli znižanje nakupnih cen, popuste pri plačilih, prihranke zaradi skupnih skladišč itd., obenem pa bi oblika združnega združevanja imela za posledico tudi tesnejše stike glede stanovskih vprašanj. Po vzorih iz Češke, Avstrije in Nemčije bi lahko tovrstne družbe uspešno sodelovale tudi z veletrgovci; ker bi bile njihovi največji odjemalci in dobri plačniki, bi uspele doseči tudi ugodnejše cene ter boljše dobavne in plačilne pogoje kakor posamezni trgovci. Takšna vrsta samopomoči bi bila nujno potrebna, je menil Marn, saj je precej srednjih in malih trgovcev podleglo konkurenci konzumnih organizacij.³⁵⁴

Poglejmo na ta problem še z drugega, potrošniškega zornega kota: ena od oblik, kako pomagati prebivalstvu z drobno gospodarsko strukturo, da bi se uspelo vpeti v obstoječ gospodarsko-politični sistem, so bile potrošniške zadrage. Njihov cilj je bil znižanje cen vsakdanjih življenjskih potrebščin in izločitev trgovcev na debelo in na drobno iz sistema preskrbe. Blago so namreč dobavljali centralizirano preko združnih zvez, kar je omogočalo najnižje prodajne cene. Vse to bi zlasti na podeželju in v delavskih središčih pripomoglo h krepitve kupne moči tamkajšnjega prebivalstva. Ne preseneča, da je takšna organiziranost sprožala odpor pri trgovcih, ki so jih tovrstne oblike konkurence ogrožale.³⁵⁵ Različni akterji so namreč organizirali vzajemna in »samopomožna« nabavljalna društva, ki so bila običajno organizirana kot zadrage (z omejeno zavezo), redkeje kot društva. Te zadrage so bile bodisi čisto nakupna podjetja, ki so nakupovala samo v obsegu prejetih naročil ter prispelo blago dostavljale neposredno članom, ali pa so bila obenem skladovna društva s stalnimi skladišči zalog, da so lahko na ta način bolje izkoristila ugodnejšo nakupno konjunkturo.³⁵⁶

V Sloveniji so bili infrastrukturni elementi, ustvarjeni že v avstrijski dobi, vidni še celo desetletje in to v obliki prednosti slovenskega prostora znotraj Jugoslavije.³⁵⁷ Z modernizacijskimi procesi v slovenskem gospodarstvu se je namreč modernizirala tudi

³⁵² AS_448 Zbornica TOI, f. 21.

³⁵³ Rudolf Marn, narodnogospodarski pisec. V letih 1904–1919 je bil urednik Slovenskega trgovskega vestnika, 1907–1915 Trgovskega koledarja. Ob prevratu je organiziral prehodno gospodarstvo v Sloveniji, vodil sekvestracijo in nacionalizacijo tujih podjetij; leta 1919 je namreč postal načelnik oddelka ministrstva za trgovino in industrijo v Ljubljani. Prim.: SBL, Druga knjiga, str. 61.

³⁵⁴ V Zasavju so rudniški in tovarniški konzumi blago dajali na kredit in ga nato odšteli pri plači; na ta način so se lastniki zaščitili, po drugi strani pa imeli zagotovljen zaslužek. V Trbovljah je imela TPD svoj konzum (*magacin*), kjer so delavci dobivali življenjske potrebščine na kredit, ob plačilnem dnevu pa so jim odtegnili od plače, kar so med tednom nakupili (*zafasali*). Podoben konzum je TPD ustanovila tudi za rudarje v Hrastniku, na Ojstrem in Dolu. Tovrstna konzumna društva in zadrage so bile po vseh industrijskih krajih po Sloveniji (Ljubljani, Jesenicah, Idriji, Mariboru). Prim.: Rudolf Marn, *Samopomoč trgovcev*, v: STV, št. 1, 1919; Miran Kalšek, *Pojav prvih trgovin in njihova vloga v preskrbi prebivalstva*, v: Kalšek/Hacin, *Razvoj trgovine v Zasavju*, str. 11; France Kresal, *Delavsko združništvo na Slovenskem*, v: PNZ, št. 1-2, 1970, str. 67-79.

³⁵⁵ Žarko Lazarevič, *Plasti prostora in časa*, str. 318.

³⁵⁶ Dr. Nemo [Hugo Uhliř], *Trgovsko-gospodarski leksikon*; 2. del, str. 142.

³⁵⁷ Žarko Lazarevič, *Na južnih obzorjih. Gospodarska izkušnja Slovencev v prvi jugoslovanski državi*, v: Nova revija, XIV, št. 156-157, 1995, str. 196.

slovenska družba. Zaradi dobrih izhodišč so Slovenci v prvi Jugoslaviji napredovali tudi na gospodarskem področju. Sloveniji je dober položaj zagotavljalo dejstvo, da je v novo državo vstopila z že prepoznavno gospodarsko osnovo, za hitrejši industrijski pospešek je manjkal samo še velik in carinsko zaščiten domači trg. In ta korak – torej z visoko carinsko tarifo zaščititi domače gospodarstvo – je takoj po svojem nastanku naredila jugoslovanska država. Leta 1925 je z visoko carinsko tarifo še dodatno omejila uvoz tujih potrošnih dobrin; s tem se je slovenskim podjetjem odprl velik jugoslovanski trg.³⁵⁸

Spregovorimo še o organizacijski strukturi institucij, v resor katerih je spadala trgovina. Do zloma habsburške monarhije je spadalo področje obrti, industrije in trgovine v resor političnih administrativnih oblasti; pri bivši c.kr. deželni vladi v Ljubljani ni obstajal poseben oddelek za trgovino, obrt in industrijo, temveč je posle v zvezi z izvrševanjem obrtnega reda upravljala deželna vlada, ki je bila v notranjem poslovanju razdeljena na oddelke. Tako so v obrtnem oddelku bivše c.kr. deželne vlade v Ljubljani upravljali obrtne, trgovinske, krošnjarske sejemске zadeve ter vprašanja s področja socialnega zavarovanja in stavbenega reda; področje obrtnega šolstva ni spadalo v ta resor.³⁵⁹ Za opravljanje obrtnih, industrijskih in trgovinskih upravnih poslov so za časa avstro-ogrske monarhije obstajale naslednje instance:

- I. instanca: okrajne politične oblasti (okrajna glavarstva oz. politične ekspoziture in mestni magistrati)
- II. instanca: deželna vlada
- III. instanca: trgovinsko ministrstvo na Dunaju.

Po prevratu, ko se je ustanovila Narodna vlada SHS v Ljubljani, so organizirali posebno poverjeništvu za trgovino in industrijo, h kateremu so kasneje priključili še obrtni referat.³⁶⁰

V prehodnem obdobju je bil 16. novembra 1918 za začasnega tajnika pri poverjeništvu za trgovino in industrijo na ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani imenovan dr. Fran Pavlin. Tudi po razglasitvi kraljevine SHS je Narodna vlada sprva delovala še dalje neodvisno. V novi državi se je instančna pot spremenila tako, da je poverjeništvu za trgovino in industrijo ter pozneje deželnovladni oddelek za trgovino in obrt odločal v zadnji instanci in so se ministrstvu v odločitve predlagale le nadzorstvene pritožbe. Delo slovenskih oblasti je šlo izrazito v smer avtonomije, vse do pomladi 1919, ko je centralna vlada v Beogradu začela uresničevati centralizirani koncept administracije. Deželni vladi se je zato zdelo smiselno, da najde obliko skupnega delovanja za vse tiste resorje, ki so podrejeni direktno centralni vladi. Dr. Rudolf Marn, ki je vodil oddelek za trgovino in obrt oz. malo kasneje za trgovino in industrijo, je tudi zagovarjal – kolikor se je pač dalo – avtonomijo slovenskega resorja, saj »tam ne poznajo naših zakonov in torej ne morejo odločevati v večini zadev, ki spadajo v ta delokrog. Kadar se bodo zakoni izenačili, se bo tudi še lahko našla oblika sodelovanja oddelka s predsedstvom.« Potemtakem bi bile vse odredbe iz Beograda nezakonite, saj ne bi temeljile na pravno veljavnih zakonih jugoslovanskega značaja; pomenile bi le izvajanje starih srbskih zakonov na celotnem ozemlju kraljevine SHS. A

³⁵⁸ Jurij Perovšek, *Srbi vladajo, Hrvati razpravljajo, Slovenci plačujejo (Mit in resničnost prve Jugoslavije)*, v: ČZN, št. 2-3, 2004, str. 418-419.

³⁵⁹ Šorn, *Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih 1919–1924*, str. 76.

³⁶⁰ Ibidem, str. 77 ter *Trgovska oblastva in pristojne korporacije*, v: STV, št. 7, 1910.

centralizacija je bila seveda neizogibna. Oktobra 1921 je ljubljanski (dotlej pokrajinski) oddelek za trgovino in industrijo postal sestavni del centralnega ministrstva za trgovino in industrijo in torej odvisen izključno od Beograda. Sprva je obstajala še neke vrste ministrska kompetenca pokrajinske uprave za Slovenijo, in sicer v tem, da pritožbe zoper njene odloke niso bile dopustne – torej niso šle na III. instanco v Beograd. Smiselno bi bilo, da bi tako načelo veljalo tudi za oddelek ministrstva trgovine in industrije.³⁶¹ Nameri po ukinitvi ljubljanskega oddelka beograjskega ministrstva za trgovino in industrijo spomladi 1924 so se zoperstavili tudi v Zvezi trgovskih gremijev in zadrug v Sloveniji; vlogo, ki sta jo podpisala predsednik Ivan Jelačin³⁶² in tajnik Ivan Mohorič,³⁶³ je podprl tudi vodja oddelka dr. Marn. Ministru za trgovino in industrijo Hinku Krizmanu so poslali oster protest zoper nameravano centralizacijo, a brez uspeha. Maja 1925 sta nato pri obeh velikih županih začela delovati oblastna referata za obrt, industrijo in trgovino.³⁶⁴

Že leta 1922 je bilo samo v Sloveniji 58 delniških, 7 komanditnih in 56 družb z omejeno zavezo s skupno temeljno glavnico 140 milijonov din, poleg tega je imelo na slovenskem ozemlju svoje poslovalnice 38 tujih družb. V enem letu, od poletja 1921 do poletja 1922, se je število slovenskih trgovcev povečalo za 1.464.³⁶⁵ V letih 1924–1925 se je Jugoslavija konsolidirala kot država v mednarodnem okviru, v notranjem razvoju pa je vzpostavila vse potrebne instrumente in ustanove – na gospodarskem področju je bila to zamenjava denarja, ukinitvev sekvestra, enotna carinska tarifa, stabilizacija dinarja, uravnotežen državni proračun, urejena preskrba prebivalstva z osnovnimi življenjskimi potrebščinami ipd.³⁶⁶ Čeprav je bila trgovina na drobno še sorazmerno slabo razvita, pa so od začetku 20. stoletja dalje v večjih slovenskih mestih – Ljubljani, Mariboru in Celju – nastajale posamezne moderne trgovine, npr. Urbančeva hiša v Ljubljani ali blagovnica Stermecki v Celju. (Vele)blagovnice niso več prodajale preko pulta, ampak so omogočale neposreden stik kupcev s prodajnim blagom, vloga trgovca se je zožila na svetovalno.³⁶⁷ Takšen moderni pristop prodaje blaga je začel spreminjati funkcijo trgovine, saj ji je dodal še vlogo socialnega prostora.³⁶⁸

Značilnost prvega obdobja v razvoju gospodarstva po vojni je bilo poleg precejšnje inflacije tudi prilagajanje gospodarstva na novem trgu. Po BDP je bila Jugoslavija primerljiva z Avstrijo in Madžarsko, pred njo so bile npr. Italija, Nemčija, Velika Britanija in ZDA, za njo pa so zaostajale države JV Evrope in Portugalska; delež slovenskega BDP znotraj jugoslovanskega je med svetovnimi vojnami znašal približno 12 % (in to pri 6 % ozemlja in 8 % prebivalstva). To ni slučaj, saj so iz Avstro-Ogrske izšli predeli po razvitosti

³⁶¹ Šorn, *Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih 1919–1924*, str. 77–87.

³⁶² Ivan Jelačin, trgovec in industrialec; od 1921 je bil predsednik Zveze trgovskih društev Slovenije, od 1924 predsednik Ljubljanske borze, od 1927 predsednik Zbornice TOI. SBL, Prva knjiga, str. 393.

³⁶³ Ivan Mohorič, narodnogospodarski strokovnjak, je bil med drugim oblastni in narodni poslanec, od leta 1931 generalni tajnik Zbornice TOI, v drugi polovici leta 1932 pa jugoslovanski minister za trgovino in industrijo. SBL, Druga knjiga, str. 146–147.

³⁶⁴ Šorn, *Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih 1919–1924*, str. 88–89.

³⁶⁵ Erjavec, *Slovinci*, str. 219, 222.

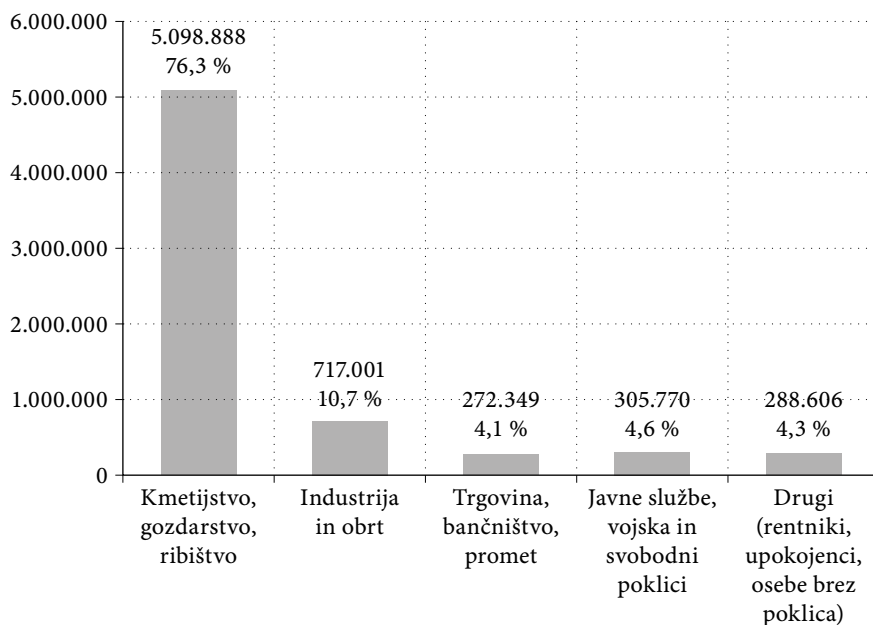
³⁶⁶ France Kresal, *Problemi gospodarske in socialne politike v Sloveniji 1918–1925*, v: *Zgodovina v šoli*, št. 2, 1995, str. 6.

³⁶⁷ Žarko Lazarevič, *Blagovne znamke v ritmih časa*, v: *Cockta*, str. 19.

³⁶⁸ Žarko Lazarevič, *Na poti v moderno v »vmesnih časih«*, v: *1918–1941*, str. 30.

praviloma močno presegali ostala (jugoslovanska) območja.³⁶⁹ Ti in podobni podatki podpirajo trditev o divergenci jugoslovanskih pokrajin v obdobju med svetovnim vojnama. Če sledimo dogajanju v času, opazimo, da je Slovenija imela zmerno stopnjo rasti. Obdobje med leti 1925 in 1931 lahko označimo kot ekonomsko stabilno, gospodarstvo je napredovalo, proračun se je uravnotežil in postopoma je začel pritekati tuji kapital.³⁷⁰

Graf 5: Struktura zaposlenih v Jugoslaviji po gospodarskih panogah leta 1931³⁷¹



Po dobrem desetletju obstoja jugoslovanske države se poklicna struktura prebivalstva v bistvu ni spremenila. Resda so bile med posameznimi deli države zaradi različnih predispozicij in različnih ekonomskih razmer velike razlike, a navzven je državo zaznamovala tipično agrarna struktura.

Trgovstvo se je tudi stanovsko organiziralo. Po prevratu so se reorganizirali (obvezni) trgovski gremiji, ki so si v letu 1919 razdelili področje Slovenije na 26 samostojnih enot. Leta 1920 so ustanovili še Zvezo trgovskih gremijev v Ljubljani kot neobvezno združbo trgovskih organizacij za pospeševanje stanovskih koristi; leta 1932 se je zveza v smislu določb novega obrtnega zakona preoblikovala v društvo, Zvezo trgovskih združenj. Število članic je od 26 gremijev naraslo na 29 združenj. Zaradi lažjega delovanja so ustanovili štiri odseke: knjigarniškega, drogerijskega, lesnega in odsek trgovin s tekočimi gorivi. Prvi predsednik Zveze je bil Ivan Jelačin, ki jo je vodil med leti 1920 in 1927; zatem je

³⁶⁹ Lazar, *Značilnosti slovenskega gospodarstva v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno*, str. 13-16.

³⁷⁰ Nečak, Repe, *Kriza*, str. 192-193.

³⁷¹ Petranović, Zečević, *Jugoslavija 1918-1988*, str. 332.

kot predsednik Zbornice TOI podpiral rast trgovskih institucij – tako so zgradili stavbo Trgovske akademije in dvorazredne trgovske šole ter palačo Trgovskega doma kot središče vseh trgovskih organizacij. Poleg Zveze trgovskih združenj so v Ljubljani ustanovili še Društvo industrijcev in veletrgovcev, z namenom, da ustanovi zanesljivo kreditno informacijsko posredovalnico. Slovenski trgovci so bili neredko tudi člani upravnih svetov v različnih zavodih.³⁷²

V Kraljevini SHS sta na slovenskem ozemlju obstajali dve oblastni samoupravi: ljubljanska in mariborska. Z uvedbo diktature 1929. leta sta bili le-ti združeni v novo upravno enoto, Dravsko banovino, nekdanji oblastni organi pa so bili ukinjeni.³⁷³ S preimenovanjem Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev v Kraljevino Jugoslavijo, z njeno razdelitvijo na banovine in z oblikovanjem njihovih kraljevskih banskih uprav jeseni 1929 je bila sklenjena izgradnja unitarističnih in centralističnih temeljev kraljeve šestojanuarske diktature, ki je bila velika prelomnica v državnopravni ureditvi prve jugoslovanske države. Tako kot so Slovenci pozdravili oblikovanje Dravske banovine na ozemlju jugoslovanskega dela Slovenije, pa jih je prizadela ukinitvev oblastnih samouprav. Samoupravni organi ljubljanske in mariborske oblasti so namreč od leta 1927 z uspešnim izvajanjem svojih gospodarsko-socialnih in prosvetno-kulturnih nalog pomembno prispevali k razvoju Slovenije.³⁷⁴

Sicer pa je na nivoju države vrhovno upravno oblast izvajal kralj z ministri; za področje zunanje in notranje trgovine, industrije in obrti je bilo pristojno ministrstvo za trgovino in industrijo. Navzdol je bila država razdeljena na upravne enote – banovine, na okraje (*sreze*) in ti na občine. Banovine so bile kljub vsemu pravne osebe z lastnimi izdatki in prihodki (doklade na neposredni davek, banovinska trošarina, pristojbina na službene posle...), lastnim premoženjem in dolgovi. Ban³⁷⁵ je z banovinskim proračunom skrbel za gospodarske, humanitarne, zdravstvene, socialne, prometne in kulturne zadeve ter hkrati pripravljaj predloge za državni proračun za zadeve, ki so bile financirane iz državnega proračuna. Z na ministrstvu za finance potrjenim proračunom je lahko ban ustanavljal zavode, podjetja in ustanove, ki so s svojo dejavnostjo pokrivalve večje dele banovine, vendar niso imele državnega pomena, med drugim je skrbel za strokovno (tudi trgovsko) šolstvo.³⁷⁶ Zaradi velikega obsega poslova se je banska uprava delila na oddelke, ti pa na odseke, ki so imeli po potrebi še dodatne razdelke ali referate. Tako je VIII. oddelek predstavljal Oddelek za trgovino, obrt in industrijo, z odsekoma za trgovino, obrt in industrijo ter za rudarstvo, pa še z referatom za pospeševanje obrti.

Oddelek za trgovino, obrt in industrijo³⁷⁷ je med drugim opravljal naslednje zadeve:

³⁷² Fran Šink, *Razvoj trgovine*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 395.

³⁷³ Jurij Perovšek, *Dravska banovina in banski svet*, v: SNZ 1848–1992, 1. knjiga, str. 237.

³⁷⁴ Miroslav Stiplovšek, *Spremna beseda*, v: Šmid, *Uprava Dravske banovine 1929–1941*, str. 5–6.

³⁷⁵ Bani Dravske banovine:

- Dušan Sernec (9. 10. 1929 – 4. 12. 1930)
- dr. Drago Marušič (4. 12. 1930 – 8. 2. 1935)
- dr. Dinko Puc (8. 2. – 10. 9. 1935)
- dr. Marko Natlačen (10. 9. 1935 – april 1941)

³⁷⁶ Šmid, *Uprava Dravske banovine 1929–1941*, str. 28, 33, 61.

³⁷⁷ Oddelek TOI so vodili naslednji načelniki (Prim.: Šmid, *Uprava Dravske banovine 1929–1941*, str. 45, 59):
– dr. Rudolf Marn (od 17. 2. 1932)

- zadeve po uredbi o izvrševanju obrti (iz leta 1909): prijavljanje obrti s koncesijami;
- zadeve po obrtnem zakonu (1884): ustanavljanje obrti, vezane na usposobljenost;
- zadeve po obrtnem redu (1859);
- reševanje pritožb proti odločitvam trgovskih, industrijskih in obrtniških zbornic na podlagi uredbe ministra TOI (1928);
- legitimiranje trgovcev, industrialcev, obrtnikov in izdajanje izkaznic trgovskim po-tnikom;
- odločanje po zakonu o vaških prodajalnah in trgovinah;
- zadeve glede krošnjarenja, če po zakonu niso spadale v pristojnost upravne oblasti prve stopnje; minister TOI je lahko izdal uredbo o prepovedi krošnjarenja (Zakon o krošnjarenju, 1852);
- kontroliranje trgovine in izvoza kmetijskih pridelkov v mejah veljavnih predpisov;
- nadzor nad gospodarskimi zadrugami;
- zadeve po zakonih o ustroju trgovskih, industrijskih in obrtniških zbornic oz. po zakonu o obrteh, kjer je izdajal minister TOI uredbe o organizaciji zbornic, njihovih statutih, volilnih pravilnikih ter postavljajl člane (svetnike) zbornic;
- zadeve po zakonu o javnih skladiščih;
- nadzor nad zadevami po zakonih in predpisih, ki se nanašajo na delniške družbe, komanditne delniške družbe, zavarovalne družbe, ipd; za njihovo ustanovitev je bilo potrebno dobiti privoljenje ministra TOI;
- dovoljevanje privatnih trgovskih in obrtnih tečajev;
- zadeve, ki se nanašajo na ustanovitev in delovanje vseh nižjih strokovnih šol in tečajev pri njih, na osebje vseh srednjih strokovnih šol, gradnjo in vzdrževanje vseh šol v resorju ministrstva TOI; minister je izdajal pravilnike, odločbe in predpise o učnem programu in uporabi učbenikov za vse strokovne šole, odpiranju in zapiranju trgovskih akademij, dvorazrednih trgovskih šol, dolžnostih učiteljskega osebja, obliki dijaških knjižic, obrazcih za dnevnik, kataloge in glavne knjige, odobravanju izključitev iz šol, načinu dela pri končnih izpitih, o višini nagrad za honorarne ure ipd.

V pristojnost osmega oddelka so spadale tudi vse zadeve, ki jih je predpisovala še avstrijska uredba o izvrševanju obrti (1909).

Najpomembnejši posvetovalni organ, ki je banski upravi pomagal z nasveti in ni bil sestavljen iz uradnikov banske uprave, je bil banski svet. Sestavljen je bil iz članov, ki jih je postavljajl minister za notranje zadeve, in sicer za vsak okraj po enega člana in za vsako mesto z več kot 3.000 prebivalci od enega do štiri člane. Pri imenovanju so upoštevali tudi njihovo strokovno usposobljenost, saj se je ban z njimi posvetoval glede banovinskega proračuna, gospodarstva ter socialne in kulturne politike v banovini. Med banskimi svetniki je bilo v času delovanja banskega sveta med 141 člani tudi 12 predstavnikov trgovstva; med njimi velja omeniti Celjana Rudolfa Stermeckega, pri ostalih je šlo večinoma za poklicno kombinacijo trgovca, posestnika in župana.³⁷⁸ Banski svet je običajno zasedal v zimskem času, in to od 5 (izredne seje) do 15 dni. Iz zapisnikov sej banskega sveta vidimo, da so

– dr. Fran Ratej (od 18. 2. 1938)

– Dragotin Trstenjak (od 16. 2. 1940)

³⁷⁸ Prim.: Kološa, *Banski svet Dravske banovine*, str. 21-26.

med drugim razpravljali o ukrepih za napredek gospodarstva, o prometni infrastrukturi ter o razvoju strokovnega šolstva s področja trgovine, obrti in industrije. Bodoče osebe za trgovinsko stroko je v Sloveniji usposabljal več državnih strokovnih šol, ki so bile pod neposrednim nadzorom banske uprave: trgovski akademiji v Ljubljani in Mariboru ter dvorazredni trgovski šoli v Ljubljani in Celju.³⁷⁹

Gospodarske razmere so vplivale tudi na število trgovinskih obratov v Sloveniji: v konjunkturnih dvajsetih letih je njihovo število opazno rastlo in doseglo vrh konec dvajsetih let, potem pa je kriza začela vplivati tudi na trgovino.³⁸⁰ Še zlasti v kriznih obdobjih so na Slovenskem pomembno vlogo igrale zadružne trgovine – na podeželju nabavno-prodajne in v urbanih središčih potrošniške zadruge – konzumi.³⁸¹ Zadržne trgovine so sicer pripomogle k rahli okrepitvi kupne moči velikega dela prebivalstva, saj so prodajale življenjske potrebščine brez posrednikov, vendar niso bile gibalo trgovinskega razvoja. Članstvo v zadrugah je bilo prostovoljno, pogoj je bilo prebivanje v okolišu zadruge ter plačilo pristopnine in zadržnega deleža.³⁸²

Gospodarska kriza se je – podobno kot drugod – tudi v Jugoslaviji pokazala okoli leta 1930. Trgovina v letu 1929 »ni napredovala, ker so vsled dobre letine padle cene poljskih pridelkov in vsled tega nakupna moč poljedelcev, ki tvorijo večino prebivalcev. Prav dobro se je odrezal izvoz lesa tako v množini kakor v cenah.« Leta, ki so sledila, so v Dravski banovini pomenila občuten padec na vseh področjih; svetovna gospodarska kriza se je seveda odražala tudi tukaj. Standard kmečkega prebivalstva je občutno padel, »večina kmetov si že ne more privoščiti obnove obleke in obutve ter tudi ne hrane špecerijske in kolonialne stroke«, kar je vplivalo na eksistenco obrtnikov, trgovcev, pa tudi na industrijo. »V istem položaju je delavstvo, v kolikor ni zaposleno pri aktivnih industrijah. Mišljeno je kvalificirano delavstvo: obrtni in trgovski pomočniki, ki so prisiljeni, da šušmarijo. Prvi kakor drugi se pečajo neupravičeno z rokodelskimi obrtmi, oziroma s posredovalno in prekupčevalno trgovino. V letu 1934 je na novo prijavljenih 1.967 obrtov, objavljenih pa 2.604. Mislilo bi se, da postane vsled tolikih objav položaj ostalega trgovstva in obrtništva boljši. To pa ne odgovarja dejstvom prav iz gori omenjenega razloga: skrajno zmanjšanje plačilne zmožnosti konsumentov in naročnikov. Pri tolikih odjavah trpi tudi država na izpadu pridobnine, zato morajo preostali trgovci in obrtniki več plačati, da se nadomesti izpadek na davku. Jasno je, da se čimdalje bolj množe odjave, ker se z neprimerno visokimi davki omaja eksistenčna možnost trgovcev in obrtnikov.« Tudi položaj trgovine na drobno na podeželju je bil v podobni krizi: »Položaj male trgovine na deželi in tudi v mestih je životarjenje s kreditnimi operacijami; malo boljši je v krajih, kjer je kaka večja industrija, ki je res aktivna. Trgovina z deželnimi pridelki bi lahko bila večja, ko bi ne bil

³⁷⁹ Šmid, *Uprava Dravske banovine 1929–1941*, str. 45, 59, 87.

³⁸⁰ Žarko Lazarevič, *Industrializacija, obrt, trgovina*, v: SNZ 1848–1992, 1. knjiga, str. 459.

³⁸¹ Nastanek konzumnih zadrž sodi v čas pred prvo svetovno vojno, ko so socialni demokrati v delavskih okoljih začeli z ustanavljanjem konzumnih društev; njihov namen je bil prodajati članom v lastnih prodajalnah življenjske potrebščine ceneje kot drugod. Del dobička se je nato vrnil članstvu, del pa je šel v razne podporne sklade. Glej: Gestrin, Melik, *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*, str. 301–302.

³⁸² Žarko Lazarevič, *Blagovne znamke v ritmih časa*, v: Cockta, str. 18.

poleg nizkih cen še oviran izvoz.³⁸³ V prvi polovici tridesetih let je bila namreč Jugoslavija v hudi ekonomski krizi, številna podjetja so propadla, brezposelnost je naraščala, kmetijskim pridelkom je močno padla cena.

Tudi Kraljevina Jugoslavija je – podobno kot druge države – pred začetkom druge svetovne vojne uvedla nekaj ukrepov za zavarovanje svojih gospodarskih in obrambnih interesov. Z julija 1939 sprejeto Uredbo o rezervni hrani so si morala glavna mesta banovin zagotoviti za mesec dni rezerve živil. Z izbruhom druge svetovne vojne septembra 1939 je zastala še mednarodna trgovina. Še isti mesec je jugoslovanska vlada izdala Uredbo o pobijanju draginje in brezvestne špekulacije,³⁸⁴ s katero so prepovedali kopičenje osnovnih življenjskih potrebščin ter njihovo preprodavanje, februarja 1940 pa tudi Uredbo o kontroli cen. S temi in podobnimi ukrepi so želeli obvarovati življenjsko raven prebivalstva, ko so jo že ogrožale vojne razmere. Vlada je pozneje (maja 1940) te ukrepe še zaostрила s pošiljanjem »brezvestnih špekulantov« na prisilno delo zunaj stalnega bivališča.³⁸⁵ Zbornica TOI je novembra 1939 poročala ministrstvu trgovine in industrije v Beogradu, da so v smislu 10. člena Uredbe o pobijanju draginje v vseh mestih ter krajih in industrijskih središčih z več kot 5.000 prebivalci ustanovili odbore za pobijanje draginje; odbore je sestavljalo od 3 do 6 članov, in sicer so bili v njih predstavniki upravnih oblasti, potrošnikov, potrošniških oz. nabavljalnih zadrug, trgovcev, proizvajalcev (trgovcev in obrtnikov) ter stanovanjskih najemnikov.³⁸⁶

Izbruh druge svetovne vojne v Evropi je povzročil spremembe v mednarodni trgovini. Jugoslavija je začasen zastoj pri uvozu in izvozu kmalu premagala, kljub temu pa so se osnovne življenjske potrebščine do sredine 1940. leta podražile za 26 %. Z razširitvijo vojne v prvi polovici leta 1940 pa so bile vidne posledice tudi v jugoslovanski zunanji trgovini: zmanjšan izvoz lesa v čezmorske države in na Madžarsko, zmanjšana uvoz surovin in dotok tujih valut (trgovina s sosednjimi državami je temeljila pretežno na klirinški menjavi). Pri preskrbi prebivalstva so se pojavile težave zaradi premajhnih količin moke in kruha. Vlada je maja 1940 z Uredbo o varčevanju z živili določila dva brezmesna dneva v tednu, ko je bila prepovedana prodaja nekaterih vrst mesa, z uredbo mesec dni kasneje pa je uvedla nadzor nad šestimi vrstami živil (rižem, kavo, čajem, kakavom, lojem, kokosovim oljem) in osmimi vrstami surovin (parafinom, bombažem, volno, juto, kavčukom, usnjem, kositrom in pločevino). Uredba je razširila nadzor nad cenami na vse več proizvodov in določala najvišje (maksimirane) cene nekaterih pridelkov (npr. pšenice in koruze). Postopoma je vlada omejevala tudi pravico do prostega nakupa živil ter za edinega nakupovalca živil pooblastila Prizad,³⁸⁷ banska uprava v Ljubljani pa Gospodarsko zvezo v Ljubljani. Ministrska uredba iz oktobra 1940 je predpisala revizijo trgovinskih obratov na debelo s prehrabnimi artikli, katerih lastniki so bili Judje. Novih dovoljenj oblasti niso več izdajale, obstoječim obratom pa so lahko prepovedale nadaljnje obratovanja ali pa jim za vodenje poslov postavile komisarje. Takrat so

³⁸³ Rudolf Marn, *Gospodarski položaj Dravske banovine danes in pred petimi leti*, v.: Tehnika in gospodarstvo, št. 10-12, 1935, str. 169-172.

³⁸⁴ AS_448 Zbornica TOI, f. 21, *Uredba sa zakonskom snagom o suzbijanju skupeće i nevestne špekulacije*, 1939.

³⁸⁵ Tone Ferenc, *Prirave na vojno v gospodarstvu*, v: SNZ 1848–1992, I. knjiga, str. 506-507.

³⁸⁶ AS_448 Zbornica TOI, f. 21.

³⁸⁷ Priviligirano izvozno akcionarsko društvo.

bila v Ljubljani tri judovska podjetja, ki so trgovala s prehrabnimi artikli na veliko;³⁸⁸ vsem trem je bila obrtna pravica razveljavljena, obratovanje pa prepovedano.³⁸⁹ Državni poseg v gospodarstvo je postajal vse obsežnejši in je segel praktično na vsa področja. V zunanji trgovini je posredovalo Ravnateljstvo za zunanjo trgovino. Toda državni poseg v gospodarstvo je imel tudi negativne posledice – precej je narasla birokracija, dodatna sredstva za uradništvo je moralo prispevati gospodarstvo.³⁹⁰ In krog je bil sklenjen. Novembra 1940 so po Uredbi o preskrbovalnih ustanovah za Dravsko banovino ustanovili Banovinski prehranjevalni zavod za prehrano (Prevod), po mestih, okrajih in občinah pa ustrezne urade. Januarja 1941 je vlada zaradi vse težjih razmer ustanovila novo ministrstvo za preskrbo in prehrano, vendar le-to do začetka vojne ni uspelo narediti nobenih odločilnih korakov. Tako so po banovi uredbi januarja 1941 s februarjem uvedli krušne nakaznice oz. karte. Toda moka in kruh nista bili edini racionirani živili: omejena je bila tudi prodaja bencina oz. je veljala omejitev prometa z motornimi vozili. Precej artiklov sicer ni bilo racioniranih, je pa zanje veljal omejen nakup na »normalno porabo« ter pri istem trgovcu. Nemčija kot največja uvoznica jugoslovanskega blaga ter istočasno največja izvoznica blaga v Jugoslavijo je krepila svoj politični vpliv tako v Kraljevini Jugoslaviji kot v drugih državah jugovzhodne Evrope. Življenjski stroški v Jugoslaviji so se od začetka vojne do marca 1941 zvišali za celih 47 %.³⁹¹ Tudi seznam predmetov, ki so spadali pod kontrolo uvoza preko ravnateljstva za zunanjo trgovino, je močno narasel, prav tako tudi seznam predmetov, ki so spadali pod kontrolo cen. Vrsti življenjskih potrebščin so cene maksimirali (pralno milo, olje, usnje, bombažna preja itd.)³⁹²

Julija 1940 je bil ustanovljen še Referat za kontrolo cen, in sicer zaradi krizne situacije tik pred vojno, zaradi varčevanja z živili, upoštevanja normativov, preprečevanja črne borze, kontrole in nadzora cen, skratka zaradi preprečevanja draginje. Zaradi bližajoče se vojne je bil oktobra istega leta ustanovljen še neposredno banu podrejen Banovinski prehranjevalni zavod, ki je skrbel za nabavo življenjskih potrebščin za potrebe prebivalstva Dravske banovine, nabavo blaga, pravilno predelavo in skladiščenje, pravilno porazdelitev zalog po preskrbovalnih načrtih ter za izvoz odvečnih količin blaga.³⁹³

GOSPODARSKA DOKTRINA

Konec 19. stoletja se slovenski prostor še ni mogel enakovredno vključevati v modernizacijske procese, ki so takrat zajeli širši evropski prostor. Na prelomu iz 19. v 20. stoletje je bilo namreč slovensko območje še vedno enostransko strukturirano: prevladovala je agrarna struktura (80 % prebivalstva), meščanstva je bilo relativno malo. Slednjega so poleg izobražencev in uradništva sestavljali tudi (večji) trgovci in obrtniki.³⁹⁴

³⁸⁸ Karel Bolaffio, Oskar Ebenspanger in Alko.

³⁸⁹ Valenčič, *Židje v preteklosti Ljubljane*, str. 71-72.

³⁹⁰ *Naše gospodarstvo pozimi 1940/1941*, v: TT, št. 11-12, 1940.

³⁹¹ Tone Ferenc, *Priprave na vojno v gospodarstvu*, v: SNZ 1848-1992, 1. knjiga, str. 508-509.

³⁹² *Naše gospodarstvo v začetku l. 1941*, v: TT, št. 1-2, 1941.

³⁹³ Šmid, *Uprava Dravske banovine 1929-1941*, str. 92.

³⁹⁴ Žarko Lazarević, *Gospodarski koncepti slovenskega liberalizma*, v: PNZ, št. 1, 2008, str. 22-23.

Razpad Avstro-Ogrske in prehod pretežnega dela slovenskega ozemlja v jugoslovansko državo ter začetek graditve slovenske državnosti v okviru Države Slovencev, Hrvatov in Srbov pomenijo veliko prelomnico v novejši slovenski zgodovini.³⁹⁵ S prehodom v novo državo, v drugačen civilizacijski prostor, so nastale možnosti za večje spremembe, tudi na področju gospodarstva.³⁹⁶ V prvem obdobju je nalogo, povezano z zaščito slovenskih interesov znotraj jugoslovanske države, prevzel Narodni svet oz. njegov gospodarski odsek. Teoretično osnovo za realizacijo kratko- in dolgoročnih ciljev je gospodarskemu svetu ponudil že v času Države SHS izdan Brezigarjev Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva;³⁹⁷ le-ta je med glavnimi cilji izpostavil nacionalizacijo zemlje, industrije, obrti in trgovine. Nadalje je izrazil potrebo po politiki nizkih carin za industrijske izdelke in po vzpostavitvi mednarodne trgovine.³⁹⁸ Poudarjal je potrebo po spodbujanju podjetništva (kmetje in obrtniki naj bi izkoristili zadružništvo), s čimer naj bi zagotovili prehod iz ekstenzivnega v intenzivno gospodarjenje. Ustrezne socialna politika je bila po Brezigarjevem mnenju osnovni element uravnoveženega gospodarskega razvoja.³⁹⁹ Čeprav slovenska oblast v komaj mesec dolgem obstoju Države SHS ni mogla izpeljati vseh zamisli iz omenjenega gospodarskega programa, pa so se Slovenci vzpostavili kot emancipiran narod, ki je znal vsestransko uveljaviti svoj suvereni položaj.⁴⁰⁰ Za čas delovanja Države SHS je bila namreč značilna velika samostojnost Slovenije znotraj države, ki pa je kasneje, v obdobju med svetovnim vojnama, ostala za Slovence nedosegljiv cilj.⁴⁰¹ V Sloveniji so namreč izrazito nasprotovali centralizmu; po ustanovitvi Banovine Hrvaške je podoben projekt nastal tudi v Sloveniji,⁴⁰² seveda pa za njegovo uresničitev v Beogradu ni bilo nobenega razumevanja.

V novi državi je letih 1919–1920 v nosilno gospodarsko vlogo prevzel Prehodni gospodarski urad, ki je skrbel za aprovizacijo, predstavljal pa je tudi podružnico centralne uprave za trgovinski promet s tujino.⁴⁰³ Kot zelo pomemben dejavnik je torej vstopila država, in sicer kot regulator nezadostno oblikovanega družbenega in institucionalnega okolja za družbeni razvoj. V takem protekcionističnem okolju je v Sloveniji prišlo do industrializacijskega sunka, ki pa ga je kmalu – v tridesetih letih – zaustavila gospodarska kriza. Takrat pa so se gospodarske razmere večplastno spremenile.⁴⁰⁴ Jugoslavija je prvo desetletje svojega obstoja namreč živela v iluziji lepše prihodnosti kapitalizma, a do šestojanuarske diktature in velike gospodarske krize državi ni uspelo oblikovati nobenega celovitega in skladnega gospodarskega programa; to je uspelo šele vladi JRZ leta

³⁹⁵ Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929*, str. 15.

³⁹⁶ Žarko Lazarevič, *Obrat proti jugu (ukrepanje ob vstopanju v jugoslovanski gospodarski prostor)*, v: Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju, str. 95.

³⁹⁷ Brezigar, *Osnutek slovenskega nacionalnega gospodarstva*, 170 str.

³⁹⁸ Jurij Perovšek, *Slovensko gospodarstvo v času prevrata leta 1918*, v: Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju, str. 119.

³⁹⁹ Žarko Lazarevič, *Gospodarskosocialne doktrine*, v: SNZ 1848–1992, 1. knjiga, str. 479.

⁴⁰⁰ Jurij Perovšek, *Slovensko gospodarstvo v času prevrata leta 1918*, v: Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju, str. 119.

⁴⁰¹ Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929*, str. 36.

⁴⁰² Gosar, *Banovina Slovenija*, 1940.

⁴⁰³ Več o tem: France Kresal, *Slovensko podjetništvo v industriji*, v: PNZ, št. 1, 1994, str. 64.

⁴⁰⁴ Žarko Lazarevič, *Gospodarski koncepti slovenskega liberalizma*, v: PNZ, št. 1, 2008, str. 24.

1935. Dvajseta leta so namreč pomenila čas hitrega razvoja; prelomnico v miselnosti je povzročila velika gospodarska kriza v začetku tridesetih let, in to zaradi njenega vseobsegajočega značaja, globine, dolgotrajnosti in gospodarsko-socialnih pretresov, ki jih je sprožila. Takrat so se končno zavedli stihijske narave liberalnega kapitalizma in začeli razmišljati o drugačnem sistemu gospodarske ureditve, v katerem bi bilo gospodarsko življenje načrtovano, transparentno in predvidljivo. To je bil čas velikih gospodarsko-socialnih doktrin, ki so videle rešitev tedanje situacije v odpovedi zasebnim gospodarskim interesom in pridobitniškemu duhu v korist družbe kot celote.⁴⁰⁵ V tridesetih letih so se namreč razmere spremenile. Velika gospodarska kriza je poleg ostalega povzročila tudi spremembe na miselnem področju. V zavest je prišlo spoznanje, da se je razvojni model liberalnega kapitalizma dokončno izčrpal, in posledično tudi spoznanje, da zasebna lastnina ni povsem nedotakljiva. Napaden je bil torej temelj dotedanje gospodarske ureditve. Nastopilo je obdobje velikih gospodarsko-socialnih doktrin in njihovih zagovornikov, ki so se zavzemali za spremembo človeške narave, to je odpoved zasebnim gospodarskim koristim in pridobitniškemu duhu v dobro družbe kot celote, posameznik naj bi svoje interese podredil kolektivni skupnosti. Vse te ideje so v slovenski družbi našle podlago, na kateri so se lahko razvile: vodilna ideja je postalo (na združni podlagi) socializirano in korporativno (dogovorno-dirigirano) gospodarstvo.⁴⁰⁶

Najvidnejši predstavnik te demokratične reformne ureditve je bil dr. Andrej Gosar; prepričan je bil, da je organizacija gospodarstva mogoča izključno preko trga, saj bi se le-ta razvil tudi v sistemu, kot je npr. komunizem; tudi takrat bi ljudje dodeljene dobrine med sabo menjavali, jih drug drugemu prodajali oz. jih drug od drugega kupovali. (Sovjetske) izkušnje so bile po njegovem dokaz »katastrofalnega uspeha tega sistema« in so nesporno dokazovale, »da je danes praktično mogoča edinole organizacija gospodarstva preko trga. Skratka, danes ne gre drugače, kakor da se glavna proizvodnja, popolnoma brez ozira na to, v čigavih rokah je, vrši preko trga, to se pravi za prodajo, tako da si ljudje vse važnejše potrebščine v okviru svojih denarnih sredstev na trgu vsaj v glavnem svobodno nabavljajo, jih na trgu kupujejo.«⁴⁰⁷ Gosarju in njegovim somišljenikom se je pridružila v gospodarskih pogledih precej sorodna skupina mladih liberalcev (Omladina Jugoslovanske nacionalne stranke), ki so se uveljavljali v drugi polovici tridesetih let. Zagovarjali so eno samo gospodarsko področje znotraj države, ki se mora sorazmerno razvijati, država pa mora z organizacijo prometnih zvez, primerno tarifno politiko, pa tudi z aktivnim poseganjem pospeševati zdravo notranjo trgovino. »Živa notranja trgovina ustvarja občutek medsebojne povezanosti in izpopolnjevanja, ki je posebno v državi s tako različnimi gospodarskimi pogoji za vse njene sestavne dele koristen, ne samo s političnega, temveč tudi gospodarskega vidika. Zato politične samouprave ne smejo onemogočati gospodarske enotnosti in svobodnega prometa dobrin na področju vse Jugoslavije. Pač pa mora država odstraniti brezvestno špekulacijo in samo višje cene povzročajoče nepotrebno posredovanje ter čimbolj izenačiti cene predmetom dnevne potrošnje v vsej

⁴⁰⁵ Več o tem glej: Neven Borak, Jože Prinčič, Žarko Lazarević, *Uvod*, v: *Od kapitalizma do kapitalizma*, str. 15-23.

⁴⁰⁶ Žarko Lazarević, *Gospodarskosocialne doktrine*, v: SNZ 1848-1992, 1. knjiga, str. 479-480.

⁴⁰⁷ Andrej Gosar, *Gospodarstvo po načrtu, njegove naloge in problemi*, v: *Od kapitalizma do kapitalizma*, str. 102.

državi in zajamčiti njihovo enakomerno porazdelitev. Preprečiti je treba, da bi v prav v najsiromašnejših krajih bilo vse najdražje. Konzumno združništvo je pozvano, da v tekmi s privatno trgovino odigra na tem področju važno vlogo urejevalca razmer.⁴⁰⁸ Prepričanje teh skupin (t.j. Gosarjeve skupine in Omladine JNS) je bilo verjetno prepričanje večine slovenskega izobraženstva. Skupna so jim bila sledeča stališča:

- soglašanje z liberalno demokratičnim modelom družbene ureditve (parlamentarno demokracijo in tržnim gospodarstvom),
- država bi s svojimi posegi morala odpraviti največje vrzeli klasičnega ekonomskega liberalizma ter z intervencijo zagotoviti ublažitev cikličnega nihanja med revščino in blaginjo,
- država bi morala zagotoviti uravnotežen gospodarski razvoj; podjetniška pobuda bi se neovirano sproščala v korist nosilca in družbe,
- ekonomsko politiko bi morala spremljati aktivna socialna politika – obvezno zdravstveno in pokojninsko zavarovanje ter določitev minimalnih mezd bi vsakemu delovnemu članu družbe zagotavljali dostojno življenje.

Vendar je bila stvarnost drugačna, razvoj se je usmeril v drugo smer: kapitalizem je bil še daleč od izumrtja, s prilagajanjem danim razmeram je privzemal drugačno, dotlej neznano obliko. To so bila sicer spoznanja mnogih slovenskih izobražencev, a so bila praktično prezrta.⁴⁰⁹

⁴⁰⁸ *Politična, gospodarska in socialna načela Omladine Jugoslovenske Nacionalne stranke (1940)*, v: *Od kapitalizma do kapitalizma*, str. 126-127.

⁴⁰⁹ Žarko Lazarevič, *Gospodarskosocialne doktrine*, v: SNZ 1848–1992, 1. knjiga, str. 480-481.

TRGOVINA V SLOVENSКИH URBANIH SREDIŠČIH

Slovenci so leta 1910 s 1.253.148 prebivalci predstavljali 4,84 % vsega prebivalstva Cislajtanije, torej so bili eden najmanjših narodov znotraj Habsburške monarhije. Poleg tega pa so živeli v šestih avstrijskih deželah – na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem, Goriško-Gradiščanskem, v Trstu z okolico in v Istri – okoli 60.000 pa jih je živelo še v ogrski polovici monarhije in 30.000 do 40.000 v Italiji. Večinsko prebivalstvo so predstavljali le na Kranjskem in Goriškem.⁴¹⁰

V obdobju pred prvo svetovno vojno naselja na Slovenskem z več kot tisoč prebivalci (razen Prekmurja) niso imela več kmečkega značaja, ampak so v njih – z večjim ali manjšim deležem nekmečkega prebivalstva – prevladovala industrijske, obrtne, trgovinske, prometne in upravne funkcije. Za Slovenijo je bilo sploh značilno, da je bila območje majhnih mest in trgov. Toda v habsburški monarhiji so po statističnih merilih za mesta veljali kraji z več kot 2.000 prebivalci; to mejo je leta 1880 preseгла samo tretjina naših okrajnih središč: Ljubljana, Maribor, Koper, Celje, Ptuj, Kranj in Novo mesto, deset let kasneje pa je še Kočevje. »Proces urbanizacije v obdobju pred prvo svetovno vojno lahko razumemo tudi kot del ali pa eno od gibalnih sil sodobne zgodovine civilizacije. V tem času so se namreč izoblikovale norme vedenja in ravnanja ter mentalitete, ki so določale življenje mestnih industrijskih družb 20. stoletja.«⁴¹¹ Na začetku 20. stoletja je v slovenskih mestih, v katerih je prebivalstvo zaradi industrializacije močno narastlo, začelo prihajati do oblikovanja funkcionalno različnih delov oz. mestnih četrti. K temu je največ pripomogla predvsem težnja po spremenjenem načinu življenja, ko se je delovni prostor ločil od prostora prebivanja. Na ta način se je izoblikoval stanovanjski in poslovni predel v mestu; poslovno življenje (mala obrt in trgovina) se je pretežno osredinilo v mestnem središču.⁴¹²

Dravska banovina je po rezultatih popisa leta 1931 štela 1.144.298 prebivalcev, od katerih se jih je največ ukvarjalo s kmetijstvom in gozdarstvom (60 %), precej manj z industrijo (slabih 20 %) in ostalimi gospodarskimi panogami. Samo v trgovini je bilo v tem času zaposlenih 31.383 prebivalcev (2,74 %).⁴¹³

Med svetovnjima vojnoma, še zlasti pa v tridesetih letih, je bila trgovina v Sloveniji dobro razvita. Največ je bilo trgovin z mešanim blagom, pa trgovin z lesom, deželnimi pridelki in življenjskimi potrebščinami. Precej je bilo tudi drobne trgovine, npr. branjarij⁴¹⁴ in sejmskih prodajaln. Razvijala se je že specializirana trgovina, npr. s tehničnim blagom, aparati, stroji. Od začetka stoletja so nastajale že posamezne veleblagovnice, ki so ponujale široko paleto izdelkov široke potrošnje. Obstajalo je tudi nekaj industrijskih prodajaln,

⁴¹⁰ Peter Vodopivec, *Slovenci in Habsburška monarhija*, v: Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju, str. 35.

⁴¹¹ Andrej Studen, *Modernizacija načina življenja*, v: SNZ 1848–1992, I. knjiga, str. 104-106.

⁴¹² Marija Počivavšek, *Mestni življenjski utrip v obdobju med svetovnjima vojnoma*, v: Tam za hribi je tako kot tukaj ..., str. 34.

⁴¹³ *Prebivalstvo*, v: Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 13.

⁴¹⁴ Med branjarije so spadale trgovinske obrti, ki so se ukvarjale s prodajo blaga na drobno in za katere ni bilo potrebno dokazilo o usposobljenosti; branjevstvo je bila torej svobodna obrt. Branjevci so lahko prodajali kruh in pecivo, mleko in mlečne izdelke, maslo, sir, jajca, sveže in prekajeno meso, sadje, moko, mast, slanino, milo, sveče, kuhinjske potrebščine, vrvarske izdelke, krtače, žeblje ipd. Prim.: Dr. Nemo [Hugo Uhlir], *Trgovsko-gospodarski leksikon*; I. del, str. 145.

zlasti z obutvijo (npr. Peko⁴¹⁵ in Bata). Če poenostavimo: skoraj tretjina trgovin je bila v Ljubljani, druga tretjina v Mariboru, Celju, Kranju in drugih mestih, zadnja tretjina pa v večjih podeželskih krajih. Večinoma so bile v lasti zasebnikov, sledile so družbe z omejenim jamstvom in javne trgovinske družbe, delniških družb je bilo malo (le 4 %). Nezanemarljivo vlogo so imele tudi trgovine nabavno-prodajnih zadrug, v delavskih predelih pa konzumne zadruge.⁴¹⁶ Prvo delavsko konzumno društvo v Ljubljani je imelo 34 poslovalnic, zlasti v mestih in industrijskih krajih, ter več kot 11.000 članov. Konzumno društvo za Slovenijo v Ljubljani je imelo 35 poslovalnic v mestih in industrijskih krajih ter preko 16.000 članov.⁴¹⁷ Povprečno so na eno firmo prišle tri prodajalne. Leta 1931 je trgovina v Sloveniji zaposlovala 18.468 oseb; trgovski pomočniki in drugi zaposleni v trgovini so predstavljali okrog 8 % vseh zaposlenih v Sloveniji. Trgovci so imeli svoje bolniško zavarovanje, ki je zavarovancem omogočalo več pravic in storitev kot splošno zavarovanje delavcev, imeli so tudi svoj sanatorij – Šlajmerjev dom v Ljubljani. Stanovsko so bili trgovci organizirani v 28 trgovskih gremijih, združenih v Zvezo trgovskih združenj, poslovno pa v Zbornici TOI.⁴¹⁸

V leta 1929 izdani publikaciji Gradivo za statistiko trgovine, obrta in industrije v Sloveniji je generalni tajnik Zbornice TOI Fran Windischer obdelal in objavil statistične podatke o slovenski trgovini, obrti in industriji za leta 1925–1927. Podatki za posamezne vrste trgovine (v 93 zvrsti jih je razvrstil) so podani po davčnih okrajih ter zbirno, tako da je razvidno skupno število posameznih vrst trgovin konec leta 1925 ter gibanje prijav in odjav v letih 1926 in 1927. Tudi v publikaciji Na gospodarskih ogledih po Sloveniji, ki jo je isti avtor izdal leto kasneje, so podatki za leto 1928 obdelani v podobni strukturi, razen po davčnih okrajih.

Oglejmo si podatke o strukturi trgovine v Ljubljani, Mariboru in Celju.

Zaradi različnega metodološkega pristopa v izvirnih tabelah je težko narediti relevantno primerjavo. Ker se v letih 1902 in 1925 pojavljajo podatki za Ljubljano, Maribor in Celje, sem kljub temu poskušala oblikovati skupni imenovalec. Iz tabele je jasno razvidno, da so pred prvo svetovno vojno prevladovale »klasične« trgovinske stroke, kakršne so poznali že v 19. stoletju. Po letu 1918 pa se je začela specializacija trgovin; trgovina je namreč sledila splošnemu tehnološkemu razvoju, ki je bil v tem času še posebej izrazit. Če med sabo primerjamo še tri največja slovenska mesta, je na prvi pogled opazen izjemen porast trgovinskih obratov v Ljubljani (skoraj za dvakrat); porast trgovine v ostalih dveh mestih ni bil toliko izrazit (v Mariboru za 15 % in v Celju za 22 %).

Ko si поблиže ogledamo prijave in odjave trgovinskih obratov, že na prvi pogled vidimo, da prikazujejo podatki le površinske dolgoročne tendence in trende. Po prvi svetovni vojni si je trgovina opomogla do leta 1923, ko so zabeležili tudi največ novih prijav; tega števila trgovina do druge svetovne vojne ni več dosegla. V sicer konjunktornih dvajsetih letih je nato število prijav do leta 1926 počasi upadalo, da bi se kasneje ponovno rahlo

⁴¹⁵ Peter Kozina je npr. investiral in razvil prodajno mrežo po Jugoslaviji, ki jo je v tridesetih letih uspešno nadaljevala sanacijska družba Peko. Glej: Tita Porenta, *Trgovina v Ljubljani, fabrika v Tržiču*, v: Etnologija in regije, str. 227.

⁴¹⁶ France Kresal, *Gospodarski in socialni pogledi na trideseta leta v Sloveniji*, v: Slovenska trideseta leta, str. 115.

⁴¹⁷ Joža Basaj, *Nekaj podatkov o slovenskem združništvu*, v: Trgovsko-obrtno-industrijski letnik, str. 45-46.

⁴¹⁸ France Kresal, *Gospodarski in socialni pogledi na trideseta leta v Sloveniji*, v: Slovenska trideseta leta, str. 115.

dvignilo; podoben trend kažejo podatki o odjavah trgovinskih obratov. Pri tem je pomembno, da število odjav v tem obdobju – torej pred veliko gospodarsko krizo – nikoli ni preseglo števila prijav.

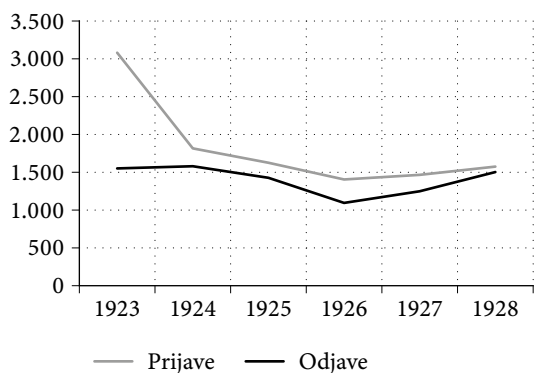
Tabela 1: Statistika trgovinskih strok v Ljubljani, Mariboru in Celju v letih 1902, 1912 in 1925⁴¹⁹

Vrsta trgovine	1902				1912	1925			
	LJ	MB	CE	Sk.*	Sk.**	LJ	MB	CE	Sk. SLO
Agenture in komisijske trgovine						66	27	11	140
Avtomobili, potrebščine, kolesa						9	3	1	25
Branjarije						21	46	10	652
Čevlji in čevlj. potrebščine						26	10	5	76
Delikatese						16	7	8	59
Deželni pridelki						52	18	3	654
Drogerije						8	3	1	18
Elektrotehnični predmeti						6	4	1	14
Galanterijsko blago**	8			**24	**51	40	16	4	126
Kolonialno in špecerijsko blago						55	10	6	216
Konfekcijsko blago						13	5	3	38
Kramarije						10	3	5	122
Kurivo (drva + premog)						22	2	5	72
Lekarne						11	7	2	62
Les						35	24	6	1.567
Literarni in artistični izdelki	12	9	1	32	27	14	2	1	35
Manufakturno blago						61	24	13	229
Materialno blago, parfumi, droge in kemični izdelki	8	9	5	52	51	6	9	3	46
Meso in mesni izdelki						8	3		51
Mešano blago						147	95	33	2.716
Mizarski, tapetniški, usnj. izd.	70	32	20	415	414				
Modno blago						11	3		17
Papir in pisalne potrebščine						40	21	4	97
Pijače	16	38	15	431	866				
Pivo (zaloga)						1		1	69
Pohištvo						9	7	3	21
Sejmarstvo	16	2	3	241	233	103	26	14	621
Starine	12	4	6	39	10	12	8	3	34
Stavbni material						7	2	1	62
Steklo, porcelan						3	4	4	28
Šivalni stroji						4	1	2	13
Špedicijska in komisijska trgov.	9	4	2	23	18				
Špedicijska podjetja						3	9	2	23
Tekstilni izdelki	78	41	25	342	376				
Usnje in usnjeni izdelki						21	9	5	170
Vino						16	13	11	423
Železnina						21	12	2	72
Živila	131	244	65	4.217	3.354	87	15	1	1.006
Živina	1	3	1	407	250	13	9	3	746
Skupaj	658	513	175	8.284	7.101	1.293 (1864)	592 (1035)	214 (658)	12.425

* skupaj Kranjska in Štajerska ** samo Kranjska (xy) mesto z okolico

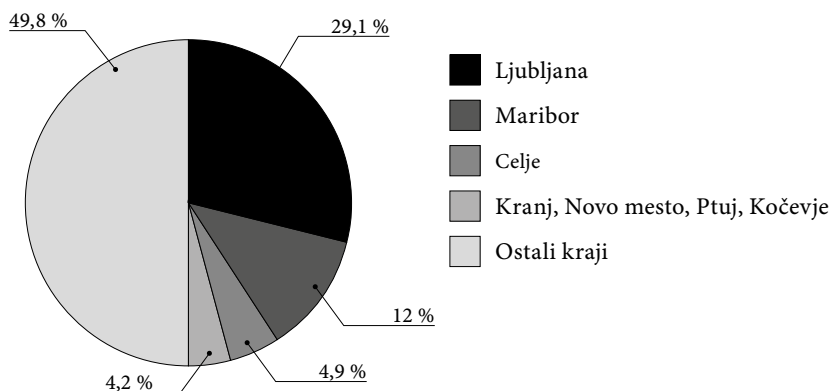
⁴¹⁹ Windischer, *Gradivo za statistiko trgovine, obrta in industrije v Sloveniji*, str. 2-5, 22-23, 42-44.

Graf 6: Prijave in odjave trgovinskih obratov v Sloveniji v letih 1923–1928⁴²⁰



Albin Ogris⁴²¹ je na podlagi vseh vpisov v trgovinske registre primerjal številčno razmerje trgovinskih podjetij, nastalih v obdobju 1919–1928 v največjih slovenskih mestih. Rezultati niso presenečali. Ugotovimo lahko, je bilo v največjem slovenskem mestu, Ljubljani, skoncentrirane skoraj tretjina slovenske trgovine. Ali drugače rečeno: v Ljubljani, Mariboru in Celju, treh največjih slovenskih mestih, je bilo locirane skoraj polovica (46 %) slovenske trgovine.

Graf 7: Razpršenost trgovinskih podjetij v Sloveniji v dvajsetih letih (1919–1928) (v %) ⁴²²



Konkretnější podatki so znani za Ljubljano in Maribor: v obeh mestih so v tem obdobju registrirali 40 trgovin s špecerijskim in kolonialnim blagom, 107 trgovin z mešanim

⁴²⁰ Albin Ogris, *Gospodarsko desetletje 1919–1928 v Sloveniji po trgovinskih registrih in po katastrih Zbornice za trgovino, obrt in industrijo*, v: Windischer, *Na gospodarskih ogledih po Sloveniji*, str. 5.

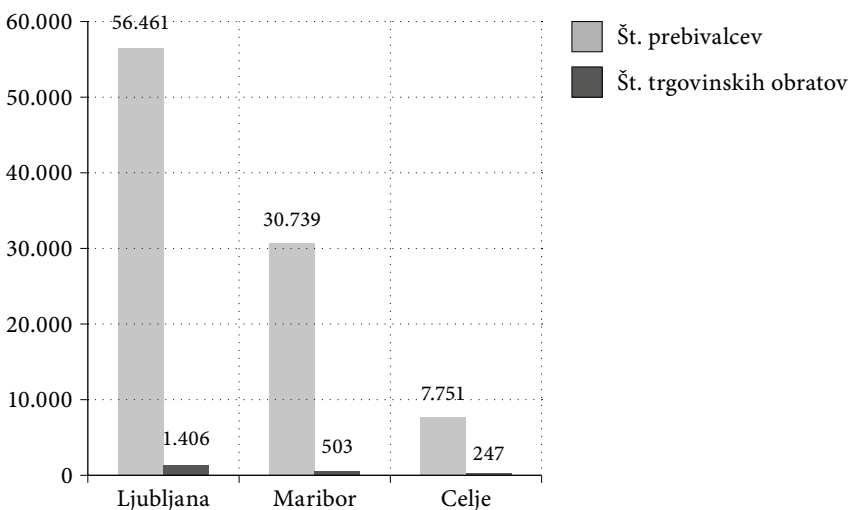
⁴²¹ Albin Ogris, ekonomist, ukvarjal se je zlasti s statistiko in politično ekonomijo. Več o njem v: SBL, *Druga knjiga*, str. 223.

⁴²² Albin Ogris, *Gospodarsko desetletje 1919–1928 v Sloveniji po trgovinskih registrih in po katastrih Zbornice za trgovino, obrt in industrijo*, v: Windischer, *Na gospodarskih ogledih po Sloveniji*, str. 3.

blagom, 56 trgovin z deželnimi pridelki, 84 trgovin z manufakturo, konfekcijo, modnim blagom in klobuki, 54 trgovin z lesom, 106 agentur in posredovalnih pisarn itd.⁴²³

Za presojo stanja trgovstva primerjajmo še razmerje med gostoto prebivalstva in trgovinskimi obrati po posameznih gremialnih okoliših. Največja gostota trgovinskih obratov je bila v Celju; tu je prišlo na en trgovinski obrat 31 prebivalcev, sledila je Ljubljana (40) in nato Maribor (61). Če pa osvetlimo ta tri mesta skupaj z okolico, vidimo, da je v teh urbanih okoljih na eno trgovino prišlo povprečno 68 prebivalcev.

Graf 8: Razmerje med številom prebivalstva in številom trgovinskih obratov v treh slovenskih mestih leta 1926⁴²⁴



Osvetlimo še strukturo trgovine leta 1931 v Ljubljani, Mariboru in Celju. V tabeli so zajete tipične trgovinske stroke; med temi jih je bilo seveda največ (866) v Ljubljani, 627 v Mariboru in 338 v Celju. In med temi 1.831 trgovinami so močno prevladovale trgovine z mešanim blagom; bilo jih je kar 401. Gledano v celoti, je bilo – z izjemo Ljubljane – največ trgovinskih obratov med t.i. posamičnimi obrati, v katerih so bili večinoma zaposleni lastniki in člani njihovih družin; tudi vložena sredstva v teh obratih niso bila velika. Med podjetji so bile na drugem mestu (v Ljubljani pa na prvem) družbe z omejeno zavezo; večina jih je bila locirana v Ljubljani.⁴²⁵

⁴²³ Ibidem, str. 4.

⁴²⁴ Ivan Mohorič, *Položaj trgovstva v Sloveniji l. 1926*, v: TT, 1927, št. 5.

⁴²⁵ Tone Zorn, *Nemški trgovski obrati v Sloveniji v letih 1938/1939*, v: Kronika št. 2, 1970, str. 114.

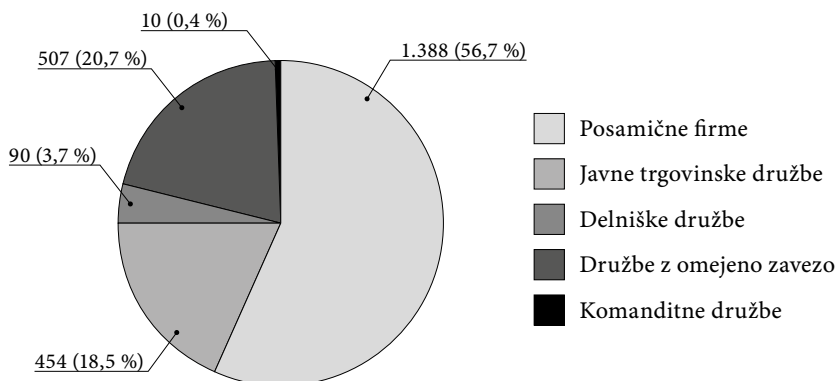
Tabela 2: Struktura trgovine v treh največjih slovenskih mestih leta 1931⁴²⁶

Vrsta trgovine	Ljubljana	Maribor	Celje
Agenture in komisijske trgovine	46	23	20
Avtomobili in avtodeli	18	7	4
Čevlji	24	19	8
Delikatese	34	21	17
Deželni pridelki	23	7	6
Drogerije	6	4	2
Fotomaterial	7	4	4
Galanterija	33	11	6
Javna skladišča	3	4	3
Knjigarne in papirnice	13	8	5
Kolesa in deli za kolesa	17	8	9
Kolonialno blago	10	9	12
Konfekcija	19	14	8
Kurivo	36	31	6
Lekarne	12	7	3
Lesna trgovina	27	20	12
Manufaktura	60	29	22
Mešano blago	150	190	61
Modne trgovine	41	12	20
Pekarne	40	24	8
Perilo	18	18	13
Pisalni stroji	9	3	4
Pletenine		13	8
Pohištvo	16	13	6
Prevoznišтво	18	17	5
Radio potrebščine	7	4	3
Steklo	13	8	8
Špecerijske trgovine	60	17	12
Špedicija	13	11	6
Šivalni stroji	13	6	10
Tehnični in elektrotehnični predmeti	9	9	5
Usnje	18	12	4
Vino na veliko	21	15	9
Zlatnina in srebrnina	20	19	5
Železnina	12	10	4

Za desetletje 1919–1928 je Ogris na podlagi vpisov v trgovinske registre analiziral registracije podjetij glede na oblike družb:

⁴²⁶ Prim.: Trgovsko-obrtno-industrijski letnik, str. 69–219.

Graf 9: Registriranje trgovinskih družb v Sloveniji v letih 1919–1928⁴²⁷



V tem obdobju je bilo skupno registriranih oz. vpisanih v trgovinske registre 2.449 podjetij. Od tega jih je bilo več kot polovica (56,7 %) posamičnih družb (le-te so v Sloveniji tudi sicer prevladovale), sledile so družbe z omejeno zavezo (20,7 %) in javne trgovinske družbe (18,5 %), delniških družb je bilo izjemno malo (3,7 %), komanditnih družb pa samo za vzorec. 59 % podjetij (1.467) je bilo registriranih v inflacijskem obdobju 1920–1923.⁴²⁸ Pred prvo svetovno vojno so bile na slovenskem ozemlju delniške družbe in družbe z omejeno zavezo še precej redke; po vojni pa sta obe obliki med novo registriranimi podjetji dosegli skupaj že približno četrtino vseh novih podjetij.

TRGOVINA V LJUBLJANI

ORIS MESTA

Na ljubljanskem območju so ohranjene sledi poselitve iz neolitika (Ljubljansko barje) ter bronaste, halštatske in latenske dobe (južni obronki Ljubljanske kotline). Rimljani so deloma osušili Barje, regulirali Ljublanico in prepletli Ljubljansko kotlino s trgovinskimi cestami, med njimi je bila najvažnejša panonska cesta Aquileia (Oglej) – Nauportos (Vrhnika) – Emona (Ljubljana) – Atrans (Trojane) – Celeia (Celje) – Poetovio (Ptuj). Ceste so vodile tudi na sever, jugovzhod in jug. V srednjem in novem veku so trgovinske poti ohranile prejšnje smeri. V tem času je mestni magistrat v meščanstvo poleg roko-delcev in obrtnikov sprejemal tudi trgovce, pod pogojem, da si kupijo hišo, se poročijo in plačajo predpisano pristojbino. Trgovina je bila namreč med pomembnimi panogami, ki so vzdrževale mesto: leta 1432 so dobili meščani v najem in leta 1561 v popolno last pravico pobiranja mostnine od vsega blaga v Ljubljani. Od leta 1503 so morali vsi trgov-

⁴²⁷ Albin Ogris, *Gospodarsko desetletje 1919–1928 v Sloveniji po trgovinskih registrih in po katastrih Zbornice za trgovino, obrt in industrijo*, v: Windischer, Na gospodarskih ogledih po Sloveniji, str. 9.

⁴²⁸ Ibidem.

ci svoje blago začasno odložiti v ljubljansko mestno skladišče, zanj plačati predpisano pristojbino ter ga za šest tednov ponuditi v nakup ljubljanskim meščanom. Zelo stara mestna pravica je bila pobiranje pristojbine od platna (do 1848. leta), soli, žita in vina – za vse to se je plačevala posebna pristojbina. Ljubljanski trgovci so smeli prosto trgovati po vsej Kranjski, od 1389. leta tudi na Koroškem, Štajerskem in Spodnji Avstriji; celo izven državnih meja so Habsburžani zanje pridobili trgovinske privilegije (v Benetkah so imeli npr. lastno skladišče).⁴²⁹ Ljubljanski trgovci so sicer nasprotovali nameram, da bi se Judom dovolilo trgovati v deželi, kar je bilo od leta 1513 sicer prepovedano, vendar so sami stalno vzdrževali stike z judovskimi trgovci.⁴³⁰ V zapisniku trgovskega ceha ljubljanskih trgovcev iz leta 1758, v katerem so poimensko navedena imena trgovcev – zavezancev za vojno posojilo, so za Ljubljano navedeni štiri trgovci na debelo (med njimi Michelangelo Zois, trgovec z železnino), 21 trgovcev na drobno in 15 kramarjev (vseh trgovcev na Kranjskem je bilo tedaj 85).⁴³¹ Za primerjavo: okoli leta 1700 je Ljubljana štela 7.500 prebivalcev, osemdeset let kasneje pa že skoraj 10.000 prebivalcev.⁴³² Do začetka 19. stoletja se število trgovcev v Ljubljani ni bistveno spremenilo, povečalo se je za nekaj kramarjev. Proti koncu 18. stoletja so namreč tudi kramarjem priznali pravico, da smejo trgovati z raznim blagom in tedaj so se lahko nekateri izmed njih tudi včlanili v trgovsko družbo; v obdobju 1717–1814 je bilo vanjo sprejetih 106 trgovcev. Ker si je omenjena družba prizadevala, da se število trgovcev v Ljubljani ne bi preveč povečalo, so medse neradi sprejemali nove člane. Leta 1799 je bilo v mestu 28 trgovcev, od tega 15 špicerijskih, 12 manufakturnih in eden z nürnberškim⁴³³ blagom. Seveda pa se vsi trgovci niso včlanili v trgovsko družbo; tako so bili izvzeti nekateri veletgovci, tudi trgovci z deželnimi pridelki – slednje je bila od leta 1768 namreč prosta obrt –, in še nekateri. Za ljubljanske trgovce tega časa je bilo značilno, da so bili v veliki meri priseljenci iz drugih dežel: s področja Bergama (npr. Zois, Codelli), s Koroške, Spodnje Avstrije, Štajerske, Goriške in Salzburga.⁴³⁴ Do izgradnje južne železnice (leta 1849 do Ljubljane, leta 1857 do Trsta) je imelo v prometnem oziru pomembno vlogo brodarstvo; za lažjo plovbo in v izogib poplavam so 1780. leta zgradili Gruberjev prekop.⁴³⁵ Gradnja železnic pa je nasploh ugodno vplivala na gospodarski razvoj slovenskih dežel. Gospodarski pomen Ljubljane je močno narasel, saj je tovorni promet po železnici postajal vse gostejši. Tako se je trgovina že v petdesetih letih 19. stoletja razvijala z večjim pospeškom kot obrt in industrija, saj je že naravna lega slovenskega prostora med Alpami in Jadranom pogojevala njen razcvet, železnica pa ga je še pospešila.⁴³⁶ Pomen Ljubljane se je močno povečal v obdobju osmih let, ko je bilo mesto končna železniška postaja: Ljubljana je takrat postala je prva prekladalna postaja za blago, ki je prihajalo iz Trsta ali odhajalo preko njega iz notranjosti v tujino. A

⁴²⁹ *Mestna občina Ljubljana*, v: *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 371.

⁴³⁰ Valenčič, *Židje v preteklosti Ljubljane*, str. 23.

⁴³¹ Vlado Valenčič, *Trgovina na Kranjskem v 18. stoletju*, v: ZČ, št. 2, 1994, str. 218–220.

⁴³² Vasko Simoniti, *Trgovci in mesta*, v: Štih, Simoniti, *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva*, str. 240.

⁴³³ S tem izrazom so v 19. in v začetku 20. stoletja označevali otroške lesene igrače, katere so na veliko izdelovali na Bavarskem in jih nato razpošiljali po vsej Evropi.

⁴³⁴ Vlado Valenčič, *Trgovina na Kranjskem v 18. stoletju*, v: ZČ, št. 2, 1994, str. 224.

⁴³⁵ *Srez Ljubljana okolica*, v: *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 335–336.

⁴³⁶ Janez Cvirn, *Bachovi huzarji (1852–1860)*, v: *Slovenska kronika XIX. stoletja*, 1 zv., str. 408.

gospodarski vzpon Ljubljane se je končal, ko so železnico podaljšali do Trsta.⁴³⁷ Še ena zanimiva primerjava: po statističnih podatkih za leto 1869 je bilo v Ljubljani več ljudi zaposlenih v kmetijstvu (7,7 %) kot npr. v trgovini, prometu in denarništvu (7,6 %), kar kaže poleg relativno redke naseljenosti zlasti na ruralni značaj mesta. Primerjalni podatki za Maribor in Celje namreč kažejo, da sta imeli ti dve mesti že takrat več zaposlenih v trgovini in prometu kakor v kmetijstvu. Ta struktura se je zatem začela spreminjati in že dobro desetletje kasneje se je slika tudi v Ljubljani obrnila v korist trgovine, navkljub gospodarski krizi, ki je nastopila kot posledica hitrega industrijskega razvoja.⁴³⁸ Na predvečer prve svetovne vojne je bila Ljubljana že slovensko gospodarsko središče, konec vojne in propad avstro-ogrske monarhije pa je pomenil dokončno gospodarsko uveljavitev Ljubljane znotraj slovenskega etničnega ozemlja.⁴³⁹

Po prvi svetovni vojni je zaradi novonastale politično-geografske situacije Ljubljana izgubila stik z morjem. Tako je namesto dotedanje povezave s Trstom postajala vse pomembnejša tista z Beogradom. Ljubljana je bila tudi križišče pomembnih cest in izhodišče za cestne povezave z morjem ter letalske zveze s Sušakom.⁴⁴⁰

Okraj Ljubljana okolica (brez Velike Ljubljane) je leta 1931 štel 60.608 prebivalcev (67 ljudi / km²); v primerjavi z letom 1880 je najbolj naraslo prebivalstvo nekaterih (industrijskih) krajev (npr. Vevče, Rudnik, Kozarje, Polje, Št. Vid, Studenec, Fužine, Zalog), in to od 100 do celo 300%. Posledica rasti in koncentracije prebivalstva je bila tudi izboljšanje prometnih povezav. V Ljubljano so se stekale železniške proge ter državne, banovinske in občinske ceste.⁴⁴¹

Na prelomu iz 19. v 20. stoletje je prebivalstvo Ljubljane le zmerno naraščalo; so pa zato toliko večji porast beležili okoliški kraji in predmestja, kjer sta se skoncentrirali novo nastajajoča industrija in njena delovna sila.⁴⁴²

Prebivalstvo Ljubljane je v industrijski drugi polovici 19. stoletja močno naraslo; leta 1880 je v mestu živelo 26.284 prebivalcev, v naslednjih tridesetih letih se je skoraj podvojilo: po podatkih ljudskega štetja je Ljubljana leta 1910 štela 46.630 prebivalcev, ki so živeli v 2.134 hišah, leta 1921 pa je prebivalstvo narastlo že na 53.294. Med temi prebivalci jih je bilo dobrih 81 % slovensko govorečih, skoraj 15 % jih je za občevalni jezik navedla nemščino, med preostalimi pa se jih je polovica sporazumevala v drugih jezikih, drugo polovico pa so predstavljali tujci.⁴⁴³

Poglejmo, kako se je gibala poklicna struktura ljubljanskega prebivalstva v obdobju velikih strukturnih sprememb, konec 19. in začetku 20. stoletja.

⁴³⁷ Gestrin, Melik, *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*, str. 123.

⁴³⁸ Drago Potočnik, *Statistični doneski k zgodovini ljubljanske trgovine*, v: TT, št. 4, 1931.

⁴³⁹ Stane Granda, *Rast Ljubljane v gospodarsko središče Slovenije*, v: *Od Maribora do Trsta 1850–1914*, str. 105.

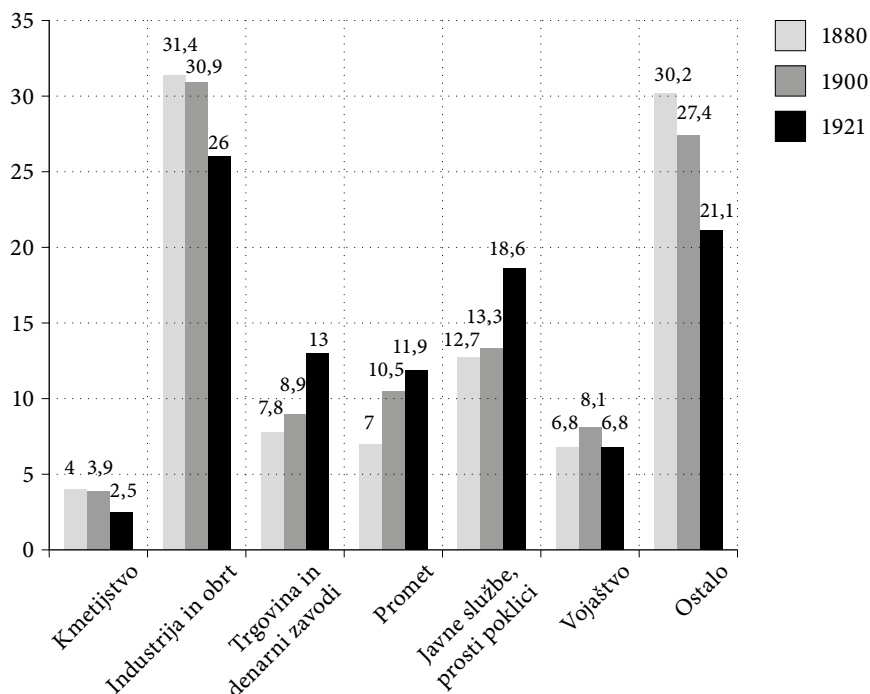
⁴⁴⁰ *Mestna občina Ljubljana*, v: *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 370.

⁴⁴¹ *Srez Ljubljana okolica*, v: *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 336.

⁴⁴² Drago Potočnik, *Statistični doneski k zgodovini ljubljanske trgovine*, v: TT, št. 4, 1931.

⁴⁴³ *Spezialortsexportorium der Österreichischen Länder – VI: Krain*, str. 1.

Graf 10: Pregled zaposlenih in vzdrževanih oseb po panogah v Ljubljani (v %) ⁴⁴⁴



Delež kmetijstva se je v dveh desetletjih (od l. 1869 do 1890) močno znižal in ta trend se je nadaljeval še naprej, kmetijstvo je počasi izginjalo iz gospodarske strukture Ljubljane. Industrija z obrtjo je predstavljala najmočnejšo gospodarsko panogo, je pa njen delež rahlo padal, kar je deloma pripisati naraščanju predmestij. Nasprotno so se krepili trgovina z denarništvom, promet in javne službe (ustanavljanje novih državnih ustanov, državne in pokrajinske uprave ter uradov v novi državi), vojaštvo je – z rahlim dvigom na prelomu stoletja – ostajalo na isti točki. Delež zaposlenih v ostalih poklicih se je manjšal, pač na račun porasta pravkar omenjenih dejavnosti. Poglejmo поблиže samo trgovino (z denarništvom): leta 1880 je bilo v tej dejavnosti zaposlenih 2.055 oseb (7,8 %), leta 1900 3.257 (8,9 %) oseb, leta 1921 pa že 6.937 (13 %).

Ljubljana je po prevratu postala gospodarsko središče Slovencev; mesto z okolico je namreč premoglo kar eno petino vseh industrijskih in eno tretjino vseh trgovinskih obratov Dravske banovine, po prometni vlogi je bilo v Jugoslaviji na tretjem mestu (za Beogradom in Zagrebom).⁴⁴⁵

Po ljudskem štetju 1931. leta je Ljubljana štela že 59.768 prebivalcev (43,2 % več kot leta 1910). Septembra 1935 je nastala t.i. Velika Ljubljana, ko so k mestni občini priključili občine Moste, Vič in Zgornjo Šiško (Spodnjo Šiško so že leta 1914) ter dele občin Dobrunje

⁴⁴⁴ Drago Potočnik, *Statistični doneski k zgodovini ljubljanske trgovine*, v: TT, št. 4, 1931.

⁴⁴⁵ *Ljubljana*, v: Vodnik po Mariboru, str. 362.

(Štepanja vas), Ježica (del Stožic in Jarš) in Polje (letališče). V takem obsegu je Ljubljana 1931. leta štela 80.876 prebivalcev. Do leta 1941 se je število prebivalcev povečalo še za 15 % (na 91.612 prebivalcev).⁴⁴⁶

RAZVOJ TRGOVINE

V prvi polovici 19. stoletja je Ljubljana obsegala mesto pod Grajskim hribom, okoli katerega so se nizala predmestja: Poljansko, Karlovško, Kapucinsko, Šentpetrsko, Gradišče, Krakovo in Trnovo; mesto s predmestji je leta 1833 štelo 927 hiš.

Živahno trgovanje se je v Ljubljani odvijalo na tedenskih in (petih) letnih sejmih, kamor so prihajali tudi tuji trgovci, ki jim je bilo v Ljubljani sicer prepovedano kupčevati in krošnjari. ⁴⁴⁷ Ker na deželi skorajda ni bilo trgovin, so prihajale v Ljubljano, zlasti ob sejmskih dneh, množice kupcev. Po Lipičevem ⁴⁴⁸ mnenju je bila razporeditev prodajnih prostorov v mestu smiselna: živinski in žitni trg sta bila locirana v Poljanskem predmestju, prodaja rib se je vršila na Ribjem trgu ob Ljubljanici, zelenjavna tržnica je bila na Glavnem trgu pred magistratom (tam je bil glavni sejmski prostor), sadje pa so prodajali na Marijinem in Novem trgu. ⁴⁴⁹ Zadaž za škofijo so tuji trgovci skladiščili blago, ki ga ob sejmih niso mogli prodati (prodali so ga lahko domačim trgovcem ali pa ga do naslednjega sejma shranili v skladišču); tam so bile spravljene tudi stojnice za velike letne sejme. Carinska skladišča so bila ob pristanišču na Bregu. ⁴⁵⁰ Po Ljubljanici in Savi so pluli trgovski čolni in splavi, živahno pristanišče je bilo tudi v Zalogu. Cesarska cesta je bila polna voz, s katerimi so prevažali trgovinsko blago. ⁴⁵¹

Enega prvih ljubljanskih trgovcev, Petra Berlaha, ki naj bi leta 1041 vse svoje premoženje zapustil sirotišnici, ki jo je ustanovil, omenja že Valvasor. Valvasor prav tako omenja hišo za tehtanje in dacarski urad, pa tudi žitnico in skladišče soli. Takrat je trgovinsko blago preko Ljubljane potovalo v tri smeri: v Italijo so izvažali železo, volno, žito in živino, od tam pa uvažali svilo, sukno, sol, dišave; iste artikle so prodajali na Hrvaško, od koder so dobivali kožuhovino, živino, med; v nemške dežele so izvažali med, italijansko blago, vino, živo srebro, baker, od tam pa uvažali volno, strojeno usnje in drugo blago. ⁴⁵² Številne potrditve mestnih privilegijev so v mesto privabljele trgovce in obrtnike iz različnih evropskih krajev. V 15. stoletju je bila Ljubljana eno pomembnejših habsburških gospodarskih središč, njene trgovinske zveze so segale na Ogrsko in Hrvaško ter do juga Italije. Zato so leta 1418 Benečani podelili ljubljanskim trgovcem pravico do uporabe skladiščne hiše Fondaco dei Tedeschi v Benetkah. ⁴⁵³ Najpomembnejša gospodarska funkcija Ljubljane

⁴⁴⁶ Andrej Studen, *Modernizacija načina življenja*, v: SNZ 1848–1992, I. knjiga, str. 495.

⁴⁴⁷ Josip Mal, *Stara Ljubljana in njeni ljudje*, str. 145.

⁴⁴⁸ Fran Viljem Lipič (1799–1845), prosvetljeni zdravnik, je v času svojega ljubljanskega delovanja temeljito spoznal življenjske in zdravstvene razmere tamkajšnjega prebivalstva. V obsežnem delu je z zdravstvenega vidika popisal vso takratno naravoslovno, humanistično in družboslovno stvarnost, vezano na Ljubljano.

⁴⁴⁹ Lipič, *Topografija c.-kr. deželnega glavnega mesta Ljubljane ...*, str. 110–115.

⁴⁵⁰ Mal, *Stara Ljubljana in njeni ljudje*, str. 154–155, 163.

⁴⁵¹ Jan. Zbiral, *Iz zgodovine ljubljanskega trgovstva*, v: TT, št. 6, 1927.

⁴⁵² Valvasor, *Slava vojvodine Kranjske*, str. 262–272.

⁴⁵³ Damjan J. Ovsec, *Od argonavtov do metropole*, v: Bela Ljubljana, str. 15.

pa je bila v tranzitnem prometu in trgovini; v letih 1477–1478 je šlo npr. iz Ogrske skozi Ljubljano v smeri Benetk okrog 9.000 glav govedi.⁴⁵⁴

Ob prehodu v novi vek je bila Ljubljana glavno mesto Kranjske ter najvažnejše gospodarsko in trgovinsko središče na tem področju. V naslednjih dveh stoletjih pa sta se njena vloga in pomen znotraj slovenskega prostora še povečala. V razmerah zgodnjega kapitalizma je namreč trgovina dajala mestu osrednji gospodarski značaj. Gospodarski pomen pa je Ljubljani v največji meri dajala njena udeležba v trgovini na velike razdalje (tu so imeli pomembno vlogo v Ljubljano priseljeni italijanski trgovci, ki so poslovali s pomočjo trgovskih zastopnikov v Italiji), torej v izvozni in uvozni trgovini in še posebej v prehodni trgovini preko slovenskega ozemlja. Tako so trgovinske mreže segale od ogrskih in hrvaških dežel daleč v Italijo, pa po vseh habsburških dednih deželah vse do Nürnberga. Prehodna trgovina je v Ljubljani ustvarjala sorazmerno močne trgovske kapitale; vsaj desetina najpremožnejših trgovcev je ta kapital vlagala v razne gospodarske dejavnosti izven trgovine in praviloma tudi izven Ljubljane.⁴⁵⁵

V razvoju ljubljanske trgovine ne moremo mimo leta 1660 potrjenih pravil trgovske bratovščine, ki so varovala gospodarske pravice včlanjenih trgovcev. A merkantilistična načela, ki jih je avstrijska trgovinska politika začela uveljavljati v začetku 18. stoletja, so posegla v te pridobljene pravice. S povečevanje izvoza so si prizadevali povečati dotok denarja v državo in tako okrepiti njeno gospodarsko in politično moč. V tem smislu je ljubljanski trgovec Peter Codelli leta 1715 na poziv deželni stanov v svojem poročilu izjavil, da so med glavnimi pogoji za razcvet trgovine zmerne carine, mitnine in druge dajatve ter dobro urejene ceste, soglašal pa je tudi z ustanavljanjem trgovinskih sodišč. Zagon, ki ga je trgovini dajala nova trgovinska politika, ni ostal brez vpliva na ljubljanske trgovce. Leta 1724 se je tako 15 trgovcev sporazumelo o načrtu za ustanovitev trgovinske družbe, katere namen je bil regulirati zlasti trgovino s platnom, suknom, oljem, medom ter voskom in železom. A načrt trgovcev, da bi na ta način dobili monopol v trgovini na Kranjskem, se ni uresničil, čeprav so se deželni stanovi s tem v načelu strinjali. Država je namreč sčasoma začela opuščati merkantilistična načela, povezana s podeljevanjem privilegijev posameznim trgovcem ali trgovinskim družbam. Leta 1747 so se tako deželni stanovi izrekli za svobodno trgovino in prepoved trgovinskih monopolov.

A odpor zoper liberalizacijo v meščanski trgovini je bil tedaj še močan in dolgotrajen. Posebej vztrajno so trgovci nastopali zoper kramarje, krošnjarje in kmečko trgovino. V trgovanju teh slojev so namreč meščanski trgovci videli neupravičeno poseganje v njihove pravice. Kmetje so večinoma trgovali s platnom, usnjem, puškami in kmečkim orodjem, kočevski podložniki pa so v Trstu platno menjavali za olje, riž, rožiče, rozine, agrume in mandeljne. Deželni stanovi so zaradi lastnih koristi štiliti trgovanje podložnikov; tako je bil 1737. leta izdan zadnji patent, s katerim je kmečka trgovina ostala dovoljena v dotedanjem obsegu. Ob koristi meščanskih trgovcev je trčilo tudi krošnjarstvo. V mestu sicer ni bilo dovoljeno, je pa zato cvetelo na podeželju, kjer ni bilo trgovin in kramarij. Kramarji iz Ljubljane so namreč z dovoljenjem magistrata krošnjarili tudi po vaseh in na sejmi. Prodajali so razno kramarsko blago, nabožne predmete, gumbе, igle, naprstnike,

⁴⁵⁴ Sergij Vilfan, *Zgodovina Ljubljane do začetka 16. stoletja*, v: *Zgodovina Ljubljane*, str. 93-94.

⁴⁵⁵ Ferdo Gestrin, *Ljubljana v 16. in 17. stoletju*, v: *Zgodovina Ljubljane*, str. 105-107.

zrcala, usnjene pasove, tržaške nogavice, robce ipd. Tovrstnemu krošnjarjenju trgovstvo sicer ni nasprotovalo, saj je prinašalo koristi meščanskim kramarjem. Pritoževali pa so se zoper trgovce z materialnim blagom – italijanske kramarje, krošnjarje in kmečke trgovce, ki so s prodajo v mestih, trgih in vaseh odvezemali kupce meščanskim trgovcem. Kljub nasprotovanju pa so imeli nekateri od njih tudi koristi, npr. nekateri ljubljanski trgovci z manufakturo so izkoristili beneške kramarje, da so prodajali njihovo blago po Dolenjskem in Štajerskem. Proti koncu 18. stoletja se je krošnjarstvo še bolj razmahnilo. Krošnjarili so tako meščani kot drugi podložniki magistrata, ki so na podeželju poleg običajnih krošnjarskih drobnarij prodajali tudi svoje izdelke – kmečke obleke, rute, robce, barvano platno, avbe, igle, sponke in galanterijsko blago. Zaradi omejitve prekomernega krošnjarjenja je bilo izdajanje dovoljenj pridržano okrožnim glavarstvom; izdajali so jih za eno leto. Magistrat je ob tem priporočal, naj se krošnjarstvo omeji na podeželane, prepove pa v mestih in krajih s trgovinami.

Meščanski trgovci so si prizadevali za omejitev števila trgovcev in kramarjev na več načinov, npr. tako, da so nasprotovali ustanavljanju novih trgovin, trgovci pa bi se naj ob začetku delovanja izkazali z določenim premoženjem. Številne razprave o obnovitvah obstoječih privilegijev kažejo, kako močno so si trgovci prizadevali, da bi ohranili cehovske pravice oz. omejen obseg trgovanja. Ohraniti so uspeli le izključno pravico trgovanja v mestu; trgovanje na daljavo je bilo namreč svobodno, brez privilegijev in izpostavljeno medsebojni konkurenci. Število trgovcev in kramarjev po pravilih trgovskega ceha sicer ni bilo omejeno, a dejansko je ceh nasprotoval širjenju (težnja k zaključenemu številu trgovin – *numerus clausus*). Novi trgovec je tako lahko začel s svojo dejavnostjo le, če je nasledil katerega drugega trgovca (sin očeta, vdova moža ipd.) ali pa, če je kakšna trgovina prenehala z delovanjem. V praksi je prihajalo do prenosljivosti trgovinske pravice, ko je kandidat oz. prosilec za trgovca (*kompetent*) kupil staro trgovino in z njo tudi naslov za pridobitev trgovinskega dovoljenja. Pa tudi ceh sam je od upravičencev kupoval trgovinske pravice. Na ta način je bilo število trgovcev in kramarjev pod nadzorom in se praktično ni spreminjalo; v prvi polovici 18. stoletja je bilo v Ljubljani 24 trgovcev in 17 kramarjev, leta 1801 je bilo v ceh včlanjenih 28 trgovcev in 6 kramarjev (nekaj teh je prestopilo med trgovce). V trgovskem cehu sta bili namreč dve kategoriji članov: trgovci (trgovci z manufakturnim blagom ter trgovci s špecerijskim in drugim blagom) in kramarji. Prvotno so imeli oboji enake pravice, razlika je bila le v obsegu trgovanja. Leta 1775 pa je dvorna pisarna razmejila področje med trgovci in kramarji s specifikacijo blaga, ki so ga smeli prodajati eni in drugi. Toda, ker so oboji kršili pravila, so 1782. leta razlikovanje med njimi odpravili.⁴⁵⁶

Ljubljanski trgovci so se zaradi naraščajočega blagovnega prometa med Trstom oz. Reko in zaledjem že v 17. stoletju začeli ukvarjati tudi s špedicijo,⁴⁵⁷ ki je bila sprva prosta dejavnost (obrt), sčasoma pa so jo prevzeli trgovci kot svojo pravico in iz te dejavnosti sčasoma izrinili vse netrговce. Konec 18. stoletja je tranzitni blagovni promet toliko narasel, da je dvorna komora 1791. leta ustanovila poseben špediterski urad v Ljubljani, katerega naloga je bila dodeljevanje in usmerjanje prevozov. Prihajajoči in odhajajoči vozniki s trgovinskim blagom (razen tisti z železom) so se morali obvezno zglasiti pri

⁴⁵⁶ Valenčič, *Ljubljanska trgovina od začetka 18. do srede 19. stoletja*, str. 7-30.

⁴⁵⁷ Špediterstvo pomeni samo transport blaga, špediterji niso smeli sklepati kupčij za svoj račun.

špediterskem uradu in plačati pristojbino.⁴⁵⁸ Ljubljana je ponujala trgovcem iz bližnje in daljne okolice tudi več možnosti za posel; tako so se zlasti trgovci s Kranjske, če so imeli možnost, naseljevali v Ljubljani.⁴⁵⁹ Kljub nasprotovanju ljubljanskih (meščanskih) trgovcev se je v prvi polovici 18. stoletja uspelo prvim tujim trgovcem naseliti v mestu. Sredi 18. stoletja so bili v Ljubljani štirje grosisti: Michelangelo Zois, Friderik Weitenhiller, Lovrenc Tomšič in Jožef Hueber. A tudi necehovski trgovci so uspešno trgovali na veliko, zlasti z žitom, usnjem, železom ipd. Med gmotno šibkejšimi sloji prebivalstva pa so imeli dosti kupcev branjevci in starinarji (rabljena obleka in obutev).

V 18. stoletju je prišlo v trgovini do sprememb: pojavile so se nove vrste blaga (npr. sladkor, kava), spremenili pa so se tudi dobavitelji. Špecerijsko blago ni več prihajalo iz Benetk, pač pa iz Trsta, Reke, Gradca, Dunaja in Nizozemske. S tekstilnim blagom so se trgovci oskrbovali zlasti na Dunaju in v Gradcu. Trgovina za domači potrošni trg se je v 18. stoletju po obsegu razširila, število trgovcev pa je ostalo nespremenjeno, navkljub izboljšanim cestnim povezavam in povečanemu številu prebivalstva. Sredi 18. stoletja je na Kranjskem med najpomembnejše trgovinsko blago za trgovanje na daljavo sodilo jeklo in železo (iz Koroške), olje (s Krfa, Brindisija, Apulije), platno (iz Koroške), med (iz Spodnje Štajerske in Hrvaške), sita (žima iz Nizozemske) in sukno (volna iz Italije).⁴⁶⁰

Ljubljanska trgovska družba (*Handlungs-Gesellschaft*) si je izposlovala novo potrđitev obstoječih privilegijev (1786), ki pa jih je vlada Jožefa II. bistveno spremenila. Tako so člani družbe – leta 1787 jih je bilo samo 20⁴⁶¹ – smeli trgovati z vsem domačim in tujim blagom v trgovinah in na velikih sejmih po vseh deželah v državi. Praviloma so se trgovci že specializirali za trgovanje z določenim blagom. Trgovino pa so lahko odprli le trgovci ali kramarji z določenim kapitalom in z ustreznim spričevalom. Število trgovin in kramarij se brez vednosti gubernija ni smelo povečevati. Iz dohodkov (pristopnin) je družba kupila meščanski špital v Špitalski ulici.⁴⁶² Pod vladanjem Jožefa II. je bila odpravljena cehovska avtonomija, odločanje o podeljevanju trgovinskih dovoljenj na prvi stopnji pa je prešlo na okrožno glavarstvo.⁴⁶³ Z objavo tolerančnega proglasa in judovskega patenta 1781. leta so bile tudi Judom priznane človekove pravice in delna svoboda.⁴⁶⁴

Privilegiji ljubljanskih trgovcev iz leta 1799 so določali, da je moral imeti trgovec ob protokoliranju svoje firme 6.000 goldinarjev obratnega kapitala (*fonda*), za manufakturno trgovino pa celo 8.000 goldinarjev. Odlok dvorne komisije iz leta 1822 je dovolil protokolacijo proste trgovine le, če je bilo to v splošnem interesu in če se je lastnik izkazal kot dolgoletni samostojni vodja trgovinskega podjetja. Trgovci z deželnimi pridelki niso mogli protokolirati svojih obratov.⁴⁶⁵

⁴⁵⁸ Valenčič, *Ljubljanska trgovina od začetka 18. do srede 19. stoletja*, str. 25, 43.

⁴⁵⁹ Prim.: Matijević, Skrabl, *Novomeška trgovina in trgovci*, str. 11-12.

⁴⁶⁰ Valenčič, *Ljubljanska trgovina od začetka 18. do srede 19. stoletja*, str. 25-38.

⁴⁶¹ To so bili Alborghetti, Bartolotti, Cargniatti, Christian, Damijan, del Rossi, Desselbrumer, Dicorona, Hartl, Jaklič, Merl, Matevž Mulley, Janez Jurij Mulley, Petz, Anton Rode, Serneck (Sernitz), Steinwender, Tišov (Tischau), Vogou, Zetter. Prim.: Rudolf Andrejka, *Ob stoletnici zastopstva ljubljanskih trgovcev*, v: TT, št. 10, 1934.

⁴⁶² Jan. Zbiral, *Iz zgodovine ljubljanskega trgovstva*, v: TT, št. 12, 1928.

⁴⁶³ Valenčič, *Ljubljanska trgovina od začetka 18. do srede 19. stoletja*, str. 22.

⁴⁶⁴ Jan. Zbiral, *Iz zgodovine ljubljanskega trgovstva*, v: TT, št. 12, 1928.

⁴⁶⁵ *Razvoj ljubljanske trgovine od fevdalnih dob do socializacije gospodarstva*, str. 5.

Z ustanovitvijo Ilirskih provinc se je ljubljanska trgovina znašla v drugem gospodarskem prostoru. Nove meje so pretrgale trgovinske zveze z avstrijskimi deželami, francoska uprava je začela uvajati gospodarsko svobodo. Francozi so namreč v zasedenih ilirskih deželah ukinili vsa stanovska združenja, trgovska in rokodelska, češ da so »naperjena zoper svobodo in enakost državljanov pred zakoni«. Ljubljanski trgovci tako v letih 1809–1813 niso smeli nastopati kot združena gospodarska enota. So pa tedaj vse omejitve ob nastopu izvrševanja trgovine odpadle: pogoje za sprejemanje, izučitev in odpust vajencev je določala državna oblast in ne več trgovsko združenje, cene blaga pa so bile prepuščene uravnavanju gospodarskega liberalizma, torej prosti konkurenci.⁴⁶⁶ Francozi so gradili in izpopolnjevali mrežo komercialnih cest, kar je prispevalo h gospodarskemu napredku. Po drugi strani pa so rekvizicije blaga, sekvestracije obratov in vojne kontribucije občutno izčrpale ljubljansko trgovino, ki je zaradi kontinentalne zapore povsem zastala.⁴⁶⁷ Takrat se je spremenila tudi struktura trgovstva: tujim trgovcem, tudi Judom,⁴⁶⁸ so dovolili naseljevanje v Ljubljani; z Dunaja sta tako prišla Abraham in Mojzes Heinemann, ki sta leta 1810 v Ljubljani odprla trgovino z manufakturnim blagom, menjalnico in banko.⁴⁶⁹ A obrtna svoboda sprva še ni vplivala na rast števila trgovcev, povečalo se je le število raznih majhnih prodajalnic. Pomembno je poudariti, da je bilo trgovstvo v tem obdobju osnova družbenega in gospodarskega življenja v mestu ter glavni zastopnik meščanstva.⁴⁷⁰ Omeniti velja tudi razgledanost in naprednost ljubljanskega trgovstva: ko so v Angliji zgradili prvo železnico, so se že začeli zavzemati, da bi železnica stekla tudi skozi Ljubljano; tako so 1838. leta sklicali zborovanje ljubljanskih meščanov ter skupaj z njimi podpisali za milijon goldinarjev vredno obveznost (od tega sta 270.000 goldinarjev prevzela nase brata Heinemann) za financiranje železniške proge.⁴⁷¹ V času Ilirskih provinc, leta 1812, so v Ljubljani z gubernijskim odlokom ustanovili trgovinsko sodišče, ki je bilo pristojno za reševanje pravnih sporov iz trgovinskih zadev do višine 1.000 frankov. Za sodnike so imenovali trgovce, veletrgovce in menjalce, ki so v svojem poklicu delovali vsaj pet let.⁴⁷²

Po prenehanju francoske vladavine je avstrijska oblast, v katero so že pronicala načela o obrtni svobodi, začela s postopnim uvajanjem svojih zakonov; novi obrtni predpisi so bili objavljeni leta 1814. Vse obrti, obstoječe in nove, so bile le osebne. Obrtne pravice za komercialne in policijske obrti so podeljevale pristojne okrajne oblasti, v Ljubljani magistrat; pri podeljevanju komercialnih obrti so morali upoštevati načelo obrtne svobode in ne več popuščati duhu monopola ali cehovstva. Kandidati za špecerijske in manufakturne trgovine so morali kljub temu še vedno izpolnjevati določene pogoje: predložiti so morali spričevala o opravljeni učni in pomočniški dobi ter dokazati, da imajo potreben obrtni kapital, za kramarije pa so omejili izdajanje dovoljenj.⁴⁷³

⁴⁶⁶ Rudolf Andrejka, *Ob stoletnici zastopstva ljubljanskih trgovcev*, v: TT, št. 10, 1934.

⁴⁶⁷ *Razvoj ljubljanske trgovine od fevdalnih dob do socializacije gospodarstva*, str. 4.

⁴⁶⁸ Po starih mestnih privilegijih se Židje niso smeli naseljevati v Ljubljani.

⁴⁶⁹ Valenčič, *Židje v preteklosti Ljubljane*, str. 43.

⁴⁷⁰ Valenčič, *Ljubljanska trgovina od začetka 18. do srede 19. stoletja*, str. 45–50.

⁴⁷¹ *Razvoj ljubljanske trgovine od fevdalnih dob do socializacije gospodarstva*, str. 7.

⁴⁷² Jan. Zbiral, *Iz zgodovine ljubljanskega trgovstva*, v: TT, št. 12, 1928.

⁴⁷³ Valenčič, *Ljubljanska trgovina od začetka 18. do srede 19. stoletja*, str. 51.

Ker je bilo s francosko zasedbo konec ljubljanskega trgovskega ceha, avstrijska oblast pa ga ni obnovila, so si trgovci prizadevali vsaj za svoje zastopstvo. Pobudnik tega gibanja je bil trgovec Ferdinand Josef Schmidt, ki je pozneje ustanovil tudi gremialno šolo in prve zametke kasnejšega trgovskega bolniško podpornega sklada. Ljubljanski trgovci so prosili, da ustanovijo »trgovstvu kot najvažnejšemu meščanskemu sloju in gospodarski hrbtenici mesta Ljubljane zopet neko vrsto stanovskega zastopstva, da uvede v trgovsko življenje zopet času primerni red in daje vladi in magistratu zaželenih nasvete v trgovskih stvareh.« Vlogi je gubernij decembra 1832 ugodil in dovolil, da se ustanovi zastopstvo trgovcev, sestavljeno iz dveh do treh odbornikov oz. reprezentantov. Prvi izvoljeni zastopniki so bili poleg že omenjenega Schmidta še Franc Gregel in Janez Kristijan Kantz.⁴⁷⁴

Naslednje leto so ljubljanski trgovci prvič volili svoje zastopnike, ki bi naj v mestni upravi zastopali interese trgovstva, njihova najpomembnejša naloga pa je bila soodločanje pri podeljevanju trgovinskih dovoljenj. Trgovstvo s svojim zastopstvom je bila sicer zelo rahlo organizirano, vendar je s solidarnostjo uspešno uveljavljala stanovske koristi; zlasti je bilo uspešno pri ustanovitvi Mahrove trgovske šole ter pri trgovsko podpornem in bolniškem društvu za trgovske pomočnike.⁴⁷⁵

Leta 1834 je bila z odlokom c.kr. ilirske deželne vlade v Ljubljani ustanovljena reprezentanca trgovskega stanu. Z njo in pa z Mahrovo trgovsko šolo, katere iniciator je bila tudi omenjena reprezentanca, so bili postavljeni temelji nadaljnjemu stanovskemu gibanju ljubljanskega trgovstva.⁴⁷⁶ Trgovinsko zastopstvo se je obdržalo do 1851. leta; z ustanovitvijo Trgovinske in obrtne zbornice za Kranjsko v Ljubljani 1850. leta, katere prvi predsednik je postal trgovec Lambert Karl Luckmann, je namreč zastopstvo postalo odveč.⁴⁷⁷ Reprezentanca trgovskega stanu je tako 1851. leta prešla pod okrilje Trgovinske in obrtne zbornice, ki je odtlej zastopala interese trgovstva in opravljala tudi blagajno in Mahrovo šolo.

Kot je bilo že omenjeno, je bila ljubljanska trgovina pomemben posrednik manufakturnih izdelkov, ki so prihajali iz Francije in Italije na eni in iz nemških dežel na drugi strani. V ljubljanskih skladiščih so skladiščili velike transporte carinskega blaga, ki je s parizarji prihajalo iz Trsta in Goriške in katerega so ljubljanski trgovci po ocarinjenju prodajali naprej v alpske pokrajine in v Podonavje. Pomembne mestne vpadnice so bile tako poleg Tržaške in Dunajske ceste še Karlovška (preko Novega mesta in Gorjancev do Vojne krajine in naprej v Turčijo) ter Celovška cesta (preko Gorenjske preko Jezerskega in Ljubelja na Koroško).⁴⁷⁸

V prvi polovici 19. stoletja sta bili v Ljubljani najpogostejši dve vrsti trgovin:⁴⁷⁹

- z manufakturnim blagom (*s suknom in krojnim blagom*); včasih so v njih prodajali še galanterijsko blago ali pisarniške potrebščine.
- s špecerijskim in materialnim blagom; med slednjega so sodila semena, zelišča, smola, terpentin, soli, maščobe, kemični proizvodi ipd.; pogosto so v teh trgovinah prodajali tudi železino, barve itd.

⁴⁷⁴ Rudolf Andrejka, *Ob stoletnici zastopstva ljubljanskih trgovcev*, v: TT, št. 10, 1934.

⁴⁷⁵ Valenčič, *Ljubljanska trgovina od začetka 18. do srede 19. stoletja*, str. 53.

⁴⁷⁶ *Ob petdesetletnici Gremija trgovcev v Ljubljani*, v: TT, št. 4, 1931.

⁴⁷⁷ Valenčič, *Ljubljanska trgovina od začetka 18. do srede 19. stoletja*, str. 55.

⁴⁷⁸ *Razvoj ljubljanske trgovine od fevdalnih dob do socijalizacije gospodarstva*, str. 5-6.

⁴⁷⁹ Valenčič, *Ljubljanska trgovina od začetka 18. do srede 19. stoletja*, str. 64-69.

Poleg le-teh je bilo še nekaj trgovin z nürnberškim blagom, pa s pisarniški potrebnimi in knjigami.⁴⁸⁰ Med vidnejšimi trgovci v tem obdobju velja omeniti Lamberta Karla Luckmanna (trgovca z materialnim blagom in špediterja), Fidelisa Terpinca (trgovca z deželnimi pridelki in špediterja), Antona Krisperja (trgovca z galanterijo in kolonialnim blagom – v hiši, v kateri se je rodila Primičeva Julija⁴⁸¹), Franca Ksaverja Souvana (trgovca z manufakturo), Nikolaja Recherja (žitnega trgovca) in Janeza Raumgartnerja (trgovca z žitom in deželnimi pridelki).⁴⁸² Sredi 19. stoletja v Ljubljani še ni bilo stalno naseljenih judovskih trgovcev; tisti judovski trgovci in krošnjariji, ki so tedaj prodajali v mestu, se niso poskušali v njem naseliti, čeprav sta tako zakonodaja kot tudi gospodarski razvoj povečevala možnost preseljevanja in menjavanja bivališča tudi za Jude. V času pred uveljavitvijo temeljnega državnega zakona o splošnih pravicah državljanov 1867. leta so se Judje, ki so prihajali v Ljubljano po trgovskih opravkih, v mestu zadrževali le krajši čas. Ker je mesto odklanjalo njihov sprejem v občinsko zvezo, se v Ljubljani niso mogli stalno naseliti in opravljati gospodarskih dejavnosti. Na Kranjskem so mogli trgovati le kot krošnjariji, ukvarjali so se tudi s trgovinskimi posredovalnimi posli. Tudi potem, ko je bila Judom priznana pravica do naselitve in opravljanja pridobitnih dejavnosti (1867), so v mesto prišli le redki posamezniki, med njimi (znova) največ krošnjariji.⁴⁸³

Iz oglasov ljubljanskih trgovinskih firm razberemo, da je imela ljubljanska manufaktura trgovina na zalogi najmodernejše francosko luksuzno blago, po katerem je bilo dosti povpraševanja. So pa ljubljanski trgovci dajali zaslužek tudi domačim obrtnikom – žimarjem, sitarjem, slamnikarjem in rešetarjem – katerim so odpirali domače in tuje tržišče.⁴⁸⁴

V trgovini na drobno, namenjeni zadovoljevanju potreb domačih potrošnikov, se je v tem času povečalo število obratov. Število manufakturnih trgovcev se je podvojilo, prav tako tistih s špecerijskim blagom, med katerimi so bili tudi špediterji. Naraslo je tudi število drugih trgovin, a so ne glede na to ostajale še vedno maloštevilne. Leta 1822 je bilo v mestu največ trgovin z mešanim blagom, je pa njihovo število do leta 1856 precej upadlo. Nasproten trend je opazen pri trgovinah z manufakturnim, mešanim in galanterijskim blagom ter trgovinah z muzikalijami, knjigami in papirjem; pri omenjenih strokah se je njihovo število v tridesetih letih več kot podvojilo. Nespremenjeno je ostalo število trgovin s platnom, na novo pa so se sredi 19. stoletja pojavila prodajna skladišča. Njihovo število ni bilo zanemarljivo, v njih pa so nekatere tovarne prodajale svoje proizvode; ta razvoj je bil povezan tako z napredujočo industrializacijo kot tudi z uvedbo železnice, ki je Ljubljano povezala z gospodarsko razvitejšimi deželami, od koder so prihajali tovarniški izdelki. Obraten razvoj kot pri trgovini na drobno je bil opazen pri trgovcih z žitom: tranzitna trgovina z ogrskim žitom je nazadovala, ker je železniški promet omogočil neposreden prevoz iz žitorodnih dežel v Trst in zato so ljubljanski trgovci opuščali trgovanje z žitom.⁴⁸⁵ Uvedba železnice je seveda vplivala tudi na trgovinski utrip: povečala se je tuja konkurenca, čolnarjenje in tovorjenje je usahnilo.

⁴⁸⁰ To področje je urejal knjigotrški red iz 1806. leta.

⁴⁸¹ Kopriva, *Ljubljana skozi čas*, str. 53.

⁴⁸² Valenčič, *Ljubljanska trgovina od začetka 18. do srede 19. stoletja*, str. 80-84.

⁴⁸³ Valenčič, *Židje v preteklosti Ljubljane*, str. 55, 57.

⁴⁸⁴ *Razvoj ljubljanske trgovine od fevdalnih dob do socializacije gospodarstva*, str. 8.

⁴⁸⁵ Valenčič, *Ljubljanska trgovina od začetka 18. do srede 19. stoletja*, str. 69.

Poleg trgovcev so bili v mestu še kramarji, ki so smeli prodajati le določene artikle (kasneje so tovrstno prodajo prevzele galanterijske trgovine). Lesene kramarske hišice so stale na Čevljarskem in Špitalskem mostu že v 18. stoletju, v prvi polovici 19. stoletja pa so jih zaradi poglobitve Ljubljane z mostov umaknili. Nadomestile so jih zidane prodajne hišice na Slonovi (kasneje Prešernovi, danes Čopovi) ulici, ki je tako sredi 19. stoletja postala neke vrste ljubljanski bazar.⁴⁸⁶

Sredi 19. stoletja, ko se je v južnih deželah zaradi trtnih boleznih zmanjšala proizvodnja vina, se je razmahnila tudi vinska trgovina. Ljubljanski trgovci so kupovali rdeča ogrska vina in jih izvažali v Italijo, posredovali pa so tudi pri prodaji kranjskih in štajerskih vin, ki so šla v Trst. Na novo se je v Ljubljani začela razvijati lesna trgovina; v mestu so imele zastopnike (*faktorje*) nekatera tuja podjetja, ki so trgovala zlasti z Italijo.⁴⁸⁷

Povečanje tranzitnega trgovinskega prometa skozi Ljubljano je povečalo potrebe po špedicijski dejavnosti. Ko pa je po južni železnici stekel železniški promet do Ljubljane, so za špediterje nastopili težji časi. A so se znašli: združili so se v Združeno špedicijsko pisarno pod zaščito železniške uprave in začeli s pretovarjanjem blaga z železnice oz. na železnico. A nov udarec za špedicijsko dejavnost je sledil z izgradnjo železnice do Trsta.⁴⁸⁸ Z dokončanjem južne železnice se je konjunktura ljubljanske trgovine končala: številna podjetja so svoj sedež prenesla iz Ljubljane v Trst, ljubljanski tranzitni trgovci so bili prisiljeni poiskati nova tržišča. Toda po drugi strani se je po izgradnji železnice v Ljubljani povečalo tako število prebivalstva nasploh (leta 1857 že 20.747 prebivalcev) kot tudi trgovcev (priseljevali so se iz drugih delov Avstrije, Bavarske, Švice, Benečije). Cvetele so tako špecerijska, manufakturna, železarska, kot tudi lesna in žitna trgovina. Po zbornični statistiki je leta 1856, ko je bila konjunktura ljubljanske trgovine na višku, mesto štelo 155 protokoliranih trgovcev, med njimi 32 z manufakturnim in vsakdanjim (*krojnim in kurentnim*) blagom, 38 špeceristov, 16 trgovcev s surovinami, 8 z nürnberškim (*norimberskim*) blagom in galanterijo, 4 železninarje, 4 platnarje in trgovce s perilom, 4 knjigarne in antikvariate, 11 tovarniških in trgovinskih skladišč ter 2 trgovini s papirjem, ki so skupaj zaposlovali 197 ljudi. Neprotokoliranih trgovinskih obratov je bilo seveda dosti več. Še enkrat omenimo, da so se trgovinski obrati delili na:

- policijske obrti, ki so se smele izvrševati le v mestu: prodaja masla, sira, kisa, rib, sadja, detajlna trgovina z žitom in moko, branjarija, prodaja poljskih pridelkov, živil drobnice in divjačine, mila in sveč ter drobna prodaja lesa in drv;
- komercialne obrti, ki so poslovale tudi izven kraja stajališč: stojničarji, kramarji, sejmarji, prodaja bombažnih, lončarskih in steklarskih izdelkov, suhe robe, žebeljev, smodnika usnja, in igrač.

Ista statistika navaja 51 kramarjev, sejmarjev in stojničarjev, 109 prodajalcev živil, 48 prodajalcev sadja, 19 mokarjev, 11 trgovcev z bombažnimi izdelki ter 15 trgovcev z usnjem in 13 starinarjev.

⁴⁸⁶ Več o tem v: Rudolf Andrejka, *Zgodovina kramarskih hišic v Prešernovi ulici*, v: *Kronika slovenskih mest*, 1938: št. 1, str. 17-22; št. 2, str. 65-72; št. 3, str. 129-133; št. 4, str. 203-208.

⁴⁸⁷ Valenčič, *Ljubljanska trgovina od začetka 18. do srede 19. stoletja*, str. 74.

⁴⁸⁸ *Ibidem*, str. 76-78.

Po ukinitvi fevdalizma je vlada iskala novo oporo tudi v stanovskih organizacijah. Tako je oktobra 1848. leta izšel provizoren predpis,⁴⁸⁹ leta 1850 leta zamenjan z zakonom, na podlagi katerega se je leto kasneje tudi v Ljubljani ustanovila Kranjska trgovinska in obrtna zbornica. Delovati je začela v dveh sobah magistrata, članstvo pa je bilo omejeno le na ljubljanske protokolarane trgovce in obrtnike, ki so plačevali določen davek od dejavnosti.⁴⁹⁰

Sredi druge polovice 19. stoletja je sledila zaostritev odnosov med nemškim in slovenskim prebivalstvom; mednacionalni boj se je iz političnega prenesel tudi na gospodarsko področje. Tako ne preseneča pisanje v Slovenskem narodu: »Začenja se tiha agitacija, katera našim slovenskim ljudem govori: kupuj vse, česar trebaš in kar moreš pri slovenskem narodnem trgovcu. V štacuno nemškutarjevo, v delavnico ponemčenega in tistega, ki z nemškutarji vleče, voli in vpije – pa ne hodi. Svoji k svojim!« Nemci so jim kasneje vrnili s »strogo zaupno« brošuro Vodnik po poslovnem svetu v Ljubljani, s pomočjo katere bi se lahko potrošniki pravilno odločali, saj so bili v njej po panogah naštetih nemški trgovci in obrtniki.⁴⁹¹ V Ljubljani so leta 1875 Slovenci z geslom »Ali ni lepše trgovati, če ostanemo med sabo« pozivali na bojkot pripadnikov druge nacionalnosti, torej Nemcev. Medsebojno (obojestransko) bojkotiranje in celo nagajanje na poslovnem področju se je nadaljevalo vse do konca monarhije. Ti bojkoti so posledično na eni strani prispevali k homogenizaciji na obeh straneh, po drugi pa so izločili konkurenco in »izbranim« omogočili večji dobiček.⁴⁹² Leta 1892 so v Ljubljani spremenili imena nekaterih trgov in ulic: »V bodoče bode jim dajala samo slovenska imena. To je naravno za prvo slovensko mesto.«⁴⁹³ Med Nemci je nastalo veliko vznemirjenje, prepričani so bili, da se kranjskim Nemcem dela velika krivica in da »tega slovenskega nasilstva vlada nikdar pripustila ne bode«. Deželna vlada se je zbal hrupa in da bi imela mir, je poslala mestnemu zboru odlok, s katerim so razveljavili imenovani sklep, češ, da je v protislovju z ustavo, po kateri imajo vse narodnosti enake pravice in da se vzpostavijo dvojezične table.⁴⁹⁴

Med izvoznimi strokami ljubljanske trgovine je pomembno mesto zavzemala trgovina z deželnimi pridelki, npr. s semeni, fižolom (Trst, Reka, Francija, Velika Britanija, Egipt), krompirjem (Primorje, Dalmacija) in ljubljanskim zeljem (Trst, Egipt, Nemčija). Pomemben je bil tudi izvoz sadja – gorenjskih jabolk in dolenskih suhih sliv – nezanemarljiv je bil tudi izvoz lubja, ježic in pepelike. Sredi druge polovice 19. stoletja pa se je tudi ljubljanske trgovine močno dotaknila depresija, ki je zavladovala v širšem geografskem prostoru.⁴⁹⁵

Leta 1880 je v Ljubljani živelo od trgovine in denarništva 7,8 % prebivalstva (2.055 oseb, vključno s vzdrževanimi) leta 1900 8,9 % (3.257 oseb), leta 1910 pa že 11,4 % (4.753 oseb);⁴⁹⁶ v treh desetletjih je to število naraslo za 137 %. Leta 1902 je bilo v Ljubljani

⁴⁸⁹ Postava za napravo kupčistvinih kamer.

⁴⁹⁰ Razvoj ljubljanske trgovine od fevdalnih dob do socializacije gospodarstva, str. 10-14.

⁴⁹¹ Dragan Matić, Svoji k svojim ali: V štacuno nemškutarjevo ne hodi! v: Slovenska kronika XIX. stoletja, 2 zv., str. 280.

⁴⁹² Žarko Lazarević, Prepletenost gospodarstva in nacionalizma in jugoslovanski državi, v: PNZ, št. 2, 2005, str. 33.

⁴⁹³ Domovina, št. 13, 2. 7. 1892.

⁴⁹⁴ Domovina, št. 6, 2. 8. 1892.

⁴⁹⁵ Razvoj ljubljanske trgovine od fevdalnih dob do socializacije gospodarstva, str. 19.

⁴⁹⁶ Ibidem, str. 27.

557 trgovinskih obratov, ki so zaposlovali 1.480 delavcev in nameščencev.⁴⁹⁷ Trgovina je najbolj razvita na levem bregu Ljubljani, v novejšem delu mesta. Da pa jih je bilo še vedno zelo veliko na Mestnem in Starem trgu, je vzrok v tradiciji – tu je bilo včasih središče ljubljanske trgovine. Za razliko od trgovine, ki je skoncentrirana v centru mesta, se je obrt razporedila tudi po periferiji; ne nazadnje tudi zato, ker so bili tam prostori za delavnice dosti cenejši.⁴⁹⁸

Na občnem zboru gremija trgovcev v Ljubljani 18. julija 1905, katerega se je udeležilo nekaj več slovenskih trgovcev kot nemških, so slovenski trgovci prvič dobili večino; po izvolitvi novega načelstva – načelnik je postal veletrovec Ivan Knez, njegov namestnik pa Franc Souvan – so nemški člani zapustili dvorano. V nadaljevanju občnega zbora so izvolili člane organov gremija. Zastopništvo ljubljanskih trgovcev je tako prešlo v slovenske roke; novoizvoljeno načelstvo pa si je za eno osrednjih nalog zadalo skrb za gremialno šolo.⁴⁹⁹

Avgusta 1910 je bil v Ljubljani velik narodnogospodarski kongres, katerega namen je bil poglobiti stike med slovanskimi narodi in med stanovskimi organizacijami. Po tem kongresu so slovenski trgovci res navezali stike s češkimi industrialci.

Prva svetovna vojna je terjala davek tudi od trgovcev; veliko je bilo mobiliziranih, ostali so se soočali z gospodarsko krizo in pomanjkanjem blaga. Po končani vojni je število trgovinskih obratov ponovno naraslo. Potreba po tesnejšem sodelovanju in solidarnosti vsega trgovstva je leta 1920 rezultirala v Zvezi trgovskih gremijev za Slovenijo, katere načelnik je postal Ivan Jelačin. S popolno gospodarsko preusmeritvijo v novi državi pa so za gospodarstvo nastopili težji časi: v ospredje so stopili problemi zakonodaje, carin, davkov itd. Tudi Zakon o pobijanju draginje je prispeval, da je ljubljansko trgovstvo pred Mestnim domom organiziralo velik protestni shod ljubljanskega trgovstva.⁵⁰⁰ Vojaške oblasti so v ljubljanskih trgovinah rekvirirale blago za potrebe vojske, posebne komisije so nadzirale zaloge in vdirale v trgovinska skladišča. Ustanavljale so se vojno-preskrbovalne centrale in oskrbovalni zavodi, ki so prevzeli razdeljevanje živil (žita, moke, mesa) prebivalstvu. Po zlomu Avstro-Ogrske je v rokah ljubljanskih trgovcev ostalo za milijonske vrednosti vojaških certifikatov in potrdil o rekviziciji blaga ter terjatev proti avstrijskemu erarju – a vse to je čez noč ostalo brez vrednosti. Dobroimetja pri poštni hranilnici in na računih so ostala nelikvidna, rezervni in pokojninski skladi pa so bili polni vojnih posojil. Prve mesece po končani vojni so tako tudi v Ljubljani vladale kaotične razmere. Po izgubi Primorske, pa tudi Koroške, so v Ljubljano množično prihajali begunci, ki so tu videli svojo eksistenčno rešitev. Po prvi svetovni vojni, ko so se razmere vsaj deloma normalizirale, so namreč mnogi videli priložnost za vir dobrega zaslužka ravno v trgovini. Tako so množično vznikale nove trgovine in leta 1921 je bilo pri ljubljanskem gremiju že 1.211 obratov, od tega 302 protokoliranih podjetij. Članstvo je naraščalo vse do leta 1925 (1.363 članov) oz. 1926 (511 protokoliranih firm). Na vrhuncu konjunktornega vala je ljubljanska trgovina štela 1.368 obratov, ki so pripadali 50 strokam. Za ljubljansko razpošiljalno in tranzitno trgovino je bilo pomembno odprtje javnih in carinskih skladišč

⁴⁹⁷ Drago Potočnik, *Statistični doneski k zgodovini ljubljanske trgovine*, v: TT, št. 4, 1931.

⁴⁹⁸ SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 125, Delavsko zavarovanje: *Letno poročilo OUZD v Ljubljani za leto 1934*, Ljubljana 1935.

⁴⁹⁹ *Raznoterosti*, v: STV, št. 8, 1905.

⁵⁰⁰ *Ob petdesetletnici Gremija trgovcev v Ljubljani*, v: TT, št. 4, 1931.

1926. leta.⁵⁰¹ Tudi za Ljubljano velja – podobno kot za Maribor in Celje –, da se je zaradi močnega industrijskega zaledja razvijala v industrijsko (pa seveda tudi uradniško in univerzitetno) mesto.

Leta 1929 je bilo v Ljubljani štirikrat več trgovin kot leta 1914,⁵⁰² leta 1929 pa jih je bilo že 1.384: 301 trgovina z mešanim, špecerijskim in kolonialnim blagom, 92 trgovin z manufakturo, 32 trgovin z modnim blagom, 32 trgovin s konfekcijo, 47 trgovin s čevlji, 21 trgovin s kolesi in avtomobili, 125 je bilo branjevcev, 122 sejmarjev, 155 trgovinskih agentur in komisijskih trgovin ter 457 ostalih trgovin. Vzporedno s specializacijo trgovin se je razvijala tudi organiziranost trgovcev: že leta 1926 so ustanovili sekcijo špeceristov in kolonialistov, zatem sekcijo trgovcev z deželnimi pridelki, pa z manufakturnim in modnim blagom, nadalje sekcijo trgovcev s papirjem, pa lesnih trgovcev in končno še sekcijo trgovcev s kurivom.

V dobi velike gospodarske krize je število trgovinskih obratov v Sloveniji padalo; samo v letih 1933 in 1934 je nad 4.100 trgovcev odjavilo svoje obrate. Leta 1932, ko je val krize v Sloveniji dosegel višek, je bilo razglašanih 93 stečajev in 206 poravnjav. Med veliko gospodarsko krizo ljubljanska trgovina sicer ni upadla v tolikšni meri kot drugod po Sloveniji, je pa bila prisiljena ukiniti kreditno poslovanje ter uvesti gotovinsko plačevanje. Podobno je zaradi uvedbe kliringa zašla v težave izvozna trgovina.⁵⁰³ V izogib posledicam, ki so nastale pri 735 insolvencah⁵⁰⁴ v Sloveniji v letih 1931–1934, je ljubljansko trgovstvo osnovalo svojo lastno kreditno informacijsko centralo Društvo veletrgovcev in industrijcev; uvedli so kartotečno evidenco premoženjskega stanja in dolgov posameznih trgovinskih podjetij. Z zaupnimi opozorili in izkazi o zadolževanju in plačilni nezmožnosti posameznih podjetij so prav gotovo preprečili marsikateri stečaj. Padec blagovnega prometa v ljubljanski trgovini potrjuje tudi slika prometa ljubljanske carinarnice:

Tabela 3: Promet ljubljanske carinarnice v letih 1925–1937 (v din)⁵⁰⁵

Leto	Uvozne carine	Izvozne carine
1925	121,051.251,12	5,485.294,58
1929	152,154.429,48	1,065.035,28
1930	150,849.488,20	356.029,96
1931	115,637.804,92	370.204,45
1932	81,046.668,70	280.999,40
1933	67,028.442,30	205.741,80
1934	64,033.137,31	155.815,55
1935	57,986.598,11	153.329,00
1937	76,700.000,00	260.391,00

⁵⁰¹ Razvoj ljubljanske trgovine od fevdalnih dob do socializacije gospodarstva, str. 30-38.

⁵⁰² V Ljubljani je preveč trgovin! v: TT, št. 11, 1929.

⁵⁰³ Razvoj ljubljanske trgovine od fevdalnih dob do socializacije gospodarstva, str. 38-42.

⁵⁰⁴ Prezadolženost, nezmožnost plačevanja.

⁵⁰⁵ Razvoj ljubljanske trgovine od fevdalnih dob do socializacije gospodarstva, str. 41.

Ob začetku druge svetovne vojne, leta 1941, je bilo v Ljubljani 1.358 trgovin: z mešanim blagom 352, s sadjem in zelenjavo 118, z mesom 148, s kruhom 71, z manufakturnim blagom 69, z usnjem in čevlji 66, z mlekom in mlečnimi izdelki 62, s slaščicami 55, s kmetijskimi pridelki 53, s tekstilnim blagom 45; v mestu je bilo še nekaj prodajaln z galanterijo, s papirjem in šolskimi potrebščinami ter nekaj deset trafik.⁵⁰⁶

GRAVITACIJSKO OBMOČJE

Leta 1902 je gravitacijsko območje ljubljanske trgovine – če upoštevamo samo politični oz. sodni okraj – zajemalo več kot 62.000 prebivalcev.⁵⁰⁷ Glavni trgovinski obrati so bili – tako kot dotlej – skoncentrirani v središču mesta, na periferiji in v predmestjih se je razvijala trgovina z mešanim blagom – ponudba je bila pač prilagojena tamkajšnjemu prebivalstvu.

Po prvi svetovni vojni se je središče mesta in s tem tudi trgovinski utrip pomaknil proti severozahodu, v novejši in moderni del mesta, na levi breg Ljubljanice. Kljub temu pa sta Mestni in Stari trg obdržala vse lastnosti trgovinskega predela. Na Mestnem trgu je bil dnevni trg (tržnica), tu in v sosednji Špitalski ulici so bile najznamenitejše ljubljanske trgovine – razen žitnih in špedicijskih, ki so imele sedež v Kapucinskem predmestju in Gradišču.⁵⁰⁸ Trgovinski značaj Mestnega in Starega trgu izhaja iz tradicije, saj se tukaj ljubljanska trgovina najbolj skoncentrirala, specializirala in dajala centru mesta svoj značaj.⁵⁰⁹

Trgovine z mešanim blagom so bile značilne za predmestne in primestne predele. Trgovin tega tipa je bilo v Ljubljani tudi največ, leta 1925 kar 180 obratov. V centru mesta pa je bila trgovina izrazito specializirana; posamezna podjetja so delovala kot veletrgovine, saj so pri njih nabavljali blago manjši trgovci, in to ne samo iz Slovenije, temveč tudi iz Dalmacije, Vojvodine in Bosne. In kakšna je bil zastopanost ostalih trgovinskih strok? Leta 1930 je bilo v Ljubljani 48 trgovcev s špecerijskim in kolonialnim blagom, 55 z manufakturno, 73 s konfekcijskim in modnim blagom, 42 z galanterijo, 40 z usnjem in čevlji, 47 s papirjem in pisarniški potrebščinami, 21 z železnino, 32 s kolesi in avtomobili, 21 z elektrotehničnimi predmeti in radio potrebščinami ter 32 z deželnimi pridelki. Med detajlnimi obrati pa je bilo 176 prodajalcev živil, sadja in zelenjave, 38 delikates, 38 mlekarn, 30 trgovcev z vinom, 11 drogerij, 14 trgovin z zlatnino in srebrnino, 18 trgovin z ročnimi deli ter 49 kramarjev in branjevcev. Med pomožnimi trgovinskimi obrati je bilo 6 špedicijskih podjetij ter 107 agentur in komisijских skladišč. Število sejmarjev je bilo 73,⁵¹⁰ kar je kljub razviti podeželski trgovini in za tedanje razmere dobrim prometnim zvezam relativno dosti.

⁵⁰⁶ Šorn, *Življenje Ljubljančanov med drugo svetovno vojno*, str. 267.

⁵⁰⁷ *Spezialortverzeichnis der Österreichischen Länder – VI: Krain*, str. 44.

⁵⁰⁸ Rudolf Andrejka, *Trgovsko življenje Ljubljane pred sto leti*, v: TT, št. 6-7, 1934.

⁵⁰⁹ SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 84, *Jubilejna publikacija statističnih podatkov OUZD*, 1. 7. 1932.

⁵¹⁰ *Razvoj ljubljanske trgovine od fevdalnih dob do socializacije gospodarstva*, str. 37-38.

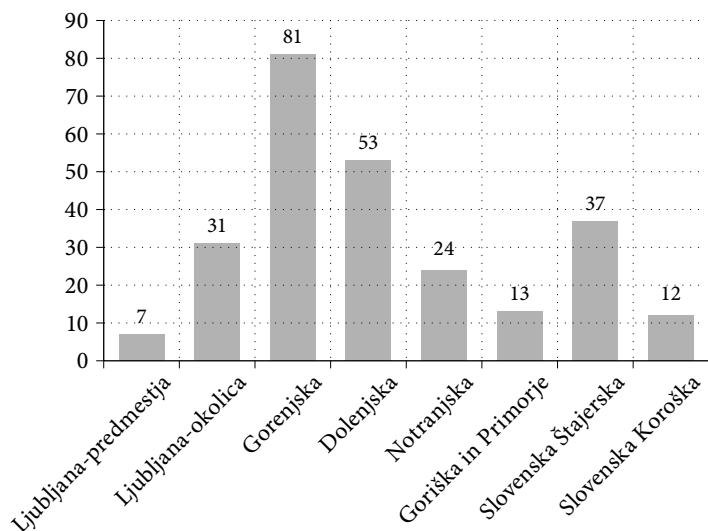


Pogled na Aleksandrovo cesto, trideseta leta 20. stol. (MNZS).

STRUKTURA

Že iz do sedaj povedanega lahko sklepamo, da so k številu ljubljanskega trgovstva, ki je naraščalo zlasti konec 19. in v začetku 20. stoletja, pripomogle tudi migracije. V starejših obdobjih (npr. konec 18. stoletja) je bilo opazno veliko število italijanskih trgovcev, kasneje (v prvi polovici 19. stoletja) trgovcev iz nemških in avstrijskih dežel, zatem (druga polovica 19. stoletja) iz čeških dežel. Manjši je bil dotok priseljencev iz Hrvaške, precej večji iz Ogrske. Najmočnejša pa je bila v 19. stoletju priselitev iz slovenskega ozemlja. Tako se je največ trgovcev v Ljubljano priselilo iz Gorenjske, sledila je Dolenjska, zatem Štajerska, manj jih je bilo s Primorske, saj sta tam ljudi privabljala Trst in Reka. Trgovski tovariš je na osnovi podatkov, ki prav gotovo niso popolni, objavil seznam v Ljubljano priseljenih trgovcev glede na njihov izvor.

Graf 11: V Ljubljano priseljeni trgovci s slovenskega ozemlja v 19. stoletju⁵¹¹



Pogojno lahko s temi podatki primerjamo podatke iz popisa prebivalstva 1931. leta, in sicer del, kjer so navedeni podatki o prebivalstvu Ljubljane po rojstnem kraju in poklicu.⁵¹² Iz poklicne skupine »trgovina in promet« je v mestu živel 14.348 prebivalcev. Od tega jih je bilo 11.334 rojenih na ozemlju Dravske banovine, 395 na območju Jugoslavije, 2.619 pa v drugih državah (Italiji, Avstriji, Češkoslovaški, Nemčiji, Rusiji in drugih). Od Ljubljančanov, rojenih na območju Dravske banovine, jih je bilo seveda največ rojenih v Ljubljani, potem pa sledijo Gorenjska, Štajerska, Dolenjska, Notranjska in Koroška. S priseljevanjem iz slovenskih pokrajin se je v Ljubljani krepil slovenski element, ne samo v trgovini, ampak v ljubljanskem gospodarstvu nasploh. Posledično je na Kranjskem kot občevalni jezik že pred prvo svetovno vojno močno prevladovala slovenščina. Novi prebivalci so ob prihodu v mesto morali rešiti tudi svoj eksistenčni problem: »V obdobju med obema vojnama v Ljubljani praktično ni bilo lastniških stanovanj. Večji trgovci (Verlič, Adamič, Prelog, Vok, Hribar itn.) so večinoma gradili večstanovanjske hiše prav kot mestna občina ljubljanska ali pokojninski zavod in si tako z najemninami ustvarjali rento.«⁵¹³

Leta 1940 je v Ljubljani živel tudi 158 Judov; od teh jih je nekaj prišlo iz držav, kjer so jih že začeli preganjati. Med njimi je bilo največ trgovcev, kar 22, toda večjega vpliva niso imeli v nobeni trgovinski stroki, še manj pa v trgovini na splošno.⁵¹⁴

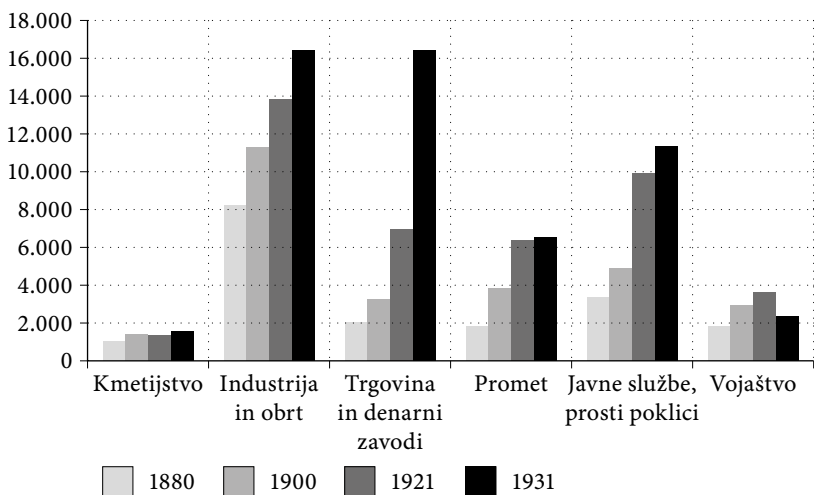
⁵¹¹ Rudan, *Doneski k priselitvenemu problemu ljubljanskega trgovstva*, v: TT, št. 10, 1934.

⁵¹² Adolf Vogel, *Kronika mesta Ljubljane v številkah*, v: Kronika slovenskih mest, št. 1, 1939, str. 112-113.

⁵¹³ Tomaž Weber, *Rabutanje ali čudovite Kolbeznove hruške za Bežigradom*, v: Bela Ljubljana, str. 319.

⁵¹⁴ Valenčič, *Židje v preteklosti Ljubljane*, str. 66-67.

Graf 12: Zaposlene in vzdrževane osebe v Ljubljani v letih 1880–1931 po dejavnostih⁵¹⁵

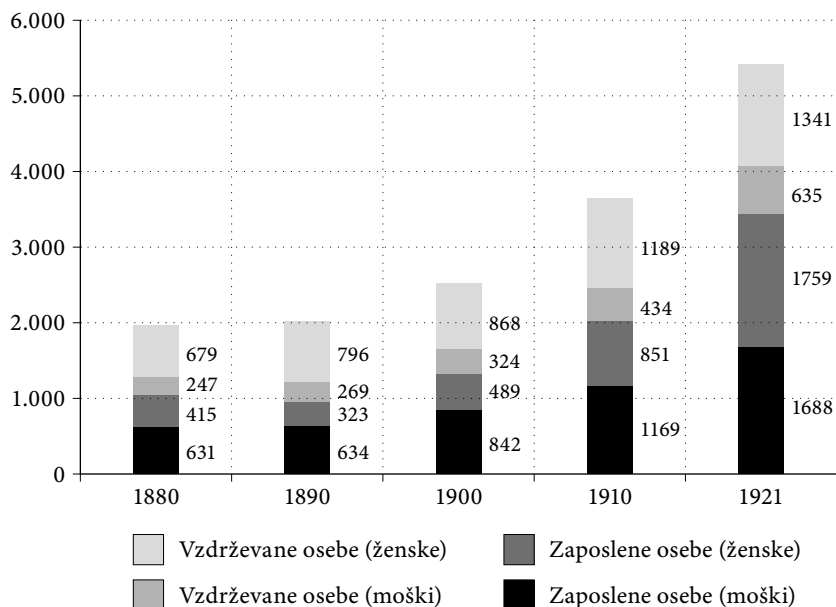


Iz analize strukture ljubljanskega gospodarstva glede na število zaposlenih v posameznih dejavnostih za obdobje 1880–1931 razberemo, da je leta 1880 največ ljudi živel od obrti in industrije; z leti se je ta delež samo še strmo dvigal in leta 1931 dosegel skoraj tretjino (27,5 %) vseh zaposlenih. Podoben trend, le v manjšem obsegu, je opazen pri trgovini, denarništvu in prometu; skupaj je leta 1931 od teh dejavnosti živel skoraj toliko ljudi kot od industrije in obrti (24 %). Velik porast števila zaposlenih je po letu 1920 zaznati v javnih službah – to je prav gotovo posledica umestitve Ljubljane v nov politični in gospodarski okvir v novi državi, posledica česar je bilo ustanavljanje državne in pokrajinske uprave ter novih delovnih mest le-tam. Pri številu vojaštva so sicer opazna manjša nihanja, a je njegov delež leta 1931 pristal pri 4 %. Edina panoga, ki ni prosperirala – relativno je sicer napredovala, a procentualno nazadovala –, je bilo kmetijstvo.

Izmed gospodarskih panog je v obdobju 1880–1921 prav trgovina doživela velik razmah. V tem času se je število oseb, ki so živele od trgovine, povečalo od 1.972 na 5.423, torej za več kot 175 %. Le denarništvu, prometu, javne službe in svobodni poklici so narasli v večji meri. Je pa pri tem potrebno povedati, da se teh podatkov ne da eksaktno primerjati, ker je avstrijska statistika v trgovino štela tudi poklice, ki so po prvi svetovni vojni prešli pod obrt, npr. gostilničarje, kavarnarje in postreščke, ne pa npr. trgovinskih skladišč (denarni posli) in špedicije (promet). Se pa to nekako izenači, namreč, kolikor je bilo pri trgovini netrgovinskih obratov, približno toliko je bilo trgovinskih pri ostalih strokah.

⁵¹⁵ Drago Potočnik, *Statistični doneski k zgodovini ljubljanske trgovine*, v: TT, št. 4, 1931. Podatki za leto 1931 povzeti po: Adolf Vogel, *Kronika mesta Ljubljane v številkah*, v: *Kronika slovenskih mest*, št. 1, 1939, str. 48–49.

Graf 13: Zaposlene in vzdrževane osebe v ljubljanski trgovini v obdobju 1880–1931 po spolu⁵¹⁶



V nadaljevanju analizirajmo strukturo zaposlenih in vzdrževanih oseb po njihovem statusu (za leto 1921 ni primerljivih podatkov, za leto 1931 pa ni podatkov o spolu).

Že na prvi pogled je opazna rast zaposlenih v ljubljanski trgovini; od 957 oseb v letu 1890 se je njihovo število povzpelo do 3.706 v letu 1931. Razmerje med moškimi in ženskami zaposlenimi osebami je bilo do prve svetovne vojne v korist moških; njihov delež je znašal dobrih 60 %. Leta 1921 pa se je razmerje že rahlo obrnilo v korist žensk in se je pozneje še stopnjevalo. Podobno rast kot pri zaposlenih pa lahko sledimo tudi pri vzdrževanem prebivalstvu: leta 1880 je bilo teh oseb 1.972, leta 1931 pa 6.052, torej trikrat več. Tudi med vzdrževanim prebivalstvom je bilo bistveno več žensk kot moških.

Tudi ženske so se samostojno udeleževale v trgovini celotno omenjeno obdobje, toda šele na prelomu iz 19. v 20. stoletje so prevladale in število samostojnih trgovk je preseгло število moških. Nameščenci so bili sprva izključno moški, po letu 1900 pa je število žensk v trgovini začelo naraščati (v tem času se je število žensk povečalo skoraj za osemkrat, število moških pa se je le podvojilo). Tudi porast delavcev v trgovini je bil dosti večji pri ženskah kakor pri moških. Občutno višji je tudi delež ženskih družinskih članov brez poklica, ki so pomagale v trgovini. Vsi ti podatki kažejo, da je bila ljubljanska trgovina do preloma stoletja še precej omejena in se je razvijala počasi. »Toda kakor je potres iz Ljubljane napravil moderno mesto, tako je tudi trgovina razvila živahnije delovanje.«⁵¹⁷ Razvoj trgovine v Ljubljani pa je – kakor je razvidno tudi iz spodnje statistike – temeljil na dotoku žensk v trgovino.

⁵¹⁶ Drago Potočnik, *Statistični doneski k zgodovini ljubljanske trgovine*, v: TT, št. 4, 1931.

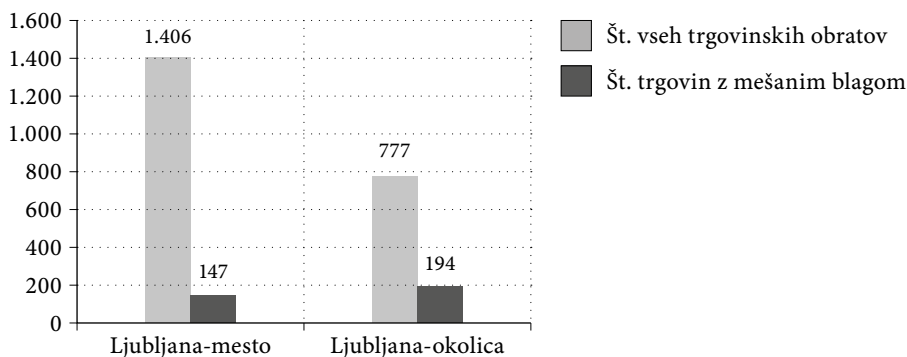
⁵¹⁷ *Ibidem*.

Tabela 4: V ljubljanski trgovini zaposlene osebe glede na status⁵¹⁸

Poklicni status	1880		1890		1900		1910		1931
	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	
Samostojne osebe	230	220	244	216	257	263	286	305	1250
Najemniki							2	3	
Nameščenci	89	5	236	49	116	19	213	149	852
Delavci	312	190	150	55	456	163	555	302	825
Vajenci							105	38	186
Dninarji			4	3	3			1	160
Družinski člani s poklicem					10	44	8	53	9
Skupaj osebe z lastnim poklicem	631	415	634	323	842	489	1.169	851	3.282
Družinski člani brez poklica	221	493	239	558	315	620	427	824	
Posli	26	186	30	238	9	248	7	365	424
Skupaj	878	1.094	903	1.119	1.166	1.357	1.603	2.040	3.706
Skupaj M + Ž	1.972		2.022		2.523		3.643		3.706

Iz statistike ljubljanske trgovine⁵¹⁹ v mestu in okolici lahko razberemo, da so prevladovala trgovine z mešanim blagom, locirane zlasti v predmestjih. Tudi razmerje med trgovinami z mešanim blagom in vsemi ostalimi je bilo značilno: v mestu je bil delež prvih 11-odstoten, v okolici pa 25-odstoten.

Graf 14: Razmerje med vsemi trgovinskimi obrati in trgovinami z mešanim blagom leta 1926⁵²⁰



Skoraj toliko je bilo tudi trgovin z živili in sadjem, nato pa so sledile konfekcijske, modne in manufakturne trgovine, pa trgovine s špecerijskim in kolonialnim blagom, papirjem in pisarniški potrebščinami, galanterijo, čevlji itd. Da je bila Ljubljana osrednje

⁵¹⁸ Drago Potočnik, *Statistični doneski k zgodovini ljubljanske trgovine*, v: TT, št. 4, 1931. Podatki za leto 1931 povzeti po: Adolf Vogelink, *Kronika mesta Ljubljane v številkah*, v: Kronika slovenskih mest, št. 1, 1939, str. 48-49.

⁵¹⁹ Drago Potočnik, *Statistični doneski k zgodovini ljubljanske trgovine*, v: TT, št. 4, 1931.

⁵²⁰ Ivan Mohorič, *Položaj trgovstva v Sloveniji l. 1926*, v: TT, št. 5, 1927.

mesto v Sloveniji, kjer se je skoncentrirala tudi veletrgovina, dokazujejo tudi podatki v visokem deležu posredovalnic, agencur in komisijskih trgovin. Ne smemo zanemariti tudi omembe vrednega števila sejmarjev, kramarjev, branjevcev in starinarjev, ki so delovali zlasti v stranskih ulicah.

V obdobju med svetovnjima vojnama so med oblikami družb prevladovala posamične firme, tesno so jim sledile družbe z omejeno zavezo. Prednosti posamičnih družb so bile hitra odzivnost, hitro izrabljanje konjunktura in trgovinskih priložnosti ter razpolaganje z danimi sredstvi. Nasprotno se je pri družbah z omejeno zavezo lahko v večji meri uveljavljala individualna spretnost družabnikov, ki so kot poslovodje dajali iniciativo in bili zanjo polno odgovorni.

Vse stroke, razen lesne, so kmalu ugotovile, da posameznik vedno težje uveljavlja svoje interese, zato so se začeli organizirati in povezovati. Najprej v lekarniški in drogerijski stroki (centralno založno skladišče Salus d.d.), zatem v špecerijski (centralno založno skladišče Sladkor d. z o. z.) in nazadnje še v živilski in kolonialni stroki (skupna nakupovalna zadruga trgovcev).⁵²¹

Osvetlimo sedaj še strukturo posameznih trgovinskih strok v Ljubljani.

Trgovina s špecerijskim blagom

Firma Anton Verlič, delikatese in špecerija, je bila ustanovljena 1925. leta in je bila dolgo časa največji in najlepši trgovinski lokal te stroke v Ljubljani; najprej je delovala na Špitalski ulici, nato se je preselila v bližnji Filipov dvorec. Kupcem je trgovina ponujala kvalitetno delikatesno, špecerijsko in kolonialno blago, leta 1925 je bila imenovana celo za dvornega dobavitelja. Lastnik Verlič je bil od leta 1926 predsednik sekcije ljubljanskih špecerijskih trgovcev, od leta 1938 pa podpredsednik Zveze trgovskih združenj za Dravsko banovino. Na njegovo pobudo je ljubljansko Združenje trgovcev ustanovilo fond za zgradbo zavetišča za obubožane trgovce, bil pa je tudi prvi, ki se je že leta 1927 potegoval za zavarovanje trgovskih pomočnikov pri Pokojninskem zavodu.

Začetki podjetja Anton Krisper segajo v sredino 18. stoletja, ko se je v Ljubljani naselil Angelo M. Alborghetti iz Bergama in na Mestnem trgu odprl trgovino. Nasledil jo je sin Jožef, katerega hči se je leta 1832 poročila z Antonom Krisperjem iz Slovenske Bistrice. Krisper je trgovino prevzel leta 1834, po njegovi smrti (dokončno leta 1913) pa se je preoblikovala v dva dela: za kolonialno in špecerijsko blago (Anton Krisper Coloniale; leta 1918 so jo prodali) ter galanterijsko in drobno blago (Anton Krisper); prvega je prevzel sin Jožef, drugega pa sin Valentin. »Vogalna hiša nasproti magistrata na Mestnem trgu v Ljubljani, v katerih so danes prostori založbe DZS, je bila nekoč last družine Krisper. V drugi polovici devetnajstega stoletja je bil Anton Krisper znan ljubljanski trgovec z blagom. Stari Ljubljančani so pripovedovali, kako so ljubljanskim gospem razvili bale blaga kar skozi okno v prvem nadstropju, tako da so lahko ocenile, kakšne barve je na dnevni svetlobi.«⁵²² Oba brata, Valentin in Jožef, sta bila izjemno podjetna in sta med drugim (so)ustanovila tovarno papirja v Radečah, papirnico v Vevčah, pa Trboveljsko premogokopno družbo. Podjetje Anton Krisper je hitro napredovalo in že pred prvo

⁵²¹ *Razvoj ljubljanske trgovine od fevdalnih dob do socializacije gospodarstva*, str. 40-42.

⁵²² Tomaž Weber, *Bale skozi okno*, v: Bela Ljubljana, str. 82-83.



Krisperjeva trgovina na Mestnem trgu, 1930 (ZAL).

svetovno vojno postalo veletrgovina.⁵²³ »Na vogalih Stritarjeve ulice pred magistratom sta stali mogočni hiši trgovcev Šmida in Krisperja. Oba sta imela trgovino z igračami. Konkurenta. Vendar sta imela oba dosti kupcev, zlasti pred Miklavžem in Božičem. /.../ Pred škofijo je bil vhod, izhod pa v sedanji Mačkovi ulici; povsod mikavno razstavljene igrače: police s punčkami, kockami, vlaki, pa žoge vseh velikosti in barv, ki so tako čudovito dišale in se bohотile v pisanih mrežah, razobešene po obešalniku.«⁵²⁴ Leta 1922 je podjetje Anton Krisper nasledil Erik Krisper ter ga postopoma preoblikoval v eno najmodernejših trgovinskih podjetij v Ljubljani, na svojem posestvu v Šiški pa je ustanovil tovarno čevljev.⁵²⁵ Med rednimi odjemalci Krisperjeve trgovine so bili člani vladarske družine Karađorđević, omeniti pa velja tudi, da je iz te trgovine izšla vrsta uglednih slovenskih trgovcev. Leta 1918 je postal lastnik podjetja Anton Krisper Coloniale Alojzij Lilleg, leta 1927 pa Josip Verlič. Slednji je leta 1934 preselil veletrgovino iz Javnih skladišč v svojo hišo na Tyrševi cesti (bivši Bavarski dvor). Po lastnikovi smrti 1939. leta je veletrgovino prevzela njegova žena.⁵²⁶

⁵²³ *Oris nekaterih važnejših kulturnih in gospodarskih ustanov in podjetij*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 630, 645.

⁵²⁴ Mirjam Tozon, *Miklavžev sejem*, v: Bela Ljubljana, str. 141-142.

⁵²⁵ *Dve stoletnici v ljubljanskem trgovstvu*, v: Kronika slovenskih mest, št. 4, 1934, str. 346.

⁵²⁶ *Oris nekaterih važnejših kulturnih in gospodarskih ustanov in podjetij*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 630, 645.

Trgovina s kolonialnim blagom

Ivan Jelačin (1886–1955) izhaja iz znane ljubljanske trgovske družine; hišo so imeli ob križišču Emonske in Aškerčeve ulice.⁵²⁷ Leta 1905 je končal trgovsko akademijo v Pragi, nato se je kot družabnik pridružil očetovemu podjetju, ki se je ukvarjalo z uvozom kolonialnega blaga na debelo in tako postal veletrgovec, pa tudi industrialec, saj je ustanovil tovarno zamaškov in dal pobudo za ustanovitev delniške družbe Merkur z moderno tiskarno; bil je vodja podjetja in podpredsednik družbe. Leta 1921 je ustanovil tovarno za vinski kis in špirit Vinocet. Od 1921. leta je bil predsednik (načelnik) novoustanovljene Zveze trgovskih gremijev v Sloveniji in podpredsednik ljubljanskega velesojma, od leta 1924 pa predsednik ljubljanske borze.⁵²⁸ Leta 1927 je bil izvoljen za predsednika Zbornice TOI v Ljubljani. Bil je gonilna sila pri društvu in gradnji poslopja trgovske akademije.⁵²⁹ Zelo dejaven je bil tudi v javnem in kulturnem življenju: bil je ustanovitelj založbe Modra ptica in je slovel kot velik zbiratelj z izjemno bogato zasebno zbirko več kot 170 umetnin. Jelačinova nagnjenost k umetnosti se je odražala tudi v bivanjskem slogu: v njegovi vili ob Emonski cesti so se nahajale freske in mozaik Avgusta Černigoja, fontana Toneta Kralja, umetniški reliefi Dane Pajnič ter steklarske mojstrovine Julija Kleina.⁵³⁰

Manufakturna in modna trgovina

Začetnik podjetja J. C. Mayer je bil Jakob C. Mayer, ki je 1834. leta prišel iz Bavarske; v stavbi nekdanje Kresije na Špitalski (Stritarjevi) ulici je odprl trgovino s suknom in krojnim blagom na debelo in drobno. Leta 1859 je v trgovino vstopil še sin Emerik in jo leta 1876, po očetovi smrti, tudi prevzel. Že oče je ob trgovini imel tudi menjalnico, sin Emerik jo je razširil v banko, leta 1894 pa je v Gradcu ustanovil še bančno podjetje J. C. Mayer & Co. (poslovala do leta 1908). Ustanovil je še tovarno žičnikov, pa podjetje za papirnate vrečke, bil je tudi v upravnem svetu pri Kranjski industrijski družbi.⁵³¹ Po preselitvi trgovine v Kresijo se je manufakturna veletrgovina še bolj razmahnila in postala eno vodilnih in največjih tovrstnih podjetij v Ljubljani in Sloveniji. Leta 1902 je v trgovino vstopil Emerikov sin Emerik ml., ki je podjetje prevzel po očetovi smrti 1916. Tudi Emerik ml. je nadaljeval z industrijskim delovanjem, saj je leta 1931 ustanovil podjetje Mayer in drug, d. z o. z., tovarno za izdelavo čipk v Zagorici pri Bledu. Mayerjevo podjetje je zaposlovalo preko 40 nameščencev, iz njega je izšlo veliko uglednih trgovcev. Leta 1938 se je podjetje preselilo iz Kresije v lastno, novozgrajeno stavbo na Marijinem (Prešernovem) trgu in Wolfovi ulici, ki je ustrezala vsem zahtevam moderne in udobne veleblagovnice.⁵³² Podjetje J. C. Mayer je pred drugo svetovno vojno predstavljalo eno

⁵²⁷ Kopriva, *Ljubljana skozi čas*, str. 116.

⁵²⁸ Poleg omenjenega je bil Ivan Jelačin tudi član uprave Kreditne banke Ljubljana in član sveta narodne banke, pa upravni svetnik Ljubljanske kreditne banke, Trgovinsko-industrijske družbe Merkur in Ljubljanske opekarne. Prim.: France Kresal, *Slovensko podjetništvo v industriji*, v: PNZ, št. 1, 1994, str. 66.

⁵²⁹ Ludvik Mihelič, *Trgovska akademija v Ljubljani v zrcalu časa*, v: Korak od Bleiweisove 8 v Prešernovo 6, str. 11-12.

⁵³⁰ Zupančič, *Usode ljubljanskih stavb in ljudi*, 1-24, str 22-27.

⁵³¹ *Dve stoletnici v ljubljanskem trgovstvu*, v: Kronika slovenskih mest, št. 4, 1934, str. 346.

⁵³² *Oris nekaterih važnejših kulturnih in gospodarskih ustanov in podjetij*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 631.

največjih manufakturnih trgovin in si je s svojo tradicionalno solidnostjo pridobilo zaupanje svojih odjemalcev po vsej državi.⁵³³

Trgovina Urbanč, katere zaščitni znak je bil neobaročni kip Merkurja, boga trgovine in zaščitnika trgovcev, je bila ustanovljena leta 1903. Vogalno stavbo je v secesijskem slogu – z glavnim vhodom, pokritim s polkrožnim steklenim nadstreškom in imponantno notranjostjo – zgradil Feliks Urbanč (roj. 1850 v Drnovem pri Krškem), ki se je izšolal v Brežicah. Poročil se je s Franjo Krisper, hčerko znanega kranjskega trgovca. Postal je njegov družabnik in začel voditi trgovino Krisper & U. Pod tem imenom je leta 1882 prevzel še trgovino Pod Trančo, ki je kasneje postala manufakturna trgovina. Leta 1902 je na stiku današnje Trubarjeve in Miklošičeve ulice začel z izgradnjo velike manufakturne trgovine, ki je obsegala tako vele- kot maloprodajo. Prva je bila v delu, ki je gledal na Miklošičevo ulico – tam so bila tudi skladišča in hlev za konje –, prodaja na drobno preko pulta pa je bila v delu, ki je bil obrnjen na Trubarjevo ulico. Koncept veleblagovnice, katero je projektiral graški arhitekt Friedrich Sigmundt, kot enotnega prodajnega prostora, ki je po monumentalnem secesijskem stopnišču povezan z obhodno prodajno galerijo, spominja na veleblagovnice tistega časa npr. v Parizu, na Dunaju ali v Budimpešti. V trgovini so bile poleg trgovcev zaposlene tri pisarniške uslužbenke ter trije trgovski potniki, ki so imeli na razpolago osebne avtomobile in so prodajali blago po celi Jugoslaviji. Naročila so pošiljali v Ljubljano, kjer so blago zapakirali v lesene zaboje in jih s konjsko vprego vozili na ljubljansko železniško postajo.⁵³⁴

Modno podjetje Eger T. je že leta 1867 na Sv. Petra cesti ustanovil Franc Eger, ki je pred tem delal kot trgovski potnik pri trgovini J. C. Mayer. Trgovina si je pridobila velik krog stalnih odjemalcev, saj so prodajali kvaliteto blago domačih in tujih proizvajalcev, ki je bilo v skladu z zadnjimi novostmi pariške in dunajske mode. Bila je med vodilnimi ljubljanskimi modnimi trgovinami, poleg tekstila so prodajali tudi modni nakit za damske kostime, pribor za modne salone za dame in gospode, damsko in moško perilo, nogavice, rokavice, pasove itd.



Prešernov trg z Urbančevo veleblagovnico (zadaj levo), trideseta leta 20. stol. (MNZS).

⁵³³ Razno, v: Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 657.

⁵³⁴ Alja Bukovec, *Urbančeva hiša v Ljubljani*, v: *Adria Airways In-Flight Magazine*, št. 3, 2010, str. 88, 94.

Med starejšimi manufakturnimi veletrgovinami je bilo tudi podjetje R. Miklavc Pri škofu (v Lingarjevi in Medarski ulici ter Pred škofijo), saj je bilo ustanovljeno že 1869. leta. S prodajo kvalitetnega domačega in uvoženega blaga je podjetje postalo eno izmed vodilnih ljubljanskih manufakturnih trgovin. Nudilo je vse vrste suknenega, volnenega, svilenega in bombažnega blaga ter perilo. Prodaja na drobno je potekala v pritličju, v nadstropju pa prodaja na debelo.

Trgovina s tradicijo je bila tudi konfekcijska in modna trgovina Fran Lukič na Stritarjevi ulici. Leta 1907 je Ana Lukič ustanovila prodajalno konfekcije Pred škofijo. Po dveh desetletjih se je trgovina preselila na Stritarjevo ulico in se še razširila. Z modernimi izlozbami je privabljala številne kupce. Leta 1932 sta v podjetje vstopila sinova Zvonimir in Ivo ter ga preoblikovala v javno trgovinsko družbo. Podjetje je bilo med vodilnimi svoje stroke, ponujalo pa je damske plašče, kostime, complete, bluze, krila, pa moške površnike in obleke. Zadnje modne kreacije je dobivalo iz tujine, pošiljalo pa jih je po Sloveniji, pa tudi v druge dele države.⁵³⁵

Veletrgovino manufakturnega blaga Skaberne A. & E. sta leta 1883 ustanovila brata Avgust in Edvard Skaberne. Prvotna detajlna trgovina z manjšo trgovino na debelo se je sčasoma razvila v veliko trgovinsko podjetje z manufakturnim blagom na veliko. V tridesetih letih so trgovino na debelo zmanjšali, preuredili lokale in ustanovili poleg prejšnje trgovine še nov oddelek s stanovanjsko opremo, linolejem, zavesami in blagom za zavese, preprogami itd. Prodajali so izdelke domačih tekstilnih tovarn, veliko blaga pa so tudi uvažali iz raznih evropskih držav – Avstrije, Češkoslovaške, Švice, Velike Britanije, Nemčije, Poljske, Madžarske itd. Na zalogi so imeli vsakovrstno blago za moške in ženske obleke in perilo ter razne stanovanjske potrebščine. Podjetje je zaposlovala 15 nameščenec, njihovi odjemalci pa so bili po vsej državi, največ pa jih je bilo seveda v Sloveniji.⁵³⁶

Trgovina z galanterijskim blagom

Specializirane trgovine te stroke so prodajale raznovrstno drobno blago, ki je bilo potrebno v vsakodnevem življenju: gumbе, trakove, elastiko, žepne robčke, zobne ščetke, škarje, žepne nože, svinčnike ipd.

Leta 1910 je Ivan Samec, izšolan v Mahrovi trgovski šoli, prevzel vodstvo trgovine Vase Petričiča na Mestnem trgu (Vaso Petričiča nasl. I. Samec). Podjetje je kmalu razširilo poslovanje po vsej Sloveniji, na Hrvaškem in v Dalmaciji, kjer je imelo svoje zastopnike in potnike (delovalo je torej kot veletrgovina). Leta 1930 je Samec trgovino v celoti prenovil in jo moderniziral.

Leta 1868 je Ferdinand Melhior Schmidt ustanovil trgovino z galanterijo, nürnberškim in drobnim blagom ter izdelki hišne domače obrti na drobno in debelo. Pred drugo svetovno vojno je trgovina obratovala v Stritarjevi ulici, Pred škofijo in na Lingarjevi ulici, saj se je v desetletjih razvoja uveljavila in močno razširila. Pred letom 1918 je imela

⁵³⁵ *Oris nekaterih važnejših kulturnih in gospodarskih ustanov in podjetij*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 624-634.

⁵³⁶ *Razno*, v: Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 658.

dobre trgovinske zveze s Koroško in Tržaško, po prvi svetovni vojni pa se je preusmerila na jugoslovanski jug.⁵³⁷

Trgovina s steklom in porcelanom

Ta vrst trgovine je bila zastopana v vseh mestih na Slovenskem. Med večja tovrstna podjetja v Ljubljani prištevamo podjetje Agnola na Tyrševi ulici. Podjetje, h kateremu je sodila tudi steklarska obrt, je material (razne vrste stekla, kristal, porcelan in keramiko) uvažalo iz tujine – Nemčije, Češke in Italije.⁵³⁸

Robert Kollmann (1872 – 1932) je bil veletrgovec in posestnik, potomec stare ljubljanske trgovske družine. Leta 1902 je prevzel očetovo trgovino s steklom in porcelanom. »Pa se vračajmo nazaj po Mestnem trgu. Trgovina Kolman – porcelan. Tja so hodile mlade neveste s svojimi materami in zbirale posodje za balo. Krožniki, vrčki, skodele, vse se je bohotalo po policah in tleh. Paša za oči, pa strah za žep ...«⁵³⁹ Kollmann je imel odlične gospodarske in finančne sposobnosti, zato so ga vabili v različne finančne ustanove: bil je cenzor Narodne banke, upravni svetnik Prve hrvatske štedionice, član upravnega odbora Mestne hranilnice, njen podpredsednik in gerent. Kot mecen je z oporoko razdal svoje premoženje, z njim je upravljala Ustanova Robert Kollmann.⁵⁴⁰ Okrog leta 1910 so Kollmannovi ob Večni poti v Rožni dolini po načrtih C. M. Kocha zgradili vilo, ki je zaradi vogalnega stolpčiča dobila oznako grad.⁵⁴¹ Kasneje so zgradili še štiristanovanjsko najemniško hišo.

Druga pomembna tovrstna trgovina je bila na Wolfovi ulici, in sicer Kleinova trgovina s steklom in porcelanom, steklarstvom ter brušenjem, graviranjem in izdelovanjem zrcal. Družina Klein je v Ljubljano prišla v času gradnje Južne železnice. Sprva so delovali na Francišškanski (Nazorjevi) ulici, pozneje so tam imeli skladišča, poslovne prostore (obrotno-trgovinski lokal) pa so preselili na Wolfovo. Stanovali so v Zeschkovi vili.⁵⁴²

Trgovina s papirjem

S trgovino s papirjem na veliko se je ukvarjalo podjetje Kastelic in drug na Aleksandrovi cesti. Podjetje je bilo ustanovljeno leta 1919 in se je hitro uveljavilo med slovenskimi podjetji te stroke; k uveljavitvi podjetja je prispeval tudi kasnejši lastnik Emil Schrautzer. Trgovina je imela na zalogi vsakovrsten papir in karton za tiskarne, vse vrste pisarniških in ovojnih papirjev ter valovite lepenke za trgovine in industrijo – vse so bili proizvodi domačih papirnic. Podjetje je navedeno blago razpošiljalo številnim trgovinam s papirjem po vsej Sloveniji.⁵⁴³

⁵³⁷ *Oris nekaterih važnejših kulturnih in gospodarskih ustanov in podjetij*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 637, 641.

⁵³⁸ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/1, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

⁵³⁹ Mirjam Tozon, *Paša za oči, pa strah za žep*, v: Bela Ljubljana, str. 83.

⁵⁴⁰ Zupančič, *Usode ljubljanskih stavb in ljudi*, 49-72, str 120.

⁵⁴¹ V Kollmannovi vili je danes protokolarni objekt vlade, v bivši najemniški hiši pa rezidenca ameriškega veleposlanika.

⁵⁴² Zupančič, *Usode ljubljanskih stavb in ljudi*, 25-48, str 96-101.

⁵⁴³ *Oris nekaterih važnejših kulturnih in gospodarskih ustanov in podjetij*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 629.

Trgovina z zlatino in srebrnino

Josip Eberle je leta 1900 ustanovil trgovino z nakitom in urami na Mestnem trgu. S strokovnim delom je lastnik podjetje dvignil med najpomembnejše v državi, slovelo pa je tudi preko meja. Zaradi svoje kvalitete in inovativnosti je podjetje dobavljalo nakit tudi kraljevskemu dvoru. Specializirano je bilo za obdelavo draguljev in izdelavo nakita po lastni zamisli, prodajali pa so tudi ure in skulpture iz kovine v modernem in antičnem slogu. Leta 1937 je podjetje prevzel ustanoviteljev nečak Eric Eberle, eden najboljših poznavalcev dragih kamnov v Sloveniji, in ga dve leti pred vojno preselil v prostore hotela Slon na Tyrševi cesti.⁵⁴⁴

Trgovina z usnjem

Podjetje Brata Moskovič, ki je sodilo med največje te vrste v Sloveniji, je 1888. leta ustanovil Julij Moskovič, po njegovi smrti leta 1900 sta ga prevzela sinova Feliks in Robert; po Robertovi smrti 1927. leta je edini lastnik ostal Feliks. V pritličju novozgrajene vile je bila trgovina z usnjem, podjetje, ki je bilo med največjimi trgovinskimi podjetji te vrste v Sloveniji, pa je prodajalo različno usnje na debelo, strojarske maščobe (ribje olje, *degras*), prekomorske kože, strojila (ekstrakte za strojenje kož) in usnjarske kemikalije. Sicer pa je podjetje na debelo prodajalo usnje vseh vrst ter strojene usnjene izdelke. Usnje so dobavljali iz domačih tovarn, fino usnje (lak, ševro) iz Nemčije, Amerike in Madžarske, ribje olje iz Norveške, prekomorske kože iz Prednje Indije in Južne Amerike, usnjarske kemikalije iz Nemčije, strojila pa iz Južne Afrike in Južne Amerike. Vse navedene artikule so nato prodajali po vsej državi.⁵⁴⁵ Vila Moskovič (imela je tudi svoj bazen), v kateri je delovala trgovina, je bila zgrajena v tridesetih letih po načrtih Costaperarije na elitni lokaciji v Ljubljani (danes ob tivolski obvoznici).⁵⁴⁶

Trgovina s čevlji

Najbolj znana je bila trgovinska veriga trgovin Bata, jugoslovanska tovarna obutve; v Ljubljani je imela svojo prodajalno na Aleksandrovi ulici.⁵⁴⁷ Tovarniško izdelana obutev je pomenila še večjo konkurenco obrtniškim izdelkom kot je bilo to pri oblačilih. Obutev so izdelovale domače in tuje tovarne. Kar je pomenil Tivar pri konfekcijskih oblačilih, je pri obutvi pomenil izdelek tovarne Bata: bil je pojem solidne in cenene obutve za vse priložnosti. Mestni čevljarji so v tem obdobju namreč izdelovali čevlje le še za premožnejše stranke; cenejšo obutev, kot je bila tovarniško izdelana, pa so izdelovali le še predmestni in vaški čevljarji.⁵⁴⁸

Firmo Žibert A., trgovino s čevlji in modnim blagom, je leta 1897 ustanovil Anton Žibert. V začetku je bila to le trgovina malega obsega, ki je imela na zalogi razno mešano blago in zlasti čevlje, sčasoma pa je pridobila zaupanje svojih odjemalcev in razširila svoj delokrog. Pred drugo svetovno vojno je imelo podjetje v Prešernovi ulici dve svoji trgovini: v prvi je prodajalo čevlje domačih in tujih tovarn, v trgovini z modnim blagom pa vseh vrst rokavice, nogavice, kravate, damsko in moško perilo ter galanterijske predmete. Prodaja-

⁵⁴⁴ Ibidem, str. 624.

⁵⁴⁵ Ibidem, str. 623.

⁵⁴⁶ Zupančič, *Usode ljubljanskih stavb in ljudi*, 1-24, str 10-13.

⁵⁴⁷ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/1, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

⁵⁴⁸ Žagar, *Oblačilna kultura delavcev v Ljubljani med prvo in drugo svetovno vojno*, str. 52.

li so večinoma blago domačega izvora, le nekatere predmete so uvažali iz Nemčije in Češkoslovaške. Podjetje je imelo okrog 10 zaposlenih nameščencev.⁵⁴⁹

Trgovina s pohištvom

Med proizvajalci in prodajalci pohištva je bilo sinonim za kvaliteto podjetje J. J. Naglas na Novem trgu; njegov ustanovitelj je bil Jakob Jožef Naglas. Po njegovi smrti in smrti njegovega sina Viktorja je podjetje, ko je njegove vajatke prevzela v svoje roke Helena Naglas (kasneje por. Bretl), zacvetelo. Glavni oblikovalec pohištva – antičnih in sodobnih linij – je bil njen sin Viktor ml. Za Naglasovo podjetje, ki je prakticiralo sodobne metode oglaševanja in ponujalo tudi dostavo po pošti, so delali najboljši slovenski arhitekti.⁵⁵⁰ Bilo je na prvem mestu celo v jugoslovanskem prostoru. Po vstopu sina Viktorja Naglasa v podjetje so uredili svoj arhitekturni atelje za notranjo opremo ter opremljali prostore javnih (npr. ljubljanski magistrat) in zasebnih (zaželeno blago v doti meščanskih nevest), pa tudi reprezentančnih (npr. parniki družine Karađorđević) interierjev. Podjetje je bilo specializirano za izdelavo stilne opreme, prodajalo pa je tudi tkanine za pohištvo, pokrivala, zavese in dekoracijo za stanovanja.⁵⁵¹



Dograjena palača Bate ob starem, še ne podrtem poslopju, 1941. Po drugi svetovni vojni je blagovnica Nama združila obstoječo palačo Bate, ki je stala v nasprotnem vogalu kareja, in novi del v enotno stavbo. (ZAL).

Trgovina s tehničnimi predmeti

Specializirane tehnične trgovine so se začele pogosteje pojavljati ravno v obdobju med svetovnima vojnama; v njih so prodajali radioaparate, kolesa, gramofone in podobne tehnične izdelke.

Takšna je bila trgovina Tehnik na Miklošičevi ulici, njen lastnik je bil Josip Banjai, družabnik pa Aladar Höinig. To je bila posamična firma (višina obratnega kapitala je bila 400.000 din), leta 1941 pa se je preoblikovala v družbo z omejeno zavezo. Poslovala je z Ljubljansko kreditno banko in Zadržno gospodarsko banko. Večino prodajnih artiklov so seveda uvažali: radioaparate (okrog 30 letno) iz Avstrije (sicer so jih prodali okrog

⁵⁴⁹ Razno, v: Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 654, 660.

⁵⁵⁰ Jana Valenčič, *Pohištvo poželenja*, v: Adria Airways In-Flight Magazine, št. 2, 2011, str. 78.

⁵⁵¹ Oris nekaterih važnejših kulturnih in gospodarskih ustanov in podjetij, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 635.

100 na leto), kolesa (300 koles letno) pisalne stroje in otroške vozičke iz Nemčije, šivalne stroje, gramofone (okrog 60 letno; vseh so prodali okrog 100) in gramofonske plošče (okrog 200 letno) iz Češke ter smuči (okrog 20 letno) iz Norveške.

Kolesa je skupaj z radioaparati in šivalnimi stroji prodajal tudi Anton Birke na Me-stnem trgu; vse artikle je uvažal iz Nemčije, prvih in drugih pa je uvozil in tudi prodal približno po 50 kosov.

Elektrotehnične predmete (grelne in kupalne aparate, lestence, svetilke, telefonske aparate, pa tudi merilne instrumente in aparate za čiščenje parketa) je na Kongresnem trgu prodajal Ivan Bogataj; omenjene artikle je uvažal in Nemčije, posloval pa je tudi z ostalimi kraji v državi (Beogradom, Zagrebom, Novim Sadom, Subotico, Karlovcem, pa Mariborom in Celjem).⁵⁵²

Splošna trgovinska družba Josipa Junca na Tyrševi ulici je bila veletrgovina (d. z o. z.), ki se je ukvarjala z uvozom koles (Hannover), motornih koles, šivalnih strojev, radio aparatov in rezervnih delov iz Nemčije. Podjetje je v skladišču in montaži zaposlovalo 15 delavcev, trgovinske zveze pa je imelo po celi državi, saj je bilo med vodilnimi svoje stroke.

Podjetje Ivan Legat – Trgovina in delavnica pisarniških strojev, je bilo eno največjih podjetij s pisalnimi stroji v Jugoslaviji; leta 1919 ga je v Mariboru ustanovil Ivan Legat. Podjetje si je kmalu pridobilo velik ugled, leta 1930 pa so ustanovili še podružnico v Ljubljani, na Prešernovi ulici. Prodajali so pisalne stroje Continental, tovarne Wanderer Werke iz Chemnitza ter avtomatične računske stroje Hamann, prav tako nemške proizvo-dnje, za celo Jugoslavijo pa so imeli zastopstvo za knjigovodske stroje za obračunavanje mezd Cordt-Universal.⁵⁵³

Trgovina s fotomaterialom

Med svetovnimi vojnami si je fotografija utirala pot tudi med srednje sloje; razvoj tehnike je omogočil fotografiranje tudi fotoamaterjem, pa tudi cene so postajale nižje.

Eno od trgovin s fotomaterialom je v Ljubljani odprl fotograf Joško Šmuc, in sicer na Wolfovi ulici, kasneje jo je preselil na Šelenburgovo ulico. Trgovina je ponujala različen fotomaterial (fotografske in povečevalne aparate, kemikalije, razglednice, literaturo), nudila pa je tudi strokovne nasvete. Razen tega so v tej trgovini prodajali kozmetične in higienske predmete ter parfumerijo.⁵⁵⁴

Trgovina z motornimi vozili

Gre za novejšo trgovinsko stroko, ki se je pojavila v začetku 20. stoletja, vzporedno s tehnološkim razvojem in napredkom. V Ljubljani je bilo med pomembnejšimi tovrstni-mi podjetji American Motors, trgovina s kolesi, motorji in avtomobili na Tyrševi cesti. Podjetje je bilo organizirano kot družba z omejeno zavezo, višina obratnega kapitala je bila 1.000.000 din. Podjetje je poslovalo s Hipotekarno banko jugoslovanskih hranilnic, Splošnim jugoslovanskim bančnim društvom ter Kreditnim zavodom za trgovino in

⁵⁵² AS_448 Zbornica TOI, f. 310/1, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

⁵⁵³ *Oris nekaterih važnejših kulturnih in gospodarskih ustanov in podjetij*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 630, 640.

⁵⁵⁴ *Ibidem*, str. 640.

industrijo v Ljubljani. Lastnik podjetja je bil Svetozar Hribar iz znane Hribarjeve družine iz Gradišča (Šumi). Podjetje, ki je zastopalo avtomobile Ford (leta 1938 so jih po ceni 1.130.000 din uvozili 38), je zaposlovalo 4 uradnike in 22 delavcev.⁵⁵⁵

Trgovina z deželnimi pridelki

Ivan Knez (1853–1926) je bil pomemben trgovec in veleindustrialec. Po končani Mahrovi trgovski šoli je vstopil v očetovo trgovino in jo razširil v veliko trgovino z deželnimi pridelki. Ustanovil je valjni mlin, opekarno in druga industrijska podjetja. Med drugim je bil član uprave Združenih papirnic Vevče-Goričane-Medvode, predsednik pivovarne Union, pa član upravnega sveta Ljubljanske kreditne banke. Med leti 1911 in 1926 je bil predsednik Trgovinske in obrtne zbornice. Do svoje smrti je bil podpredsednik društva Trgovska akademija, kjer je kot član številnih finančnih ustanov pridobil precejšnja denarna sredstva za gradnjo šole.⁵⁵⁶

Trgovina z vinom

Z nastankom Jugoslavije je zunaj nove države ostala Primorska, posledično so se tudi primorska, vipavska, goriška in istrska vina redkeje pojavljala na slovenskem tržišču. Istočasno se je štajerskim vinom zaprlo severno tržišče; nove trge so poiskali v smeri proti jugu in zahodu. Tako so štajerska vina na ljubljanskem tržišču začela konkurirati dolenskim vinom. Se pa v tem obdobju na slovenskem vinskem tržišču pojavijo še vojvodinska, srbska, hrvaška in dalmatinska vina; prav slednja so imela pomembno vlogo v ljubljanski vinski trgovini. Dalmatinska vina so pomenila veliko konkurenco slovenskim vinom, zlasti zaradi cene.⁵⁵⁷

Največji del vinske trgovine na debelo so v Ljubljani imeli slovenski trgovci, v glavnem posamezniki, omeniti pa velja vsaj tri delniške družbe, ki so se ukvarjale z vinsko trgovino: Osrednjo vinarsko zadrugo za Jugoslavijo v Ljubljani, Zadržno klet ter Centralno vinarno v Ljubljani. Slednja, s sedežem na Frankopanski ulici, je bila delniška družba z 1.000.000 din obratnega kapitala. Družba, ki je imela zaposlenih 6 uradnikov in 13 delavcev, je vino kupovala v Dalmaciji in Srbiji in ga nato prodajala v Sloveniji – preko 5.000 hl letno.⁵⁵⁸ Med delničarji omenjenih družb so bili med drugim ban dr. Marko Natlačen, minister dr. Andrej Gosar, ljubljanski župan Juro Adlešič in drugi. Vinska trgovina na debelo, ki je bila pred tem stoletja dolgo skoncentrirana na območju stare Ljubljane, se je po letu 1918 preselila v Kapucinsko predmestje in na obrobje mesta, kjer so bili boljši pogoji za skladiščenje vina. Kletne kapacitete vinskih trgovcev so bile od 5 do 10 vagonov vina. Običajno so se specializirali za posamezna vinorodna območja; pogosto je bil odločilen moment pri tem izboru trgovčev krajevni izvor. Veliki ljubljanski trgovci praviloma niso imeli svojih vinogradov, pač pa so vino – pretežno mlado, redkeje mošt – kupovali od vinogradnikov. Glavni odjemalci pri trgovcih z vinom na debelo so bili gostilničarji in hotelirji. Vsak vinski trgovec je imel zaključen krog odjemalcev, nekateri trgovci so imeli tudi svoje potnike. Vinski trgovci pa

⁵⁵⁵ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/1, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

⁵⁵⁶ Ludvik Mihelič, *Trgovska akademija v Ljubljani v zrcalu časa*, v: Korak od Bleiweisove 8 v Prešernovo 6, str. 12.

⁵⁵⁷ Jana Tomažič, *Vinska trgovina v Ljubljani med obema vojnama*, v: Etnolog, št. 4, 1994, str. 79, 88.

⁵⁵⁸ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/1, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

so si šteli v posebno čast, če so lahko iz svojih kleti prodali vino cerkvi za mašne obrede; to je namreč pomenilo, da jim kupec zaupa in da njihovo vino ni ponarejeno.⁵⁵⁹

Trgovina z železnino

Med starejšimi tovrstnimi trgovinami velja omeniti uveljavljeno trgovino Schneider & Verovšek, ki je izšla iz manjše trgovine s kolonialnim in železninarskim blagom. Uveljavila se je kot specializirana trgovina z železnino, gradbenim materialom in raznimi stroji za obrt in poljedelstvo ter bila med največjimi te stroke v državi. Locirana je bila na vogalu Tyrševe in Dalmatinove ulice, zaposlovala pa okrog 40 pomočnikov in 16 delavcev.⁵⁶⁰ »Moj oče, Jurij po imenu, je bil vajenec v železninski trgovini, ki je bila v podaljšku vrtnarije njegovega očeta, na vogalu Dunajske ceste in Dalmatinove ulice. Vajeniška doba je bila trda. Spomnim se, da so pripovedovali, kako mu je zvečer njegova mama z oljem odmakala srajco z ranjenih ramen, na katerih je prenašal betonsko železo in podobne železne izdelke. Njegov delodajalec, lastnik trgovine, je opazil pridnega vajenca, ki je kasneje postal njegov pomočnik. Ker lastnik ni imel naslednikov, je ponudil mojemu očetu in očetovemu kolegu, da prevzameta vodstvo trgovine. Trgovina se je imenovala Schneider in Verovšek. Oba lastnika sta vložila veliko napora, da je trgovina uspela, pa čeprav so bile v neposredni bližini še tri železnine. Dve čez cesto, tretja pa na Gosposvetski cesti poleg gostilne Figovec.«⁵⁶¹

TRGOVSKI GREMIJ

Leta 1881 je 14 ljubljanskih trgovcev sklenilo ustanoviti gremij – ustanovni občni zbor je bil 22. aprila istega leta – h kateremu so lahko pristopili le protokolirani trgovci. Za prvega načelnika je bil izvoljen trgovec in predsednik Trgovinske zbornice Aleksander Dreo, trgovec in svetnik Trgovinske zbornice Emerik C. Mayer pa je postal njegov namestnik.⁵⁶² Ivan Gregorc, načelnik ljubljanskega gremija trgovcev, je bil prepričan, da so že »v svoji 'Reprezentanci trgovskega stanu' ljubljanski trgovci ustvarjali temelje bodočemu, leta 1881 ustanovljenemu gremiju, ki je ob svojem rojstvu združeval elito ljubljanskega trgovstva. /.../ Trgovina in obrt sta bila dva faktorja, ki sta pripomogla Ljubljani do napredka in razmaha; predniki tedanjih ljubljanskih trgovcev so bili oni, ki so pomagali, da se more še danes ponašati Ljubljana kot solidno trgovsko mesto.«⁵⁶³ Med pomembnejše naloge si je gremij zadal skrb za trgovski naraščaj; že 1881. leta so namreč sklenili, da se lahko v trgovsko šolo vključijo le tisti, ki so končali štirirazredno osnovno šolo in so bili stari vsaj 14 let. Konec leta 1866 je gremij štel 67 članov, trgovsko šolo pa je obiskovalo 95 vajencev. Do začetka 20. stoletja je bila uprava gremija v nemških rokah; 1902. leta je bil za namestnika načelnika izvoljen Feliks Urbanc, v odbor pa Franc Kham, A. Kordin, Josip Krisper, A. Szalay in Jurij Verovšek, torej kar nekaj slovenskih trgovcev.⁵⁶⁴ Takrat so se pojavile tudi prve zahteve po trgovski akademiji, a še niso naletela na plodna tla.

⁵⁵⁹ Jana Tomažič, *Vinska trgovina v Ljubljani med obema vojnama*, v: Etnolog, št. 4, 1994, str. 80-88.

⁵⁶⁰ *Oris nekaterih važnejših kulturnih in gospodarskih ustanov in podjetij*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 641.

⁵⁶¹ Betka Faganel, *Ajdovščina*, v: Bela Ljubljana, str. 85.

⁵⁶² *Ob petdesetletnici Gremija trgovcev v Ljubljani*, v: TT, št. 4, 1931.

⁵⁶³ Ivan Gregorc, *Naša organizacija*, v: TT, št. 4, 1931.

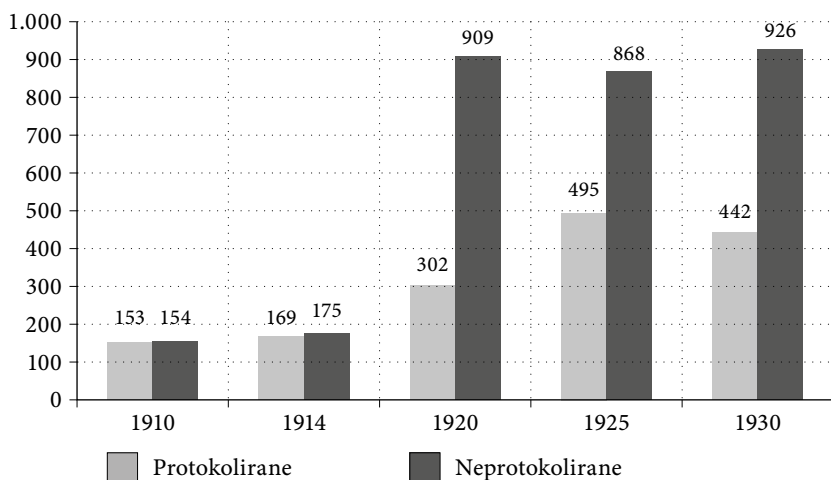
⁵⁶⁴ *Ob petdesetletnici Gremija trgovcev v Ljubljani*, v: TT, št. 4, 1931.

Na začetku 20. stoletja je bilo v Ljubljani 658 trgovinskih obratov; od tega se jih je 289 ukvarjalo s prodajo živil, 78 s tekstilnim in modnim blagom, 70 z usnjarskimi, papirnimi, kavčukovimi in mizarskimi izdelki, 37 s surovimi pridelki, 34 z železnino, steklom in keramiko, 12 s knjigotrštvom, 16 s prodajo pijač, 41 je bilo trgovinskih zastopstev in posrednikov, 18 informacijskih pisarn, 16 je bilo sejmarjev, 9 pa komisijskih trgovin.⁵⁶⁵

Na gremialnem občnem zboru 1905. leta (gremij je tedaj štel že 148 članov, 574 pomočnikov in 125 vajencev) je bil za gremialnega načelnika izvoljen Ivan Knez, za namestnika Franc Ks. Souvan, v odbor pa so prišli A. Hauptmann, Ed. Kaučič, Ivan Mejač, Josip Perdan, Andrej Šarabon, Ivan Kostevc, Jurij Verovšek in Urban Zupanec. S tem je prešlo gremialno vodstvo popolnoma v slovenske roke. Istega leta je gremij dosegel uvedbo nedeljskega počitka za trgovine z živili za Ljubljano in bližnjo okolico, odpravili pa so tudi nedeljski popoldanski pouk na gremialni trgovski šoli.⁵⁶⁶ Naslednja leta so bila namenjena reorganizaciji gremija, in sicer v smislu, da postanejo člani gremija vsi trgovci, ki plačujejo vsaj 20 K letne pridobnine⁵⁶⁷ in ne le protokolirani trgovci. Z obrtnim redom iz 1907. leta je gremij postal obligatorna stanovska organizacija in je svoje delovanje razširil izven protokoliranih trgovcev:⁵⁶⁸ leta 1908 je lahko postal član gremija vsak, ki je v Ljubljani izvrševal kak trgovinski posel v smislu obrtnega reda; posledično je ljubljanski gremij leta 1908 štel že 300 članov, od tega 132 protokoliranih podjetij.⁵⁶⁹

Ker so za prva leta delovanja gremija evidence članstva pomanjkljive, se domneva, da je bilo v obdobju 1881–1907 v Ljubljani še enkrat toliko trgovcev, kot jih je navedeno v statistiki.

Graf 15: Gibanje članstva v ljubljanskem gremiju trgovcev v letih 1910–1930⁵⁷⁰



⁵⁶⁵ Razvoj ljubljanske trgovine od fevdalnih dob do socializacije gospodarstva, str. 26–27.

⁵⁶⁶ Ob petdesetletnici Gremija trgovcev v Ljubljani, v: TT, št. 4, 1931.

⁵⁶⁷ Davek od dobička, od pridobitne dejavnosti.

⁵⁶⁸ Ob petdesetletnici Gremija trgovcev v Ljubljani, v: TT, št. 4, 1931.

⁵⁶⁹ Razvoj ljubljanske trgovine od fevdalnih dob do socializacije gospodarstva, str. 26.

⁵⁷⁰ Drago Potočnik, Statistični doneski k zgodovini ljubljanske trgovine, v: TT, št. 4, 1931.

Leta 1881 je ljubljanski trgovski gremij štel 83 članov, leta 1902 pa 95. Nato se, zlasti zaradi že omenjene odprtosti gremija po letu 1908, njihovo število dvigne: leta 1910 na 307 članov, po prvi svetovni vojni pa je njihovo število skokovito naraslo.

Med prvo svetovno vojno je moral trgovski gremij za vse svoje mobilno premoženje podpisati avstrijska vojna posojila ter je tako ostal brez sredstev za tekoče poslovanje.⁵⁷¹ Po prvi svetovni vojni je gremij ostro nastopil tudi proti javnemu mnenju, da so za draginjo krivi trgovci. Razmišljali so celo o ustanovitvi gospodarske stranke, ki bi ščitila interese trgovstva v takratni narodni skupščini. Seveda si je gremij tudi v tem obdobju prizadeval za izpopolnitev trgovskega šolstva, pri čemer je (zaman) zahteval, naj tovrstno šolstvo podpre tudi država.⁵⁷²

Slovensko trgovstvo je po prvi svetovni vojni uvidelo, da je zaščita trgovinskih interesov uspešna le, če se med sabo povežejo. Tako so že leta 1920 ustanovili Zvezo trgovskih gremijev za Slovenijo s sedežem v Ljubljani, h kateri so pristopili vsi gremiji in zadruge, ki so se pozneje prelevile v gremije;⁵⁷³ predsednik je postal Ivan Jelačin. Leta 1929 je bilo v to stanovsko organizacijo vključenih 28 gremijev z več kot 13.000 člani. Zveza trgovskih gremijev za Slovenijo se je na osnovi obrtnega zakona iz leta 1931 preimenovala v Zvezo trgovskih združenj v Sloveniji oz. Dravski banovini.⁵⁷⁴

V začetku dvajsetih let si je gremij skupaj z ministrstvom trgovine in industrije oz. Trgovinsko zbornico v Ljubljani prizadeval tudi za izenačitev in modernizacijo obrtnih predpisov po vsej državi. Želeli so, da se dokaz usposobljenosti uvede za vse trgovinske stroke, krošnjarnenje pa popolnoma odpravi. Konec dvajsetih let pa se je tudi ljubljanski gremij moral soočiti in spoprijeti z gospodarsko krizo, ki se je kazala v vseh porah gospodarskega življenja. Povečalo se je število stečajev, zelo je upadlo število novih prijav. Za lažje zastopanje interesov posameznih trgovinskih strok je zato ljubljanski gremij 1926. leta ustanovil več strokovnih sekcij: sekcijo trgovcev s špecerijskim in kolonialnim blagom, sekcijo trgovcev z deželnimi pridelki na debelo, sekcijo trgovcev z manufakturnim blagom na debelo, sekcijo trgovcev z manufakturnim blagom na drobno, sekcijo trgovcev z modnim blagom, sekcijo trgovcev s papirjem in pisarniškimi potrebščinami, sekcijo trgovcev s kurivom ter sekcijo lesnih trgovcev.⁵⁷⁵ Gremij – sedež je imel na Gregorčičevi 27, prav tam kot gremij trgovcev Ljubljana-okolica in Zveza trgovskih gremijev – pa se je poleg strokovnih vprašanj z naraščanjem krize soočal tudi s socialnimi vprašanji. Tako so leta 1927 v okviru gremija ustanovili Trgovsko dobrodelno društvo Pomoč, ki je kmalu po ustanovitvi štel že preko 500 članov, v naslednjih letih pa je njihovo število naraslo na 1.000. Po tem vzoru so želeli ustanoviti tudi gremialno bolniško blagajno, a je bil odziv premajhen.⁵⁷⁶ Poleg omenjenih se je ljubljanski gremij spoprijemal tudi z ostalimi vprašanji, tako z gospodarskega, prometnega, davčnega, socialnega in komunalnega področja. Zlasti dolgotrajne so bile aktivnosti glede delovnega časa, neugodnih

⁵⁷¹ *Razvoj ljubljanske trgovine od fevdalnih dob do socializacije gospodarstva*, str. 30.

⁵⁷² *Ob petdesetletnici Gremija trgovcev v Ljubljani*, v: TT, št. 4, 1931.

⁵⁷³ I. Kaiser, *Gremialna organizacija trgovstva v Dravski banovini*, v: Trgovsko-obrtno-industrijski letnik, str. 62.

⁵⁷⁴ XXXVIII. redni občni zbor Trgovskega društva »Merkur« za Slovenijo v Ljubljani, v: TT, št. 5-6, 1938.

⁵⁷⁵ *Ob petdesetletnici Gremija trgovcev v Ljubljani*, v: TT, št. 4, 1931.

⁵⁷⁶ *Razvoj ljubljanske trgovine od fevdalnih dob do socializacije gospodarstva*, str. 42.

kreditnih razmer, organizacije trgovskega pouka, carinskih vprašanj, železniškega prometa, izboljšanja komunikacij, pa telefonsko-brzojavne akcije itd. Na davčnem področju si je gremij prizadeval za izenačenje, revizijo in omilitev davčnih bremen, odpravo davka na poslovni promet, zakonsko ureditev samoupravnih financ, občinskih trošarin, uvoznin itd. Glede kreditnega poslovanja je gremij težil v smeri podeljevanja dolgoročnih in poceni kreditov pri Narodni banki ter v smeri znižanja bančnih obrestnih mer. Na področju obrtne zakonodaje so si prizadevali, da bi novi obrtni red vseboval določbe, ki bodo slovenski trgovini in obrti dajale možnost večjega razvoja. Pri povezovanju s sorodnimi organizacijami je omeniti povezave s Pomočniškim zborom, zlasti glede delovnega časa in vprašanja vajencev. Gremij je bil aktiven član Zveze trgovskih gremijev, v veliko podporo pa je bila gremiju pri njegovem delovanju tudi Zbornica TOI.⁵⁷⁷

Seveda pa je bila naloga gremijev predvsem zaščita trgovinskih in gospodarskih interesov njegovih članov, vodenje evidence o članstvu gremija, skrb za urejeno vajeništvo, potrjevanje učnih spričeval in izdajanje učnih pisem ter potrjevanje delavskih spričeval pomožnemu osebju, ki je bilo vključeno v gremij. Gremiji so skrbeli tudi za trgovsko šolstvo, bolniško zavarovanje članov, sodelovali pri pripravi področne zakonodaje, skratka delali vse potrebno za pospeševanje trgovine. V gremij pa so se morali včlaniti vsi, ki so na območju, za katerega je bil gremij ustanovljen, izvrševali trgovinsko ali pomožno trgovinsko obrt samostojno ali kot zakupnik. V Dravski banovini – za razliko od ostalih banovin, kjer je bilo članstvo v gremiju prostovoljno – je bil gremij obligatorna stanovska organizacija. Z novim obrtnim zakonom pa je članstvo v gremiju postalo obvezno za vso državo; predvideno je bilo, da se za vsak okraj ustanovi po eno trgovsko združenje.

Do sprejetja novega obrtnega zakona 1931. leta so gremiji trgovcev delovali še na osnovi avstrijskega obrtnega reda iz leta 1907. Njihov namen je bil vseskozi »gojiti čut skupnosti, varovati in krepiti stanovsko čast ter pospeševati humanitarne in gospodarske koristi ter izobrazbo svojih članov in pripadnikov.«⁵⁷⁸

Velika prizadevanja je ljubljanski trgovski gremij vlagal tudi v razvoj Ljubljanske borze in Ljubljanskega velesejma.⁵⁷⁹

LJUBLJANSKI VELESEJEM

Ena največjih promocijskih gospodarskih prireditev na področju trgovine med svetovnjima vojnama je bil Ljubljanski velesejem. Z nastankom jugoslovanske države so se morali Slovenci seveda prilagoditi novim gospodarskim razmeram, zlasti novemu tržišču, nad katerim pa še niso imeli pregleda. Gospodarstveniki v slovenskem prostoru so se organizirali; na gospodarskih konferencah in sejah so začeli tehtati možnosti za združeni gospodarski nastop, za predstavitev slovenske trgovine jugoslovanski javnosti. V mislih so imeli obrtne razstave in pa različne sejme. Ta razmišljanja je prekinila Trgovinska in obrtniška zbornica v Ljubljani, ki je poleti 1919 predlagala zborničnemu plenumu, da se

⁵⁷⁷ *Ob petdesetletnici Gremija trgovcev v Ljubljani*, v: TT, št. 4, 1931.

⁵⁷⁸ I. Kaiser, *Gremialna organizacija trgovstva v Dravski banovini*, v: Trgovsko-obrtno-industrijski letnik, str. 62.

⁵⁷⁹ *Ob petdesetletnici Gremija trgovcev v Ljubljani*, v: TT, št. 4, 1931.

naslednje leto v Ljubljani organizira velika razstava, ki bi bila izhodišče za vsakoletne industrijske in trgovinske sejme v Ljubljani. Za naslednje leto so po vzoru nekaterih evropskih mest sklenili organizirati vzorčni sejem, ki bi se nato ponavljal vsako leto. Iz te potrebe se je rodila zamisel, da organizirajo ustanovo, ki bo pripomogla k preglednosti v trgovini in k novim trgovinskim povezavam z dotlej neznanimi trgovci in tržišči. Leta 1920 se je s tem namenom združila skupina vizionarjev iz vseh gospodarskih panog in ustanov.⁵⁸⁰

Jeseni 1920 je načelnik oddelka za trgovino in industrijo dr. Rudolf Marn sklical posvet, na katerem je zastopnik Zbornice TOI dr. Viktor Murnik prisotne seznanil z dejstvom, da je zbornica že leto poprej (torej leta 1919) sklenila organizirati vzorčne velesejme. Strukturo teh prireditev je nakazal tovarnar Fran Bonač, češ da mora imeti razstava predvsem praktični pomen, t. j. pokazati Hrvatom in Srbom, kaj Slovenija premore in kaj zna, da si bo na ta način pridobila tamkajšnje tržišče.⁵⁸¹ Ljubljanska Zbornica TOI je prevzela celotno vodstvo razstave in ustanovila organizacijski odbor. Ustanovitelji⁵⁸² so ustanovili konzorcij, ki je kmalu zbral 590.000 K; predsednik konzorcija je postal Avgust Praprotnik,⁵⁸³ predsednik velesejma Fran Bonač,⁵⁸⁴ podpredsednika Dragotin Hribar⁵⁸⁵ in Ivan Ogrin.⁵⁸⁶ Člani načelstva velesejma so bili Ivan Jelačin, dr. Milan Dular; slednji je postal tudi direktor velesejma, Ivan Šubic,⁵⁸⁷ Milan Šuklje,⁵⁸⁸ dr. Fran Windischer,⁵⁸⁹ dr. Ciril Pavlin,⁵⁹⁰ dr. Fran Pavlin,⁵⁹¹ dr. Viktor Murnik,⁵⁹² Viktor Meden,⁵⁹³ dr. Ivan Mohorič⁵⁹⁴ in dr. Jakob Mohorič.⁵⁹⁵ Velesejem je bil torej organiziran kot konzorcij (zadruga), ki so jo vodili poslovneži.⁵⁹⁶

⁵⁸⁰ Milan Dular, *Ljubljanski sejem za naše gospodarstvo in kulturo*, v: *Kronika slovenskih mest*, št. 2, 1940, str. 77.

⁵⁸¹ Šorn, *Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih 1919–1924*, str. 179.

⁵⁸² Prim.: Šorn, *Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih 1919–1924*, str. 180 ter France Kresal, *Slovensko podjetništvo v industriji*, v: PNZ, št. 1, 1994, str. 64.

⁵⁸³ Avgust Praprotnik je bil predsednik Centrale industrijskih korporacij Beograd in Zveze industrijcev, upravni svetnik KID, predsednik Premogokopne družbe v Ljubljani, predsednik rudnika Liboje in Rudarske družbe Bohemija v Celju, podpredsednik kemične tovarne Hrastnik, predsednik Cinkarne in kemične tovarne v Celju.

⁵⁸⁴ Fran Bonač, upravni svetnik Ljubljanske kreditne banke in trgovske družbe Merkur, je bil pomemben slovenski industrialec. Leta 1920 je ustanovil tovarno papirja v Količevem in z izdelki zalagal celo državo – bil je predsednik Združenih papirnic Vevče, Goričane in Medvode, polnih 20 let tudi predsednik Ljubljanskega velesejma.

⁵⁸⁵ Dragotin Hribar, predsednik Zveze industrijcev Slovenije, predsednik industrijskega oddelka Zbornice TOI itd.

⁵⁸⁶ Ivan Ogrin, gradbeni podjetnik v Ljubljani, podpredsednik ljubljanske Zbornice TOI.

⁵⁸⁷ Ivan Šubic, ravnatelj Tehnične srednje šole v Ljubljani.

⁵⁸⁸ Milan Šuklje, generalni sekretar Zveze industrijcev.

⁵⁸⁹ Dr. Fran Windischer, generalni sekretar Zbornice TOI, predsednik Narodne galerije, predsednik trgovskega združenja Merkur, upravni svetnik Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo.

⁵⁹⁰ Dr. Ciril Pavlin, direktor in generalni sekretar Združenih papirnic Vevče, Goričane in Medvode.

⁵⁹¹ Dr. Fran Pavlin, direktor Ljubljanske kreditne banke.

⁵⁹² Dr. Viktor Murnik, upravni svetnik lesne industrije Arbor v Ljubljani.

⁵⁹³ Viktor Meden, podpredsednik Ljubljanske kreditne banke.

⁵⁹⁴ Dr. Ivan Mohorič, generalni sekretar Zbornice TOI, nekaj časa minister za trgovino in industrijo.

⁵⁹⁵ Dr. Jakob Mohorič, advokat, predsednik Zadružne gospodarske banke.

⁵⁹⁶ France Kresal, *Slovensko podjetništvo v industriji*, v: PNZ, št. 1, 1994, str. 64.

Za velesejmsko pisarno je dal dr. Marn odbor na razpolago Prehodnogospodarski urad (Pegu).⁵⁹⁷ Velesejem so sprva načrtovali v prostorih tehnične šole na Aškerčevi cesti, vendar je nato magistrat dal v ta namen v brezplačno uporabo svoje zemljišče v Tivoliju. Prvi velesejem so tako organizirali 1921. leta v provizoričnih razstavnih paviljonih med Gosposvetsko cesto ter Lattermannovim in Lipovim drevoredom (pod Cekinovim gradom), kasneje pa so se raz-



Kraljica Marija Karađorđević na Ljubljanskem velesejmu, 1932 (ZAL).

širili še na drugo stran Lattermannovega drevoreda. Paviljone razstavišča je projektiral arhitekt Josip Costaperaria. Razstavišče je obsegalo najprej 25 in kasneje 38.000 m². Sprva je imel velesejem pet velikih začasnih lesenih paviljonov in 20 manjših; pozneje so postavili še dva večja razstavna paviljona, restavracijski paviljon in manjši vinotoč. Paviljoni za vinotoče in kavarnice v severozahodnem delu razstavišča so tako predstavljali znano velesejmsko zabavišče. »Velesejem, Ljubljančanom vedno ljub ... Paša za oči ... Velike lesene hale – razstavni prostori. Obrtniki, trgovci od vsepovsod, tudi iz inozemstva, so prikazovali svoje izdelke in sklepali poznanstva in pogodbe /.../ Najraje sem se zadrževala v hali, kjer je tako božansko dišalo po raznih parfumih in oljih. Navadno so imele take izredne artikle inozemske firme. Prav tako pulti z nakitom. Vendar takrat ni bilo toliko ali pa nič kičastega. Bilo je vse pristno – nakit le v zlatu, srebru, platini. Korale – prave, nič ponarejenega. Paša za oči, pa menda le in samo to ...«⁵⁹⁸ Velesejmi so bili prizorišče številnih gospodarskih, kulturnih, družabnih in drugih odmevnih dogodkov, ki so si jih z veseljem ogledale množice obiskovalcev.⁵⁹⁹

Prva tri leta so organizirali samo velesejme vzorčnega značaja za industrijo in obrt; prvi trije velesejmi so bili namreč še precej skromni. Četrty velesejem leta 1924 pomeni prelomnico, od takrat dalje so sejme organizirali dvakrat letno: spomladi vzorčni velesejem, jeseni pa kulturno in gospodarsko razstavo pod geslom Ljubljana v jeseni.⁶⁰⁰ Spomladi 1925. leta so bili tako na ogled vajeniški izdelki, jeseni pa je bilo V. vzorčnemu

⁵⁹⁷ Le-ta je zaživel po prevratu, igral pa je pomembno vlogo na področju ekonomskih odnosov s tujino. Ustanovili so ga na pobudo podpredsednika deželne vlade dr. Gregorja Žerjava. Slovenijo je sprva oskrboval s potrebščinami, ki jih doma ni bilo (soljo, vžigalicami, bencinom itd.). Urad je bil tudi devizna centrala in podružnica Centralne uprave za trgovinski promet s tujino. V letih 1919 in 1920 je opravljal prehodno gospodarstvo Slovenije. Prim.: Šorn, *Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih 1919–1924*, str. 180.

⁵⁹⁸ Mirjam Tozon, *Velesejem*, v: Bela Ljubljana, str. 84.

⁵⁹⁹ Zupančič, *Družabni prostori v Ljubljani med obema vojnoma*, v: Podobe družabnosti, str. 36–37.

⁶⁰⁰ Milan Dular, *Ljubljanski sejem za naše gospodarstvo in kulturo*, v: Kronika slovenskih mest, št. 2, 1940, str. 77.

velesejmu dodanih več razstav. Na VI. velesejmu se je prvič pojavila razstava male obrti in razstava avtomobilov. Trgovina se je prvič predstavila na VII. vzorčnem velesejmu, leto kasneje se je predstavil industrijsko-trgovinski oddelek; industrijsko-trgovinska razstava znotraj velesejma je kasneje pojavila še nekajkrat; leta 1934 je bila poučna razstava o reklami in propagandi. Vsekakor je bil ljubljanski velesejem izjemnega pomena tako za gospodarsko, kulturno in socialno področje.⁶⁰¹ Vsi velesejmi so se odvijali na omenjeni lokaciji s provizoričnimi stavbami; konec tridesetih let so pristopili k modernizaciji samega razstavišča; na natečaju so izbrali projekt arhitekta Vinka Glanza, a je bližajoča se svetovna vojna preprečila njegovo realizacijo.

Velesejem je bil enkratna priložnost, da so lahko zainteresirani v času močne produkcije, pa tudi konkurence, na enem mestu videli vse, kar je bilo novega na narodnogospodarskem področju. Po drugi strani pa se je v času velesejma v Ljubljano stekalo ogromno domačega in tujega prebivalstva, ki je nudilo zaslužek tamkajšnjim trgovcem, hotelirjem in gostincem.⁶⁰² Dr. Milan Dular, direktor velesejma, je o njem zapisal, da je »znan združiti stotine pridnih delavcev, znanstvenikov, gospodarstvenikov in kulturnih delavcev« in da je velesejem »postal gospodarska in kulturna lastnina vsega naroda. /.../ Ljubljanski velesejem združuje na svojem prostoru vsako leto dvakrat desettisoče, omogoča sklenitev in utrditev poznanstev in prijateljstva, sklepa s trgovskimi vezmi naš sever z jugom in vzhod z zahodom.«⁶⁰³

O pomenu ljubljanskega velesejma pričajo tudi podatki o naraščajočem številu razstavljavcev in obiskovalcev.

Tabela 5: Število razstavljavcev in obiskovalcev na Ljubljanskem velesejmu v dvajsetih letih⁶⁰⁴

Leto	Razstavljavci		Obiskovalci
	Domači	Tuji	
1921	470	17	100.000
1922	534	150	120.000
1923	776	191	140.000
1924	726	148	140.000
1925	623	157	120.000
1926	646	141	200.000
1927	623	129	190.000
1928	706	172	220.000
1929	734	215	240.000
Skupaj	5.838	1.320	1.470.000

Velesejem je rasel in se izpopolnjeval z vrsto drugih prireditev. Iz konzorcija je postopoma nastala zadruga in stalna ustanova. Poslovni svet ga je sprejel za svojega, število

⁶⁰¹ Razno, v: Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 656.

⁶⁰² Avgust Praprotnik, *Ob desetletnici ljubljanskega velesejma*, v: Ljubljanski velesejem, str. 8.

⁶⁰³ Milan Dular, *Ljubljanski sejem za naše gospodarstvo in kulturo*, v: Kronika slovenskih mest, št. 2, 1940, str. 78.

⁶⁰⁴ Šorn, *Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih 1919–1924*, str. 180–181.

domačih razstavljalcev je naraslo od 470 v letu 1921 na 734 v letu 1929 in od 17 na 215 tujih – največ je bilo Avstrijcev, Nemcev in Čehov, manj pa Italijanov in Francozov, opazno je bilo število razstavljalcev iz ZDA.⁶⁰⁵

Ljubljanski velesejem je pomenil prvo večjo gospodarsko manifestacijo mednarodnega pomena pri nas. Do leta 1937 je na njem razstavljalo 11.667 podjetij, od tega 8.835 domačih in 2.832 tujih. Vsako velesejmsko prireditev je obiskalo povprečno 100.000 ljudi, od katerih je bila približno četrтина takih, ki so sklenili kupčije z razstavljalci. Poleg gospodarskih učinkov je tako velesejem pomenil pomemben dejavnik v srečevanju in povezovanju ljudi iz celotne države.⁶⁰⁶

Od leta 1921 do 1941 je bilo v Ljubljani 21 mednarodnih (vzorčnih) in 15 jesenskih velesejmov s 45 razstavami.⁶⁰⁷

TRGOVINA V MARIBORU

ORIS MESTA

Maribor je, podobno kot ostala štajerska mesta in trgi, imel sprva značaj rokodelskega in trgovinskega središča, kateremu je šele kasneje (s podeljenimi privilegiji) uspelo pridobiti tudi določene upravne in oblastne funkcije.⁶⁰⁸ Kljub privilegijem in težnji, dvigniti pomen Maribora – za časa Babenberžanov je v njem pogosto zasedal štajerski deželni zbor –, gospodarskih vzvodov niso imeli v rokah samo domačini; tako so si zlasti trgovino prisvojili priseljeni Judje.

Maribor je postal mesto sredi 13. stoletja; slabo stoletje pozneje je s privilegiji dobil monopol nad podravsko vinsko trgovino⁶⁰⁹ (prej jo je imel Ptuj), istočasno pa je postal tudi glavna prometna točka iz Podravja na Koroško.⁶¹⁰ Habsburžani so nadalje obdarovali mariborske meščane s privilegijem, po katerem so morali splavarji obvezno pristajati v Mariboru, kjer je bila mitnica. Dve oz. štiri milje iz Maribora je bila prepovedana tudi vsaka trgovina, 4 milje od mesta ni smelo biti nobenih sejmov, eno miljo pa nobenih gostiln in vinotočev.⁶¹¹ V mestu s tako razvito trgovino so se v 12. stoletju pojavili tudi Judje, ki so se ukvarjali predvsem z denarništvom, trgovali pa so tudi z vinom, lesom, živino, sirom itd. ter iz tujine uvažali blago, začimbe, dragulje ipd. Tesne stike so imeli s Prago, Firencami, Ogrsko, Hrvaško in Dubrovnikom.⁶¹² Za lažjo predstavo trgovskega utripa v tistem času si pomagajmo z literariziranim orisom: »Le kaj je takrat, v 1374. letu, stalo na kraju našega lepega mesta? Morda so bili daleč naokrog gozdovi, tu pa je bila

⁶⁰⁵ Fran Šink, *Razvoj trgovine*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 393-394.

⁶⁰⁶ *Razno*, v: Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 656.

⁶⁰⁷ *Razvoj ljubljanske trgovine od fevdalnih dob do socializacije gospodarstva*, str. 31.

⁶⁰⁸ Žižek, *Celje, Maribor in Ptuj*, str. 10.

⁶⁰⁹ Da bi iz vinske trgovine izločili Ptuj, je bilo po Martinovem vsakemu tujcu prepovedano voziti vino skozi Maribor na zahod. Glej: Kržičnik, *Gospodarski razvoj Maribora*, str. 9.

⁶¹⁰ *Maribor v preteklosti*, v: Vodnik po Mariboru, str. 46.

⁶¹¹ *Mestna občina Maribor*, v: Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 449.

⁶¹² Prim.: Kržičnik, *Gospodarski razvoj Maribora*, str. 9 in Vladimir Travner, *Židje v Mariboru*, v: Mariborske slike, str. 11.

stara naselbina na rimskih razvalinah. Isserleini so prišli sem zavoljo trgovanja. Hodili so s sončne morske obale v daljne severne dežele in še naprej. Hodili so vse svoje življenje in tudi umirali na tej poti, da bi prinesli ljudem košček lepote od drugod: majhno zrcalce, kos svile, zlato ogrlico, zvitek papirusov. Zdi se mi, da nasploh trgovcev nikoli ni gnal po svetu samo zaslužek; nosili so jih tudi prividi, da bodo prinesli ljudem nekaj, kar imajo drugje; ti prividi pa so že začetek nečesa novega, kar odpira vrata v svet.«⁶¹³

Že v 14. stoletju so se, vzporedno z razvojem trgovine, oblikovala mariborska predmestja: Graško, Koroško in Magdalensko. Ob zatonu srednjega veka je bil Maribor mesto, ki je cvetelo na osnovi gospodarskih privilegijev. To sliko pa so prekinili politični dogodki (turški vpadi, notranji politični boji). Ponovno se je pojavila konkurenca Ptuja v vinski trgovini, ki se je v 17. stoletju končala s kompromisom.⁶¹⁴

Po izgonu Judov iz Maribora 1496. leta⁶¹⁵ mariborski meščani niso uspeli vzpostaviti mednarodnih trgovinskih vezi in trgovina je spet postala lokalna, omejena bolj ali manj na mesto. Novo obdobje v gospodarskem razvoju se je v mestu začelo šele z merkantilizmom v začetku 18. stoletja. Z izgradnjo velike trgovinske ceste Dunaj – Maribor – Trst, za katero je bil zaslužen Karel VI., se je Maribor ponovno uveljavil kot pomembno prometno križišče, saj sta se tu križali velika alpska trgovinska pot Maribor – Koroška in omenjena trgovinska cesta. S tem je bila dokončno dosežena premoč Maribora nad Ptujem.⁶¹⁶ Krepi se je tudi vloga trgovinskih poti proti Trstu in Koroški s strateško lego mariborskega mostu čez Dravo, intenzivna plovba po Dravi pa je Lent spremenila v pomembno rečno пристanišče.⁶¹⁷ Odtlej se je Maribor razvijal s pospešeno hitrostjo.⁶¹⁸

Za časa Napoleonovih Ilirskih provinc je Maribor po eni strani doživel trgovski zastoj, po drugi strani pa je bil primoran zaradi zapore na zahodu poiskati nova tržišča na severu, kar se je še intenziviralo z izgradnjo južne (1846) in koroške (1863) železnice. Slednje je pomenilo pravi preobrat v gospodarskem življenju Maribora: število prebivalstva je naraslo kar za nekajkrat; pridelki iz mariborskega agrarnega zaledja (sadje, vino, živina, svinje, žito) so začeli v velikih količinah potovati na sever in zahod, v obratni smeri pa so v mesto in okolico prihajali različni trgovinski artikli.⁶¹⁹ Ena od posledic razvoja železniškega omrežja je bil vdor industrijskih izdelkov s severa in zahoda; dunajska konfekcija je začela izpodrivati domače krojaške izdelke, železnina iz gornještajerskih in čeških tovarn je začela dušiti obdravsko kovaštvo in koroško železarstvo, češka keramika pa izpodrivati lončarske in steklarske izdelke pohorskih glažut. Železnica je pripeljala tudi nove artikle, npr. štedilnike, peči in druge gospodinjske predmete, ki so v drugi polovici 19. stoletja že začeli prodirati na podeželje.⁶²⁰ Večina hiš trgovcev in obrtnikov, v začetku 19. stoletja so bile še krite s skodlami, je bila večja od ostalih, bile so že nadstropne, na dvoriščni strani

⁶¹³ Vokač Medic, *Marpurgi*, str. 10.

⁶¹⁴ *Maribor v preteklosti*, v: Vodnik po Mariboru, str. 48-49.

⁶¹⁵ Cesar Maksimiljan I. je leta 1496 izdal dekret o izgonu Judov iz Štajerske in Koroške. Kržičnik, *Gospodarski razvoj Maribora*, str. 9.

⁶¹⁶ *Maribor v preteklosti*, v: Vodnik po Mariboru, str. 50-52.

⁶¹⁷ Žižek, *Celje, Maribor in Ptuj*, str. 24.

⁶¹⁸ Kržičnik, *Gospodarski razvoj Maribora*, str. 11.

⁶¹⁹ *Maribor v preteklosti*, v: Vodnik po Mariboru, str. 54.

⁶²⁰ Kržičnik, *Gospodarski razvoj Maribora*, str. 18.

pa so imele svoj vodnjak. Stanovanjski prostori v teh hišah so bili podobni kot v pritličnih, le bivalni del je bil še bolj izrazito ločen od delavnice oz. lokala.⁶²¹ V Mariboru so namreč začeli v prvi polovici 19. stoletja nadzidavati prej pritlične obrtniške in trgovske hiše. V nadstropju so lastniki tako dobili prostor za prebivanje, v pritličju pa so ostali produkcijski prostori, na ulico usmerjeni lokali, pa tudi slabši bivalni prostori. V zadnjih delih hiš ali v dvoriščnih traktih so bile sobe za vajence, pomočnike in ev. drugo osebje; služkinje so večinoma bivale ob družini v nadstropju.⁶²²

Po marčni revoluciji so se mestne meje z nekdanjega obzidja razširile čez predmestja, kar je omogočilo urbano širitev mesta samega, vključno seveda z nastajajočo gospodarsko panogo – industrijo. Med starim mestom in nekdanjimi okoliškimi vasmi so zrastle novi mestni predeli; okoli glavnega in koroškega kolodvora se je naselila industrija, na novo razvijajoča se trgovina pa se je osredotočila na prostor med starim mestom in glavnim kolodvorom, zlasti na Aleksandrovi ulici, že od prej pa je trgovinsko vlogo obdržal stari del mesta.⁶²³

Posledično je v industrijski drugi polovici 19. stoletja prebivalstvo Maribora močno naraslo: leta 1869 je v mestu in vseh štirih predmestjih živelo 12.828 prebivalcev. Po podatkih ljudskega štetja iz leta 1910 pa je Maribor takrat štel že 27.994 prebivalcev, ki so živeli v 1.269 hišah; med njimi jih je bilo skoraj 81 % nemško govorečih, le dobrih 13 % jih je za občevalni jezik navedla slovenščino, 5 % pa je bilo tujcev.⁶²⁴ V osemdesetih letih 19. stoletja je v Mariboru živelo okoli 13.000 prebivalcev; večinoma so bili trgovci, obrtniki in uradniki. Deloma že med prvo svetovno vojno, zlasti pa po njej, se je v Mariboru naselilo veliko beguncev iz Primorske, po drugi strani pa se je iz Maribora izselilo veliko prebivalcev nemške narodnosti. Skoraj v celoti se je zamenjalo uradništvo, saj je tudi nova država pospeševala slovenizacijo mesta.⁶²⁵

Če povzamemo: konec 19. in začetek 20. stoletja je Maribor zaznamovala hitra industrializacija, ki je spremenila podobo in strukturo mesta in njegovih prebivalcev. Maribor se je tako v času pred prvo svetovno vojno prestrukturiral iz trgovinskega središča, ki je posredovalo agrarne proizvode iz zaledja in industrijske izdelke iz severa, v industrijsko mesto. Z novo nastalimi trgovinami se je okrepilo tudi mestno središče samo, v vzhodnem delu starega mesta je s pridruženno Aleksandrovo cesto začel nastajati trgovinsko-poslovni predel mesta.⁶²⁶

Že pred letom 1918 je bil Maribor pomembno železniško križišče dveh primarnih avstro-ogrskih prog. Na tem prometnem križišču je temeljil razvoj uprave, kot gospodarska nadgradnja mestnega zaledja pa je zrastle tudi trgovina z deželnimi pridelki, lesom in vinom, ki je postala eden od temeljev meščanskega gospodarstva. S spremembo meja pa se spremeni tudi geostrateški položaj mesta: iz osrednjega položaja, ki ga je Maribor imel v Avstro-Ogrski, je z nastankom jugoslovanske države postal tako rekoč mesto na periferiji,

⁶²¹ Ferlež, *Stanovati v Mariboru*, str. 64.

⁶²² *Ibidem*, str. 206-207.

⁶²³ *Maribor v preteklosti*, v: Vodnik po Mariboru, str. 55.

⁶²⁴ *Specialni krajevni repertorij avstrijskih dežel – IV: Štajersko*, str. 3.

⁶²⁵ Radoslav Pipuš, *Črtica o razvoju trgovine, obrti, industrije in denarstva v Mariboru v zadnjem polstoletju*, v: Spominska knjiga ..., str. 21, 25.

⁶²⁶ *Maribor v preteklosti*, v: Vodnik po Mariboru, str. 56.



Pogled z Grajskega trga proti Aleksandrovi cesti, ok. 1930 (PAM).

od državne meje oddaljen približno 15 km. Baš je predvideval, da lahko ta položaj reši samo vzpostavitev in razvoj dravske prometne črte (poleg savske).⁶²⁷ A mesto je izgubilo svoj prometni položaj v smeri vzhod–zahod, obdržalo pa ga je v smeri sever–jug. Ne samo obdržalo, v tej strateški vlogi ga je celo povečalo: Maribor je postal severozahodno okno v svet (velja pa tudi obratno). Mesto bi naj postalo os, iz katere bi se povezale Alpe po Dravi in Donavi s Podravino, Vojvodino in Beogradom in s čimer bi prometna smer zahod–vzhod dobila novo, a naravno obliko v dravski prometni črti Maribor – Varaždin – Osijek – Beograd. Po drugi strani se je v novi državi Maribor naravno povezoval z Zagrebom (za primerjavo: Ljubljana je predstavljala strateško povezavo med Trstom in Ptujem ter naprej proti srednjemu Podonavju). Ta strateški položaj je predstavljal geopolitično izhodišče za razvoj Maribora v jugoslovanski državi.⁶²⁸ Strateški položaj mesta je okrepila tudi novo pridobljena carinarnica prvega reda.⁶²⁹

Maribor je bilo drugo največje slovensko mesto in število njegovih prebivalcev se je zmerno povečevalo: leta 1910 je imelo 27.994, leta 1921 30.662 in leta 1931 33.131 prebivalcev; od 1910 do 1931 se je število prebivalcev povečalo za 18,3 %;⁶³⁰ najbolj v

⁶²⁷ Franjo Baš, *Maribor ob Dravi*, v: *Kronika slovenskih mest*, št. 3, 1934, str. 206–208.

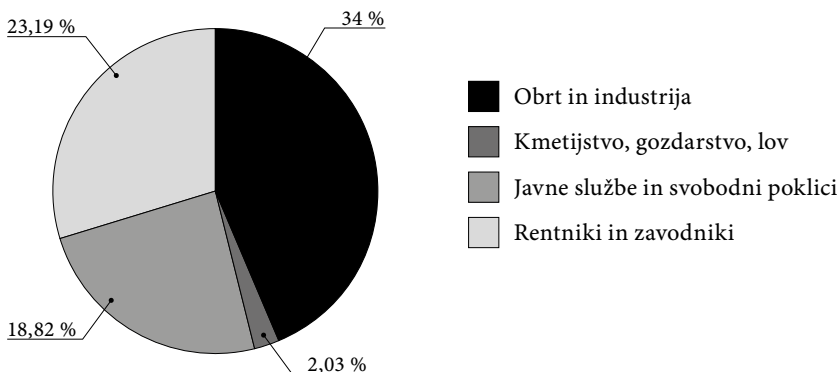
⁶²⁸ Franjo Baš, *Razvoj Maribora v letih 1918–1938*, v: *Kronika slovenskih mest*, št. 2, 1939, str. 57–58.

⁶²⁹ Franjo Baš, *Razvoj Maribora v l. 1918–1938*, v: Franjo Baš, *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije*, str. 272.

⁶³⁰ Okraj Maribor desni breg je 1931 štel 57.378 prebivalcev (88 ljudi / km²), okraj Maribor levi breg pa 54.507 prebivalcev (93 na km²); Mestna občina Maribor je štela 33.149 prebivalcev. Prim.: *Mestna občina Maribor*, v: *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 447.

delavskih predmestjih (Magdalenski okraj), kot posledica razvoja (tekstilne) industrije.⁶³¹ Maribor se je razvijal v dveh smereh: severno od Drave je postajal vse bolj poslovno meščanski, južno od Drave pa predvsem stanovanjsko meščanski, česar niso spremenile niti nastajajoče delavske kolonije.

Graf 16: Zaposlenost mariborskega prebivalstva po panogah leta 1931 (v %)⁶³²



Slika zaposlenosti mariborskega prebivalstva po posameznih gospodarskih panogah v letu 1931 pokaže, da sta največ delovnih mest nudili obrt in industrija, če odmislimo rentnike, je sledila zaposljivost v trgovini in prometu, malo za tem pa zaposlitev v javnih službah in svobodnih poklicih. S kmetijstvom se je ukvarjalo zanemarljivo število prebivalstva.

RAZVOJ TRGOVINE

Zaradi lege mesta ob glavni komercialni cesti in ker je »trgovina z žitom, ježicami, železom, usnjem, steklom in predvsem z vinom pomenila blagostanje za meščana«, lahko upravičeno sklepamo, da je bil Maribor pred letom 1848 sedež velikih trgovcev v teh strokah, čeprav obstajajo zanesljivi podatki le za vinske trgovce. V ostalih strokah so bili mariborski trgovci v glavnem le prodajalci in ne trgovci na velike razdalje. Kot rečeno, pa so bili v Mariboru med velikimi trgovci zanesljivo tisti, ki so se ukvarjali z vinsko trgovino. Za leto 1815 je npr. kresija navajala, da so največji in najpremožnejši vinski trgovci meljski graščak Alojz pl. Kriehuber, Vincenc Friedauer, gostilničar in pivovarnar Franz Vogl, Andrej Tscheligi, tudi mesar, in Anton Zörrer, od katerih je vsak prodal letno po 70 startinov (ok. 400 hl) vina – vsi skupaj torej 2.000 hl. Ti trgovci niso prodajali le pridelka iz svojih vinogradov, ampak so vino za prodajo tudi kupovali; posledica tega je bila, da so vsi drugi vinski trgovci skupaj letno prodali le 190 startinov (1.075 hl). V predmarčnem času je bilo v mestu poleg trgovcev še veliko kramarjev; le-ti so smeli

⁶³¹ Andrej Studen, *Modernizacija načina življenja*, v: SNZ 1848–1992, 1. knjiga, str. 496.

⁶³² Drago Potočnik, *Podatki poklicne statistike pri nas in drugod*, v: Tehnika in gospodarstvo, št.7-8, 1940, str. 155.



Grajski trg, ok. 1930 (PAM).

prodajati samo na drobno, pa še to le določene vrste blaga. Oboji pa so imeli svoja realna (dedna in kupna) pooblastila/pravice; teh je bilo v kraju določeno število, nova pa je podeljeval gubernij. Leta 1745 je bilo v Mariboru 13 trgovcev in 2 kramarja, leta 1754 le 8 trgovcev in 5 kramarjev, leta 1778 pa 10 trgovcev in 4 kramarji, običajni trgovinski panogi pa sta v tem času bili manufakturna in špecerijska. Med posamezniki se omenja Jakob Mayr, ki bi naj bil eden najbogatejših trgovcev z železom;⁶³³ sredi 18. stoletja je Maribor iz Ogrske uvažal kože, hmelj, sir, lect.⁶³⁴ V drugi polovici 18. stoletja se je število trgovin povečalo, tudi zaradi velikodušnejšega podeljevanja dovoljenj v duhu podpiranja komercialnih obrti, kar so trgovske seveda bile. Tako je bila v mestu proti koncu stoletja razvita trgovina s pijačami, mesom, maslom, divjačino, gobami ter različnimi olji. Da je Maribor imel ugodne okoliščine za razvoj trgovine, kaže na eni strani razcvet mesta samega in na drugi počasno, a vztrajno naraščanje števila trgovcev. Puff navaja, da jih je bilo leta 1846 že 30; 22 trgovcev (lastnikov hiš) z železnino, vinom, moko, starinami; brez lastnih hiš so bili v mestu le trije trgovci, ostali so bili starinarji, branjevci, prodajalci platnene robe, laškega sadja in viktualij (t.j. živeža, jestvin). Pet trgovcev in precej več branjevcev je bilo še v predmestjih – v Graškem, Koroškem in Magdalenskem.⁶³⁵ Skozi Maribor je v tem času potekala tranzitna trgovina; domačih izvoznih artiklov je bilo malo, le kmetijski oz. naravni pridelki (vino, sadje, med, vosek in vinski kamen), pa nekaj malega domačih obrtnih in industrijskih proizvodov (rozolija – liker iz cvetov pomaranč,

⁶³³ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 318–319.

⁶³⁴ Franjo Baš, Maribor, v: Franjo Baš, *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije*, str. 136.

⁶³⁵ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 319.

kavni nadomestek – npr. figova kava, pa usnjarski, železarski, platnarski in lesni izdelki). V nasprotno smer, torej v Maribor, so prihajali drugi uvozni artikli: sladkor, riž, železo, svinec, minij ipd. Prosperiteta trgovine se je odražala tudi v zunanjem videzu mesta: še ob koncu 18. stoletja podeželsko mestece pritličnih, s škodlami kritih hiš so pol stoletja kasneje zamenjale nadstropne, zidane stavbe.⁶³⁶ Leskovec navaja, da so bili mariborski trgovci organizirani v mariborski meščanski »trgovski stan«, neke vrste ceh, ki je ščitil interese svojih članov, z nakupom trgovine na dražbi pa je lahko izbral novega člana po svojem okusu.

Prvi znani železninar v tej dobi je bil Jakob Mayr, njegov zet Johann Jožef Herritsch, ki je nadaljeval s trgovino, je imel od državnega erarja v zakupu loto v Trstu in Gradcu. Leta 1807 si je dovoljenje za trgovino z železnino pridobil Franc Schulz; njegovo trgovino je 1845 kupil Korošec Ivan Scheriau, ki je imel zalogo izdelkov železarne v Marijinem Celju. Tretjo trgovino te stroke je imel Karl Candolin, ki je v Maribor prišel leta 1823 iz Konjic.

Za mariborsko lesno trgovino bi sicer lahko že v 18. stoletju predstavljal osnovo mariborski dravski pristan (Lent), kamor so dovažali les za potrebe mesta in širše okolice, če ne bi pristaniški redi v duhu podedovanih načel meščanske solidarnosti in onemogočanja špekulacije predpisovali, da se sme na Pristanu kupovati le za lastne potrebe, ne pa za prekupčevanje. V času podpiranja trgovine (državna zakonodaja v smeri komercializacije, kar je vodilo do sporov s starimi cehovskimi načeli) pa so se na mariborskem pristanu pojavili prekupčevalci, ki so skušali izkoristiti priložnost za trgovanje z lesom. Gubernij je njihovo dejavnost sprva dovolil, a v nadaljevanju je bilo ponovno uveljavljeno staro načelo prepovedi prekupčevanja po Dravi pripeljanega lesa. Da bi odpravili tudi konkurenco »četrt ure oddaljenega« meljskega pristana, je kresija raztegnila veljavnost mariborskega pristaniškega reda, uperjenega proti prekupčevanju z lesom, še na meljski pristan. Trgovina z lesom se torej na mestih, kjer so bile za to najboljši naravni pogoji, ni mogla razviti.⁶³⁷ Po Dravi pa niso prevažali samo lesa, ampak z majhnimi tovornimi ladjami (*šajkami*) tudi tirnice (za gradnjo Južne železnice) in železnino, izdelke koroškega železarstva (Prevalje) in svinčarstva.⁶³⁸ Je pa bilo na mariborskem pristanu dovolj dela za špediterje: že leta 1794 se v Mariboru omenja ladijsko podjetje neke ogrske trgovine s produkti; tri leta kasneje se je Mariborčan Franc Guttmann priglasil za »transport blaga po vodi« iz mariborskega, ptujskega in ormoškega vojaškega skladišča v Osijek; kasneje so Guttmanni oddali del svoje hiše za vodno špedicijo družabnikoma Karlu Maditschu in Štefanu Mohorju, leta 1846 je v Koroški ulici delovala tudi špedicija Jožefa Racka.⁶³⁹

V tem obdobju je glavna prometna pot mariborske trgovine potekala v smeri zahod-vzhod; smer sever-jug je zavzemal tranzit. V mariborski izvozni trgovini so osrednjo vlogo igrali kmetijski pridelki iz mariborskega zaledja v severne industrijske predele. V

⁶³⁶ Puff, *Maribor*, str. 153-155.

⁶³⁷ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752-1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 319-320.

⁶³⁸ Leta 1836 je npr. od marca do decembra plulo iz Maribora navzdol 602 pokritih čolnov (*šajk*) in 1369 splavov. Prim.: Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752-1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 325.

⁶³⁹ Ibidem, str. 320.

nasprotni smeri je Maribor s severa uvažal industrijske izdelke, ki so začeli nadomeščati prejšnje obrtne izdelke mariborske in podravske obrti.⁶⁴⁰

Ko so leta 1843 sklenili, da bo Južna železnica šla skozi Maribor in ne skozi Ptuj in ko je bil leta 1846 dokončan odsek od Gradca do Celja, je to pomenilo nov zagon za razvoj mariborske trgovine. Že gradnja sama je sprožila v Mariboru veliko konjunkturo, po izgradnji pa se je razmah trgovine občutno povečal. Znatno se je pomnožilo število trgovinskih lokalov, v seznamu volivcev za člane graške trgovinsko-obrtne zbornice iz leta 1850 so navedeni tudi mariborski volilni upravičenci: v mestu in predmestjih je bilo 30 trgovcev, ki so plačevali letno 8 gld. ali več dohodnine, najvišje na tem seznamu so bili Altmann, Lustkandl, Reibauer, Albensberg.⁶⁴¹ Posledica izgradnje železnice je bila ekspanzija razvoja mariborske trgovine, ki je vzcvetela; dotedanje obrti so se umikale industrializaciji, ki je bila še v zametkih.⁶⁴² Leta 1855 je mariborski okrajni urad zapisal, da živi v mestu večina domačega prebivalstva od obrti in trgovine. Leta 1846 je bilo v mestu in predmestjih 30 trgovin (v notranjem mestu 25), leta 1855 pa 33 (v notranjem mestu 24). V trgovini je bil razvoj najizrazitejši v Graškem predmestju: 1846. leta so bile v predmestju, ki se je širilo proti kolodvoru, 3 trgovine, leta 1855 jih je bilo 6; Magdalensko predmestje je imelo 1846. leta dva trgovca, 1855. leta samo še enega, v Koroškem predmestju 1846. leta sploh še ni bilo trgovca, leta 1855 pa je bil le eden.

Pred sprejetjem obrtne svobode je štajerski gubernij posredoval mariborski kresiji odlok ministrstva za trgovino in obrt, po katerem so dovoljenja za opravljanje komercialnih obrti podeljevali le, če je za to obstajala krajevna potreba, odklanjali pa so prijavo prostih obrti (npr. trgovine z živili), za izvajanje katerih je bila potrebna osebna usposobljenost, drugi pogoji (npr. zadostna materialna podlaga) pa niso bili potrebni. V obdobju po deklarirani obrtni svobodi 1848. leta pa do uveljavitve obrtnega zakona so gosposke v mariborskih predmestjih podelile nekaj trgovinskih koncesij, proti čemur so takoj protestirali drugi trgovci, ki so v njih čutili konkurenco.⁶⁴³ Da je bilo po uvedbi obrtne in trgovinske svobode 1859. leta lažje priti do obrti, nedvomno pokaže tudi njihov porast v šestdesetih letih. Razlogov za to ne gre iskati le v uveljavljanju gospodarske svobode po novem obrtnem redu, ampak tudi v ugodnejših pogojih za razvoj v mestu, ki je z gradnjo ogrske (1860 / kmetijski pridelki) in koroške železnice (1863 / rude in kovine) postalo železniško križišče in je v šestdesetih letih – dokler rasti ni leta 1873 zaustavila kriza – postalo eno pomembnejših središč v drugi polovici 19. stoletja⁶⁴⁴ na Slovenskem. Na porast števila trgovin lahko sklepamo po porastu volivcev na občinskih volitvah, katerim je bila poklic trgovina (prodajanje). Takih volivcev je bilo 1864. leta 130, 1871. leta pa že 155. Tudi če odštejemo male obrate – branjarije, starinarne in kramarije – je njihovo število za tisti čas visoko. Večina trgovin je bila v notranjem mestu (leta 1864 65 %, leta 1871

⁶⁴⁰ Fr. Jož. Mrčenič [Franjo Baš], *Gospodarske in kulturne slike Maribora iz zadnjih 100 let*, v: *Mariborske slike*, str. 17.

⁶⁴¹ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: *Maribor skozi stoletja*, str. 324–328.

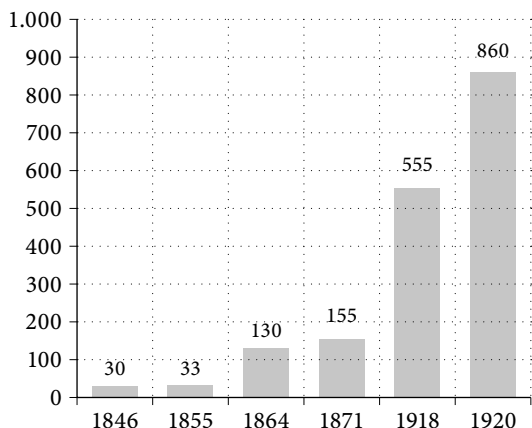
⁶⁴² Fr. Jož. Mrčenič [Franjo Baš], *Gospodarske in kulturne slike Maribora iz zadnjih 100 let*, v: *Mariborske slike*, str. 26.

⁶⁴³ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: *Maribor skozi stoletja*, str. 328, 326.

⁶⁴⁴ Nem. Gründerzeit, t.j. čas pospešene industrializacije in gospodarskega razcveta v Evropi, predvsem v nemškem cesarstvu in Avstro-Ogrski, ki je (zlasti v slednji) trajal do borznega zloma 1873. leta.

pa 74 %), najmanj jih je bilo v Koroškem, nekaj več v Magdalenskem predmestju. Med najpremožnejšimi so bili v tem obdobju trgovci, ki so s svojo dejavnostjo začeli že pred letom 1848, npr. Roman Pachner, trgovski sin iz Varaždina, ki se je leta 1833 v Mariboru poročil z dedinjo usnarjev Herzogov ter postavil veliko trgovinsko hišo (na današnji Jurčičevi ulici). Iz iste generacije trgovcev so v starem mestu delovali Johann Delago, Jožef Albenberg, Anton Wenig, Ivan Merio ter knjigarnar Friderik Leyler. V Graškem, edinem pravem trgovinskem predmestju, so bile najmenitnejše trgovine, nastale pred letom 1848: Wundsam, Kolletnig, Ogrisseg (veletrgovina z manufakturnim blagom) in Schrei. Med mlajšimi trgovci, ki so vidnejšo vlogo odigrali v naslednjih desetletjih, so bili: v starem mestu Grubitsch, Quandest, Pirchan, Martinz in prvi pomembnejši slovenski trgovec Martin Berdajs; v Graškem predmestju Halbärth in Kokoschinegg. Omenjeni trgovci še niso bili specializirani, ampak so ponujali široko paleto blaga – bili so trgovci z mešanim blagom ali manufakturisti;⁶⁴⁵ nekateri med njimi so zalagali podeželske trgovce s kolonialnim, krojnim in galanterijskim blagom. Drogerij in delikatesnih trgovin še ni bilo, so pa bile že lekarne (3) in knjigarne (2).⁶⁴⁶

Graf 17: Rast števila trgovcev v Mariboru v obdobju v drugi polovici 19. in začetku 20. stoletja⁶⁴⁷



Najmočnejša specializirana panoga je bila še vedno izvozna trgovina z vinom, a so v njej imeli poklicni meščanski trgovci manjšo vlogo kot Mariborčani in okoličani, lastniki vinogradov. S to trgovino se je v bistvu najprej začelo ukvarjati mariborsko plemstvo.⁶⁴⁸ Največja vinska trgovina, ki jo je na Trgu uredil meljski graščak pl. Kriehuber, je okrog leta 1880 prešla v roke meščanov-družabnikov, ki so sprva še nosili ime ustanovitelja

⁶⁴⁵ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 333–334.

⁶⁴⁶ Radoslav Pipuš, *Črtica o razvoju trgovine, obrti, industrije in denarstva v Mariboru v zadnjem polstoletju*, v: Spominska knjiga ..., str. 22.

⁶⁴⁷ Prim.: Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 319, 333, 32 ter Milan Senkovič, *Obrti v povojnem Mariboru*, v: Kronika slovenskih mest, št. 2, 1936, str. 125.

⁶⁴⁸ Več o tem v: Antoša Leskovec, *Gospodarstvo v Mariboru od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne*, v: Od Maribora do Trsta 1850–1914, str. 113.

Kriehubers Nachfolger & Co., kasneje pa so jo poimenovali po sebi: Pugel & Rossmann. Ostali pomembnejši vinski trgovci so bili še Gašper Hausmaninger, Fran Kočevar, Julij in Robert Pfrimer, Kraker & Küster, Karl Pessl, Friderik Staudinger, Jakob Badl; da so stari veleposestniki še vedno igrali pomembno vlogo, dokazuje lastnik mariborske graščine baron Pij Twickel, ki je postal predstojnik Kletarske zadruge za Maribor in okolico, ustanovljene 1902.⁶⁴⁹ Ob ponovnem razcvetu vinske trgovine, ki ni zalagala več le tradicionalnih tržišč – Kranjske, Koroške in Zgornje Štajerske –, ampak je imela zveze s severno Nemčijo, Francijo, Švico, Italijo, celo z Veliko Britanijo in Ameriko, je v Maribor prišel tuj kapital.⁶⁵⁰ Ob dejstvu, da je Maribor predstavljal središče spodnještajerske vinske trgovine, so mariborski trgovci in obrtniki dali pobudo za ustanovitev trgovinske in obrtne zbornica za »spodnještajerske okraje mariborskega okrožja«, a je trgovinsko ministrstvo prošnjo zavrnilo.⁶⁵¹ Podobno vlogo kot vinska trgovina je imela tudi izvozna trgovina s sadjem; na razmah sadne trgovine je vplivala tudi ustanovitev sadjarske in vinarske zadruge v Krčevini pri Mariboru; posledično so vsako jesen po Dravi v pokritih čolnih (*šajkah*) plule velike količine jabolk.⁶⁵² Kasneje se je sadje iz dravske poti preusmerilo na železnico in nato po njej potovalo na industrijski sever.

Druga specializirana panoga, za katero so bile v Mariboru dane naravne možnosti ob reki Dravi, a se v času cehovstva ni mogla razviti, je bila trgovina z lesom. Z nastopom svobodne trgovine oz. novim pristaniškim redom iz 1862. leta pa omejitvev ni bilo več. To je izkoristil Anton Straschill, ki je v šestdesetih letih kupil več stavb in jih spremenil v skladišča za les. Njegov sin je v posel pritegnil še Jožefa Felberja, nastala je lesno-trgovinska družba Straschill & Felber, ki je na Pristanu poslovala do konca druge svetovne vojne.⁶⁵³

V sredo druge polovice 19. stoletja sodi tudi začetek uvajanja delavske zakonodaje: z zakonom iz 1887. in 1888. leta je država najprej uvedla zavarovanje delavcev proti nezgodam in boleznim. Za zavarovanje proti boleznim se je v Mariboru ustanovila okrajna bolniška blagajna, poleg nje pa še več specializiranih blagajn, med njimi tudi bolniška blagajna trgovskih pomočnikov (ukinjena po prvi svetovni vojni).⁶⁵⁴

V drugi polovici 19. stoletja je začel opazno vlogo v gospodarskem življenju Maribora igrati tudi slovenski element: trgovino je že leta 1868 odprl Martin Berdajs, kmalu mu je sledil vinski trgovec F. Kočevar. Tudi v teh trgovinah so delali družinski člani, tudi osebje je bilo večinoma slovensko. Nekateri od njih so se osamosvojili kot samostojni trgovci in tako je začelo število slovenskega trgovstva opazno rasti.⁶⁵⁵ Berdajs, Weixl, Železnik,

⁶⁴⁹ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 336.

⁶⁵⁰ Tako je npr. Pfrimer, doma iz Rottenburga, leta 1854 v Celovcu ustanovil uvozno vinsko trgovino, leta 1860 pa v Mariboru nakupovalno podružnico. Leta 1866 se je iz Celovca priselil v Maribor in iz vinskega uvoznika postal vinski izvoznik. Prim.: Fr. Jož. Mrčenik [Franjo Baš], *Gospodarske in kulturne slike Maribora iz zadnjih 100 let*, v: Mariborske slike, str. 27.

⁶⁵¹ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 334.

⁶⁵² Radoslav Pipuš, *Črtica o razvoju trgovine, obrti, industrije in denarstva v Mariboru v zadnjem polstoletju*, v: Spominska knjiga ..., str. 22.

⁶⁵³ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 334.

⁶⁵⁴ Radoslav Pipuš, *Črtica o razvoju trgovine, obrti, industrije in denarstva v Mariboru v zadnjem polstoletju*, v: Spominska knjiga ..., str. 24.

⁶⁵⁵ Antoša Leskovec, *Gospodarstvo v Mariboru od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne*, v: Od Maribora do Trsta 1850–1914, str. 123.

Zavrtnik in Hercog so leta 1904 ustanovili Slovenski trgovski klub, »temeljni kamen za bodočo močno organizacijo slovenskega trgovstva na Štajerskem«, leta 1908 je iz njega zraslo Slovensko trgovsko društvo. Njegova ustanovitev – pobudnika sta bila odvetnik in industrialec dr. Radoslav Pipuš, prvi predsednik društva, in dr. Vladimir Sernek – kaže, da mariborsko podjetništvo ni bilo več tako homogeno nemško usmerjeno. Porajanje narodne zavesti med slovenskimi trgovci v Mariboru je že v letu ustanovitve društva napovedal Marburger Zeitung, ki je nemškim poslovnim ljudem očital, da najemajo slovenske vajence, »ki bodo kot mojstri v istem razmerju, kot se krepí slovensko uradništvo, odkrili svoje slovensko srce«. Iz Maribora kot centra so ustanovili slovenske trgovske klube tudi na Ptuj, v Gornji Radgoni in v Ormožu. V mariborskem Narodnem domu je društvo 1907. leta priredilo trgovski shod »za ves Spodnji Štajer« ter z geslom »Proč od Gradca!« zahtevalo, da štajerski deželni zbor ustanovi za področje Spodnje Štajerske posebno zbornico za trgovino in obrt s sedežem v Mariboru. Leta 1910 se je društvo preimenovalo v Slovensko trgovsko in obrtniško društvo v Mariboru. Tako so tudi slovenski obrtniki dobili svojo organizacijo, ki je poslej obstajala poleg 1881. leta ustanovljenega nemško navdahnjenega obrtnega društva (Gewerbeverein).⁶⁵⁶ »Zato pa trgovci, držite se pred vsem načela: solidno blago, solidna cena, to je najboljša reklama, kajti kdor bi izražal moto: 'Svoji k svojim!' uniči prej ali slej ne le sebe, ampak škoduje tem bolj narodu. Slovenski trgovci spodnještajerski si morajo predvsem pridobiti in ohraniti zaupanje slovenskega ljudstva, potem se bo gotovo realiziralo tudi geslo slavnega Palackega 'Svoji k svojim!', ki je pripomoglo tudi našemu narodu do gospodarske osamosvoje. Najboljše sredstvo, da dosežemo svoj cilj je, da postavimo proti nasprotnikovi oholosti – svojo ljubezen in poštenje, katero nam odpre srce našega ljudstva, da bode izpoznalo naše namene in vpoštevalo naše besede.«⁶⁵⁷ Vidimo, da je tudi v Mariboru prišlo močno do izraza geslo »Svoji k svojim!«; precej je bilo primerov hujskanja in bojkotiranja trgovcev in obrtnikov druge nacionalnosti.⁶⁵⁸

Do trenj pa je prihajalo tudi med »malimi« in »velikimi« trgovci. V drugi polovici 19. stoletja je namreč opazen porast števila majhnih prodajal, branjarij, kramarij, starinarn ipd., kar je bila posledica naraščanja mariborskega (delavskega) prebivalstva. Po drugi strani je število večjih trgovin rastlo počasneje, so pa bile že v veliki meri specializirane. Večji trgovci so netolerantno sprejemali dejstvo, da je bilo po uveljavitvi obrtnega reda »podeljevanje obrtnih listov zelo primitivno« in da ni bilo »strokovne korporacije na obvezni podlagi«. Zato tudi ni presenetljivo, da se je tik pred zaostritvijo pogojev za pridobitev obrti leta 1883 število prijav občutno povečalo.⁶⁵⁹

Značilna za izvozno trgovino so bila velika podjetja, npr. trgovine sadjem, ki so obvladovala nakup in vsem gospodarskem zaledju Maribora.⁶⁶⁰ Od trgovcev v mestu so se s sadno trgovino ukvarjali trgovci z deželnimi produkti, ki jih je bilo v Mariboru, prome-

⁶⁵⁶ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 336–339.

⁶⁵⁷ Poročilo o I. slovenskem trgovskem shodu v Ljubljani dne 20. oktobra 1907, v: STV, št. 11, 1907.

⁶⁵⁸ Prim.: Antoša Leskovec, *Gospodarstvo v Mariboru od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne*, v: Od Maribora do Trsta 1850–1914, str. 123.

⁶⁵⁹ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 335.

⁶⁶⁰ Franjo Baš, *Maribor v avstrijski ustavni dobi*, v: Franjo Baš, *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije*, str. 189.



Gospodarska ulica, začetek 20. stol. (PAM).

tnem križišču sredi bogatega kmetijskega zaledja, kar precej (leta 1910 kar 11). Največji med njimi so se specializirali, npr. Adolf Himmler in Viljem Abt za trgovino z jajci in perutnino; leta 1910 je 6 trgovcev iz Spodnje Štajerske in Hrvaške ustanovilo Eksportno družbo Matheis, Suppanz, Koritschan & Co. s sedežem v Mariboru: izvažala je predvsem jajca, podružnici pa je imela v Saarbrückenu in Mannheimu.⁶⁶¹

Kot rečeno, je bila najmočnejša izvozna trgovina vinska; največje vinske trgovine so se vrstile od centra mesta (Kriehuber, kasneje Pugel & Rossmann), do kolodvora (Kočevar, Hausmaninger, Pfrimer), nekaj jih je bilo tudi izven mesta. Število trgovinskih obrti je v drugi polovici 19. stoletja zelo naraslo: če jih je bilo leta 1855 (pred sprejetjem novega obrtnega reda) 33, jih je bilo leta 1884 že 254 in leta 1912 kar 337, del te rasti gre sprva na račun obrtne svobode, kasneje pa sta bila pomembnejša elementa specializacija trgovin in zlasti širjenje kroga potrošnikov zaradi absolutnega porasta prebivalstva v mestu (in seveda iz okolice prihajajočih kupcev). Trgovinski lokali so bili osredotočeni v starem mestu; precej teh trgovin je bilo tako velikih, da so jih vpisali v trgovinski register pri okrožnem kot gospodarskem sodišču.⁶⁶²

⁶⁶¹ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 336.

⁶⁶² Teh vpisov je bilo od leta 1863 do konca leta 1918 vsaj 225, od tega 38 za trgovine v lasti družb in eden za zadružno trgovino. Do leta 1898 je imelo sodno pristojnost nad mariborskim področjem okrožno sodišče v Celju kot drugostopenjsko sodišče oz. registrsko sodišče za celotno Spodnjo Štajersko; tako so vsa podjetja in firme vpisovali v trgovinski register celjskega okrožnega sodišča. Ob ustanovitvi okrožnega sodišča v Mariboru 1897. leta je prišlo do prepisov registrov in vzpostavitve registra za Okrožno sodišče Maribor (tja je iz Celja potovala tudi zbirka listin sodnega registra), starega celjskega (z vključenim

Izvozna trgovina je spodbudila tudi modernizacijo prometnih sredstev, npr. telefonsko povezavo med Mariborom in Dunajem (1894), ki ji je sledila (1897) telefonska centrala z 18 naročniki. Že v začetku 20. stoletja je prvi elektromobil vozil žito od glavnega kolodvora v enega od mlinov. V ta čas sodi tudi izgradnja prometne (mostovi) in kulturne (npr. kino) infrastrukture.⁶⁶³ Nasploh je bil center mesta v smeri do glavnega kolodvora središče večje uvozne in izvozne trgovine, medtem ko je v delavskih predmestjih živela trgovina na drobno.⁶⁶⁴ Proti koncu 19. stoletja so z mestnih vpadnic začele izginjati dolge lesene zapornice, s katerimi se je čez noč zapirala cesta (plačilo pristojbine za vnos blaga); podobna zapora je bila pri lesenem mostu čez Dravo. Mitnico so v Mariboru odpravili šele leta 1902.⁶⁶⁵

Razvoj ožjega mestnega jedra z mariborskim kolodvorom je torej pospeševala zlasti trgovina: pred prvo svetovno vojno so iz Maribora po železnici poleg vina pošiljali na sever različne poljedelske in živinorejske produkte, zlasti sadje in les, pridružila pa se je še trgovina s stroji, manufakturo in tehničnimi pripomočki. Z dograditvijo železniškega omrežja se je Maribor razvil v močno trgovinsko središče, postajal je posrednik tako med gornještajerskimi, koroškimi, sudetskimi in češkimi že industrializiranimi področji ter kmetijskimi območji Spodnje Štajerske.⁶⁶⁶ Mariborska trgovina je bila v tesnih poslovnih zvezah z Gradcem in Dunajem, od koder je dobivala industrijske izdelke, in s Trstom, od koder je dobavljala kolonialno blago (tega so naprej prodajala podjetja A. Mayer, Karol Haber, Ferdinand Hartinger, Leopold Gusel itd.). V mestu je v zadnjih treh desetletjih pred prvo svetovno vojno nastalo kar nekaj podjetij, ki so se ukvarjala s prodajo blaga na debelo: Josip Martinz je z galanterijskim blagom zalagal Spodnjo Štajersko in del Hrvaške (od začetka stoletja je imel v skladišču tudi avtomobile), podjetji Gustav Pirchan in Kokoschinegg sta na Balkan, zlasti Bosno, prodajali modno in krojno blago, leta 1913 je Anton Kifmann odprl Mariborsko eksportno hišo za galanterijo in pletenine Luna, z vinom pa so alpske dežele zalagala podjetja Pugel & Rossmann, Kraker & Küster, Julius Pfrimer in druga. V ta čas sodi ustanovitev prve mariborske drogerije (okoli leta 1885 jo je ustanovil Rauscher) in delikatese (D. Menis). Sledile so trgovine s kolesi, gumijevi izdelki in avtomobili.⁶⁶⁷ Vse bolj je bila prisotna specializacija trgovin, seveda pa se kot odraz časa pojavljajo nove trgovinske stroke: trgovina s pisarniškimi potrebščinami, s premogom, kolesi, telefonskimi aparati itd. Modernizacija se je odražala tudi v procesu trgovinskega dela: v trgovinsko poslovanje so se začeli uvajati pisalni stoji, večji trgovci pa so tudi med prvimi telefonskimi naročniki.⁶⁶⁸

mariborskim delom) so zaključili in začeli z novim registrom za Okrožno sodišče Celje. Prim.: Ogrizek, *Sodni register Okrožnega sodišča Maribor 1898–1941*.

⁶⁶³ Počivavšek, *Vloga Maribora v slovenski trgovini pred drugo svetovno vojno*, v: Mesto in gospodarstvo, str. 299.

⁶⁶⁴ Franjo Baš, *Maribor v avstrijski ustavni dobi*, v: Franjo Baš, Prispевki k zgodovini severovzhodne Slovenije, str. 189–190.

⁶⁶⁵ Radoslav Pipuš, *Črtica o razvoju trgovine, obrti, industrije in denarstva v Mariboru v zadnjem polstoletju*, v: Spominska knjiga ..., str. 21.

⁶⁶⁶ Kržičnik, *Gospodarski razvoj Maribora*, str. 29, 42.

⁶⁶⁷ Radoslav Pipuš, *Črtica o razvoju trgovine, obrti, industrije in denarstva v Mariboru v zadnjem polstoletju*, v: Spominska knjiga ..., str. 24.

⁶⁶⁸ Prim.: Fr. Jož. Mrčenič [Franjo Baš], *Gospodarske in kulturne slike Maribora iz zadnjih 100 let*, v: Mariborske slike, str. 28–32.



Med veletrgovinskimi podjetji je bila tudi Mariborska eksportna hiša Luna, ki je izvažala izdelke mariborske tekstilne industrije (Adresar, 1932).

vstrajnostjo in marljivostjo.« Kljub vidnim uspehom se je Smertnik bal nemškega vpliva izven večjih urbanih naselij. »Kakšne vpliv ima nemška trgovina na mariborsko okolico, je razvideti iz tega, da so nemški trgovci večinoma posestniki krasnih vinogradov v okolici, slovenski prebivalci so pa njih viničarji.« Mariborska okolica je bila namreč v nemških rokah. Smertnik je videl izhod za Slovence izključno v tem, da bi prevzeli upravo v spodnještajerskih mestih, saj »če bi padla Spodnještajerska, se tudi Kranjska ne bi mogla ubraniti germanizaciji«. ⁶⁶⁹

Maribor je pred prvo svetovno vojno zajel močan val industrializacije; ta proces ne dvomo izhaja tudi iz osrednjega položaja Maribora znotraj monarhije, zaradi katerega je mariborska trgovina z deželnimi pridelki posredovala agrarno produkcijo mariborskega zaledja na alpski zahod in industrijski sever. Mariborska trgovina z deželnimi pridelki – »motor predvojne mariborske industrializacije« – je tako pospešila prehod tradicionalne obrti v industrijo, med katero je doživela največji razcvet tekstilna industrija. Z njeno prosperiteto se je zaključilo obdobje, v katerem je vodilo mariborskega gospodarstva predstavljala ravno trgovina z deželnimi pridelki. K njenemu zatonu je pripomogla tudi protekcionistična politika srednjeevropskih držav, pa tudi Maribor sam, saj se je premalo zavedal dejstva, da leži sredi agrarnega zaledja s skoraj 400.000 prebivalci. To velja tako glede trgovine z lesom kot tudi s sadjem, edino izjemo je predstavljala trgovina s perutnino. ⁶⁷⁰

Med prvo svetovno vojno je gospodarstvo v mestu stagniralo. V trgovini se je to odražalo v splošnem pomanjkanju potrošnega blaga, racionirani preskrbi ter v blagovni menjavi med mestom in podeželjem. Po koncu vojne pa so tudi Maribor – podobno kot druge večje kraje – preplavili razni drobni (pre)prodajalci, ki so krošnjariji po ulicah. ⁶⁷¹ Začelo je primanjkovati blaga, zato so rasle cene; primanjkovalo je tudi surovin in delavcev, zato je zastajalo delo; promet se je močno zmanjšal. Tudi neposredno po vojni je

Vrnimo se še enkrat k Smertnikovim besedam, ki jih je izrekel na prvem vseslovenskem trgovskem shodu 1907 v Ljubljani. Ko je orisoval stanje slovenske trgovine na Spodnjem Štajerskem, je bil optimističen, zlasti glede napredka v manjših krajih (npr. Brežicah), medtem ko v Mariboru slika ni bila zavidanja vredna. Slovensko trgovstvo nasploh je v drugi polovici 19. stoletja napredovalo, še zlasti če upoštevamo dejstvo, da je večina začela brez osnovnega kapitala in brez trgovske izobrazbe. »Slovensko trgovstvo se je povzpelo na svojo današnjo stopnjo le s svojo naravno nadarjenostjo,

⁶⁶⁹ Poročilo Josipa Smertnika. Glej: *Poročilo o I. slovenskem trgovskem shodu v Ljubljani dne 20. oktobra 1907*, v: STV, št. 11, 1907.

⁶⁷⁰ Franjo Baš, *Razvoj Maribora v letih 1918–1938*, v: *Kronika slovenskih mest*, št. 2, 1939, str. 61–62.

⁶⁷¹ Kržičnik, *Gospodarski razvoj Maribora*, str. 31.

vladalo pomanjkanje, kar je prav tako vodilo k visokim cenam, k čemur so pripomogli še preprodajalci, t.i. verižniki – »blago je šlo iz rok v roko in se silno podražilo, preden je prišlo do porabnika« – in pa krošnjariji, »ki so se pritepli od vseh strani in prodajali vse, kar je bilo mogoče dobiti«. ⁶⁷² Valutne spremembe in dogajanje neposredno po vojni so številna podjetja pahnila v stečaj oz. prisilno poravnavo. ⁶⁷³ Med večjimi trgovci, ki so uspešno prebrodili nestabilna povojna leta, so bili Šoštarič, Hutter, Majer (manufaktura), Gaspari & Faninger (galanterija in trikotaža), Weixl (knjigarna, papirnica), Pregrad (krojno in modno blago), Kormann (galanterija) ter Oset in Vidovič (špecerija). ⁶⁷⁴

V novo jugoslovansko državo je Maribor vstopil z ugodno geostrateško lego: skozi mesto je tekla glavna železniška povezava med srednjo Evropo in morjem, bil je blizu severne meje in s tem tudi blizu novoustanovljenih držav, Avstrije in Češkoslovaške. Kapital obeh držav je še vedno imel interes za naložbe v tem mestu z industrijsko tradicijo in lego blizu carinske meje; to dejstvo je uvozno blago dražilo, zato so spoznali, da bi ga bilo bolje izdelovati v državi – potencialnem tržišču, kar je pripomoglo k nadaljevanju industrializacije Maribora. ⁶⁷⁵ Postopoma je Mariboru v novem političnem okolju uspelo (namesto prej avstrijskega Gradca) prevzeti vlogo trgovinske centrale, ki je preskrbovala podeželsko trgovino z vsakodnevnimi trgovinskimi artikli, podravske podeželske trgovino je Maribor namreč zalagal z vinom, železno, kolonialnim in manufakturnim blagom, papirjem, ipd. ⁶⁷⁶

Po prvi svetovni vojni je v Mariboru pod nadzorstvo (sekvester) prišlo od 50 do 55 podjetij, posameznikov in društev, nekaj nemških trgovcev je zapustilo Maribor in odšlo v Avstrijo tudi iz drugih vzrokov (strah pred inflacijo). Njihove obrti so prevzeli Slovenci, med njimi zlasti Primorci, tako da je slovenski delež v kategoriji manjših obratov opazno narasel. Inflacija v začetku dvajsetih let je povzročila, da je dosti ljudi videlo možnost lahkega zaslužka ravno v trgovini; le-ta je močno narasla, zaradi verižništva pa so se občutno zvišale tudi cene, pa še krošnjarstvo se je razširilo.

Seveda se je po vojni močno spremenila nacionalna podoba mariborske trgovine. Položaj Slovencev se je dodatno utrdil s prevzemom vodstva stanovske organizacije: 1919 je bil za predsednika Trgovskega gremija izvoljen Vilko Weixl. ⁶⁷⁷ Poleg starejših slovenskih trgovin (Berdajs, Weixl, Šoštarič) so krizo preživele tudi številne druge: železnina Pinter & Lenard (1920 prenesena iz Gorice), manufakturne Jakob Lah ⁶⁷⁸ (ust. 1919), Franjo Majer (ust. 1919), Franc Mastek (ust. 1919), Anton Paš (ust. 1921), Ivan Pregrad (ust. 1921),

⁶⁷² Radoslav Pipuš, *Črtica o razvoju trgovine, obrti, industrije in denarstva v Mariboru v zadnjem polstoletju*, v: Spominska knjiga ..., str. 24-25.

⁶⁷³ Po podatkih sodobnika Radoslava Pipuša je bilo leta 1884 v obrtnem registru vpisanih 250 obrtnikov in trgovcev, leta 1918 pa že 1.145; po kriznih povojnih letih je to število padlo na 996. Ibidem, str. 28.

⁶⁷⁴ Ibidem, str. 26.

⁶⁷⁵ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 362.

⁶⁷⁶ Franjo Baš, *Razvoj Maribora v letih 1918–1938*, v: Kronika slovenskih mest, 1939, št. 2, str. 62.

⁶⁷⁷ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 362, 384.

⁶⁷⁸ Jakob Lah se je v Mariboru nastanil v hiši na Glavnem trgu; čez pet let je hišo, v kateri je stanoval, odkupil, preuredil trgovinski lokal v pritličju (trgovina Tivar) ter prvo nadstropje namenil za najemniška stanovanja. Sam je z družino živel v drugem nadstropju. Tak način življenja je bil običajen za premožnejši trgovsko-obrtniški sloj prebivalstva. Prim.: Ferlež, *Stanovati v Mariboru*, str. 48-82.

Josip Moravec z avtomobili, motorji in kolesi (ust. 1920) ter Franjo Gnilšek z vinom in lesom (ust. 1919). Leta 1925 je trgovski gremij ugotavljal, da je že polovica trgovcev v mestu slovenske narodnosti.⁶⁷⁹

Po drugi strani se je mariborska trgovina v novi državi znašla v drugačnih razmerah. Bližnja meja z Avstrijo je njene izvozne panoge (vino, sadje, usnje) odrezala od starih tržišč; potrebno je bilo pridobiti nova znotraj države. Na novo jugoslovansko tržišče se je skušala usmeriti tudi mariborska trgovina, a na žalost ni znala izkoristiti novega obmejnega položaja, zaradi katerega bi tukaj lahko zrasla velika uvozna in izvozna podjetja; tako je prvenstvo v veletrgovini pripadlo predvsem Zagrebu.⁶⁸⁰ Prosperirala je lesna trgovina; težje je bilo za vinsko trgovino, saj so štajerskim vinom močno konkurirala dalmatinska, in pa za trgovino z živino, ki ji je od prejšnjega tržišča (Češkoslovaška, Spodnja Avstrija) ostala le še Italija. Zagon mariborski trgovini je dala ustanovitev mariborske oblasti leta 1924, a so jo že čez pet let ukinili. V povojnih konjunktornih letih je trgovina prosperirala; v veletrgovini je Maribor izvažal kmetijske pridelke na sever ter les v vzhodne dele države in v Italijo, uvažal pa industrijske izdelke. Toda razvoj trgovine so zmotili nestabilna valuta, s tem povezano verižništvo ter (zlasti v špeceriji) konkurenca nabavljalnih zadrug⁶⁸¹ za državne nameščence in za železničarje.⁶⁸²



Aleksandrova cesta v smeri proti Mlinski ulici; v sredini manufakturna trgovina A. Poš, v ozadju železnina Pinter & Lenard, 1933 (PAM).

⁶⁷⁹ Sicer je leta 1921 v Mariboru kot nemški materni jezik navedlo 21,5 % prebivalstva, leta 1931 pa le še 8,3 %.

⁶⁸⁰ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: *Maribor skozi stoletja*, str. 383–384.

⁶⁸¹ To dejstvo je imelo negativne posledice na malo trgovino, medtem ko je na trgovino na veliko imelo pozitiven vpliv: veletrgovci so namreč zalagali nabavljalne zadruge.

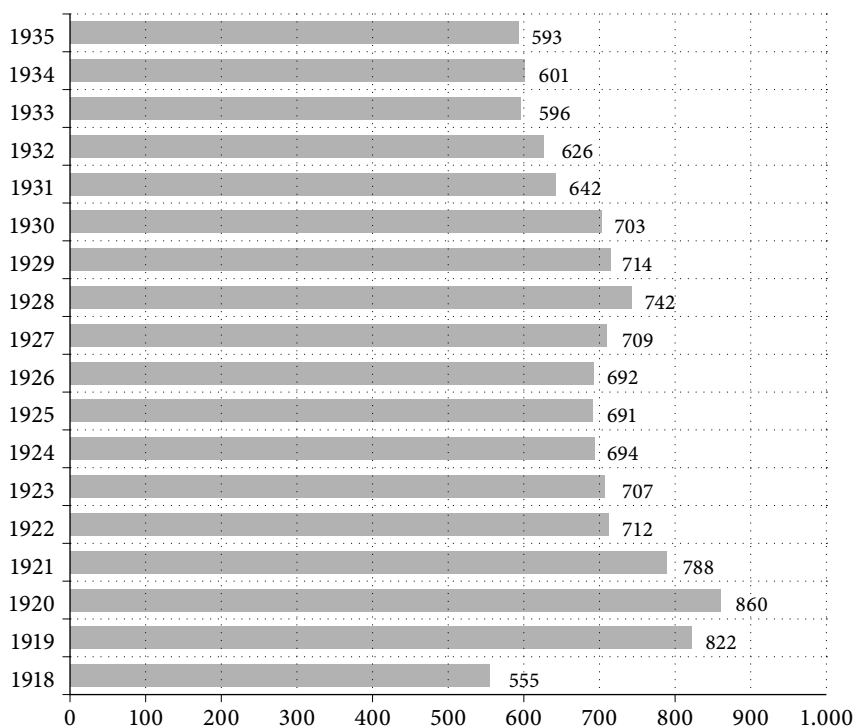
⁶⁸² Fr. Jož. Mrčenič [Franjo Baš], *Gospodarske in kulturne slike Maribora iz zadnjih 100 let*, v: *Mariborske slike*, str. 41.

Med leti 1925 in 1929, v obdobju nove konjunktуре, je dobila trgovina v Mariboru, vsaj kar zadeva pomembna podjetja, tisto strukturo, ki ji je ostala tudi skozi naslednje krizno obdobje v prvi polovici tridesetih let in nato vse do okupacije.

Prve znake velike gospodarske krize je mariborska trgovina občutila okrog leta 1930. Že tako prizadeto kmetijstvo je pretresla še slaba sadna letina, zastala je vinska trgovina, v krizi je bila lesna industrija in s tem tudi trgovina. Krizo mariborskega gospodarstva je še otežilo slabo poslovanje PRIZADa, Priviligirane akcijske družbe za izvoz kmetijskih pridelkov, ki je skoraj popolnoma ustavila izvoz sadja, ter visoke železniške tarife, ki so dražile prevoz lesa po železnici (le-ta je postal dražji od same vrednosti lesa).⁶⁸³

Tudi v gibanju števila trgovinskih in pridruženih obratov v Mariboru se je odražala sprva povojna konjunktura in kasneje gospodarska depresija. Pregledno sliko razvoja trgovinskih in pridruženih obratov v Mariboru, sestavljeno s pomočjo obrtnih registrov, članskih seznamov in zapisnikov, izkazuje spodnji graf:

Graf 18: Gibanje števila trgovinskih obratov v Mariboru v letih 1918–1935⁶⁸⁴



V razvoju članstva gremija trgovcev oz. kasneje združenja trgovcev (leta 1922 se je tej organizaciji priključilo tudi članstvo takrat opuščene zadruga branjevcev in sejmarjev,

⁶⁸³ Kržičnik, *Gospodarski razvoj Maribora*, str. 44-45.

⁶⁸⁴ Milan Senkovič, *Obrti v povojnem Mariboru*, v: *Kronika slovenskih mest*, št. 2, 1936, str. 125.

ki jih je bilo tedaj v Mariboru 240), se je prav tako kot v trgovini odražala povojna konjunktura in njej sledeča gospodarska depresija. Konec leta 1918 je bilo v Mariboru 555 trgovcev in pripadajočih obrti, leta 1920 jih je bilo že 860 (del tega porasta je šel na račun trgovin z mešanim blagom in trgovin z manufakturo), zatem je sledil počasen upad; leta 1927 je že bilo opaziti rahel porast, ki je dosegel najvišjo točko leto kasneje. K prosperiteti mariborske trgovine je prav gotovo prispevala tudi ustanovitev mariborske oblasti med leti 1924–1929, saj je domače gospodarstvo lahko uspešneje zastopalo interese svojih gospodarskih krogov, z delovanjem oblasti pa je narasel tudi promet mariborskim trgovcem. Z ukinitvijo oblastne avtonomije (oblastnega urada oz. velikega županstva leta 1929) oz. uvedbo diktature, ukinitvijo okrajne finančne direkcije in s centralizacijo kontrole dohodkov za direkcijo železnic se je v mariborski trgovini začela kriza – torej še pred začetkom velike gospodarske krize v Jugoslaviji. Promet v trgovini je že takoj upadel za 30 %, v letih 1930–1935 pa so sledili še učinki velike gospodarske krize: zmanjšanje izvoza, padec cen agrarnih produktov (živine, lesa, vina, žita). Na občnem zboru Trgovskega gremija 1932 je predsednik Vilko Weixl omenil še en negativen dejavnik: nepredvideni izpad nemških reparacij. Kupna moč prebivalstva je padla, leta 1932 je bilo v primerjavi z dvema letoma poprej že 77 trgovinskih obratov manj, za podporo brezposelnih trgovskih pomočnikov je bil ustanovljen poseben fond, v katerega so pomočniki prispevali 2–10 din mesečno, za prispevke vanj pa so bili pozvani tudi trgovci.

Zapiranje trgovinskih obratov je po eni strani povzročila že omenjena svetovna gospodarska kriza, po drugi strani pa je trgovina močno občutila konkurenco industrijskih prodajal, zlasti nabavljalnih in konzumnih zadrug. Tem ni bilo treba plačevati davkov, zato so lahko članom prodajale ceneje, trgovci pa so ugotavljali, da prodajajo tako tudi nečlanom – kmetom, obrtnikom, vojaštvu itd. Zahtevali so ukinitve zadrug, razen za najnujnejše potrebe.⁶⁸⁵ Zlasti na špecerijsko trgovinsko stroko je negativno vplivalo delovanje Nabavljalne zadruge državnih uslužbencev v Mariboru. Ustanovljena je bila leta 1921 in je leta 1935 štela že 4.335 članov (bila je relativno najmočnejša v državi), tako da je bila zaskrbljenost trgovcev zaradi konkurence upravičena. Mariborska (zlasti z mešanim blagom, pa tudi manufakturna) trgovina je v veliki meri občutila intenzivno delovanje te, pa tudi druge konkurence, npr. Železničarske nabavljalne zadruge.

Poleg teh negativnih trendov je po drugi strani napredek v razvoju tehnike povzročil nastanek novih trgovinskih panog, npr. trgovin z radijskimi aparati, elektrotehničnimi predmeti, motornimi vozili, s fotografskimi in športnimi potrebščinami, pa tudi specializiranih trgovin s čevlji. Možnosti napredka pa so se kazale v sadni izvozni trgovini, ki si je za središče izbrala prav Maribor.⁶⁸⁶

Leta 1932 je Maribor dobil pomembno institucijo, ki je poskrbela za gospodarski napredek in reklamo: prvič so organizirali prireditev Mariborski teden, v okviru katerega so odtlej vsako leto v avgustu priredili revijo najnovejših gospodarskih dosežkov v Mariboru in okolici. Omenjena manifestacija⁶⁸⁷ je v kriznih tridesetih letih pomenila pomembno

⁶⁸⁵ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 387–387.

⁶⁸⁶ Prim.: Milan Senkovič, *Obrti v povojnem Mariboru*, v: Kronika slovenskih mest, št. 3, 1936, str. 155 in Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 387.

⁶⁸⁷ Več o Mariborskem tednu v: Sabina Lešnik, Nina Gostenčnik, *Prireditve Mariborski teden v Mariboru*, Maribor, Pokrajinski arhiv Maribor, 2011.

spodbudo za mariborsko gospodarstvo, saj je motivirala mariborsko trgovino za predstavitev njenih dosežkov in vsaj za kratek čas izboljšala njeno poslovanje. V gospodarsko kriznem letu so si namreč liberalno usmerjeni občinski močje z županom dr. Lipoldom na čelu in v sodelovanju s tujskoprometnimi in gospodarskimi akterji v poletnem času omislili enotedensko prireditev, ki bi domači in tuji javnosti predstavila mesto Maribor. Čeprav so bile že za prvi teden na različnih prizoriščih napovedane razstave vseh gospodarskih panog, so od napovedane gospodarske revije uspeli pripraviti le razstavo konj »amerikanske« pasme, gozdarsko razstavo, ter razstavo »Dom in ženska domača obrt«. Bilo je tudi nekaj kulture, največ pa športnih in zabavnih prireditev. Leto kasneje (1933) so Mariborski teden registrirali kot zadrugo, stalni predsednik njenega načelstva je postal dr. Lipold.⁶⁸⁸ Leta 1932 je bilo na Mariborskem tednu 69 razstavljalcev, leta 1933 pa že kar 172, leta 1934 197, leto kasneje pa neverjetnih 368. Tega leta je Mariborski teden priredil 15 posebnih razstav,⁶⁸⁹ med njimi tekstilno, obrtno, tujskoprometno in vinsko: »Sem te vabi vsako leto oficijelna razstava štajerskih vin v veseli kleti, katere gostoljubna vrata se morajo navadno že dva, tri dni pred oficijelno zatvoritvijo zapreti radi 'razprodanega blaga'.«⁶⁹⁰ V naslednjih letih so na razstavah predstavili mariborsko industrijo, obrt in trgovino; zadnja prireditev je bila 1939. leta, saj je bila za leto 1940 odpovedana.



Mesto je živelo z Mariborskim tednom, 1938 (PAM).

Po letu 1936 se je položaj mariborskega trgovstva sicer izboljšal, vendar trgovina po izjavi tajnika mariborskega združenja trgovcev leta 1938 še ni dosegla preteklega stanja.

⁶⁸⁸ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 388, 398, 399.

⁶⁸⁹ Milan Senkovič, *Obrti v povojnem Mariboru*, v: Kronika slovenskih mest, št. 3, 1936, str. str. 156.

⁶⁹⁰ Josip Loos, *Nastoj, vsebina in bodočnost »Mariborskega tedna«*, v: Mariborske slike, str. 5.

Čez leto dni pa so se z izbruhom druge svetovne vojne razmere zanjo ponovno poslabšale. Na zadnjem občnem zboru združenja marca 1941, ko je bil predsednik Miloš Oset, so ugotavljali, da so mariborski trgovci zaradi »hudih časov« v nezavidljivem položaju: začetek racioniranja živil je pomenil začetek konca meščanskega tržnega gospodarstva pri nas.⁶⁹¹

Če povzamemo: za mariborsko trgovino v prvem povojnem desetletju je bila značilna konjunktura, ki je povzročila pospešek v blagovnem prometu in ustanavljanju trgovinskih podjetij, pozitiven vpliv nanjo pa je imelo tudi povečano število uradništva v mestu, pomurska železnica, razvijajoč se avtobusni promet ter industrializacija. A sčasoma je Maribor izgubljal v svoji trgovinski pomembnosti zaradi protekcionistične politike bivših odjemalcev, neugodne železniške tarife, konkurence na domačem trgu in neekspeditivne carine. Seveda pa se je v trgovinski dejavnosti odražal napredek v razvoju tehnike tako v samem naboru trgovinskega blaga (elektrotehnika, radiotehnika, avtomobilski promet itd.) kot tudi v načinu poslovanja (uvredba telefona) in promocije (novi aspekti reklamnih sredstev). A potrebno je poudariti še to: podobno, kot je zaradi uvedbe železnice obrt prepustila vodilno mesto trgovini, se je po prvi svetovni vojni trgovina umaknila industriji (zlasti z elektrifikacijo – elektrarne na Dravi – je mesto preplaval nov val industrializacije), posredovalna dejavnost je vodilno mesto prepustila proizvajalni.⁶⁹²

Ob koncu prve Jugoslavije je bilo slika mariborskega trgovstva sledeča: v (obveznem) združenju je bilo včlanjenih 514 trgovcev posameznikov in 64 zadrug ter zavodov; člani so zaposlovali 721 nameščencev: 64 poslovodij, 245 pomočnikov, 199 pomočnic in 213 ostalih nameščencev.⁶⁹³

GRAVITACIJSKO OBMOČJE

Maribor leži na pomembni strateški in prometni točki; tu sta se stikali industrijska srednja Evropa z agrarnim jugoslovanskim Podonavjem in tu so se križala pota, ki so povezovala na eni strani celotno Štajersko z morjem, na drugi strani pa odpirala pot ob Dravi v Podonavsko kotlino. Po izgradnji železniških prog Dunaj – Trst in Maribor – Franzensfeste⁶⁹⁴ je postal Maribor tudi pomembno prometno križišče med politično sicer enotnimi, a gospodarsko raznolikimi deželami. Po izgradnji omenjenih prog se je v Mariboru razvila živahna trgovina, stare obrti pa so začele zamirati, nekatere od njih pa so zaradi uvajanja strojev ter plinskega in bencinskega pogona začele prehajati na industrijski način dela.⁶⁹⁵ Zaradi ugodnih prometnih razmer sta se uspešno razvijali (sprva) tako trgovina kot (kasneje) tudi industrija.

Seveda pa je bilo tudi za Maribor pomembno njegovo zaledje. Na severu je segalo do državne meje, na zahodu do dravske soteske, na jugu do Polskave in Vurberka, na vzhodu pa do Sv. Lenarta v Slov. goricah; štelo je 100.000 prebivalcev. Okoličani, ki so pred letom 1848 obiskovali mariborske trgovine le ob sejmskih dneh, so postali od druge polovice

⁶⁹¹ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 388.

⁶⁹² Kržičnik, *Gospodarski razvoj Maribora*, str. 34–35.

⁶⁹³ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 388.

⁶⁹⁴ Danes Fortezza na Tirolskem.

⁶⁹⁵ Milan Senkovič, *Obrti v povojnem Mariboru*, v: Kronika slovenskih mest, št. 2, 1936, str. 124–126.

19. stoletja vse pogostejši odjemalci.⁶⁹⁶ Gravitacijsko območje je – če upoštevamo samo politični oz. sodni okraj – v začetku 20. stoletja zajemalo okrog 95.000 prebivalcev.⁶⁹⁷ Seveda pa mesto samo v svojem okolju ne bi moglo prosperirati, zato so igrale pomembno vlogo prometne povezave. Mesto je bilo z avtobusnim prometom povezano tudi z zaledjem – Pohorjem, Dravskim poljem in Slovenskimi goricami.

Samo mestno središče je bilo center trgovinskega in poslovnega življenja; že v osemdesetih letih je bila trgovina najbolj skoncentrirana v glavnih ulicah starega mesta, v Graškem predmestju, v bližino kolodvora pa se je naselila izvozna trgovina, zlasti vinska. Trgovinski poslovni prostori – prodajalna (*velb*) in trgovska pisarna (*kontor*) – so bili praviloma obrnjeni na ulico, na dvoriščni strani je bilo skladišče. Tudi med svetovnima vojnama je bila ostala mariborska trgovina skoncentrirana v mestnem jedru in v Graškem predmestju, ki je z Aleksandrovo cesto predstavljalo povezavo mesta s kolodvorom; v središču mesta je bilo 83 trgovin, v Graškem predmestju pa 74, od tega samo na Aleksandrovi 34. Trgovina se je držala starih lokacij in se iz predelov z največjo gostoto počasi širila; z novim glavnim mostom je stari poslovni del mesta dobil boljšo povezavo z Magdalenskim predmestjem, v katerem so odprli 8 trgovin. Koroško predmestje je opravljalo pretežno stanovanjsko funkcijo, v njem so bila le 3 trgovinska podjetja.⁶⁹⁸

Z nastankom jugoslovanske države je Maribor postal periferna vhodna točka v novo državo, kar je pravzaprav preusmerilo njegov gospodarski razvoj. Jugoslavija kot agrarna država je Mariboru namenila funkcijo novega industrijskega središča. Postopoma je Mariboru v novem političnem okolju uspelo (namesto prej avstrijskega Gradca) prevzeti vlogo trgovinskega središča, ki je preskrbovala podeželsko trgovino s potrebnimi trgovinskimi artikli. Podravske podeželske trgovine je Maribor namreč zalagal z vinom, železino, kolonialnim in manufakturnim blagom, papirjem itd., javne nameščence pa je preko njihove zadružne organiziranosti oskrboval celo do Prekmurja in Savinjske doline.⁶⁹⁹

Med svetovnima vojnama se je v starem mestu izoblikovalo trgovinsko-poslovno središče, v katerem je bilo osredotočeno trgovinsko življenje Maribora; razprostiralo se je od Drave proti severu, pa naprej po Aleksandrovi cesti, Vetrinjski, Gosposki in Slovenski ulici, do Glavnega trga in Koroške ceste; v manjši meri je bila trgovina skoncentrirana južno od Drave na Frankopanski cesti ter na Kralja Petra trgu.⁷⁰⁰

STRUKTURA

»V tridesetih letih so mariborske trgovine počasi dobivale sodobnejšo podobo. Trgovina s čevlji Humanic si je omislila velike izložbe in sodobnejši napis, moderno pot so ubrali pri Bati, nadalje športna trgovina Francija Čopa, trgovina z modnim perilom Petit Paris, potem manufakturi Šraj in Mastek in še nekatere. Za otroke sta bili mikavni trgovini Martinz in Korman, ki sta prodajali igrače in smo v njunih izložbah pogosto opazovali vlakec, ki se je vil skozi tunele. Posebnost je bila v dvajsetih letih tudi trgovina z radijskimi

⁶⁹⁶ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 336.

⁶⁹⁷ *Specialni krajevni repertorij avstrijskih dežel – IV: Štajersko*, str. 101.

⁶⁹⁸ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 319, 385–386.

⁶⁹⁹ Franjo Baš, *Razvoj Maribora v letih 1918–1938*, v: Kronika slovenskih mest, št. 2, 1939, str. 62.

⁷⁰⁰ *Topografska slika Maribora*, v: Vodnik po Mariboru, str. 34.

aparati na Slovenski ulici, nedaleč od Teggetthofove rojstne hiše. Lokal je bil ozek, bolj primeren za trafiko, še danes pa mi ne gre v glavo, da ga je vodil očetov nekdanji kolega, dr. Srečko Lajnšič. Radio je bil takrat v Mariboru še novost: v vrsti smo posedli ob steni, Lajnšič nam je nataknil slušalke in poslušali smo, kar je pač ujel z obračanjem žičnate antene. Poslušanje radia me ni ravno navdušilo in raje sem doma navijal gramofon in so se s plošč oglašali Richard Tauber, Tito Schipa in Maria Jeritz. Nekaj, česar danes ni več, sta bili knjigarni Heinz in Scheidbach: knjig nista le prodajali, ampak jih tudi izposojali. V glavnem je šlo le za nemško literaturo. In ker smo že pri nemštvu: na Gosposki ulici so se nemška imena kar vrstila – Büdefeldt, Fischbach, Fehrenbach, Thür, Weiler, Gert, Greiner, Platzer in tako naprej.«⁷⁰¹

Predstavo o strukturi in številčnem stanju mariborske trgovine lahko dobimo iz odgovora trgovskega gremija na anketo ministrstva za trgovino in industrijo iz konca leta 1925. V njem so poročali, da je bilo v mestu 607 trgovinskih obratov, vštveši 178 branjarij »v lokalih in na trgu« ter 19 sejmarjev, torej malih obratov, 410 je torej trgovin v ožjem smislu, med njimi okrog 20 veletrgovin z več osebja in večjim izborom blaga, ki je prodajalo tudi na debelo. Sicer pa je po ugotovitvah gremija vsaj polovica mariborskih trgovcev prodajala blago malim mestnim in podeželskim trgovcem, torej so bili obenem trgovci na debelo (grosisti) in na drobno (detajlisti). Med grosisti jih je bilo nekaj, ki so s pomočjo trgovskih potnikov obiskovali tudi druge dele države: to so bili npr. trgovci z galanterijo – Gaspari & Faninger, Josip Martinz; z železnino – Pinter & Leonard, Kühar & Zemljič; z manufakturo – Josip Hutter, Marko Rosner, Ivan Šoštarich; s papirjem: Vilko Weixl, Alojz Podliesnig. Kot izvoznike je gremij navedel sledeča podjetja: z deželnimi pridelki – Adolf Himmler, Žitarica; z jajci – Eksportna družba Matheis, Suppanz, Koritschan & Co.; s perutnino in jajci – Viljem Abt; z mlekom – Adolf Bernhard; s sadjem – Ivan Göttlich; z vinskim kamnom – Franc Gulda; pa še nekaj mesarjev – izvoznikov živine in nekaj drugih izvoznikov pridelkov. Z uvozom se je leta 1925 ukvarjalo kar okrog 70 % trgovcev, razen najmanjših; uvažali so blago iz Avstrije, Češkoslovaške, Italije ter »nekaj malega iz drugih držav«. »Moralno stanje trgovstva« je gremij ocenjeval kot »zadovoljivo, ker so tisti, ki so se v stan med vojno in po vojni vrinili, eden za drugim izginili, ko je prenehala vojna konjunktura –



Trgovine na Jurčičevi ulici, trideseta leta 20. stol. (PAM).

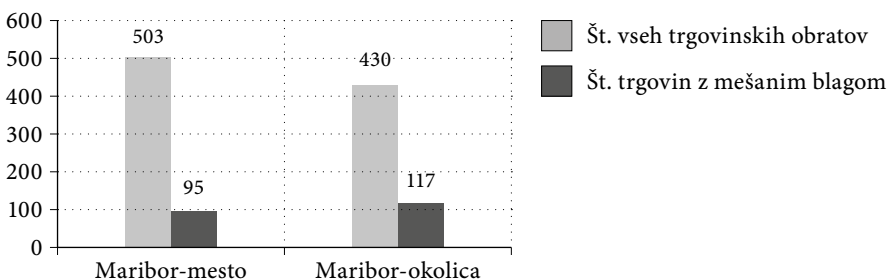
ter, Marko Rosner, Ivan Šoštarich; s papirjem: Vilko Weixl, Alojz Podliesnig. Kot izvoznike je gremij navedel sledeča podjetja: z deželnimi pridelki – Adolf Himmler, Žitarica; z jajci – Eksportna družba Matheis, Suppanz, Koritschan & Co.; s perutnino in jajci – Viljem Abt; z mlekom – Adolf Bernhard; s sadjem – Ivan Göttlich; z vinskim kamnom – Franc Gulda; pa še nekaj mesarjev – izvoznikov živine in nekaj drugih izvoznikov pridelkov. Z uvozom se je leta 1925 ukvarjalo kar okrog 70 % trgovcev, razen najmanjših; uvažali so blago iz Avstrije, Češkoslovaške, Italije ter »nekaj malega iz drugih držav«. »Moralno stanje trgovstva« je gremij ocenjeval kot »zadovoljivo, ker so tisti, ki so se v stan med vojno in po vojni vrinili, eden za drugim izginili, ko je prenehala vojna konjunktura –

⁷⁰¹ Vrišer, *Maribor v barvah mojega časa*, str. 31-32.

sedanji žive solidno, pijejo samo za potrebo in ne lumpajo po nepotrebnem, ker bi se sicer ne mogli držati.«⁷⁰²

Če primerjamo okraja Maribor – mesto in Maribor – okolica, vidimo, da je v mestu prišlo na en trgovinski obrat 61 prebivalcev, v okolici, kjer so bile trgovine – razumljivo – bolj redke, pa kar 140. Najbolj univerzalen tip trgovine v tem času so bile trgovine z mešanim blagom: »In še spomin na trgovine s špecerijo. Zlasti tiste na obrobju mesta so bile naložene vsevprek. Pri lesenih predalih z moko ali zdrobom so stali stožci sladkorja, nedaleč stran so se kopicile metle, tudi vrtno orodje, s stropa so visele krače, salame in 'braunšvajgerice' ter poleti med njimi tudi kak muholovec, poln muh. Dišalo je po polenovki, milu in petroleju, nezamenljiva mešanica vonjav. In v špeceriji si dobil tudi kaj tekočega. Pri Vrhuncu, pod Maistrovim stanovanjem, so se radi ustavljali 'parizarji', tovarni vozovi, ki so jih vlekli mogočni, mišičasti pingavci. In potem je kak prepoten furman v trgovini naročil kos klobase, pol štruce kruha in vse to zalival z jabolčnikom. Otrokom se nam je vse zdelo na moč tehtno: sam dedec, njegov apetit in še utrujeni konji, ki so spuščali vodo, da je pesek neslo v loku...«⁷⁰³ Tudi razmerje med trgovinami z mešanim blagom in vsemi ostalimi je bilo značilno: v mestu je bil delež prvih 19-odstoten, v okolici pa 27-odstoten.

Graf 19: Razmerje med vsemi trgovinskimi obrati in trgovinami z mešanim blagom leta 1926⁷⁰⁴



Trgovine so bile večinoma družinski obrati, kjer je delo vodil lastnik, pogosto so bili pomočniki in vajenci njihovi sinovi in hčerke. V zvezi s pomožnim osebjem je gremij poročal, da je bilo v mestu okoli 500 trgovskih nameščencev, deloma so bili to pomočniki, deloma pisarniške moči. Trgovskih vajencev je bilo stalno okoli 170 in so bili večinoma domačini, nekaj jih je bilo iz okolice. Izučeni so v glavnem ostajali v domačih trgovinah, precej jih je odšlo tudi v druge kraje, nemalo pa jih je zaradi hiperprodukcije trgovskih pomočnikov moralo v druge poklice.

Za svojega najmočnejšega konkurenta je trgovstvo imelo nabavljalne in konzumne (t.j. potrošniške) zadruge; tem ni bilo potrebno plačevati davkov, zato so lahko članom prodajale ceneje. Trgovci pa so ugotavljali – in to jih je močno motilo –, da zadruge prodajajo tudi nečlanom – kmetom, obrtnikom, vojaštvu itd. Zato so zahtevali so ukinitvev zadrug, razen za najnujnejše potrebe.

⁷⁰² Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 386.

⁷⁰³ Vrišer, *Maribor v barvah mojega časa*, str. 32.

⁷⁰⁴ Ivan Mohorič, *Položaj trgovstva v Sloveniji l. 1926*, v: TT, št. 5, 1927.

Število trgovin je do leta 1925 v primerjavi z letom 1912 precej naraslo; del tega prirastka je šel na račun trgovin z mešanim blagom (1912: 60, 1925: 87) in trgovin z manufakturo (1912: 21, 1925: 34). Prav med slednjimi velja omeniti precej novih, ki so jih odprli priseljeni slovenski trgovci; med njimi je Ivan Pregrad adaptiral bivši hotel Mesto Dunaj v blagovnico Trgovski dom. Nova slovenska ustanova, ki je trgovala v obeh strokah, manufakturi in mešanem blagu, je bila Nabavljalna zadruga državnih uslužbencev v Mariboru, ustanovljena leta 1921. Imela je preko 2.000 članov, tako da je bila zaskrbljenost trgovcev zaradi konkurence upravičena (poleg omenjene nabavljalne zadruge in delavskega Gospodarskega društva Ljudski dom (ust. 1890) sta bila v Mariboru še dva konzuma). Nekaj prirastka k skupnemu številu trgovinskih obratov so prispevale tudi nove stroke, npr. trgovine z motornimi (in drugimi) vozili (1925: 11), z električnimi predmeti (1925: 8), s fotografskimi potrebščinami (1925: 3) ter specializirane trgovine s čevlji (1912: 3, 1925: 14).

Med nekaterimi večjimi trgovci se je širil podjetniški duh; tako je npr. trgovec Adalbert Gusel razvil večje podjetje izdelave pijač – 1925 je začel izdelovati žganje in likerje –, ki je nato preraslo v veležganjarno, izdelovanje likerjev in sadnih sokov (uspešen je bil jabolčni sok Reneta).



Živahna Aleksandrova cesta, konec tridesetih let 20. stol. (PAM).

Trgovina se je razvijala seveda tudi v okolici Maribora; od okoliških krajev so najbolj napredovala predmestja: Studenci, Pobrežje, Radvanje, Tezno, Kamnica, Košaki. Trgovine v okolici so običajno zadoščale krajevnim potrebam, bile so običajno mešanega tipa; specializiranih praktično ni bilo, razen trgovin s poljskimi pridelki, vinom, sadjem, lesom in živino; največje med temi trgovinami so bile sodno protokolirane.⁷⁰⁵

⁷⁰⁵ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: *Maribor skozi stoletja*, str. 376, 386–387, 408–409.

Osvetlimo sedaj še strukturo posameznih trgovinskih strok v Mariboru:

Trgovina s špecerijskim blagom

Med najbolj znanimi tovrstnimi trgovinami je bila trgovina Martina Berdajsa Vetrinjski ulici, ki je zrasla iz majhne trgovine s semeni, ustanovljena 1869. leta. Sčasoma je podjetje postalo eno najuglednejših svoje stroke v slovenskem prostoru. V tridesetih letih je njegovo vodstvo prevzel Alfons Stergar in mu priključil sorodno podjetje v Ljubljani – po smrti znanega ljubljanskega trgovca s semeni J. Urbaniča je namreč od njegove vdove kupil uveljavljeno podjetje na Miklošičevi cesti in tako močno razširil delokrog podjetja.⁷⁰⁶ Trgovina je imela 400.000 din obratnega kapitala, prodajala pa je semena ter špecerijsko in kolonialno blago. Semena je uvažala iz Nemčije, Francije in Holandije.⁷⁰⁷ Trgovina s špecerijo, kolonialnim blagom in deželnimi pridelki na debelo in drobno ter izvozom deželnih pridelkov se je ukvarjala tudi veletrgovina Leopold Gusel.⁷⁰⁸

Na Pobreški cesti je od leta 1922 delovala trgovina s špecerijskim in kolonialnim blagom na debelo Macun & Fabiani. Registrirana je bila kot javna trgovinska družba; družabnika sta bila Alojzij Macun in Josip Fabiani. A podjetje je bilo kratkega veka: že leto po ustanovitvi je šlo v poravnalni, leto zatem pa še v stečajni postopek.⁷⁰⁹

Trgovina s kolonialnim blagom

V to stroko so bile uvrščene tudi trgovine s špecerijskim in delikatesnim blagom ter alkoholnimi pijačami v zaprtih steklenicah.⁷¹⁰

Najpomembnejša in največja je bila trgovina na debelo in drobno Miloša Oseta na Glavnem trgu. Oset je mariborsko špecerijsko in kolonialno trgovino na debelo (*en gros*) ustanovil leta 1921, jo sčasoma povečal, moderniziral in ga dopolnil z ustreznimi skladišči ter pražarno kave. Podjetje, ki je v tridesetih letih zaposlovalo 15 do 20 nastavlencev, je izvažalo deželne pridelke, uvažalo pa špecerijsko in kolonialno blago (južno sadje iz Grčije, žveplo iz Italije, dišave iz francoskih in britanskih kolonij, kavo iz Brazilije itd.).⁷¹¹ Nemška veletrgovca sta



Osetova veletrgovina je bila specializirana za trgovanje s špecerijskim in kolonialnim blagom (Adresar, 1932).

⁷⁰⁶ Oris nekaterih važnejših kulturnih in gospodarskih ustanov in podjetij, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 660.

⁷⁰⁷ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/1, Vprašalna pola za popis trgovine.

⁷⁰⁸ Razno, v: Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 145.

⁷⁰⁹ Leopold Mikec Avberšek, *Delovanje mariborske trgovske družbe Macun & Fabiani (1921–1926)*, v: Studia historica Slovenica, št. 2-3, 2008, str. 613-632. V omenjenem prispevku sta podrobno osvetljena tako postopek registracije trgovinskega podjetja, kakor tudi poravnalni in stečajni postopek.

⁷¹⁰ AS_448 Zbornica TOI, f. 278/1, *Nomenklatura prodavnica i uputstvo za popunjavanje formulara za stanje trgovačke mreže u Sloveniji u 1939 god.*

⁷¹¹ *Mariborske slike*, str. 105.

bila Rupert Schmidt (na Gospejni ulici) in Leopold Gusel (na Koroški cesti). Na Gosposki ulici je imelo prodajalno kolonialnega blaga, predvsem kave in čaja, mednarodno podjetje Julio Meinel.⁷¹²

S kolonialnim blagom in južnim sadjem je trgovala tudi družba z omejeno zavezo Jugoslovanska agrumarija. Sedež družbe je bil na Koroški cesti, lastnik pa je bil Robert Steiner s 125.000 din obratnega kapitala. Trgoval je z južnim sadjem, slaščicami (kanditi) in čokolado ter raznim špecerijskim, zlasti pa kolonialnim blagom – čajem, kokosom, kaprami, rozinami, lešniki, orehi, mandlji itd. Uvoženo blago je kupoval največ v Veliki Britaniji in Italiji.⁷¹³

Trgovina z manufakturnim, modnim in konfekcijskim blagom

Med svetovnimi vojnami je ta stroka doživela največjo rast. Z Goriške se je po prvi svetovni vojni v Maribor priselil manufakturni trgovec Ivan Pregrad ter tu na novo začel s to dejavnostjo. Na Aleksandrovi cesti je kupil bivši hotel Trst ter poslopje preuredil v sodobno veletrgovino Trgovski dom (enako ime je imela prej njegova goriška trgovina).⁷¹⁴



Lahova trgovina na Glavnem trgu, trideseta leta 20. stol. (PAM).

Poleg Pregradovega Trgovskega doma ob Aleksandrovi cesti in Trpinovega Tekstilnega bazarja na Vetrinjski ulici je 1939. leta Jakob Lah na Jurčičevi ulici, na mestu bivše Mariborske tiskarne, odprl blagovnico Lama.⁷¹⁵ Jakob Lah se je v Mariboru nastanil v hiši na Glavnem trgu; čez pet let je hišo, v kateri je stanoval, odkupil, preuredil trgovinski lokal v pritličju (trgovina Tivar) ter prvo nadstropje namenil za najemniška stanovanja. Sam je z družino živel v drugem nadstropju. Ker je bila žena zaposlena v njihovi trgovini, je družini pomagalo najeto osebje: poleg perice je v družino prihajala tudi guvernanta. Tak način življenja je bil sicer običajen za premožnejši trgovsko-obrtniški sloj prebivalstva. Lahova družina je imela kar dve gospodinjski pomočnici: ena je kuhala, druga pa skrbela za stanovanje.⁷¹⁶

Z manufakturnim in modnim blagom je trgovala javna trgovinska družba C. Büdefeldt; locirana je bila na Gosposki ulici na kar treh hišnih številkah. Bila je edina nemška

⁷¹² Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 389.

⁷¹³ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/1, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

⁷¹⁴ *Oris nekaterih važnejših kulturnih in gospodarskih ustanov in podjetij*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 669.

⁷¹⁵ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 388–389.

⁷¹⁶ Več v: Ferlež: *Stanovati v Mariboru*, str. 48–82, 234.

manufakturna trgovina, solastniki družbe so bili štirje bratje Büdefeldt. Družba, ki je razpolagala z 2.000.000 din obratnega kapitala, je imela zaposlenih kar 27 uradnikov in 9 delavcev (proizvodni obrat Tekstilana). Predmet trgovanja so bile pletenine, kratka roba, volnena preja za strojno pletenje, spodnje perilo, pribor za krojače in šivilje, čipke, gumbi, zaponke, trakovi, konfekcija za otroke, kopalne obleke, manufaktura, moške obleke, moško perilo, pa umetne cvetlice in nagrobni venci itd. Manufakturo, volneno prejo, čipke, gumbe in bižuterijo so uvažali iz Francije, Nemčije in Švice, in sicer v vrednosti 1.400.000 din.⁷¹⁷

Tudi manufaktura Močivnik in Ogrisseg je imela 1931. leta 2.500.000 obratnega kapitala ter 11 zaposlenih.⁷¹⁸

Pomembnejše trgovine te stroke so imeli še Karl Jančič in Anton Poš na Aleksandrovi cesti, Franjo Majer, Franc Mastek in Janko Preac na Glavnem trgu, Anton Macun na Gosposki ulici ter Anton Paš in Josip Šraj na Slovenski cesti.⁷¹⁹



Vse mlado in staro, veliko in malo obleko prav zalo imeti želi, le kje naj jo najde, tako da ne zajde z nakupom prav dobrim s prave poti. V Mariboru z napisom Anton Macun Vas vabi obleka, svila, baržun in vsako blago po izbiri in meri vsolnči Vam lice v trdni veri, da kar ste izbrali, kupili pri njem, trpežno, izborno je povsem.

Macunova trgovina s konfekcijo na Gosposki ulici je vabila z izvorno reklamo, ok. 1935 (PAM).

Trgovina s čevlji

Poleg specializiranih trgovcev s čevlji – Vilko Blatnik in »King Shoe« Vremec & Turk (v Gosposki ulici) so imele prodajalne tudi tovarne čevljev: mariborski Karo Draga Rogliča in tržiški Peko na Gosposki ulici, velik delež tržišča pa si je s ceneno obutvijo pridobilo jugoslovansko podjetje češkega koncerna Bata, ki je v Mariboru imelo prodajalno na Aleksandrovi cesti.⁷²⁰ Podjetje Karo je ustanovil leta 1920 Drago Roglič. Izhajajoč iz predvojnih razmer, ko je povprečen človek kupoval blago, ki je moralo vzdržati dolgo vrsto let, se je tudi Roglič usmeril v produkcijo kvalitetnih promenadnih, lovskih, turističnih, smučarskih in drugih čevljev, ki so bili izdelani tako, da so vzdržali dolgo časa ne glede na vremenske razmere. Leta 1934 je podjetje Karo poleg obstoječe na Koroški cesti odprlo še eno trgovino, in sicer na Gosposki ulici.⁷²¹

⁷¹⁷ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/1, Vprašalna pola za popis trgovine.

⁷¹⁸ Tone Zorn, *Nemški trgovski obrati v Sloveniji v letih 1938/1939*, v: *Kronika*, št. 2, 1970, str. 115.

⁷¹⁹ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: *Maribor skozi stoletja*, str. 388–389.

⁷²⁰ *Ibidem*, str. 389.

⁷²¹ *Mariborske slike*, str. 97.

Trgovina z galanterijo

S to dejavnostjo se je ukvarjal trgovec Ignacij Baloh na Aleksandrovi ulici. Baloh je sicer imel registrirano trgovino z mešanim blagom na debelo, posebej pa je bil specializiran za galanterijsko, nürnberško, drobno, modno in pleteno blago ter igrače. Tako je trgoval z razno galanterijo, noži, rožnimi venci, svinčniki, orglicami in igračami, pa gumbi in bižuterijo. Večino tega je uvažal iz Nemčije, Avstrije, Češke, Francije in Madžarske. Višina ustanovnega kapitala je znašala 300.000 din.⁷²²

Trgovina s steklom in porcelanom

Med najbolj znanimi tovrstnimi trgovinami je bilo Skladišče Berndorf, višina obratnega kapitala je znašala 150.000 din, trgovina pa je bila registrirana za trgovanje s kovinskimi in steklenimi izdelki ter gospodinjstvi potrebnimi potrebščinami tovarne Berndorf in Alpaka: jedilnim priborom iz alpake, posrebrenim kristalnim steklom, kuhinjsko posodo iz niklja in bakra itd. Izdelke iz alpake (10.000 kg), niklja in bakra (3.000 kg) so uvažali iz Avstrije, steklo (5.000 kg) pa iz Češke.⁷²³

S steklom je trgovalo tudi podjetje Bernhard, s sedežem na Aleksandrovi ulici. Steklo so deloma uvažali, deloma so trgovali z domačim (steklarni Hrastnik in Sv. Križ⁷²⁴), medtem ko je bil porcelan ves uvožen. Poleg tega so prodajali keramiko, svetilke, okvirje, ogledala ipd.

Trgovina s papirjem in knjigami

V poslovnem središču mesta, v Jurčičevi ulici, je knjigarno, veletrgovino s papirjem in knjigoveznicno imel organizator slovenskega trgovstva v Mariboru Vilko Weixl. Zaposlenih je imel več kot 40 oseb, svoje izdelke pa je pošiljal po celi državi.⁷²⁵ Papirnico Andreja Platzerja (Gosposka ulica), enega predstojnikov Trgovskega gremija v avstrijski dobi, so dediči 1938. leta prodali Ivanu Karbeutzu. Papirnico in knjigarno je imela tudi Zlata Brišnik (na vogalu Slovenske in Gosposke ulice), veletrgovino s papirjem pa Anton Podliessnig (Badlova ulica), ki je po vsej državi prodajal ovojni papir in papir za tisk, izdeloval pa tudi papirnate vrečke. Stari knjigarni sta bili podjetji Heinz in Scheidbach (obe na Gosposki ulici). Knjige sta v središču mesta prodajali tudi Tiskarna sv. Cirila (Koroška ulica in Aleksandrova cesta) ter Tiskovna zadruga (Aleksandrova cesta).⁷²⁶ Po prvi svetovni vojni je v Maribor preselil svojo tiskarno Hinko Sax, in sicer iz Idrije. Poleg preurejene tiskarne je kupil še (prej nemško) trgovino s papirjem in ji dodal še knjigarno.⁷²⁷

⁷²² AS_448 Zbornica TOI, f. 310/1, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

⁷²³ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/1, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

⁷²⁴ Rogaška Slatina.

⁷²⁵ Več o Vilku Weixlu v: *Oris nekaterih važnejših kulturnih in gospodarskih ustanov in podjetij*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 674.

⁷²⁶ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 390.

⁷²⁷ *Oris nekaterih važnejših kulturnih in gospodarskih ustanov in podjetij*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 671.



Zlata Brišnik je imela podružnico tudi v Rogaški Slatini, ok. 1930 (MnZC).

Trgovina z deželnimi pridelki

V izvozni trgovini s perutnino in deželnimi pridelki so med svetovnjima vojnama nadaljevala s poslovanjem nemška podjetja iz avstrijske dobe: Karl Abt (perutnina), Eksportna družba Matheis, Suppanz, Koritschan & Co. (jajca in deželni pridelki), Ing. Himmler Adolf (perutnina in sadje). V času prve Jugoslavije so bila ustanovljena nova podjetja: izvozna veletrgovina Miloša Oseta na Glavnem trgu, trgovina z deželnimi pridelki in sadjem Ivana Göttlicha na Koroški cesti, izvozne trgovine z deželnimi pridelki Antona Beraniča, Maksa Polanca in Josipine Bole na Koroški cesti. Še več trgovin te stroke je nastalo v okoliških občinah.⁷²⁸

Med najmočnejšimi mariborskimi trgovci je bil Karl Abt z eksportom perutnine, divjačine in mesa. Sedež podjetja je bil na Kejžarjevi ulici, nakladalno postajo pa je imel na glavnem kolodvoru. Višina ustanovnega kapitala je bila 1.500.000 din, podjetje pa je občasno zaposlovalo med 10 in 15 moških in 20 do ženskih delavcev/delavk. Predmet trgovanja so bile zaklane kokoši (500.000 kg), streljana divjačina (33.000 kg), sveže meso (136.000 kg) ter goske, race in purani (36.000). Perutnino je Abt izvažal največ v Nemčijo (60 %), pa tudi v Švico (20 %) in v Italijo (20 %).

Z izvozom sadja, deželnih pridelkov, sena in slame se je ukvarjal Anton Birgmayr, ki je prav tako imel sedež na Aleksandrovi ulici. Zaposlene je imel 3 uradnike, po potrebi pa še do 20 delavcev. Sena je prodal med 1.000 in 2.000 ton, sadja pa 500 ton in več, večinoma v tujino (Avstrijo in Nemčijo), iz Nemčije pa je uvažal šoto (šotno steljo in šotni mulj).⁷²⁹

⁷²⁸ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 389.

⁷²⁹ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/1, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

Trgovina z vinom in sadjem

Kontinuiteto te najstarejše mariborske izvozne panoge predstavljajo tri podjetja: Pugel & Rossmann (Trg svobode), J. & R. Pfrimer (Aleksandrova cesta) ter K. Hausmaninger (Cankarjeva ulica). Pugel & Rossmann je najstarejša trgovina z vinom v Mariboru, izhaja iz leta 1873. Podjetje ni trgovalo samo z domačimi vini (podravska vina je prodajalo po celotnem alpskem prostoru), temveč tudi z madžarskimi in avstrijskimi. Po prvi svetovni vojni se je gravitacijsko območje Pugel & Rossmannovega podjetja zaradi protekcionistične evropske politike zožilo na slovenski prostor.⁷³⁰ Slovenska trgovca med svetovnima vojnama sta bila Franjo Gnilšek (sicer tudi lesni trgovec, Razlagova ulica) in tovarnar likerjev Jakob Perhavec (Gosposka ulica). Veletrgovec z vinom in kmetijskimi potrebščinami je bil Petar Miović (Kopitarjeva ulica). Leta 1901 ustanovljeni Kletarski zadrugi (Aleksandrova cesta), v kateri je bila zastopana tudi nemška veleposest, se je 1926 pridružila povsem slovenska Štajerska vinarska zadruga (1936 preimenovana v Kmetijsko zadrugo) na Meljski cesti. Z vinom so trgovala tudi okoliška veleposestva (Račji dvor, Vetrinjski dvor, Pohorski dvor, Radvanje) ter Sadjarska in vinarska šola. Tudi trgovina s sadjem je bila v mestu s sadjarsko okolico zastopana s trgovci z deželnimi pridelki; od 1928 je sadje za svoje člane prodajala tudi Štajerska sadjarska zadruga v Mariboru (Miklošičeva ulica).⁷³¹

Trgovina s tehničnimi izdelki

Po prvi svetovni vojni je Ivan Legat v Mariboru ustanovil prvo specialno popravljalnico pisalnih strojev in trgovino z njimi Ant. Rud. Legat. Kot prvi v Sloveniji je namreč dobil obrtni list za to novo, do tedaj manj znano stroko. Podjetje se je hitro širilo, k čemer je pripomogel njegov sin Edvard, ki je v podjetje vstopil leta 1920. Dobil je zastopstvo za stroje tovarne Wanderer-Werke v Schönau-Chemnitzu, ki je slovela po najboljših pisalnih in seštevalnih strojih ter knjigovodske avtomate Continental. Leta 1930 je Legat odprl podružnico v Ljubljani, nekaj časa jo je imel tudi v Zagrebu. Bil je zastopnik tudi za računske stroje Hamann, edine, s katerimi je bilo mogoče tudi okrajšano množiti. Legatovo podjetje (Ant. Rud. Legat, prva specialna trgovina s pisalnimi stroji in pisarniški potrebščinami – trgovino je kasneje dopolnil še s servisno dejavnostjo) je z omenjenimi stroji opremilo skoraj vse večje firme v Sloveniji.⁷³²

V podjetje Radio Maribor d. z o. z. se je 1939. leta organizirala istoimenska zadruga, ki jo je pod imenom Radioamater 1929 ustanovilo nekaj navdušencev. Na Glavnem trgu, v stavbi Velike kavarne, so prodajali radioaparate, le-te pa so imeli na zalogi tudi v trgovinah Radio Starkel (Trg svobode), Josip Tscharre (Zrinjskega trg) in v papirnici Karbeutz (Gosposka ulica).⁷³³

Trgovina z avtomobili

Pred prvo svetovno vojno so bili avtomobili še zelo redki; leta 1912 je bilo v Mariboru registriranih le 6 avtomobilov in 11 motornih koles (enako tudi v Celju).⁷³⁴

⁷³⁰ *Mariborske slike*, str. 108.

⁷³¹ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 389–390.

⁷³² *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 655–656.

⁷³³ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 390.

⁷³⁴ *Statistisches Handbuch für das Herzogtum Steiermark*, 1. Jrg., str. 4, 142.

Med svetovnjima vojnama je Maribor dobil prve trgovine z avtomobili: zastopnik podjetja Opel je postal inž. Ferdinand Friedau (Mlinska ulica), Josip Moravec pa je na Trgu svobode poleg gumijastih izdelkov prodajal tudi »dvokolice, motocikle in avtomobile«. Inž. Peter Keršič je imel podjetje Triumph Auto-Magneto (Francišškanska ulica), na isti ulici pa je bilo tudi podjetje Motors Sales. Kolesa in druge tehnične izdelke so prodajali v podjetju Neger (Slovenska ulica), Justin Gustinčič (Ulica kneza Koclja) in F. Batjel, ki je imel v Mariboru na Aleksandrovi cesti podružnico svojega ljubljanskega podjetja.⁷³⁵

Med tovrstnimi trgovinami je bila tudi družba z omejeno zavezo American Import Company, Karl Robaus s sedežem na Aleksandrovi ulici. Družba je bila registrirana za trgovanje z avtomobili, avtomobilskim priborom, bencinom in mineralnimi olji, pa tudi s pisalnimi in razmnoževalnimi stroji. Poslovala je z Ljubljansko kreditno banko, Zadružno gospodarsko banko ter Jugoslovansko udruženo banko v Mariboru, višina obratnega kapitala pa je znašala 500.000 din. V tridesetih letih je imela družba zaposlenih 34 uradnikov in enega delavca. Letno so iz tujine uvozili okrog 35 avtomobilov (30 iz ZDA ter 5 iz Nemčije).⁷³⁶

Leta 1927 je Bogomir Divjal ustanovil istočasno z delavnico koles in otroških vozičkov na Glavnem trgu tudi trgovino z istimi artikli; leta 1933 je sezidal na Tattenbachovi ulici novo poslopje, kjer je prodajal prvenstveno športne predmete.⁷³⁷

Trgovina z lesom

Razvita je bila v mariborskem zaledju, v Dravski dolini. Pred prvo svetovno vojno so trgovci les izvažali večinoma na Ogrsko, v Spodnjo Avstrijo, deloma pa tudi na Hrvaško, Italijo, Reko in Trst. V dolini je bilo kar nekaj večjih trgovcev z lesom, med njimi Viktor Glaser iz Ruš.⁷³⁸

Poleg starega podjetja Straschill & Felber na Pristanu so se z lesno trgovino ukvarjali še Miroslav France (Masarykova cesta), Franjo Gnilšek (Razlagova ulica), in Ivan Lah (Glavni trg). Po krizi v začetku tridesetih let si je lesna trgovina opomogla, tako da lesa niso prodajali več izključno za kurivo, ampak tudi kot industrijski les, tako doma kot v tujini. Med prodajalnami pohištva velja omeniti podjetje Ernsta Zelenka (Šolska ulica), trgovino Obnova F. Novaka (Jurčičeva ulica) in podjetje Veka (tudi Weka) Karla Wesia-ka (Aleksandrova cesta).⁷³⁹ Trgovina Veka je izšla iz tapetniške delavnice. Že pred prvo svetovno vojno je Wesiak v skladu z načelom »Kdor ne napreduje, ta nazaduje« razvil podjetje v eno pomembnejših mariborskih trgovin s pohištvom in stanovanjsko opremo.⁷⁴⁰

Trgovina z železnino

Stara trgovinska hiša z mešanim blagom se je pod novim lastnikom Karlom Lotzom preoblikovala v trgovino z železnino in orodji. Trгоvec z železnino je bil tudi Ivan An-

⁷³⁵ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 390.

⁷³⁶ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/1, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

⁷³⁷ *Mariborske slike*, str. 85.

⁷³⁸ Poročilo Josipa Smertnika. Glej: *Poročilo o I. slovenskem trgovskem shodu v Ljubljani dne 20. oktobra 1907*, v: STV, št. 11, 1907.

⁷³⁹ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 390.

⁷⁴⁰ *Mariborske slike*, str. 113.



Aleksandrova cesta ok. 1935; levo trgovina z železnino Pinter & Lenard (PAM).

draschitz na Vodnikovem trgu. Nekdanja Kriehuberjeva dvonadstropna hiša na vogalu Trga svobode in Partizanske ceste je bila med svetovnima vojnoma trgovina Pri železnem možu, v lasti Vincenca Kūharja in pozneje Alfonza Meuza.

Vse te stare trgovine, pretežno v nemški lasti, pa je prekosila trgovina družabnikov Ferda Pinterja in Rada Lenarda z velikimi prodajnimi prostori na Partizanski cesti in skladišči na dvorišču iste stavbe v Mlinski ulici.⁷⁴¹ Oba družabnika sta prvo skupno trgovino ustanovila že leta 1911 v Gorici ter jo po prvi svetovni vojni kot prvo slovensko železnino nadaljevala v Mariboru. Podjetje Pinter & Lenard se je uveljavilo ne samo na slovenskem ozemlju, temveč tudi na Hrvaškem, v Primorju, Dalmaciji in Črni Gori. Železne izdelke je podjetje uvažalo iz železarn Jesenice, Štore in Zenica (80 %) ter iz tujine (20 %); fino orodje iz Nemčije, tudi iz Avstrije in Češkoslovaške, angleški cin in belo pločevino iz Velike Britanije, fine pile pa iz Združenih držav Amerike. V tridesetih letih je podjetje zaposlovalo okrog 30 nastavlencev.⁷⁴²

TRGOVSKI GREMIJ IN DRUGE ORGANIZACIJE

Zadruga – združenja obrtnikov enakih ali sorodnih obrti v eni ali več občinah – je predvidel že obrtni red iz 1859. leta, obvezno pa so se morale organizirati po določenih obrtnega zakona iz leta 1883, ko so tudi formalno prenehali obstajati cehi. Tako so v Mariboru še istega leta namesto dotedanjih cehev ustanovili 11 zadrug. Združenje trgovcev, ki je bilo ustanovljeno leta 1884 na osnovi zakona iz 1883. leta o zadrugah, so poime-

⁷⁴¹ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 389.

⁷⁴² *Mariborske slike*, str. 106.

novali trgovski gremij. Ob ustanovitvi je gremij štel 118 članov, njegov prvi predsednik pa je postal vinski trgovec Julij Pfrimer. Zunaj gremija so ostali mali trgovci – branjevci, kramarji, starinarji in drugi, ki so morali ustanoviti posebno zadrugo branjevcev.⁷⁴³

Po prvi svetovni vojni se je položaj Slovencev v mestu dodatno utrdil s prevzemom vodstva stanovske organizacije: leta 1919 je bil za predsednika Trgovskega gremija izvoljen Vilko Weixl. Slednji je aprila 1920 na občnem zboru Zveze trgovskih gremijev in zadrug za Slovenijo v Ljubljani postal eden od treh podnačelnikov Zveze,⁷⁴⁴ h kateri je pristopilo 15 gremijev in 14 zadrug. Gremij trgovcev je v prvem obdobju jugoslovanske države (do začetka tridesetih let) deloval še na osnovi avstrijskega obrtnega reda iz leta 1907 in je bil obligatorna stanovska organizacija.⁷⁴⁵ V Mariboru sta imela sedež dva gremija: Gremij trgovcev za mariborsko okolico je imel sedež v Vetrinjski ulici 4, Gremij trgovcev v Mariboru pa v Jurčičevi ulici 8.⁷⁴⁶ Omeniti velja dejstvo, da je trgovski gremij že 1925. leta v odgovoru na poizvedbo ministrstva za trgovino in industrijo o razmerah v mestu ugotavljal, da je v predvojno večinoma nemškem oz. ponemčenem Mariboru že okoli polovica trgovcev slovenske oz. jugoslovanske narodnosti.



Priljiče Velike kavarne je bilo namenjeno trgovinski dejavnosti, ok. 1933 (PAM).

Tudi v gibanju števila članstva mariborskega gremija trgovcev oz. kasneje združenja trgovcev se je enako kot v trgovini odražala sprva poveljna konjunktura in kasneje gospodarska depresija. Že leta 1925, v obdobju konjunktura, je mariborski trgovski gremij

⁷⁴³ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 331, 335.

⁷⁴⁴ Nova doba, št. 45, 15. 4. 1920.

⁷⁴⁵ I. Kaiser, *Gremialna organizacija trgovstva v Dravski banovini*, v: Trgovsko-obrtno-industrijski letnik, str. 62.

⁷⁴⁶ *Administrativni adresar Dravske banovine*, str. 73.

ugotavljal za svoje članstvo negativne dejavnike: zaradi visokih železniških tarif se je promet prenesel na Donavo, davčna bremena pa so bila višja kot drugod v državi.⁷⁴⁷ Ker so se na trgovski gremij v Mariboru pogosto obračala domača in tuja podjetja, da bi pridobila naslove podjetij, ki dobavljajo različne vrste poljskih pridelkov, je gremij – ker sam ni imel ustreznih evidenc – leta 1927 zaprosil trgovinske obrate na področju mariborske oblasti, da mu sporočijo vrste blaga, ki ga dobavljajo oz. izvažajo.⁷⁴⁸

Leta 1932 se je Zveza trgovskih gremijev v skladu z novim obrtnim zakonom preoblikovala v društvo – Zvezo trgovskih združenj; v skladu z novim zakonom se je tudi stanovska organizacija mariborskih trgovcev 1932. leta iz gremija preimenovala v Združenje trgovcev za mesto Maribor,⁷⁴⁹ dve leti kasneje pa je Vilka Weixla v vodstvu zamenjal Ferdo Pinter.⁷⁵⁰ Ena večjih stanovskih manifestacij v Mariboru je bila 7. avgusta 1932, ko je bilo v mariborski Unionski dvorani veliko javno zborovanje Zveze trgovskih gremijev. Zborovanja se je udeležil tudi jugoslovanski minister za trgovino in industrijo Ivan Mohorič,⁷⁵¹ ki je v svojem govoru izpostavil zlasti položaj slovenskega gospodarstva.⁷⁵²

Sicer pa so lahko mariborski trgovci svoje interese razen v trgovskem gremiju uveljavljali tudi v Slovenskem trgovskem in obrtnem društvu v Mariboru ter v zadrugi Trgovska Samopomoč.

Slovensko trgovsko društvo

Na področju organiziranosti mariborskega trgovstva je najpomembnejšo vlogo odigralo Slovensko trgovsko društvo. Ustanovljeno pa je bilo leta 1908, čeprav je neuradno začelo z delovanjem že pet let prej. Pobudnika ustanovitve Slovenskega trgovskega društva v Mariboru sta bila odvetnik dr. Radoslav Pipuš, prvi predsednik društva, in dr. Vladimir Serbec. Društvo je leta 1907 v mariborskem Narodnem domu priredilo trgovski shod »za ves Spodnji Štajer« ter tudi za gospodarsko področje povzelo parolo »Proč od Gradca!«, saj je zahtevalo, da štajerski deželni zbor ustanovi za področje Spodnje Štajerske posebno zbornico za trgovino in obrt s sedežem v Mariboru. Društvo je predstavljalo družabno središče mariborskega slovenskega trgovskega stanu, ne nepomembna pa je bila tudi njegova vloga pri organiziranju trgovskih klubov v Ptujju, Ormožu in Gornji Radgoni. Takoj po ustanovitvi je društvo začelo z organizacijo slovenskih strokovnih tečajev, ki so bili predhodnik kasnejših enoletnih tečajev na državni trgovski akademiji. Slovensko

⁷⁴⁷ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 384, 387.

⁷⁴⁸ *Poziv izvoznikom*, v: Nova doba, št. 87, 4. 8. 1927.

⁷⁴⁹ Sedež tega Združenja je bil na Jurčičevi ulici 8, sedež Združenja trgovcev za okraj Maribor pa na Vetrinjski ulici 11.

⁷⁵⁰ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 388.

⁷⁵¹ Dr. Ivan Mohorič, oblastni in državni poslanec, strokovni publicist, minister za trgovino in industrijo v Beogradu, delegat na svetovni ekonomski in monetarni konferenci, član raznih mednarodnih odborov, tajnik Zveze trgovskih združenj, tajnik Zbornice TOI 1918–1948. Od julija do novembra 1932 minister za trgovino in industrijo, upravni svetnik Jugoslovanskih tekstilnih tovarn Mautner, tekstilne tovarne v Dugi Resi in Premogokopne prometne družbe. Prim.: France Kresal, *Slovensko podjetništvo v industriji*, v: PNZ, št. 1, 1994, str. 65.

⁷⁵² *Veliko javno trgovsko zborovanje v Mariboru*, v: Nova doba, št. 63, 5. 8. 1932.

trgovsko društvo je bila strokovna organizacija, ki je imela tudi kulturno obeležje.⁷⁵³ Leta 1910 se je društvo preimenovalo v Slovensko trgovsko in obrtno društvo v Mariboru.⁷⁵⁴ Po prevratu je pozivalo mariborske trgovce, obrtnike in industrijska podjetja, da se v čim večji meri vključijo vanj. Društvo je bilo v času formiranja nove države zelo aktivno; med drugim je želelo vzpostaviti evidenco Jugoslaviji naklonjenih tovarn, ki bodo zalagale trgovino in obrt s surovinami, skrbelo pa bo tudi, da bodo domači izdelki našli pot do kupcev.⁷⁵⁵ Nadalje je društvo jeseni 1919 priredilo slovenski trgovski tečaj, kjer so udeležence poučevali o knjigovodstvu, korespondenci in računstvu.⁷⁵⁶ Delovanje Slovenskega trgovskega društva v Mariboru je kmalu rodilo sadove, saj so leta 1920 ustanovili slovensko dvorazredno trgovsko šolo v Mariboru, na od leta 1876 delujoči gremialni trgovski nadaljevalni šoli pa so postopoma začeli s poučevanjem v slovenskem učnem jeziku.⁷⁵⁷

Trgovska Samopomoč

V Mariboru je bil tudi sedež zadruga Trgovska Samopomoč, katere področje se je raztezalo na celotno bivšo mariborsko oblast ter okraje Laško in Brežice: njen namen je bil po smrti članov zadruga svojcem izplačevati denarno podporo oz. posmrtnino. Člani so lahko poleg trgovcev postali tudi obrtniki in industrialci, gostilničarji, osebe svobodnih akademskih poklicev, javni in zasebni nameščenci ter njihovi družinski člani, če so bili ob vstopu zdravi in mlajši od 50 let (I. kategorija) oz. 70 let (II. kategorija). Trgovska Samopomoč je bila registrirana pomožna blagajna, katere pravila so bila potrjena in vpisana v register pri kraljevi banski upravi Dravske banovine, sedež pa je imela v Mariboru. Na prelomu dvajsetih in tridesetih let je bil predsednik Samopomoči mariborski veletrgovec Vilko Weixl.⁷⁵⁸

TRGOVINA V CELJU

ORIS MESTA

Celjsko območje je bilo poseljeno že v predrimskih časih. Kasneje je skozi Celeio vodila glavna rimska cesta, ki je Rim povezovala s Panonijo. Te in druge rimske poti so v srednjem in novem veku še vedno obdržale svoj pomen, še zlasti tista, ki je vodila iz Dunaja skozi Maribor, Celje in Trojane proti Trstu, saj je predstavljala najkrajšo prometno povezavo vzhodnih Alp z morjem. Od te poti se je v Celju odcepila ena cesta proti Zidanemu mostu in druga proti Koroški. Iz Celja sta vodili tudi cesti v Savinjsko dolino

⁷⁵³ Fr. Jož. Mrčenič [Franjo Baš], *Gospodarske in kulturne slike Maribora iz zadnjih 100 let*, v: Mariborske slike, str. 38.

⁷⁵⁴ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 336–339.

⁷⁵⁵ Nova doba, št. 9, 1. 2. 1919.

⁷⁵⁶ *Slovenski trgovski tečaj v Mariboru*, v: Nova doba, št. 8, 29. 1. 1919.

⁷⁵⁷ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 384.

⁷⁵⁸ Marija Počivavšek, *Vloga Maribora v slovenski trgovini pred drugo svetovno vojno*, v: Mesto in gospodarstvo, str. 309.

in proti Rogaški Slatini. Da je na tem prostoru potekalo živahno trgovanje, nam med drugim pričajo številni trgi, ki so uživali posebne trgovinske privilegije.⁷⁵⁹

Po Göthovi topografiji⁷⁶⁰ je Celje v predmarčnem času (1843) štelo 159 hiš – z Ljubljanskim, Graškim in Vodnim predmestjem 195 hiš – s tlakovanimi ulicami. V mestu je živelo 1.793 prebivalcev, ki so se preživljali v glavnem z meščanskimi obrtni. Svoje izdelke so prodajali someščanom, deloma tudi tujcem iz sosesčine. Trgovali so z domačimi obrtnimi izdelki, pa tudi z vinom in žitom ter raznimi artikli, ki so prihajali iz drugih krajev. V ta namen so bila v mestu poleg trgovin še skladišča za železino in steklenino.

Proces urbanizacije in industrializacije, ki je Celje zajel v drugi polovici 19. stoletja, je v mesto vabil nove priseljence – posebej izstopa izrazito delavsko naselje Gaberje – ter tako spreminjal socialno in nacionalno strukturo trgovinsko-obrtnega in razvijajočega se industrijskega središča. Mesto samo je sicer še vedno živelo v glavnem od obrti in hitro razvijajoče se trgovine. Nezanemarljiva je bila v tem času tudi vloga turizma; sredi druge polovice 19. stoletja je mesto poleg vrste gostiln premoglo kar 7 hotelov.⁷⁶¹ Celje si je namreč prizadevalo, da postane zdraviliško mesto: imelo je zmerno klimo, čudovito okolico, predvsem pa dobrodejna in »zdravilna« kopalnišča na Savinji, kar vse je v mesto privabljal množice turistov.⁷⁶² Sredi druge polovice 19. stoletja je npr. v Celje dnevno pripeljalo kar osem vlakov: štirje z Dunaja in Budimpešte ter štirje iz Trsta oz. Italije. Celje je bilo takrat »središče slovenske Štajerske«; nanj je gravitiralo okrog 120.000 ljudi.⁷⁶³ Ne glede na to pa je do razpada monarhije gospodarsko, kulturno in politično dominantno nemško prebivalstvo v Celju zadržalo popolno prevlado.⁷⁶⁴ V drugi polovici 19. stoletja se je Celje razvilo v eno pomembnejših gospodarskih središč na Štajerskem. K temu je največ pripomogla železnica, ki je do Celja pripeljala 1846. leta; veliko trgovcev je obogatelo ravno v času gradnje železnice proti Ljubljani.⁷⁶⁵ Po podatkih ljudskega štetja je Celje leta 1869 štelo 4.224 prebivalcev,⁷⁶⁶ leta 1900 pa že 6.713⁷⁶⁷ (brez primestnih predelov Breg, Gaberje in Hudinja). Dograditev proge do Trsta in zagon avstrijskega Lloyda 1857 sta pomembno prispevala k razvoju trgovine, pa seveda tudi industrije in obrti.⁷⁶⁸ Po ustanovitvi celjske posojilnice 1881. leta in Zveze slovenskih posojilnic dve leti kasneje je postopoma rasla moč slovenskega meščanstva – obrtnikov, trgovcev, odvetnikov –, ki je postalo nosilec slovenske nacionalne zavesti.⁷⁶⁹ Tudi poklicna struktura občinskega odbora občine Celje je v obdobju 1850–1918 kazala podobno razmerje: v njem so največji delež predstavljali obrtniki (33 %) in trgovci (22 %).⁷⁷⁰ Mesto se je v tem času razvilo v

⁷⁵⁹ *Srez Celje*, v: *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 88.

⁷⁶⁰ Kuret, *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848*, Prvi del, 1. snopič, str. 102-112.

⁷⁶¹ Glantschnigg, *Cilli und Umgebung*, str. 7.

⁷⁶² Kurz, *Führer in Cilli und Umgebung*, str. 6.

⁷⁶³ Thatherr, *Fremdenführer von Cilli und Umgebung*, str. 14.

⁷⁶⁴ Cvirn, *Biser na Savinji*, str. 24.

⁷⁶⁵ Cvirn, *Celje*, str. 85.

⁷⁶⁶ *Statistisches Handbuch für das Herzogthum Steiermark*, Erster Jahrgang, str. 6.

⁷⁶⁷ Fürstbauer, *Führer durch Cilli und Umgebung*, str. 3.

⁷⁶⁸ Gubo, *Geschichte der Stadt Cilli vom Ursprung bis auf die Gegenwart*, str. 379.

⁷⁶⁹ Cvirn, *Kri v luft! Čreve na plot!*, str. 16.

⁷⁷⁰ Janez Cvirn, *Urbanizacija ter njeni vplivi na socialno in nacionalno strukturo Celja (1867–1914)*, v: *Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci 1992*, str. 296.

eno najpomembnejših industrijskih središč na Slovenskem. Mestna občina je še naprej ohranila svoj stari, pretežno upravni ter trgovinsko-obrtni značaj. V letih 1880–1910 se delež aktivnega prebivalstva v javnih službah in svobodnih poklicih skoraj ni spreminjal, ob relativnem padanju deleža zaposlenih v obrti in industriji pa je opazno naraščal delež zaposlenih v storitvenih dejavnosti, zlasti v trgovini.⁷⁷¹

Poleg doseljevanja okoliškega prebivalstva je rasel tudi dotok kapitala. V obdobju 1869–1910 je občina Celje-mesto, za razliko od celjske okoliške občine, kjer se je skoncentrirala industrija, imela značaj trgovinsko-obrtnega središča.⁷⁷² Prevladovali so srednji in manjši obrtni obrati različnih strok. Po podatkih iz leta 1902 je bilo vseh obratov 536, v njih pa je bilo zaposlenih 1.648 oseb.⁷⁷³

Tabela 6: Proizvodni, trgovinski in prometni obrati v Celju leta 1902⁷⁷⁴

Proizvodni obrati		
Vrsta obrata	Število obratov	Število zaposlenih
pridobiv. surovin	5	8
steklarski	4	20
kovinski	21	137
strojni	17	41
lesni	22	61
usnjarski	10	38
tekstilni	5	11
tapetniški	6	13
oblačilni	115	300
papirni	6	12
prehrambeni	35	119
gostinski	60	213
kemični	5	26
gradbeni	19	120
grafični	6	36
Skupaj	336	1.155

Trgovinski in prometni obrati		
Vrsta obrata	Število obratov	Število zaposlenih
trgovine	164	428
krošnjarije	3	3
kred. zavarovaln.	4	17
pom. trg. brati	8	10
prevozništvo	18	28
nega telesa	3	7
Skupaj	200	493

Mesto samo je torej kljub intenzivnemu razvoju predmestij (zlasti industrijskega Gaberja) ohranilo svoj stari, pretežno obrtno-trgovinski značaj. Kar 164 trgovin je z izdelki široke potrošnje oskrbovalo geografsko področje z več kot 200.000 prebivalci.⁷⁷⁵ Za mestece z manj kot 7.000 prebivalci – po podatkih ljudskega štetja je Celje leta 1910

⁷⁷¹ Cvirn, *Celje*, str. 90.

⁷⁷² Janez Cvirn, *Urbanizacija ter njeni vplivi na socialno in nacionalno strukturo Celja (1867–1914)*, v: Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci 1992, str. 296.

⁷⁷³ *Statistisches Handbuch für das Herzogthum Steiermark*, Erster Jahrgang, str. 108–109.

⁷⁷⁴ Ibidem.

⁷⁷⁵ Cvirn, *Biser na Savinji*, str. 44.

štelo 6.919 prebivalcev, ki so živeli v 345 hišah⁷⁷⁶ – je bilo trgovin res veliko:⁷⁷⁷ pred prvo svetovno vojno kar 11 trgovin s špecerijo in kolonialnim blagom, 5 manufaktur, dve veliki trgovini z železnino, dve lekarni, ena papirnica in tri knjigarne, ena drogerija, dve trgovini z galanterijskim blagom in igračkami, dve z usnjem in ena s klobuki, dve z zlatnino in srebrnino, ena s pohištvom, tri delikatese ter ena z barvami. V mestu je bilo seveda še veliko manjših trgovinic – kramarij in branjarij, kjer so prodajali tako rekoč vse: od mlečnih izdelkov in zelenjave do petroleja, piva in kuriva.⁷⁷⁸

Mirno in utečeno življenje v provincialnem mestecu pa je prekinila prva svetovna vojna. Med vojno je bilo potrebno poskrbeti za preskrbo prebivalstva z najnujnejšimi življenjskimi potrebščinami. Že v začetku leta 1915 se je namreč začelo pojavljati pomanjkanje in vlada je uvedla nadzorovan sistem gospodarstva; najprej se je lotila reguliranja žitne trgovine in trgovine z moko. Pri mestnem uradu so ustanovili poseben aprovizijski oddelek in za osnovne življenjske artikle so uvedli karte. Mestni urad trgovcev sicer ni izločil iz prodaje, a dodeljeval jim je zaloge in kupce. V prosti prodaji se je dalo kupiti le malo artiklov. Nekatere, npr. žito, so sploh dobavljali samo državni nakupovalni organi. Preskrba z živili je bila vse težja; cene so rasle, občina je morala večkrat vzeti vojno posojilo.⁷⁷⁹

Po prvi svetovni vojni je bilo v mestu še vedno veliko trgovin z mešanim blagom, katerih lastniki so bili manjši trgovci, čeprav se je že začela specializacija trgovin: pojavijo se manufakturne in špecerijske trgovine, pa trgovine s kolonialnim blagom, trgovine z moko in deželnimi pridelki, knjigarne, trgovine s premogom in lesom itd. Popis prebivalstva leta 1920 je pokazal sledečo sliko: vseh prebivalcev v mestu je bilo 6.286, od tega 5.007 slovenske in 1.279 nemške narodnosti.⁷⁸⁰ Prva leta po vojni je zaznamovalo tudi prilagajanje slovenskega gospodarstva novim razmeram (nova država – nova tržišča) ter denarna reforma (sprva žigovanje in kolkovanje kronskih bankovcev, nato neugodna menjava 4 krone : 1 dinar). Razen omenjenega in davčne politike so trgovce vznemirjali tudi potniki tujih trgovcev ter konkurenca krošnjarjev,⁷⁸¹ predvsem s Kočevske in Hrvaške. Pojavile pa so se tudi težnje nekaterih trgovcev, da bi posamezniki smeli imeti največ tri vajence.

Sredi dvajsetih let pa so se razmere normalizirale in sledila je stabilizacija. Celje je v trgovini, obrti in industriji močno napredovalo. Leta 1921 je bilo v Celju 6.874 prebivalcev, od šol pa je že delovala dvorazredna trgovska šola.⁷⁸² Ob ljudskem štetju 1931 je mestna občina štela 7.600 prebivalcev, mesto z okolico pa 17.154 prebivalcev. Od teh je bilo v industriji zaposlenih 2.500 oseb, z obrtjo se je ukvarjalo 1.300 ljudi, s trgovino pa 1.000.⁷⁸³ Cvetela je mala trgovina, v Celju pa je bilo tudi več veletrgovin, ki so se ukvarjale s prodajo blaga na veliko in zalagale podeželske trgovce. K razcvetu mesta je pripomo-

⁷⁷⁶ Med temi prebivalci jih je bilo skoraj 67 % nemško govorečih, skoraj 30 % jih je za občevalni jezik navedla slovenščino, 3 % pa je bilo tujcev. Prim.: *Specialni krajevni repertorij avstrijskih dežel – IV: Štajersko*, str. 3.

⁷⁷⁷ Torej ena trgovina na 41 ljudi; za primerjavo: leta 1902 je v mestu s 6.713 prebivalci prišla ena gostilna na 192 ljudi.

⁷⁷⁸ Cvirn, *Biser na Savinji*, str. 63.

⁷⁷⁹ Janko Orožen, *Celje med svetovno vojno*, v: *Kronika slovenskih mest*, št. 1, 1936, str. 65-69.

⁷⁸⁰ SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 84, *Popis prebivalstva*, 1920.

⁷⁸¹ V leta 1928 izdanem krošnjarskem patentu so bile navedene vrste blaga, ki so ga krošnjarji smeli prodajati.

⁷⁸² SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 125, *Statistika o nekaterih podatkih mesta Celje*.

⁷⁸³ Dr. Nemo [Hugo Uhliř], *Trgovsko-gospodarski leksikon*; 2. del, str. 170.



Utrinek s Prešernove ulice, trideseta leta 20. stol. (ZAC).

glo tudi s hmeljem in lesom bogato zaledje Savinjske doline. Posamezna gospodarska podjetja so se v nekaj letih po prvi svetovni vojni uspešno preusmerila na nova tržišča znotraj novonastale države.

Samo mesto, v katerem je po popisu leta 1931 živelo 7.602 prebivalcev,⁷⁸⁴ je bilo v tem času sedež Mestnega načelstva z občin in upravnim, tehničnim, zdravstvenim, veterinarskim, računovodskim, gozdarskim in oskrbnim oddelkom, nadalje sedež okrajnega načelstva, okrajnega in okrožnega sodišča, upravnega sodišča za celotno Dravsko banovino ter davčne in katastrske uprave. Celje je skratka bilo za Ljubljano in Mariborom tretje največje gospodarsko, prometno in kulturno mesto Dravske banovine.⁷⁸⁵ Zaradi hitrega gospodarskega razvoja v novi državi tako ne preseneča izjava slovenskega pisatelja in politika Antona Novačana iz leta 1922: »Celje je najperspektivnejše mesto v celi državi.«⁷⁸⁶

Po štetju 1931. leta je (Veliko) Celje štelo 17.255 prebivalcev.⁷⁸⁷ V mestu je bilo 608 hiš, število prebivalstva v centru mesta pa je že nazadovalo (1931: 7.636 prebivalcev), saj so stanovanja predelovali v obrtne in trgovinske lokale ter pisarne podjetij. Cveteli sta obrt in sejemska dejavnost (obrtne razstave 1922, 1935, 1937 in 1939), močno se je razvijala

⁷⁸⁴ Od tega 7.352 jugoslovanskih državljanov in samo še 250 tujcev (7.167 je bilo pripadnikov jugoslovanske narodnosti, 335 nemške, 13 madžarske in 87 ostalih). SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 88.

⁷⁸⁵ *Mestna občina Celje*, v: *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 112.

⁷⁸⁶ Cvirn, *Celje*, str. 112.

⁷⁸⁷ *Celjski izvestitelj*, str. 13.

industrija, iz povojnih težav se je izvila tudi trgovina. Kljub povojnemu pomanjkanju in kasnejši druginji je bilo leta 1930 v Celju že okoli 250 različnih trgovcev, ki so zaposlovali približno 400 pomočnikov in drugih nameščencev ter okrog 100 vajencev. Poleg manjših trgovin, ki so bile v veliki meri že specializirane, je v mestu delovalo tudi nekaj veletrgovin, ki so bile znane po Jugoslaviji (Stermecki, Rakusch).⁷⁸⁸ Novi mestni predeli so nastajali izven meja nekdanje mestne občine, saj center mesta ni omogočal širjenja; v centru je, kot rečeno, imela najpomembnejšo vlogo trgovinsko-obrtna dejavnost, pa tudi denarništvo.⁷⁸⁹

RAZVOJ TRGOVINE

Že v rimski Celei je bila trgovina razvita; precej njenih prebivalcev se je ukvarjalo s trgovino. Skozi mesto je vodila večja cesta, ki je vodila proti Ptujju in naprej proti Donavi oz. naprej na sever. Po zatonu rimske oblasti je razvoj za nekaj stoletij zastal. Šele nastanek gradu nad sotočjem Savinje in Voglajne je povzročil, da so se v naselju pod njim ponovno začeli zbirati obrtniki in trgovci. Leta 1325 se Celje prvič omenja kot trg, mestne pravice je dobilo 1451. leta. Iz tega časa je znanih nekaj imen obrtnikov in celjskih Judov, ki so se ukvarjali z denarništvom, kar pomeni, da so bili v mestu prav gotovo prisotni tudi trgovci.⁷⁹⁰

Večina celjskih meščanov se je – podobno kot v drugih mestih – ukvarjala z obrtjo in trgovino. Poleg dveh tedenskih tržnih dni (sobote in od leta 1847 še srede) in sedmih letnih sejmov so meščani uživali še mnoge druge trgovinske privilegije, tako od 1478. leta skladiščno pravico in cestno prisilnost. Leta 1543 je mesto postalo središče prodaje morske soli. V zaščito celjske trgovine so vladarji s pogostimi odredbami prepovedali trgovino na kmetih in izven mesta sploh, ukinjali sejme v bližini mesta, če so ti škodovali mestnim sejmom. Daljna celjska trgovina se je odvijala predvsem po cesti Dunaj – Maribor – Celje – Vrnsko – Ljubljana; blago so večinoma tovorili, dokler ni cesar Karel VI. leta 1727 dal popraviti Dunajske ceste – zatem je začel prevladovati vozni promet. Druga pomembna prometna pot je iz Celja vodila mimo Vitanja v Slovenj Gradec in dalje na Koroško, tretja pa je bila cesta proti Sevnici, kasneje Zidanemu mostu in naprej proti Zagrebu. Omenjene prometne povezave je kasneje še okrepila izgradnja železnice – prozi Zidanemu mostu (leta 1847) ter proti Velenju (leta 1892) in kasneje naprej proti Dravogradu.⁷⁹¹

Že takrat so se celjski trgovci pogosto pritoževali nad kramarji, zlasti Kočeverji (t.i. Kranjci), ki so jim povzročali znatno škodo.⁷⁹² Tako so se npr. leta 1772 oglasili špecerijški trgovci, češ da Kranjci prodajajo sladkor, kavo, barve, galun, uvožena vina, dišave in južno sadje po znatno nižjih cenah. Mestni svet je bil seveda na strani trgovcev, prepovedal je kramarstvo, a tudi trgovci so morali svoje cene znižati.⁷⁹³ Kot odsev nestalnega, t.j. potujočega trgovanja, pa se je krošnjarstvo ohranilo do novejšega obdobja. Toda krajevno

⁷⁸⁸ Cvirn, *Celje*, str. 115.

⁷⁸⁹ *Mestna občina Celje*, v: *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 113.

⁷⁹⁰ Janko Orožen, *Zgodovinski pregled celjske trgovine z ozirom na manufakturno stroko*, v: *Tkanina Celje 1952–1972*, str. 11.

⁷⁹¹ *Mestna občina Celje*, v: *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 114.

⁷⁹² Janko Orožen, *Zgodovina celjske obrti*, v: *Obrtna razstava v Celju 1935*, str. 71.

⁷⁹³ Orožen, *Zgodovina Celja*, III. del: *Novoveško Celje (1456–1848)*, str. 79.

ustaljena trgovina je postajala vedno močnejša, a brez potnikov (potujočih agentov) ni mogla uspešno delovati. Najpomembnejše je bilo trgovanje s tekstilnim blagom, namenjenim za izdelovanje oblačil. Meščani so si namreč v preteklosti velik del hrane pridelali sami, ali so si jo priskrbeli neposredno, zlasti v manjših mestih. In Celje je bilo majhno mesto, še leta 1850 je štelo okrog 1.500 prebivalcev. Drugo potrebno blago pa so v večji meri izdelovali obrtniki.⁷⁹⁴ V predmarčnem letu 1843 je bilo v mestu 8 blagovnih in špecerijskih trgovin, 2 knjigarni, po 1 trgovina s steklenino in železnino, pa več kramarjev in prodajalcev živil in soli. V okraju Magistrat Celje pa so bili trije trgovci s špecerijo, dva trgovca z železnino, dve komisijski knjigarni, po en trgovec z mešanim blagom, barvami, steklenino in usnjem ter en kramar in šest branjevcev.⁷⁹⁵

Prvi trgovci se poimensko omenjajo v 16. stoletju: Josef Hofsteter, Wolf Pauernfeindt, Anton Platzter in Mihael Stember; lokacije posameznih trgovin pa je moč določiti šele od srede 18. stoletja dalje. Takrat trgovin še ne moremo ločiti po strokah, v glavnem so bile mešane, z veliko prevlado manufakturnega blaga. V Celju je bil prvi znani trgovec italijanskega rodu Antonio de Tamborin (omenjen 1725), drugi pa Andrej Barbolan (znan iz let 1742–1744).⁷⁹⁶ V drugi polovici 18. stoletja je bilo v Celju več trgovcev, med njimi trgovec z manufakturo in špecerijo Franz del Negro (nemški viri ga označujejo kot Schwarzza), pa Anton Gomilšek, katerega suknena trgovina se omenja še v prvi polovici 19. stoletja (med kasnejšimi lastniki je bil tudi Daniel Rakusch), pa trgovina s perilom (*belim blagom*), ki jo je 1799. leta po Francu Poschkyju podedoval Sunko. Večjo špecerijsko in materialno trgovino so imeli Dereaniji (imeli so jo še sredi 19. stoletja), materialno in železninarsko pa Liningerji, ki so jo 1859 prodali Ripšlom.⁷⁹⁷

Do srede 18. stoletja so bile trgovine v glavnem mešane, z izrazito prevlado manufakturnega blaga. Posebne trgovine so obstajale samo za prodajo soli, ki je predstavljala monopol (t.i. *erarji* – bil je samo eden v mestu ali trgu). Prve celjske trgovine so bile locirane deloma na osrednjem, deloma na južnem delu Glavnega trga, kjer se križata glavni celjski ulici. Trgovine so se nizale okrog tega središča, predvsem v severni in zahodni smeri; v smeri proti vzhodu (kasneje železniška postaja) pa je bila slepa ulica (v mestnem obzidju ni bilo vrat).⁷⁹⁸ Za pospeševanje trgovanja še v začetku 18. stoletja ni bilo dovoljeno voziti vina iz Kranjske skozi mesto, ne da bi ga tu prodali. V skladu z odlokom notranjeavstrijske deželne vlade je bilo prepovedano tudi preprodajati mast in jo izvažati, ravno tako je bilo strogo prepovedan uvoz beneški soli, žita in draguljev.⁷⁹⁹

Po razglasitvi obrtne svobode 1859. leta pa so začele vznikat nove, v glavnem nemške trgovine. Prvo slovensko trgovino v sicer pretežno nemškem Celju je leta 1858 odprl Franc Kapus, sicer tudi soustanovitelj Narodne čitalnice v Celju in soorganizator žalskega

⁷⁹⁴ Janko Orožen, *Zgodovinski pregled celjske trgovine z ozirom na manufakturno stroko*, v: Tkanina Celje 1952–1972, str. 11.

⁷⁹⁵ Kuret, *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848*, Prvi del, 1. snopič, str 102–112.

⁷⁹⁶ Janko Orožen, *Zgodovinski pregled celjske trgovine z ozirom na manufakturno stroko*, v: Tkanina Celje 1952–1972, str. 12.

⁷⁹⁷ Janko Orožen, *Zgodovina celjske obrti*, v: Obrtna razstava v Celju 1935, str. 71.

⁷⁹⁸ Janko Orožen, *Zgodovinski pregled celjske trgovine z ozirom na manufakturno stroko*, v: Tkanina Celje 1952–1972, str. 13.

⁷⁹⁹ Andreas Gubo, *Cilli im Jahre 1720*, v: Celeja, str. 26.

tabora 1868. leta.⁸⁰⁰ Boljši časi za slovensko trgovino na Spodnjem Štajerskem so napočili z razvojem združništva; s pomočjo domačih posojilnic so se otresli vpliva tujega kapitala, s pomočjo slovenskih denarnih zavodov pa so ustanovili vrsto trgovin.

Po ljubljanskem vzoru, kjer so morali leta 1892 po začasni namestitvi izključno slovenskih napisnih tabel ponovno vzpostaviti dvojezične, so tudi celjski Slovenci sklenili prositi za enak »privilegij«: »V celem celjskem glavarstvu je med 126.000 prebivalci celih 8.000 Nemcev. Tudi teh 8.000 Nemcev tiči torej kakor otok v slovenskem morju. Celjsko mesto, kjer jih je še največ na kupu, samo živi od slovenskega okoliškega prebivalstva. Slovenski okoličani prineso svoj denar v trgovino in v krčmo in ravno ti okoličani skrbе za mesto, da ima isto sploh kaj v usta deti. Niti jedna celjska gospa ne more za svoje ljudi na trgu živeža nakupiti, če slovenski ne zna ali pa če slovenske kuharice ne vzame za tolmača seboj. Vkljub tem razmeram pa odrekajo slovenskim meščanom in slovenskim okoličanom pravico na slovenske poulične napise. /.../ Mi le zahtevamo naj se z nami jednako ravna. In ker imamo še zaupanje, da je veličastna naša Avstrija poklicana varovati srečo in mir vseh svojih narodov in ne samo skrbeti za to pokvarjeno polnemštvo, zato nam še ne upade srce in ne bomo odnehali, dokler ne dosežemo, kar nam obljubuje pravica in zakon.«⁸⁰¹ Seveda je ta slovenska namera naletela na velik odpor.

V Celju se je namreč vse delilo na slovensko in nemško: šole, gostilne, pa tudi trgovine. Bile pa so tudi izjeme: »Pri nas spodaj občevanje med Nemci in Slovenci ni tako napeto; poznam nemške trgovce v Celju, ki razpošiljajo po deželi slovenska pisma, druge zopet, ki objavljajo v 'Slovenskem gospodarju' svoje oglase. Če pride kdo k nemškim trgovcem in govori slovenski, se mu postreže v pravilni slovenščini. Zatorej ni res, da bi v medsebojnem občevanju vladalo med obema narodoma tolikšno sovraštvo. Zagotavljam vam, da samo nekateri zagrizenci in zakotni lističi izkušajo zasejati terorizem in sovraštvo, in da tisti najboljše ravna, ki se za to ne zmeni, nego mirno gre svojo naravno pot.«⁸⁰²

Pred prvo svetovno vojno je bilo na Spodnjem Štajerskem 183 slovenskih trgovin (brez lesne trgovine): 160 z mešanim blagom, devet s špecerijskim, sedem z manufakturnim, tri s papirjem, ena veletrgovina z železnino ter po ena s steklom, galanterijskim blagom, žganjem in zlatnino. Od teh trgovin jih je bilo v Celju 13: pet špecerijskih, dve manufakturni ter po ena s papirjem, železnino, steklom, galanterijskim blagom, žganjem in zlatnino. V vseh trgovinah na Spodnjem Štajerskem je bilo okoli 200 zaposlenih.⁸⁰³ V omenjeno število pa ni bila zajeta trgovina z lesom, ki je bila relativno močna; les iz Zgornje Savinjske doline so izvažali na Hrvaško in v Srbijo ter preko italijanskih trgovcev v Egipt, les iz Dravske doline pa večinoma na Ogrsko. Trgovino s hmeljem v Savinjski dolini so imeli v rokah nemški Judje; glavna tržišča so bila v češkem Žatcu in v Nürnbergu. Na Štajerskem je bila zelo razvita tudi trgovina z jajci; tudi ta trgovina je bila v glavnem v rokah nemške trgovinske družbe, ki je imela centralo v Gradcu, nakupovalna skladišča

⁸⁰⁰ Poročilo Josipa Smertnika na I. vseslovenskem trgovskem shodu v Ljubljani: *O slovenskem trgovstvu na Štajerskem in Koroškem*, v: Domovina, št. 124, 23. 10. 1907.

⁸⁰¹ Domovina, št. 6, 2. 8. 1892.

⁸⁰² Sernec, *Spomini*, str. 34.

⁸⁰³ Poročilo Josipa Smertnika. Glej: *Poročilo o I. slovenskem trgovskem shodu v Ljubljani dne 20. oktobra 1907*, v: STV, št. 11, 1907, str. 133.

pa v Brežicah, Poljčanah, Mariboru in na Hrvaškem, jajca pa je izvažala v Veliko Britanijo, Nemčijo in Švico.⁸⁰⁴

V Celju in okolici se je na prelomu stoletja opazno krepilo slovensko meščanstvo – tudi meščanstvo po premoženju –, kar je bila posledica načrtne politike slovenske stranke, ki je podpirala priseljevanje slovenskih trgovcev in obrtnikov v mesto.⁸⁰⁵ Slovenci so si za obrt in trgovino v strokah, katere so bile do tedaj v nemških rokah, prizadevali pritegniti v Celje svoje ljudi. Slovenski politiki so konec 19. stoletja vabili v Celje slovenske obrtnike in trgovce, v katerih so videli potencial, ki bo pripomogel k slovenizaciji mesta: »Obrtniki in trgovci, ki bi imeli veselje v Celji ali njega okolici naseliti se in imajo dovolj kapitala vzdržavati konkurenco, obrnejo naj se na vredništvo našega lista za potrebne informacije. Obstane pri solidnem postopanju zagotovljen. Pomoč narodnjakov vsestranska.«⁸⁰⁶ In res, slovenska trgovina se je v Celju začela lepo razvijati, v okoliški občini še dosti bolj kot v mestni.⁸⁰⁷ »Še zdaj se germanizirajo v mestih ljudje, ki prihajajo z dežele kot uslužbenci, trgovski pomočniki, uradniki, trgovci, zdravniki in obrtniki, pa vedno v manjši meri, ker je narodna zavest izdatno narasla in se še vedno ojačuje, akoravno se birokracija že od nekdaj sovražno protivi vsakemu slovenskemu gibanju.«⁸⁰⁸ Narodnozavedni prebivalci Celja so se razveselili vsakega slovenskega prišleka, sploh pa izobraženca. Leta 1897 je v Celju dobil delo odvetniški pripravnik Vladimir Ravnihar. »Narodni krogi v Celju so me kot novo pridobitev⁸⁰⁹ sprejeli z velikim halo. Saj je bilo na vročih tleh celjskih žarišče vsega nacionalnega gibanja in krvavo so rabili delavcev. Šlo je za gospodarsko osamosvojitve slovenskega življa. Zadružništvo, ki sta ga ustvarjala dr. Josip Vošnjak in dr. Ivan Dečko, žilav organizator in izredno delaven človek, je bilo v polnem razmahu. Roko v roki s tem je bilo treba zbuditi narodno zavest močno ponemčurjene Spod. Štajerske ter ljudstvo emancipirati od gospodarske in socialne odvisnosti gospodujočega naroda, ki mu je stala verno ob strani vsa državna avtoriteta. Vsi uradi so bili nemški. Redki so bili slovenski sodniki, saj so slovenske sodne pripravnike sistematično odrivali na Kranjsko. Nemške kandidate so eksercirali v posebnih kurzih (kurzovci), v katerih so jih učili slovenščine, da so se mogli sporazumeti z ljudstvom. Slovensko meščanstvo, trgovce, obrtnike, ves takozvani srednji sloj, je bilo treba še le ustvarjati. 'Svoji k svojim' je postalo bojno geslo, ki se je dosledno izvajalo, pa čeprav so ga oblastva z vsemi zakonitimi in protizakonitimi sredstvi skušala udušiti. Slovenska inteligenca je nastopala složno. /.../ Bolestno pa je odjeknilo, ko je dr. Šušteršič v drž. zboru ob neki debati radi nemirov v Celju imenoval Celje za Slované 'fremdes Gebiet', na katerem bi morali Slovenci biti pohlevni ter se vzdržati vseh izzivanj.«⁸¹⁰

⁸⁰⁴ Poročilo Josipa Smertnika na I. vseslovenskem trgovskem shodu v Ljubljani: *O slovenskem trgovstvu na Štajerskem in Koroškem*, v: Domovina, št. 126, 28. 10. 1907.

⁸⁰⁵ Janez Cvirn, *Josip Sernek, rodoljub z dežele*, v: Sernek, Spomini, str. 132.

⁸⁰⁶ Domovina, št. 3, 6. 6. 1891.

⁸⁰⁷ Janez Cvirn, *Celje – izginjajoči nemški otok na Spodnjem Štajerskem*, v: Od Maribora do Trsta 1850–1914, str. 59.

⁸⁰⁸ Sernek, *Spomini*, str. 72.

⁸⁰⁹ Vladimir Ravnihar je prišel v Celje leta 1897 za odvetniškega koncipienta. Glej: Ravnihar, *Mojega življenja pot*, str. 37.

⁸¹⁰ Sernek, *Spomini*, str. 37-38.



Trgovina z železnino D. Rakusch, 1931 (MnZC).

Nesoglasja med Nemci in Slovenci so občutili trgovci, pa tudi bančniki. »Vloge v nemških denarnih zavodih, zlasti v Mestni hranilnici so kopnele, zato pa naraščale v naših denarnih zavodih. Nemške trgovine so se jele prazniti slovenskih odjemalcev. Peter Majdič, lastnik paromlina v Gaberju pri Celju, je ustanovil veletrgovino z železnino Peter Majdič Merkur in s tem zadal silni udarec tvrdki Rakusch, katere zelo imoviti lastnik je bil eden izmed stebrov nemškutarije.«⁸¹¹ Leta 1890 je iz Kranja izhajajoči Peter Majdič kupil bivši hrvaški mlin ob Hudinji. Majdič je bil že pred prvo svetovno vojno gospodarsko podjeten – bil je največji davkoplačevalec celjske okoliške občine (pred Westnom). V tem delu, Gaberju, je z industrializacijo poleg gostiln nastalo tudi več trgovin.⁸¹²

Kljub noveli iz leta 1907, ki je zahtevala izkaz usposobljenosti za detajlno prodajo mešanega, kolonialnega, špelerijskega in materialnega blaga, so nove trgovine hitro nastajale; nekatere med njimi so kmalu zaprli, druge so se obdržale skozi daljše obdobje; med njimi prav gotovo izstopa trgovina Rakusch. Ni pa raslo samo število trgovin, ampak se je v tem času zaradi napredka v razvoju industrije močno povečalo tudi število prodajnih artiklov.⁸¹³ »Trgovina v celjski kotlini in celjskem okrožju se vzlic gori navedenim težkočam razvija še precej normalno, to pa v prvi vrsti že zaradi tega, ker so celjski trgovci zaradi svoje priznane solidnosti in poštenosti ter realnosti vedno uživali najboljši glas.«⁸¹⁴

Na prelomu iz 19. v 20. stoletje je bilo v Celju že nekaj specializiranih trgovin: z manufakturnim blagom, z živili, galanterijskim blagom, papirjem, steklom in steklenimi izdelki,

⁸¹¹ Ibidem, str. 42.

⁸¹² Janko Orožen, *Gospodarsko življenje bivše občine Celje – okolica*, v: *Kronika slovenskih mest*, št. 4, 1939, str. 215.

⁸¹³ Janko Orožen, *Zgodovina celjske obrti*, v: *Obrtna razstava v Celju 1935*, str. 86.

⁸¹⁴ *Položaj trgovine*, v: *Nova doba*, št. 51, 17. 12. 1937.

železnino, zlatnino ipd. Med trgovci omenjenih strok so bili zastopani tudi slovenski trgovci. V primestnih delih (Gaberje, Hudinja, Polule) so bile trgovine še v glavnem le z mešanim blagom ali pa trafike, kramarije oz. sejemske trgovine.⁸¹⁵ Poleg začetkov segmentacije pa na prelomu stoletja zasledimo tudi že prve primere koncentracije trgovine; taki so bili primeri ustanovitve celjske podružnice Avstrijske petrolejske družbe, Zaloge petroleja Styria ter družbe za trgovanje s kolonialnim blagom Union.⁸¹⁶ Na prelomu stoletja je opazen še en pojav: z razvojem industrije je se kot njen zaveznik – nasproti obrti – postavila trgovina, ki je bila prej partner obrti; trgovina je namreč prodajala industrijske izdelke, kakršne (ali podobne) so prej proizvajali obrtniki. Obrtniki so poskušali ohraniti svoj status tako, da so zahtevali zaščito svojih pravic, po drugi strani pa so poskušali dvigniti strokovno izobrazbo in kakovost svojih izdelkov.⁸¹⁷

Po podatkih poklicne statistike se je na prelomu iz 19. v 20. stoletje zlasti v Celju močno povečala gospodarska vloga trgovine (v Mariboru pa npr. prometa). Rast obojega je šlo predvsem na račun kmetijstva, pa tudi industrije in obrti, ki sta bili sicer še vedno močni gospodarski panogi, (preživljali sta dobro četrtno prebivalstva), vendar je trend kazal na postopno izenačitev s prometnimi in trgovinskimi dejavnostmi.⁸¹⁸ Zanimivo: trgovina, promet, bančništvo in zavarovalništvo so v Celju in Mariboru leta 1869 zaposlovala skoraj pol manj ljudi kot obrt in industrija, pred prvo svetovno vojno pa so preživljale že enako število oseb kot omenjeni dve.⁸¹⁹

Na prelomu stoletja je Celje štelo 6.713 prebivalcev. V mestu je bilo 164 trgovin in 8 pomožnih trgovinskih obratov, v katerih je delalo 438 oseb (27 % vseh v obrti zaposlenih oseb).⁸²⁰ Samo mesto Celje je – za razliko od okoliške občine – imelo nemški značaj. So pa seveda tudi meščani, ki so za svoj občevalni jezik uporabljali nemščino, morali vsaj malo obvladati tudi slovenski jezik, da so lahko kot trgovci oz. obrtniki komunicirali s slovensko okolico.⁸²¹ Pred prvo svetovno vojno je v Celju naraslo število obrtnikov in trgovcev, ki so s svojimi izveski motili videz »nemškega« mesta. Tako je občinski odbor oktobra 1905 sprejel določilo, da morajo biti napisi na izveskih izključno v nemškem jeziku. Proti temu ukrepu so se pritožili Slovenci z odvetnikom dr. Hrašovcem.⁸²² Leta 1907 je celjski magistrat slovenskim trgovcem in obrtnikom naročil, da slovenske napisne table, ki »mole iznad hiš v vračje celjskih ulic«, odstranijo. V Slovenskem trgovskem vestniku so to dejanje komentirali takole: »Pač lepe razmere v mestu, ki živi le od slovenskega prebivalstva celjske okolice. Vse mora torej kazati, da je Celje 'deutsches Gebiet', kajpada če to ne gre prostovoljno, mora iti s silo, nemško lice pa mora imeti Celje, da, še zrak nad hišami se ti nehvaležneži in kruhosnedi dobrega slovenskega ljudstva prisvajajo. Proti tej nečuveni krivici, ki se godi slov. trgovcem, obrtnikom in zavodom, so se ukrenili potrebni koraki

⁸¹⁵ *Trgovski in obrtniški kažipot po slovenskem Štajerskem*, str. 140-145.

⁸¹⁶ Marija Počivavšek, *Celjska obrt in trgovina po sprejetju obrtnega zakona leta 1859*, v: *Odsevi preteklosti* 2, str. 196.

⁸¹⁷ Janko Orožen, *Zgodovina celjske obrti*, v: *Obrtna razstava v Celju 1935*, str. 74.

⁸¹⁸ Jasna Fischer, *Družbeni razvoj statutarних mest na slovenskem Štajerskem (1870-1919)*, v: *Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci 1992*, str. 23.

⁸¹⁹ *Ibidem*, str. 19.

⁸²⁰ *Statistisches Handbuch für das Herzogtum Steiermark*, 1. Jrg., str. 4, 108-109.

⁸²¹ Cvirn, *Trdnjanski trikotnik*, str. 10.

⁸²² Janez Cvirn, *Prepoved slovenskih napisnih tabel v Celju*, v: *Slovenska kronika XX. stoletja 1900-1941*, str. 65.

in videti hočemo, ako imajo Slovenci še pravice do obstoja v Avstriji. Nasprotno pa naša slovenska stolica Ljubljana celo prepušča, da se šopirijo dvojezični ulični napisi na ljubo peščici Nemcev.«⁸²³ Še pred razsodbo sodišča je mestna policija začela z odstranjevanjem slovenskih tabel. Oktobra 1907 pa je sodišče razsodilo, da je »celjski mestni urad s prepovedjo slovenskih napisov v ozračju celjskih ulic kršil enakopravnost slovenskega jezika z nemškim.«⁸²⁴ Slovenski trgovci so se odzvali tako, da so oglaševali v slovenskem časopisju (Domovini, Narodnem listu in Slovenskem gospodarju), pozneje tudi na plakatih, imena slovenskih trgovcev, obrtnikov in zavodov ter pozivali slovensko prebivalstvo, naj podpira le te.⁸²⁵ Seveda nemški trgovci niso mirovali: v Nemški hiši in pri Terschku so priredili dve zborovanji, na kateri pa so povabili (samo) nekatere slovenske trgovce. »Samoumevno je, da se dober slovenski nastavljenec ne more udeležiti zborovanja, ki se vrši v 'Deutsches Haus' dočim se jih je nekaj udeležilo zborovanja pri 'Terscheku'. Mi bi gotovo pozdravili idejo, ako bi res nasprotnikom bilo za skupno delovanje v gotovih slučajih interesov trgovskih nastavljenecov, kakor glede starostnega zavarovanja ali nedeljskega počitka (to sta bili temi omenjenih zborovanj, op. a.) toda v tem slučaju bi morali drugače postopati z nami, ne pa izključiti jim neljube, kar je popolnoma netaktno.«⁸²⁶ 23. septembra 1908 so v Celju organizirali shod, na katerem so razpravljali o tem, da morajo biti slovenski trgovci in obrtniki »strogo solidni, postrežljivi, sami pred vsem izvajati geslo 'Svoji k svojim', nastavljati uslužbenca, ki bodo ljudi s svojim nastopom privabili, potem bode slovensko trgovstvo tudi doseglo lepe uspehe.« Z navdušenjem so sprejeli pobudo za izdajo reklamnega časopisa, a javni tožilec (*državni pravdnik*) je to posebno izdajo Domovine konfisciral, tako da so v njej ostali le oglasi in podpis urednika. Slovenski trgovski krogi so se zato odločili za izdajo letakov s pozivom »Svoji k svojim« in seznanili slovenskih trgovcev. »Treba je torej, da se duhovi ločijo! /.../ V trgovino, v obrt, v denarne zavode, v agenture, na vsa produktivna mesta treba naših ljudi!«⁸²⁷ Gibanje za gospodarsko osamosvojitve na Spodnještajerskem je postalo torej zelo živahno. Piko na i je dobilo leta 1919, ko so pozvali še zadnje celjske trgovce, ki še niso imeli slovenskih napisov, da jih zamenjajo.⁸²⁸

Leta 1913 je bila v združni register vpisana Trgovsko-obrtna kreditna zadruga v Celju, d. z o. z., katere namen je bil pospeševati gospodarski položaj svojih članov, in sicer s kreditiranjem in podpiranjem ustanavljanja obrtnih produktivnih zadrug. Prvi načelnik zadruga je bil Rudolf Stermecki.⁸²⁹

V Celju so v obdobju od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne zgradili nekaj reprezentativnih stavb, stare hiše pa so prezidavali v sodobne gospodarske in trgovinske namene. Hiše v Gosposki ulici so bile večinoma eno- in dvonadstropne, nekatere imajo bogatejše portale, po čemer bi mogli sklepati o premožnosti in vzporedno tudi o poklicni usmerjenosti nekdanjih lastnikov.⁸³⁰ V letih pred prvo svetovno vojno so v Celju

⁸²³ STV, št. 7, 1907.

⁸²⁴ Janez Cvirn, *Prepoved slovenskih napisnih tabel v Celju*, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941, str. 65.

⁸²⁵ STV, št. 6, 1908.

⁸²⁶ Ibidem, št. 7, 1908.

⁸²⁷ Ibidem, št. 10, 1908.

⁸²⁸ NGV, št. 6, 1919.

⁸²⁹ SI_ZAC/0024/001 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 153, *Vpis združne firme*.

⁸³⁰ Anton Sore, *Razvoj obrtne dejavnosti v celjski občini po drugi svetovni vojni*, v: CZ 1968, str. 44.

prevladovala trgovine z mešanim blagom, sledile pa so jim manufakturne trgovine ter trgovine s špecerijskim blagom. Trgovina je bila v glavnem v nemških rokah. V skladu z zakonom o obveznem bolniškem zavarovanju iz leta 1888 so se organizirali tudi celjski trgovci. Iz njihovega statuta⁸³¹ je razvidno, da je bila za člane gremija zagotovljena bolezenska podpora (denarno nadomestilo v primeru bolezni) oz. zdravniška pomoč (vključno s pomočjo pri porodu) v primeru bolezni ali nesreče pri delu, gremij pa je plačal tudi potrebna zdravila in terapevtske pripomočke ter v primeru smrti pogrebno.⁸³²

Med prvo svetovno vojno je trgovina delovala v oteženih razmerah. Primanjkovalo je vsakodnevnih življenjskih potrebščin, osnovna živila so se dobila samo na karte.⁸³³ Tudi Celje se ni moglo izogniti tegobam, ki jih je doživljalo zaledje, zlasti težavam s preskrbo, še posebej z osnovnimi življenjskimi potrebščinami: hrano, obleko in kurjavo. Celje, ki je v tem času štelu okoli 7.000 prebivalcev, je bilo med vojno povsem odvisno od svojega zaledja. Razen posameznih vrtov ni imelo površin, na katerih bi si meščani lahko pridelali večje količine živeža. Oskrbovali so se pri trgovcih (leta 1915 jih je kljub oteženim razmeram še 11 prodajalo moko), pekih in mesarjih, pri branjevkah na trgu in na živinskih sejmih. Že v začetku vojne so močno narasle cene živil, zato je oblast že 1914. leta maksimirala cene, naslednje leto pa začela uvajati karte, brez katerih ni bilo moč kupiti osnovnih življenjskih artiklov.⁸³⁴ Takšne razmere so trajale še nekaj časa po vojni. Zaradi pomanjkanja posameznih artiklov so cene skokovito naraščale, zato je oblast maksimirala cene in leta 1920 sprejela protidraginjski zakon.⁸³⁵ Ker še ni bilo na razpolago dovolj blaga, so konec leta 1921 izdali zakon o pobijanju špekulacije, mestni občinski odbor pa je imenoval protidraginjsko komisijo, ki je bdela nad stanjem cen.⁸³⁶

V novi državi se je bistveno spremenila nacionalna podoba mesta, oblikovala se je tudi drugačna struktura prebivalstva. V desetletju po prvi svetovni vojni je bilo v Celju 250 trgovcev, ki so zaposlovali okrog 400 pomočnikov in nameščencev ter okoli 100 vajencev. Približno četrtina vseh v trgovini zaposlenih oseb je bila ženskega spola.⁸³⁷

Leta 1925 so v Celju ukinili carinarnico I. reda; postala je oddelek glavne carinarnice I. reda v Mariboru. Sicer je celjska carinarnica dobro poslovala: letno so ocarinili 3.000 vagonov uvoženega in 1.200 vagonov izvoženega blaga, za kar je bilo plačano mesečno okoli 2.500.000 din carine (režijski stroški, vključno s plačami pa niso znašali niti 1 % - 16.000 din). S spremembo statusa celjske carinarnice je bil oškodovan bančni, industrijski in trgovski sektor v Celju, ki je po ustanovitvi carinarnice (1922. leta) ustanovil delniško družbo Javno skladišče in prevozna družba⁸³⁸ – podjetje je opravljalo tudi posredovalne

⁸³¹ SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 192, *Statut der Krankenkasse des Handelsgremiums in Cilli*, 1910.

⁸³² Marija Počivavšek, *Celjska obrt in trgovina po sprejetju obrtnega zakona leta 1859*, v: *Odsevi preteklosti 2*, str. 201.

⁸³³ Marija Počivavšek, *Trgovina med obema vojnama*, v: Počivavšek, Fugger Germadnik, *Trgovina v Celju*, str. 7.
⁸³⁴ Več o tem v: Himmelreich, *Namesto zemlje črni kruh*, str. 48-77.

⁸³⁵ Marija Počivavšek, *Trgovina med obema vojnama*, v: Počivavšek, Fugger Germadnik, *Trgovina v Celju*, str. 7.

⁸³⁶ Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, II. del, str. 414.

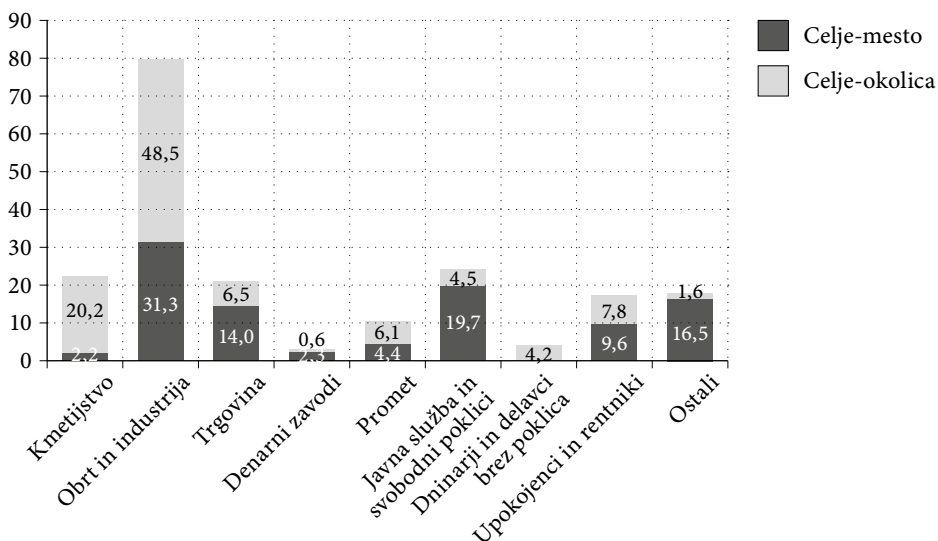
⁸³⁷ Orožen/Savnik, *Celje*, str. 18.

⁸³⁸ Leta 1929 se je delniška družba preoblikovala v družbo z omejeno zavezo Javno skladišče nasl., registrirano kot trgovinska agentura, komisijska trgovina in špedicija. AS_448 Zbornica TOI, f. 310/3, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

in pravne posle; ob Savinji, nasproti železniškega skladišča so zgradili moderno carinsko poslopje in ga dali v najem carinarnici (po 25 letih poslovanja bi poslopje prešlo v brezplačno last države).⁸³⁹ V letu 1927 so celjski trgovci kljub protestom doživeli izgubo še te carinarnice, t.j. podružnice mariborske carinarnice; skupaj z mestno občino in Prevozno družbo si je trgovski gremij prizadeval za njeno obnovo, a brez uspeha (nazaj so jo dobili šele leta 1940).⁸⁴⁰

Celje je bilo med svetovnjima vojnama pretežno industrijsko mesto. Absolutno sta najmočnejša panogo predstavljali industrija in obrt; bili sta najmočnejši tako v mestu (31,3 %) kot v okoliški občini (48,5 %). V mestu so sledile javne službe (19,7 %), v okolici pa kmetijstvo (20,2). V mestu in v okolici je bila na tretjem mestu (če odštejemo upokojene in ostale) trgovina (14 % v mestu, 6,5 % v okolici), na četrtem mestu pa promet (4,4, % v mestu in 6,1 % v okolici).

Graf 20: Poklicna struktura celjskega prebivalstva med svetovnjima vojnama (v %)⁸⁴¹



V začetku tridesetih let je celjski gremij vključeval kar 291 trgovin in sicer 12 trgovin z mešanim blagom, 24 s špecerijo in kolonialnim blagom, 22 manufakturnih, 5 galanterijskih, 13 lesnih, 10 z deželnimi pridelki in sadjem ter 205 raznih drugih.⁸⁴² Blago, ki so ga prodajali v celjskih trgovinah, je bilo v veliki meri uvoženo iz Avstrije, Italije, Češkoslovaške in Nemčije; uvažali so zlasti kolonialno blago (čaj, kavo, dišave), razne vrste

⁸³⁹ AS_448 Zbornica TOI, f. 266.

⁸⁴⁰ Občni zbor celjskega trgovskega gremija, v: Nova doba, št. 15, 21. 2. 1929.

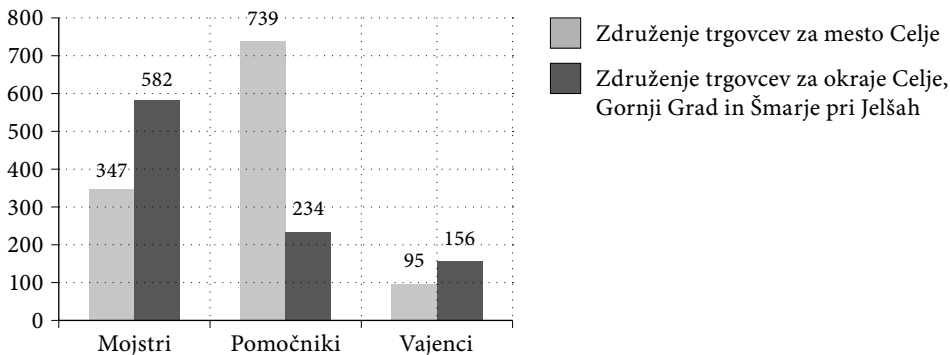
⁸⁴¹ Anton Melik, O poklicni sestavi prebivalstva v mestih Slovenije, v: Tehnika in gospodarstvo, št. 9-10, 1936/37, str. 172-178.

⁸⁴² Celje je takrat štel 17.154 prebivalcev Celja (7.602 jih je živel v mestni in 9.552 v okoliški občini). Celje – avtonomno mesto Dravske banovine, str. 12.

tkanin, usnjene izdelke, galanterijo, igrače, porcelan, steklo, železnino, knjige in papir.⁸⁴³ Po drugi strani pa je bil to čas gospodarske krize, zato so trgovce motili pojavi, kot npr. krošnjarstvo, pa tuji potniki, ki niso prodajali le vzorcev, ampak so prodajali blago celo v mestu, vsem na očeh. A tudi celjski trgovci – zlasti nekateri – se niso zadovoljili le s prodajo v svojih prostorih, ampak so zakupili stojnice v času kramarskih sejmov, ki so se vršili trikrat letno, na soboto sredi posta, 21. oktobra in 30. novembra. Tako je za triletno obdobje (1927–1930) sejmski prostor rezerviralo 27 trgovcev; od teh jih je bilo 10 iz Celja, ostali iz okoliških krajev (Teharij, Arclina, Zavodne). Med celjskimi trgovci najdemo največ takih z manufakturo, med njimi Josipa Werena, Franca Urcha, Draga Cerlinija, Alojza Drogenika, pa Rudolfa Stermeckega – vsi so imeli stojnice pred svojimi trgovinami – med ostalimi trgovci pa je bil tudi Daniel Rakusch, ki je stojnico prav tako postavil pred svojo trgovino.⁸⁴⁴ Desetletje kasneje so najeta sejmska stajališča – po možnosti pred svojimi trgovinami – zakupili Josip Weren, podjetje Jul. Weiner nasl., (vele) trgovini Rakusch in Stermecki, pa Miloš Pšeničnik in Valentin Hladin.⁸⁴⁵

Leta 1937 je bila slika celjske trgovine sledeča: v Celju je bilo 1.369 trgovinskih, obrtnih in industrijskih obratov s 4.400 uslužbenci in delavci, od tega je bilo 347 trgovinskih obrti in 19 veletrgovin.⁸⁴⁶ V mestno združenje trgovcev je bilo vključenih 1.181 oseb (mojstrov, pomočnikov in vajencev – med pomočniki in vajenci je bila približno polovica žensk), v okrajno združenje, ki je obsegalo območje treh okrajev, pa le 981. Približno tretjina trgovcev je imela zaposlene nameščence, ki so vodili knjigovodstvo, ostali zlasti manjši trgovci, pa so uradniške posle opravljali sami.⁸⁴⁷

Graf 21: Struktura zaposlenih v trgovinah na Celjskem leta 1937⁸⁴⁸



⁸⁴³ Marija Počivavšek, *Trgovina med obema vojnama*, v: Počivavšek, Fugger Germačnik, *Trgovina v Celju*, str. 7.

⁸⁴⁴ Zdovc, *Sejmi na Celjskem v 19. in prvi polovici 20. stoletja*, str. 130, 151-152.

⁸⁴⁵ SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 24, *Prepis potrdil za sejmska stajališča 1936–1939*.

⁸⁴⁶ SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 24, *Statistični podatki za Celje*.

⁸⁴⁷ Marija Počivavšek, *Trgovina med obema vojnama*, v: Počivavšek, Fugger Germačnik, *Trgovina v Celju*, str. 9.

⁸⁴⁸ SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 24, *Statistični podatki za Celje*.

Ekonomist Gomišček je takole videl prosperiteto Celja v začetku tridesetih let: »V povojni dobi je Celje napredovalo v trgovini, obrti in industriji najmanj za 60 %. Vzrok temu silnemu napredku pa tiči tudi v dejstvu, da je že od nekdaj bila Savinjska dolina znana kot bogata pokrajina: posebno v dobi hmeljske in lesne konjunktore se je trgovina dokaj razvijala. Leta dobre hmeljske kupčije so dvignila Celje do pravega trgovskega mravljišča in do imena solidnega trgovskega mesta. Vpliv dobrih hmeljskih kupčij se je jasno zrcalil v razvoju male trgovine, le-te so rastle in se razvijale.«⁸⁴⁹

Konec tridesetih let je bilo v mestu okrog 250 večjih ali manjših trgovinskih lokalov. Med njimi je bilo nekaj veletrgovin, ki so zalagale podeželske trgovce oz. so svoje blago razpošiljale po državi in so spadale med (naj)večja podjetja svoje stroke. Zaradi dobro razvite trgovine sta bili v Celju zelo razviti tudi agenturna in komisijaska trgovinska dejavnost. Celjski trgovci so tudi sodelovali pri prvih celjskih razstavah – razstavah zadnjih dosežkov v obrti, industriji in trgovini v letih 1922, 1937 in 1939 – bodisi kot razstavljalci, bodisi so imeli povečan promet zaradi sejmskih obiskovalcev.⁸⁵⁰ Celjski trgovci so poleg slovenščine govorili tudi nemško, nekateri še italijansko in francosko. Za poklic so se usposabljali v dvorazredni trgovski šoli, tisti, ki so želeli višjo izobrazbo s tega področja, pa so se praviloma odpravili v Zagreb na trgovsko akademijo.⁸⁵¹

Izven ožjega mesta je bilo največ možnosti za trgovino v razvijajočem se industrijskem Gaberju: poleg 5 branjarjev in 5 sejmarjev so v tem delavskem predelu delovale še po ena trafika, trgovina s premogom in drvni, trgovina z elektrotehničnimi predmeti, šivalnimi stroji in kolesi, poljedelskimi stroji ter špedicija in trgovinska agentura, zatem po dve manufakturni trgovini in pekarni, največ – kar 7 – pa je bilo trgovin z mešanim blagom. Če k temu prištejemo še območje Spodnje Hudinje, na območju katere je bilo delavsko naselje, je bilo trgovin z mešanim blagom kar 16.⁸⁵²

V širši okolici Celja je bilo veliko trgovin, toda bile so manjše in praviloma mešane; ti prebivalci so v mestu kupovali le blago, ki ga niso potrebovali vsakodnevno. Je pa bila v okolici mesta dobro razvita trgovina z lesom, kurivom in gradbenim materialom.⁸⁵³

Pred drugo svetovno vojno je (združena) celjska mestna občina štela preko 23.000 prebivalcev. Najmočnejšo gospodarsko panogo je predstavljala industrija, pa tudi obrt je bila precej močna – od obeh dejavnosti je živelo 41 % prebivalstva. Seveda je Celje predstavljalo tudi trgovinski center za svoje zaledje: leta 1939 so bili pri 346 trgovcih zaposleni 803 nameščenci. V nemških rokah je bilo okrog 30 trgovinskih obratov.⁸⁵⁴ Vsi veletrgovci, ki so oskrbovali trgovce na malo, blaga niso sami uvažali neposredno iz tujine, ampak so ga kupovali pri uvoznikih in tovarnah po Jugoslaviji. Riž je npr. vseh osem špeceristov na debelo kupovalo pri uvozniku Ivanu Jelačinu v Ljubljani.

Malo pred začetkom druge svetovne vojne, marca 1940. leta, je bilo v Celju 13 veletrgovcev, ki so trgovali z blagom, ki je bilo pod kontrolo cen: Simon Gaberc, Martin Perc, Franc

⁸⁴⁹ *Celje – avtonomno mesto Dravske banovine*, str. 12.

⁸⁵⁰ Prim.: Cvirn, Šepetavc, *Celje, sejmsko mesto*.

⁸⁵¹ SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 66, *Obrtni, trgovski, industrijski in prometni podatki iz Mariborske oblasti*.

⁸⁵² *Adresar Celja in okolice in reklamni koledar 1929*, str. 73–82.

⁸⁵³ Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, II. del, str. 414.

⁸⁵⁴ Tone Zorn, *Nemški trgovski obrati v Sloveniji v letih 1938/1939*, v: *Kronika* št. 2, 1970, str. 116.

Pocajt (mlevske izdelki); Josip Benko, Frančiška Junger (meso in mast); Božidar Ravnika, Anton Fazarinc, Alojz Mastnak, Franz Zangger, Gustav Stiger, Josip Jagodič, Viktor Wogg in Ivan Golob (špecerija).⁸⁵⁵ Po drugih podatkih je bilo spomladi 1940. leta v Celju 25 trgovcev na debelo, ki so trgovali s predmeti, ki so bili pod kontrolo cen: trije z mlinskimi izdelki, 8 s špecerijo, dva z mesom, štirje z drvni in premogom, 6 s tekstilom in dva s poljedelskim orodjem.⁸⁵⁶ Z banovo uredbo so bile namreč leta 1940 določene maksimalne cene osnovnim življenjskim potrebščinam. V skladu z navodili urada za kontrolo cen so morale vse trgovine od oktobra 1940 voditi kontrolno knjigo, v katero so med drugim beležili vsak prevzem blaga, fakturno ceno, maksimalni odstotek bruto dobička ter prodajno ceno na malo. Vsako zvišanje cen (na osnovi argumentov) je morala odobriti kraljevska banska uprava.⁸⁵⁷ Med malimi in veletrgovci je zato pogosto prihajalo do nesoglasij.



Zanggerjeva trgovina je imela dolgo tradicijo (Adresar, 1923).

GRAVITACIJSKO OBMOČJE

Veliko možnosti za razvoj celjske trgovine v večjem obsegu je mestu nudila že sama geografska lega; Celje je namreč s svojo trgovino obvladovalo velik del ozemlja: Savinjsko dolino, na zahodu območje do Litije, na jugu in vzhodu pa področje do Save in Sotle.⁸⁵⁸ Če pa upoštevamo samo politični oz. sodni okraj, vključno z mestom Celjem, je gravitacijsko območje pred prvo svetovno vojno zajemalo skoraj 50.000 prebivalcev.⁸⁵⁹

Med svetovnjima vojnama je bilo Celje prometno in gospodarsko središče zaledja, ki se je razprostiralo na vse štiri strani v premeru 50 do 70 km. Obsegalo je okraje Gornji Grad, Slovenj Gradec, Konjice, Celje, Laško in Šmarje pri Jelšah, v katerih je živelo okoli 200.000 prebivalcev. To prebivalstvo je k Celju gravitiralo tako ekonomsko kot tudi prometno (železniški in cestni promet). Prebivalstvo v zaledju se je ukvarjalo pretežno s poljedelstvom in živinorejo, v Celju pa s trgovino, obrtjo in industrijo. Zaradi hmelja in lesa v zaledju celjska trgovina tudi v kriznih letih ni občutila prevelika zastoja.⁸⁶⁰ Že sama geografska lega mesta, bližina železnice ter s hmeljem in lesom bogato zaledje Savinjske

⁸⁵⁵ Več o tem v: Himmelreich, *Namesto zemlje črni kruh*, str. 158-165.

⁸⁵⁶ SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850-1941), AŠ 83, *Seznam trgovcev*, 11. 3. 1940.

⁸⁵⁷ SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850-1941), AŠ 83, *Maksimiranje cen (zbornik 1939-1941)*.

⁸⁵⁸ Marija Počivavšek, *Trgovina med obema vojnama*, v: Počivavšek, Fugger Germadnik, *Trgovina v Celju*, str. 5.

⁸⁵⁹ *Specialni krajevni repertorij avstrijskih dežel - IV: Štajersko*, str. 18.

⁸⁶⁰ SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850-1941), AŠ 24, *Statistični podatki za Celje*.



Na Kralja Petra cesti je bilo vselej živahno, trideseta leta 20. stol. (ZAC).

doline so Celje uvrščali med najbolj perspektivna območja v Dravski banovini in tako tudi pogojevali ugoden razvoj trgovine.

Celje je s 7.000 prebivalci okrog leta 1930 obvladovalo veliko območje: »Vsa bivša mariborska oblast gravitira ekonomsko proti mestu Celju. Tu je center največjih grosistov, ki so že v predvojni dobi dobavljali svoje blago in še danes dominirajo v celi Dravski banovini.«⁸⁶¹ Konec tridesetih let je Celje gospodarsko obvladovalo vso Savinjsko dolino do koroške meje, ob železniški progi in Savi območje do Litije in na vzhodu do Sotle; premer gravitacijskega območja je bil okoli 70 km.⁸⁶² V tridesetih letih je k Celju gravitiralo območje od Savinjskih Alp na zahodu, do razvodja med Pako in Mislinjo ter do povirja Hudinje na severu, na vzhodu do porečja gornje Sotle, na jugu pa do zasavskih grebenov med Trojanami, Bohorjem in Sotlo oz. do Save.⁸⁶³ Celjski okraj je leta 1931 štel 48.000 prebivalcev (83 ljudi/km²). Okraj je bil prometno dobro povezan: od zahoda proti vzhodu ga je spajala železniška proga proti Mariboru, z bližnjimi kraji (Dobruno, Vitanjem, Vranskim, Preboldom, Podsredo, Logarsko dolino, pa tudi Mariborom) pa je imelo Celje tudi avtobusne povezave.⁸⁶⁴ Samo mesto Celje, tretje največje mesto v Sloveniji, je ob štetju 1931 štelo 7.602 prebivalcev, t.i. Veliko Celje, ki je poleg strnjeno

⁸⁶¹ Celje – avtonomno mesto Dravske banovine, str. 12.

⁸⁶² Adresar mesta Celja, str. 3.

⁸⁶³ Celje, v: Vodnik po Mariboru, str. 319.

⁸⁶⁴ Srez Celje, v: Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 88-89.

pozidanega Celja oz. bivše občine Celje-mesto obsegalo še bivšo občino Celje-okolica, pa 17.255 prebivalcev. Na severni strani Celja je bilo namreč gosto poseljeno industrijsko in obrtno predmestje Gaberje.⁸⁶⁵

STRUKTURA

Celje je med svetovnimi vojnami s svojo ugodno naravno lego predstavljalo prometno in gospodarsko središče ozemlja, ki je obsegalo gornjegrajski, slovenjgraški, konjiški, celjski, laški in šmarski okraj in ki je štelo okrog 200.000 prebivalcev, ki so ekonomsko gravitirali k Celju.

V začetku tridesetih let je bilo v mestu približno 250 raznovrstnih trgovcev, ki so zaposlovali okrog 400 pomočnikov in drugih nameščencev ter okoli 100 vajencev; med zaposlenimi je bila četrtnina do tretjina žensk.⁸⁶⁶ Leta 1936 je bilo v Celju prijavljenih že 548 trgovinskih obrti (leto kasneje 573).⁸⁶⁷ Leta 1937 je bilo v 1.369 trgovinskih, obrtnih in industrijskih obratih zaposlenih 4.406 oseb, skupaj z lastniki so te panoge preživljale 5.775 oseb, skoraj 1/3 vsega prebivalstva.⁸⁶⁸

Trgovina s špecerijo

Med večjimi veletrgovinskimi podjetji, ki so zalagala manjše trgovce oz. razpošiljala blago po državi, so bila sledeča: Anton Fazarinc, Kolenc in drugovi, Ivan Ravnikar, Karl Loibner ter Julio Meinel (uvoz kave) na Kralja Petra cesti, Ivan Hönigmann in Viktor Wogg na Prešernovi ulici, Gustav Stiger na Glavnem trgu in Dušan Zangger na Gosposki ulici.⁸⁶⁹

Anton Fazarinc je leta 1921 najprej odprl trgovino z mešanim blagom na Mariborski cesti ter jo leta 1927 preselil na Kralja Petra cesto.⁸⁷⁰ Na tej lokaciji je imel poleg trgovine še pražarno kave in tovarno bonbonov (izdeloval jih je več kot 30 vrst). Poleg Ravnikarjeve in Loibnerjeve je bila to vodilna špecerijska trgovina v Celju. Imeli so veleprodajo sladkorja, kave in riža (za Celje in Savinjsko področje). V oglasih je ponujal npr. razne vrste sirov, Gavrilovićevo salamo, pristne kranjske klobase, malinovec, kompot, fine likerje, konjak, rum in razne druge delikatese.⁸⁷¹ Pred vojno je bilo v trgovini poleg lastnika zaposlenih še 6 pomočnikov, 2 vajenca, 4 delavci v tovarni ter sluga; maloprodajo in knjigovodstvo je vodila žena.⁸⁷²

Karel Loibner je že med prvo svetovno vojno (leta 1916) odprl trgovino z mešanim blagom, leta 1920 pa jo je preselil v svojo hišo na Kralja Petra cesti (Pri zvoncu), nasproti Majdičeve trgovine Merkur. Prodajal je špecerijsko in kolonialno blago, odprto vino in delikatese: Gavrilović salamo, kranjske klobase, sire, čajno maslo, prekajeno slanino, svinj-

⁸⁶⁵ Leta 1910 je imelo statutarno mesto Celje skupaj z občino Celje okolica 14.037 prebivalcev, do 1931 se je njihovo število povečalo za 22,9 %, štiri leta kasneje pa naj bi štelo že okrog 19.000 prebivalcev. Prim.: Andrej Studen, *Modernizacija načina življenja*, v: SNZ 1848–1992, 1. knjiga, str. 496.

⁸⁶⁶ Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, II. del, str. 420.

⁸⁶⁷ SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 24, *Statistični podatki za Celje*.

⁸⁶⁸ Trgovina, *obrtnost in industrija*, v: Mestni svet celjski 1935–1938, str. 108–113.

⁸⁶⁹ Orožen/Savnik, *Celje*, str. 19.

⁸⁷⁰ AS_448 Zbornica TOI, f. 332/318.

⁸⁷¹ Orožen/Savnik, *Celje*.

⁸⁷² Ustni vir: Cvetka Selšek, Celje, 9. 2. 1990.



Fazarinc se je ukvarjal tudi s praženjem kave (Adresar, 1932).

poletje poleg špecerije tudi kolonialno blago⁸⁷⁶ (5 do 10 vagonov je znašal skupni promet) in pa žganje. V tujino je Dušan Zangger izvažal slive za žganjekuho (v Avstrijo in Nemčijo 30 do 50 vagonov po cca. 10 ton) ter orehe (v Avstrijo 1 vagon letno), uvažal pa kolonialno blago (iz angleških kolonij 1 do 2 vagona čaja, kave in začimb) ter južno sadje (3 do 5 vagonov letno).⁸⁷⁷

Špecerijsko in kolonialno blago je prodajala tudi trgovina Antona Močnika na Glavnem trgu: kavo, čaj, cikorijsko, moko, riž, olje, rozine, rožiče, orehe, fige, cimet, poper, papriko, dišave, mandlje, pomaranče, mineralne vode, pa še milo, petrolej, vžigalice itd. Trgovali so tudi na veliko, zato so razpošiljali blago malim trgovcem daleč naokrog.⁸⁷⁸

Woggova trgovina zraven magistrata je bila ustanovljena 1894. leta, protokolarirana pa je bila deset let kasneje. Bila je javna trgovinska družba, trgovala je zlasti s špecerijskim blagom. Vrednost obratnega kapitala je znašala 860.000 din, skupaj je bilo zaposlenih 7 do 8 oseb. Iz tujine (Italije, Grčije in Nemčije) so uvažali kavo, čaj, dišave, riž in južno sadje, izvažali pa (v Italijo, Avstrijo in Češkoslovaško) suhe gobe in fižol.⁸⁷⁹

Na Prešernovi ulici je bila v bližini tudi znana Hönigmannova trgovina (Hönigmann je izhajal iz Kočevja) s špecerijo in kolonialnim blagom – kavo, čajem, rozinami, dišavami itd; slednje je bilo uvoženo iz Italije in Holandije.⁸⁸⁰

V Celju je bila znana delikatesna trgovina Zamparutti, locirana na Aleksandrovi ulici.

Med najpomembnejšimi trgovinami po prometu je bilo prav gotovo dunajsko podjetje Julio Meinl s podružnico v Celju, ki je prodajalo pretežno kolonialno blago – kavo, čaj,

sko mast, namizno in bučno olje, malinovec, marmelado, kompote, sardine, riž, surovo in praženo kavo, čaj itd.⁸⁷³

V sezoni je imel Loibner podružnico tudi v Rimskih toplicah.⁸⁷⁴

Zanggerjeva trgovina na Gosposki ulici, ustanovljena že 1859. leta, je bila med najpomembnejšimi v Celju. S 15 do 20 zaposlenimi je štela med večje špecerijske trgovine; vrednost obratnega kapitala je znašala 2 do 3 milijone din.⁸⁷⁵ Njihova specialnost sta bila

⁸⁷³ AS_448 Zbornica TOI, f. 332/318.

⁸⁷⁴ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/4, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

⁸⁷⁵ Tone Zorn, *Nemški trgovski obrati v Sloveniji v letih 1938/1939*, v: *Kronika* št. 2, 1970, str. 116.

⁸⁷⁶ Fritz, sin trgovca Franza Zanggerja, se nostalgичno spominja dobrot iz domače trgovine: »Aber auch in unserem Hause selbst gab es vieles, was uns Kinder sehr anzog. Hatten wir doch ein Kolonialwarengeschäft! Salami, Käse, Nüsse, Feigen, Mandeln und Rosinen (die Mischung dieser beiden nannten wir 'Studentenfutter'), Johannsbrot (Bockshörndeln), Orangen und Datteln, Arancini und andere Südf Früchte – ach, wie gut schmeckte das alles frisch aus der Kiste!« Prim.: Zangger, *Das ewige Feuer im fernen Land*, str. 52–53.

⁸⁷⁷ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/7, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

⁸⁷⁸ AS_448 Zbornica TOI, f. 332/318.

⁸⁷⁹ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/7, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

⁸⁸⁰ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/2, *Vprašalna pola za popis trgovine*.



Pogled v špecerijsko trgovino, 1933 (MnZC).

čokolado; za Celjane je večkrat organiziralo poskusno kuhanje kave ali čaja, z namenom pridobivanja novih strank seveda. V Jugoslaviji je bila centrala Meinlove delniške družbe v Zagrebu (višina obratnega kapitala za zagrebško centralo je znašala 4.000.000 din); v Ljubljani je bila druga centrala; za slovenski del je imela družba odprt račun pri Kreditnem zavodu za trgovino in industrijo v Ljubljani. Centrala v Zagrebu je uvažala blago za vse podružnice po Jugoslaviji: Beograd, Bled (sezonsko), Celje (od leta 1927), Dubrovnik, Karlovac, Ljubljano (od leta 1910), Maribor (od leta 1908), Novi Sad, Osijek, Sarajevo, Split, Subotico, Petrovgrad (Zrenjanin), Ptuj, Skopje in Zemun. Centrala s sedežem v Zagrebu je štela 74 zaposlenih uradnikov (Ljubljana 9) in 24 delavcev (Ljubljana 13). Količine uvoženega blaga so bile – glede na vsejugoslovanski značaj veletrgovine – enormne: 300 ton surove kave iz Amerike, 7 ton čaja iz Velike Britanije, 20 ton riža iz Holandije, 2 toni kakava ter 5 ton čokolade in keksov iz Avstrije, 1.200 l ruma iz Jamajke, 300 l whiskyja iz Velike Britanije, 120 kg vanilije iz Francije itd.⁸⁸¹

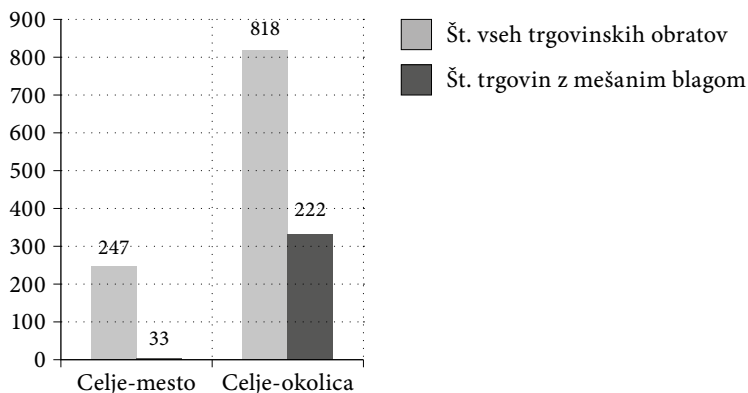
Trgovina z mešanim blagom

Trgovina z mešanim blagom je bila v obdobju med svetovnimi vojnami tipična za slovensko podeželje in obrobne dele mesta, saj je tamkajšnje prebivalstvo zalagala z vsemi za življenje potrebnimi artikli. Ne glede na vse bolj očitno specializacijo trgovin je bilo tudi v mestu prisotnih še vedno veliko tovrstnih trgovin, katere so, kot že rečeno, v predmestjih, v delavskih predelih, zlasti pa na podeželju predstavljale najbolj pogost tip trgovine v tem času. Razmerje med trgovinami z mešanim blagom in vsemi ostalimi v

⁸⁸¹ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/4, Vprašalna pola za popis trgovine.

mestu in v okolici je bilo značilno: v mestu je bil delež prvih 13-odstoten (1 : 7), v okolici pa je bilo to razmerje še enkrat enkrat višje, 27-odstotno (1 : 3,5).

Graf 22: Razmerje med vsemi trgovinskimi obrati in trgovinami z mešanim blagom leta 1926⁸⁸²



Tudi v Celju je kljub težnji, naj bo trgovina čimbolj specializirana, obstajalo precej trgovin, v katerih so prodajali raznovrstno blago, predvsem špecerijo, pa tudi galanterijo, železnino, barve itd. Omenjam samo nekatere najbolj znane mešane trgovine: Josip Delakorda, Mariborska 15 (ust. 1922), Anton Fazarinc, Kralja Petra 20 (1921), Marija Fröhlich - Navratil, Kralja Petra 11 (1907), Ivan Golmajer, Mariborska 5 (1929), Davorin Golob, Ljubljanska 1 (1925), Ivan Hönigmann, Prešernova 7 (1916), Josip Jagodič, Glavni trg 14 (1919) in Gubčeva 2 (1931), Albert Jarh, Mariborska (1926) in Dečkova (1934), Marija Josek, Glavni trg 2 (1920), Franc Karbeutz, Kralja Petra 3 (1898), Franc Kolbezen, Prešernova 3 (1928), Anton Kolenc, Kralja Petra 22 (1898); nasledniki (1922), Karel Loibner, Kralja Petra 17 (1916), Alojz Mastnak, Kralja Petra 22 (1920), Rok Meštrov, Za kresijo 6 (1927), Terezija Plavc, Vrazov trg 1 (1923), Ivan Ravnikar, Kralja Petra 21 (1901), Gustav Stiger, Glavni trg 3 (1903), Brata Šumer, Glavni trg 8 (1925), Slavko Šafar, Kralja Petra 39 (1928), Viktor Wogg, Prešernova 9 (1893), Dušan Zangger, Gosposka 1 (1907).⁸⁸³

Na Kralja Petra cesti je od leta 1905 (pred tem je imel trgovino Pri kroni v Narodnem domu) delovala trgovina s špecerijo in deželnimi pridelki Antona Kolenca (po njegovi smrti A. Kolenc nasl.). Trgovinsko podjetje je slovelo kot solidno in znano daleč naokoli. Veletrgovec in meceni Anton Kolenc (1868–1922) se je iz Savinjske doline preselil v Celje, kjer je bil med prvimi narodno zavednimi slovenskimi trgovci in eden največjih veletrgovcev na Štajerskem.⁸⁸⁴ Kolenc se je udeleževal tudi v slovenskem gospodarskem življenju. Pred svojo smrtjo je v oporoki volil veliko vsoto za štipendije dijakom

⁸⁸² Ivan Mohorič, *Položaj trgovstva v Sloveniji l. 1926*, v: TT, št. 5, 1927.

⁸⁸³ Marija Počivavšek, *Obrt in trgovina v Celju med svetovnjima vojnoma*, v: *Odsevi preteklosti* 3, str. 133.

⁸⁸⁴ Prim.: Ludvik Mihelič, *Trgovska akademija v Ljubljani v zrcalu časa*, v: *Korak od Bleiweisove 8 v Prešernovo* 6, str. 80 in SBL, Prva knjiga, str. 490–491.

in študentom, za uboge in za bolnišnico.⁸⁸⁵ Kuratorij ustanov Antona Kolenca je pod predsedstvom odvetnika Kalana vsako leto razpisal štipendije; prednost so imeli pridni in revni prosilci, ki so bili s Kolencem v sorodu, zatem domačini iz gornjegrajskega okraja, potem pa vsi ostali. Štipendije so bile namenjene dijakom visokih šol – univerz, tehnik, visokih trgovskih šol, umetniških akademij doma in v tujini, nadalje dijakom srednjih šol v Celju, če so bili s Kolencem v sorodu pa tudi izven Celja, učencem kmetijske šole v Št. Juriju ob južni železnici, revežem v mestu Celju in občini Ljubno.⁸⁸⁶ Leta 1921 je Kolenc skupaj z Eisbacherjem iz Laškega, Cvenklom iz Šempetra v S. d. ter Celjanom Ivanom Ravnikarjem ustanovil Združeno veletrgovino, ki je trgovala z žitom, kolonialnim in ostalim blagom, ki ni bilo vezano na koncesijo. Podjetje je imelo tudi socialni pomen, saj je skušalo pomagati kmetom pri prodaji njihovih proizvodov. Kolenc je bil tudi solastnik celjske Spodnještajerske kamnoseške družbe in drugih podjetij.⁸⁸⁷ Poleg vsakodnevnih življenjskih (živilskih) potrebščin (olja, kave, petroleja, mila ...) so prodajali tudi karbid, galico, žveplo, vinski kis, mineralne vode, živinsko sol, oves, koruzo itd. Po Kolenčevi smrti so postali dediči njegovega premoženja njegovi nečaki. Leta 1928 je del trgovine A. Kolenc in drugovi prevzel dotedanji solastnik Alojzij Mastnak (veletrgovino), drugi del pa brata Kopušar (trgovino na drobno).⁸⁸⁸ Mastnak je imel na Kralja Petra cesti veletrgovino kolonialnega in špecerijskega blaga, žita, moke, slanine, masti ipd. Iz države je izvažal deželne pridelke, zlasti fižol in gobe, uvažal pa je kavo iz Brazilije (do 20.000 kg letno – imel je lastno velepražarno na električni pogon), čaj, riž iz Italije (80 do 120 ton), olje, sultanine in smokve iz Grčije (15 do 20 ton vsakega), kakav in rožiče (10 do 20 ton), južno sadje iz Španije (10 do 20 ton), dišave (4 do 5 ton), kolofonijo (10 do 20 ton) itd., za kvas iz tovarne v Savskem Marofu je vodil glavno zalogo. Za čaje Mount Everest Tea Company je imel generalno zastopstvo za Slovenijo; zastopstvo ter zalogo petroleja in bencina pa je imel tudi za Anglo-Jugoslavensko petrolejsko delniško družbo. Ker je bil Mastnak veletrgovec, je višina njegovega obratnega kapitala nihala med 1.500.000 din (leta 1937) in 500.000 din (leta 1940).⁸⁸⁹ Kopušar, prav tako na Kralja Petra cesti, je v Nemčijo in Avstrijo izvažal deželne pridelke, iz Italije pa uvažal kolonialno blago. Poleg trgovine z mešanim blagom se je ukvarjal z izdelovanjem alkoholnih pijač z mrzlim postopkom.⁸⁹⁰

Leta 1907 je bila ustanovljena Celjska družba s kolonialnim blagom Union, sprva kot javna trgovinska družba, nato kot družba z omejeno zavezo. Družba že predstavlja primer koncentracije trgovine; med solastniki (in kasneje družabniki) so bili znani celjski trgovci Anton Kolenc, Gustav Stiger, Viktor Wogg in Robert Zangger. Višina obratnega kapitala je znašala 9.000.000 din. Družba je imela samo 3 zaposlene: 2 uradnika in 1 delavca.⁸⁹¹

⁸⁸⁵ Anton Kolenc je znatne vsote namenil za narodne in socialne namene, slovenskim študentom na visokih šolah je daroval tri milijone kron, celjskim dijakom 600.000 K, učencem kmetijske šole v Šentjurju 30.000 K, celjskim revežem 100.000 K, celjski bolnišnici 500.000 K itd.

⁸⁸⁶ *Razpis ustanov trgovca Antona Kolenca*, v: Nova doba, št. 112, 4. 10. 1927 in *Desetletnica smrti Antona Kolenca*, v: Nova doba, št. 21, 11. 3. 1932.

⁸⁸⁷ Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, II. del, str. 417.

⁸⁸⁸ AS_448 Zbornica TOI, f. 332/318.

⁸⁸⁹ Prim.: Orožen/Savnik, *Celje* ter AS_448 Zbornica TOI, f. 310/4, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

⁸⁹⁰ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/3, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

⁸⁹¹ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/1, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

Kot najpomembnejše trgovinske artikle so v vprašalni poli navedli same monopolne predmete: sladkor, sol in vžigalice.⁸⁹²

Josip Jagodič, rojen blizu Dobove, se je izučil v Brežicah in nato pri Majdiču v Celju.⁸⁹³ Leta 1919 je odprl trgovino z mešanim blagom na Glavnem trgu, leta 1931 pa na Gubčevi ulici trgovino s špecerijo ter trgovino z železnino (ločena prostora v isti stavbi).⁸⁹⁴ Vsi pomočniki (leta 1931 jih je bilo 6, poleg tega še 2 vajenca) in delavci so stanovali pri Jagodiču v njegovi hiši na Bregu. Leta 1928 je v svoji trgovini na Glavnem trgu oglaševal tako prodajo čajev, čokolade, ruma, konjaka, slivovke in zdravilnega brinjevca ter pristnega malinovca, kakor tudi potrebščin za mizarstvo, kuhinjske posode, jedilnega orodja iz alpa-ke znamke Berndorf, žag, pil, motik, sekir, pocinkane pločevine ter okovja za pohištvo.⁸⁹⁵

Leta 1929 je v Celje prišel Ivan Golmajer, na Mariborski cesti kupil hišo in v njej odprl trgovino z mešanim blagom. S sabo je z Gorenjske pripeljal tudi trgovske pomočnike, ki so stanovali v hiši skupaj z družino. V hiši je deloval tudi klub (društvo) prijateljev Amerike Wilson.⁸⁹⁶

Trgovina Ivana Ravnikarja na Kralja Petra cesti je bila ustanovljena že leta 1901, ko se je priselil iz Ljubljane; 1935. leta ga je nasledil sin Božidar. Poleg Fazarinčeve in Jagodičeve je bila Ravnikarjeva trgovina med največjimi v Celju, pa tudi med ljudmi je uživala velik sloves. Poleg prodaje na drobno so se ukvarjali tudi z veleprodajo, za kar so imeli zaposlenega trgovskega potnika. V trgovini se je izučilo veliko slovenskih vajencev, ki so stanovali z lastnikovo družino nad trgovino (običajno je bilo v trgovini 6 pomočnikov, 2 vajenca in 3 hlapci): v hiši so imeli stanovanje, hrano in pranje perila, dobili pa so tudi plačo. V trgovini so prodajali zlasti špecerijo, pa tudi barve, lake, bencin. Imeli so tudi pražarno kave.⁸⁹⁷ Kavno (5 ton) so uvažali iz Brazilije, čaj (360 kg) iz Nizozemske, južno sadje (570 kg), dišave (60 kg), parmezan (70 kg) in riž (10 ton) iz Italije, kolofonijo (4.750 kg) iz Grčije, semena (200 kg) iz Nemčije, žafran (1 kg) iz Francije, iz Avstrije in Nemčije pa še barve in umetna gnojila. Ravnikar je izvažal tudi v inozemstvo, zlasti deželne pridelke: suhe gobe, fižol in orehe,⁸⁹⁸ bil pa je tudi družabnik podjetja Sladkor d.d.⁸⁹⁹

Albert Jarh se je rodil v Rimskih Toplicah, trgovskega poklica pa se je izučil v Mozirju. Leta 1921 je prišel v Celje za trgovskega potnika k podjetju Bunc & drug; pet let kasneje je odprl že svojo trgovino z mešanim blagom in deželnimi pridelki na Mariborski cesti (prostor je vzel v najem). Bil je podjeten in 1934. leta je na Dečkovi cesti zgradil lastno hišo s trgovino.⁹⁰⁰ Višina obratnega kapitala je znašala 200.000 din, račun pa je imel odprt pri celjski Ljudski posojilnici. V vprašalni poli je omenjal, da iz tujine uvažava manufakturno blago, in sicer iz Avstrije in Češkoslovaške.⁹⁰¹

⁸⁹² AS_448 Zbornica TOI, f. 310/7, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

⁸⁹³ Ustni vir: Boris Jagodič, Celje, 29. 1. 1990.

⁸⁹⁴ AS_448 Zbornica TOI, f. 332/318.

⁸⁹⁵ Orožen/Savnik, *Celje*.

⁸⁹⁶ Ustni vir: Ivan Golmajer, Celje, 1990.

⁸⁹⁷ Ustni vir: Ivan Ravnikar, Celje, 19. 2. 1990.

⁸⁹⁸ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/6, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

⁸⁹⁹ Janko Orožen, *Iz celjske kronike v l. 1935*, v: *Kronika slovenskih mest*, št. 4, 1935, str. 331.

⁹⁰⁰ Ustni vir: Dušan Jarh, Celje, 23. 2. 1990.

⁹⁰¹ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/3, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

Trgovina Gustava Stigerja na Glavnem trgu je izšla iz leta 1842 ustanovljene trgovine Traun & Stiger; Stigerjeva je bila osnovana leta 1903; v tridesetih letih sta bila solastnika (javna trgovinska družba) brata Gustav in Werner. Vrednost obratnega kapitala je znašala konec tridesetih let zavidljivih 2.646.845 din (v zalogah in terjatvah). Zaposlenih je bilo 20 oseb. Stiger je v tujino izvažal deželne pridelke (divji kostanj v Avstrijo, suhe gobe v Italijo, orehe v Avstrijo in Ogrsko ter fižol v Nemčijo), dosti obsežnejši pa je bil uvoz kolonialnega blaga: 5.200 kg kave iz Brazilije, 500 kg čaja in 10 ton riža iz Nizozemske, 8 ton čebule iz Italije, 8.400 kg rozin in 12 ton smokey iz Grčije, 10 ton žvepla iz Nemčije, 15 ton modre galice iz Italije, 10 ton kolofonije iz Grčije ter 2 toni dišav iz angleške Indije.⁹⁰²

Konkurenco celjskim trgovinam, zlasti tistim z mešanim blagom, je predstavljala Nabavljalna zadruga državnih uslužbencev (centralo je imela v Beogradu, v Mariboru je bila enota, v Celju podružnica). Njeni člani so bili sodniki, profesorji, učitelji, pazniki itd. Zadruga je na Prešernovi ulici nasproti magistrata imela za svoje člane trgovino (prosta obrt trgovine z mešanim blagom) in gostilno. V trgovini so prodajali špecerijo, manufakturo in kurivo; poleg šestih trgovcev sta bili zaposleni še knjigovodkinja in blagajničarka. Člani so lahko kupljeno blago plačevali z gotovino (zelen blok) ali s 30-dnevnim zamikom (roza blok). Ob koncu leta so člani dobili izplačane dividende (v obliki dobropisa) – glede na količino med letom kupljenega blaga. Člani zadruge izven Celja (npr. iz Braslovč, Gornjega Grada, Konjic, Šmarja, Šoštanj) so v Celje poslali naročilo, nato so jim naročeno enkrat mesečno dostavili s tovarnjakom.⁹⁰³ Da so se trgovci resnično čutili prizadete zaradi konkurence omenjene zadruge, priča sklep seje predsedstva Združenja celjskih trgovcev, da se bodo obrnili na celjske občinske uslužbence, ki da naj se pri svojih nakupih bolj ozirajo na trgovce, saj le-ti plačujejo nad 70 % občinskih doklad. Večina občinskih uslužbencev je bila namreč včlanjena v Nabavljalno zadrugo državnih uslužbencev.⁹⁰⁴ Kako so trgovci gledali zadrugi pod prste, je razvidno tudi iz prijave celjskega gremija trgovcev okrajnemu glavarju v Celju, češ da poslovodja zadruge nima dokazila usposobljenosti, pa še vaje sprejemajo v uk, kar ni bilo zakonito. Zaradi tega je gremij zadrugi naložil plačilo globe, a jo je le-ta odklonila. Pa še en greh so odkrili: zadruga (ki je imela davčno in dobavno olajšavo), je prodajala sladkor ne samo svojim članom, temveč tudi posameznim trgovcem v Celju in okolici. Tudi zaradi tega je sledila prijava na okrajno glavarstvo in na Zbornico TOI.⁹⁰⁵

Trgovine z mešanim blagom so bile bolj kot v mestu samem pogoste (in večinoma edine) v primestnih delih mesta: na Bregu (3), v Gaberju (7), Košnici (1), Lavi (2), Ostrožnem (1), Spodnji Hudinji (7) in Zavodni (3).⁹⁰⁶ Takšna je bila npr. trgovina z mešanim blagom Blaža Sodina na Spodnji Hudinji; s samo enim zaposlenim in obratnim kapitalom v višini 25.000 din je s ponudbo kolonialnega blaga in deželnih pridelkov zadostila potrebam tamkajšnjega prebivalstva, zlasti delavstva, ki je bilo njen glavni odjemalec.⁹⁰⁷

⁹⁰² AS_448 Zbornica TOI, f. 310/6, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

⁹⁰³ Ustni vir: Marica Frece, Celje, 22. 2. 1990.

⁹⁰⁴ AS_448 Zbornica TOI, f. 78/2, *Zapisnik odbora Združenja trgovcev v Celju, 1937*.

⁹⁰⁵ SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 67, *Nabavljalna zadruga državnih uslužbencev*, 1925.

⁹⁰⁶ *Adresar Celja in okolice in reklamni koledar 1929*, str. 73–82.

⁹⁰⁷ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/6, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

Manufakturna in modna trgovina

Celjske manufakturne trgovine so svojim kupcem nudile kvalitetne vrste blaga, ki je bilo večinoma uvoženo iz Češkoslovaške, Avstrije, Nemčije, Velike Britanije in Poljske. Poleg metražnega blaga so v teh trgovinah prodajali tudi perilo, rute, nogavice ipd. Nekateri trgovci s tekstilom so imeli lastne delavnice: Karol Pajk je npr. izdeloval perilo, Drago Cerlini kravate, Franc Dobovičnik bombažne odeje, Friderik Chiba klobuke.

Navedimo nekaj trgovin, v katerih so prodajali manufakturno in modno blago: Friderik Chiba, Kralja Petra cesta 14 (ust. 1919), Franc Dobovičnik, Gosposka 15 (1925; 1931), Alojz Drogenik, Glavni trg 9 (1920), Fischer & drug, Kralja Petra 22 (1926), Valentin Hladin, Prešernova 14 (1923), Franc Kolbezen, Prešernova 3 (1928), Ivan Mastnak, Kralja Petra 15 (1919), Karol Pajk, Glavni trg 4 (1921), Anton Petek, Prešernova (1934), Miloš Pšeničnik, Kralja Petra 5 (1923), Adolf Putan, Prešernova 5 (1905), Rudolf Stermecki, Kralja Petra 1 (1905), Franc Urch, Glavni trg 17 (1905), Friderik Vidic, Kralja Petra 23 (1927), Josip Weren, Prešernova 1 (1914).⁹⁰⁸



Konec tridesetih let je Trgovski dom Stermecki zasijal v novi podobi (MnZC).

Največjo pozornost zasluži prav gotovo veletrgovina Trgovski dom Stermecki, ki je z inovativnim pristopom, kvaliteto in dobro reklamo zaslovela po celi državi, zlasti je postala znana s svojo razpošiljalno trgovino. Bila je ena prvih (ustanovljena leta 1905) in najbolj priljubljena razpošiljalnica na slovanskem jugu. Čeprav je Stermecki trgovino prijavil kot mešano, je glavni del zavzemala manufakturna; v resnici je bila veleblagovnica.

⁹⁰⁸ Marija Počivavšek, *Obrt in trgovina v Celju med svetovnjima vojnoma*, v: *Odsevi preteklosti* 3, str. 132-133.

Kasneje se je trgovina razširila v velik Trgovski dom, znan kot manufakturna, modna in galanterijska veletrgovina, kot tovarna konfekcije in kot razpošiljalna po vsej državi.⁹⁰⁹ »In že smo v središču mesta. Označuje ga mogočna stavba Stermeckijeve veletrgovine. V njej si dobil konfekcijo, metrsko blago, perilo, posteljnino, obutev, toaletne potrebščine, glasbila, kroje organizacij in še in še. Stermecki je dostavljal blago kupcem tudi po pošti, saj je iz leta v leto pošiljal naokrog zajetne ilustrirane cenik, da so si stranke lahko iz njih izbirale, kar so si želele. Posebnost Stermeckijeve veletrgovine je bila, da so bile njene izložbe zmeraj izvrstno urejene in so kupce na moč pritegovale. Toda za izvrstno urejene izložbe je skrbel tudi konkurent z druge strani ulice Weren, ki je veljal za nemškega trgovca, v resnici pa je bil Prekmurec. Pa tudi trgovca s tekstilnim blagom in krojaškim priborom Pšeničnik in Dobovičnik v njuni bližini, bila sta Slovenca, sta vzdrževala visoko raven svoje ponudbe.«⁹¹⁰ Rudolf Stermecki (1876–1957) izhaja z Bizeljskega. Izučil se je pri Matheisu v Brežicah, skupaj z Josipom Jagodičem. Najprej je služboval pri Miklavcu v Ljubljani.⁹¹¹ Leta 1905 se je osamosvojil in priselil v Celje.⁹¹² Sprva enonadstropno hišo je kupil leta 1911 in jo dvakrat prezidaval: prvič leta 1926, ko ji je nadzidal drugo nadstropje in dvorišče pokril s stekleno streho; načrt prenove je izdelal ljubljanski arhitekt Costaperaria,⁹¹³ za izvedbo pa je poskrbel stavbenik Konrad Gologranc. Portale in mizarška dela je izvedlo celjsko strojno mizarstvo Vehovar, napise firme Pristou & Bricelj iz Ljubljane, slikarska in pleskarska dela Dobravec, kleparska dela Tašker, elektriko je napeljala prav tako celjska firma Inkret & Belak, armature in svetila (8.000 žarnic) pa so dobavili Kremenezky-zavodi Dunaj-Zagreb. Oddelki v detajlni trgovini so bili sledeči: preproge, zavese in posteljna oprema; bombažne tkanine; volnene tkanine in sukno; čevlji; damska konfekcija; moška konfekcija; perilo in modni predmeti; klobuki; garderoba; krojaška delavnica; čevljarska delavnica. V prvem nadstropju je bila grosistična prodaja in razpošiljalnica; šefova pisarna; knjigovodstvo; korespondenca in razpošiljalnica; sukno; volnene tkanine; bombažne tkanine; perilo in kratka roba; pletenine; stroji za rezanje vzorcev in šivanje kartonov; garderoba; lepljenje vzorcev; pakirnica. V stavbi je bilo tudi hišnikovo stanovanje.⁹¹⁴ V letih 1937–1939 se je Stermecki drugič lotil prenove: hišo je postopoma praktično porušil in zgradil docela novo hišo do tretjega in četrtega (podstrešnega) nadstropja. Načrt je izdelal celjski arhitekt Anton Umek, pozidavo pa izvedel stavbenik Battelino iz Ljubljane.⁹¹⁵ Pred drugo svetovno vojno je bila to

⁹⁰⁹ Več o trgovini Stermecki v: Marija Počivavšek, *Trgovec in pionir kataloške prodaje*, v: Znameniti Celjani, str. 50.

⁹¹⁰ Hartman, *Na poti pride vse naproti*, str. 71-72.

⁹¹¹ Janko Orožen, *Zgodovinski pregled celjske trgovine z ozirom na manufakturno stroko*, v: Tkanina Celje 1952–1972, str. 17.

⁹¹² Stermecki je bil potem ves čas med svetovnimi vojnami predsednik celjskega gremija trgovcev, bil je podžupan mestne občine, vodja Javnega skladišča in prevozne družbe v Celju, predsednik Trgovine in obrtne kreditne zadruge, pa banovinski svetnik, svetnik Zbornice TOI, zaslužen za izgradnjo palače Pokojninskega zavoda v Celju itd. Prim.: *Rudolf Stermecki – 60 letnik*, v: Nova doba, št. 17, 24. 4. 1936.

⁹¹³ Tako navaja Janko Orožen v Posestni in gradbeni zgodovini Celja, po zapisu v Novi dobi je načrte izdelal dunajski stavbni svetnik Alfred Keller.

⁹¹⁴ Nova doba, št. 100, 2. 9. 1924.

⁹¹⁵ Janko Orožen, *Zgodovinski pregled celjske trgovine z ozirom na manufakturno stroko*, v: Tkanina Celje 1952–1972, str. 17.

največja domača trgovinska hiša v državi. Bila je vogalna z dvema traktoma, v dolžino in širino je merila po 25 m, bila je podkletena in štirinadstropna. Za trgovinski promet je imela na razpolago 3.570 m² prostora; v vseh prostorih je bil parket, imela je električno dvigalo, centralno kurjavo, lastno avtomatsko telefonsko centralo z 20 postajami in vso sodobno udobje. Celotno podjetje (trgovina, šivalnice, uradi, potniki in prodajni agenti po Jugoslaviji) je zaposlovalo okrog 200 ljudi, ko pa so izdelovali vzorce in opremljali cenike, pa še dodatnih 100⁹¹⁶ (sredi tridesetih let je podjetje zaradi krize število zaposlenih zmanjšalo na 126 oseb,⁹¹⁷ v zadnjih letih pred vojno jih je bilo okrog 100). Podjetje je sodilo med največje trgovinske družbe v Sloveniji, pa tudi v Jugoslaviji. Stermecki je za vajence sprejemal samo kmečke fante in dekleta, saj se nanje zanesel bolj kot na mestne. Dajal jim je nagrado, če pa so izhajali iz skromnih razmer, jim je priskrbel tudi hrano in stanovanje; v tem primeru so morali biti vajenci štiri leta, če pa so se preskrbovali sami, so uk zaključili po tretjem letu. Pri uslužbencih je Stermecki stremel za tem, da so vse skozi napredovali: morali so redno spremljati tuje kataloge in tujo literaturo ter se izobraževati tudi v jezikih, celo v esperantu.⁹¹⁸ Za pridno in vestno delo jih je znal primerno nagraditi.⁹¹⁹ Svoje uslužbence je spodbujal, da so se ukvarjali s športom, telovadbo, platinstvom. Leta 1918 so se skupaj z njim udeležili velikega tabora v Žalcu.⁹²⁰ Veletrgovina Stermecki je z uvedbo konfekcije v prodajo naredila velik korak naprej v smislu pocenitve tovrstnega blaga. Predvsem v kriznih letih to dejstvo ni bilo zanemarljivo; nasprotno, leta 1930 je Nova doba zapisala, da so se obleke pocenile tako, da so bili »lokali tvrdke stalno napolnjeni«. ⁹²¹ Seveda je k znižanju cen (celo 20 %) pripomogla tudi proizvodnja in prodaja v velikih količinah. Očitno je ta poteza za ostale trgovce z manufakturnim in konfekcijskim blagom pomenila močno konkurenco, saj je Stermecki že čez dobra dva meseca – pred bližajočimi velikonočnimi prazniki – v istem časopisu ponovno oglaševal, da se je odločil ponovno znižati cene metražnemu blagu, konfekciji, perilu, čevljem in klobukom; pojasnil je, da mu znatno znižanje cen omogoča velik promet, cilj njegovega podjetja pa je zadovoljiti odjemalce »s prvovrstnim blagom po jako nizkih cenah«. ⁹²² Ta trgovinska hiša je bila med prvimi pri nas, ki je v večjem obsegu zasnovala reklamo; marsikje je bilo ime Stermecki sinonim za razpošiljalnico. Sicer je bil Stermecki znan po izvirnih reklamnih akcijah; tako ga je npr. že leta 1909 celjski gremij trgovcev kaznoval z denarno kaznijo zaradi nelojalne konkurence – v Narodnem listu je oglaševal, da kupcem iz Celjskega povrne potne stroške za vlak, v kolikor kupijo v njegovi trgovini blago

⁹¹⁶ *Oris nekaterih važnejših kulturnih in gospodarskih ustanov in podjetij*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 687.

⁹¹⁷ *Rudolf Stermecki – 60 letnik*, v: Nova doba, št. 17, 24. 4. 1936.

⁹¹⁸ Janko Orožen, *Zgodovinski pregled celjske trgovine z ozirom na manufakturno stroko*, v: Tkanina Celje 1952–1972, str. 17–18.

⁹¹⁹ Plače njegovega uradništva so znašale od 1.000 do 3.000 din za moške oz. 500 do 2.200 din za ženske, plače pomočnikov paso bile med 500 in 2.500 din oz. 500 in 2.000 din za ženske. AS_448 Zbornica TOI, f. 310/6, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

⁹²⁰ Janko Orožen, *Zgodovinski pregled celjske trgovine z ozirom na manufakturno stroko*, v: Tkanina Celje 1952–1972, str. 17–18.

⁹²¹ *Obleka se je pocenila!* v: Nova doba, št. 94, 24. 11. 1930.

⁹²² *Izjava*, v: Nova doba, št. 18, 2. 3. 1931.

vzorke je Stermecki letno porabil 4 vagone papirja in 15.000 m tekstilnega blaga.⁹²⁷ Stermecki je zlasti tekstilno blago uvažal direktno iz tujine: leta 1933 npr. 10.000 kg tekstilnega in galanterijskega blaga iz Nemčije, pa ure iz Švice.⁹²⁸ Za razpošiljanje je imel lastni reklamno-propagandni oddelek. V katalogih je bila predstavljena moda nižjega in srednjega cenovnega razreda; slikovni del (ilustracijo) je spremljal natančen opis izdelka – barve, materiali, mere oz. konfekcijske številke ter cena.⁹²⁹ Podjetje je za takšno organizacijo dela imelo lastna oddelka: poštnega in reklamno-propagandnega. Kot reklamo so izdali tudi zemljevid Jugoslavije. Samo za znamke in zavitke so letno porabili okoli en milijon din. V tridesetih letih se je razpošiljalna trgovina Stermecki razvila v pravi kolos tako po obvladovanju trga – Stermecki je posloval s Celjsko posojilnico ter Hranilnico Dravske banovine v Celju – kot tudi po notranji organizaciji in ni zaostajala za primerljivimi v srednjeevropskem prostoru. Stavba Trgovski dom je bila med največjimi domačimi blagovnicami, znanilka moderne, in se je lahko merila z drugimi veleblagovnicami v Evropi in velikih mestih v Jugoslaviji (med največjimi je bila blagovnica Kastner & Öhler v Zagrebu).⁹³⁰ Iz trgovine Stermecki je izšlo veliko izkušenih trgovcev, med njimi Miloš Pšeničnik, Drago Cerlini, pa aranžer Franc Kolbezen itn.⁹³¹

Med starejše manufakturne trgovine sodi tudi Werenova trgovina. Josip Weren, rojen v madžarskem delu monarhije, je prvo trgovino v Celju (Pri škofu) odprl že 1914. leta. Večja adaptacija trgovine na vogalu med Glavnim trgom in Prešernovo ulico je bila izvedena 1934. leta.⁹³² Weren je prodajal kvalitetno (volneno) blago iz Češkoslovaške, Avstrije (bombažno blago), Nemčije (blago iz umetnih vlaken, volna za pletenje), Velike Britanije (moško blago, trenčkoti) in Poljske (blago za smokinge, trenčkote), katerega je kupoval preko potnikov. Prodajal je tudi perilo, rute, nogavice, steznike.⁹³³ Kupcem je bilo na voljo »vse vrste moško sukno, damsko volneno, razno pralno blago, tiskano blago, svila, podloge za moške in ženske obleke, zavese, preproge, tekači, pletenine, namizno perilo, blago za žimnice, posteljne in stenske preproge, laneno blago, platno, šifon, pralni in svileni robci, rokavice, nogavice, damsko in moško perilo, kravate, naramnice, dežniki, nahrbtniki ter potreščine za krojače in šivilje.« Mesečna plača zaposlenih nameščencev (bilo jih je od 10 do 15) je znašala od 1.000 do 3.000 din.⁹³⁴ Vajenci pri Wereni so dobili eno obleko letno in perilo, ob praznikih pa žepnino. Stalne stranke v trgovini so imele 10-odstotni popust.⁹³⁵

Alojz Drofenik je leta 1920 na Glavnem trgu prevzel staro, dobro vpeljano trgovino Pri solncu. Kupce je vabil z nizkimi cenami in solidno postrežbo. V Novi dobi je oglaševal

⁹²⁷ *Oris nekaterih važnejših kulturnih in gospodarskih ustanov in podjetij*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 687.

⁹²⁸ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/6, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

⁹²⁹ Marija Počivavšek, *Trgovec in pionir kataloške prodaje*, v: Znameniti Celjani, str. 50.

⁹³⁰ Maja Gombač, *Kulturni posredniki časnikarke, uredniki, krojači, šivilje, trgovci, fotografi, ilustratorji*, v: Arhivi, št. 1, 2010, str. 52.

⁹³¹ Janko Orožen, *Zgodovinski pregled celjske trgovine z ozirom na manufakturno stroko*, v: Tkanina Celje 1952–1972, str. 18.

⁹³² Nova doba, št. 50, 3. 7. 1934.

⁹³³ Ustni vir: Miloš Žekar, Celje, 28. 2. 1990.

⁹³⁴ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/7, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

⁹³⁵ Ustni vir: Miloš Žekar, Celje, 28. 2. 1990.



Manufakturna trgovina Weren v mestnem središču, trideseta leta 20. stol. (MnZC).

prodajo sukna, volnenega blaga, hlačevine, tiskanega blaga (*druka*), barhanta, belega platna za neveste, nogavic, bombaža, volne, perila, finih cefir srajc, odej, dežnikov, dežnih plaščev ipd. Leta 1925 je modno trgovino preselil na drugo lokacijo, prav tako na Glavnem trgu.

Franc Dobovičnik je leta 1922 v Gosposki ulici odprl manufakturno trgovino z moškim suknom, hlačevino, ženskim volnenim in polvolnenim blagom, oksfordi, cefirji, druki, belim platnom, kloti, ženskimi robci, nogavicami ter potrebščinami za krojače in šivilje. Leta 1923 se je Dobovičnik združil z Valentinom Hladinom, prav tako trgovcem z manufakturnim blagom na Prešernovi ulici; posle sta vodila pod imenom Hladin & Dobovičnik. Glavno trgovino sta imela v Prešernovi ulici, v Gosposki pa podružnico.⁹³⁶ Leta 1931 sta se ločila in Dobovičnik je ustanovil samostojno trgovino na Gosposki ulici.⁹³⁷ Dobovičnik je nato trgoval z manufakturno (tekstilnim, volnenim in bombažnim blagom ter suknom) in lastnimi izdelki, zlasti prešitimi odejami in perilom. V ta namen je imel zaposlene trgovske nameščence in šivilje. Manufakturno in modno blago pa je uvažal iz Češkoslovaške, Velike Britanije, Francije, Nemčije, Švice in Italije.⁹³⁸

Valentin Hladin je imel najprej trgovino skupaj z Dobovičnikom; leta 1928 je kupil hišo v Prešernovi ulici, jo porušil in zgradil novo ter se 1931. leta osamosvojil. V pritličju je imel manufakturno trgovino, v nadstropju stanovanje. Poleg tekstila – češkega in angleškega sukna, kamgarna, ševijota, hlačevine, etaminov, tiskovine, cefirjev, oksfortov, belega

⁹³⁶ Nova doba, št. 132, 18. II. 1922.

⁹³⁷ Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, II. del, str. 419.

⁹³⁸ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/1, *Vprašalna pola za popis trgovine*.



Hladinova manufakturna trgovina na Prešernovi ulici, trideseta leta 20. stol. (MnZC).

platna in kotenine⁹³⁹ za perilo in rjuhe⁹⁴⁰ – so prodajali še srajce, rute, dežnike, elastiko, sukanec, svilo itd. Višina obratnega kapitala Hladinove trgovine je znašala 750.000 din (leta 1933), leta 1940 pa le še 1.000 din.⁹⁴¹ Po lastnikovi smrti 1939 sta trgovino vodila žena in sin Drago.⁹⁴²

Na Kralja Petra cesti – na tej lokaciji je imel samo trgovino, družina je stanovala na Razlagovi ulici – je od 1923. leta imel manufakturno trgovino tudi Miloš Pšeničnik, ki je izhajal iz Bizeljskega. Manufakturno trgovino, v kateri so prodajali sukno, hlačevino, modno volneno blago, kamgarn, svilo, pa modrotisk, šifon in perilo, je po prvi svetovni vojni prevzel od Karola Pajka.⁹⁴³ V oglasih je ponujal angleško in češko sukno, kamgarne, športne ševijote, damsko volneno blago za kostime, plašče in obleke itd.⁹⁴⁴ Asortiment manufakturnega – volnenega, galanterijskega, modnega in svilenega – blaga je uvažal iz tujine: Poljske, Češkoslovaške, Avstrije, Nemčije, Francije, Velike Britanije, Švice in Belgije. V trgovini je delalo 6 oseb, 5 moških in ena ženska.⁹⁴⁵

Manufakturna trgovina Brata Šumer (Avgust in Martin) je bila ustanovljena 1925. leta na Prešernovi ulici. Z dvema pomočnikoma (njuna plača je bila od 1.000 do 1.7000 din, za ženske od 900 do 1.200 din) in enim učencem (plača 100 din) je imela 300.000 din

⁹³⁹ Vrsta bombažne tkanine.

⁹⁴⁰ *Adresar Celja in okolice in reklamni koledar 1929*, str. 127.

⁹⁴¹ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/2, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

⁹⁴² Ustni vir: Drago Hladin, Celje, 23. 2. 1990.

⁹⁴³ Ustni vir: Milena Hohnjec, roj. Pšeničnik, Celje, 20. 2. 1990.

⁹⁴⁴ Orožen/Savnik, *Celje*.

⁹⁴⁵ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/5, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

obratnega kapitala. Prodajala je razno manufakturno blago, pa perilo in konfekcijo. Iz Nemčije sta lastnika uvažala predvsem damsko volneno blago (letno 70 kg v vrednosti 14.000 din).⁹⁴⁶

Trgovina Karbeutz na Kralja Petra cesti se je odprla po prvi svetovni vojni. Na debelo in drobno je ponujala velik izbor manufakturnega blaga, kot barhant, flanelo, druk, cefir, šifon, platno, muslin, sukno za ženske in moške obleke, hlačevino, klot, blago za žalne obleke, blago za žimnice, potrebščine za šivilje in krojače, gumbe, kožuhovino, klobuke ipd.⁹⁴⁷

Na koncu Prešernove ulice je imel manufakturno trgovino Anton Petek, ki se je v Celje priselil 1934. leta iz Konjic. V pritličju je bila prodajalna, v kateri je bilo zaposlenih 13 oseb, od tega pet krojačev, v nadstropju pa stanovanje.⁹⁴⁸ Višina obratnega kapitala je bila 300.000 din (račun je imel pri Celjski posojilnici), iz tujine pa je uvažal različne vrste blaga: moške štofe iz Velike Britanije, damske štofe in sukanec iz Nemčije, oficirsko blago iz Poljske, različne vrste blaga iz Češkoslovaške.⁹⁴⁹

Na Glavnem trgu je Kudrovo modno trgovino nasledil Drago Cerlini. V njej je poleg lastnih izdelkov – svilenih rut in kravat – prodajal tudi nogavice, rokavice, robčke, srajce, kombineže, predpasnike, jopice, pa otroška oblačila, krstno opremo ipd.⁹⁵⁰

Po prvi svetovni vojni je manufakturno trgovino odprl tudi tovarnar Leo Kudiš in to v delavskem Gaberju, nasproti vojašnice.

Trgovina z galanterijo

Galanterijske predmete so prodajali v večjih trgovinskih hišah, trgovinah z mešanim blagom, bilo pa je tudi nekaj specializiranih prodajaln s tovrstnim blagom, od katerih sta bili največji trgovini König ter Kramar & Mislej: Franc Frajle, Dečkov trg 2 (ust. 1928), Franc König, Ulica dr. Gregorja Žerjava 4 (1898), Kramar & Mislej, Kralja Petra 16, Mihael Pik, Kralja Petra 28 (1927), Ivan Sager, Ulica dr. Gregorja Žerjava 9 (1927), Friderik Vidic, Kralja Petra 23 (1927).⁹⁵¹

Med najstarejšimi celjskimi tovrstnimi trgovinami je Königova trgovina, osnovana leta 1885, sprva kot trgovina z mešanim blagom; kasneje se je specializirala za galanterijsko blago; glavni artikli so bili galanterija, igrače ter potovalni in ribolovni predmeti. Večino tega je lastnik uvažal iz tujine – iz Nemčije, Avstrije in Češkoslovaške – del uvoženih predmetov je nato kot grosist prodajal manjšim trgovcem po državi.⁹⁵²

Galanterijske izdelke, nogavice, rokavice, igrače, otroške vozičke, cigaretni papir, igralne karte, razglednice, papirnate serviete, konfete, pa turistične in ribiške potrebščine in celo nagrobne vence in okraske za krste so prodajali na Kralja Petra cesti v galanterijski trgovini, katere lastnika sta bila najprej (od 1910) Emanuel Prica in Franc Kramar (Prica & Kramar); zatem (od 1919) Franc Kramar sam; leta 1923 se mu je pridružil družabnik Anton Mislej (Kramar & Mislej); leta 1938 je prišlo do razdružitve firme in Mislej je naprej

⁹⁴⁶ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/6, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

⁹⁴⁷ Prim. oglase v Novi dobi, 1920.

⁹⁴⁸ Ustni vir: Emil Petek, Celje, 21. 2. 1990.

⁹⁴⁹ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/5, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

⁹⁵⁰ Orožen/Savnik, *Celje*.

⁹⁵¹ Marija Počivavšek, *Obrt in trgovina v Celju med svetovnimi vojnama*, v: *Odsevi preteklosti* 3, str. 135.

⁹⁵² AS_448 Zbornica TOI, f. 310/3, *Vprašalna pola za popis trgovine*.



Anton Mislej na izletu s svojimi zaposlenimi, 1938 (MnZC).

delal sam.⁹⁵³ Mislej, ki je očitno dajal velik poudarek dobrim odnosom med zaposlenimi, saj je vsako leto organiziral izlet za svoje uslužbence, je ustanovil tudi manjšo tovarno za bleščice, kasnejšo Vrvico.⁹⁵⁴

Trgovina s steklom in porcelanom

V mestu so bile tri specializirane trgovine s steklenimi izdelki in porcelanom; nekatere od njih so tudi zalagala manjše trgovce oz. razpošiljala blago po državi: Reinhold Rauch, Prešernova 4 (ust. 1902), Franc Strupi, Kralja Petra 16 (1902) ter Juliusa Weinerja nasl., Glavni trg 16 (1907).⁹⁵⁵

Med najpomembnejšimi je bila javna trgovinska družba Jul. Weinerja nasl. na Kralja Petra cesti; lastnika sta bila Daniel in Wilhelm Rakusch. Njena specialnost je bilo votlo steklo (letni promet 59 ton), steklo v ploščah (160 ton) ter porcelan (75 ton); del tega blaga je družba izvažala na Češkoslovaško, od tam in iz Nemčije pa uvažala porcelan in steklene izdelke. Kot grosist je družba nato blago prodajala naprej na jugoslovanski jug.⁹⁵⁶

Bogato zalogo stekla in porcelana češke in druge proizvodnje je imela veletrgovina Rauch na Prešernovi ulici: skodelice, krožnike, kozarce, steklenice, ogledala, umivalnike, svetilke, kipe, slike, okvirje, vaze itd. Gostilničarjem in hotelirjem so ponujali popolno opremo, imeli so tudi razpošiljalno šip. Letno so prodali okrog 6 vagon tovrstnega blaga, v skupni vrednosti 450.000 din.⁹⁵⁷

⁹⁵³ SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 80, *Mislej Anton – trgovska obrt*.

⁹⁵⁴ Janko Orožen, *Zgodovinski pregled celjske trgovine z ozirom na manufakturno stroko*, v: *Tkanina Celje 1952–1972*, str. 16.

⁹⁵⁵ Marija Počivavšek, *Obrt in trgovina v Celju med svetovnjima vojnama*, v: *Odsevi preteklosti* 3, str. 133.

⁹⁵⁶ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/7, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

⁹⁵⁷ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/6, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

Znana je bila tudi trgovina s steklom in porcelanom Strupi. Franc Strupi se je izučil v Kollmannovi veletrgovini v Ljubljani. V Celje je prišel na prelomu stoletja – opravil je vsa steklarska dela na leta 1897 zgrajenem Narodnem domu – in tu odprl svojo trgovino, najprej na Graški, leta 1909 jo je preselil v poslopje Celjske posojilnice na Kralja Petra cesti in leta 1936 na Prešernovo ulico. Kmalu je iz male trgovine ustvaril veliko podjetje, ki je uživalo velik sloves.⁹⁵⁸ Leta 1925 je Strupi postal celo predsednik steklarske zadruge za Slovenijo.⁹⁵⁹

Trgovina s čevlji in usnjem

Aprila 1931 so na Glavnem trgu v prostorih podjetja Brata Šumer prvič odprli podružnico Bate v Celju; leta 1938 se je nato preselila v nove, moderno opremljene prostore bivše Urhove trgovine, prav tako na Glavnem trgu.

Čevlje – od težkih delavskih do finih elegantnih – je v Narodnem domu prodajala tudi Mirenska čevljarška zadruga, v mestu pa je prav tako imelo svojo prodajalno podjetje Peko.

Po prvi svetovni vojni je na Gosposki ulici delovala Hofbauerjeva (vele)trgovina z usnjem in čevljarškimi potrebščinami. Prvi lastnik je bil konzorcij, od katerega je 1927. leta ves obrat prevzel Anton Hofbauer. Svetovna gospodarska kriza je trgovino precej prizadela, število zaposlenih je padlo skoraj za polovico. Podjetje je imelo svojo trgovino na drobno in na debelo ter lastno tovarno Fenix. Veletrgovina je prodajala raznovrstno usnje, čevljarške in sedlarske potrebščine, gonilno jermenje in vse ostale v to stroko spadajoče predmete na veliko in malo. Tovarna je izdelovala razne usnjene izdelke, kovčke, aktovke, damske torbice in galanterijske usnjene predmete nasploh.⁹⁶⁰ Predmet prodaje so bile tudi razne vrste usnja – gornje in spodnje, podplati, gonilno jermenje ter čevljarške in sedlarske potrebščine. Kar je bilo uvoženega, so pripeljali iz Nemčije. Višina obratnega kapitala (Hranilno in posojilno društvo Celje, Celjska posojilnica) je znašala 150.000 din, zaposlenih pa je bilo od 6 do 7 oseb.⁹⁶¹

V Celju je bila največja trgovina s kožami in usnjem lastnika Johanna (Ivana) Jellenza na Prešernovi ulici. Imela je zalogo finega in modnega usnja, potrebščin za čevljarje in sedlarje, gonilnih jermenov ipd, vse so izdelovali v lastni firmi.⁹⁶² Trgovina, sicer iz srede 19. stoletja, je bila protokolirana 1923. leta in se je ukvarjala s trgovanjem na drobno in debelo. Jellenzi so v tujino (Nemčijo, Holandijo in Madžarsko) izvažali vse vrste kož, uvažali (iz Avstrije, Nemčije, Češkoslovaške, Italije) pa fino usnje, pasje športne predmete, gonilne jermene, orodje za čevljarje, sedlarje in tapetnike ipd.⁹⁶³

Knjigarne in papirnice

V teh specializiranih prodajalnah so poleg knjig prodajali še papir, pisarniške in šolske potrebščine, pisalne stroje, ponekod pa tudi muzikalije. Knjigarn in papirnic je bilo

⁹⁵⁸ Nova doba, št. 63, 8. 8. 1930.

⁹⁵⁹ SBL, Tretja knjiga, str. 531.

⁹⁶⁰ *Oris nekaterih važnejših kulturnih in gospodarskih ustanov in podjetij*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 684.

⁹⁶¹ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/2, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

⁹⁶² Orožen/Savnik, *Celje*.

⁹⁶³ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/3, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

v Celju več: Karl Goričar, Kralja Petra 7 (ust. 1909), Domovina Maksa Huberta, Kralja Petra 45 (1934), Franc Leskovšek, Kralja Petra 7 (1909) in Glavni trg 16 ter Mohorjeva tiskarna, Prešernova 17 (1927).⁹⁶⁴

Prvo knjigarno je na Glavnem trgu 2 ustanovil J. Geiger, ki se je v Celje priselil iz Češke. Leta 1860 sta brata Darmann ustanovila drugo papirnico; le-to je 1868. leta prevzel F. Drexel in jo preselil v Prešernovo ulico. Leta 1886 ga je nasledil Fritz Rasch, njegovega sina pa leta 1926 Flora Lager Neckermann.⁹⁶⁵ Leta 1891 je Zveza slovenskih posojilnic pod firmo Dragotina Hribarja⁹⁶⁶ ustanovila papirnico in jo leta 1911 prodala podjetju Goričar & Leskovšek.⁹⁶⁷



Knjigarna Goričar & Leskovšek v središču Celja, ok. 1920 (MnZC) je oglaševala tudi v časopisju (*Nova doba*, 1930).

Omenjena knjigarna in papirnica Goričar & Leskovšek je bila ustanovljena leta 1909 na Kralja Petra cesti. Franc Leskovšek se je izučil pri Dragotinu Hribarju, bil je poslovodja Zvezne trgovine, last Zveze slovenskih posojilnic, ki je bila tudi lastnica Zvezne tiskarne v Celju.⁹⁶⁸ Mozirjan Karl Goričar pa je najprej delal v Ljubljani in Linzu ter 1909. leta prišel v Celje. Z družabnikom Leskovškom (Goričarjeva knjigarna je bila javna trgovinska družba) sta v hotelu Beli vol odprla trgovino s papirjem. Leta 1911 sta kupila Zvezno tiskarno – šele tri leta kasneje jima je uspelo dobiti knjigotrško koncesijo – in jo vodila do 1921. leta (istega leta sta papirnico in knjigarno iz Prešernove ulice prenesla na Kralja Petra cesto), po prevratu pa sta prevzela še Adlerjevo knjigarno na Glavnem trgu ter jo spremenila v podružnico. Trgovino pri Belem volu (leta 1917 je Goričar od

⁹⁶⁴ Marija Počivavšek, *Obrt in trgovina v Celju med svetovnjima vojnama*, v: *Odsevi preteklosti* 3, str. 135.

⁹⁶⁵ Orožen/Savnik, *Celje*, str. 29.

⁹⁶⁶ Dragotin Hribar, časnikar, založnik, lastnik tovarne pletenin, predsednik Zveze industrijcev Slovenije, podpredsednik zbornice TOI 1927–1935, predsednik industrijskega oddelka Zbornice TOI, častni predsednik in ustanovitelj Ljubljanske borze, nadzorni svetnik Narodne banke v Beogradu, predsednik Hipotekarne banke Jugoslovanske hranilnice v Ljubljani, podpredsednik Dolenjskih železnic, član predsedstva Lesne industrije v Sisku, upravni svetnik Železniške družbe Donava–Sava–Adrija na Dunaju. Prim.: France Kresal, *Slovensko podjetništvo v industriji*, v: *PNZ*, 1/1994, str. 65.

⁹⁶⁷ Orožen/Savnik, *Celje*, str. 30.

⁹⁶⁸ *Nova doba*, št. 70, 31. 8. 1931.

Ljudske posojilnice kupil tudi omenjeni hotel) sta spremenila v veletrgovino.⁹⁶⁹ Imela sta obrt proste trgovine s papirjem, pisarniškimi, šolskimi in risarskimi potrebščinami, knjigami in časopisi, galanterijo in nürnberškim blagom, devocionalijami, igralnimi kartami, svečami, pisalnimi stroji, glasbili in gramofonskimi ploščami ter v vsem v prostem prometu dovoljenim blagom. Prodajne artikle so uvažali iz Nemčije, Avstrije, Češkoslovaške in Francije. Knjigarna je imela zaposlenih 12 »uradniških moči« (2 moška in 10 žensk) ter 3 delavce. Po smrti Karla Goričarja leta 1932 je knjigarno ter hotel Beli vol na Kralja Petra cesti prevzela njegova žena, Leskovšek pa se je osamosvojil na Glavnem trgu. Oblika podjetja je ostala javna trgovinska družba (družabnici sta bili Goričarjeva vdova Ana in njuna hči Ana. Višina obratnega kapitala je v letu 1937 znašala 700.000 din, število zaposlenih pa se je zmanjšalo na 8 uradnikov in 2 delavca. Kot zanimivost: leta 1933 so iz Avstrije uvozili 500 nalivnih peres in 500 kg pivnikov.⁹⁷⁰ Poleg prodaje so se v knjigarni Goričar ukvarjali tudi z izdelovanjem šolskih zvezkov za celjsko področje, izdajali so razglednice, pa tudi knjige.⁹⁷¹ Poleg knjig in papirne galanterije so prodajali tudi muzikalije in umetnine.

Leta 1927 je koncesijo za trgovino s knjigami in umetninami dobila tudi Mohorjeva tiskarna,⁹⁷² ko je na Prešernovi ulici 17 odprla knjigarno Družbe sv. Mohorja.⁹⁷³

1934 je trgovino s knjigami in muzikalijami Domovina na Kralja Petra cesti odprl še Maks Hubert. Zaposlene je imel ženo, hčer in dva sinova, razen njih pa še enega slugo in eno učenko. Prodajal je knjige, papir, muzikalije in umetniške slike, slednje po naročilu. Artikle je v veliki meri uvažal iz Nemčije, Avstrije, Francije, Švice, Italije, Češkoslovaške in Poljske; vrednost uvoza je leta 1936 znašala 15.000 din (knjige) in 5.000 din (muzikalije, slike, papir).⁹⁷⁴

Trgovina z urami in nakitom

Celje je mesto z zlatarsko tradicijo, zato verjetno ni naključje, da sta bili v mestu poleg številnih zlatarjev kar dve večji delavnici zlatnine in srebrnine: Aurea ter Pacchiaffo & Knez, ki sta tudi sami prodajali svoje izdelke. Pomembnejše prodajalne z zlatimi in srebrnimi predmeti so imeli še: Reinhold Almoslechner, Prešernova 1 (ust. 1911), Anton Lečnik, Glavni trg 4 (1921) ter Rafael Salmič, Dečkov trg 8 (1900).⁹⁷⁵ Te trgovine so šle z roko v roki z močno zlatarsko tradicijo v Celju, zlasti s podjetjem Pacchiaffo & Knez, ki je bilo najpomembnejše zlatarsko podjetje v državi.

Leta 1920 je Anton Lečnik na Glavnem trgu od zlatarja Franca Pacchiaffa prevzel zlatarsko trgovino. V njej je ponujal zlatnino, srebrnino, briljante, švicarske ure iz zlata, srebra in niklja ter moderne nihajne ure budilke. Leta 1930 je Lečnik ustanovil družbo z omejeno zavezo Importur, veletrgovino z urami in urarskimi predmeti. Na računu Ljubljanske kreditne banke je bila višina obratnega kapitala 20.000 din. Podjetje je iz Avstrije,

⁹⁶⁹ Nova doba, št. 2, 4. 1. 1932.

⁹⁷⁰ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/2, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

⁹⁷¹ Ustni vir: Draga Marjanovič, roj. Goričar, Mozirje, 1990.

⁹⁷² SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 68, *Koncesijska listina*, 1927.

⁹⁷³ Orožen/Savnik, *Celje*, str. 30.

⁹⁷⁴ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/2, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

⁹⁷⁵ Marija Počivavšek, *Obrt in trgovina v Celju med svetovnima vojnoma*, v: *Odsevi preteklosti* 3, str. 133.

Nemčije in Švice uvažalo ročne in žepne ure, budilke, stenske ure ter urarski material in ga nato prodajalo urarjem po vsej Jugoslaviji.⁹⁷⁶

Trgovino z zlatom in srebrom je že od konca 19. stoletja imel tudi Rafael Salmič; lociran je bil v Narodnem domu na Dečkovem trgu. Leta 1923 je posamično firmo preoblikoval v komanditno družbo (Salmič & drug). Imel je zalogo ur (stenskih in žepnih je uvozil okrog 150 letno v vrednosti 12.000 din), srebrnine, zlatnine, optičnih predmetov (uvoz okoli 100 kosov v vrednosti 3.000 din) ter pribora iz alpake.⁹⁷⁷

Podjetje Friedrich Löffler, veletrgovina bižuterije, je po vsej državi razpošiljalo iz Nemčije uvožene bižuterijske predmete iz dupleja,⁹⁷⁸ alpake,⁹⁷⁹ kroma in srebra.⁹⁸⁰



Drogerija Sanitas na Prešernovi ulici, trideseta leta 20. stol. (MnZC).

vilne rastline; le-te je izvažal tudi v Nemčijo), parfume (zastopstvo za Forvil, Elizabeth Arden), pa francoske bonbone Valda (zastopstvo), fotomaterial (fotografske plošče, filme, kamere, usluge razvijanja in povečevanja fotografij).⁹⁸² Podjetje je, kot že rečeno, imelo

Drogerije

Pred prvo svetovno vojno je bila v Celju le Fiedlerjeva drogerija, ki jo je leta 1919 kupil Josip Kramar; pozneje se ji je pridružila še ena in tako sta med svetovnim vojnama v mestu delovali dve prodajalni z drogerijskim blagom: Sanitas Josipa Kramarja na Ulici dr. Gregorja Žerjava 5 (ust. 1919) in Central Filipa Vrtovca na Kralja Petra 19 (1926).⁹⁸¹

Največje (veletrgovinsko) podjetje, ki je zalagalo manjše trgovce oz. razpošiljalo blago po državi, je bilo podjetje Sanitas Josipa Kramarja na Aleksandrovi ulici. Ljubljčan Josip Kramar, ki je obiskoval Mahrovo šolo, nato delal v banki in pivovarni Union, je prišel v Celje 1919. leta. Kupil je hišo na Prešernovi ulici, v kateri je bila prej drogerija Fidler. V Kramarjevi drogeriji Sanitas (sprva je delal v družabništvu z Vrtovcem; slednji je leta 1926 odprl samostojno drogerijo) so prodajali kemikalije, droge (zdravilne

⁹⁷⁶ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/2, *Vprašalna pola za popis trgovine.*

⁹⁷⁷ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/6, *Vprašalna pola za popis trgovine.*

⁹⁷⁸ Neplemenita kovina, prevlečena s tanko plastjo plemenite kovine.

⁹⁷⁹ Zlitina bakra, cinka in niklja – novo srebro.

⁹⁸⁰ *Razno*, v: Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 656.

⁹⁸¹ Marija Počivavšek, *Obrt in trgovina v Celju med svetovnim vojnama*, v: *Odsevi preteklosti* 3, str. 135.

⁹⁸² Ustni vir: Marija Reič, roj. Kramar, Celje, 5. 4. 1990.

za Jugoslavijo generalno zastopstvo za izdelke iz Pariza: higienske izdelke dr. Pierre, parfumerijo Forvil, Pastivala (pastile Valda) ter čistila za vina Clermont & Quinard.⁹⁸³ Kramar je iz tujine uvažal kemikalije (iz Nemčije), fotografske potrebščine (Velike Britanije, Nemčije, Francije in Švice), parfumerijo – kreme, parfume, mila, eterična olja (Francija, Nemčija), gumijaste izdelke in kirurške potrebščine (Avstrija in Nemčija) ter droge in vegetabilije (Nemčija in Italija).⁹⁸⁴ Trgovina je bila registrirana tudi za mešano blago in pozneje še za fotografsko stroko.⁹⁸⁵ Kramar je imel podružnici še v Ljubljani (od leta 1929) in Trbovljah (od leta 1931).⁹⁸⁶

Trgovina z lesom

Razvita je bila v celjskem zaledju, v Zgornji Savinjski dolini; ravno bogati gozdovi v zaledju ter možnost splavarjenja po Savinji so veliko pripomogli k razvoju te panoge. V Polulah je bilo večje splavarsko пристanišče, ob vseh vhodih v mesto pa so bila velika odprta lesna skladišča.⁹⁸⁷ Pred prvo svetovno vojno so slovenski trgovci les izvažali večinoma na Hrvaško in v Srbijo, deloma tudi v Trst.⁹⁸⁸ V Celju je bilo tovrstnih podjetij le nekaj, saj je prava lesna trgovina potekala v Zgornji Savinjski dolini. So pa pri Celju, ob Grenadirjevi brvi, manjše splave povezovali v večje in jih vozili po Savi in Donavi navzdol proti jugu. Od lesne trgovine je imelo koristi tudi Celje.⁹⁸⁹

Med večja (veletrgovinska) podjetja te stroke so sodila sledeča: Brata Batič na Ljubljanski cesti, Štefan Borlak na Razlagovi ulici, Ivan Brinovec na Cankarjevi ulici, Franjo Kalan na Kralja Petra cesti, Ernest Marinc na Zrinjsko-Frankopanski ulici ter podjetje Silva na Mariborski cesti.⁹⁹⁰ Marinc je npr. imel skladišče v Sv. Petru v Savinjski dolini, v tujino pa je letno izvozil 120 vagonov tesanega lesa (vrednega 480.000 din) in 20 vagonov rezanega lesa (v vrednosti 150.000 din). Višina obratnega kapitala je znašala 500.000 din.⁹⁹¹

Z izvozom lesa se je ukvarjala tudi javna trgovinska družba Antolič & Comp., ki je bila registrirana za izvoz deželnih pridelkov (izvažali so jabolka, seno), največ pa je izvozila



Lesna trgovina Ernesta Marince je bila med večjimi na Celjskem (Adresar, 1928).

⁹⁸³ Orožen/Savnik, *Celje*, str. 19.

⁹⁸⁴ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/6, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

⁹⁸⁵ Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, II. del, str. 419.

⁹⁸⁶ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/6, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

⁹⁸⁷ Bojan Cvelfar, *Gospodarska podoba Celja pred prvo svetovno vojno*, v: *Od Maribora do Trsta 1850–1914*, str. 140.

⁹⁸⁸ Poročilo Josipa Smertnika. Glej: *Poročilo o I. slovenskem trgovskem shodu v Ljubljani dne 20. oktobra 1907*, v: STV, št. 11, 1907.

⁹⁸⁹ Orožen, *Vodnik po Celju in okolici*, str. 19.

⁹⁹⁰ Orožen/Savnik, *Celje*, str. 20.

⁹⁹¹ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/4, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

lesa (topolov, javorov, hrastov, jesenov). Družba je imela račun odprt pri Prvi Hrvatski štedionici, višina obratnega kapitala pa je znašala 30.000 din. Izvoz je bil usmerjen v Nemčijo ter Češko.⁹⁹²

Ker za trgovanje z lesom ni bil potreben dokaz usposobljenosti in ker je tovrstna trgovina obetala lahek zaslužek, so se v Celju pojavljali vedno novi lesni trgovci.⁹⁹³

Trgovina s hmeljem

V Sloveniji so sicer začeli gojiti hmelj že v začetku devetnajstega stoletja, a so vsa takratna hmeljišča propadla. Za začetek slovenskega hmeljarstva šteje leto 1870, ko se je hmeljarstvo ukoreninilo v Savinjski dolini. Že leta 1880 so napredni savinjski hmeljarji ustanovili Južnoštajersko hmeljarsko društvo v Žalcu. Kmalu zatem, leta 1884, so J. Herzmann, J. Lenko, K. Regula, G. Schmidl in Gustav Stiger v Celju ustanovili Zavod za vnovčevanje hmelja, toda ni jim uspelo, da bi iz Celja (na račun Žalca) naredili središče za hmeljsko trgovino.⁹⁹⁴ To trgovino so pri nas pred prvo svetovno vojno obvladovali večinoma nemški Judje.⁹⁹⁵ V drugi polovici 19. stoletja so se po številnih poskusih odločili za sorto golding; ta sorta se je na tem območju zelo dobro obnesla in si pridobila sloves tudi v tujini.⁹⁹⁶ Leta 1902 je bila v Žalcu ustanovljena Hmeljarna, zadruga z omejeno zavezo, v kateri so hmelj konzervirali in pakirali, kakor je to zahtevala svetovna trgovina; dotlej so namreč ves hmelj, ki so ga pridelali v Savinjski dolini, preparirali in embalirali v češkem Žatcu in v Nürnbergu ter ga od tam pošiljali v Veliko Britanijo in Ameriko.⁹⁹⁷ Konec dvajsetih let so hmeljarno povečali, tako da je bila v tistem času ena največjih v Evropi. Na vseh razstavah je savinjski hmelj – štajerski golding – zaradi svoje kvalitete dobival prve nagrade in priznanja.⁹⁹⁸ Hmelj je prej pasivno Savinjsko dolino spremenil v cvetočo pokrajino.

Okolica severozahodno od Celja je bila v dvajsetih letih 20. stoletja namreč v znamenju hmelja. Z nobeno drugo dejavnostjo se ni dalo takrat niti približno toliko zaslužiti kot ravno s pridelavo te kulturne rastline: za kilogram suhega hmelja so hmeljarji dobili med 75 in 90 din – to je takrat pomenilo poldrugi kubik rezanega mehkega lesa, tri kilograme suhega hmelja pa je bilo enakovredno mesečni plači kmečke dékle.⁹⁹⁹ Od hmeljske trgovine je imelo veliko koristi tudi Celje, denar iz hmeljske trgovine je poživiljal celjsko gospodarsko življenje, »saj Savinčan, ko proda svoj hmelj, pridno obiskuje trgovine.«¹⁰⁰⁰

⁹⁹² AS_448 Zbornica TOI, f. 310/1, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

⁹⁹³ Orožen/Felicijan, *Kratka gospodarska zgodovina Celja in okolice*, str. 33.

⁹⁹⁴ Janko Orožen, *Zgodovina celjske obrti*, v: *Obrtna razstava v Celju 1935*, str. 86.

⁹⁹⁵ Poročilo Josipa Smertnika. Glej: *Poročilo o I. slovenskem trgovskem shodu v Ljubljani dne 20. oktobra 1907*, v: STV, št. II, 1907.

⁹⁹⁶ Janko Jovan, *Glavne produktivne sile v gospodarstvu Slovenije*, v: *Slovinci v desetletju 1918–1928*, str. 504.

⁹⁹⁷ Lojze Kač, *Hmeljarstvo v Savinjski dolini*, v: CZ, 1951, str. 70.

⁹⁹⁸ Na svetovni razstavi v Parizu leta 1900 je dobil »premier prix« in »grand prix«, na do tedaj največji mednarodni hmeljski razstavi v Barceloni leta 1909 pa mu je bilo priznано drugo mesto takoj za žateškimi. Poleg teh dveh največjih razstav se je hmeljarsko društvo udeležilo še razstav na Dunaju, v Trstu, Londonu, Pragi, Berlinu, Zatcu, Gradcu, Barceloni itd. Lojze Kač, *Hmeljarstvo v Savinjski dolini*, v: CZ, 1951, str. 71.

⁹⁹⁹ Branko Goropevšek, *Sprehod v polpreteklost Celja in okolice*, v: *Trideseta leta na Celjskem*, str. 17.

¹⁰⁰⁰ Orožen, *Vodnik po Celju in okolici*, str. 19–20.

Je pa bilo res, da je bilo med Slovenci malo hmeljskih trgovcev; večina, ki se je pri nas ukvarjala s hmeljsko trgovino, so bili prekupčevalci, ki so delali za inozemske izvoznike.¹⁰⁰¹ A proti koncu dvajsetih let je začela cena hmelja hitro padati (le še 24 din je bil vreden kilogram) in hmeljarstvo se je znašlo v krizi. Ne le zaradi hitrega padca cen hmelja, ampak tudi zaradi špekulacij in bližajoče se gospodarske krize.¹⁰⁰²

Trgovina z deželnimi pridelki

Trgovino z jajci, ki je bila najbolj razvita v Spodnji Štajerski, je pred prvo svetovno vojno obvladovala nemška družba šestih trgovcev; centralo so imeli v Gradcu, nakupovalna središča pa v Brežicah, Poljčanah, Mariboru, Krapinskih Toplicah, Čakovcu in Osijeku. Družba je imela podružnice za prodajo svojega blaga v Londonu, južni Nemčiji in Švici. Največje slovensko podjetje, ki je pred prvo svetovno vojno samo izvozilo toliko jajc kot vsi slovenski trgovci skupaj, je bilo podjetje Josip Černelč iz Sv. Petra pod Sv. gorami. Uspešno je prodajalo jajca južnoštajerskega porekla, saj so slovela kot najboljša znotraj Avstrije.¹⁰⁰³

Brata Golobič sta imela v Celjskem domu od leta 1938 registrirano javno trgovinsko družbo – obrt potujočega trgovskega agenta z deželnimi pridelki, mlevskimi izdelki ter mastjo na debelo in razpečevanje špecerijskega blaga na drobno. Višina obratnega kapitala je znašala 45.000 din (leta 1939) oz. 100.000 din (leta 1940). Glavni predmeti trgovanja so bili moka (letno je znašal promet okoli 300 vagonov), koruza (100 vagonov) ter mast (5 vagonov).¹⁰⁰⁴ Na Jožefovem hribu je imel trgovino z deželnimi pridelki Franjo Molan; v začetku leta 1941 je razpolagal s 50.000 din obratnega kapitala. Letno je v Nemčijo izvozil 200 ton jabolk, na Madžarsko 1500 m³ rezanega lesa ter v Italijo 600 m³ stavbnega lesa.¹⁰⁰⁵

Trgovina z mesom

Leta 1936 je Josip Benko iz Murske Sobote na osrednji celjski ulici, Kralja Petra cesti, odprl prodajalno mesnih izdelkov in svežega mesa. Prodajalna je bila sodobno opremljena, tudi z modernimi hladilnimi napravami.¹⁰⁰⁶

Trgovina z vinom

Leta 1938 je bilo v mestu pet trgovin, ki so se ukvarjale z vinsko trgovino na debelo: Celjska vinara, d. z o. z., Viljem Cvikl, Matković P. & Comp., Matilda Tramscheg ter Ivan Žic. Prva je bila na Krekovi cesti, druga v Gaberju, tretja na Gosposki, zadnji dve pa na Razlagovi ulici.¹⁰⁰⁷ Sredi tridesetih let se je z vinskim trgovanjem na drobno ukvarjalo šest trgovin, z izdelavo alkoholnih pijač osem, s točenjem vina v gostinskih lokalih pa kar 24 obratov.¹⁰⁰⁸ Celjska vinara, ki je trgovala zlasti z vinom, žganjem in sadjevcem, je

¹⁰⁰¹ Janko Jovan, *Glavne produktivne sile v gospodarstvu Slovenije*, v: Slovenci v desetletju 1918–1928, str. 505.

¹⁰⁰² Branko Goropevšek, *Stoletje v Celju 1900–2000*, str. 84.

¹⁰⁰³ Poročilo Josipa Smertnika Glej: *Poročilo o I. slovenskem trgovskem shodu v Ljubljani dne 20. oktobra 1907*, v: STV, št. 11, 1907.

¹⁰⁰⁴ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/2, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

¹⁰⁰⁵ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/4, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

¹⁰⁰⁶ Nova doba, št. 35, 28. 8. 1936.

¹⁰⁰⁷ SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 24, *Statistični podatki za Celje*.

¹⁰⁰⁸ SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), E190/5, *Seznam obratov*.

imela šest družabnikov, 20.000 din obratnega kapitala, račun pa odprt pri Ljudski posojilnici Celje.¹⁰⁰⁹ Matkovičeva vinska trgovina je delovala kot javna trgovinska družba, razpolagala je s 100.000 din obratnega kapitala, letno pa je prodala med 1.500 in 2.000 hl vina in žganja.¹⁰¹⁰

Trgovina s tehničnimi predmeti

Trgovino z elektrotehničnimi predmeti je imel Karol Florjančič na Cankarjevi ulici. Predmeti trgovanja so bili radioaparati, žarnice ter elektromaterial. Vrednost prometa je v letu 1937 znašala 270.000 din, višina obratnega kapitala pa je bila v tem obdobju 100.000 din. Blago je Florjančič uvažal iz tujine: radioaparate iz Nemčije in Avstrije, elektromaterial iz Nemčije, žarnice iz Belgije, senčnike iz Češkoslovaške, lestence in luči iz Nemčije in Madžarske, stikala, vtičnice, porcelan ipd. pa iz Nemčije, Češkoslovaške in Avstrije; v letih 1939 in 1940 je uvoz potekal samo iz Nemčije.¹⁰¹¹

Radioval, trgovina z radioaparati, gramofoni, kolesi in elektrotehničnim materialom je bila locirana na Prešernovi ulici. Po obliki je bila družba z omejeno zavezo, zaposleni pa sta bili dve osebi. Leta 1937 je imela trgovina sledeč promet: prodali so 30 radioaparatorov (v vrednosti 150.000 din), 8 gramofonov (25.000 din), 25 koles (30.000 din), dva šivalna stroja (8.000 din) ter različne rezervne dele. Družba je imela 15.000 din obratnega kapitala.¹⁰¹²

V Celju je na Ulici Gregorja Žerjava imela podružnico tudi delniška družba Singer (centrala je bila v Zagrebu). Vrednost obratnega kapitala je leta 1938 za celotno Jugoslavijo znašala 17.040.000 din.¹⁰¹³

Trgovina z železnino

To stroko so v Celju obvladovali Josip Jagodič, Glavni trg 14 (ust. 1919) in Gubčeva 2 (1931), Daniel Rakusch, Kralja Petra 6 (1814 odpre prvo trgovino v Celju) ter Merkur Petra Majdiča na Kralja Petra 12 (1900). Od tovrstnih trgovin ima v Celju najdaljšo tradicijo prav gotovo veletrgovina Rakusch D., ki je svoje izdelke prodajala tudi preko katalogov. S pomočjo katalogov je prodajal tudi Peter Majdič, močan oddelek z železnino pa je v obeh svojih trgovinah imel tudi Josip Jagodič.¹⁰¹⁴

Rakuschi so svojo trgovinsko firmo ustanovili že leta 1810 v Žalcu (Josef Vital Rakusch). Štiri leta kasneje so se preselili v Celje, najprej na Glavni trg, leta 1848 pa na Graško cesto (v prvi Jugoslaviji imenovano Kralja Petra cesta),¹⁰¹⁵ kjer so ostali do konca druge svetovne vojne. S selitvijo na to lokacijo se je začel Rakuschev trgovinski vzpon (Daniel Rakusch je podjetje vodil v letih 1835–1885). Ob nakupu je bila v obstoječi hiši trgovinska obrt radicerana (vezana na hišo) in je veljala za prodajo platnenega (manufakturnega) blaga; šele v šestdesetih letih 19. stoletja so se Rakuschi omejili na trgovanje z železnino.

¹⁰⁰⁹ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/1, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

¹⁰¹⁰ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/4, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

¹⁰¹¹ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/2, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

¹⁰¹² AS_448 Zbornica TOI, f. 310/6, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

¹⁰¹³ Ibidem.

¹⁰¹⁴ Marija Počivavšek, *Obrt in trgovina v Celju med svetovnim vojnama*, v: *Odsevi preteklosti* 3, str. 135.

¹⁰¹⁵ Leta 1818 so najprej kupili prvo hišo na Graški cesti, leta 1848 pa še (nekdaj dvojno) hišo na nasprotni strani ulice, kjer so ostali vse obdobje delovanja podjetja.



Rakuschev Železni dvor, skladišče za drobno železnino, dvajseta leta 20. stol. (MnZC).

Po nekaterih virih naj bi Rakuschi izviral iz Prlekije,¹⁰¹⁶ po drugih¹⁰¹⁷ pa, sklicujoč se na Zernickega¹⁰¹⁸ iz Poljske, pripadali bi naj plemiški družini Paparona. Od tam bi se naj ena linija preselila na Madžarsko, druga pa na Štajersko, kjer so se ustalili prav v Celju. Razcvet trgovine se je začel okoli leta 1865, ko se je začela preusmeritev k veletrgovini.¹⁰¹⁹ Leta 1903 so trgovino razširili z za takratne čase najmodernejšim skladiščem za drobno železninarsko blago,¹⁰²⁰ kasneje so na Graški cesti pridobili lokacijo prvega mestnega mlina in jo namenili za skladišče (z industrijskim tirom) za težko železo;¹⁰²¹ leta 1903 je namreč Julius Rakusch (firmo vodil od leta 1885) z družbeniki ustanovil Prvi mestni mlin.¹⁰²² Podjetje je naglo raslo (1910 sta ga prevzela Daniel in Wilhelm) – kasneje tudi tako, da je prevzemalo konkurenčna podjetja: Delto (Zagreb), Greinitz (Zagreb in Mari-

¹⁰¹⁶ Prim.: Janko Orožen, *Zgodovinski pregled celjske trgovine z ozirom na manufakturno stroko*, v: *Tkanina Celje 1952–1972*, str. 13–14.

¹⁰¹⁷ *Rakusz 1810–1975*, 12 str.

¹⁰¹⁸ Nabrž Emilian von Zernicki-Szeliga, avtor številnih knjig o zgodovini poljskega plemstva.

¹⁰¹⁹ *Oris nekaterih važnejših kulturnih in gospodarskih ustanov in podjetij*, v: *Spominski zbornik Slovenije*, str. 686.

¹⁰²⁰ To je bil t.i. Železni dvor na Ringstrasse (današnji Cankarjevi ulici). Leta 1907 je bil poškodovan v požaru; mestni požarni brambi je pri triurnem gašenju zmanjkalo vode in so jo morali po 500 m cevi potegniti iz Voglajne. Prim.: Thomas Fürstbauer, *Kronika mesta Celja 1892–1907 / 2. del*, v: CZ, 1991, str. 250–251.

¹⁰²¹ *Več kot 140-letna tradicija*. Glej: *Kovinotehna skozi čas*, str. 7.

¹⁰²² Bojan Cvelfar, *Gospodarska podoba Celja pred prvo svetovno vojno*, v: *Od Maribora do Trsta 1850–1914*, str. 139.

bor) ter Majdičev Merkur (Celje)¹⁰²³ –, leta 1914 je bilo v podjetju že 60 zaposlenih. Med prvo svetovno vojno je podjetje – po obliki je bilo javna trgovinska družba – poslovalo s težavami, čeprav je dobilo velika in pomembna naročila za vojsko.¹⁰²⁴ Tudi v jugoslovanski državi je firma zaradi svojega solidnega poslovanja delovala nemoteno, odprli so se ji celo novi trgi. Veletrgovina z železnino Rakusch D. je slovela kot ena največjih v tem delu Evrope: njeno delovno področje je segalo od Gorice in Trsta čez vso Kranjsko, Koroško in južno Tirolsko do srednje Štajerske in obsegalo še vso zahodno Hrvaško in Ogrsko; kot korespondenčni jezik so uporabljali slovenščino, srbohrvaščino, nemščino, madžarščino, francoščino, italijanščino in angleščino.¹⁰²⁵ Podjetje je poslovalo z več bankami: Kreditnim zavodom v Ljubljani, Ljubljansko kreditno banko Celje, Prvo hrvatsko štedionico v Celju ter Narodno banko v Mariboru. V tridesetih letih je vrednost zalog znašala 16 milijonov din, terjatve pa so bile povprečno v višini 10 do 12 milijonov din; skupaj je bila torej vrednost kapitala 26.000.000 din.¹⁰²⁶ Trgovina je imela širok asortiment blaga – od železnine, gradbenega materiala, kmečkega orodja pa vse do predmetov za gospodinjstvo ter sanitarno in notranjo opremo. V glavnem so prodajali sledeče artikle: palično, obročno in fazonsko železo, I in U nosilce, traverze, cevi, črno in pocinkano pločevino, cevi za vodovodne naprave iz kovanega železa, zvezne dele, žice in žičnike, stavbno okovje in okovje za pohištvo, železne štedilnike in peči, kuhinjske in gospodinjske predmete, različno orodje za razne stroke, obrtne stroje in drugo železnino vseh vrst. Podjetje je imelo tudi tovarniško zalogo Böhlerjevega jekla ter prodajo svetovno znanih Eberhardtovih plugov.¹⁰²⁷ Precej teh artiklov je podjetje nabavljalo znotraj države, razen materiala, ki ga v Jugoslaviji niso proizvajali. Iz Avstrije in Češkoslovaške so letno uvozili okrog 100 vagonov železnine; uvoženo blago je znašalo le 15 do 20 % domačega prometa, torej je bilo 80 do 85 % prodajnega blaga domačega izvora; večino blaga so tudi prodali znotraj Jugoslavije. Strankam iz Celja in okolice je trgovina sama dostavljala blago domov oz. do vlaka ali avtobusa, s kataloško prodajo pa so blago prodajali tudi v širšem prostoru, zlasti trgovcem na drobno po vsej državi, najprej avstro-ogrski in kasneje jugoslovanski. Izven Celja – po Sloveniji, Hrvaški in Dalmaciji – so blago prodajali trgovski potniki. »Zaposlitev pri Rakuschu, ki jo je bil Štefanu priskrbel vodja celjskega Kulturbunda pastor May, se je izkazala kot dobra poteza za obe strani, za firmo in za Štefana Vidoviča. Štefan je sam naredil Rakuschu skoraj toliko prometa kakor cela trgovina na drobno na Kralja Petra cesti: zalagal je s profili, pločevino, žico in drugo železnino večje in manjše obrtnike po vsej Štajerski tja do Čakovca in na drugo stran do Kamnika. Nemška firma je bila porok za kvalitetno blago, slovenski po vsej deželi znani in ugledni Vidovičev priimek pa je pripomogel, da so mali podjetniki brez slabe narodne vesti kupovali pri Rakuschu.«¹⁰²⁸ V času kraljevine Jugoslavije se je namreč poslovanje podjetja usmerilo proti jugu: leta 1936 so odprli podružnico v Bački Palanki (blago so jim dostavljali po železnici).¹⁰²⁹ V saka

¹⁰²³ *Razno*, v: Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 658.

¹⁰²⁴ *Rakusch 1810–1975*, str. 1–12.

¹⁰²⁵ Prim.: Compass, *Financijalni godišnjak*, str. 430.

¹⁰²⁶ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/6, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

¹⁰²⁷ *Razno*, v: Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 658.

¹⁰²⁸ Mikeln, *Veliki voz*, str. 172.

¹⁰²⁹ *Več kot 140-letna tradicija*. Kovinotehna skozi čas, str. 7.

stranka je imela svoj konto in svoje prodajne pogoje. Za prvim mestnim mlinom, ki je mlel do 1935. leta, so bila skladišča težkega materiala – cementa, nosilcev, traverz –, ki so bila povezana z železnico, skladišče drobnega materiala pa je bilo v Železnem dvoru na Cankarjevi ulici. Skladišča so bila opremljena z najsodobnejšimi tehničnimi pripomočki – električnimi dvigali, škripci, strojem za rezanje nosilcev, prenosnimi tehtnicami ipd.¹⁰³⁰ Maloprodaja se je odvijala v matični hiši na Kralja Petra cesti v moderno opremljeni prodajalni, nad katero so bili pisarniški prostori in telefonska centrala, so pa imeli v Celju še dve trgovini z železnino: Rakusch je že leta 1908 prevzel Weinerjevo trgovino s steklom (Jul. Weinerja nasl.), kjer so prodajali steklo in steklenino, porcelanasto posodo, svetilke, okvirje za slike, ogledala itd. Imeli pa so tudi podružnico v Mariboru – zalogo in skladišče na Aleksandrovi ulici, pri bivši firmi Kūhar & Zemljič (prej Greinitz)¹⁰³¹ –, ki je zaposlovala 11 delavcev, vrednost tamkajšnjih zalog pa je leta 1931 znašala 2 do 3 milijone din.¹⁰³² Celotno podjetje je zaposlovalo okoli 140 ljudi: v Celju 49 uradnikov in uradnic, 38 skladiščnikov in prodajalcev ter 47 delavcev, v Mariboru pa 4 uradnike in 7 delavcev.¹⁰³³ Označbe blaga v trgovini so bile v nemščini, s strankami so poslovali v slovenščini, srbohrvaščini in nemščini.¹⁰³⁴ To trgovino so po velikosti in obsegu uvrščali med drugo največjo te vrste v Dravski banovini.¹⁰³⁵

Peter Majdič (1862–1930) je bil rojen pri Mengšu, izšolal se je med drugim v Mahrovi trgovski šoli.¹⁰³⁶ Leta 1888 mu je oče je kupil parni mlin (t.i. Hrvaški mlin) v Sp. Hudinji pri Celju; sam ga je zatem moderniziral in avtomatiziral. Bil je industrialec (mlin, kasneje še tovarna volnenih odev v Škofji vasi, šamotna tovarna v Štorah, tovarna platnenih izdelkov v Jaršah), pa tudi zaveden in izjemno podjeten Slovenec,¹⁰³⁷ saj je leta 1901 je ustanovil veletrgovino z železnino Merkur v Celju ter tako postal konkurenca monopolistu Rakuschu. Celjski Rakusch in graški Greinitz sta dotlej obvladovala jug tedanje Avstrije; po Majdičevem vzponu se je Greinitz umaknil iz slovenskega in hrvaškega prostora.¹⁰³⁸ Ni pa bil Majdič v podjetniškem vzponu neobčutljiv za stiske drugih; leta 1900 je ob odprtju nove veletrgovine Merkur za podporo celjskih mestnih revežev daroval 200 K, a je občinski odbor darilo zavrnil, češ da gre za izzivanje;¹⁰³⁹ Julius Rakusch (kasnejši celjski župan) pa je občini podaril dvakrat višjo vsoto s pogojem, da občina Majdičevo darilo zavrne.¹⁰⁴⁰ To tekmovanje (Rakusch vs. Majdič) je bilo izrazito opazno in pomembno tako v (nemškem) Celju kot tudi na širšem slovenskem prostoru. Veletrgovina z železno Peter Majdič Merkur je imela zelo razširjeno področje prodaje: Štajersko, Kranjsko,

¹⁰³⁰ Oris nekaterih važnejših kulturnih in gospodarskih ustanov in podjetij, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 687.

¹⁰³¹ Razno, v: Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 658.

¹⁰³² Tone Zorn, *Nemški trgovski obrati v Sloveniji v letih 1938/1939*, v: Kronika št. 2, 1970, str. 116.

¹⁰³³ Razno, v: Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 658.

¹⁰³⁴ Ustni vir: Emerik Bernard, Celje, 12. 2. 1990.

¹⁰³⁵ *Celje – avtonomno mesto Dravske banovine*, str. 13.

¹⁰³⁶ Nova doba, št. 91, 14. 11. 1930.

¹⁰³⁷ Branko Goropevšek, *Od mlinarja do veleadustrialca*, v: Slovenska kronika XIX. stoletja, 3. zv., str. 85.

¹⁰³⁸ *Peter Majdič*, TT, št. 11, 1930.

¹⁰³⁹ Thomas Fürstbauer, *Kronika mesta Celja 1892–1907 / 2. del*, v: CZ, 1991, str. 213.

¹⁰⁴⁰ Janez Cvirn, *Celje – izginjajoči nemški otok na Spodnjem Štajerskem*, v: Od Maribora do Trsta 1850–1914, str. 60.

Primorsko, Istro, Hrvaško, Slavonijo, Bosno ter Dalmacijo. Temu podjetju oz. njegovim zaposlenim gre pripisati pionirsko delo pri slovenski terminologiji izdelkov s področja železnine.¹⁰⁴¹ Leta 1903 je namreč Majdič izdal prvi obširen cenik železninarskih predmetov v slovenščini, pri katerem so sodelovali slovenski jezikoslovci, saj je oral ledino na področju slovenske terminologije v železninarski stroki.¹⁰⁴² »Dasiravno sem imel pri predstavitvi cenika v našo materinščino mnoge težave in nisem v stanju iste do popolnosti dvigniti, potrudil sem se vendar vsaj pot v kupčijski promet jej odpreti...«¹⁰⁴³ In ne samo to: tako s to potezo kot tudi s svojim celotnim poslovanjem je predstavljal simbol emancipacije slovenskega trgovstva nasproti nemškemu. Veletrgovina z železnino Peter Majdič Merkur je imela sedež in skladišče v Spodnji Hudinji pri Celju, lokal pa je bil na tedanji Graški cesti št. 12 v Celju. Že v prvih letih delovanja je Merkur odprl podružnico v Kranju (protokolirana 1903), rojstnem mestu Petra Majdiča, v lokalni nekdanje Killerjeve trgovine z železnino.¹⁰⁴⁴ Leta 1930 je Peter Majdič s hčerkami protokoliral podjetje Peter Majdič Merkur, kovinska, industrijska in trgovinska d. z o. z. Ime družbe so zapisali v slovenskem, nemškem in francoskem jeziku, da bi si zagotovili možnost nastopanja tudi v tujini);¹⁰⁴⁵ centrala in glavno skladišče je bilo v Celju. Kupcem so blago do voza oz. na dom dostavljali vajenci s samotežnimi vozički. Glavni sklopi prodajnih izdelkov so bili: orodja za obdelavo lesa in kovin, kmečko orodje in stroji, orodje za gozdarje, okovje, žblji, ključavnice, blago in orodje gradbeništvo, kuhinjsko posodje in pripomočki, notranja oprema, svetila, barve, kemikalije, nagrobna oprema, vodovodne instalacije ter pripomočki za higieno in pranje.¹⁰⁴⁶ Veliko izdelkov je Majdič uvažal iz tujine – Avstrije, Češkoslovaške, Madžarske in Francije. V tridesetih letih je imel Majdič v Celju zaposlenih 18 pisarniških moči (mesečno plača je znašala med 700 in 1.700 din za ženske oz. med 700 in 3.000 din za moške), 22 delavcev (plačilo na uro je bilo 1,50 din za ženske oz. med 2,50 in 6,30 din za moške) ter 7 pomočnikov in 3 učence, višina obratnega kapitala pa je znašala 5.000.000 din.¹⁰⁴⁷ Majdič je bil eden najuspešnejših podjetnikov svojega časa. Po njegovi smrti in zaradi gospodarske krize so leta 1935 dediči podjetje z imenom in zalogo prodali konkurenčnemu podjetju D. Rakusch; od Majdičevega podjetja je tako ostala le kranjska veletrgovina Merkur.¹⁰⁴⁸

Leta 1936 je bila na Kralja Petra cesti registrirana družba z omejeno zavezo Prva slovenska železnina, in sicer za nakup in prodajo železnih in podobnih predmetov, galanterijskega blaga in lesenih izdelkov. Lastnik je bil Franjo Starec, poslovodja pa Moritz Bothe. Obratni kapital je znašal 100.000 din, med uvoženim blagom (v glavnem iz Nemčije) pa se je nahajalo razno orodje in železnina, galanterija za mizarje, kovače in kleparje, in druga galanterija – žepni noži, merila ipd.¹⁰⁴⁹

¹⁰⁴¹ STV, št. 5, 1907.

¹⁰⁴² SBL, Druga knjiga, str. 26.

¹⁰⁴³ *Cenik trgovine z železnino »Merkur«* Peter Majdič, Celje, št. 1, Celje 1903.

¹⁰⁴⁴ Besedilo je povzeto po publikacijah Dolžan, Holynski, *Z zaupanjem v novo stoletje* ter Žibert, Rogelj, *In civitate Chreinburch*. <http://www.kamra.si/Default.aspx?module=5&id=361>

¹⁰⁴⁵ Dolžan, Holynski, *Z zaupanjem v novo stoletje*, str. 5.

¹⁰⁴⁶ Ustni vir: Emerik Bernard, Celje, 12. 2. 1990.

¹⁰⁴⁷ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/4, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

¹⁰⁴⁸ Dolžan, Holynski, *Z zaupanjem v novo stoletje*, str. 5.

¹⁰⁴⁹ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/5, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

Trgovina z avtomobili

Pred prvo svetovno vojno so bili avtomobili še zelo redki; leta 1912 je bilo v Celju registriranih le 6 avtomobilov in 11 motornih koles, prav tako tudi v Mariboru.¹⁰⁵⁰

V tej trgovinski stroki je bil v Celju najpomembnejši Anton Bremec na Miklošičevi ulici. Račun je imel odprt pri Ljudski posojilnici, višina obratnega kapitala je znašala 400.000 din. Uvažal in prodajal je avtomobile, nadomestne dele ter avtomobilske potrebščine. Zaposlenih je imel 5 oseb (2 uradnika in 3 delavce).¹⁰⁵¹

Družba z omejeno zavezo Motor import je bila ustanovljena leta 1930 in sicer za trgovanje z avtomobili, motornimi in navadnimi kolesi, ter rezervnimi deli, pogonskimi in mazilnimi sredstvi zanje. Firma je posebej uvažala francoske motocikle Terrot; leta 1937 pa je uvozila 12 motociklov iz Nemčije. Višina obratnega kapitala je bila 50.000 din.¹⁰⁵²

Na Kralja Petra cesti je imel Erik Breuil zalogo biciklov, motociklov in sestavnih delov, izdelanih v podjetju Peugeot.¹⁰⁵³

S pomočjo spominov Celjana Videčnika si pričarajmo gostoto in razporejenost trgovin v Celju pred drugo svetovno vojno: »Za nekdanjo Kralja Petra cesto (sedaj Stanetova ulica), ki je potekala od glavnega križišča med Prešernovo ulico in Glavnim trgom v smeri proti Gaberju, je veljalo, da je tam največ trgovin. Na križišču je bila trgovska hiša Stermecki, nato na levi strani trgovina s pogrebnimi potrebščinami Karbeutz, zraven nje pa manufaktura Pšeničnik. Takoj za njo je bila pekarna Achleitner, ki je slovela po odličnem rženem kruhu. Sledila je papirnica Goričar – Leskovšek, nato majhna trafika in mesnica Benko ter trgovina z živili Loibner. Poleg nje je bila drogerija Vrtovec. Na vogalu Kralja Petra ceste in ulice proti Kresiji (sedaj tržnica) je bila pekarna Vošnjak, na drugi strani ulice pa trgovina z barvami Ravnika. Tam, kjer je sedaj lekarna, je imel trgovino Vidic, ki je zalagal krošnjarje. /.../ Na desni strani opisane ceste je malo naprej od Ljubljanske kreditne banke in kavarne Mala Evropa poslovala železnina Rakusch. Zraven nje je bila trgovina športnih potrebščin Krell, nato pa trgovina s čevlji Berna. Sledila je steklarska tvrdka Strupi in zraven nje majhna trgovina z glasbili Schramm. Na vogalu Gubčeve ulice je bila ugledna trgovina s klobuki Habig. Na začetku Cankarjeve ceste je imel trgovino Mislej, ob stavbi Železodvor pa je stala trgovina Fazarinc. /.../ Tudi na Glavnem trgu je bilo dosti trgovin. /.../ Dosti manj trgovin je bilo v Gosposki ulici in spet več v Prešernovi.«¹⁰⁵⁴

TRGOVSKI GREMIJ IN ORGANIZIRANOST TRGOVCEV

Ustanovitev celjskega trgovskega gremija sodi v čas pred prvo svetovno vojno: ustanovili so ga leta 1890¹⁰⁵⁵ na podlagi obrtnega zakona iz 1883. leta; prvi načelnik gremija je bil Karl Traun.¹⁰⁵⁶ Za leto 1894 je ohranjeno poročilo o izvolitvi Karla Trauna za načelnika

¹⁰⁵⁰ *Statistisches Handbuch für das Herzogtum Steiermark* 1. Jrg., str. 4, 142.

¹⁰⁵¹ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/1, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

¹⁰⁵² AS_448 Zbornica TOI, f. 310/4, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

¹⁰⁵³ Orožen/Savnik, Celje, str. 19.

¹⁰⁵⁴ Videčnik, *Celje moje mladosti*, Celje, str. 41-43.

¹⁰⁵⁵ Gubo, *Geschichte der Stadt Cilli vom Ursprung bis auf die Gegenwart*, str. 433.

¹⁰⁵⁶ Fürstbauer, *Cilli 1867-1892*, str. 138.

gremija in Juliusa Rakuscha za njegovega namestnika¹⁰⁵⁷ (le-ta je leta 1893 postal tudi županov namestnik, bil pa je tudi načelnik celjskega olupševalnega društva),¹⁰⁵⁸ Traun je bil izvoljen za načelnika tudi leta 1901.¹⁰⁵⁹ Članstvo gremija so predstavljali vsi, ki so se v mestu Celju ukvarjali s trgovinsko obrtjo; da so bili nekateri med njimi uspešni tudi v širšem okolju, dokazuje podatek, da je leta 1898 graška obrtna in trgovinska zbornica za dopisnega člana imenovala Celjana Michaela Altzieblerja.¹⁰⁶⁰ Gremij je med drugim vodil evidenco vajencev pri posameznih učnih gospodarjih; takšen seznam je ohranjen npr. za leto 1893, ko je bilo pri posameznih trgovcih kar 36 vajencev.¹⁰⁶¹

Leta 1890 ustanovljen trgovski gremij je po prvi svetovni vojni prešel v slovenske roke. Prve povojne volitve v celjski trgovski gremij so bile 24. septembra 1919, na njih so premočno zmagali slovenski trgovci. Nova doba je ob tem zapisala: »To dokazuje ogromno premoč slovenske trgovine v Celju in je enkrat za vselej podrla v prah nemške trditve o predominantnosti nemške trgovine. Upamo, da bodo celjski nemški trgovci iz tega izvajali potrebne posledice, se prilagodili razmeram in opustili ono ošabnost in prezirljivost, katera jim je bila dozdej lastna.«¹⁰⁶² Trgovci – članov gremija je bilo takrat 199, volilo jih je 122 – so za predsednika izvolili Rudolfa Stermeckega (71 glasov) in Ivana Ravnika za njegovega namestnika.¹⁰⁶³ Kandidat za predsednika gremija z nasprotne, nemške strani, je bil Josip Weren (dobil je 42 glasov).¹⁰⁶⁴ Prvi in edini predsednik gremija v jugoslovanski državi je bil torej od leta 1919 pa vse do druge svetovne vojne trgovec Rudolf Stermecki,¹⁰⁶⁵ podpredsednik je bil sprva (do leta 1935) Ivan Ravnika, nato pa Franc Leskovšek.

Po prvi svetovni vojni so se trgovski gremiji po Sloveniji reorganizirali, in sicer v 26 samostojnih (obveznih) enot, v vsakem okraju je bil eden. Leta 1920 so v Ljubljani ustanovili Zvezo trgovskih gremijev kot prostovoljno združbo trgovskih organizacij za pospeševanje stanovskih koristi.¹⁰⁶⁶

Gremialna pravila celjskega gremija so tudi po vojni ostajala enaka kot prej; spremenili so jih leta 1929, saj je novi finančni zakon omogočal volilno pravico v gremij tudi denarnim zavodom, zavarovalnim družbam in gospodarskim zadrugam.¹⁰⁶⁷

Gremij trgovcev v Celju je združeval vse osebe, ki so v Celju izvrševale trgovinsko obrt samostojno ali kot zakupniki, prav tako njihove pomožne delavce in vajence.¹⁰⁶⁸ Naloge gremija so bile: vodenje evidence članstva in skrb za pravilno razmerje med trgovci ter pomočniki in vajenci; določanje pogojev, pod katerimi sme kdo imeti vajence; potrjevanje učnih spričeval ter nadzorovanje trgovskih šol in tečajev; skrb za obolele člane gremija in vajence z ustanavljanjem bolniških blagajn; preprečevanje nelojalne konkurence med člani

¹⁰⁵⁷ SI_ZAC/0024/001 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 67.

¹⁰⁵⁸ Thomas Fürstbauer, *Kronika mesta Celja 1892–1907*, v: CZ, 1990, str. 230.

¹⁰⁵⁹ SI_ZAC/0024/001 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 93.

¹⁰⁶⁰ Thomas Fürstbauer, *Kronika mesta Celja 1892–1907*, v: CZ, 1990, str. 247.

¹⁰⁶¹ SI_ZAC/0024/001 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 66.

¹⁰⁶² Nova doba, št. 106, 27. 9. 1919.

¹⁰⁶³ SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 8.

¹⁰⁶⁴ AS_448 Zbornica TOI, f. 78/3, *Zapisnik izredne seje*, 24. 9. 1939.

¹⁰⁶⁵ Stermecki je bil tudi član Zbornice TOI ter Zveze trgovskih gremijev za Slovenijo.

¹⁰⁶⁶ Fran Šink, *Razvoj trgovine*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 395.

¹⁰⁶⁷ Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, II. del, str. 416.

¹⁰⁶⁸ Marija Počivavšek, *Obrt in trgovina v Celju med svetovnima vojnama*, v: Odsevi preteklosti 3, str. 129.

gremija. Vsi, ki so se na območju celjskega gremija trgovcev ukvarjali s trgovinsko obrtjo, so bili člani gremija in so se morali ravnati po pravilih tega združenja: izpolnjevati so morali sklepe gremialnega zbora in gremialnega načelstva; pravočasno sporočati odprtje oz. prenehanje obratovanja v svoji trgovini ter vsako spremembo poslovanja; sporočati sprejem ali odpustitev trgovskega pomožnega osebja vključno z vajenci. Članstvo v gremiju je prenehalo samo z opustitvijo trgovine oz. če je bila članu odvzeta obrtna pravica.

Gremialno poslovanje so izvajali trije organi:

- gremialni zbor, katerega so sestavljali vsi člani, je varoval interese trgovcev, volil gremialno načelstvo, pregledoval računске zaključke, sklepal o pravilih gremija, razpolagal z gremialnim premoženjem ter urejal delovna razmerja;
- gremialno načelstvo je sestavljal gremialni odbor pod vodstvom načelnika; ta organ je upravljal z gremialnim premoženjem, spremljal izpolnjevanje predpisov glede vajeništva, imel pa je tudi pravico nalagati kazni in globe tistim članom, ki so kršili gremialna pravila;
- gremialni načelnik je zastopal gremij navzven ter vodil in nadziral celotno poslovanje.

Zaradi intenzivnejšega zastopanja posebnih strokovnih interesov in lažjega poslovanja sta v okviru celjskega gremija nastala dva odseka, v katera so trgovci volili svoje predstavnike vsaka tri leta: odsek trgovcev z manufakturnim, modnim, konfekcijskim in galanterijskim blagom (Rudolf Stermecki, Franc Dobovičnik, Alojz Drogenik, Anton Mislej, Valentin Hladin ter Avgust Šumer) ter odsek trgovcev s špecerijskim, materialnim in kolonialnim blagom (Ivan Ravnika, Anton Fazarinc, Josip Jagodič, Karl Loibner, Ivan Golmajer, Božidar Ravnika in Slavko Šafar). Znotraj gremija je bil organiziran tudi zbor pomočnikov.¹⁰⁶⁹

Leta 1919 se je gremij preselil iz Mestne hranilnice v Narodni dom.¹⁰⁷⁰ Pisarna gremija trgovcev Celje, enako kot okrajnega (*sreskega*) gremija trgovcev,¹⁰⁷¹ je bila od leta 1927 v posloppju Jadranske banke, Kocenova 2.¹⁰⁷² Leta 1926 se je začel celjski gremij trgovcev ukvarjati z vprašanjem lastne stavbe; tako se je dve leti kasneje že preselil v lastno hišo na Razlagovi 8. Leto poprej je namreč gremij s privarčevanimi sredstvi za 206.000 din kupil Pallosovo hišo z osmimi stanovanji ter jo renoviral.¹⁰⁷³ Stanovanja, ki so jih nato oddajali, so za gremij predstavljala vir stalnega dohodka. Sicer pa so bili načrti gremija glede lastne stavbe prvotno veliko bolj ambiciozni. Širokopotezno so si zamislili institucijo, ki bi služila ne samo gremiju, ampak vsemu trgovstvu v Celju in okolici, ki gravitira k Celju, ter mladini. Zlasti za otroke trgovcev, ki bi v Celju obiskovali različne šole, so nameravali zgraditi internat, da bi tako »naše najdražje obvarovali pred duševno in telesno propalostjo«, prostore v večnamenski stavbi pa bi nudili tudi državni trgovski šoli in trgovski nadaljevalni šoli. Ker so načrtovali tako obsežen projekt, so leta 1931 ustanovili društvo Trgovski kolegij, h kateremu bi pristopili vsi zainteresirani gremiji, ki bi poleg celjske občine in države projekt tudi finančno podprli.¹⁰⁷⁴ Osnovni namen društva je bila torej

¹⁰⁶⁹ AS_448, Zbornica TOI, f. 17/2, *Pravila Gremija trgovcev Celje*, Celje 1923.

¹⁰⁷⁰ AS_448 Zbornica TOI, f. 78/3, *Zapisnik izredne seje*, 24. 9. 1939.

¹⁰⁷¹ V Celju je imel sedež tudi okrajni (*sreski*) gremij trgovcev za območje okrajnih (*sreskih*) glavarstev Celje (brez mesta), Gornji grad in Šmarje; ustanovljen je bil 26. 5. 1926. AS_448 Zbornica TOI, f. 81/1.

¹⁰⁷² SI_ZAC/0732 Trgovinska zbornica za okraj Celje (1926–1962), AŠ 16.

¹⁰⁷³ *Občni zbor celjskega trgovskega gremija*, v: Nova doba, št. 15, 21. 2. 1929.

¹⁰⁷⁴ SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 30, *Zapisnik z dne 2. 9. 1930*.

skrb za prostore državne dvorazredne trgovske šole in trgovske nadaljevalne šole, skrb za primerne prostore trgovskih organizacij in ne nazadnje ustanovitev internata, v katerem bi bivali otroci trgovcev ter gojenci trgovskih šol. Člani društva Trgovski kolegij so bili korporativni – članstvo so sestavljali gremij trgovcev v Celju, okrajni gremij trgovcev v Celju, celjsko trgovsko društvo ter mestna in okoliška občina Celje.¹⁰⁷⁵ Večine teh ciljev društvo Trgovski kolegij iz objektivnih vzrokov ni moglo realizirati.

Na Razlagovi ulici sta v isti stavbi poleg gremija delovala tudi Trgovsko društvo v Celju in poslovalnica Trgovskega bolniškega in podpornega društva v Ljubljani.¹⁰⁷⁶ Ko je leta 1922 stopil v veljavo nov zakon o zavarovanju delavcev, so morali razpustiti gremialno bolniško blagajno, njene agende pa je prevzelo Trgovsko bolniško in podporno društvo v Ljubljani. Da bi članom gremija olajšali poslovanje, torej da jim ne bi bilo potrebno plačevati zdravnikov oz. zdravil, je gremij prevzel poslovalnico omenjenega društva za Celje.¹⁰⁷⁷ Zaradi lažjega poslovanja je torej Trgovsko bolniško in podporno društvo v Ljubljani ustanovilo podružnico (poleg Maribora) tudi v Celju in sicer pri Gremiju trgovcev Celje, locirano v poslopju carinarnice (Javno skladišče in prevozna d.d., Savinjsko nabrežje 3).¹⁰⁷⁸ Tja je bilo potrebno prijaviti vse primere bolezni, tam so se dobila tudi nakazila za brezplačno zdravljenje.¹⁰⁷⁹ Celjska ekspozitura OUZD je v tridesetih letih je štela 13.000 zavarovancev (toliko kot mariborska), zdravniki urada pa so dnevno pregledali od 120 do 140 bolnikov. Tako je OUZD po dolgotrajnih naporih v tridesetih letih za potrebe celjske ekspoziture na Vrazovem trgu – »Mestna občina celjska je dala na razpolago najlepše stavbišče, ki ga trenutno premore mesto« – zgradil »palačo«, Delavski dom, v kateri je bilo tudi moderno, veliko kopališče.¹⁰⁸⁰

Število trgovcev in s tem tudi članov gremija je v dvajsetih letih naraščalo; leta 1927 je bilo 279 članov, poleg tega pa še 405 trgovskih pomočnikov, uradnikov, kontoristov ipd. (med njimi 255 moških in 150 žensk) ter 91 vajencev (65 dečkov in 26 deklic).¹⁰⁸¹ Leta 1928 je bilo članov gremija že 282 članov (105 protokoliranih in 177 neprotokoliranih; 205 moških in 77 žensk). Uradnikov je bilo 106 (48 moških in 58 žensk), trgovskih pomočnikov 136 (165 moških in 71 žensk), vajencev pa 91 (63 moških in 28 žensk). Skoraj vsi vajenci so bili v privatni oskrbi; pri trgovcih jih je bilo le 9 v polni in 16 v delni oskrbi.¹⁰⁸² Najbolj zastopane stroke v gremiju so bile špecerijska, manufakturna, konfekcijska in galanterijska. Gremij trgovcev Celje je imel tri odseke: odsek za trgovce s špecerijskim, materialnim in kolonialnim blagom, odsek trgovcev z manufakturnim modnim, konfekcijskim in galanterijskim blagom ter častnega.¹⁰⁸³ Delovanje po odsekih je bilo kar uspešno, saj so bile trgovine v veliki meri specializirane. Leta 1930 je bilo članov gremija že 334.¹⁰⁸⁴

¹⁰⁷⁵ SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 72, *Ustanovitev in pravila društva Trgovski kolegij*, 1931.

¹⁰⁷⁶ Nova doba, št. 79, 4. 10. 1929.

¹⁰⁷⁷ Nova doba, št. 24, 28. 2. 1923.

¹⁰⁷⁸ Nova doba, št. 14, 6. 2. 1922.

¹⁰⁷⁹ Nova doba, št. 27, 6. 3. 1923.

¹⁰⁸⁰ *Kaj je s palačo OUZD v Celju? v:* Nova doba, št. 29, 10. 4. 1931.

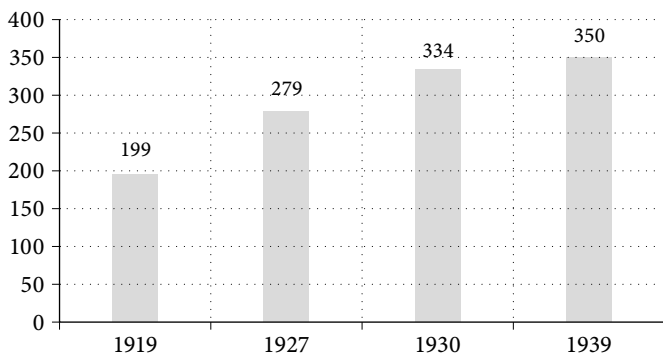
¹⁰⁸¹ Nova doba, št. 18, 16. 2. 1928.

¹⁰⁸² *Občni zbor celjskega trgovskega gremija, v:* Nova doba, št. 15, 21. 2. 1929.

¹⁰⁸³ AS_448 Zbornica TOI, f. 81/1.

¹⁰⁸⁴ SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 71, *Seznam članov gremija za mesto Celje*, 1930.

Graf 23: Gibanje članstva v celjskem trgovskem gremiju med svetovnimi vojnama¹⁰⁸⁵



Kdo je lahko postal član trgovskega gremija? Po pravilih,¹⁰⁸⁶ ki jih je potrdilo Ministrstvo trgovine in industrije – oddelek v Ljubljani 1923. leta, je v § 2 navedeno, da so bili to vsi, ki so se v mestni občini Celje ukvarjali s trgovinsko oz. kramarsko obrtjo, z vinsko trgovino, s trgovinsko agenturo (razen privatnih agentov), s trgovino z deželnimi pridelki, prodajo drv in premoga ter papirno in knjigotrško trgovino samostojno ali pa kot najemniki; v gremiju so bili tudi njihovi vajenci in pomožno osebje. Člani gremija so postali samodejno, s prijavo trgovine (samostojno ali kot zakupniki) (§ 3). Vsi člani gremija so imeli pravico glasovati in biti izvoljeni; ta pravica pa je bila odvzeta članom, za katerih premoženje je bil razglašen stečaj in članom, ki so zamujali s plačilom gremijalne doklade (§ 7).¹⁰⁸⁷ Kaj je predstavljalo gremialne dohodke? Za delovanje gremija potrebna sredstva, razen prispevkov za bolniško blagajno, so se porazdelili med člane gremija, v kolikor se niso pokrili iz obresti iz obstoječega gremialnega premoženja. Višino vsakoletne doklade je potrdil gremialni zbor. Seveda pa je vsak novi član gremija ob vstopu plačal inkorporacijsko pristojbino; le-ta je bila najvišja za trgovine z manufakturnim, modnim, galanterijskim, špecerijskim kolonialnim in mešanim blagom, nekoliko nižja za ostale trgovinske stroke, precej nižja za branjarije, trafike, trgovine z jajci, perutnino, sadjem in mlekom, prodajalne kruha in peciva, klobas, zelenjave in najnižja za sezonske obratovalnice (npr. peko kostanja).¹⁰⁸⁸

Gremij trgovcev pa ni bil uspešen samo na gospodarskem področju, ampak si je tudi na drugih pravnih prizadeval za izboljšanje stanja trgovstva (npr. boj proti krošnjarstvu, prizadevanje za avtomatsko telefonsko centralo v Celju ipd.). Gremij je bil tudi eden od akterjev, ki so pripomogli, da je bila v Celju 1922. leta ustanovljena carinarnica; žal pa je bila le-ta leta 1927 ukinjena in vse poznejše prošnje in intervencije za njeno ponovno ustanovitev so ostale brez uspeha.¹⁰⁸⁹ Ponovno je bila carinarnica I. reda vzpostavljena

¹⁰⁸⁵ Nova doba, št. 18, 16. 2. 1928; Nova doba, št. 15, 21. 2. 1929; SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 71; AS_448 Zbornica TOI, f. 78/3.

¹⁰⁸⁶ SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 71, *Pravila gremija trgovcev Celje*, 1923.

¹⁰⁸⁷ AS_448 Zbornica TOI, f. 80/2, *Pravila gremija trgovcev Celje*, 27. 9. 1923.

¹⁰⁸⁸ AS_448 Zbornica TOI, f. 17/2, *Pravila gremija trgovcev Celje*, 27. 9. 1923.

¹⁰⁸⁹ AS_448 Zbornica TOI, f. 78/3, *Zapisnik izredne seje*.

leta 1940 in upravo gremija so pooblastili, da najde zanjo primerne prostore;¹⁰⁹⁰ našli so jih na Vrvarski ulici 2.¹⁰⁹¹

Leta 1932 so morali vsi trgovski gremiji reorganizirati v trgovska združenja, skladno z novim obrtnim zakonom. Celjski gremij se je tako na občnem zboru septembra 1932 preosnoval v Združenje trgovcev za mesto Celje;¹⁰⁹² dr. Pless,¹⁰⁹³ tajnik Zbornice TOI, ki je pozdravil navzoče, je izpostavil, da je celjski gremij eden najboljših v Sloveniji.¹⁰⁹⁴ V času velike gospodarske krize so v celjskem gremiju trgovcev ustanovili akcijski odbor, ki je pri celjskih trgovcih pobiral darove v blagu ali denarju in ga namenil brezposelnim oz. najrevnejšim prebivalcem mestne in okoliške občine.¹⁰⁹⁵

Leta 1935 je prišlo do združitve mestne in okoliške občine in s tem tudi do reorganizacije obeh gremijev, ki sta bila pristojna za omenjeno območje; posledično je Združenje trgovcev za mesto Celje zahtevalo, da skupaj s člani bivše okoliške občine – šlo je za 94 trgovcev, 50 pomočnikov in 13 vajencev – pridobi tudi sorazmerni delež premoženja dotedanjega Združenja trgovcev za okraje Celje, Gornji grad in Šmarje pri Jelšah. Ker se obe združenji nista mogli uskladiti, je k rešitvi problema pristopila Zbornica TOI. Na osnovi ljubljanskega primera, kjer v podobnem in sočasnem primeru inkorporacije okoliških občin v enotno ljubljansko občino Združenje trgovcev za mesto Ljubljana ni zahtevalo delitve premoženja in ker okrajno združenje ni razpolagalo z nepremičninami, gotovino pa je imelo zamrznjeno, ni prišlo do delitve premoženja. Domnevno so tako naredili tudi v Celju. In kakšna je bila struktura novih članov celjskega (mestnega) gremija? Večinoma je šlo za trgovce z mešanim blagom, pa sejmarje in kramarje, izvirali pa so seveda iz neposredne mestne okolice – Brega, Sp. Hudinje, Nove vasi, Lave, Medloga, Zavodne itd.¹⁰⁹⁶ Celjski gremij je sodeloval tudi pri ustanavljanju Zveze trgovskih združenj s sedežem v Ljubljani, saj so si od nje obetali koristi. Ker pa zveza ni zadostila pričakovanjem celjskega gremija, je le-ta iz nje izstopil. Ko se je odnos zveze do gremija kasneje spremenil, je celjski gremij leta 1938 ponovno pristopil k Zvezi trgovskih združenj Dravske banovine.

Znotraj celjskega gremija trgovcev je bilo posebej aktivno društvo trgovskih pomočnikov. Prva pravila je društvu pomočnikov leta 1912 potrdilo Štajersko namestništvo v Gradcu. Leta 1931 je kraljevska banska uprava Dravske banovine potrdila nova pravila Pomočniškega zbora pri gremiju trgovcev v Celju. Omenjeni zbor, katerega predsednik je bil Rudolf Pibrovč, so sestavljali vsi trgovski nameščenci podjetij, ki so bila članice

¹⁰⁹⁰ AS_448 Zbornica TOI, f. 78/3, *Zapisnik odborove seje*, 11. 3. 1940.

¹⁰⁹¹ *Telefonski imenik*, 1941, str. 101.

¹⁰⁹² AS_448 Zbornica TOI, f. 80/3, *Zapisnik izredne skupščine*, 2. 9. 1932 in *Pravila združenja trgovcev za mesto Celje*, 12. 9. 1932.

¹⁰⁹³ Ivan Pless je bil doma s Tržaškega, na Dunaju je študiral pravo. Po prvi svetovni vojni je bil član plebiscitne komisije v Celovcu. Leta 1921 se je zaposlil v zbornici TOI v Ljubljani (tajnik Zbornice 1922–1948). Ukvarjal se je z gospodarsko publicistiko, od 1923 do 1932 je bil urednik Trgovskega lista, bil pa je tudi predsednik Trgovske bolniške blagajne. Aktiven je bil tudi pri bolniški blagajni Trgovskega podpornega in bolniškega društva. Prim.: Rudolf Andrejka, *Pless*, v: SBL, *Druga knjiga*, str. 379–380.

¹⁰⁹⁴ *Nova doba*, št. 72, 5. 9. 1932.

¹⁰⁹⁵ *Nova doba*, št. 3, 8. 1. 1932. Več o darovalcih glej: *Nova doba*, št. 12, 8. 2. 1932.

¹⁰⁹⁶ AS_448 Zbornica TOI, f. 78/1.

gremija trgovcev v Celju, namen organizacije pa je bil zlasti zastopati interese trgovskih pomočnikov tako med njimi samimi kot tudi v razmerju do njihovih delodajalcev.¹⁰⁹⁷

Člani gremija so obiskovali trgovsko nadaljevalno šolo v Celju, ki je delovala od 1885/86. V okolici sta delovala še trgovsko društvo in trgovski dom.¹⁰⁹⁸ Leta 1939 je gremij trgovcev v Celju štel 350 članov.¹⁰⁹⁹

Slovensko trgovsko društvo

Kot protiutež nemškemu gremiju trgovcev so v nacionalno zaostrenih razmerah v Celju slovenski trgovci leta 1903 ustanovili svoje društvo, ki se je 1906. leta preoblikovalo v Slovensko trgovsko društvo.¹¹⁰⁰ Prvo leto mu je načeloval Peter Kostić, zatem Rudolf Stermecki (1911-1913), pa Ivan Ravnikar (1913-1914) in zatem Franc Lukas.¹¹⁰¹

Februarja 1907 je, kot običajno, Slovensko trgovsko društvo v Celju v korist bolniške in podporne blagajne za Spodnještajersko organiziralo trgovski plesni venček. Ples so organizirali v Narodnem domu; prejšnji trgovski klub v Celju je prejšnja leta prirejal elitne ples, njihov pokrovitelj je bil Peter Majdič, dobiček pa so namenjali društvom, dijaški kuhinji ipd.¹¹⁰² Čisti dobiček plesa je znašal 1.185 K.¹¹⁰³ Aprila 1907, ko so za predsednika društva izvolili Rudolfa Stermeckega (bil je predsednik v letih 1907–1910 in nato še v letih 1918-1919),¹¹⁰⁴ je društvo štel 5 ustanovnih, 121 rednih in 10 podpornih članov.¹¹⁰⁵ Člani so brezplačno prejeli Slovenski trgovski vestnik. Kasneje so bili predsedniki Ravnikar, Leskovšek, Lukas, Jagodič, Plahuta in po prvi svetovni vojni ponovno in ves čas Stermecki.

V novi jugoslovanski državi so se tudi trgovci začeli prilagajati novim razmeram. Tako so med drugim organizirali tečaje srbohrvaščine; Slovensko trgovsko društvo v Celju je v začetku leta 1919 vabilo vse zainteresirane, zlasti nastavljenice, »saj se jim bo z znanjem srbohrvaščine odprla široka pot proti Balkanu.«¹¹⁰⁶ Tečaje so izvajali dvakrat tedensko v večernih urah. Poleg jezikovnih (učili so se tudi nemščine, angleščine, francoščine in italijanščine) so organizirali tudi druge tečaje, na katerih so trgovski nameščenci širili svoja obzorja, npr. knjigovodskega in stenografskega. Znotraj društva je bila aktivna tudi posredovalnica za delo, katera »zamore uspešno posredovati in da bodo v prvi vrsti prišle domače moči v poštev.«¹¹⁰⁷ Leta 1922 je društvo v sodelovanju z državno trgovsko šolo rešilo prostorski problem in tako dobilo pogoje za organizacijo strokovnih predavanj in tečajev. Tako so 1923. leta pripravili cikel predavanj, kjer so poslušalcem med drugim predstavili razvoj carinskih sistemov, železniški pravilnik ter pravice državljanov po Vidovdanski ustavi. Naslednje leto so organizirali knjigovodski tečaj, 1925. leta pa je

¹⁰⁹⁷ SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 71, *Pomočniški zbor gremija trgovcev v Celju*, 1931.

¹⁰⁹⁸ AS_448 Zbornica TOI, f. 81/1.

¹⁰⁹⁹ AS_448 Zbornica TOI, f. 78/3, *Zapisnik izredne seje*.

¹¹⁰⁰ Nova doba, št. 9, 31. 1. 1929.

¹¹⁰¹ Orožen, *Zgodovina obrti v Celju in severovzhodni Sloveniji*, str. 195.

¹¹⁰² *Slovensko trgovsko društvo v Celju*, v: STV, št. 1, 1907.

¹¹⁰³ STV, št. 3, 1907.

¹¹⁰⁴ Janko Orožen, *Zgodovinski pregled celjske trgovine z ozirom na manufakturno stroko*, v: *Tkanina Celje 1952–1972*, str. 17-18.

¹¹⁰⁵ STV, št. 5, 1907.

¹¹⁰⁶ Nova doba, št. 54, 6. 7. 1931.

¹¹⁰⁷ Nova doba, št. 92, 12. 8. 1924.

bilo največ zanimanja za angleščino, italijanščino in – ples. Leta 1929 so izvedli tečaja nemščine in francoščine. Sčasoma je zanimanje za tuje jezike pojenjalo (podobne tečaje je v Celju organiziralo leta 1932 ustanovljeno Društvo absolventov državnih trgovskih šol v Celju), pa se je društvo posvetilo bolj strokovnim temam. Tako so imeli predavanja o davčnih predpisih, o tekstilu v trgovini, pa o umetnosti prodajanja.¹¹⁰⁸ Leta 1931 (takrat ga je vodil Anton Fazarinc), v času velike gospodarske krize, ko je med drugim odpadel tudi trgovski ples (tega ni bilo že leta 1930), je društvo ustanovilo še podporni sklad, v katerega so od vsakoletnega čistega dohodka prispevali po 10 % in katerega namen je bil, »da v slučaju potrebe podpira onemogle in dela nezmožne člane.«

Tudi sicer je bilo celjsko trgovsko društvo zelo živahno, bilo je med aktivnejšimi društvi v Celju. Že v dvajsetih letih so formirali več odsekov, ki so skrbeli za raznoliko društveno delovanje: kulturni odsek, ki je skrbel za predavanja,¹¹⁰⁹ ekskurzije,¹¹¹⁰ ogleda velesojmov, tečaje, pa posebni odsek za strokovno knjižnico, veselični odsek pa je skrbel za trgovske plesne in druge zabavne prireditve.¹¹¹¹

Pri trgovskem obrtniškem in podpornem društvu sta bila na razpolago dva zdravnik internista, zobozdravniki in pa nekaj specialistov.¹¹¹²

Merkur, podružnica v Celju

Celjska podružnica Merkurja, društva trgovskih in privatnih nameščencev Jugoslavije, je bila ustanovljena 11. januarja 1931; delovala je v prostorih borze dela v poslopju Delavske zbornice. Večina članov Merkurja je bila včlanjena tudi v bolniško blagajno, v Celju so imeli celo svoje zdravnike, npr. za ORL. V okviru podružnice je delovala tudi prosvetno-zabavna sekcija.

¹¹⁰⁸ Ivanka Zajc Cizelj, *Delovanje celjskih društev 1852–1940*, str. 454–456.

¹¹⁰⁹ Med drugim so predavali ravnatelj Trgovskega bolniškega in podpornega društva v Ljubljani Anton Podgoršek o socialnem zavarovanju, ravnatelj Pokojninskega zavoda dr. Janko Vrančič o pokojninskem zavarovanju ter Stane Megušar o prodajni umetnosti. Prim.: Nova doba, št. 39, 14. 5. 1932 in št. 11, 13. 3. 1936.

¹¹¹⁰ Leta 1924 so si ogledali Westnovo tovarno emajlirane posode, leta 1931 pa izvedli ekskurzijo v celjsko tekstilno tovarno Metka. Vabilu sta se odzvali še dve tekstilni tovarni, v Kranju in Št. Pavlu pri Preboldu, a ker bi bil ogled možen le ob delavnikih, se ga celjski trgovci niso mogli udeležiti.

¹¹¹¹ Nova doba, št. 88, 2. 8. 1924.

¹¹¹² Nova doba, št. 35, 1. 5. 1931.

STRUKTURA SLOVENSKE TRGOVINE

Konec 19. stoletja je bila trgovinska mreža v slovenskem prostoru že vzpostavljena; celo na podeželju so bili redki večji kraji, ki niso premgli trgovine. Praviloma so bile to trgovine z mešanim blagom, medtem ko se je v mestih že začela njihova specializacija. Ko je bil ta proces še v teku, se je marsikateri že v določeno stroko profilirani trgovec čutil ogroženega s strani trgovcev z mešanim blagom: »Posebno v velicih mestih se nekateri trgovci bavijo z vsemi mogočimi stvarmi, da si je baš v večjih mestih trgovina z mešanim blagom popolnoma neupravičena. Na kmetih, kjer ne more biti več trgovcev in obrtnikov, je pa včasih potreba, da jeden sam trgovec prodaja več stvari, v mestih je pa za vsako posamezno stroko poseben trgovec ali obrtnik, ali vsaj bil bi, da mu obstanka ne omogočuje velik trgovec z mešanim blagom. Večkrat bi živelo deset samostojnih obrtnikov in trgovcev, ko bi ne bilo velicega trgovca z mešanim blagom.«¹¹¹³ V večjih mestih lahko glede na obseg poslovanja sledimo usmeritvi trgovine v dve smeri: v detajlno (*en detail*, trgovino na malo, trgovino na drobno) in grosistično (*en gros*, trgovino na veliko, trgovino na debelo); pogosta je bila tudi kombinacija obojega. Za trgovino na veliko je bilo značilno, da je nabavljala blago direktno pri proizvajalcih in ga potem preprodajala trgovinam na malo.

V obdobju med svetovnimi vojnami je bila v Sloveniji torej najbolj razširjena trgovina z mešanim blagom, in to ne samo na podeželju, ampak tudi v mestih in predmestjih. Ta vrsta trgovin ni bila omejena le na določene vrste blaga – trgovinska obrt z mešanim blagom je dajala pravico trgovanja z različnim blagom, ki se je smelo prosto prodajati in katerega prodaja ni bila vezana na koncesijo. Za izvrševanje te obrti je bil potreben sposobnostni dokaz. Od skupaj 10.358 trgovinskih obratov v letu 1939 je bilo trgovin z mešanim blagom kar 3.290 (32 %). Kot rečeno, so lahko tovrstne trgovine trgovale z vsemi predmeti kmetijske, obrtne in industrijske proizvodnje, razen tistih, ki so bili vezani na koncesije (npr. orožje, strupi, zdravila). Tako so trgovci z mešanim blagom v svojih trgovinah ponujali poleg špecerijskega in kolonialnega blaga tudi tekstilne izdelke, galanterijsko blago, gradbeni material itd. Te trgovine so zadovoljevale praktično vse potrebe podeželskega prebivalstva po življenjskih dobrinah, po drugi strani pa so od njega odkupovale deželne pridelke. Ta tip trgovine je bil znotraj kraljevine Jugoslavije – razen v Sloveniji – razširjen tudi na Hrvaškem, v Dalmaciji in Vojvodini; od teh se je razlikoval srbski tip trgovine z mešanim blagom, ki je bil omejen na določeno število prodajnih artiklov, reguliran pa je bil tudi s posebnim zakonom.¹¹¹⁴

Številčnost trgovin z mešanim blagom nam potrjuje tudi referat Ivana Mohoriča, ki ga je imel na občnem zboru Zveze trgovskih gremijev na Ptuju 1926. leta in v katerem je osvetlil in analiziral gospodarski položaj slovenskega trgovstva.¹¹¹⁵ Pričakovano je bila najbolj pogosta trgovina z mešanim blagom, ki je na podeželju predstavljala praktično edini tip trgovine, relativno močno prisotna pa je bila tudi v mestih, kljub specializaciji trgovin po strokah. Tako je bilo v Ljubljani še 147 tovrstnih trgovin, v Mariboru 95 in v Celju 33. Po statističnih podatkih je bilo vseh trgovcev 9.975, od teh jih je le 2.932 imelo

¹¹¹³ *Trgovina z mešanim blagom*, v: Kmetijske in rokodelske novice, št. 31, 1894.

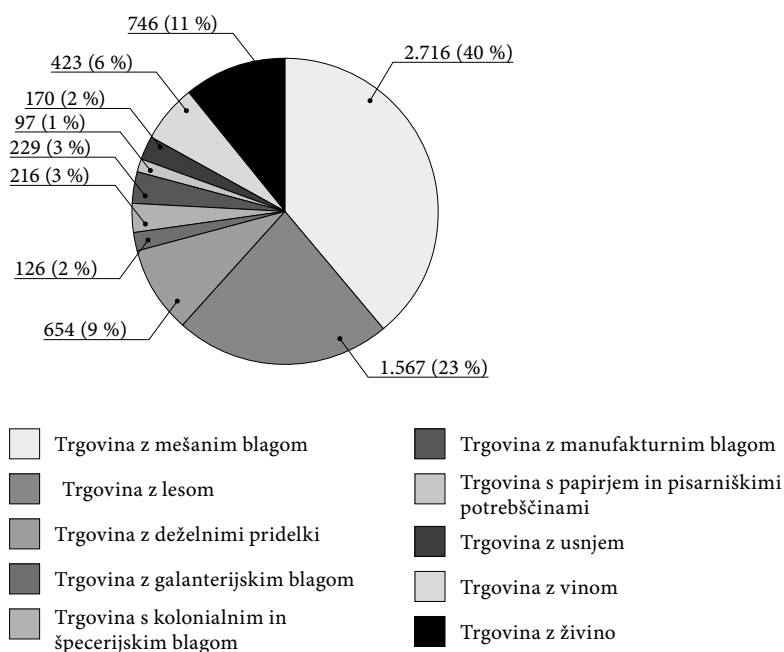
¹¹¹⁴ AS_448 Zbornica TOI, f. 278/1, *Rekonstrukcija trgovačke mreže u Sloveniji po stanju godine 1939*.

¹¹¹⁵ *Trgovske stroke v Sloveniji*, v: Nova doba, št. 47, 28. 4. 1927.

obrtne liste za stroke, ki so bile vezane na dokaz usposobljenosti. Vsekakor je pa bilo število izšolanih trgovcev večje od omenjenega, saj so imeli trgovsko usposobljenost tudi prenekateri trgovci, ki so prijaviili svobodne trgovinske obrti.

Lesne trgovine je bilo v Sloveniji skoraj preveč; trgovcev z lesom je bilo kar 1.567, največ v slovenjegraškem (115), celjskem (95), gornjegrajskem (86), konjiškem (79), radeljskem (72) in ribniškem okraju (64). To število je bilo za tedanje gospodarske razmere absolutno previsoko, čeprav je bilo 40 % slovenske površine poraščene z gozdovi. Velik del lesnih trgovcev je imelo značaj malih prekupčevalcev, dodatno oteževalno okoliščino je predstavljalo tudi pomanjkanje smisla za organiziranost (lesni trgovci niso bili povezani v sekcije) in skupne cilje. Eden od vzrokov za tako velik porast lesne trgovine v času po prevratu je bila valutna konjunktura in špekulacija.¹¹¹⁶

Graf 24: Specializiranost slovenske trgovine leta 1926¹¹¹⁷



Močno je bila zastopana tudi trgovina z deželnimi pridelki; leta 1939 je bilo tovrstnih trgovinskih obratov 414. Te trgovine so od kmetov odkupovale kmetijske pridelke (fižol, krompir, orehe, lešnike, oljna semena, žitarice, koruzo, jajca, semena, živinsko krmo, ječmen, oves, sirk, razno jagodičje itd.), namenjeno za industrijsko predelavo ali za izvoz. Tovrstne trgovine niso bile samo sezonskega značaja, glede na obseg pa jih je dosti imelo

¹¹¹⁶ Ivan Mohorič, *Položaj trgovstva v Sloveniji l. 1926*, v: TT, št. 5, 1927.

¹¹¹⁷ Ibidem.

značaj grosistične trgovine. Relativno močna je bila v Sloveniji tudi trgovina s hmeljem ter deželnimi pridelki in jajci.

Poleg trgovin z mešanim blagom je obstajalo še več načinov prodaje v manjšem obsegu, zlasti v t.i. trgovinskih »maloobratih«, kar 2.200 jih je bilo v Sloveniji leta 1939: prodajalne živil, mleka, sadja, sejmarije, branjarije in kramarije. Pod branjarijo so razumevali predvsem prodajo sadja, zelenjave, semen in drugih življenjskih potrebščin, bodisi na trgu ali v manjših lokalih. Pred vojno je bilo v Sloveniji še 280 branjarij, upoštevaje prodajalne sadja, jedil in slaščic pa 787. Pod kramarijo pa so šteli prodajo galanterijskega blaga (zlasti kovinske in tekstilne galanterije), drobnega pisalnega pribora, slik, kart, otroških igrač, navadne obutve, zimskega perila in pletenin itd.¹¹¹⁸ Na nek način se je kramarija deloma prekrivala s trgovino z mešanim blagom, le da je potekala v manjšem obsegu in da se zadnje ni zahteval dokaz usposobljenosti.¹¹¹⁹

VLOGA TRGOVINE V GOSPODARSTVU

Poglejmo si najprej поблиže, kolikšen delež prebivalstva se je v Sloveniji v obravnavanem obdobju ukvarjal s trgovino. Če primerjamo število prebivalstva, ki je na slovenskem ozemlju živelo od trgovine, moramo primerjati avstrijske in jugoslovanske statistike. Niti v avstro-ogrski monarhiji niti kasneje v Jugoslaviji se niso izvajala poklicna štetja prebivalstva; vprašanja o poklicu so bila vključena v vprašalne pole splošnih popisov prebivalstva in rezultati o poklicni sestavi prebivalstva so bili objavljeni skupaj z rezultati splošnih popisov. Za avstrijsko monarhijo so rezultati popisov zbrani v obširni zbirki Österreichische Statistik.¹¹²⁰ V kraljevini Jugoslaviji so izvedli dva popisa: leta 1921 in 1931.¹¹²¹ Za primerjavo rezultatov vseh omenjenih popisov se v izhodišču pojavita dve težavi: različen teritorij zajema popisa in pa struktura poklicne sheme, ki je bila neenotna že v avstrijskem obdobju samem, seveda pa tudi v primerjavi z jugoslovanskim. Problema se je lotil Adolf Vogelnic in s preračunavanji prišel do naslednjih rezultatov:

¹¹¹⁸ AS_448 Zbornica TOI, f. 278/1, *Rekonstrukcija trgovačke mreže u Sloveniji po stanju godine 1939*.

¹¹¹⁹ Dr. Nemo [Hugo Uhliř], *Trgovsko-gospodarski leksikon*; 1. del, str. 614.

¹¹²⁰ Za naše ozemlje pridejo v poštev tile zvezki:

Bd. 33: Berufsstatistik nach den Ergebnissen der Völkzählung vom 31. Dezember 1890. Hft.:4, 5, 6. Wien: Bureau der k.k. statistischen Zentralkommission, 1894.

Bd. 66: Berufsstatistik nach den Ergebnissen der Völkzählung vom 31. Dezember 1900 in den Reichsräte vertretenen Königreichen und Ländern. Hft.:4, 5, 6. Wien: Bureau der k.k. statistischen Zentralkommission, 1904.

Neue Folge, Bd. 3: Berufsstatistik nach den Ergebnissen der Völkzählung vom 31. Dezember 1910 in den Reichsräte vertretenen Königreichen und Ländern. Hft.:4, 5, 6. Wien: Bureau der k.k. statistischen Zentralkommission, 1915.

¹¹²¹ Objavljeni so samo rezultati popisa iz 1931. leta, in sicer v Statističnem letopisu za leto 1937, knjiga VIII. Rezultati prvega popisa so objavljeni samo deloma v Tehniki in gospodarstvu, letnik 1939, št. 9-10.

Tabela 7: Aktivno in vzdrževano prebivalstvo v trgovinski stroki v letih 1890–1931¹¹²²

Leto	Poklicna skupina 'Trgovina'						Prebivalstvo skupaj
	Aktivno prebivalstvo				Vzdrževano preb.	Poklicna skupina 'Trgovina' skupaj	
	Samostojni	Nameščenci	Delavci, pomož. druž. čl.	Aktivno preb. skupaj			
1890	2.742	1.151	2.861	6.754	4.798	11.552	1.001.828
1900	3.256	375	5.335	8.964	5.987	14.951	1.025.670
1910	3.974	887	8.234	13.095	7.789	20.884	1.068.904
1921	–	–	–	16.273	13.065	29.338	1.060.356
1931	7.256	1.994	9.218	18.468	13.144	31.612	1.144.298

Skozi vsa analizirana obdobja je opazen trend navzgor: ta se kaže pri vseh poklicnih skupinah, razen pri nameščencih; morebiti je pri tej skupini vzrok v drugačni metodologiji pri popisu 1890. leta. Če odmislimo ta podatek, je po letu 1900 tudi pri tej skupini opazna rast navzgor. Zanimiva je primerjava med aktivnim in vzdrževanim delom prebivalstva znotraj poklicne skupine 'trgovina' – število vzdrževanega prebivalstva je bilo namreč pri vseh štetjih nižje od števila aktivnega prebivalstva, kar prav tako po svoje ni logično. Tudi tukaj gre najbrž za vprašanje metodologije.

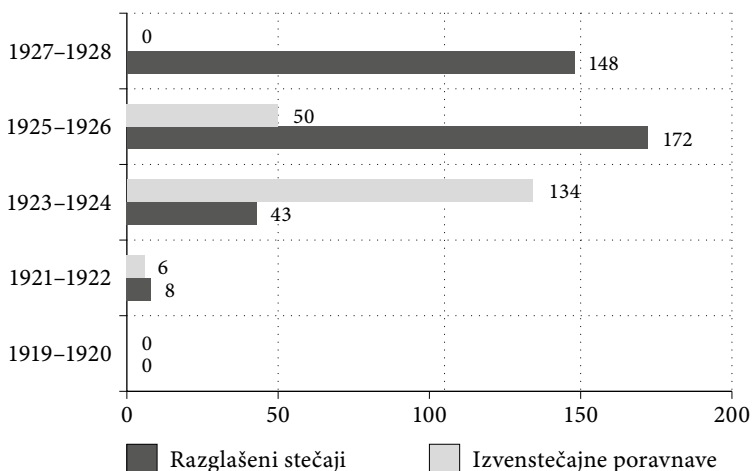
Kot je zapisala celjska Nova doba, je »trgovina ena samo dolga veriga večne borbe za obstanek. Trgovina živi svoje posebno življenje, preživlja hude čase, in če ji je vendar enkrat dano, da posije solnce v njene lokale, se pa pokaže vsa zavist in škodoželjnost drugih stanov, ki kažejo s prstom na njo, češ da se vsestransko bogati in si kopiči denar. To je nekaka slovenska specialiteta ali, kakor se imenuje, 'kranjska fovšija', da se Slovencu-domačinu nikdar ne privošči, da bi se povzpел malo višje, pri Nemcu-tujerodcu je pa vse dobro in se mu vse privošči.«¹¹²³

V prvem desetletju po prvi svetovni vojni se gospodarstvo še ni moglo opreti na najbolj pomemben dejavnik proizvodnje in trgovanja, na stabilnost gospodarskih, t.j. valutnih, carinskih, prometnih, pravnih in drugih razmer. Zaradi pomanjkanja stabilnosti v kontekstu omenjenih okoliščin je bilo gospodarstvo še negotovo, večja so bila tveganja, pogosto je prihajalo do špekulacij. V tem desetletju je primanjkovalo tudi podjetniške spretnosti, iniciative, pa tudi strokovne usposobljenosti. Iz teh razlogov marsikatero podjetje ni moglo ohraniti svoje eksistence, zato je prihajalo do stečajev in izvenstečajnih poravnav.

¹¹²² Prim.: Adolf Vogelnek, *Gradivo k poklicni statistiki slov. prebivalstva za razdobje od 1890–1931 – statistični dodatek*, v: Tehnika in gospodarstvo, št. 1-2, 1940, str. 46.

¹¹²³ *Položaj trgovine*, v: Nova doba, št. 51, 17. 12. 1937.

Graf 25: Stečaji in poravnave v desetletju 1919–1928¹¹²⁴



Med 371 podjetji, za katere je bil razglašen stečaj, je bilo kar 311 trgovinskih. Družbe z omejeno zavezo so bile zastopane s 23, zadruga z 11, delniške družbe s 7, posamične in javne trgovinske družbe pa s 330 podjetji.¹¹²⁵ Izven stečaja je bilo doseženih 190 poravnav, večina njih v letih 1923–1924.

S splošnim gospodarskim razvojem se je krepila tudi trgovinska panoga. Temu razvoju lahko sledimo tudi iz poklicne statistike,¹¹²⁶ saj je npr. leta 1890 prebivalstvo, ki se je ukvarjalo s trgovino in prometom, predstavljalo 3,83 % prebivalstva, deset let kasneje 4,27 %, leta 1910 že 5,50 %, 1921. leta 7,95 % in leta 1931 7,42% (od tega v trgovini 2,74 %, t.j. 31.383 prebivalcev). Tudi iz teh podatkov je razvidno, da konec 19. stoletja gospodarski razvoj še ni bil tako izrazit, v desetletju pred prvo svetovno vojno je bil zagon že močnejši. Takšen trend se je nadaljeval tudi v letih po vojni, ko je trgovina beležila največji porast, kasneje pa je njen delež zopet manjšal.

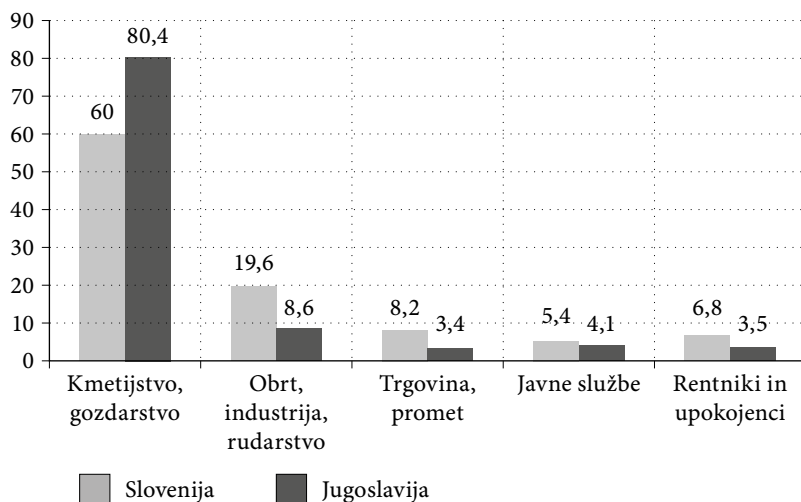
Popis prebivalstva leta 1921 je bil prvi popis, ki je zajel celotno prebivalstvo Jugoslavije (12 milijonov prebivalcev), razen delov Dalmacije, Istre, Slovenskega Primorja in Sušaka. Je pa pri teh številkah potrebno biti pazljiv; pri Jugoslaviji daje namreč razvrščanje po osnovnem poklicu pri kategoriji »kmetijstvo« višje absolutne številke, ker so v to kategorijo šteli tudi pasivno zaposlene – ženske in otroke in starejše, medtem ko so v drugih kategorijah šteli le osebe, ki so bile dejansko zaposlene v dotičnih sektorjih (aktivno prebivalstvo). Ampak tudi če bi v omenjeni kategoriji šteli samo lastnike kmetij, se struktura ne bi spremenila, le razlike med posameznimi kategorijami bi se zmanjšale.

¹¹²⁴ Albin Ogris, *Gospodarsko desetletje 1919–1928 v Sloveniji po trgovinskih registrih in po katastrih Zbornice za trgovino, obrt in industrijo*, v: Windischer, Na gospodarskih ogledih po Sloveniji, str. 16.

¹¹²⁵ Ibidem.

¹¹²⁶ Drago Potočnik, *Podatki poklicne statistike pri nas in drugod*, v: Tehnika in gospodarstvo, št.7-8, 1940, str. 154.

Graf 26: Poklicna sestava prebivalstva Slovenije¹¹²⁷ in Jugoslavije¹¹²⁸ leta 1921 (v %)



V tabeli je zajet samo delež aktivnega prebivalstva¹¹²⁹ (razen pri jugoslovanski kategoriji »kmetijstvo«), pa še to, kot že rečeno, brez teritorija, ki je po Rapalski pogodbi pripadlo Italiji. Ne glede na sicer že omenjeni metodološki pristop daje primerjava poklicne strukture med Jugoslavijo in Slovenijo realno sliko. Za državo je bila značilna tipično agrarna struktura, za Jugoslavijo bolj kot za deloma že industrializirano Slovenijo. Slovenija je bila znotraj Jugoslavije industrijsko najbolj razvito področje, delež industrije (skupaj z obrtjo in rudarstvom) je bil več kot enkrat višji kot v Jugoslaviji. Pri trgovini in prometu je bila ta razlika še očitnejša, manjša pa pri javnih uslužbencih; državni aparat je bil pač prisoten po vsej državi. Pričakovano se je v prvih letih obstoja nove države največ slovenskega prebivalstva ukvarjalo s kmetijstvom; ta delež seveda ni bil tako izrazit kot v Jugoslaviji, a še vedno močno prevladujoč. Industrija, obrt in trgovina so imele približno enakovreden delež, številnejši so bili javni in prosti poklici.

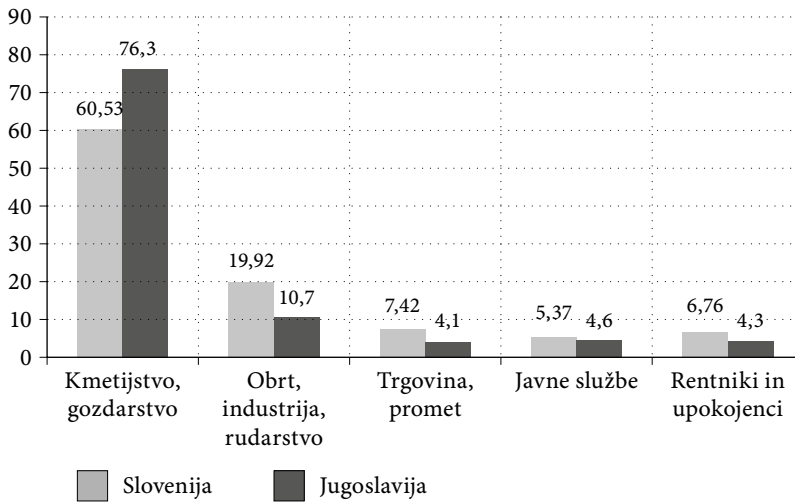
Poglejmo, kako so se spremenila razmerja v desetih letih. V Sloveniji je poklicna struktura po desetletju ostala v istih razmerjih. V jugoslovanskem okviru pa je opazno rahlo zmanjšanje deleža prebivalstva, ki se je ukvarjalo s kmetijstvom; za približno enak odstotek se je povečalo število industrijskega prebivalstva, rahlo navzgor je šel trend tudi pri trgovini in prometu, malenkost je narastlo tudi število javnih uslužbencev, za slab odstotek pa se je povečalo tudi število rentnikov in upokojencev.

¹¹²⁷ Uratnik, *Pogledi na družabno in gospodarsko strukturo Slovenije*, str. 19.

¹¹²⁸ Mirkovič, *Ekonomska historija Jugoslavije*, str. 302.

¹¹²⁹ Leta 1921 je bilo aktivnega prebivalstva v Sloveniji 218.000, v Jugoslaviji pa (podatek jemljemo z rezervo zaradi že omenjenega kmetijstva) dobrih 6 milijonov.

Graf 27: Poklicna sestava prebivalstva Slovenije¹¹³⁰ in Jugoslavije¹¹³¹ leta 1931 (v %)



Poglejmo na prebivalstvo Slovenije in Jugoslavije še enkrat, tokrat po glavnem poklicu (zajeto je celotno prebivalstvo, aktivne in vzdrževane osebe):

Tabela 8: Poklicna struktura slovenskega in jugoslovanskega prebivalstva leta 1931¹¹³²

Poklicna skupina	Slovenija		Jugoslavija	
	Delež prebivalcev	%	Delež prebivalcev	%
Kmetijstvo, gozdarstvo, ribištvo	689.772	60,28	10.670.565	76,58
Obrt, industrija, rudarstvo	253.444	22,15	1.533.052	11,00
Trgovina, promet, denarništvo	78.042	6,82	675.966	4,58
Javne službe, svob. poklici, vojska	53.094	4,64	567.836	4,35
Ostali poklici, brez poklica	69.946	6,10	486.619	3,49
Skupaj	1.144.298	100	13.934.038	100

Po tej metodologiji je za slovenski prostor opaziti rahla odstopanja, in sicer pri industriji navzgor (tu je bilo več vzdrževanih oseb), pri trgovini in javnih uslužbencih pa navzdol (manj vzdrževanih oseb). Za področje Jugoslavije večjih odstopanj ni opaziti.

Zanimiva je še primerjava zaposlenih po osnovnem poklicu za posamezne pokrajine Jugoslavije. Analiza je bila sicer narejena retroaktivno, leta 1945 za leto 1931, ko je bilo zadnje ljudsko štetje v prvi Jugoslaviji; preračuni so bili narejeni za območja takratnih ljudskih republik. V agrarni Jugoslaviji so bile najbolj agrarne pokrajine Kosovo

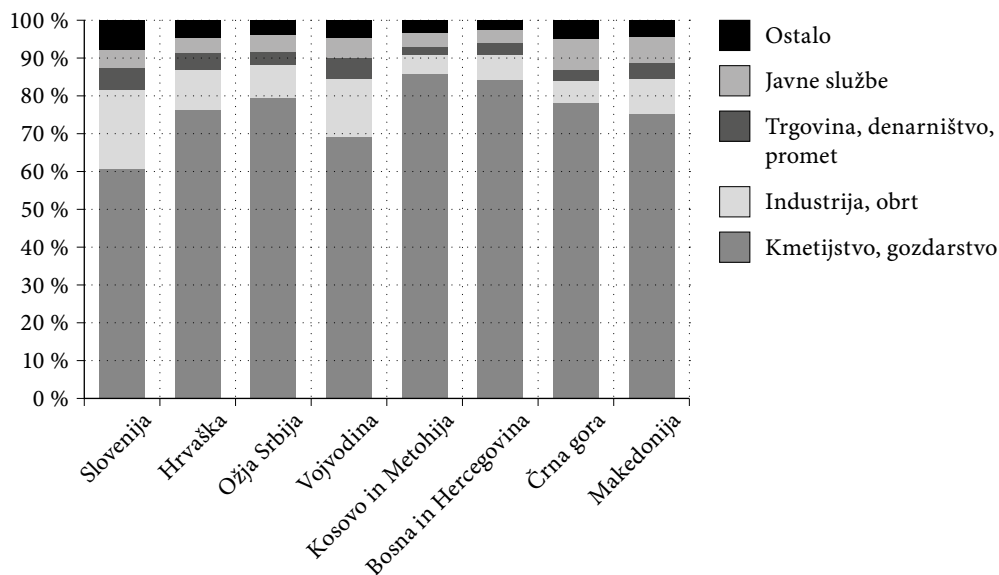
¹¹³⁰ Žarko Lazarevič, *Razkorak med razvitimi in nerazvitimi – zaviralni dejavnik modernizacije Jugoslavije?* v: PNZ, št. 2, 2002, str. 85.

¹¹³¹ Mirković, *Ekonomska historija Jugoslavije*, str. 308.

¹¹³² Drago Potočnik, *Statistični dodatek*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 544.

in Metohija ter Bosna in Hercegovina; dosti niso zaostajale tudi ožja Srbija, Črna gora in Makedonija. Industrijsko najbolj razviti sta bili Slovenija in Vojvodina, ki sta izšli iz avstro-ogrske monarhije, najmanj pa Kosovo in Metohija. Tudi trgovinske dejavnosti je bilo največ v omenjenih pokrajinah. Delež javnih uslužbencev je bil procentualno najvišji v Črni gori in Makedoniji; vzdrževanje državnega aparata je pač zahtevalo določeno število uslužbencev, ki pa je bilo procentualno najvišje v pokrajinah z malo prebivalstva.

Graf 28: Zaposleni po osnovnem poklicu v posameznih jugoslovanskih pokrajinah 1931. leta¹¹³³



Poklicna struktura, ki izhaja iz popisa 1931. leta, kaže, da se je največ prebivalcev¹¹³⁴ Dravske banovine ukvarjalo s kmetijstvom, gozdarstvom in ribištvom – 690.561 prebivalcev (60 %). V industriji in obrti jih je bilo zaposlenih 223.017 (19,5 %), rentnikov in upokojujencev je bilo 52.061 (4,5 %), v javnih službah in svobodnih poklicih je delalo 46.109 (4,5 %), v prometu 45.264 (3,95 %) in v trgovini 31.383 (2,7 %) prebivalcev, sledili so rudarstvo, vojska, uslužbenci denarnih zavodov, dninarji in delavci brez podrobnejše oznake ter ostali. Če pri teh podatkih upoštevamo še vzdrževane družinske člane, jih je največ živelo od rudarstva, prometa, javnih služb in svobodnih poklicev, industrije in obrti, kmetijstva in gozdarstva, trgovine (57,3 % hraniteljev, 42,7 % vzdrževancev), rentnikov in upokojujencev ter vojske in mornarice.¹¹³⁵

¹¹³³ To analizo je leta 1945, pred dokončno razmejitvijo ljudskih republik, za nazaj opravil Državni statistični urad FLRJ. Prim.: Mirković, *Ekonomska historija Jugoslavije*, str. 313.

¹¹³⁴ V Dravski banovini je bilo po uradnem štetju 1931. leta 1.144.298 prebivalcev. Od leta 1921 je število prebivalstva naraslo za 83.942 prebivalcev oz. 7,9 %, kar pa je v primerjavi s povprečno rastjo v državi relativno malo (16,2 %). Naravni prirastek v Dravski banovini je v tem desetletju znašal 10,9 %. Prim.: *Prebivalstvo*, v: *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 12-13.

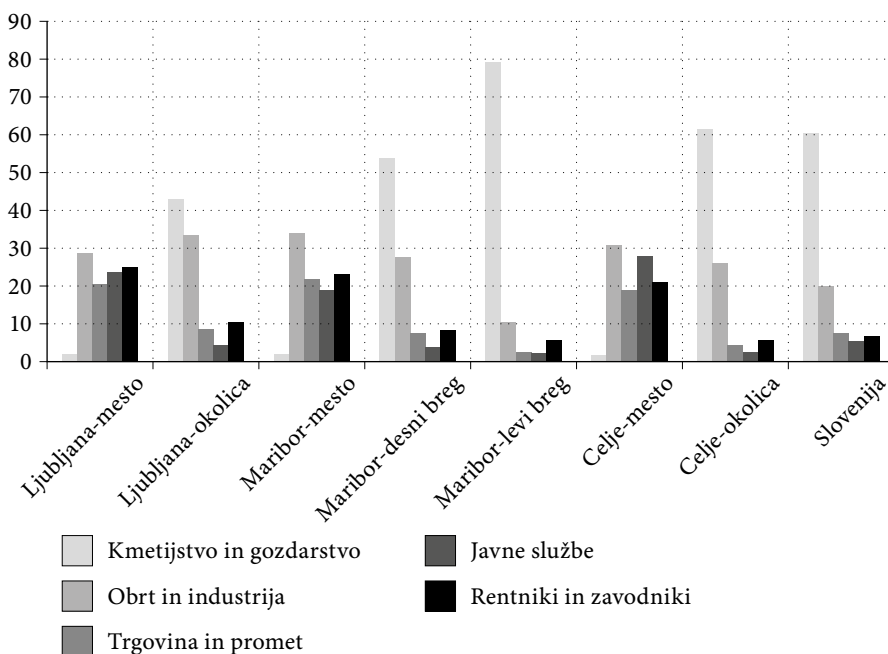
¹¹³⁵ *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 12-13.

Tabela 9: Prebivalstvo Slovenije in Jugoslavije po glavnem poklicu leta 1931¹¹³⁶

Panoga	Slovenija ¹¹³⁷		Jugoslavija ¹¹³⁸			
	31. 3. 1931		31. 1. 1921		31. 3. 1931	
	absolutno	v %	absolutno	v %	absolutno	v %
Kmetijstvo, gozdarstvo, ribištvo	689.772	60,28	9.215.514	78,9	10.670.565	76,58
Industrija in obrt	253.444	22,15	1.157.758	9,9	1.533.052	11,0
Trgovina, denarništvo, promet	78.042	6,82	508.779	4,3	675.966	4,58
Javne službe, prosti poklici, vojaštvo	53.094	4,64	443.520	3,8	567.836	4,075
Ostali poklici, brez poklica	69.946	6,10	359.186	3,1	486.619	3,49
Skupaj	1.144.298	100	11.685.767	100	13.934.038	100

Osvetlimo sedaj še slovenski prostor in znotraj njega tri največja mesta, Ljubljano, Maribor in Celje.

Graf 29: Poklicna statistika v Sloveniji po okrajih leta 1931 (v %)¹¹³⁹



¹¹³⁶ Drago Potočnik, *Statistični dodatek*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 544.

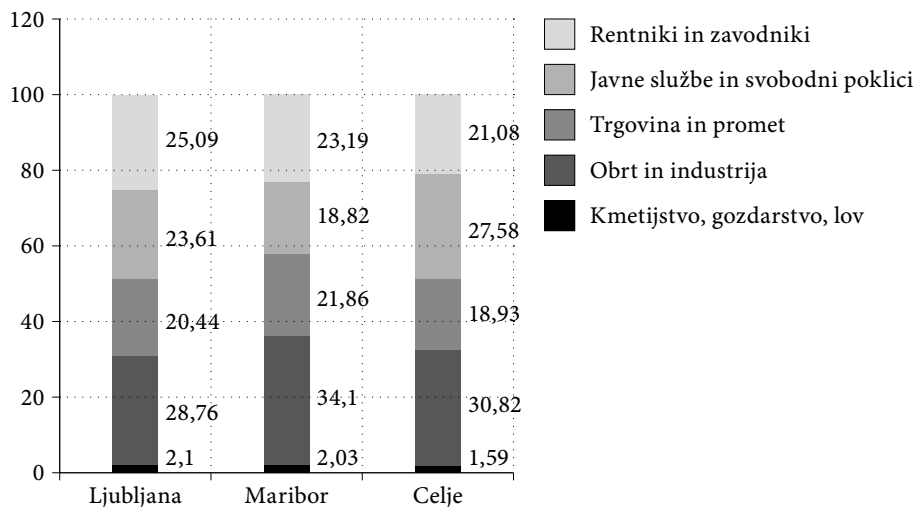
¹¹³⁷ Podatki za Slovenijo za 1921 niso bili objavljeni.

¹¹³⁸ Skupni podatki za vso državo ne vključujejo leta 1921 od Italijanov zasedenega dela Dalmacije.

¹¹³⁹ Žarko Lazarevič, *Razkorak med razvitimi in nerazvitimi – zaviralni dejavnik modernizacije Jugoslavije?* v: PNZ, št. 2, 2002, str. 85.

Razmerja, ki se nam pri tem izrisujejo, so zelo zgovorna: kmetijstvo je bilo seveda zastopano v okoliških okrajih, najbolj v obeh mariborskih in celjskem; okolica Ljubljane je bila že precej deagrarizirana. Industrija in obrt sta bili razviti povsod, še najmanj v občini Maribor levi breg. Trgovina in promet sta bili močni v vseh mestnih občinah, v okoliških precej manj, enako velja za javne službe, ki so bile seveda skoncentrirane v mestih. Ljubljana je v tem času štela 85.000 prebivalcev, Maribor 35.000 in Celje manj kot 10.000 prebivalcev.¹¹⁴⁰ Če pogledamo poklicno strukturo v omenjenih treh mestih, opazimo izjemno izenačenost; praktično nobena poklicna skupina v nobenem mestu ne odstopa od ostalih, mogoče le rahlo industrija v Mariboru, kar pa ni nič presenetljivega, če vemo, kakšen zagon je naredila mariborska industrija v začetku 20. stoletja.¹¹⁴¹

Graf 30: Delež prebivalstva treh slovenskih mest po posameznih panogah (v %) leta 1931¹¹⁴²



Trgovini v Sloveniji sta podobno kot prometu že geomorfologija in zemljepisna lega predstavljali naravne pogoje za njeno delovanje. Čez Slovenijo je namreč tekla naravna pot med Italijo in Podonavjem, pa tudi med zahodno Evropo preko italijanske nižine in Balkana naprej proti vzhodu. Izgradnja železnice je trgovino preko našega ozemlja, torej tranzitno trgovino, le še pospešila. K temu je pripomogla tudi tarifna politika, vodena v interesu pristanišč Reke in Trsta na eni ter Dunaja in Budimpešte na drugi strani, ki je zapostavljala gospodarske in trgovinske interese naših krajev. Tudi določitev meja po koroškem plebiscitu in Rapalski pogodbi ni omogočala razcveta gospodarstva in

¹¹⁴⁰ Drago Potočnik, *Podatki poklicne statistike pri nas in drugod*, v: Tehnika in gospodarstvo, št. 7-8, 1940, str. 155.

¹¹⁴¹ Več o tem v: Žarko Lazarevič, *Maribor v slovenskem prostoru (skica dolgoročnih gospodarskih razmerij*, v: Mesto in gospodarstvo, str. 15-33.

¹¹⁴² Drago Potočnik, *Podatki poklicne statistike pri nas in drugod*, v: Tehnika in gospodarstvo, št. 7-8, 1940, str. 155.

trgovine; predvsem se je čutila odrezanost zaledja od morja, kar je oviralo predvsem izvozno trgovino. Gospodarski krogi na Slovenskem so se po prevratu zavedali položaja in vloge v novi državi. Prizadevali so si navezati direktne stike s kupci v industrijskih centrih zahodne Evrope, predvsem pa so težili k temu, da se izvozna in uvozna trgovina organizirata in osamosvojita. Na žalost pa se teh problemov ni zavedalo trgovstvo samo; tako je bila npr. lesna trgovina izjemno razdrobljena; samo z izvozom lesa se je ukvarjalo več kot 1.200 podjetij, kar je bilo skrajno neracionalno.¹¹⁴³

Jeseni 1918 je v Sloveniji nastal narodno-gospodarski program, ki je ponazarjal tedanja gospodarsko-politična razmišljanja slovenske politične elite. Milko Brezigar je napisal Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva, v katerem je podal smernice ukrepov ob prehajanju v novo državo. Izpostavil je »nacionalizacijo« zemlje, industrije, obrti in trgovine, ki so bili do takrat deloma še v tujih rokah. Brezigar je videl priložnost v novi državi, ki bi – da bi Slovenci dosegli ta cilj – morala spremeniti zunanjo trgovino, zlasti področje carine. In še nujen predpogoj za omenjeni cilj: obstoječa podjetja bi morala priti v slovenske roke. »Narod, ki nastopi kot eno gospodarsko bitje, razvija svoje ustvarjajoče sile. Narodni duh se čuti prostega tujih oklepov, se povspe, opazuje svojo zemljo, zapazi, zgrabi in dvigne zaklad, ki je bil dosedaj nepoznan in zakopan.« Tudi na področju trgovine je Brezigar videl pred Slovenci veliko dela: veletrgovina je bila praktično v tujih rokah, Slovenci so obvladovali le malo trgovino. »Po načelu nacionaliziranja industrije bodo morala biti v naši državi odkazana vsa mesta od najnižjega do najvišjega našim ljudem.«¹¹⁴⁴

Nastajanje enotnega jugoslovanskega trga pa je bil dolgotrajnejši proces, saj je šlo za združitev raznorodnih področij s štirimi različnimi pravnimi ureditvami gospodarstva. Shematsko gledano so bile v tem procesu prisotne tri ključne systemske etape, ki so prispevale k oblikovanju enotnega jugoslovanskega trga: valutna reforma, carinska zakonodaja in enoten davčni sistem.¹¹⁴⁵ Po gospodarski strukturi je bila Slovenija ob vstopu v Jugoslavijo daleč pred drugimi predeli. Relativno dobra infrastruktura je slovenskemu gospodarstvu dala dobro izhodišče za nadaljnji razvoj, zlasti na področju industrializacije.

Enotni davčni sistem je bil v Jugoslaviji uveden šele leta 1928. Po tem zakonu je bila odpravljena dohodnina, relikv iz avstrijske zakonodaje, ostalo je šest direktnih davkov: davek od zemlje (*zemljarina*), davek od zgradb (*zgradarina*), davek od podjetij, obrti in poklicev (*pridobnina*), davek od dobička podjetij, davek od rente ter davek od plače/mezde (*uslužbenski davek*). Poleg omenjenih so poznali še davek za neoženjene (*samski davek*) ter davek za moške, ki niso služili vojske (*vojnica*). Pomemben neposredni davek je bil tudi davek na poslovni promet. Na te davke so bile vezane banovinske in nekatere druge samoupravne doklade. Druga kategorija davkov pa so bili posredni davki, trošarine, takse, državni monopol in carine. Med najpomembnejše trošarinsko blago so spadali sladkor, kava, pivo, žganje, likerji, konjak, rum, ekstrakti, esence, eterična olja, elektrika, nafta. Državni monopol je obsegal tobak, sol, petrolej, vžigalice in cigaretni papir. Vse omenjeno blago je bilo obremenjeno s trošarinskim davkom; prihodki slednjega so na-

¹¹⁴³ Ivan Pless, *Trgovina, obrt in industrija*, v: Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 55.

¹¹⁴⁴ Brezigar, *Osnutek slovenskega nacionalnega gospodarstva*, str. 14, 19-20.

¹¹⁴⁵ Žarko Lazarevič, *V prvi jugoslovanski državi: okolje, gospodarstvo in prevladujoče ideje*, v: Od kapitalizma do kapitalizma, str. 32.

polnili tri četrtine državnega proračuna.¹¹⁴⁶ Ker so bile s trošarinskim davkom obdavčene osnovne življenjske dobrine, ja te davek veliko bolj prizadel ljudi z nizkimi dohodki; po izračunih Delavske zbornice iz leta 1933 je bil družinski mesečni zaslužek v znesku 700 din obremenjen z 10 % trošarinskim davkom, zaslužek v višini 2.500 din pa le z 2,6 %.¹¹⁴⁷

Mreža trgovinskih obratov je bila v Sloveniji razpredena precej na gosto; posledica tega je bila na eni strani relativna gostota in s tem dostopnost trgovin prebivalstvu, po drugi strani pa je to dejstvo zaradi konkurence pomenilo manjši zaslužek za trgovce. Gospodarske razmere so prisilile velike trgovce, da niso trgovali samo s trgovci v večjih krajih, ampak so poiskali tudi tiste v bolj oddaljenih predelih. Konec dvajsetih let so se razmere za trgovanje poslabšale – krediti so postajali neugodni, slabšali so se plačilni pogoji, prodajalci so morali vedno več prodajati na up.¹¹⁴⁸

Za presojo položaja trgovstva lahko primerjamo razmerje med gostoto prebivalstva in trgovinskimi obrati po posameznih gremialnih okoliših:

Tabela 10: Razmerje med gostoto prebivalstva in trgovinskimi obrati v treh slovenskih mestih¹¹⁴⁹

Okraj	Št. vseh prebivalcev	Št. trgovinskih obratov	Št. preb. / trgovinski obrat
Ljubljana-mesto	56.461	1.406	40,1
Ljubljana-okolica	67.398	777	86,7
Maribor-mesto	30.739	503	61,1
Maribor-okolica	60.416	430	140,5
Celje-mesto	7.751	247	31,3
Celje-okolica	59.510	818	72,7

Iz statističnih podatkov razberemo, da je bila največja gostota trgovinskih obratov v Celju; tu je prišlo na en trgovinski obrat 31 prebivalcev, sledila je Ljubljana (40) in nato Maribor (61). Če osvetlimo samo ta tri mesta (z okolico), vidimo, je v teh urbanih okoljih na eno trgovino prišlo povprečno 68 prebivalcev. Primerno je bila s trgovinskimi obrati pokrita vsa Slovenija, še zlasti, če vemo, da je v tem času poleg omenjenih trgovinskih obratov obratovalo še 88 konzumnih in kmetijskih ter 124 gospodarskih zadrug z okoli 100 podružnicami, poleg njih pa tudi nabavljalne zadruge državnih uslužbencev, pa gospodarska poslovalnica za železničarje¹¹⁵⁰ z izjemno visokim prometom in še kaj. V povprečju pa je v slovenskem prostoru na en trgovinski obrat prišlo 93 prebivalcev.

Tudi sredi tridesetih let je bila trgovina v Sloveniji enakomerno razvita po celem podeželju, drobnoprodajna mreža je bila že razpredena; v enem trgovinskem obratu je

¹¹⁴⁶ France Kresal, *Gospodarska politika v Sloveniji v okviru prve Jugoslavije*, v: Arhivi, št. 1-2, 1995, str. 35.

¹¹⁴⁷ France Kresal, *Oris gospodarskega razvoja Slovenije in ekonomski položaj delavstva 1918–1941*, v: Delavske gibanje v Sloveniji 1918–1941, str. 84.

¹¹⁴⁸ Fran Windischer, *Prilike v trgovini na debelo in drobno*, v: TT, št. 5, 1929.

¹¹⁴⁹ Ivan Mohorič, *Položaj trgovstva v Sloveniji l. 1926*, v: TT, št. 5, 1927.

¹¹⁵⁰ Nabavljalna zadruga uslužbencev državnih železnic je okoli 8.000 aktivnih in upokojenih železniških uslužbencev ter približno 33.000 družinskih članov oskrbovala z osnovnimi življenjski potrebščinami, obleko, obutvijo in kurivom. Prodajalne je imela v Ljubljani, Mariboru in na Jesenicah. Prim.: *Oris nekaterih važnejših kulturnih in gospodarskih ustanov in podjetij*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 636.

nakupovalo povprečno sto prebivalcev. V mestih in industrijskih središčih, npr. Ljubljani, Mariboru, Celju in Kranju pa se je trgovina v veliki meri že segmentirala in prilagodila novim razmeram.¹¹⁵¹ Zaradi tamkajšnje goste naseljenosti in višje kupne moči je bila tam tudi trgovinska mreža gostejša. Na podeželju in v pasivnejših predelih je bila kupna moč še vedno zelo nizka; kmečko prebivalstvo in delavstvo sta bila pogosto na robu ekstenčnega minimuma. Poleg nizke kupne moči je k manjšemu povpraševanju prispevala tudi tradicionalna nepotrošniška miselnost, po kateri je bilo potrebno kupljeno blago karseda izrabiti. Na podeželju, kjer je upadal pomen združnih trgovin, so se najbolj uveljavile trgovine z mešanim blagom, ki so zadovoljevale vsakodnevne življenjske, pa tudi osnovne gospodarske potrebe tamkajšnjega prebivalstva. Takšne trgovine so bile tudi v mestih, vendar zaradi specializiranosti že v manjšem številu. Specializirane trgovine so lahko ponujale pestrejšo izbiro izdelkov in različne cenovne razrede. Zaradi kakovostne spremembe trgovinske ponudbe in zaradi dostopnejših prometnih sredstev, ki so lajšale dostopnost mestnih trgovin, so zamirale branjarije in kramarije, na podeželju pa tudi krošnjarjenje in sejmi. V mestih se je postopoma večalo število blagovnic, kljub temu so v najštevilnejših majhnih trgovinah delali lastniki sami, le s pomočjo družinskih članov.¹¹⁵²

V tridesetih letih 20. stoletja so v notranji trgovini z 90 % prevladovali mali obrati, ustanovljeni brez kapitalskih rezerv. Po statistiki Zbornice TOI je bilo v letih 1932–1935 objavljenih 7.278 trgovinskih obratov, število obstoječih trgovinskih podjetij pa se je zmanjšalo za 4.122 podjetij. Po isti statistiki je bilo konec leta 1935 10.283 trgovinskih obratov in 3.644 trgovinsko-sodno protokoliranih podjetij s 1.989 pomočniki in 1.552 vajenci. Trgovstvo je bilo po obrtnem zakonu organizirano v 28 trgovskih združenjih, ki so praviloma obsegali področje političnega okraja. Trgovska združenja so bila včlanjena v Zvezo trgovskih združenj Dravske banovine.¹¹⁵³

Slovenska trgovina je bila relativno dobro razvita že ob prevratu, saj je takrat delovalo 8.864 trgovin. Med njimi so prevladovale trgovine z mešanim blagom, pa z lesom, deželnimi pridelki in življenjskimi potrebščinami, pa tudi trgovine s tehničnim blagom in industrijske prodajalne. Tip trgovine z mešanim blagom je bila najbolj razširjena oblika oskrbe prebivalstva z vsemi osnovnimi potrebščinami, ki jih je potrebovalo prebivalstvo tako na podeželju (kmetje) kot tudi v mestih (delavstvo). V teh trgovinah so prodajali špecerijsko in manufakturno blago, galanterijo, železnino, semena, posodo itd. Trgovci v teh trgovinah so se v kar največji meri želeli približati kupcem in zato nabavljali (in seveda tudi prodajali) blago, ki so ga potrošniki potrebovali v vsakdanjem življenju.¹¹⁵⁴

Število trgovinskih obratov je zelo hitro naraščalo vse do leta 1931, v obdobju od prevrata do leta 1931 se je njihovo število povečalo za več kot 66 %; večinoma je šlo za manjše in srednje velike obrate z malim številom zaposlenih. Po tem letu je, podobno kot pri obrtnih obratih, sledil upad, saj je bil položaj (in obstoj) trgovcev odvisen od zaledja, ki je predstavljalo kupno moč. In seveda, na gibanje števila trgovinskih in drugih obratov v Sloveniji je, kar je razvidno iz grafa, močno vplivala tudi velika gospodarska kriza.

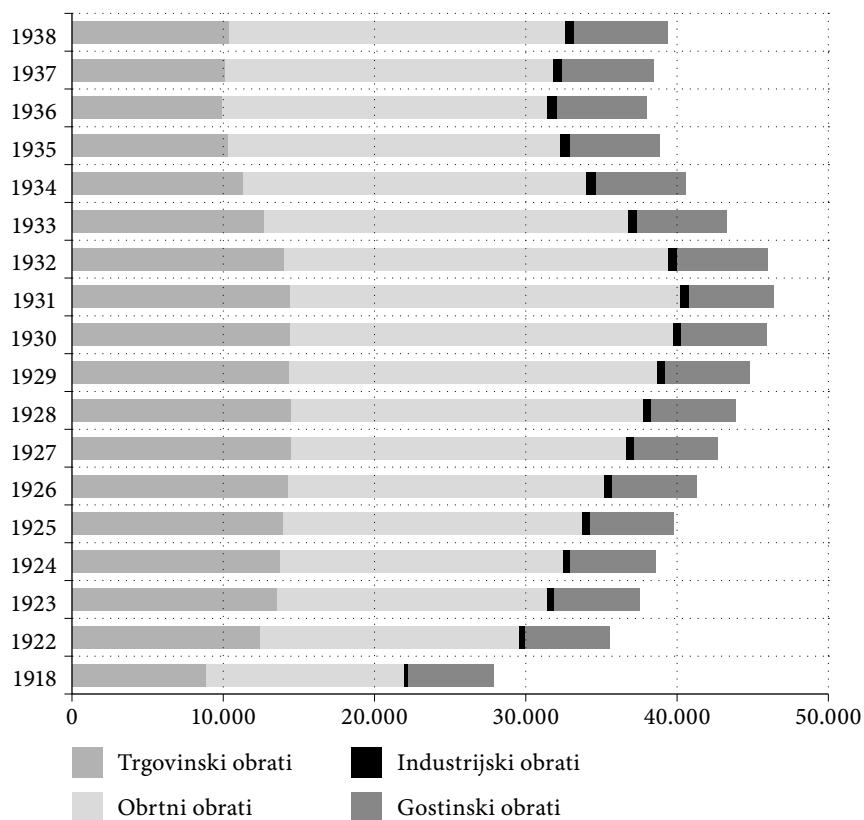
¹¹⁵¹ Ivan Pless, *Trgovina, obrt in industrija*, v: *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 56.

¹¹⁵² Žarko Lazarevič, *Blagovne znamke v ritmih časa*, v: *Cockta*, str. 20, 21.

¹¹⁵³ Ivan Pless, *Trgovina, obrt in industrija*, v: *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 55-56.

¹¹⁵⁴ Zupančič Pušavec, *Oblike organiziranja gospodarstva na Slovenskem*, str. 16.

Graf 31: Gibanje števila obratov na območju ljubljanske Zbornice TOI v letih 1918–1938¹¹⁵⁵



V interesu pripadnikov trgovskega stanu je bilo, da se omeji prekomerno naraščanje trgovinskih obratov. Jasno jim je namreč bilo, da je od zaslužka celotne trgovine del, ki pade na posameznega trgovca toliko manjši, koliko več je bilo trgovcev. In teh je bilo veliko, zlasti v mestih je na enega trgovca prišlo relativno malo potrošnikov. Tudi zato je bilo slišati glasove trgovcev, naj bo trgovinska dejavnost vezana le na usposobljenost, torej ustrezno izobrazbo in opravljeno vajeništvo.¹¹⁵⁶

SPECIALIZIRANOST TRGOVIN

Najbolj razširjen tip trgovine so v slovenskem prostoru predstavljale trgovine z mešanim blagom. Za tovrstno dejavnost, ki je sicer sodila med proste obrti, je bilo potrebno

¹¹⁵⁵ Prim.: AS_448 Zbornica TOI, f. 110/3, *Dopis*, 16. 11. 1938 ter Zupančič Pušavec, *Oblike organiziranja gospodarstva na Slovenskem*, str. 17.

¹¹⁵⁶ I. K., *Iz zgodovine gospodarskih zbornic*, v: TT, št. 3-4, 1930.



Regvatova trgovina z mešanim blagom na Pilštanju, pred drugo svetovno vojno (MnZC).

– kot tudi za trgovanje s špecerijskim, kolonialnim in materialnim blagom – dokazati učno oz. triletno pomočniško dobo. Proste obrti so se prijavljale pri obrtni oblasti prve stopnje, t.j. pri okrajnem načelstvu, le-to pa je prijavitelju izstavilo obrtni list in ga prijavilo davčni oblasti in pristojnemu gremiju trgovcev, katerega član je moral biti vsak trgovec.¹¹⁵⁷ Trgovci z mešanim blagom so prodajali kavo, sladkor, čaj, dišave, mineralno olje, materialno blago in barvila ter tiste vrste blaga, ki so bile vezane na koncesijo.¹¹⁵⁸ V teh trgovinah so poleg omenjenih artiklov lahko prodajali tudi alkoholne pijače v steklenicah, zaprtih po trgovinskem običaju: vina (domača in uvožena), liker, brandy, konjak, rum, slivovko, brinjevec, tropinovec, droženko, višnjevce, borovničevce, žganje, pivo (Laško in Union).¹¹⁵⁹

Če primerjamo podatke po posameznih gremialnih okoliših, ugotovimo, da število trgovin ni bilo premo sorazmerno s številom prebivalstva v dotičnih okrajih. Absolutno je bilo največ trgovin v mestu Ljubljana (1.406), zatem okrajih Celje okolica (817) in Ljubljana okolica (777), sledita Maribor mesto (503) in Maribor okolica (430), na zadnjem mestu je bilo Celje mesto (247).¹¹⁶⁰ Po številu prebivalstva pa so bili najštevilnejši okoliški okraji: ljubljanski, mariborski in celjski okraj, sledijo mestni okraji Ljubljana, Maribor in Celje.¹¹⁶¹ Upošteva številu prebivalstva po omenjenih okrajih je bila gostota trgovin v

¹¹⁵⁷ Josip Pretnar, *Pridobitev in izvrševanje obrtne pravice*, v: *Trgovsko-obrtno-industrijski letnik*, str. 54-55.

¹¹⁵⁸ Dr. Nemo [Hugo Uhlir], *Trgovsko-gospodarski leksikon*; 2. del, str. 13-14.

¹¹⁵⁹ Več o tem glej: Marija Počivavšek, *Špecerija, liker, malinov sok, žganje: en gros & en detail*, v: *Zgodovina za vse*, št. 2, 2008, str. 154-176.

¹¹⁶⁰ Ivan Mohorič, *Položaj trgovstva v Sloveniji l. 1926*, v: *TT*, št. 5, 1927.

¹¹⁶¹ Število prebivalcev po okrajih: Ljubljana mesto 56.464 prebivalcev, Ljubljana okolica 67.398, Maribor mesto 30.739, Maribor okolica 60.416, Celje mesto 7.754 in Celje okolica 59.510 prebivalcev. Prim.: Ivan

mestih sledeča: v Ljubljani je prišla ena trgovina na 40 prebivalcev, v Mariboru na 61 in v Celju na 31 prebivalcev; v okoliških okrajih pa v Ljubljani okolica ena trgovina na 87 prebivalcev, v Mariboru okolica na 140 in v okraju Celje okolica na 73 prebivalcev. Če vzamemo pod drobnogled še trgovine z mešanim blagom, jih je bilo absolutno največ v okoliških okrajih: celjskem, ljubljanskem in mariborskem. Procentualno pa je ta tip trgovin znotraj vseh trgovin zavzemal najvišji delež v okrajih Maribor okolica in Celje okolica (po 27 %) ter Ljubljana okolica (25 %). Sledijo mesta Maribor (19 %), Celje (13 %) in Ljubljana (11 %).

Osvetlimo sedaj nekaj tipičnih trgovinskih strok, prisotnih v obdobju med svetovnima vojnoma: najprej nekaj starejših (manufakturne, konfekcijske in modne trgovine), zatem novejše, ki so nastale kot odraz časa (trgovine z obutvijo, trgovine s športnimi artikli, prodaja fotomateriala v drogerijah, trgovine s tehničnim blagom, trgovine z avtomobili) ter na koncu še nekaj najbolj razširjenih po večjih in manjših krajih Slovenije (trgovina z deželnimi pridelki, lesna trgovina).

Manufakturne in modne trgovine

Prav v vseh večjih in manjših mestih so bile prisotne trgovine z manufakturnim in modnim blagom; sredi 19. stoletja se je tovarniško izdelano blago uveljavilo celo v praznični kmečki obleki. Oblačilni videz se je med svetovnima vojnoma bistveno spremenil; do izraza so prišle mehkejše in udobnejše oblike.¹¹⁶² To je bil čas, ko so šivilje in krojači še vedno imeli dovolj dela, istočasno pa je bila v prodoru že konfekcija. Prebivalci tako mest kot vasi so za izdelavo oblek kupovali pretežno metrsko blago; le-tega so imele v bogatih asortimentih na voljo tako mestne, s tekstilom specializirane trgovine, v manjšem obsegu pa tudi podeželske trgovine z mešanim blagom, ki so sicer prodajale vse najnujnejše vsakodnevne potrebščine, od špecerije do železnine, od usnja do nagrobnih križev.¹¹⁶³ Tako je bila na eni strani velika izbira raznovrstna manufakturnega blaga, v veliki meri uvoženega, ki ni v ničemer zaostajalo za tistim v drugih evropskih državah, pa tudi domačega cenejšega blaga, na drugi strani pa so posamezne trgovine pri prodaji konfekcijskega blaga uveljavljale sodobne pristope (kataloška prodaja, različne oblike reklame). Tovarniška konfekcija je pomenila cenovno konkurenco obrtniškim (šiviljskim in krojaškim) izdelkom. Na obleko kot nujno življenjsko sredstvo, pa tudi kot potrošno blago, so vplivale gmotne možnosti, število družinskih članov, pa tudi osebni odnos do oblačil oz. do tega, kaj in koliko obleke je nujno potrebno. Delavske družine v mestih so poskušale vzdrževati oblačilno raven, pri kateri so imeli poleg boljše obleke še npr. dve vsakodnevni obleki, pri čemer je bila delavska praznična obleka primerljiva npr. z vsakdanjo meščansko obleko. Nižji sloji prebivalstva (delavci, kmečko prebivalstvo iz mestnega zaledja) so si lahko novo obleko privoščili le ob velikih praznikih – veliki noči (letno obleko) in božiču (zimsko obleko) – in jo kot »boljšo« nosili nekaj let. Ko je odslužila, so jo predelali, npr. v otroška oblačila.¹¹⁶⁴

Mohorič, *Položaj trgovstva v Sloveniji l. 1926*, v: TT, št. 5, 1927.

¹¹⁶² Andrej Studen, *Modernizacija načina življenja*, v: SNZ 1848–1992, 1. knjiga, str. 115, 504–506.

¹¹⁶³ Domovina, št. 12, 17. 10. 1891.

¹¹⁶⁴ Žagar, *Oblačilna kultura delavcev v Ljubljani med prvo in drugo svetovno vojno*, str. 45–46.

Ljubljanske trgovine so bile založene z veliko izbiro domačih bombažnih tkanin, še več pa je bilo na voljo uvoženih.¹¹⁶⁵ Slovenska tekstilna industrija je bila po prvi svetovni vojni šele na začetku svojega razvoja, saj je v okviru avstro-ogrske monarhije Slovenija predstavljala bolj tržišče za močno češko in avstrijsko tekstilno industrijo. Pojem »uvoženo blago« je imel pogosto statusni pomen in temu ustrezno ceno. V Ljubljani so premožnejši kupovali pri Mayerju, Souvanu, Krisperju ali Skabernetu. Revnejši so raje obiskovali trgovine na Cesti sv. Petra, na Vodnikovem trgu ali pa Olupovo trgovino na Starem trgu. Kupovali so tudi na razprodajah, oblačila pa je bilo mogoče kupiti tudi na kredit, če so trgovci zaupali strankam in so se tako dogovorili.¹¹⁶⁶

Tudi celjske manufakturne trgovine so svojim kupcem nudile kvalitetne vrste blaga, ki je bilo večinoma uvoženo iz Češkoslovaške, Avstrije, Nemčije, Velike Britanije in Poljske. Poleg metražnega blaga so v teh trgovinah prodajali tudi perilo, rute, nogavice ipd. Nekateri trgovci s tekstilom so imeli lastne delavnice: Karol Pajk je npr. izdeloval perilo, Drago Cerlini kravate, Franc Dobovičnik bombažne odeje, Friderik Chiba klobuke. V Celju prav gotovo zasluži največjo pozornost veletrgovina Rudolfa Stermeckega, ki je s pomočjo dobre reklame zaslovela po celi državi, zlasti je postala znana s svojo razpošiljalno trgovino.

Trgovine z obutvijo

Tudi pri obutvi je bilo med svetovnima vojnama opaziti podoben trend kot pri oblačilih: začel se je nezadržan vdor tovarniško izdelane obutve, ki je pomenila veliko konkurenco čevljarjem in prodajalcem usnja, zato so bila razumljiva velika nasprotovanja, zlasti obrtnikov, proti največjim proizvajalcem obutve, med katere je poleg Peka in Humanika nedvomno sodila Bata.

Bata, jugoslovanska tovarna obutve iz Borovega pri Vukovarju, je imela svoje prodajalne v več slovenskih mestih: Ljubljani, Mariboru, Celju, Bledu, Kranju, Trbovljah, Šoštanju, Murski Soboti, Laškem, Slovenskih Konjicah, Slovenj Gradcu in Dolnji Lendavi. Tovarna je imela sicer prodajalne po celi Jugoslaviji, pa še preko 2.500 filial na Češkem in 500 v drugih državah.¹¹⁶⁷



Trgovina s čevlji Humanik je bila prisotna v vseh treh največjih slovenskih mestih (Adresar, 1932).

¹¹⁶⁵ Pronicljivo je Braudelovo razmišljanje o zemljepisni tkanin – obstaja namreč dokajšnja zgoščenost izdelovalnih območij: »Evropi primanjkuje volne, bombaža in svile; Kitajski bombaža; Indiji in islamu nežnejše volne; črna Afrika kupuje tuje blago na nabrežjih Atlantika ali Indijskega oceana, in sicer v zlatu ali v sužnjih. Tako tedaj revna ljudstva izravnavajo svoje razkošne nakupe!« Braudel, *Strukture vsakdanjega življenja*, 2. del, str. 83.

¹¹⁶⁶ Žagar, *Oblačilna kultura delavcev v Ljubljani med prvo in drugo svetovno vojno*, str. 54.

¹¹⁶⁷ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/1, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

Češki industrialec Tomáš Baťa (1876–1932) je začel s tovarniško izdelavo čevljev že konec 19. stoletja, da bi se v začetku 20. stoletja začel širiti v Nemčijo, Balkan in Srednji vzhod. V Evropi je bilo podjetje znano tako zaradi obsega proizvodnje kot zaradi kvalitetne in poceni obutve, pa tudi zaradi socialnih ukrepov za svoje delavce. Ko je Jugoslavija zaradi gospodarske krize morala omejiti uvoz industrijskih izdelkov, da bi zaščitila domačo proizvodnjo, je podjetje Bata odprlo svoje podjetje v Jugoslaviji in v Borovem zgradilo tovarno. Poleg posledičnega padca cen čevljarskim izdelkom in ostre konkurence zaradi organizirane detajlne prodaje v vseh večjih krajih Slovenije je ta industrija povzročila propad prej cvetoče čevljarske obrti.¹¹⁶⁸ Moderno podjetje v Borovu – imelo je celo svoj aerodrom z modernim hangarjem – je lahko s svojimi kapacitetami zadostilo vsem potrebam jugoslovanskega trga po obutvi: letno so izdelali do 5.200.000 parov obutve: iz usnja, platna in gume, izdelovali pa so tudi razne usnjene in gumijaste predmete (motorne in kolesne pnevmatike, igrače in gumijasto galanterijsko blago). Podjetje je skrbelo za celostno ponudbo obutvene proizvodnje: imelo je tudi obrate za izdelovanje kreme za čevlje, kopit, lepenke itd. Surovine za obutev (usnje, tekstilije in kemikalije) je kupovalo deloma v Jugoslaviji, deloma uvažalo iz Češkoslovaške, Nemčije in ZDA, gumo pa iz Holandije, Indije in Amerike. Vukovarsko podjetje je svoje izdelke izvažalo v sosednje države in na Orient.¹¹⁶⁹ Višina obratnega kapitala za jugoslovansko Bato je leta 1933 znašala 5 milijonov din, leta 1935 pa že 40 milijonov din.¹¹⁷⁰ Zaradi želje po nižjih cenah obutve je Bata organizirala lastne prodajalne, ne samo po Jugoslaviji, tudi po drugih državah. V Jugoslaviji je imela Bata 520 prodajaln (z več kot 1.000 zaposlenimi), od teh 50 v Dravski banovini. Prodajalne so največkrat imele tudi lastne popravljavnice, kjer so po izjemno nizkih cenah popravljali vse vrste gumijaste in usnjene obutve.¹¹⁷¹ Proti češki tovarni Bata so se nasprotovanja začela že v dvajsetih letih, v tridesetih letih pa so se stopnjevala. V Bati so namreč videli konkurenco tako domači industrialci kot tudi obrtniki in trgovci.¹¹⁷² Da je Bata pomenila močno konkurenco čevljarski obrti, pa tudi industriji, pričajo praktično vsakoletne razprave na rednih zasedanjih banskega sveta. Leta 1932 so se svetniki tako pritoževali, da je zaradi konkurence Bate kar nekaj tovarn zaprlo svoja vrata ali pa so bile že nekaj mesecev brez naročil, saj naj bi v zadnjem času v državi nastalo okrog 100 prodajaln in popravljalnic Bate (slednje so ustanavljali že od leta 1929), »ki močno in umazano konkurira naši obrti«. Začasna pocenitev, so dejali, nas bo drago stala, ko bo naša obrt in industrija popolnoma uničena in bo tujec diktiral cene na našem trgu.¹¹⁷³ Leta 1933 so se na zasedanju banskega sveta ponovno pritoževali nad močno konkurenco čevljarske industrije. Da bi zaščitili domačo industrijo, so protestirali proti odprtju Batine tovarne v Jugoslaviji. Koncesija za tovarno v Borovem se je namreč glasila na proizvodnjo gumijaste obutve, a Bata je v drugi svoji tovarni, v bistvu razširjeni delavnici, že takrat

¹¹⁶⁸ Janko Traven, *Dvajset let razvoja*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 383.

¹¹⁶⁹ *Razno*, v: Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 654.

¹¹⁷⁰ AS_448 Zbornica TOI, f. 310/1, *Vprašalna pola za popis trgovine*.

¹¹⁷¹ *Razno*, v: Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 654.

¹¹⁷² Mitja Sunčič, *Podjetništvo na področju usnjarske industrije v medvojnem obdobju*, v: Usnarstvo na Slovenskem, str. 114.

¹¹⁷³ AS_77 Banski svet Dravske banovine, št. 77, f. 2, *Stenografski zapisnik II. zasedanja*, januar 1932.

dnevno izdelala 10.000 parov čevljev dnevno – tako gumijastih kot tudi usnjenih.¹¹⁷⁴ Sredi tridesetih let je Bata v novi tovarni v Borovu dnevno izdelala od 20.000 do 25.000 parov čevljev, kar je letno zneslo do 6.000.000 parov. S to količino je bila pokrita več kot polovica celotne potrošnje čevljev v Jugoslaviji. Če bi Bata uvedla še drugi turnus, so se bali, bi zadostila pokritju celotnega jugoslovanskega konzuma. Podobno se je namreč že zgodilo na Češkem, kjer je Bata pokrila praktično 90 % celotne produkcije čevljev. Ta problem je bil v Jugoslaviji še toliko bolj pereč, ker država še ni imela niti bolniškega niti invalidskega zavarovanja, seveda pa tudi zavarovanja za primer brezposelnosti ne.¹¹⁷⁵

Drogerije

Med specifično trgovinsko stroko novejšega značaja lahko uvrstimo drogerije. V njih namreč niso prodajali le parfumov in higienskih potrebščin, temveč tudi fotografski material. Fotografske plošče, filme, kamere, kemikalije, papir in druge fotografske potrebščine so namreč prodajali v drogerijah in parfumerijah kot del njihove ponudbe. V tridesetih letih, ko se je razširilo amatersko fotografiranje, so začeli nekateri trgovci negative oz. fotografije tudi razvijati, kopirati in povečevati.¹¹⁷⁶ Trgovina z (uvoženimi) fotografskimi potrebščinami je bila razmeroma mlada stroka, razvijati se je začela, ko so namesto prejšnjega mokrega fotografskega postopka uvedli suhe plošče, saj je s tem fotografija postala bolj dostopna tudi nefotografom. Kot samostojna stroka je bila trgovina s fotografskimi potrebščinami še malo razširjena, čeprav je spadala med svobodne obrti, za katere ni bilo treba sposobnostnega spričevala, je pa prodajanje tovrstnih artiklov zahtevalo določena znanja iz kemije, optike in mehanike.¹¹⁷⁷

Izmed drogerij, v katerih je bilo mogoče kupiti tudi fotografske pripomočke, omenimo nekaj mariborskih. Prva je bila mariborska drogerija Maksa Kanca na Gosposki ulici. Kanc je bil sicer pokrajinski fotograf, ki je svojo ponudbo pogosto reklamiral v mariborskem časopisu. Leta 1940 je Mariborčanom ponudil avtomat, kjer so lahko kupili filme celo ob nedeljah, ko je bila drogerija zaprta. Drug trgovec s podobno ponudbo je bil Ivan Thür, ki je drogerijo, parfumerijo in trgovino s fotografskimi potrebščinami prav tako odprl na Gosposki, a že leta 1912. Takrat je prodajal suhe fotografske plošče raznih proizvajalcev (Agfa, Lumier, Imperial, Pereto), fotografske kamere, Kodakove filme v zvitku, fotografske papirje in kemikalije. Izdelane fotografije je strankam vračal v ličnih vrečicah, ki so imele na eni strani prostor za filme, na drugi pa za fotografije. Na Gosposki ulici pa je bil še en drogerist s fotografskim materialom, Ivan Pečar. Zelo veliko je oglaševal, zlasti ob božiču in novem letu, ko je fotografske kamere ponujal kot odlično darilo.

Prodaja fotografskih potrebščin v drogerijah je torej sodila v trgovinsko stroko. Poklicne fotografe pa je motilo dejstvo, da so v drogerijah fotografije tudi razvijali, kopirali in povečevali. Da bi bila zadeva videti legalna, so si nekateri drogeristi pridobili obrtni list za pokrajinsko fotografijo. Zato so se mariborski poklicni fotografi leta 1934 pritožili pri magistratu, češ da jim drogeristi odvzemajo delo. Po njihovem mnenju bi naj drogeristi le

¹¹⁷⁴ AS_77 Banski svet Dravske banovine, št. 77, f. 4, *Stenografski zapisnik III. zasedanja*, februar 1933.

¹¹⁷⁵ AS_77 Banski svet Dravske banovine, št. 77, f. 10, *Stenografski zapisnik VII. zasedanja*, februar 1936.

¹¹⁷⁶ Ferlež, *Fotografiranje v Mariboru 1918–1941*, str. 76.

¹¹⁷⁷ Dr. Nemo [Hugo Uhlir], *Trgovsko-gospodarski leksikon*; 1. del, str. 405.



Za celjsko drogerijo Sanitas sta poleg Hinka Smrekarja ustvarjala tudi umetnika Ivan Vavpotič in Miha Maleš (Marija Reič).

prevzemali filme, v izdelavo pa bi jih morali predajati poklicnim fotografom. Trenja med poklicnimi fotografi in trgovci so bila po svoje razumljiva, saj je fotografija obojim prinašala zaslužek; pritožbe in prijave so bile tako le boj za čim večji delež fotografskega kolača.¹¹⁷⁸

Lekarne

Trgovinsko dejavnost so lahko poleg priprave in prodaje zdravil opravljale tudi lekarne: prosto so lahko prodajale določene farmacevtske izdelke, dietetična, kozmetična in higienska sredstva (kreme, zobne paste, ustne vode itd.), obveze, mineralne vode, s posebnim dovoljenjem tudi vina. Zlasti s prodajo tovarniško izdelanih zdravil so lekarnarji postali tudi trgovci, s tem pa je tudi med lekarnarji nastala konkurenca, še bolj pa med trgovci in lekarnarji.¹¹⁷⁹

Trgovine s športnimi artikli

Kot nova stroka se med svetovnjima vojnama pojavijo trgovine s športnimi artikli. Ena izmed takih je bila trgovina s športnimi potrebščinami Kolb & Predalič iz Ljubljane. Podjetje sta leta 1932 ustanovila Albin Kolb, lastnik športne delavnice v Vižmarjih in

¹¹⁷⁸ Ferlež, *Fotografiranje v Mariboru 1918–1941*, str. 76–80.

¹¹⁷⁹ Dr. Nemo [Hugo Uhliř], *Trgovsko-gospodarski leksikon*; 2. del, str. 13–14.

Stane Predalič, trgovec v Ljubljani. Matično podjetje je predstavljala športna delavnica v Vižmarjih, ki je izdelovala vsakovrstne športne in telovadne potrebščine. V Ljubljani je imelo podjetje specializirano trgovino s športnimi predmeti in potrebščinami, večinoma lastne proizvodnje. Kvalitetni izdelki so podjetju pridobili stalen, širok krog odjemalcev po celi državi. Podjetje je bilo tudi stalni dobavitelj zimsko-športnih potrebščin za jugoslovansko vojsko.¹¹⁸⁰

Trgovine s tehničnimi predmeti

Še bolj tipičen odraz časa so bile trgovine s tehničnimi artikli; pred drugo svetovno vojno je bilo v Sloveniji npr. že okrog 20.000 radijskih aparatov, z njimi pa je trgovalo več kot 70 trgovcev.

Vodilna in največja tovrstna trgovina je bilo podjetje Radio na Miklošičevi ulici v Ljubljani; v celoti je bilo v slovenski lasti, prodajalo pa je kvalitetne aparate Radione, izdelek dunajske tovarne Ing. Nikolaus Eltz, pa tudi drugih znamk, npr. Telefunken, Orion itd. Trgovina Radio je posebej poudarjala, da radijske aparate prodaja skozi celo leto. Dobra reklama za podjetje je bila, da so lahko preko mikrofonom in ozvočenja neposredno prenašali velike prireditve, celo tam, kjer ni bilo na razpolago električnega toka. Firma Radio se je poleg omenjenega ukvarjala tudi z zvočnim kinom (imela je zastopstvo za podjetje Zeiss Ikon); s svojim znanjem je zvočno opremila najpomembnejša slovenska kina: Union v Ljubljani, Krekov dom na Jesenicah, Metropol v Celju, Grajski kino v Murski Soboti itd.¹¹⁸¹

Leta 1919 je Ivan Legat v Mariboru ustanovil prvo specialno popravljalnico pisalnih strojev in trgovino z njimi. Kot prvi v Sloveniji je namreč dobil obrtni list za to, do tedaj malo razširjeno stroko. Podjetje se je hitro širilo, k čemur je pripomogel njegov sin Edvard, ki se je kalil v tujih podjetjih in leta 1920 vstopil v podjetje kot velik specialist. Dobil je zastopstvo za knjigovodske avtomate Continental ter stroje tovarne Wanderer-Werke v Schönau-Chemnitzu, ki je slovela po najboljših pisalnih in seštevalnih strojih. Bil je tudi zastopnik za računske stroje Hamann, edine, s katerimi je bilo mogoče tudi okrajšano množiti. Legatovo podjetje je z omenjenimi stroji opremilo skoraj vse večje firme v Sloveniji. Leta 1930 je Legat odprl podružnico v Ljubljani, nekaj časa jo je imel tudi v Zagrebu.¹¹⁸²

Med starejšimi artikli tehnične stroke omenimo še šivalne stroje, katerih pohod se je začel v drugi polovici 19. stoletja; sinonim zanje je bil ameriški stroj Singer. Njihova kvalitetna izdelava je poleg relativno nizke cene omogočala, da so postali dostopni širšim slojem. Firma Singer je imela po svetu množico podružnic in trgovin, kjer je bilo poleg strojev moč kupiti tudi rezervne dele ali pa dobiti brezplačen pouk oz. se udeležiti šivalnega tečaja. V Sloveniji so bile Singerjeve podružnice in trgovine v Ljubljani, Kranju, Jesenicah, Celju, Mariboru, Slovenski Bistrici, Murski Soboti, Novem mestu in Brežicah.¹¹⁸³

¹¹⁸⁰ Razno, v: Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 655.

¹¹⁸¹ Oris nekaterih važnejših kulturnih in gospodarskih ustanov in podjetij, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 571.

¹¹⁸² Razno, v: Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 655–656.

¹¹⁸³ Oris nekaterih važnejših kulturnih in gospodarskih ustanov in podjetij, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 695.

Trgovine s kolesi in motornimi vozili

Poglejmo še avtomobilsko stroko. Pred prvo svetovno vojno je bilo morebitnih kupcev, ki bi si lahko omislili avtomobil, še izjemno malo, prav tako malo je bilo tudi trgovcev z njimi. Nekaj več je bilo prodajaln s kolesi, zlasti v Ljubljani in Mariboru. To je razumljivo, še zlasti, če upoštevamo dejstvo, da je v začetku stoletja stalo gorivo in vzdrževanje avtomobila izjemno veliko: ti stroški so bili pri avtomobilu srednjega razreda nekje v višini cene manjšega avtomobila, medtem ko so pri luksuznem avtomobilu znesli kar polovico nakupne vrednosti tega avtomobila. Tako ne preseneča, da je bilo leta 1910 v Ljubljani 14 avtomobilov (in 33 motornih koles), v Mariboru štirje (in 12 motornih koles) ter v Celju trije (in 13 motornih koles).¹¹⁸⁴

Leta 1929 je znašala skupna svetovna proizvodnja avtomobilov 6.206.800 kosov, leta 1930 4.090.169, leta 1932 pa le še 1.968.059 avtomobilov.¹¹⁸⁵ Večino avtomobilov so izdelali v ZDA (69 %), sledijo Velika Britanija (13 %), Francija (9 %), zatem Kanada (3 %), Nemčija (2,5 %); med manjšimi izdelovalci avtomobilov so bile še Italija, Rusija in Češkoslovaška. Nemčija je bila leta 1936 že druga največja evropska proizvajalka avtomobilov (za Veliko Britanijo).¹¹⁸⁶

Sredi tridesetih let je bilo v Sloveniji 10 zastopstev za različne avtomobilске znamke: 6 v Ljubljani (Ford, Adler, Fiat), 3 v Mariboru (Ford, Opel, Indian Motorcycle Comp.) in ena v Rogaški Slatini.¹¹⁸⁷



Prodaja bencina na Miklošičevi ulici v Ljubljani, 1930 (ZAL).

¹¹⁸⁴ Brovinsky, *Kako so konjske moči izpodrivale konje*, str. 92, 182.

¹¹⁸⁵ *Svetovna proizvodnja avtomobilov*, v: TT, št. 8-9, 1931.

¹¹⁸⁶ *Produkcija avtomobilov 1929–1936*, v: TT, št. 8-9, 1937.

¹¹⁸⁷ *Industrija in obrti v Dravski banovini*, str. 2.

Trgovine z deželnimi pridelki

Pri trgovini z deželnimi pridelki je šlo za trgovanje z vsemi kmetijskimi (poljedelskimi, živinorejskimi, sadjarskimi) in gozdarskimi (les) produkti. V sadni trgovini so najpomembnejše mesto zavzemale slive, zatem jabolka, hruške in orehi.¹¹⁸⁸

Trgovina z deželnimi pridelki na drobno je sodila med svobodne obrti, medtem ko je bila trgovina z deželnimi pridelki na debelo po uredbi deželne vlade iz leta 1919 vezana na koncesijo. Zaradi razjasnitve, kaj vse spada med deželne pridelke, je ministrstvo trgovine in industrije te predmete definiralo takole: to so poljedelski, vrtnarski, sadjarski in gozdarski pridelki ter živinorejski proizvodi, ki gredo v promet brez posebne predelave. Natančneje:

- poljski pridelki: semena, žita (pšenica, rž, ječmen, koruza, ajda, oves, proso), mlinski izdelki (moka, ješprenj, kaša, zdrob, otrobi),
- sočivje (fižol, grah, leča), krompir, repa, zelje, korenje, čebula, česen, seno, slama, predivo, konoplja, lan;
- hmelj;
- suhe kože, jajca, maslo;
- sadni pridelki (jabolka, orehi) suhe slive in drugo suho sadje; izvzeta je bila trgovina s sadjem na debelo, ki so jo proglasili za prosto obrt;
- gozdni pridelki (suhe gobe, kostanj, želod, ježice, brinje, drva).

Razmejitev pojmov »na drobno« in »na debelo« je bila pri tej vrsti trgovine še posebej težka; ena od možnosti je bil način, na kateri je trgovec deželne pridelke prodajal: če jih je neposredno konzumentom, so to smatrali kot trgovino na drobno, če pa izključno ali deloma tudi trgovcem, pa so ga smatrali za grosista.¹¹⁸⁹

Lesna trgovina

Jugoslavija je bila v obdobju med svetovnima vojnoma bogata z gozdovi, saj so le-ti predstavljali 30 % celotne površine. Tudi slovenski prostor je bil bogat z naravnimi bogastvi, zlasti z lesom: na Štajerskem in Koroškem (smreka), Dolenjskem (smreka, hrast), Gorenjskem (smreka) in Notranjskem (hoja/jelka, bukev); delež slovenskih gozdov je znašal 9 % vseh gozdov v državi. Posledično sta bila gozdarstvo in lesna (izvozna) trgovina pomemben gospodarski dejavnik.¹¹⁹⁰ Pred prvo svetovno vojno je bila lesna trgovina orientirana predvsem proti jugu (Egipt, Grčija, Orient) in zahodu (Italija). Italija je npr. uporabljala naš bukov les za izdelavo zabojev za južno sadje, kvalitetnejšega pa za pohištvo. Smrekov les iz Štajerske je po železnici, pa tudi po rekah (splavarstvo) potoval večinoma na Hrvaško in še dlje proti jugu.¹¹⁹¹ Trgovina z lesom je spadala med prosto trgovino, zato se je število trgovcev v tej stroki močno povečalo; ker bilo med njimi precej prekupčevalcev, so bili pogosti nastopi trgovskih krogov usmerjeni proti sušmarjenju. Z začetkom gospodarske krize pa so se tudi v lesni trgovini pokazale posledice neorganiziranega nastopa v preteklih letih, pa tudi konkurence drugih držav (ruski dumping) na tem področju.¹¹⁹²

¹¹⁸⁸ Več o sadni trgovini: Z. T., *Naša sadna trgovina*, v: TT, št. 10, 1933.

¹¹⁸⁹ NGV, št. 15, 1920.

¹¹⁹⁰ I. Kaiser, *Naše gozdarstvo, lesna trgovina in industrija*, v: TT, št. 9, 1934.

¹¹⁹¹ Albin Ravnikar, *Nekoliko o lesni produkciji*, v: TT, št. 5, 1924.

¹¹⁹² I. Kaiser, *Naša lesna trgovina*, v: TT, št. 11 in 12, 1930.

Po količini izvoza lesa je bila Jugoslavija med pomembnejšimi izvoznici. Leta 1938 je močno izstopala Kanada (preko 10 milijonov m³), sledili sta Rusija in Finska, precej za njimi pa so bile Švedska, Poljska, ZDA, Češkoslovaška, Romunija, Jugoslavija je bila z 1.479.333 m³ lesa na devetem mestu.¹¹⁹³ V izvozu lesa so največji delež predstavljali stavnbi les, železniški pragovi, drva, oglje in lesni izdelki.¹¹⁹⁴

Špedicijska, carinska in skladiščna podjetja

Sodobnega trgovanja, zlasti mednarodnega, si med svetovnimi vojnami ne moremo predstavljati brez trgovskih servisnih storitev – špedicije, carine in skladišč.

Špedicijska podjetja so predstavljala vmesni člen med producenti in trgovci, njihova naloga je bila redna odprema blaga in dostava le-tega naslovníku, pa tudi pretovarjanje in carinjenje. Špediter je torej poklicno razpošiljal tuje blago z različnimi prometnimi sredstvi in sklepal v ta namen pogodbe v svojem imenu, a za tuj račun. V nadaljevanju sledi predstavitev nekaterih tovrstnih podjetij.

Trgovinsko-industrijska delniška družba Merkur je izvajala gospodarsko dejavnost javnih skladišč, špedicije, nakupa ladjevja, ustanavljanja industrijskih podjetij, pospeševanja in podpiranja inovatorstva, poslovnega in finančnega posredovanja in financiranja podjetij, pa tudi založništva ter tiskarstva; iniciator družbe je bil ljubljanski veletrgovec Andrej Šarabon.¹¹⁹⁵

Josip Turk je ustanovil eno prvih špedicij pri nas, in sicer že 1895. leta. Prevezal je prevažanje vsakovrstnega uvoznega, prevoznega in izvoznega blaga, kuriva, strojev, živil, razne selitve itd. V Ljubljani in izven nje je prevažal s konjsko vprego (na razpolago je imel 20 voz) in s štirimi modernimi tovornimi avtomobili. Kot carinski posrednik je izvrševal carinjenje uvoznih in izvoznih pošiljk; oddelek za carinjenje je imel v lastnem posloju na Vilharjevi cesti (nasproti nove carinarnice), prevoznništvo pa se je nahajalo na Masarykovi cesti (nasproti tovrstnega kolodvora).¹¹⁹⁶

Mednarodno špedicijsko podjetje R. Ranzinger je bilo ustanovljeno 1876. leta v Ljubljani. Bilo je v poslovnih zvezah z državami na vseh kontinentih, saj je šel velik del slovenskega izvoza v svet z njegovim posredovanjem. V Ljubljani je imelo podjetje velika skladišča zraven glavnega kolodvora, lasten oddelek za carinjenje ter lastne vagona za prevažanje pohištva. Podjetje je pred drugo svetovno vojno zaposlovalo več kot 20 uradnikov in večje število delavcev.

Podjetje Slovenia-Transport, železniško-carinsko špedicijsko in transportno podjetje, je bilo ustanovljeno leta 1925. Sedež je imelo na Miklošičevi ulici, ekspoziture pa na Jesenicah, v Mariboru, Rakeku in Sušaku, zastopstva in korespondente pa v vseh industrijskih in trgovinskih centrih Jugoslavije in tudi v tujini. Poleg splošnih špedicijskih poslov in mednarodnih transportov je bilo podjetje specializirano za transporte strojev, selitev s pohištvenimi vozovi ipd.¹¹⁹⁷

¹¹⁹³ *Svetovni trg lesa*, v: TT, št. 3-4, 1939.

¹¹⁹⁴ I. Kaiser, *Naše gozdarstvo, lesna trgovina in industrija*, v: TT, št. 9, 1934.

¹¹⁹⁵ Prim.: France Kresal, *Slovensko podjetništvo v industriji*, v: PNZ, št. 1, 1994, str.71.

¹¹⁹⁶ *Razno*, v: Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 659.

¹¹⁹⁷ *Oris nekaterih važnejših kulturnih in gospodarskih ustanov in podjetij*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 638-639.

Zaradi velikega števila carinskih predpisov je bilo posameznikom in tudi trgovskim firmam težko slediti le-tem. Logična posledica je bila, da so se za izvrševanje carinskih in drugih mednarodnih posredniških povezav ustanavljala specializirana podjetja. Nekatera so se ukvarjala le s carinskimi posli, druga pa so carinsko dejavnost kombinirala s posredovalno, torej so delovala kot carinsko-posredniška podjetja (špediterska). Takšen je bil npr. carinsko-posredovalni biro Grom, ki ga je ustanovil upokojeni carinski inšpektor in posrednik Ante Grom. Biro je med drugim od leta 1922 zastopal Mednarodno družbo spalnih vozov, ki je preko Simplon Orient Expressa in drugih mednarodnih brzdovlakov odpremljala ekspresne pošiljke.¹¹⁹⁸

S špedicijo in carino je bil povezan sistem javnih skladišč. Njihov namen je bil pospeševanje trgovskega blagovnega prometa: sprejemala in hranila so trgovsko blago, izdajala, odpremljala in dostavljala so ga kupcem. Možnost shranjevanja večjih količin blaga v primernih skladiščih je bilo pomembno tako za trgovce kot industrialce; iz javnega skladišča so imeli možnost hitreje in cenejše dobave blaga, pa tudi njegovega ogleda. Ljubljanska Javna skladišča so sodila v koncern Jadransko-Podunavske banke v Beogradu, koncesijo pa je podjetju podelilo ministrstvo trgovine 1926. leta. Podjetje je imelo velike prostore (7.454 m² zaprtih ter 1.155 m² pokritih površin) na Tyrševi cesti, z železniškim tirom povezanih z glavnim kolodvorom. Deponenti so bili oproščeni mestnih trošarin in uvoznin, mestne davščine so plačevali ob izvozu iz skladišča, a še to le, če je bilo blago namenjeno potrošnji v mestni občini. V brezcarinskem oddelku je lahko blago ležalo eno leto neocarinjeno; carino je plačal trgovec ob izvozu blaga iz skladišča, če je blago ostalo v državi, lahko pa ga je neocarinjena poslal naprej v tujino.¹¹⁹⁹

OBLIKE TRGOVINSKIH DRUŽB

Oglejmo si najprej razvojno pot trgovinskih družb: kot skupna podjetja, ustanovljena za področje trgovine, so se trgovinske družbe pojavile že v srednjem veku. Organizirale so se kot (začasna) združenja oseb ali kot (priložnostne) poslovne finančne udeležbe in so sčasoma postale s pogodbo zavarovane stalne ustanove. Trgovinske družbe so nastale tam, kjer finančne možnosti posameznikov niso več zadoščale. Najstarejša oblika družbe je komenda, t.j. udeležba kapitala pri trgovinskem podjetju, ki je nastala najprej v Italiji, in to iz potreb po zmanjšanju (razdelitvi) tveganja pri nevarni pomorski trgovini in povečanju kapitala. Z razvojem so se vzpostavljali kreditni odnosi, pri katerih so pomorski trgovci delali za del dobička, medtem ko je financer ostajal v ozadju. V 15. in 16. stoletju je ta oblika denarne izposoje v Italiji postala stalnica v primerih, ko se je občasno premoženje družb ločilo od zasebnega premoženja. Iz tega se je razvila novoveška oblika, komanditna družba, v kateri je eden ali več družabnikov odgovarjal(o) z vsem svojim premoženjem (*komplementarci*), ostali družabniki pa so za vložek jamčili le s pogodbo (*komanditisti*). Trgovinska družba z neomejeno odgovornostjo je nastala bolj iz interesa po razširitvi osebne dostopnosti pri vodenju trgovinske družbe. Izvirala je iz dvojne funkcije družin-

¹¹⁹⁸ Ibidem, str. 626.

¹¹⁹⁹ Ibidem, str. 627-628.

skega združenja kot življenjske in proizvodne skupnosti, s čimer je dobila tipični vzajemni značaj: vsak udeleženec je jamčil s svojim celotnim premoženjem. Nova oblika trgovinskih družb se je razvila v 16. stoletju z nastankom privilegiranih prekomorskih družb z monopoli in pogosto z oblastjo nad ozemljem; prevladovale so v dobi merkantilizma (od 16. do 18. stoletja). Izšle so iz organizacij samopomoči trgovcev, ki so se pri trgovanju na določenem območju združili, da bi dosegli trgovinske privilegije (npr. Hansa); najprej so se razvile v 16. stoletju v Angliji, in sicer z združitvijo kapitala posameznih trgovcev in z državno pomočjo; s povezavo zasebnih in državnih interesov so želeli zlomiti špansko-portugalski monopol v čezmorski trgovini. Zaradi možnosti dobička je število angleških trgovinskih družb hitro rastlo (Levantska družba 1591, Vzhodnoindijska družba 1600, Afriška družba 1618); Angliji je sledila Nizozemska (Nizozemska vzhodnoindijska družba 1602, Zahodnoindijska družba 1621) in od začetka 17. stoletja do srede 18. stoletja Francija, skandinavske države in Prusija. Gradile so čezmorske obalne postojanke, zametke evropskega kolonializma. Ob koncu merkantilizma so na začetku 19. stoletja tovrstne trgovinske družbe izgubile komercialni pomen, a vzpostavljene trgovinske povezave so ostale.¹²⁰⁰

Razvoja trgovinskih družb v Avstro-Ogrski sicer ni moč primerjati z zgoraj povedanim, Avstro-Ogrska tudi ni bila kolonialna država. A trgovinske družbe so imele podobno razvojno pot kot v primerljivih evropskih državah. Oblike družb v monarhiji je natančneje opredelil trgovinski zakonik iz 1862. leta, katerega določila o trgovinskih družbah so na slovenskem ozemlju ostala v veljavi vse do leta 1929, po tem letu pa je poslovanje trgovinskih družb usmerjal zakon o ureditvi rednih sodišč.

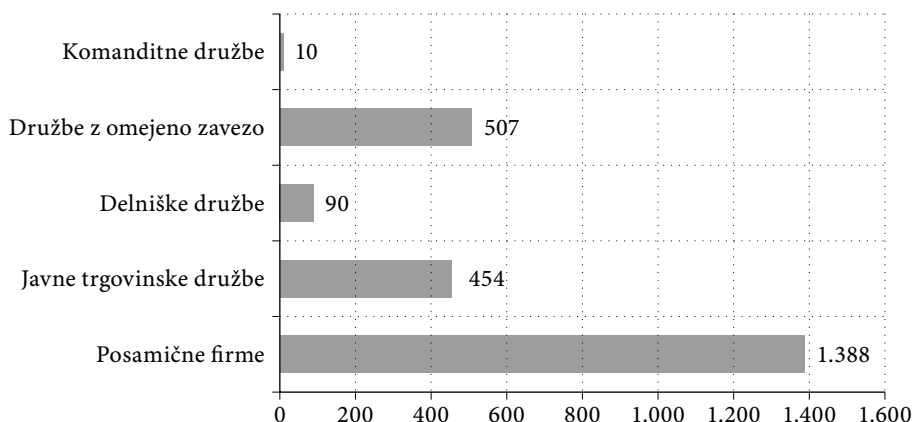
Poglejmo, kakšen je bil trend ustanavljanja trgovinskih družb na Slovenskem. Pred prvo svetovno vojno so bile na slovenskem ozemlju delniške družbe in družbe z omejeno zavezo še razmeroma redke; po vojni pa sta obe obliki med novo registriranimi podjetji dosegli že približno četrtno vseh novih podjetij, predvsem v industriji. V trgovini pa so še vedno prevladovale posamične firme, tudi iz razloga, ker se je bilo treba v tej panogi pogosto hitro odločati, hitro reagirati, hitro izkoriščati konjunkturne momente in takoj razpolagati z danimi sredstvi. Zato ni presenetljivo, da se je po vojni na Slovenskem število posamičnih firm močno povečalo. A postopna konsolidacija, ki je nastopila po letu 1924, je precej tovrstnih trgovinskih firm, ki so delovale bodisi brez zadostnih sredstev, bodisi brez zadostnega znanja, izločila. A seveda ne vseh, saj je število trgovin, zlasti tistih z vsakodnevnimi potrebščinami, naraslo bolj kot število prebivalstva.¹²⁰¹

Za desetletje 1919–1928 je Ogris na podlagi vpisov v trgovinske registre analiziral registracije novih podjetij (v tem času jih je nastalo 2.449) glede na oblike družb. Med novo registriranimi družbami opazimo najprej izjemno veliko število posamičnih firm (skoraj 58 %), družbe z omejeno zavezo, ki so začele svoj pohod pred prvo svetovno vojno, so bile z 20 % na drugem mestu, tesno za njimi pa z 18 % javne trgovinske družbe. Delniških družb zaradi specifičnih pogojev ni bilo prav veliko (manj kot 4 %), komanditne družbe pa so že počasi zamirale.

¹²⁰⁰ *Trgovske družbe*, v: Leksikon Duden, str. 380.

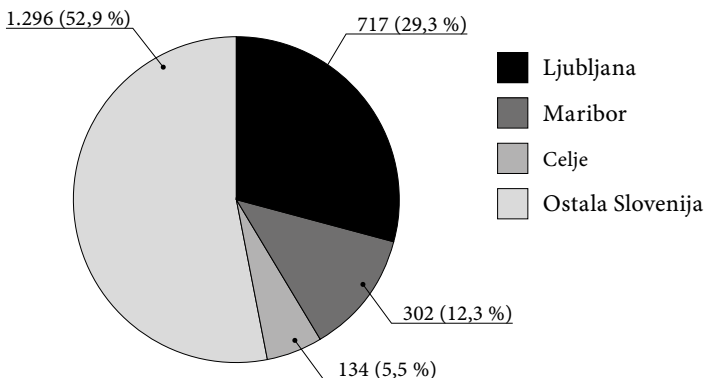
¹²⁰¹ Albin Ogris, *Gospodarsko desetletje 1919–1928 v Sloveniji po trgovinskih registrih in po katastrih Zbornice za trgovino, obrt in industrijo*, v: Windischer, Na gospodarskih ogledih po Sloveniji, str. 10–11.

Graf 32: Nove trgovinske družbe na Slovenskem v letih 1919–1928¹²⁰²



Razne oblike trgovinskih družb so, po pričakovanjih, imele svoje sedeže zlasti v mestih. Skoraj polovica vseh v prvem desetletju jugoslovanske države ustanovljenih družb (1.153) je imelo sedež v enem od treh največjih slovenskih mest – v Ljubljani slaba tretjina, v Mariboru dobra osmina in v Celju šestnajstina. Ostala polovica družbenih firm je odpadla na druga slovenska mesta in industrijske kraje.

Graf 33: Trgovinske družbe, nastale v desetletju 1919–1928, glede na sedež poslovanja¹²⁰³



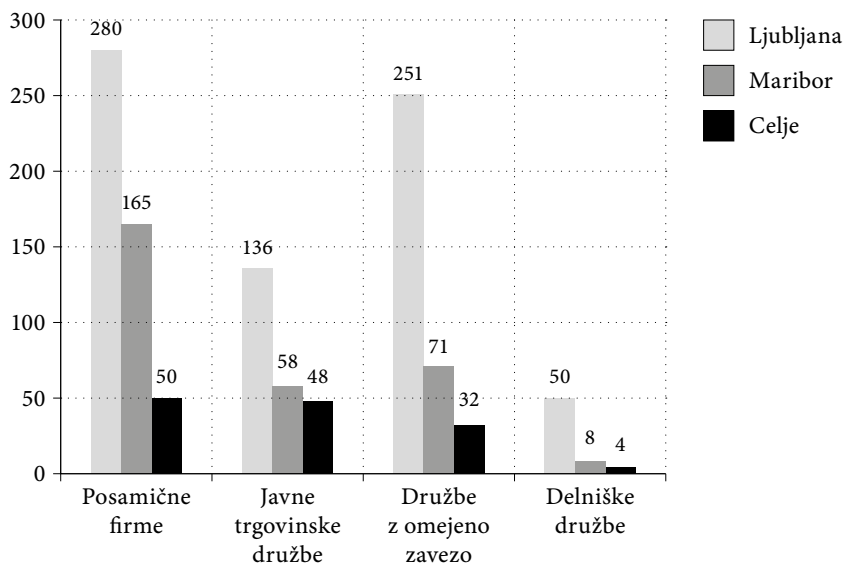
V treh največjih slovenskih mestih je torej imela sedeže skoraj polovica vseh slovenskih družb. Natančnejši pogled nam odkrije, da je bilo v Ljubljani, Mariboru in Celju glede na Slovenijo lociranih 35 % posamičnih firm, 53 % javnih trgovinskih družb, 70 % družb z omejeno zavezo in skoraj toliko, 68 %, delniških družb. Če pa vpise družb, nastalih

¹²⁰² Albin Ogris, *Gospodarsko desetletje 1919–1928 v Sloveniji po trgovinskih registrih in po katastrih Zbornice za trgovino, obrt in industrijo*, v: Windischer, Na gospodarskih ogledih po Sloveniji, str. 9.

¹²⁰³ Ibidem, str. 11.

v obdobju 1919–1928, v omenjenih treh mestih razdelimo glede na družbeno obliko, dobimo naslednjo strukturo:

Graf 34: Razporejenost trgovinskih družb v Ljubljani, Mariboru in Celju¹²⁰⁴



Sicer pa je razmerje med tremi slovenskimi mesti povsem pričakovano, pač sorazmerno z velikostjo posameznih mest, številom prebivalstva ter izkoriščenostjo gospodarskih potencialov. Razvoj posameznih oblik trgovinskih družb pa je seveda sledil splošnemu trendu v širšem ekonomskem prostoru.

Javne trgovinske družbe so po letu 1925 počasi nazadovale; velika večina družb, vpisanih po prvi svetovni vojni, je imela po 2 družbenika, dosti manj po 3, neznatno število pa po 4 ali več. Pri tem je bila zastopanost žensk okrog 10 %.

Družbe z omejeno zavezo, pred prvo svetovno vojno pri nas še sorazmerno redke, so zatem relativno najbolj napredovale. Zamišljene so bile kot organizacijska oblika večjih (industrijskih) podjetij, za katere se je zdela oblika delniških družb preveč kompleksna. Značilno je bilo, da se je v tej obliki organiziralo veliko podjetij, ki niso potrebovala večjih investicij, po velikosti so bila primerljiva celo s posamičnimi firmami. Med tovrstnimi družbami je bilo tako npr. 10 trgovin z mešanim blagom, 7 špicerij, 44 agentur in posredovalnih pisarn, 9 manufakturnih in modnih trgovin itd. V večje družbe z omejeno zavezo (z višjo glavnico) so se organizirala le tista podjetja, katerih poslovni predmet je bila industrijska proizvodnja.¹²⁰⁵ V letih po prvi svetovni vojni je opazen trend naraščanja števila družb z omejeno zavezo, ki so postale zelo priljubljena oblika v poslovnem svetu.

¹²⁰⁴ Ibidem.

¹²⁰⁵ Prim.: Albin Ogris, *Gospodarsko desetletje 1919–1928 v Sloveniji po trgovinskih registrih in po katastrih* Zbornice za trgovino, obrt in industrijo, v: Windischer, Na gospodarskih ogledih po Sloveniji, str. 12–13.

Novi trgovinski zakon iz leta 1937 je uveljavil možnost ustanavljanja družb z omejeno zavezo po vsej državi; prej so obstajale le v Sloveniji in Dalmaciji. Je pa bil po novem pogoj za vpis družb z omejeno zavezo v trgovinski register visoka glavnica, kar je prispevalo k manjšemu številu novih vpisov.

Delniških družb je bilo relativno najmanj; leta 1928 jih je bilo v registru Zbornice TOI evidentiranih 128.¹²⁰⁶ Med njimi so prevladovala industrijska podjetja in denarni zavodi, 26 pa je bilo takšnih, katerih dejavnost lahko povežemo s trgovino.

Tabela 11: Delniške družbe, ki so se ukvarjale s trgovino, leta 1928¹²⁰⁷

Podjetje	Sedež	Predmet obratovanja	Protokolacija centrale	Začetna glavnica (din)	Glavnica l. 1928 (din)
Arbor, lesna trgovska industrijska d.d. v Lj.	Ljubljana	Trgovina z lesom na drobno in debelo	1923	1.000.000	3.000.000
Balkan, d.d. za mednarodne transporte v Ljubljani	Ljubljana, podr. Maribor, Rakek	Špedicija	1921	1.000.000	1.000.000
Centralna vinarna, d.d. v Ljubljani	Ljubljana	Trgovina z vinom in alkoholnimi pijačami	1925	1.000.000	1.000.000
Deska, gozdna industrijska d.d.	Ljubljana	Trgovina z lesom	1923	250.000	1.000.000
Drava, lesna ind. d.d.	Maribor	Lesna trgovina in ind.	1921	500.000	3.125.000
Javno skladišče in prevozna družba, dd.	Celje	Skladiščenje blaga vsake vrste za tuj račun v lastnem skladišču, posredovanje pri carinjenju shranjenega blaga, prevažanje blaga	1921	750.000	750.000
Korotan, lesna industrija d.d.	Prevalje	Lesna trgovina in industrija	1922	1.000.000	2.000.000
Lesna eksportna in industrijska delniška družba	Maribor	Lesna trgovina in industrija	1923	2.000.000	2.000.000
Meinl Julio, d.d.	Ljubljana, podr. Maribor, Novi Sad, Osijek, Zagreb	Trgovina s kolonialnim blagom	1921	1.000.000	1.000.000
Orient, mednarodna trgovsko-špedicijska in skladiščna družba	Maribor, podr. Ljubljana, Jesenice	Špedicija	1922	1.000.000	2.500.000
Salus, d.d	Ljubljana	Trgovina z drogami, kemikalijami, kirurškimi instrumenti in obvezami	1920	250.000	750.000
Slovenska trgovska d.d. v Ljubljani	Ljubljana	Nakup in prodaja trgovskega blaga vseh vrst	1921	1.250.000	1.500.000

¹²⁰⁶ Windischer, *Prispevki h gospodarski statistiki Slovenije*, str. 66-85.

¹²⁰⁷ Ibidem.

Podjetje	Sedež	Predmet obratovanja	Protokolacija centrale	Začetna glavnica (din)	Glavnica l. 1928 (din)
Tovarna zaves Stora, d.d. v Št. Vidu nad Ljubljano	Ljubljana	Izdelovanje in prodaja zaves, preprog, čipk, perila, odej, vezenin in drugih konfekc. predm.	1923	250.000	1.000.000
Svetla, d.d. za žarnice, elektrotehniko in avtomaterial v LJ	Ljubljana	Trgovina z žarnicami ter elektrotehničnim in avtomobilskim materialom, ter avtomobili	1922	250.000	1.000.000
Tekstilia, trgovska in industrijska d.d.	Ljubljana	Trgovina z manufakturnim blagom	1921	3.000.000	3.000.000
Triglav, prometna d.d.	Ljubljana	Opravljanje špedicijskih, transportnih, komisijskih in trgovinskih poslov	1920	500.000	500.000
Vinaria, d.d. vinogradnikov	Ptuj	Trgovina z vinom, nakup, predelava in prodaja grozdja	1922	750.000	1.250.000
Volka, d.d.	Ljubljana	Izdelovanje in prodaja čevljev, usnja, usnjenih izdelkov in čevljarskih potrebščin, trgovina z mešanim blagom	1924	250.000	1.000.000
Združene mlekarne, d.d. v Ljubljani	Ljubljana	Trgovina z mlekom, industrija predelava mleka	1923	500.000	Preosnovano v Osrednje mlekarne v Ljubljani r.z. z o.z.
Bata, cipele i koža, d.d. u Zagrebu	Zagreb, podr. Ljubljana	Trg. s čevlji	1926	250.000	250.000
Blum Adolf i Popper, jugoslavensko otpremničko dioničko društvo	Zagreb, podr. Maribor	Špedicija	1923	250.000	250.000
Znanstveni zavod prof. dr. F. Brösslera, d.d.	Zagreb podr. Ljubljana	Trgovanje s predmeti, namenjenimi za znanstvene laboratorije	1925	1.000.000	1.000.000
Caro in Jellinek, mednarodno špedicijsko d.d.	Zagreb, podr. Maribor	Špedicija	1922	500.000	500.000
Expedit, odpremničko društvo d.d.	Zagreb, podr. Rakek	Špedicija	1922	2.000.000	2.000.000
Humanik, industrija i trgovina koža i cipela d.d.	Sarajevo, podr. Celje	Industrija in trgovina čevljev	1926	2.500.000	2.500.000
Slavija, medn. transportna d.d.	Beograd, podr. Ljubljana	Špedicija	1924	2.500.000	2.500.000

Med njimi jih je bilo največ, kar 7, registriranih za špedicijske in transportne posle. Od teh so imele le 3 družbe sedež centrale v Sloveniji (dve v Ljubljani in ena v Mariboru), 3 so imele sedež v Zagrebu, podružnice pa v Mariboru, Ljubljani in Rakeku. Druga močna stroka med delniškimi družbami je bila lesna trgovina. Od teh sta imeli po dve družbi sedež v Ljubljani oz. Mariboru, ena pa na Prevaljah. Tri družbe so bile registrirane za trgovino s čevlji. Le ena, Volka, je imela sedež v Ljubljani, Bata in Humanik pa sta imeli sedeža v Zagrebu oz. Sarajevu, podružnici pa v Ljubljani, Mariboru in Celju. Za trgovanje z vinom sta bili registrirani dve družbi, ena v Ljubljani in druga na Ptujju. Preostalih 8 družb je bilo protokoliranih za opravljanje trgovine s kolonialnim in manufakturnim blagom ter blagom vseh vrst, za trgovino z mlekom, hišno konfekcijo, elektrotehničnimi ter laboratorijskimi in medicinskimi izdelki. Ena delniška družba (s sedežem v Celju) je bila registrirana tudi za skladiščno dejavnost. Med temi 26 družbami so bile nekatere seveda poleg trgovine registrirane tudi za (industrijsko) proizvodnjo: Drava, Korotan, Lesna eksportna in industrijska delniška družba, Stora, Vinaria, Volka, Združene mlekarne in Humanik. Vseh omenjenih 26 delniških družb je bilo ustanovljenih v letih med 1920 (Triglav, prometna d.d.) in 1926 (Humanik, podružnica v Celju); ustanovitvena glavnic je znašala od 250.000 din (Deska, Salus, Stora, Svetla, Volka, Blum Adolf i Popper ter – presenetljivo – Bata, podružnica v Ljubljani) pa do 3.000.000 din (Textilia, trgovinska in industrijska delniška družba). Če primerjamo višino ustanovitvenega kapitala s kapitalom v letu 1928, opazimo, da ni med temi družbami nobena zmanjšala glavnice; 11 družb je glavnico povečalo (Volka npr. za štirikrat), 14 jih je obdržalo enako kot ob ustanovitvi, med slednjimi je vseh 7 delniških družb s sedežem izven Slovenije (od teh Expedit sredi leta 1928 ni več obstajal). Ena delniška družba, Združene mlekarne, d.d. v Ljubljani, se je statusno preoblikovala v družbo z omejeno zavezo. So pa med omenjenimi tri delniške družbe razglasile in nato odpravile stečaj: Textilia (1926–1927), Orient (1924–1927) ter Lesna eksportna in industrijska delniška družba (1925–1927).

Glavnice delniških družb so v desetletju po prvi svetovni vojni znašale 68 milijonov nominalnih dinarjev, zvišanje glavnice je izvedlo 48 družb z dodatnimi 7,5 milijona nominalnih dinarjev tako, da se je v glavnice družb z omejeno zavezo tekom celega desetletja investiralo 75,6 milijonov nominalnih dinarjev. Stvarne vloge (*aporti*) so bile v tej vsoti zastopane z 1.069.490 din.¹²⁰⁸

Ob nastanku Kraljevine SHS, konec decembra 1918, je bilo na območju Zbornice TOI v Ljubljani 1.521 registriranih firm; največ, kar 85 % je bilo posamičnih firm, z velikim zaostankom so sledile javne trgovinske družbe (11 %), komanditne in delniške družbe ter družbe z omejeno zavezo, ki so se šele dobro začele uveljavljati, pa so bile s približno enakim deležem na koncu seznama.

Čez desetletje je bila podoba že rahlo drugačna: število posamičnih firm je relativno močno naraslo, absolutno so zavzemala 70-odstotni delež; drugo mesto po številu so zavzele družbe z omejeno zavezo (13 %), tesno so jim sledile javne trgovinske družbe, komanditne družbe so ostale daleč zadaj. In še slabo desetletje kasneje, ko je skupno število firm v primerjavi z letom 1928 padlo za dobrih 6 %, je slika od daleč podobna,

¹²⁰⁸ Albin Ogris, *Gospodarsko desetletje 1919–1928 v Sloveniji po trgovinskih registrih in po katastrih Zbornice za trgovino, obrt in industrijo*, v: Windischer, Na gospodarskih ogledih po Sloveniji, str. 13.

a natančen pogled nam pokaže, da so družbe z omejeno zavezo v zadnjem desetletju narasle za 60 %; število ostalih oblik družb je nihalo navzgor (komanditne in delniške družbe) ali navzdol (posamične firme, javne trgovinske družbe) za največ 18 % (izjema so komanditne družbe, a njihovo število je bilo relativno majhno).¹²⁰⁹

Osvetlimo sedaj podrobneje gibanja trgovinskih družb (vpise, izbrise in stečaje) v Ljubljani, Mariboru in Celju v letih 1927–1929.

Tabela 12: Gibanje trgovinskih družb v letu 1927¹²¹⁰

		Družbe	Ljubljana	Maribor	Celje	Skupaj
Vpisi	Družbene	Posamične	32	69	11	112
		Javne trgovinske d.	9	12	4	25
		Komanditne d.	4	1	1	6
		Družbe z o. z.	42	9	7	58
		Delniške d.	4	2	1	7
Izbrisi	Družbene	Posamične	4	6	1	11
		Javne trgovinske d.	9	4	5	18
		Komanditne d.	–	–	–	–
		Družbe z o. z.	9	3	2	14
		Delniške d.	3	5	1	9
Stečaji	Razglašeni	Posamične	8	4	8	20
		Javne trgovinske d.	2	1	–	3
		Komanditne d.	–	–	–	–
		Družbe z o. z.	3	4	1	8
		Delniške d.	1	2	–	3
	Odpravljeni	Posamične	6	5	6	17
		Javne trgovinske d.	–	2	–	2
		Komanditne d.	–	–	–	–
		Družbe z o. z.	2	1	3	6
		Delniške d.	1	1	1	3
Nepro- tokol. podj.	Stečaji	Razglašeni	15	21	12	48
		Odpravljeni	12	7	14	33

¹²⁰⁹ Število trgovin v Sloveniji, v: TT, št. 7-8, 1938.

¹²¹⁰ Windischer, *Prispevki h gospodarski statistiki Slovenije*, str. 62.

Tabela 13: Gibanje trgovinskih družb v letu 1928¹²¹¹

		Družbe	Ljubljana	Maribor	Celje	Skupaj
Vpisi	Družbene	Posamične	64	30	19	113
		Javne trgovinske d.	19	3	9	31
		Komanditne d.	–	1	–	1
		Družbe z o. z.	48	12	2	62
		Delniške d.	1	2	–	3
Izbrisi	Družbene	Posamične	10	4	6	20
		Javne trgovinske d.	15	5	6	26
		Komanditne d.	2	–	–	2
		Družbe z o. z.	6	3	5	14
		Delniške d.	4	–	–	4
Stečajni	Razglašeni	Posamične	6	6	1	13
		Javne trgovinske d.	–	–	–	–
		Komanditne d.	–	–	–	–
		Družbe z o. z.	2	–	1	3
		Delniške d.	–	–	–	–
	Odpravljeni	Posamične	8	2	4	14
		Javne trgovinske d.	1	–	–	1
		Komanditne d.	–	–	–	–
		Družbe z o. z.	4	2	–	6
		Delniške d.	2	–	–	2
Nepro- tokol. podj.	Stečajni	Razglašeni	11	14	11	36
		Odpravljeni	16	20	20	56

Tabela 14: Gibanje trgovinskih družb v letu 1929¹²¹²

		Družbe	Ljubljana	Maribor	Celje	Skupaj
Vpisi	Družbene	Posamične	39	29	27	95
		Javne trgovinske d.	6	9	10	25
		Komanditne d.	2	–	1	3
		Družbe z o. z.	67	19	5	91
		Delniške d.	5	4	1	10
Izbrisi	Družbene	Posamične	9	4	3	16
		Javne trgovinske d.	12	2	7	21
		Komanditne d.	–	–	–	–
		Družbe z o. z.	5	2	3	10
		Delniške d.	2	3	2	7

¹²¹¹ Albin Ogris, *Gospodarsko desetletje 1919–1928 v Sloveniji po trgovinskih registrih in po katastrih Zbornice za trgovino, obrt in industrijo*, v: Windischer, Na gospodarskih ogledih po Sloveniji, str. 64.

¹²¹² Ibidem, str. 65.

Stečajni	Razglašeni	Posamične	5	2	3	10	
		Družbene	Javne trgovinske d.	1	–	–	1
			Komanditne d.	–	–	–	–
			Družbe z o. z.	1	1	–	2
			Delniške d.	–	–	–	–
	Odpravljeni	Posamične	6	8	2	16	
		Družbene	Javne trgovinske d.	–	–	–	–
			Komanditne d.	–	–	–	–
			Družbe z o. z.	1	–	–	1
			Delniške d.	–	–	–	–
Nepro- tokol. podj.	Stečajni	Razglašeni	6	10	8	24	
		Odpravljeni	4	10	7	21	

VELIKA GOSPODARSKA KRIZA IN TRGOVINA

Čeprav je bilo desetletje pred krizo doba miru, prosperitete, velikega napredka, vseplošnega optimizma in zaupanja v prihodnost, se ni moglo primerjati z »lepimi časi«¹²¹³ pred prvo svetovno vojno. Leto 1928 je v svetu veljalo za leto gospodarskega napredka in rasti, leto 1929 pa je ostalo v gospodarskem oziru zabeleženo kot najuspešnejše do druge svetovne vojne.¹²¹⁴ Vendar je bil to le navidezen mir pred viharjem; že leta 1929 je bilo v nekaterih evropskih državah opaziti vznemirljivo gospodarsko depresijo, ki je dosegla najnižjo točko po borznem zlomu v New Yorku. T.i. črni petek, 25. oktobra 1929, je napovedal veliko krizo svetovnega gospodarstva, ki je trajala kar nekaj let.¹²¹⁵ Borznemu zlomu je namreč sledilo obdobje recesije, ki je zaradi zmanjšanja dohodkov in velike brezposelnosti izničila kupno moč prebivalstva, investicijsko dejavnost ter likvidnost bančnega sistema in podjetij. Iz ZDA se je kriza hitro razširila v Evropo in nato zajela praktično ves svet.¹²¹⁶ V letih 1929 do 1933 je kriza povzročila svetovni gospodarski zastoj z zmanjšanjem zunanje in notranje trgovine, zlomom denarnih zavodov, veliko zadolženostjo in nesposobnostjo vračanja dolgov. Temu so sledili upad proizvodnje, propad številnih trgovinskih, obrtnih in industrijskih podjetij, brezposelnost, obubožanje kmečkega prebivalstva ter prisilne dražbe kmečkih posestev.¹²¹⁷ Velika gospodarska kriza v tridesetih letih 20. stoletja je zaradi svoje globine in razsežnosti preseгла gospodarske okvire ter prerasla celo v družbeno krizo.¹²¹⁸ Kriza se je namreč razvijala drugače od ekonomskih teorij: ponudba je bila bistveno večja

¹²¹³ Tako je Arrighi označil obdobje v letih 1896–1914, torej čas konjunktore po gospodarski depresiji 1873–1896. Arrighi, *Dolgo dvajseto stoletje*, str. 155.

¹²¹⁴ Žarko Lazarevič, *Prebivalstvo, družba, gospodarstvo pri Slovencih v tridesetih letih*, v: Slovenska trideseta leta, str. 33.

¹²¹⁵ France Kresal, *Gospodarska kriza 1929–1933*, v: Borak, Lazarevič, *Gospodarske krize in Slovenci*, str. 78–80.

¹²¹⁶ Žarko Lazarevič, *Velika gospodarska kriza*, v: SNZ 1848–1992, 1. knjiga, str. 473–474.

¹²¹⁷ Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji*, str. 132.

¹²¹⁸ Žarko Lazarevič, *Videnji ekonomske svobode posameznika med veliko gospodarsko krizo tridesetih let*, v: Borak, Lazarevič, *Gospodarske krize in Slovenci*, str. 98.

od povpraševanja, potrošniki pa so živeli v pomanjkanju; kapitala za oživitev gospodarstva je primanjkovalo; ker se je denar večinoma hranil doma, ga gospodarstvo ni imelo dovolj, hranilnice so zato imele težave z izplačevanjem vlog; dolgoročne kredite so med recesijo morali nadomeščati dražji kratkoročni; obrestna mera za ta kapital se je v kriznih letih zvišala za več kot polovico. Najprej so krizo občutili v državah, ki so bile bolj vpete v mednarodne finančne tokove in mednarodno delitev dela. Med recesijo je bil prostor srednje in vzhodne Evrope bolj prizadet kot industrializirana zahodna Evropa; države so poskušale krizo premostiti s protekcionističnimi politikami, mednarodna trgovina je upadala, sklenjene trgovinske sporazume so nadomeščali klirinški sporazumi; v letu 1932, ko se je kriza zaostрила in dosegla vrh, je bil uveden kliring za blagovni promet z državami, ki so predstavljale 75 % vse jugoslovanske zunanje trgovine: Avstrijo, Švico, Češkoslovaško, Grčijo in Nemčijo.¹²¹⁹ Te razmere je izkoristila Nemčija, ki je k sebi pritegnila glavnino zunanjetrgovinske menjave srednjeevropskih držav in tako postala ena najpomembnejših gospodarskih partneric tega območja.¹²²⁰

Beograjski Trgovski glasnik je o problemih svetovne trgovine objavil članek, iz katerega lahko povzamemo, da je kriza svetovne trgovine zelo karakterističen del splošne gospodarske krize; je bolj simptom kot vzrok težavam, ki jih preživlja svet. Zato je nemogoče poskušati odstraniti krizo v trgovini, če ne poskusimo prej rešiti drugih širših gospodarskih vprašanj. Lahko pa bi z nekaterimi posegi v trgovino deloma ublažili tudi splošno gospodarsko krizo: narodne gospodarske politike bi bilo potrebno združiti v eno internacionalno gospodarsko politiko. Nacionalne oz. notranje trgovine so namreč del mednarodne in ni države, ki bi bila popolnoma izolirana od ostalih. »Država, ki ne more napraviti niti ene lokomotive, niti enega avtomobila ali avijona, ne da bi pri tem bila prisiljena, nabaviti si gotov material zunaj, ni gospodarsko popolnoma samostojna, in se tudi ne more ograditi s carinskim zidom, pa naj bo tudi tako bogata kokor je Amerika.« S tem, ko je trgovina postala mednarodna, je v mednarodno soodvisnost pritegnila tudi nacionalne trgovine ter narodna gospodarstva blagostanja.¹²²¹

Študija o svetovni trgovini od leta 1927 do 1929 je ugotavljala, da je bilo leto 1929 v svetovni trgovini do tedaj najboljše. Že naslednje leto pa je svetovna trgovina izkazala velik padec (skoraj 20 %).¹²²² Gospodarska stagnacija se je v letih 1930–1933 še stopnjevala. Globoka in dolgotrajna kriza je bila na vseh področjih: finančnem, agrarnem in industrijskem. Obseg svetovne trgovine se je vsako leto zmanjšal za eno petino in poleti 1934 dosegel najnižjo stopnjo. Kot posledica deflacijske politike se je pojavilo splošno padanje cen (septembra 1934 so padle na polovico predkriznih cen). Rezerve zlata so se kopičile v osrednjih bankah Švice, Francije in Nizozemske, številne države so opuščale zlato podlago svojih valut. Nezaupanje v trdnost gospodarstva je izzvalo drastično nazadovanje podjetniških investicij, kar je imelo za posledico tudi padanje vrednosti delnic industrijskih podjetij. Ves čas krize je bila zunanjetrgovinska bilanca uravnotežena in aktivna.¹²²³ Je pa bila zunanja

¹²¹⁹ France Kresal, *Gospodarska kriza 1929–1933*, v: Borak, Lazarevič, *Gospodarske krize in Slovenci*, str. 78, 86.

¹²²⁰ Žarko Lazarevič, *Srednjeevropski gospodarski prostor do druge svetovne vojne*, v: PNZ, št. 2, 2003, str. 40.

¹²²¹ Važna vprašanja svetovne trgovine, v: Nova doba, št. 41, 22. 5. 1931.

¹²²² D.P. *Svetovna trgovina v letih 1929 in 1930*, v: TT, št. 8-9, 1931.

¹²²³ France Kresal, *Gospodarska kriza 1929–1933*, v: Borak, Lazarevič, *Gospodarske krize in Slovenci*, str. 89 in Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji*, str. 133.

trgovina še dodatno omejena z uvajanjem uvoznih in izvoznih kontingentov s posameznimi državami. Devizni plačilni promet je vse bolj nadomeščal klirinški način plačevanja, ta pa je oviral svoboden izvoz in uvoz. Ko so se na evropskih denarnih tržiščih že poznala znamenja recesije in je prenehal dotok tujega kapitala v našo državo, je bila maja 1931 izvedena stabilizacija dinarja; določeno je bilo razmerje med dinarjem in zlatom, devizna trgovina se je sprostila.¹²²⁴ Medtem je prišlo do finančnega zloma ugledne dunajske banke Österreichische Kreditanstalt für Handel und Gewerbe, kar je povzročilo velike težave tudi ljubljanskemu Kreditnemu zavodu za trgovino in industrijo, ki je denarno podpiral velik del slovenske industrije in katerega večinski lastnik je bila omenjena dunajska banka. Te težave so rešili s pomočjo domačega finančnega konzorcija tako, da je ljubljanski Kreditni zavod prešel v domače roke, dunajske kredite pa so nadomestili z domačimi.¹²²⁵

Velika gospodarska kriza se je v Jugoslaviji začela sicer z zamikom, leta 1930, in tudi njen vpliv je bil po področjih različen, vendar se je nadaljevala po enakem vzorcu kakor drugod; najprej se je pokazala v kmetijstvu, leto kasneje je sledila finančna kriza, ko pa se je sprevrgla še v industrijsko, je bila gospodarska aktivnost paralizirana. Glede na to, da je bila Slovenija pretežno kmetijska dežela, je prebivalstvo najbolj prizadela kriza v kmetijstvu: začelo se je z ustavitvijo izvozne trgovine s kmetijskimi pridelki, padcem cen kmetijskih pridelkov (kar je po drugi strani pomenilo olajšanje za mestno prebivalstvo) in kupne moči kmetov. V kriznih letih so se na široko razprle tudi škarje cen oz. nesorazmernost tempa padanja kmetijskih in industrijskih cen; v letih 1933 in 1934 je ta razkorak znašal skorajda 40 % v škodo kmetijstva. Zaradi prekinjenih finančnih tokov je sledila ohromitev bančnega sistema, padle so cene industrijskih izdelkov, zmanjšala se je industrijska proizvodnja, znižale so se delavske plače in nastopila je velika brezposelnost.¹²²⁶ »V mojem spominu stoji zapisano, da je Ljubljana med vojnama, še zlasti pa po letu 1929, ko je prišlo do velike gospodarske krize, premogla številne prebivalce na robu preživetja. /.../ Dosti bolje niso živele delavske družine v predmestjih, saj računamo, da so v povprečju zaslužili taki nekvalificirani delavci največ 2,5 dinarja na uro, torej mesečno leta 1935 okoli 600 dinarjev, pri tem pa pomislimo, da je bila prav taka najemnina enega dvoinpolsobnega stanovanja, in to ne v mestnem središču.«¹²²⁷

Kot posledica zmanjšanja industrijske proizvodnje je v Jugoslaviji močno naraslo število brezposelnih: od 194.065 v letu 1929 na 309.354 leta 1933.¹²²⁸ Pri nas je bila brezposelnost največja, ko se je gospodarska kriza že umirjala in šele v obdobju nove gospodarske konjunktore v letih pred drugo svetovno vojno je število zaposlenih delavcev doseglo stanje pred krizo. Leta 1930 je bilo v Sloveniji število zaposlenih najvišje (132.000), leta 1933 pa najnižje (105.000); vsak peti delavec je izgubil zaposlitev. Število brezposelnih, ki so iskali zaposlitev preko javne borze dela, je bilo še enkrat večje in to število je naraščalo vse do srede leta 1935. Vseh gospodarskih panog dolgotrajna brezposelnost ni enako prizadela; najvišja (27 %) je bila v industriji (razen tekstilne) in rudarstvu, nekoliko

¹²²⁴ Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji*, str. 132.

¹²²⁵ Več o tem v: Žarko Lazarevič, *Kreditni zavod za trgovino in industrijo v Ljubljani do druge svetovne vojne*, v: Melikov zbornik, str. 1007-1016.

¹²²⁶ Žarko Lazarevič, *Prebivalstvo, družba, gospodarstvo pri Slovencih v tridesetih letih*, v: Slovenska trideseta leta, str. 34-35.

¹²²⁷ Tomaž Weber, *Kdo pa še ve, kako je živela mestna revščina*, v: Bela Ljubljana, str. 90.

¹²²⁸ Žarko Lazarevič, *Velika gospodarska kriza*, v: SNZ 1848-1992, I. knjiga, str. 475.

manjša je bila v trgovini, gostinstvu in storitvenih dejavnostih, najmanj pa so odpuščanja prizadela zaposlene na železnici, v javni upravi in med uradništvom. Brezposelnost so poskušali omiliti z javnimi deli, zniževanje življenjskega standarda z višjimi nominalnimi mezdami, padanje realnih mezd pa z maksimiranjem cen življenjskih potrebščin. Gospodarstvo je postalo odvisno od državnih intervencij;¹²²⁹ predvsem industrijsko razvite države so vlagale velika finančna sredstva v premagovanje brezposelnosti in gospodarsko oživitev, v javna dela in podpiranje brezposelnih. V Jugoslaviji je bilo leta 1932 v ta namen odobrenih 60 milijonov din kredita in okrog 2 milijona din dotacij, kar je predstavljalo okrog 1 % državnega proračuna, na voljo pa so bila še redna sredstva javnih borz dela v višini okrog 10 milijonov din letno. Brezposelnost sta deloma blažila tudi bednostni fond oz. sistem zavarovanja zoper brezposelnost, deloma pa tudi siva ekonomija, ki se je med krizo močno razmahnila: z njo so se pečali brezposelni kvalificirani delavci ter obrtniki in trgovci, ki so v teh letih odjavljali obrt. Tudi zaslužki zaposlenih so med gospodarsko krizo padli, vendar nekoliko pozneje in ne povsod enako močno.¹²³⁰ Tudi v Sloveniji sta bila torej brezposelnost in poslabšanje življenjskih razmer prebivalstva najbolj vidni posledici gospodarske krize. Še dodatno pa je na število brezposelnih vplival velik pritisk nekvalificirane delovne sile v mesta in industrijska središča; slovensko podeželje je bilo namreč prenaseljeno, gospodarjenje ekstenzivno, tretjina kmetij je bila zadolžena.¹²³¹

Gospodarska in splošna družbena kriza ter posledično veliko zmanjšanje kupne moči in skrajno varčevanje prebivalstva so v krizo pahnili tudi trgovino, ki ni imela možnosti za racionalizacijo poslovanja, saj so v veliki meri prevladovali male družinske trgovine.¹²³² Kupna moč je padla, zaradi slabih letin in višjih stroškov prevoza so se dvignile cene življenjskih potrebščin, primanjkovati je začelo tudi različnih vrst blaga. Trgovci so večkrat izpostavili vprašanje visokih davkov, ki naj bi obremenjevali malo trgovino, štitali pa velekaptal, ter vprašanje nedovoljenega krošnjarjenja, zlasti z manufakturnim in galanterijskim blagom. Konkurencu trgovcem so povzročali tudi vse številnejši konzumi in nabavljalne zadruge, ki so določenim strukturam kupcev prodajali blago po ugodnejših cenah oz. ugodnejših odplačilnih pogojih.¹²³³ »Že več let niso vsečne prilike v naši domači trgovini«, je na občnem zboru začel svoj govor dr. Fran Windischer, predsednik trgovskega društva Merkur za Slovenijo in nadaljeval: »Položaj je negotov in je trgovanje težavno tako za trgovca na debelo kakor za trgovca na drobno. Gmotni položaj trgovstva je oslabil. Mnogo samostojnih trgovcev je zapadlo gospodarski smrti. Število konkurzov je še jako visoko. /.../ Položaj trgovca na drobno je neugoden. Število novih trgovin se množi, kupovalna sila odjemalcev v mestih kakor na deželi pa močno pada, ker mora tako naš kmetovalec kakor javni in zasebni nameščeneц najskrbnejše obračati svoje pičle dohodke.

¹²²⁹ France Kresal, *Gospodarska kriza 1929–1933*, v: Borak, Lazarevič, *Gospodarske krize in Slovenci*, str. 85, 89, 93.

¹²³⁰ Prim.: Žarko Lazarevič, *Prebivalstvo, družba, gospodarstvo pri Slovencih v tridesetih letih*, v: Slovenska trideseta leta, str. 35; France Kresal, *Gospodarska kriza 1929–1933*, v: Borak, Lazarevič, *Gospodarske krize in Slovenci*, str. 81–82.

¹²³¹ France Kresal, *Gospodarska kriza 1929–1933*, v: Borak, Lazarevič, *Gospodarske krize in Slovenci*, str. 84.

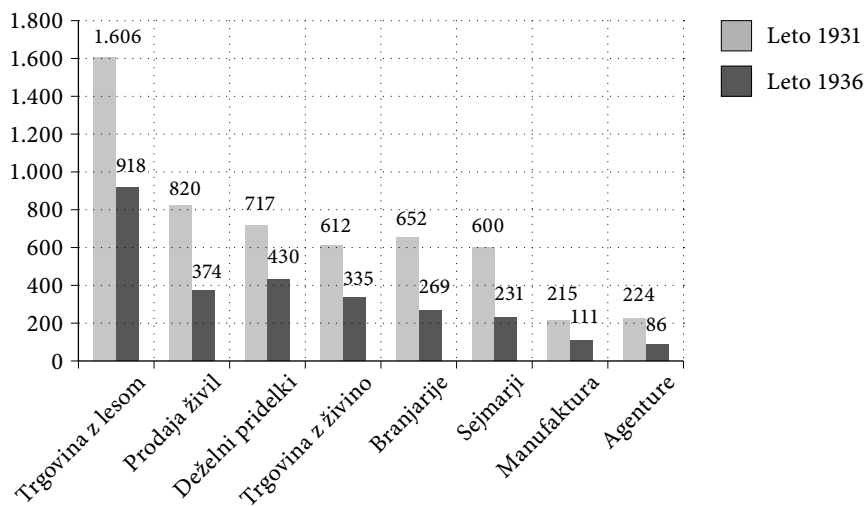
¹²³² Žarko Lazarevič, *Prebivalstvo, družba, gospodarstvo pri Slovencih v tridesetih letih*, v: Slovenska trideseta leta, str. 36.

¹²³³ Fran Šink, *Razvoj trgovine*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 551.

Ob veliki denarni suši svet skrbno ravna z denarjem in kupuje samo najpotrebnejše. Pri tem je dejstvo, da treba prodajati mnogo blaga tako v oblačilni kakor v hranilni stroki na upanje in obroke. Zadolževanje raste in število tistih, ki v gotovini plačujejo, postaja vedno manjše. « Nadalje je opozarjal na naraščajočo brezposelnost kot posledico kriznih ekonomskih razmer. Opozarjal je tudi na pomanjkljivo splošno in strokovno izobrazbo ter v tej zvezi slabo jezikovno znanje, nujno potrebno za opravljanje kontorske službe ter potniški in posredovalni poklic. Poleg tega je opozoril na problem nedovoljenega krošnjarenja, zaključil pa je s prešibko zavestjo o stanovski pripadnosti.¹²³⁴ Gospodarska kriza je trgovino zelo prizadela: število prodajalcev se je zmanjšalo od 14.464 v letu 1931 na 9.900 konec leta 1936 (od teh 3.650 sodno protokoliranih) s 4.000 pomočniki in 1.600 vajenci,¹²³⁵ šele proti koncu tridesetih let je število trgovinskih obratov ponovno naraslo na 10.200. Večinoma so bile trgovine v lasti zasebnikov (62 %), sledile so družbe z omejeno zavezo in javne trgovinske družbe, delniških družb je bilo samo 4 %. Pomembno vlogo so imele trgovine nabavno prodajnih zadrug in konzumne zadruge v delavskih središčih. Leta 1910 je bilo v trgovini zaposlenih 13.095 oseb, leta 1931 pa že 18.468 oseb; sprva so med njimi prevladovali predvsem zasebniki (78 %), kasneje pa trgovci v delovnem razmerju (1931: 33 %), katerih delež se je do leta 1938 povečal na 50 %. Trgovski pomočniki in drugi zaposleni v trgovini so predstavljali okrog 8 % vseh zaposlenih v Sloveniji.¹²³⁶

Kriza je najbolj prizadela najenostavnejše oblike trgovinskih obratov (prodajalne živil, branjarije, sejmarje), razen njih pa tudi špekulativne posrednike, ki niso imeli stalnega obratovališča in lastnih zalog (trgovci z lesom in živino).

Graf 35: Vpliv gospodarske krize na število trgovinskih obratov¹²³⁷



¹²³⁴ Fran Windischer, *Zadeve naše trgovine*, v: TT, št. 4, 1928.

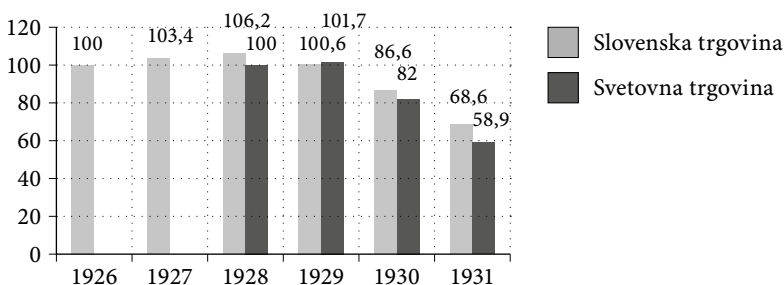
¹²³⁵ Dr. Nemo [Hugo Uhlir], *Trgovsko-gospodarski leksikon*; 2. del, str. 607.

¹²³⁶ Marija Počivavšek, *Vpliv Velike gospodarske krize na razvoj trgovine*, v: PNZ, št. 1, 2006, str. 173.

¹²³⁷ Janko Traven, *Gospodarska kriza v luči statistike pridobitnih podjetij*, v: Tehnika in gospodarstvo, št. 11-12, 1939, str. 257.

Tako kot ostale gospodarske panoge je tudi trgovina močno občutila krizo, zlasti padec kupne moči prebivalstva. Posebej podeželsko trgovino je v težak položaj spravil kmečki moratorij.¹²³⁸ Osrednji pojav velike krize pa je bilo nedvomno nepretrgano padanje cen, ki je povzročilo popolnoma nova razmerja v proizvodnji, prometu in porabi.

Graf 36: Indeks cen v slovenski¹²³⁹ in svetovni¹²⁴⁰ trgovini v letih 1926–1931



Indeksi gibanja cen v letih 1926–1931 so izračunani glede na leto 1926. Iz grafa lahko nazorno razberemo, da se je padec cen začel z letom 1930 in da je padanje cen v Sloveniji potekalo z rahlim zamikom za svetovnimi trendom, kar potrjuje tezo o rahlem zamiku poteka gospodarske krize v Jugoslaviji in Sloveniji.

Sicer je bila zunanjetrgovinska bilanca države ves čas krize aktivna, razen majhne izjeme leta 1930, se je pa izvoz – predvsem žita in lesa – močno zmanjšal zaradi hude konkurence drugih držav. Glavne izvozne artikle so predstavljali gradbeni les, baker, cement (44,1 %), pšenica, koruza, sveže meso in živina (47,2 %) ter lesni izdelki (8,7 %).¹²⁴¹ Najbolj se je v času recesije občutil padec cen mehkega rezanega lesa, ki je bil naš glavni izvozni artikel – izkupiček je v letu 1935 v primerjavi z letom 1930 padel za več kot polovico.¹²⁴² Ko je zaradi meddržavnih sankcij proti Italiji v letu 1935 kriza zadela lesno trgovino, ki je že prej trpela na zunanjih tržiščih zaradi favoriziranja avstrijske konkurence in še bolj zaradi ruskega dumpinga, je našim trgovskim organizacijam uspelo, da so januarja 1936 v Ljubljani zastopniki jugoslovanske trgovine in lesne proizvodnje na konferenci pred zainteresiranimi ministri predstavili program, po katerem naj se v bodoče razvija naša zunanja trgovina: intenzivnejša organizacija doma, preusmeritev izvoza lesa, ki je dotlej zavzemal skoraj samo italijanski trg, pospeševanje predelave lesa doma ter prilagoditev valutne politike našemu izvozu.¹²⁴³

¹²³⁸ AS_77 Banski svet Dravske banovine, št. 77, f. 4, *Stenografski zapisnik III. zasedanja*, februar 1933.

¹²³⁹ Po podatkih Narodne banke. Gl. Drago Potočnik, *Naša gospodarska kriza, padanje narodnega dohodka in stanje gospodarskih bremen*, v: TT, št. 12, 1931.

¹²⁴⁰ Povzeto po reviji *Wirtschaft und Statistik*, april 1932. Gl. V. Šarabon, *Padanje svetovne trgovine*, v: TT, št. 6-7, 1932.

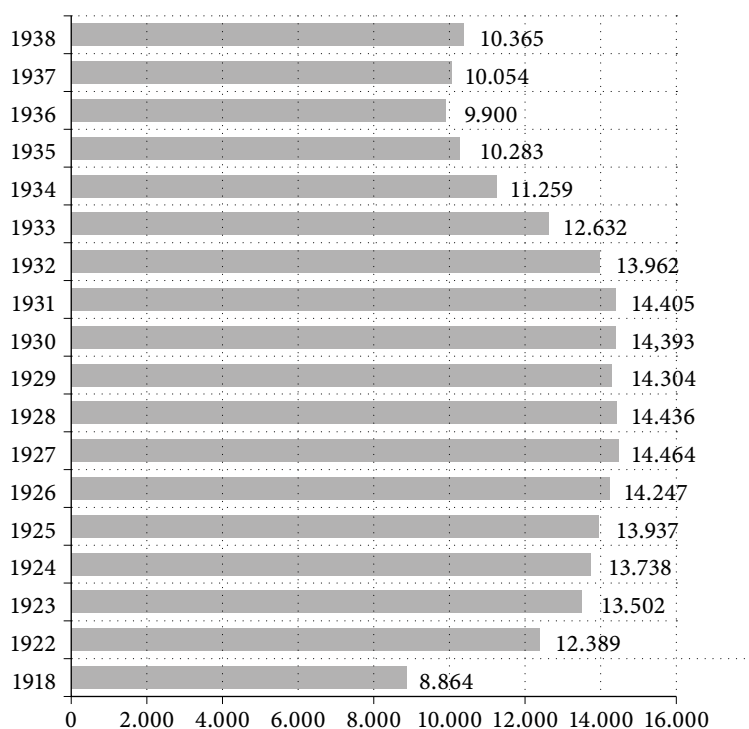
¹²⁴¹ France Kresal, *Gospodarska kriza 1929–1933*, v: Borak, Lazarevič, *Gospodarske krize in Slovenci*, str. 88.

¹²⁴² *Razvoj ljubljanske trgovine od fevdalnih dob do socializacije gospodarstva*, str. 39.

¹²⁴³ Fran Šink, *Razvoj trgovine*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 395.

Gospodarska kriza, ki se je pojavila po letu 1930, ni povzročila le zastoja v poslovanju, splošne nelikvidnosti, padca cen in povečane brezposelnosti, temveč je s svojimi posledicami posegla tudi globlje v zunanjo in notranjo strukturo podjetij. Eden glavnih znakov težkega položaja, ki ga je ustvarila gospodarska kriza, je bilo iz leta v leto številnejše odjavljanje obrtnih listov podjetij; tem odjavam lahko sledimo na podlagi statističnih podatkov Zbornice TOI.

Graf 37: Stanje trgovinskih obrti v Sloveniji v obdobju 1919–1938¹²⁴⁴

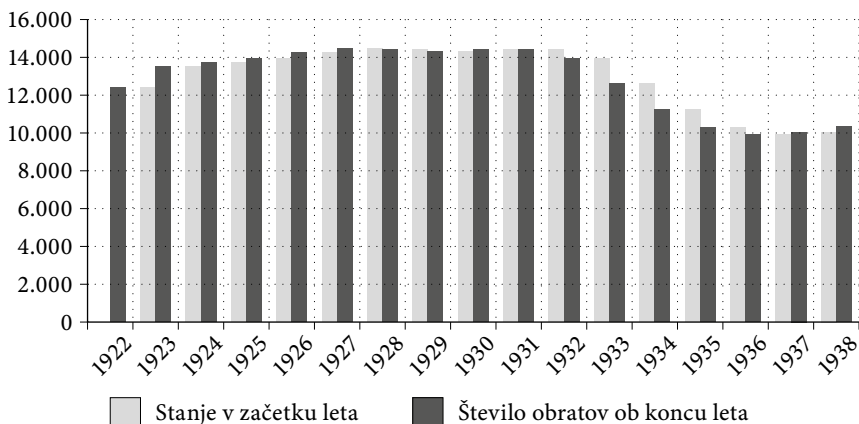


Število trgovinskih obratov je doseglo svoj višek 1927. leta, nato je sledil sprva rahlejši, po letu 1932 pa občutnejši upad; najnižji nivo je bil dosežen v letu 1936, potem pa je počasi sledil rahel porast novih prijav trgovinskih obrti. V letih 1931–1936 se je število trgovinskih obratov v Sloveniji zmanjšalo za 4.505 (31 %).

Svetovna gospodarska kriza je v prvi polovici tridesetih let močno načela slovensko gospodarstvo. Podatki o odprtjih in zaprtjih trgovinskih obratov to najbolj jasno dokazujejo.

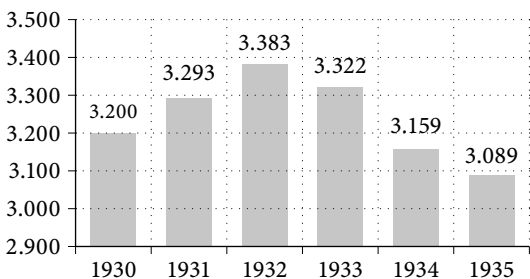
¹²⁴⁴ Janko Traven, *Gospodarska kriza v luči statistike pridobitnih podjetij*, v: Tehnika in gospodarstvo, št. 11-12, 1939, str. 258.

Graf 38: Gibanje števila trgovinskih obratov pred in po gospodarski krizi v Sloveniji¹²⁴⁵



Rahel padec števila trgovinskih obratov je zaznati že v letih 1928 in 1929; naslednji dve leti se je stanje rahlo popravilo. Leta 1932 je bil padec občutnejši, zdaleč največ trgovin pa je zaprlo svoja vrata v letih 1933, 1934 in 1935. Do druge svetovne vojne število trgovinskih obratov ni več doseglo stanja pred veliko gospodarsko krizo.

Graf 39: Nihanje števila trgovin z mešanim blagom v prvi polovici tridesetih let¹²⁴⁶



Pri najmočnejši trgovinski stroki, trgovini z mešanim blagom, padec števila obratov še ni bil tako izrazit; najbolj so upadle branjarije in sejmarstvo (v petih letih 67 prijav in 370 odjav). Če pogledamo posamezne trgovinske stroke v desetletju 1925–1935, opazimo, da se je povečalo samo število trgovin z mešanim blagom (indeks 114). Največje nazadovanje izkazujejo branjarije (indeks 45) in trgovine z živili (indeks 49). Povprečno nazadovanje za vso trgovino znaša v omenjenem desetletju 29 %. Če v istem obdobju število trgovin primerjamo s številom prebivalcev, dobimo sliko povprečne gostote trgovine v Sloveniji: 93 prebivalcev na eno trgovino.

¹²⁴⁵ Gradivo Zbornice TOI, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 550 ter Ivan Pless, *Trgovina, obrt in industrija*, v: Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 55–58.

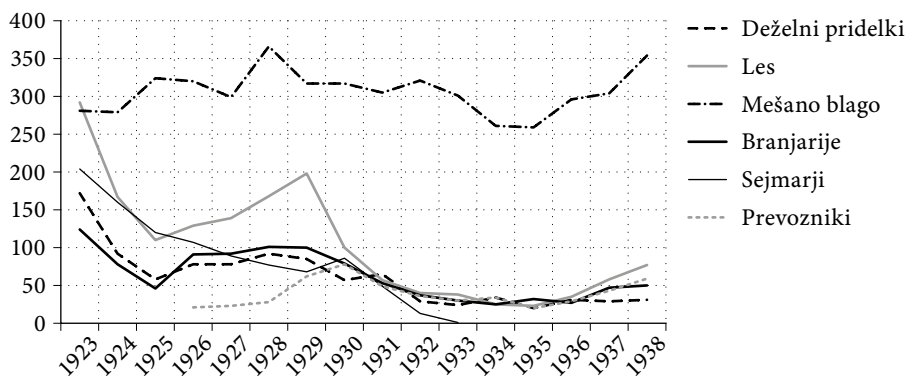
¹²⁴⁶ Gibanje trgovinskih obratov v petletju 1931–1936, v: TT, št. 8–9, 1936.

Tabela 15: Razmerje med prebivalci in trgovinskimi obrati v desetletju 1925–1935¹²⁴⁷

Leto	Št. prebivalcev	Št. trgovinskih obratov	Št. prebivalcev / trgovino
1925	1.084.269	13.129	83
1930	1.148.431	14.354	80
1935	1.199.052	10.329	116

Glede na gospodarske razmere se je spreminjalo tudi število trgovinskih obratov v Sloveniji. V konjunktornih dvajsetih letih se je njihovo število iz leta v leto opazno povečevalo, tako da je vrh doseglo proti koncu dvajsetih let, potem pa je kriza začela vplivati tudi na trgovino. Velik padec kupne moči večine prebivalstva, predvsem kmetov (padec cen kmetijskih pridelkov) in delavcev (vse večja brezposelnost), ki so bili dotlej najštevilnejši odjemalci, je povzročil zapiranje trgovin. Število odjav se je hitro povečevalo in do leta 1937 je vrata zaprla kar tretjina slovenskih trgovin. Kljub gospodarskemu okrevanju pa vse do druge svetovne vojne ni bila dosežena raven izpred gospodarske krize.¹²⁴⁸

Graf 40: Prijave med trgovinskimi obrati različnih strok¹²⁴⁹



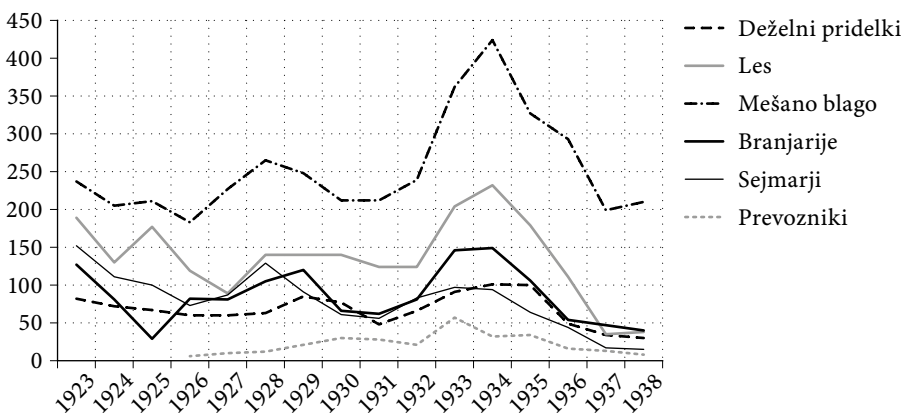
V gornjem grafu je podrobneje predstavljeno gibanje števila trgovinskih obratov v letih 1923–1938 v slovenskem prostoru. Med novimi prijavi izstopa trgovina z mešanim blagom; teh trgovin kot da se gospodarska kriza ni dotaknila – v letih 1934 in 1935 je bilo sicer manj prijav kot druga leta, a takoj zatem se je trend spet dvignil bolj ali manj na prejšnje stanje. Pri ostalih trgovinskih strokah je opazna stagnacija v letih 1923–1925, zatem rahel porast z vrhom okoli let 1929–1930, zatem pa sledi drastičen padec in ponovna stagnacija. Šele po letu 1937 se trend ponovno obrne rahlo navzgor.

¹²⁴⁷ Ibidem.

¹²⁴⁸ Žarko Lazarevič, *Industrializacija, obrt, trgovina*, v: SNZ 1848–1992, 1. knjiga, str. 459.

¹²⁴⁹ *Gradivo Zbornice TOI*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 551.

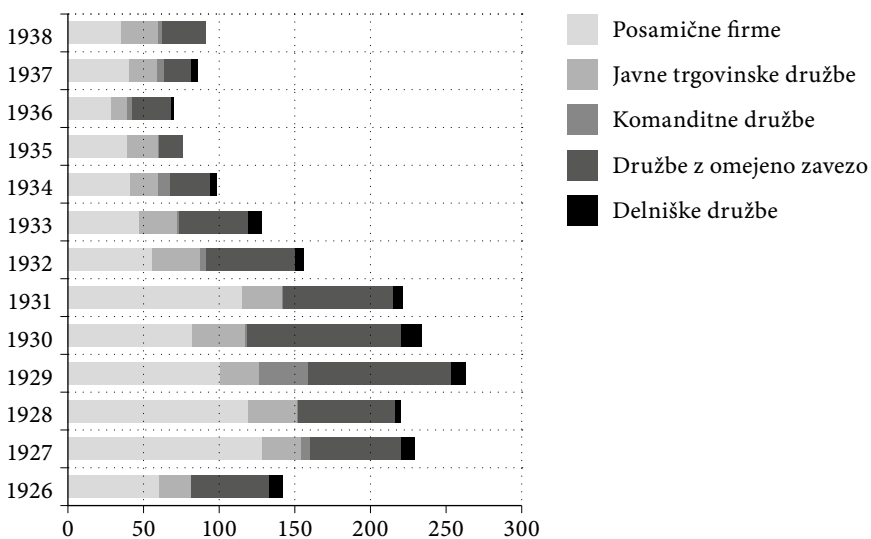
Graf 41: Odjave med trgovskimi obrati različnih strok¹²⁵⁰



Pri odjavah trgovskih obrti so do leta 1930 večja ali manjša nihanja, zatem pa najbolj izstopa izjemno število odjav v letih 1934 in 1935, in to pri prav vseh trgovskih strokah, tudi trgovinah z mešanim blagom.

V nadaljevanju si oglejmo vpise in izbrise v trgovskih registrih protokoliranih firm na nivoju Slovenije in trend primerjajmo z mariborskim in celjskim.

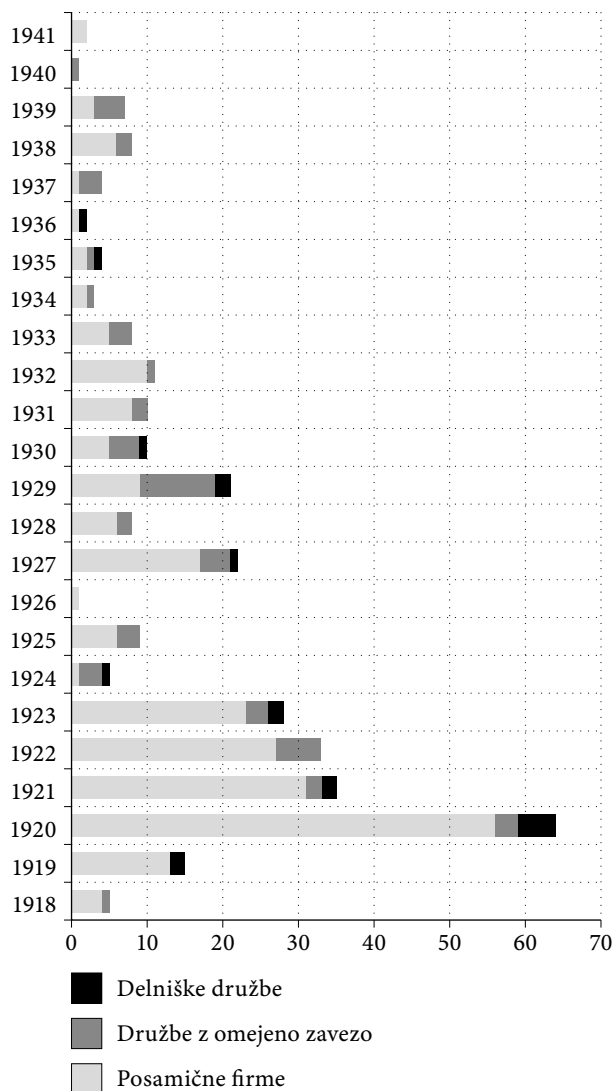
Graf 42: Nastanek novih trgovskih družb v Sloveniji v letih 1926–1938¹²⁵¹



¹²⁵⁰ Gradivo Zbornice TOI, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 551.

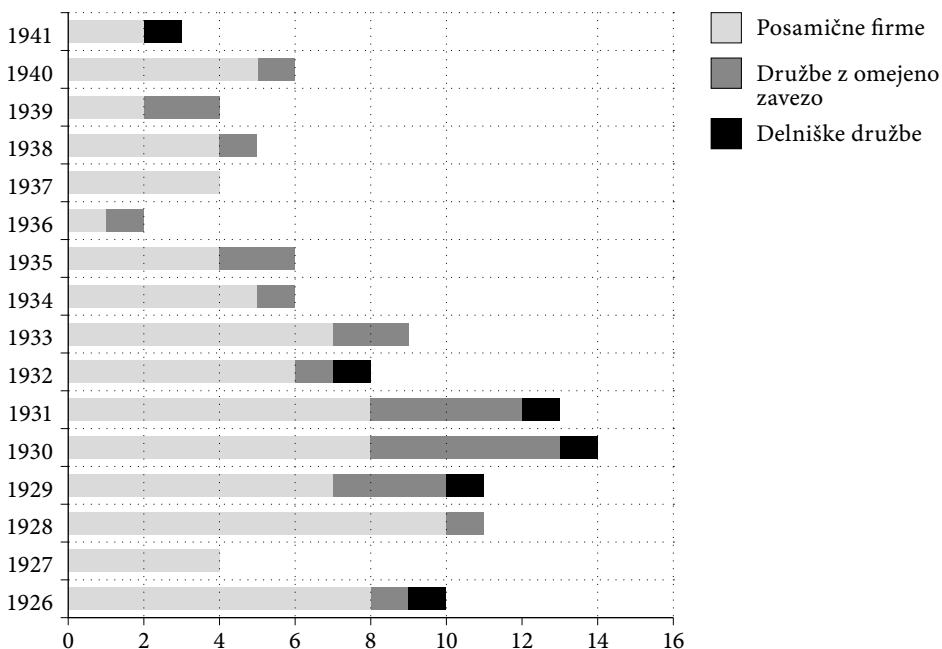
¹²⁵¹ Ibidem, str. 554.

Graf 43: Vpisi novih podjetij v Mariboru med svetovnima vojnama¹²⁵²



¹²⁵² SI_PAM/0645 Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Trgovinski registri Rg A (1906–1941), Rg B (1919–1935), Rg C (1910–1940).

Graf 44: Vpisi novih trgovinskih družb v Celju v letih 1926–1941¹²⁵³



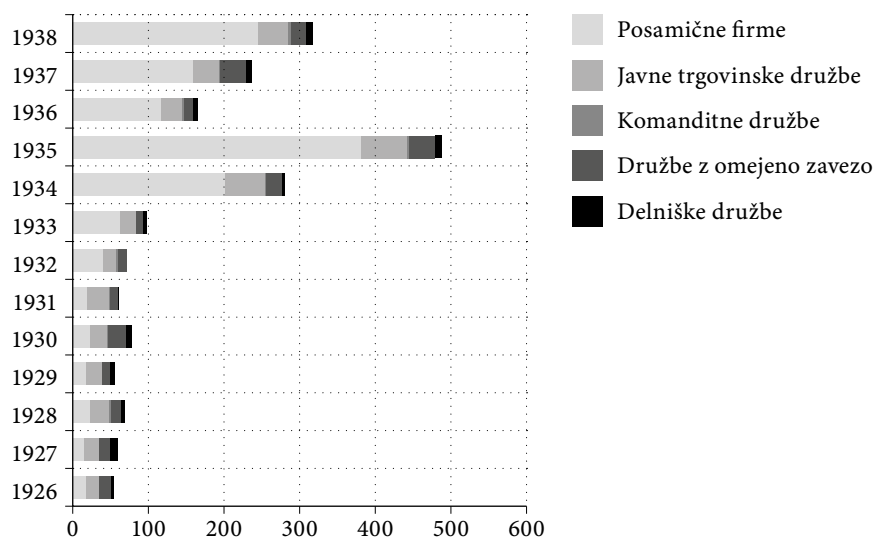
Za slovenski prostor je značilen enakomeren trend, ki kaže na upad ustanavljanja novih trgovinskih podjetij sočasno z gospodarsko krizo. Po letu 1936, ko je bilo ustanovljenih najmanj novih podjetij, se je ta trend zelo počasi vendarle obrnil navzgor. Trend registriranja novih podjetij v Celju in Mariboru je podoben tistemu v Sloveniji, s tem da so v Celju in Mariboru na voljo le podatki za tri oblike družbenih firm. V celjskem primeru je ta trend upadanja podoben, vendar manj enakomeren; tudi tu je najnižje stanje doseženo v letu 1936.¹²⁵⁴ V Mariboru je bilo največ novih podjetij registriranih v začetku dvajsetih let, v Celju pa v konjunktorni drugi polovici dvajsetih let.

Posledica svetovne gospodarske krize je bila vrsta problemov, s katerimi se je morala soočiti tudi slovenska trgovina. Najbolj vidno so se posledice gospodarske krize odražale v velikem številu odjav oz. zmanjšanju števila obratov. Ponovno lahko naredimo podobno primerjavo med slovenskimi in celjskimi podjetji, tokrat tistimi, ki so bili iz trgovinskih registrov izbrisani.

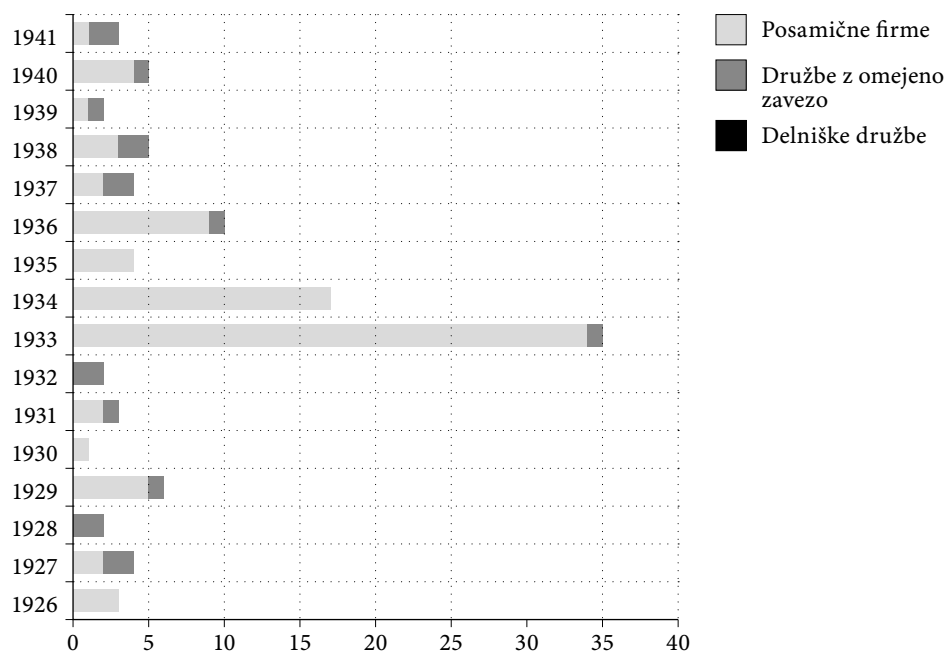
¹²⁵³ SI_ZAC/0610 Okrožno kot trgovsko sodišče Celje (1864–1954), Trgovinski registri Rg A (1906–1946), Rg B (1907–1946), Rg C (1907–1940), Družb I (1863–1906).

¹²⁵⁴ Marija Počivavšek, *Vpliv Velike gospodarske krize na razvoj trgovine*, v: PNZ, št. 1, 2006, str. 179.

Graf 45: Izbrisi trgovinskih podjetij v Sloveniji v letih 1926–1938¹²⁵⁵



Graf 46: Izbrisi podjetij celjskega trgovinskega registra v letih 1926–1941¹²⁵⁶



¹²⁵⁵ *Gradivo Zbornice TOI*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 554.

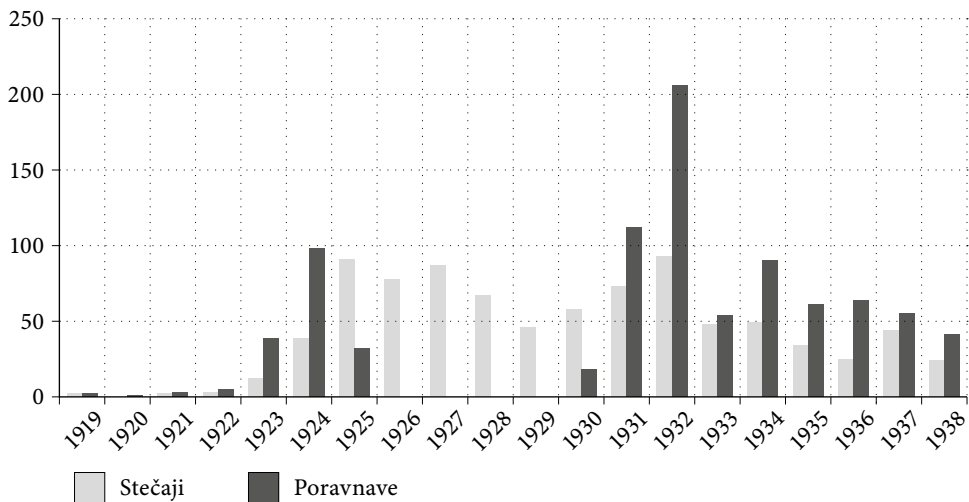
¹²⁵⁶ SI_ZAC/0610 Okrožno kot trgovsko sodišče Celje (1864–1954), Trgovinski registri Rg A (1906–1946), Rg B (1907–1946), Rg C (1907–1940), Družb I (1863–1906).

Tudi tukaj je iz slovenski primer naravnost vzorčen: do leta 1934 je izbrisov relativno malo (manj kot 100 letno). Leta 1934 je ukinjenih podjetij že 280, najhuje pa je bilo leta 1935, ko je z obratovanjem prenehalo kar 487 podjetij. Leto kasneje se je stanje bistveno izboljšalo, a ne za dolgo; že v naslednjih dveh letih začnejo zaradi bližajoče se druge svetovne vojne množično zapirati trgovinska podjetja. V Celju je situacija rahlo drugačna: največ podjetij je z obratovanjem prenehalo kakšno leto prej, kot je bilo to povprečje v Sloveniji – očitno so bila to manjša podjetja, ki so se lahko manj uspešno upirala recesiji (večja so imela več rezerv in so se lažje upirala zaostrenim pogojem poslovanja) –, nato pa se začne sicer neenakomeren, a počasen trend upadanja iz trgovinskega registra izbrisanih podjetij.¹²⁵⁷

Omenili smo že, da so v slovenski trgovini prevladovala male, družinske trgovine, so-dno protokoliranih je bila približno tretjina. Tudi med registriranimi podjetji so močno prevladovale posamične firme, zlasti v letih po prvi svetovni vojni. Kasneje je naraslo število ostalih trgovinskih družb, najbolj družb z omejeno zavezo. Podjetja posamičnih fizičnih oseb je gospodarska kriza v veliki meri prizadela; njihovo število je bilo po končani krizi manjše za 27 %; nekaj manjši (21 %) je bil po koncu gospodarske krize odstotek javnih trgovinskih družb. Število delniških družb se praktično ni spremenilo, se je pa povečalo število komanditnih družb (za 35 %) in družb z omejeno zavezo (za 39 %).¹²⁵⁸

O resnosti kriznih razmer lahko sklepamo tudi iz števila podjetij, ki so zaradi plačilne nesposobnosti (*insolvency*) šla v stečaj. Prvi val zapiranja podjetij je opaziti že v drugi polovici dvajsetih let, drugi, neprimerno večji, pa v začetku tridesetih let. Po podatkih Zbornice TOI je bilo največ stečajev in prisilnih poravnav v letih 1931 in 1932, nato se je njihovo število začelo zelo počasi zmanjševati.

Graf 47: Stečaji in prisilne poravnave v Sloveniji med svetovnima vojnama¹²⁵⁹



¹²⁵⁷ Marija Počivavšek, *Vpliv Velike gospodarske krize na razvoj trgovine*, v: PNZ, št. 1, 2006, str. 180.

¹²⁵⁸ *Gradivo Zbornice TOI*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 554.

¹²⁵⁹ *Ibidem*.

In kako je bilo ob stečajih? Pred izgubo kapitala in premoženja zaradi nesrečnih okoliščin ali špekulacij drugih oseb je gospodarske subjekte po uvedbi obrtne svobode varoval prenovljen stečajni red iz leta 1868. Potrebne so bile namreč take reforme stečajne zakonodaje, ki bi preprečevale finančne špekulacije, predvsem pa zaščitile upnike pred izgubo kapitala in delavce pred izgubo zaposlitve ter pravočasno rešile čim več prezdolženih podjetnikov pred popolnim gospodarskim propadom. Večje reforme stečajne zakonodaje so bile nato izvedene v letih 1896 in 1914. Podatke o trgovinskih stečajih je v prvem letniku mesečno objavljala Slovenski trgovski vestnik, kasneje pa je s temi objavami prenehal. Statistično so v stečajih prevladovala manjša podjetja, medli učinki stečajnih postopkov pa so trgovinsko obrtne zbornice vodili v akcije za spremembo stečajne politike.¹²⁶⁰ Leta 1921 je v Jugoslaviji začel veljati avstrijski Konkurni red iz leta 1916; stečajni zakon za Jugoslavijo je stopil v veljavo leta 1929. Posamezne postopke v zvezi s stečajem je urejal tudi Zakon o obrtih iz leta 1931, prav tako tudi Trgovinski zakon iz leta 1937. Po jugoslovanskem stečajnem zakonu je bil stečaj kazniv gospodarski postopek, če je do njega prišlo iz malomarnosti in neprevidnosti, oz. je bil kaznivo dejanje, če je do njega prišlo iz špekulativnih namenov. Poleg (zaporne) kazni je bil lahko dolžnik kaznovan tudi z izgubo političnih in častnih pravic (pravico biti voljen v občinska zastopstva in narodno predstavništvo, izguba aktivne in pasivne volilne pravice v trgovska, obrtna in industrijska združenja, izguba pravice sodelovanja na borzah, nesposobnost za vstop v državno in javno službo, suspenz javne službe, notariata, izguba službe trgovskega senzala in cenilca).¹²⁶¹

Velika gospodarska kriza je vplivala tudi na znižanje potrošnje (*konzuma*) – proizvodnja je namreč presegala povpraševanje –, še zlasti je upad kupne moči občutila industrija obutve. V kriznih letih se je življenjski standard najštevilnejšega sloja prebivalstva (kmetov) skrčil na minimum, veliko bolje pa se ni godilo niti delavstvu.¹²⁶² Po mnenju Josipa Kavčiča bi bilo potrebno »dvigniti kupovno moč našega potrošača in ponehala bo notranja trgovinska, industrijska in obrtna kriza v državi.« Torej, »dvignjeni konzum je zmanjšana kriza.«¹²⁶³ V drugi polovici tridesetih let so zaradi bližajoče vojne nevarnosti cene ponovno maksimirali, vendar šele potem, ko so močno narasle. Da bi omilili draginjo, so ustanavljali odbore za določanje in kontrolo cen, podobno kot po prvi svetovni vojni. Posledice teh ukrepov pa so v veliki meri občutili tudi trgovci, saj so morali svoje blago pogosto prodajati ceneje, kot so ga sami kupili. Vsi trgovci teh bremen niso zmogli in tik pred vojno je upadlo število članov trgovskega gremija, število zaposlenih v trgovini pa se je zmanjšalo, npr. v Celju za približno 50 oseb.¹²⁶⁴ Deloma je krizo med brezposelnimi blažilo zavarovanje za primer brezposelnosti, deloma pa siva ekonomija, s katero so se poleg kvalificiranih delavcev ukvarjali obrtniki in trgovci, ki so v teh letih odjavljali obrt. V letih pred drugo svetovno vojno je odločnejša državna intervencija segla tudi na področje odnosov med delodajalci in delojemalci. Ob pojavu prvih stavkovnih valov, ki

¹²⁶⁰ France Kresal, *Struktura slovenskega gospodarstva od 1851-1914*, v: ČZN, št. 2-3, 2002, str. 104.

¹²⁶¹ France Kresal, *Kazenske določbe za stečaj in bankrot na Slovenskem od 1868 do druge svetovne vojne*, v: Stiplovškov zbornik, str. 151-154.

¹²⁶² Marta Rendla, *Potrošnja v času velike gospodarske krize v luči takratnega slovenskega časopisja*, v: PNZ, št. 2, 2009, str. 67-68.

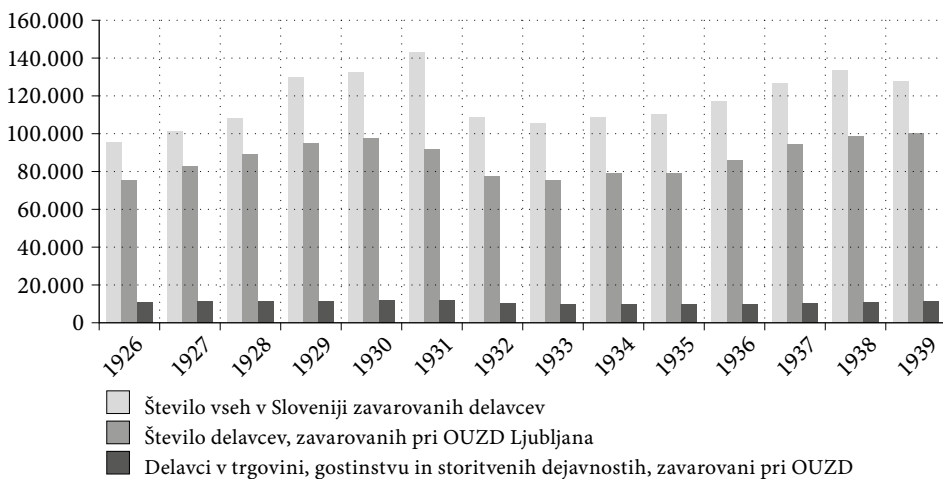
¹²⁶³ Josip J. Kavčič, *Naša gospodarska kriza*, v: TT, št. 7-8, 1926.

¹²⁶⁴ Marija Počivavšek, *Obrt in trgovina v Celju med svetovnima vojnama*, v: Odsevi preteklosti 3, str. 136.

so bili posledica izboljšanih gospodarskih razmer in v katerih so delavci zahtevali višje plače in boljše delovne razmere, je država predpisala obvezno sklepanje kolektivnih pogodb ter določila minimalne mezde in začetek uresničevanja pokojninskega sistema.¹²⁶⁵

Število zaposlenih delavcev v trgovini, gostinstvu in storitvenih dejavnostih je počasi naraščalo do leta 1930 (11.950 zaposlenih) oz. 1931, ko je število zaposlenih delavcev v Sloveniji doseglo svoj vrh; nato je začelo padati do leta 1933, ko je bilo v trgovini najmanj zaposlenih (9.603). Do leta 1935 je sledila stagnacija, nato je sledila rahla rast. Kriza je popuščala le počasi in brez izrazitega prehoda, še leta 1939 število zaposlenih ni doseglo ravni pred krizo.¹²⁶⁶ Če pa osvetlimo strukturo zaposlenih znotraj posameznih gospodarskih panog, vidimo nekatera odstopanja. Pri trgovini, gostinstvu in storitvenih dejavnostih je bilo največ zaposlenih leta 1930, zatem je upadalo do leta 1934, nato pa je ponovno začelo počasi naraščati, čeprav število zaposlenih leta 1939 ni doseglo tistega izpred krize. Podrobnejša analiza števila zaposlenih, ki so bili zavarovani pri OUZD v Ljubljani – osrednji ustanovi, ki je v Sloveniji izvajala socialno zavarovanje delavcev (razen rudarjev, topilničarjev, železničarjev, državnih in javnih nameščencev) – nam pokaže, da je bilo število zaposlenih v trgovini, gostinstvu in storitvenih dejavnostih pod številom zaposlenih v gradbeni industriji ter lesni in lesnopredelovalni industriji.¹²⁶⁷ Torej so bili zaposleni v trgovini in storitvenih dejavnostih pred gospodarsko krizo po številu na tretjem mestu, v letih pred drugo svetovno vojno pa se je število zaposlenih v omenjenih dejavnostih še zmanjšalo (prehitela jih je tudi kovinska industrija), tako da so prešli na četrto mesto.

Graf 48: Delež delavcev, zaposlenih v trgovini in storitvenih dejavnostih pred in po gospodarski krizi¹²⁶⁸



¹²⁶⁵ Žarko Lazarevič, *Velika gospodarska kriza*, v: SNZ 1848–1992, 1. knjiga, str. 475, 478.

¹²⁶⁶ Prim.: France Kresal, *Delavstvo in njegov ekonomski položaj v Sloveniji 1918–1941*, v: Zbornik ob štiridestletnici ustanovnega kongresa KPS, str. 43; France Kresal, *Delavstvo med gospodarsko krizo na Slovenskem*, v: PZDG, št. 1-2, 1970, str. 83-84 ter France Kresal, *Struktura delavstva v Sloveniji od 1918 do 1941*, v: JIČ, št. 1-4, 1978, str. 389.

¹²⁶⁷ France Kresal, *Delavstvo med gospodarsko krizo na Slovenskem*, v: PZDG, št. 1-2, 1970, str. 86-89.

¹²⁶⁸ Ibidem, str. 87.

Pripomniti je potrebno, da v navedenem grafu za leta 1926, 1927, 1928 in 1939 niso zajeti podatki o zaposlenih na državnih železnicah. Število zaposlenih v trgovini, gostinstvu in storitvenih dejavnostih je počasi naraščalo do leta 1930. V letu 1931 je že na prvi pogled opaziti padec vseh zaposlenih oz. zavarovanih delavcev pri OUZD, še večji padec pa je zaznati v letih 1932 do 1935; šele leta 1936 se je število delavcev začelo ponovno počasi dvigati. Učinki krize so izzvenevali le počasi in brez izrazitega prehoda.¹²⁶⁹ Eden od odrazov gospodarske krize je bilo poleg gibanja števila zaposlenih tudi konjunkturalno valovanje, ki je po Bilimoviču »periodična kršitev kinetičnega gospodarskega ravnovesja, ki bi bilo stalno, če bi gospodarski proces potekal stacionarno ali se razvijal popolnoma pravilno in enakomerno. Gospodarstvo reagira na vsako kršitev ravnovesja s tem, da ga skuša vzpostaviti, pri tem pa se zaleti predaleč v drugo smer; iz tega nastaja nova obratna kršitev ravnovesja itd.«¹²⁷⁰

Gospodarska kriza se je odražala tudi na rednih zasedanjih banskega sveta, npr. ob sprejemanju proračuna za leto 1933/34. Obrt je iz proračuna dobila sicer skromno podporo, medtem ko sta bili industrija in trgovina prepuščeni samima sebi. Svetniki so opozarjali na dejstvo, da je bila leta 1932 v Dravski banovini pobrana tretjina vseh davkov v državi, a pri kreditih osrednjih denarnih ustanov, v katere se je stekalo tudi veliko slovenskega denarja, so bili privilegirani podjetniki iz centra države. Banski svet si je močno prizadeval, da bi z različnimi ukrepi omilil posledice gospodarske krize, a jih je finančni minister ob potrjevanju banovinskega proračuna v veliki meri postavil na realna tla.¹²⁷¹ Načelnik oddelka za trgovino, obrt in industrijo pri banski upravi dr. Rudolf Marn je na rednem zasedanju banskega sveta leta 1935 v svojem poročilu orisal težak položaj slovenske trgovine, ki da je zlasti na deželi, pa tudi v mestih »životarjenje s kreditnimi operacijami«.¹²⁷²

Po letu 1934 je najhujša gospodarska kriza začela postopoma popuščati, počasi se je začela čutiti konjunktura: obseg proizvodnje se je povečal, počasi so začele naraščati cene, prav tako se je rahlo povečala zaposlenost. Pri trgovanju s tujino je bilo zaradi pomanjkanja deviz še vedno v veljavi klirinško poslovanje; klirinški sporazumi so predstavljali več kot tri četrtine vsega izvoza in več kot dve tretjini uvoza.¹²⁷³ Vlada je preko državnih bank ponudila gospodarstvu poceni posojila, da bi spodbudila okrevanje industrije in trgovine. Gospodarska kriza je namreč prinesla velike spremembe tudi trgovini. Jugoslavija, ki se je prej v mednarodnem trgovanju srečala le z nekaj primeri omejitev v obliki kontingentov in carinskih zaščit, je po krizi naletela na vedno bolj dirigirana gospodarstva in posledično avtarkična stremjenja pri državah, s katerimi smo bili dotlej v živahnih trgovinskih stikih. Devizni promet se je pod državnim vodstvom začel razvijati v klirinški obliki; le-ta je kmalu predstavljal več kot tri četrtine vse zunanje trgovine.¹²⁷⁴

¹²⁶⁹ France Kresal, *Koncentracija delavstva v revirjih in industrijskih centrih v Sloveniji med obema vojnoma*, v: ZČ, št. 2, 1991, str. 293.

¹²⁷⁰ Ivo Lah, *Ali je res konec gospodarske krize?* v: TT, št. 2, 1933.

¹²⁷¹ Miroslav Stiplovšek, *Prizadevanja banskega sveta Dravske banovine za omilitev posledic gospodarske krize z banovinskim proračunom za leto 1933/34*, v: PNZ, št. 1, 2006, str. 164, 168.

¹²⁷² AS_77 Banski svet Dravske banovine, št. 77, f. 8, *Stenografski zapisnik VI. zasedanja*, februar 1935.

¹²⁷³ Žarko Lazarevič, *Velika gospodarska kriza*, v: SNZ 1848–1992, 1. knjiga, str. 477.

¹²⁷⁴ Fran Šink, *Razvoj trgovine*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 395.

Kriza je prinesla spoznanje, da je liberalnega kapitalizma konec; da bi se izognili grozečim socialno-gospodarskim pretresom, je bil poseg države nujen in tako je državna intervencija v gospodarstvo v tridesetih letih postala stalnica.¹²⁷⁵ Državni intervencionizem oz. povečana vloga države v ekonomiji se je manifestirala predvsem v zaščiti nacionalnega interesa v gospodarstvu. V gospodarsko protekcionistični državi je krepitev nacionalnega interesa šla na račun potrošnikov, oz. z nesorazmerno rastjo cen industrijskih izdelkov v primerjavi s kmetijskimi.¹²⁷⁶

Iz gospodarske krize je slovensko gospodarstvo izšlo brez hujših posledic, večji del industrije je bil celo prenovljen. Med krizo so bila opravljena ali pa začeta nekatera koristna gradbena dela (npr. regulacije), veliko je bilo opravljenega tudi na področju elektrifikacije in prometa.¹²⁷⁷ Prave konjunktore pa ni moglo biti, dokler nista bili razrešeni temeljni vprašanji, sanacija bančnega sistema in obnovitev plačilne sposobnosti kmetov. Država je leta 1936 z Uredbo o likvidaciji kmečkih dolgov kmetom odpisala polovico dolgov, da bi tako nevtralizirala za polovico nižje cene kmetijskih pridelkov, preostanek dolga pa so morali kmetje po znižani obrestni meri odplačati v 12 letih. Sočasno z vzpostavljanjem plačilne sposobnosti kmetov je potekala tudi sanacija bančnega sistema. Odpisane dolgove je vlada prenesla v javni dolg, denarni zavodi pa so za svoje dotlej neizterljive terjatve prejeli državne obveznice. Hkrati je vlada preko državnih bank, katerih vloga se je v tridesetih letih izjemno povečala, dala gospodarstvu na voljo poceni posojila, da je spodbudila oživitev industrije in trgovine. Ukrepi so pomagali, vendar je bilo novo gospodarsko ravnovesje doseženo na občutno nižji ravni cen. Industrija je leta 1938 dosegla tolikšen obseg zaposlenosti in proizvodnje, kot ga je imela v letih pred krizo. Z znatnim zamikom za industrijo si je opomoglo tudi kmetijstvo. Vendar pa posledice gospodarske krize tudi v Sloveniji niso bile premagane vse do druge svetovne vojne.¹²⁷⁸

Velika gospodarska kriza, ki se ni odražala povsod enako močno niti istočasno, upravičeno nosi svoje ime; da bi se izognili grozečim socialno-gospodarskim pretresom, je bil korenit poseg države nujen, državna intervencija v gospodarstvu je postala stalnica tridesetih let. Priznati pa je potrebno, da je imela gospodarska kriza tudi pozitiven učinek: vplivala je na prestrukturiranje gospodarstva ter na posodobitev in racionalizacijo proizvodnje.¹²⁷⁹ Opazen pojav v času gospodarske krize je bil, da je dosti trgovcev prešlo v industrijo, kjer so najprej z majhnim kapitalom začeli izdelovati tržno zanimivejše vrste blaga za široko potrošnjo. Njihova prednost je bila v tem, da so iz svoje trgovinske prakse poznali potrebe in navade tržišča, kupno moč ljudi ter njihov okus.¹²⁸⁰

Od leta 1939 so se v slovenskem gospodarstvu že čutile posledice izbruha svetovne vojne; najprej je prišlo do motenj in omejitev v prometu s tujino, nato do pomanjkanja kolonialnega blaga in porasta njegovih cen. Najbolj so bili na udaru luksuzni predmeti – ananas, pistacije, dateljni granatna jabolka, banane, močne alkoholne pijače, bonboni,

¹²⁷⁵ Žarko Lazarevič, *Prebivalstvo, družba, gospodarstvo pri Slovencih v tridesetih letih*, v: Slovenska trideseta leta, str. 37, 39.

¹²⁷⁶ Žarko Lazarevič, *Stvarnost dojemanja – dojemanje stvarnosti*, v: PNZ, št. 1, 2006, str. 152-153.

¹²⁷⁷ France Kresal, *Gospodarski in socialni pogledi na trideseta leta v Sloveniji*, v: Slovenska trideseta leta, str. 113.

¹²⁷⁸ Marija Počivavšek, *Vpliv Velike gospodarske krize na razvoj trgovine*, v: PNZ, št. 1, 2006, str. 181.

¹²⁷⁹ France Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji*, str. 132.

¹²⁸⁰ *Razvoj ljubljanske trgovine od fevdalnih dob do socializacije gospodarstva*, str. 43.

čokolada, siri, boljše tkanine (voščeno blago, svila, žamet), pasarski izdelki, lepotilna sredstva, noži, britvice, glasbeni instrumenti, igrače itd. Nedvomno pa so veliko večji problem predstavljalo pomanjkanje domačih izdelkov, predvsem kmetijskih. V letu 1939 je bila slaba letina, pa tudi sicer je imela država malo zalog, po drugi strani pa je psihoza med prebivalstvom pripomogla, da so le-te hitro kopnele. Ni pa bilo pomanjkanje dobrin edini problem: močno so se dvignile cene tako špecerijskega in kolonialnega blaga, kot tudi manufakture, usnja, gradbenega materiala, zlasti pa najpomembnejših prehrabnih in življenjskih artiklov: kruha, mesa, mleka, fižola, jajc, masla, krompirja, kuriva. Tako ne preseneča, da je leta 1939 izšla Uredba o pobijanju draginje in brezvestne špekulacije, s katero je država želela uravnati cene osnovnih življenjskih potrebščin (hrane, obleke, obutve, kurjave in razsvetljave). Uredba je bila naperjena tako proti trgovcem, še bolj pa proti t.i. verižnikom, ki so služili z ustvarjanjem umetno povzročene pomanjkanja blaga. Zaradi bližajoče vojne nevarnosti so cene ponovno maksimirali, vendar šele potem, ko so močno narasle. Da bi omilili draginjo, so ustanavljali odbore za določanje in kontrolo cen, podobno kot po prvi svetovni vojni. Državne oblasti so se zaradi kriznih razmer odločile za uvedbo diriganega gospodarstva; februarja 1941 so v Dravski banovini uvedli živilske nakaznice za kruh in moko.¹²⁸¹

NELOJALNA KONKURENCA

Med najpogostejše oblike nelegalne konkurence so pred drugo svetovno vojno prištevati neenoten odpiralni čas, nelegalno reklamo, nepravilno označbo izvora blaga, podkupovanje, kršitev in izkoriščanje trgovinskih tajnosti ter nelegalno konkurenco pomožnega osebja.¹²⁸² A v obravnavanem obdobju je številne trgovce najbolj motila nedovoljena prodaja od vrat do vrat, od hiše do hiše, najbolj razširjena sicer na podeželju, a tudi mesta niso bila imuna pred tem pojavom. Res pa je, da je med svetovnima vojnama – zaradi prisotnosti trgovin z mešanim blagom tudi v manjših krajih in vaseh –, krošnjarenje že počasi izgubljalo na pomenu, a je kljub temu bilo opazen in nezanemarljiv pojav, tako s strani trgovcev (njihove konkurence) kot tudi kupcev, torej njihovih odjemalcev.

Krošnjarenje je bilo trgovanje, ki se je izvajalo brez stalnega obratovališča; krošnjar je lahko imel samo toliko blaga, kot ga je lahko nosil in za katerega je imel dovoljenje. Tipi krošnjarenja so bili različni, odvisni od regionalnih posebnosti pokrajin in ljudi. V slovenskem prostoru zasledimo krošnjarenje predvsem na obrobju slovenskega etničnega ozemlja, od Beneške Slovenije in Rezije, Goriške, zaledja Trsta in Reke, do Dolenjske (ribniško-kočevskega območja) in Bele krajine, najdemo pa ga tudi v Prekmurju (*bóšnjaki*).¹²⁸³

Kot oblika podeželske trgovine je bilo krošnjarenje v naših krajih znano vsaj od 15. stoletja dalje, ko so bile komunikacije med kraji še slabo razvite, obdržalo pa se je tudi še

¹²⁸¹ Mojca Šorn, *Draginja, pomanjkanje, omejitve. Preskrba Slovenije s hrano 1939–1941*, v: PNZ, št. 1, 2007, str. 105–109.

¹²⁸² Dr. Nemo [Hugo Uhliř], *Trgovsko-gospodarski leksikon*; 2. del, str. 165.

¹²⁸³ Marjan Drnovšek, *Podoba kočevskih in belokranjskih krošnjarjev v očeh javnosti do začetka 20. stoletja*, v: Kronika, št. 3, 2007, str. 390.

pozneje, v obdobju razvitejšega cestnega in železniškega omrežja.¹²⁸⁴ Da bi pomagal od Turkov opustošenim krajem, je namreč avstrijski cesar Friderik III. Habsburški leta 1492 izdal krošnjarski patent (*Hausierpatent*), ki je – sicer večkrat posodobljen – ostal v veljavi do konca monarhije in še med svetovnimi vojnami in s katerim je dovolil Kočevarjem izvažati živino ter doma izdelano platno in lesene predmete. Ščasoma so med krošnjarji nastale razlike v smislu prodajnega blaga: ribniški so prodajali doma narejene lesene izdelke, kočevarski pa so podobno kot belokranjski krošnjarili le z nakupljenim blagom.¹²⁸⁵ Krošnjarjenje, ki je kasneje sicer vplivalo na opuščanje poljedelstva in izseljevanje, je bilo za tamkajšnje prebivalstvo pomembna gospodarska dejavnost, saj so krošnjarji svoje izdelke prodajali po vseh deželah monarhije. Krošnjarji (*havzirarji*) so bili mali trgovci, ki so se preživljali s prodajo tekstila, južnega in suhega sadja ter lesenih izdelkov od vrat do vrat in od vasi do vasi. Po usihanju trgovine z doma narejenimi izdelki so s kupljenim blagom začeli trgovati; postali so kostanjarji,¹²⁸⁶ prodajali so slaščice in bonbone,¹²⁸⁷ s krošnjo, lesenim ogrodjem, ki so si ga oprtali na ramena in v njem prenašali robo, so postali znani v vsej monarhiji. Ker jim obrtni red ni dovoljeval prodaje na običajen način, so svoje blago ponujali npr. s pomočjo loterije: krošnjar je imel v vrečki lesene izrezljane številke in kupec je povlekel tri; če je bila vsota pod sto, je zmagal kupec in je dobil blago, ki si ga je želel, sicer je zmagal trgovec in vložek spravil v svoj žep. Na ta način so Kočevarji prodajali rezbarije, opremo za vsakodnevno rabo, pa steklenino, južno sadje, pekovske izdelke, turški med itd. Pred božičem so se ti krošnjarji prvič vrnili domov in z izkupičkom pomagali svojim družinam. Drugič so se odpravili na pot po novem letu, se vrnili domov spomladi ter do jeseni pomagali na svojih domačijah. Pravi fenomen je, da se je kočevarsko krošnjarjenje v praktično enaki obliki ohranilo skoraj petsto let. Kočevarji niso nikoli poskušali npr. postaviti svoje poslovne postojanke ali ustanoviti uvozno-izvozno trgovinsko podjetje večjega obsega.¹²⁸⁸

Sredi 19. stoletja se je na našem ozemlju pojavilo vprašanje judovskih krošnjarjev: domači trgovci so se namreč pritoževali, da prihaja v deželo vedno več judovskih trgovcev. Čeprav privilegij iz leta 1515, ki Judom ni dovoljeval naselitve v deželi, še ni bil ukinjen, je bilo bivanje dovoljeno dvema judovskima trgovcema, ki sta kmalu pritegnila še druge. V Ljubljani so imeli skladišča in prodajali so različno blago, ne da bi bili obdavčeni. Ščasoma je bilo judovskih trgovcev, ki so krošnjarili, že okoli dvajset, zato se je leta 1865 s to problematiko ukvarjala tudi trgovinska in obrtna zbornica; nekateri zbornični svetniki so opozarjali na škodo, ki jo je imelo ljubljansko trgovstvo zaradi judovskih trgovcev in zbornični svet se je obrnil na vlado, naj dovolijo Judom zadrževanje v mestu le za čas letnih sejmov. Ker je v tem času liberalizacija gospodarstva že precej napredovala, so take zahteve ostale brez odziva.¹²⁸⁹ Na primeru Ljubljane lahko opazamo nasprotovanje judovskim krošnjarjem in kramarjem s strani mestnih trgovcev; tovrstne očitke lahko

¹²⁸⁴ Marjan Drnovšek, *Belokranjski krošnjarji v Ameriki*, v: Slovenska kronika XIX. stoletja, 1. zv., str. 233.

¹²⁸⁵ Marjan Drnovšek, *Kočevarski krošnjarji in nacistična propaganda*, v: PNZ, št. 1, 2007, str. 86.

¹²⁸⁶ Več o tem v: Polona Šega, *Slovenski kostanjarji na Dunaju . Prebivalci nekdanjega velikokraškega okraja kot kostanjarji v cesarskem mestu*, Novo mesto, 1997.

¹²⁸⁷ Ferenc, *Kočevska – pusta in prazna*, str. 37-47.

¹²⁸⁸ Gauss, *Umirajoči Evropejci*, str. 54-55.

¹²⁸⁹ Valenčič, *Židje v preteklosti Ljubljane*, str. 53.

sledimo vse do druge svetovne vojne. Krošnjarji judovskega porekla so bili v pogostih (gospodarskih) sporih s stalnimi trgovci v Ljubljani, k nastrojenosti nasproti Judom pa je prav gotovo svoje pripomoglo tudi versko ozadje.¹²⁹⁰

Vrnimo se k pojavu krošnjarstva nasploh: po zakonu je bila to obrt, ki se je smela izvajati samo na podlagi izrecnega dovoljenja (*koncesije*) upravne oblasti prve stopnje (okrajnega načelstva), na katere področju je bilo krošnjarjevo stalno prebivališče; dovoljenja so izdajali proizvajalcem domačih izdelkov, npr. Ribničanom, invalidom in drugim za delo nesposobnim osebam ter prebivalcem posameznih pasivnih predelov, npr. Kočevarjem.¹²⁹¹ Prebivalci teh pokrajin so poleg kmetovanja dodatne vire zaslužka poiskali zlasti v obrti in trgovini. Poseben položaj so imeli prodajalci suhe robe, Ribničani. S krošnjarjenjem so se ukvarjali tudi prebivalci iz Bele krajine, Hrvaške in Dalmacije, ki so kupovali drobno galanterijsko blago pri velikih trgovcih po znižanih cenah in ga po sejmi in po domovih prodajali (čim) dražje. »Razen beračev, včasih tudi ciganov, so se pri nas oglašali tudi rešetarji, ki so prodajali rešeta in različno suho robo. To so bili podjetni rokodelci iz ribniške doline, ki so svojo suho robo ponujali daleč okrog, celo po Avstriji, tja do Dunaja in še naprej. Redno so prihajali tudi krošnjarji iz Bosne in Dalmacije, ki so nosili s širokim usnjenim pasom čez rame oprtano spredaj polno krošnjo različnega drobnega materiala, kot so moški in ženski glavniki in sponke za lase, vezalke, vžigalnike in za njih kamenčke, mala ogledalca, včasih tudi sladilo saharin in še vrsto različnih pasov, britev in raznih drobnih potrošnih predmetov. Otroci smo se jih vedno razveselili, ker smo lahko opazovali, kaj vse imajo nabasano v svoji krošnji, ki so jo imeli spredaj na prsih. Imenovali smo jih 'bozjanarji'. Včasih so prišli v našo lepo vas Lipo tudi visokorasli gospodje z balami kamgarna in podobnega blaga na ramenih, ki so ga zelo vneto ponujali. To so bili Judi, ki niso dobro znali slovenskega jezika. Dokazovali so, da je to najboljše volneno blago, pulili iz njega volnene niti in jih prižigali. Volna namreč ne gori, ampak se nekako scvre. Pri prodaji so bili zelo spretni, a še bolj vsiljivi«. ¹²⁹² Janez Trdina navaja, da se Belokranjci krošnjarili po vzhodnih delih Štajerske, kjer so prodajali od trgovcev na up vzete drobnarije: sukanec, šivanke, nožke, milo, trakove, robce, pisala, podobice, platno, »cajg« in sukno. Med krošnjarji so bili znani tudi kostelski krošnjarji, ki so s svojimi slaščicami segali do Dunaja, pa kočevski kostanjarji, vsem pa je krošnjarjenje (*hauziranje*) pomenilo pomemben vir zaslužka, ki je dopolnjeval dohodke majhnih in razdrobljenih kmetij.¹²⁹³ Tako so se npr. v Obsotelju – v okolici Podsrede – gibale ženske s sosednje Hrvaške (t.i. *saharinke*), ki so v malih rdečih kartonastih škatlicah skrivaj prodajale saharin. Tam so bili prisotni tudi Dalmatinci, (t.i. *pičkurini*), ki so hodili peš od hiše do hiše; pred sabo so nosili oprtano krošnjo s predalčki, v katerih se je našlo vse mogoče: elastika, gumbi, vezalke, glavniki, sponke za lase, ogledalca, parfumi, zobne ščetke, britvice, kamenčki za vžigalnike, lesene igrače (npr. vozički s konjički, metuljčki, ki odpirajo krila, piščalke, orglice), pisala, denarnice, tudi blago. Tudi kramarji so po

¹²⁹⁰ Marjan Drnovšek, *Podoba kočevskih in belokranjskih krošnjarjev v očeh javnosti do začetka 20. stoletja*, v: Kronika, št. 3, 2007, str. 391.

¹²⁹¹ Dr. Nemo [Hugo Uhliř], *Trgovsko-gospodarski leksikon*; 1. del, str. 626.

¹²⁹² Borovnik, *Vrnitev*, str. 239-240.

¹²⁹³ Vesna Bučič, *Urarske krošnje in krošnjarjenje*, v: Argo, 1992, str. 8.

domovih prodajali različne tekstilne izdelke, pa tudi čevlje.¹²⁹⁴ Dalmatinci (t.i. *Bosnarji*) so domačim trgovcem konkurirali tudi nedaleč stran, blizu Rogatca, kjer so prodajali galanterijo – vžigalice, britvice, šivanke, glavnike, ustne harmonike, gumbe itd. –, poleg njih pa tudi Ribničani in Hrvati, ki so po hišah prodajali platno; prihajal je npr. trgovec iz Zagreba, ki je pri ljudeh, ki so bili zaposleni (in so prejeli plačo), prodajal blago s pomočjo kataloga.¹²⁹⁵ Kot rečeno, se krošnjariji niso izogibali niti mest: »Po mestu so se pogosto pojavljali Ribničani s svojo prodajalno suhe robe na hrbtu. Gospodinje so odkupovale žlice, sita, kuhalnice. Dežnikar je po hišah pobiral pokvarjene ali strgane dežnike in jih navadno kar na hišnem pragu popravil in zašil. Danes moraš te 'umetnike' po Ljubljani kar iskati ...«¹²⁹⁶

Celjska Nova doba je v letih po prvi svetovni vojni poročala, da kroži po deželi polno krošnjarjev s koši in nahrbtniki, kateri se pečajo s prodajo raznega manufakturnega blaga, sukanca, mila, tobaka, kave, vžigalic, čaja, kvasa ... »Vsak hlapec, potepuh in lenuh se danes že peča s trgovanjem, pravilno z verižno kupčijo. Trgovec na deželi ne dobi iz tovarne ne vžigalic, ne franka, kvasa itd., medtem ko krošnjariji take stvari po deželi po nesramno oderuških cenah (1/2 kg kvasa po 30-40 K, škatlica vžigalic 1 K) razpečavajo. Kje taki ljudje blago dobivajo? /.../ Da je marsikatero ukradeno blago vmes, je gotovo.«¹²⁹⁷ Trgovska združenja so pozivali, naj se uprejo tovrstni neloyalni konkurenci, trgovce pa, da takšne pojave prijavijo. Dve leti zatem je bilo ponovno slišati glasove, da se je krošnjarjenje močno razpaslo po deželi in trgovci so ponovno obrnili na oblasti, naj vse krošnjarje izročijo sodišču ali pa jim celo zaplenijo blago.¹²⁹⁸ Tudi čez nekaj let ta pojav ni bil nič manjši in trgovci so ponovno opozarjali nanj.¹²⁹⁹ Ker naval krošnjarjev ni pojenjal, je veliki župan mariborske oblasti januarja 1928. leta na intervencijo Zbornice TOI izdal okrožnico, naslovljeno na vse okrajne glavarje in mestna magistrata v Celju in Mariboru, da strogo izvršujejo predpise krošnjarskega patenta. A tudi ta poziv ni zalegel. Nekaj dni zatem so sicer opazili neznatno zmanjšanje krošnjarjev, potem pa jih je bilo še več. Čeprav je § 12 krošnjarskega patenta (iz 1852. leta), ki je bil v Sloveniji še v celoti in veljavi, določal, da mora biti blago, s katerim so krošnjarili, tuzemskega izvora, opremljeno z znakom in dobavnim izkazom, so v glavnem prodajali predmete inozemskega izvora. Zlasti so bili trgovski krogi ogorčeni, da se določila zakona o pobijanju draginje upoštevajo, izvajanje določil krošnjarskega patenta pa nihče ne nadzoruje.¹³⁰⁰ Stermecki, predsednik celjskega gremija trgovcev, je 1928. leta v pismu velikemu županu mariborske oblasti zapisal, da so ukrepi proti krošnjarjem brez uspeha. Njihovo število spet narašča, »tako da smo mogli ugotoviti celo devet krošnjarjev v enem dnevu. Ugotovili smo, da prodajajo britve, nože, škarje, vžigala, brivske pristroje in še razne druge posebno kovinske izdelke, ki se še ne izdelujejo v naši državi in s katerimi bi se ne smelo krošnjariti.«¹³⁰¹ Istega leta je okrajni

¹²⁹⁴ Marija Počivavšek, *Sejem bil je živ...* v: Poletna delavnica Podsreda '94, str. 62.

¹²⁹⁵ Počivavšek, *Zakaj lođn v Muzeju na prostem?* v: Muzejska poletna delavnica Rogatec '93, str. 85-86.

¹²⁹⁶ Mirjam Tozon, *Ribničani in drugi*, v: Bela Ljubljana, str. 95.

¹²⁹⁷ *Za redno in proti zakotni trgovini*, v: Nova doba, št. 32, 5. 4. 1919.

¹²⁹⁸ *Beseda o krošnjarih*, v: Nova doba, št. 87, 28. 7. 1921.

¹²⁹⁹ Nova doba, št. 132, 18. 11. 1924.

¹³⁰⁰ *Proti krošnjarjem*, v: Nova doba, št. 43, 18. 4. 1928.

¹³⁰¹ AS_448 Zbornica TOI, f. 42, *Prestopki krošnjarskega patenta*.

(sreski) gremij trgovcev za območje okrajev Celje, Gornji Grad ter Šmarje pri Jelšah v pismu Zbornici TOI pisal, »da prihajajo številni Japonci in Kitajci v naše kraje, ki nadlegujejo pasante, kakor tudi zasebne stranke po hišah in javnih lokalih s ponujanjem izdelkov kitajskega porcelana in drugimi drobnarijami, z raznimi ogrlicami, svilenimi robci itd.« Ker ti prodajalci niso bili tako vsiljivi kot ostali krošnjariji, so vzbujali sum, da »so to eksponenti gotove politične organizacije, ki pod pretvezo krošnjarstva opravljajo posle špijonaže.«¹³⁰² Oblasti so torej krošnjarjenje načeloma preganjale, vendar ga niso mogle povsem zatreti. Krošnjarjem so dovoljevali drobno prodajo, da bi omilili brezposelnost v gospodarsko pasivnih pokrajinah, prepovedano pa jim je bilo prodajati materialno in špecerijsko blago, pijače, zdravila, karte, knjige, umetnine in mineralno olje.¹³⁰³ Leta 1920 se je Zbornica TOI obrnila na Ministrstvo trgovine in industrije s pritožbo, da mnogi kramarji in branjevci brez dokazila o usposobljenosti izvršujejo trgovinsko obrt z mešanim, kolonialnim, špecerijskim in materialnim blagom. Zbornica je ministrstvo zaprosila, naj ukrepa, da bodo okrajna glavarstva strogo nadzirala imetnike obrtnih listov za branjarijo in kramarijo, da ne prekoračijo svojega delokroga.¹³⁰⁴

V dvajsetih letih so bile torej zahteve trgovcev po zatiranju nelojalne konkurence vse večje. Želeli so predvsem, da bi država, podobno, kot so to storile Avstrija, Nemčija in Češkoslovaška, sprejela poseben zakon in tako pravno zaščitila prizadete trgovce. Nelojalna konkurenca je posegala namreč »po sredstvih, ki rušijo trgovsko moralo in poštenje, spodjedajo tla solidni, zdravi trgovini ter občutno oškodujejo tudi konsumenta.«¹³⁰⁵ Glede skrbi za moralo: ljubljanski okrajni načelnik dr. Andrejka¹³⁰⁶ je z okrožnico pozval orožniške postaje, naj podvojijo pazljivost in krošnjarje natančno pregledujejo, če nimajo morebiti pri sebi prepovedanih predmetov in podob. »Ni še dolgo tega, kar se je pri takih, zlasti dalmatinskih krošnjarijih po neki orožniški postaji dognalo, da prodajajo prepovedane ter zdravju in morali škodljive predmete, npr. preservative, španske muhe ipd.«¹³⁰⁷ Celjski gremij trgovcev je 1924. leta apeliral na celjski magistrat, naj na podlagi § 10 krošnjarskega patenta prepove krošnjarjenje v mestu. V prid takšni odločitvi je naštel več razlogov: v mestu je bilo opaziti vedno več Dalmatincev, »ki vsiljujejo raznim pasantom njih manjvredno blago, /.../ so večinoma zdravi in delomržni in ogrožajo z njih postopanjem realno trgovstvo.« Podobno zahtevo je leto kasneje ministrstvu trgovine in industrije predložil veliki župan mariborske oblasti dr. Pirkmajer. Predlagal je prepoved krošnjarjenja v Mariboru, Celju, Ptujju ter turističnih Radencih, Dobrni in Rogaški Slatini.¹³⁰⁸ Poleti 1928. leta se je Zbornica TOI obrnila na velika župana ljubljanske in mariborske oblasti. Nič novega ni ugotovila, ko je zapisala, da se v zadnjem času znatno razraslo krošnjarstvo z manufakturnim in galanterijskim blagom; na ta način je

¹³⁰² AS_448 Zbornica TOI, f. 42, *Krošnjarjenje po Kitajcih*.

¹³⁰³ *Trgovci in krošnjarstvo*, v: STV, št. 6, 1907.

¹³⁰⁴ *Varstvo obrtnih pravic v trgovini*, v: NGV, št. 10, 1920.

¹³⁰⁵ I. Pretnar, *Vprašanje umazane konkurence*, v: TT, št. 5, 1927.

¹³⁰⁶ Dr. Rudolf Andrejka je deloval kot načelnik statističnega oddelka pri ministrstvu notranjih zadev v Beogradu. Bil je tudi honorarni profesor na pravni fakulteti v Ljubljani (in med drugim predsednik Muzejskega društva za Slovenijo).

¹³⁰⁷ AS_448 Zbornica TOI, f. 42, *Vsem orožniškim postajam*.

¹³⁰⁸ SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 66, *Ukinitve krošnjarjenja v mestu*, 1924.

bila detajlnim trgovcem povzročena velika škoda. Zbornica je ugotavljala, da se v nasprotju s tendencami krošnjarskega patenta s krošnjarstvom ukvarjajo večinoma mladi, do tridesetega leta starosti. Vsa prizadevanja, da bi ta pojav omejili, so bila neuspešna. Poudarjali so, da je v tem času, ko je v Sloveniji že več kot 10.000 trgovinskih obratov, od katerih jih je več kot polovica z mešanim blagom, tako da ima že praktično vsak kraj svojo trgovino, ta pojav popolnoma odveč. Zato je Zbornica prosila oba velika župana, da izdata podrejenim obrtnim oblastem okrožnico z navodili, kdo in na kakšen način sme iskati naročila pri trgovcih in pri zasebnih strankah, kako je prepovedano iskanje naročil tujih trgovcev in kako omejiti krošnjarjenje. Septembra istega leta sta velika župana dejansko izdala omenjeno okrožnico in jo posredovala okrajnim glavarjem in mestnim magistratom. Glede krošnjarjenja so v okrožnici zapisali, da ga na območju ljubljanske in mariborske oblasti regulirata patent iz 1852. leta in odločba ministrstva trgovine in industrije iz 1925. leta. V smislu teh predpisov je bilo dovoljeno krošnjariti le jugoslovanskim državljanom in to le s tuzemskim blagom. Dovoljenje je veljalo na območju cele države, vendar so ga morali overiti okrajni poglavarji okraja, v katerem je hotel kdo krošnjariti. Dejavnost krošnjarstva se je izključevala s sejmarstvom, česar pa se v glavnem niso držali.¹³⁰⁹ Pri teh prizadevanjih po omejitvi krošnjarjenja niso bili kaj prida uspešni. Tako je ban dr. Ivan Marušič leta 1931 vsem okrajnim in mestnim načelstvom ter predstojništvom policije v Ljubljani, Mariboru in Celju izdal okrožnico, v kateri je ugotavljal, da so se kljub izrečenim kaznim kršitve krošnjarjenja kar vrstile. Krošnjarjev je bilo izjemno veliko, krošnjarili pa so kljub prepovedi tudi ob nedeljah in ob delavnikih zvečer, ko so bile trgovine že zaprte. Banova naredba iz leta 1937 je namreč prepovedovala prodajanje in krošnjarjenje po ulicah med 18. in 7.30 uro ter ob nedeljah in praznikih, med izjemami so bili poleg časopisov, cvetja in kuhanih klobas tudi pečen kostanj in t.i. kočevski predmeti (§§ 9, 33).¹³¹⁰ Podobno kot krošnjarjenje se je razpaslo tudi nedovoljeno detajlno potovanje, t.j. zbiranje naročil, ki je bilo pogosto združeno z detajlno prodajo blaga po (tujih in domačih) potnikih zasebnim strankam. Ban je zato pozival naslovnike, da poostrijo kontrolo nad omenjenimi pojavi.¹³¹¹ Podobno deklaracijo je sprejela tudi zveza trgovskih združenj Dravske banovine v Ljubljani, ki je 1938. leta izdala letak proti krošnjarstvu.¹³¹² Podobnega mnenja je bil tudi dr. Ivan Pless: »Če se je že leta 1852 uvidelo potrebo omejitve krošnjarjenja le na gotove kraje in gotove predmete, je omejitev tembolj potrebna danes, ko imamo vsepovsod, tudi v najbolj oddaljenih krajih trgovske obrate, ki nudijo konsumentom vsakovrstno blago.«¹³¹³ Leta 1935 se je Zbornici TOI pritožilo tudi Združenje trgovcev v Celju; opozarjali so na vse večji razmah krošnjarstva: »Dnevno potuje iz Celja v kraje Savinjske doline včasih večja včasih

¹³⁰⁹ AS_448 Zbornica TOI, f. 42, *Detajlno potovanje in krošnjarjenje*.

¹³¹⁰ Naredba o odpiranju in zapiranju trgovinskih in obrtnih obratovalnic v dravski banovini, Službeni list kraljeve banske uprave Dravske banovine št. 35, Ljubljana, 1937. Podobno je določala že Naredba o odpiranju in zapiranju trgovinskih in obrtnih obratovalnic v dravski banovini iz 6. 5. 1930.

¹³¹¹ Krošnjarjev namreč ne gre zamenjavati s trgovskimi potniki, ki so s sabo lahko nosili vzorce, glede prodaje pa so se smeli obračati le na trgovce, ne na zasebne stranke. AS_448 Zbornica TOI, f. 42, *Krošnjarjenje in detajlno potovanje*.

¹³¹² AS_448 Zbornica TOI, f. 42, *Vsem trgovskim združenjem*.

¹³¹³ AS_448 Zbornica TOI, f. 42, Ivan Pless, *Vprašanje detajlnega potovanja iz kraja v kraj*, 1928.

manjša skupina krošnjarjev manufakturstov, ki se znajde na kolodvoru v organiziranih presledkih in opremi tako, da jih je v navalu potnikov težko ločiti od drugih potnikov. V prejšnjih časih se jih je takoj ločilo, ker so imeli ogromne kovčke, sedaj pa jemljejo seboj manjše kovčke zato jih je po številu več. Pohod v razne namembne postaje je tudi spretno organiziran. Na vsaki postaji izstopa manjše število – dva do tri – ki se takoj razlezejo na vse strani.« Rešitev te »nadloge« so videli le v »strahovalnih ukrepih«: rednem plačevanju davkov, urejenih dokumentih, zaposlitvi krošnjarskih pomočnikov ter takojšnjih kaznih za kršitve na kraju samem – kaznovati bi naj smeli že žandarji. Omejitev krošnjarjenja bi izvzela le suhorobarje. In seveda: po tolmačenju Združenja trgovcev bi morali krošnjarji iz kraja v kraj hoditi, ne pa se posluževati sodobnih prometnih sredstev.¹³¹⁴ Leta 1938 se je pritožilo tudi celjsko podjetje Rakusch, ker je podjetje Westen dobavljalo krošnjarjem drugorazredno posodo.¹³¹⁵ Banska uprava je leta 1940 v več slovenskih mestih (Ljubljani, Mariboru, Ptuj) prepovedala vsako krošnjarjenje. V Celju so menili, da so to mesto pomotoma izpustili, zato so bansko upravo zaprosili, da bi se ta prepoved nanašala tudi na mesto Celje in celjski okraj, saj se lahko »samo na ta način iznebimo krošnjarske nadloge, ki vsem trgovcem, pa tudi kupujočemu občinstvu povzroča toliko škode«.¹³¹⁶

Klasično krošnjarjenje torej ni usihalo – kot bi morebiti spričo širjenja trgovinske mreže pričakovali –, temveč se je prilagajalo novim razmeram. Z nastankom novih državnih meja in z novo zakonodajo se je krčil geografski domet krošnjarskih poti, deloma sta se spremenila tudi vsebina in način krošnjarjenja; to je postal poklic revnejših, da so na ta način pridobili določeno socialno-zaščitno noto.¹³¹⁷

Postati krošnjar pa ni bilo čisto enostavno. Prosilec je moral poleg fotografije v vlogi navesti osebne podatke, osebni opis, priložiti pa še vrsto prilog, npr. krstni list, domovnico, npravstveno spričevalo, potrdilo davčnega urada, potrdilo sodišča o nekaznovanju in zdravniško poročilo. Po odobritvi vloge je krošnjar nato dobil »Dovolilo za izvrševanje obrta brez stalne poslovalnice«, ki ga je (po obrtnem zakonu iz leta 1931) moral imeti vedno pri sebi. A ne glede na to krošnjarstvo nikakor ni zamrlo, nasprotno. Poglejmo statistiko krošnjarskih dovoljenj na območju Dravske banovine konec leta 1937: obrtne oblasti so izdale skupaj 839 dovoljenj za potujoče trgovce, in sicer za tiste z manufakturnim blagom (250), za trgovce z ostalim blagom (494) in rokodelske obrti brez lokala – dežnikarje, brusarje, popravljavce posode (95). Resnici na ljubo pa so v Dravski banovini večino krošnjarjev predstavljali prišleki iz Savske, Primorske in ostalih južnejših banovin. Največ dovoljenj so izdali za obrtne oblasti Kočevje, Črnomelj in Mursko Soboto. Zbornica TOI v Ljubljani je nasprotovala naraščanju nedopustnega krošnjarjenja, ki je konkuriralo stalnim trgovcem.¹³¹⁸ V Trgovskem listu je leta 1938 zaslediti stalne napade na krošnjarstvo in pozive za prepoved te dejavnosti. Za območje Dravske banovine je delovalo tudi Društvo krošnjarjev, ki je imelo glavni odbor za Slovenijo s sedežem v Ljubljani. Krošnjarske knjižice, ki so jih izdajala okrajna načelstva, so dajale krošnjarjem

¹³¹⁴ AS_448 Zbornica TOI, f. 42, *Omejitev krošnjarstva*, 1935.

¹³¹⁵ AS_448 Zbornica TOI, f. 42, *Krošnjarstvo z emajlirano pločevinasto posodo*.

¹³¹⁶ AS_448 Zbornica TOI, f. 78/3, *Zapisnik odborove seje*, 27. 5. 1940.

¹³¹⁷ Prim.: Janko Traven, *Dvajset let razvoja slovenskega obrtništva*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 391 in Marjan Drnovšek, *Kočevarski krošnjarji in nacistična propaganda*, v: PNZ, št. 1, 2007, str. 87.

¹³¹⁸ Marjan Drnovšek, *Kočevarski krošnjarji in nacistična propaganda*, v: PNZ, št. 1, 2007, str. 91, 87.

pravico krošnjariti po celi državi. Leta 1930 so pri mestnem načelstvu Celje izdali 115 krošnjarskih knjižic (za trgovanje z dežniki, razglednicami, preprogami, galanterijo na drobno, sladkornimi izdelki in izdelki domače obrti); krošnjarji so bili iz okrajev Ivanec (49), Krapina (50), Jastrebarsko (5), Imotski (2) ter iz Senja, Brčkega, Bihaća in Beograda (po eden). Istega leta je bilo za mesto Celje izdanih 122 vizumov, in sicer prodajalcem slik jugoslovanske kraljeve družine (18), popravljavcem dežnikov (3) ter krošnjarjem (101); slednji so bili iz Imotskega (52 – za drobno galanterijsko blago), Duvnega (17 – prav tako za galanterijsko blago), Bosanskega Petrovca (3 – za galanterijsko blago in proizvode domače obrti) ter iz Kočevja (29 – za galanterijsko blago in sladkorne izdelke).¹³¹⁹ Praksa je bila, da se je krošnjar, ki je prišel iz enega okraja v drugega, moral javiti pri okrajnem načelstvu zaradi overovitve krošnjarske knjižice. To določilo pa je prenehalo veljati z novim obrtnim zakonom – okrajnim načelstvom je bila tako odvzeta možnost kontrole nad krošnjarji. Toda Zbornica TOI je bila mnenja, da je potrebno overovitev ponovno uvesti, saj če mora trgovec prijaviti vsako spremembo svoja obratovališča, naj to velja tudi za krošnjarje.¹³²⁰

Na nelojalno konkurenco so na svojih zasedanjih opozarjali tudi banski svetniki. Leta 1931 je npr. svetnik Jakob Ramovž, sicer župnik iz Velikih Lašč, opozoril na italijanske trgovce, ki so krožili po vaseh in katerih dejavnost je bila neobdavčena. Istočasno pa je izpostavil tudi krošnjarje, ki ponujajo ljudem »neke gumijeve izdelke za preprečitev spočetja. Ti uganjajo veliko pohujšanje, tako v nacionalnem kakor tudi v verskem oziru.« Bansko upravo je prosil, naj njihovo početje zaustavi, saj »na deželi bi teh artiklov sploh ne poznali, če bi jih ti krošnjarji ne razpečevali«. Krošnjarji so izkoriščali zlasti plačilne dneve in tako od delavcev izvabljali denar. Glede teh pomislekov je bil med bankskimi svetniki sprejet konsenz, da se po zakonu o krošnjarstvu v določenih krajih po državi sme krošnjariti; če bi namreč krošnjarjenje prepovedali, bi bili prizadeti tudi slovenski krošnjarji, ki krošnjarijo drugod po državi. Kar se pa tiče prodaje »nemoralnih« predmetov ali celo širjenja komunističnih idej, pa je naloga žandarmerije, da to prepreči. Krošnjarji iz kočevskega okraja so se na banski svet obračali tudi v zvezi iz izdajo dovolilnic (*dopustnic*) in potnih listov: svojčas so obrtno dovolilnico dobili že s 14. letom, sedaj pa so jim te pravice omejili, tako da prejmejo dovolilnico z 18. letom, potni list pa šele po opravljeni vojaški službi; po 24. letu lahko dobijo samo dovolilnico za opravljanje krošnjarske obrti kot pomočniki, ne pa kot samostojni krošnjarji. Bana so prosili, da bi lahko dovolilnice ponovno dobivali s 14. letom, po vojaški službi pa dovolilnico za samostojno opravljanje krošnjarske obrti.¹³²¹ Svetniki so predlagali tudi, da bi v krošnjarski zakon vnesli dopolnilo, da bi smel oče vzeti svojega sina kot pomočnika v inozemstvo.¹³²² Poleg tega je banski svetnik iz Kočevja dr. Ivan Sajovic izpostavil dejstvo, da je navzlic negativnemu stališču glede krošnjarjenja potrebna izjema: v Sloveniji sta bila namreč dva okraja, kjer se ljudje niso mogli preživljati niti s kmetijstvom niti z obrtjo, seveda pa tudi industrije ni bilo tam – to sta bila okraja Kočevje in Črnomelj. Tamkajšnje prebivalstvo se je v glavnem preživljalo

¹³¹⁹ AS_448 Zbornica TOI, f. 42, *Krošnjarjenje*.

¹³²⁰ AS_448 Zbornica TOI, f. 42, *Vidiranje krošnjarskih knjižic*, 1938.

¹³²¹ AS_77 Banski svet Dravske banovine, št. 77, f. 1, *Stenografski zapisnik I. zasedanja*, januar 1931.

¹³²² AS_77 Banski svet Dravske banovine, št. 77, f. 8, *Stenografski zapisnik VI. zasedanja*, februar 1935.

s krošnjarnjenjem, zato je bilo tam potrebno na ta pojav gledati tudi s socialnega vidika. V tem smislu so želeli doseči izjemo glede pravil o krošnjarnjenju.¹³²³ Za krošnjarnjenje so si prizadevali doseči olajšave, saj so to dejavnost smatrali kot poseben tip domače obrti in v kolikor je šlo pri krošnjarnjenju za prodajo domačih izdelkov, je bilo v banskem svetu sprejeto stališče, da ga je potrebno pospeševati.¹³²⁴

Dr. Fran Windischer je priznaval, da je zaradi težjih gospodarskih razmer prava šiba za domačega trgovca postalo krošnjarnjenje z blagom od kraja do kraja ter od hiše do hiše ter temu podobno detajlno potovanje, t.j. obiskovanje zasebnih strank z vzorčnimi primerki. Kot predsednik je v imenu trgovskega društva Merkur zahteval, da državne oblasti »z vso odločnostjo zatirajo gospodarsko kvarno krošnjarnstvo in nedopustno agentovanje«. ¹³²⁵ Vzrokov, da se – po mnenju sodobnikov – trgovina ni mogla povzpeti na višjo stopnjo, je bilo več. Eden je bil kmečka zaščita, potem nabavne zadruga in konzumi, pa industrijske prodajalne, ne nazadnje pa tudi šušmarstvo in krošnjarnstvo. Slednje, zlasti z manufakturnim blagom, je bilo razpredeno v vseh delih države, tako v mestih, še bolj pa na podeželju. Vsa moledovanja trgovstva niso rodila uspeha. Direktive vlade se niso izvajale, kot bi se morale. »Kupujoče občinstvo pa naj ne naseda vabljivim besedam krošnjarnjev, ki vobče prodajajo samo slabo blago in blago neznanega izvora«. In še: »V zadnjem času pa povzročajo trgovini velike skrbi tako zvane 'veleblagovnice' á la Ta-ta, ki se hočejo vgnездiti razen v Beogradu še v drugih mestih ter razpolagajo z ogromnim kapitalom, seveda inozemskega izvora. Vsa borba proti tej vrsti trgovine je ostala žal neuspešna.« Kako bi bilo moč v takih razmerah pomagati trgovini? Po mnenju sodobnikov bi bilo potrebno razvijati tujski promet, graditi sodobne ceste, trgovec pa bi lahko bil le tisti, ki se je trgovine tudi izučil. Želja trgovstva je bila namreč, da se v § 19 Zakona o obrtih črtata določili, ki dovoljujeta imetniku obrti izvrševanje trgovine, za katero se sicer zahteva izobrazba, če dokaže, da je delal v stroki samostojno vsaj tri leta ter tisto, kjer končani štirje razredi meščanske ali druge srednje šole nadomeščajo učno dobo in eno leto zaposlitve.¹³²⁶

Ban dr. Marušič je 1933. leta z okrožnico, namenjeno okrajnim in mestnim načelstvom ter upravam policije v Ljubljani, Mariboru in Celju, zahteval poostritev nadzora nad krošnjarnji. Carinske oblasti so namreč pri prebivalstvu pogosto naletele na blago tihotapskega izvora – tu je mišljeno tako monopolno (nežigosani vžigalniki, tobak in cigaretni papir) kot tudi »moralno oporečno« blago (kondomi, pornografski predmeti), pri čemer so se dotični izgovarjali, da so blago kupili od neznanih oseb. Po odredbi iz leta 1928 je bilo sicer prepovedano krošnjarniti v Ljubljani, Mariboru, Celju in Ptujju ter turističnih krajih (Bledu, Rogaški Slatini, Dobrni in Radencih); tu so lahko krošnjarnili le prebivalci duvanjskega, livanjskega in imotskega okraja (ti so smeli povsod obiskovati tudi sejme in tržne dneve), v obmejnih okrajih pa še ti ne. Povsod so smeli krošnjarniti le t.i. privilegirani krošnjarnji (Kočevarji in Črnomaljšci), in sicer le s t.i. kočevskim blagom – južnim sadjem in slaščicami.¹³²⁷ Morebiti so k številnim kršitvam predpisov o krošnjarnjenju pripomogle

¹³²³ AS_77 Banski svet Dravske banovine, št. 77, f. 4, *Stenografski zapisnik III. zasedanja*, februar 1933.

¹³²⁴ AS_77 Banski svet Dravske banovine, št. 77, f. 8, *Stenografski zapisnik VI. zasedanja*, februar 1935.

¹³²⁵ Fran Windischer, *Zadeve naše trgovine*, v: TT, št. 4, 1928.

¹³²⁶ *Položaj trgovine*, v: Nova doba, št. 51, 17. 12. 1937.

¹³²⁷ AS_448 Zbornica TOI, f. 42, *Okrožnica Kraljevske banske uprave Dravske banovine*, 1933.

tudi nizke kazni – le-te so bile določene že leta 1852, sčasoma pa so zgubile na vrednosti in so predstavljale zanemarljive zneske. Tudi obdavčitev krošnjarjev je bila neustrezna. Krošnjarjenje, ki je nekdanje igralo pomembnejšo vlogo, je pravzaprav izgubljalo svoj namen: v Sloveniji je bilo v tem času okrog 10.000 imetnikov obrtnih listov za različne trgovinske obrti, med njimi okrog 2.500 trgovin z mešanim blagom – torej praktično ni bilo več potrebe po potujočih prodajalcih.¹³²⁸ Z uredbo bana je bilo tako maja 1940¹³²⁹ krošnjarstvo v nekaterih okrajih Dravske banovine prepovedano.¹³³⁰



Mestni trg v Ljubljani s štirinadstropno Souvanovo hišo v ozadju je predstavljal stičišče takšne in drugačne trgovine, 1930 (ZAL).

¹³²⁸ AS_448 Zbornica TOI, f. 42, Petovar, *Omejitev in obdavčenje krošnjarstva*, 1923.

¹³²⁹ Službeni list 40/715 z dne 18. maja 1940.

¹³³⁰ AS_448 Zbornica TOI, f. 42.

TRGOVCI, POMOČNIKI, VAJENCI

OSEBNOST TRGOVCA IN UMETNOST PRODAJANJA

»'Prodajati zna vsakdo', bi rekel nestrokovnjak. Trgovci pa vemo, da je dobro prodajati neke vrste umetnost, ki jo med sto prodajalci zna komaj par. Zakaj dobro prodajati pomeni ne le kupovalca zadovoljiti, nego ga tudi na trgovino prikleniti ter ga pridobiti zase tako, da privablja še druge kupovalce. Ljudi poznati, jih prav presoja glede njih okusa, želji in imetka, pravilno streči najodličnejšemu, kakor najpreprostejšemu, biti prijazen in uslužen v pravi meri, vse to ni lahko. /.../ Ako pride kupovalec v trgovino, /.../ v kateri se prodajalec precej časa zanj niti ne zmeni, v taki trgovini kupovalec ne more biti zadovoljen in se bržčas ne vrne nikoli več. Kjer se pomočniki s kupovalci ponujajo in jih drug drugemu odrivajo, kjer mora končno vajenec vprašati kupovalca ali kupovalko, česa si želi, taka trgovina ne more biti dobra. Neprijaznost, čmernost, raztresenost, lenobnost, neuslužnost prodajalcev so prav tako škodljive vsaki trgovini, kakor vsiljivost, blebetavost, neznosna sladkobnost ali dobrikavost.«¹³³¹ Prodajalčeva dolžnost ni bila samo, da pokaže svoje teoretično znanje, temveč tudi, da »s svojo prirojeno oz. pridobljeno sposobnostjo ustreže želji kupca, mu obrazloži kakovost in vrsto blaga, ki je kupcu všeč, in ga s tem nekako naveže na trgovino, da postane njegov stalen odjemalec. Pozornost pa mora obratiti tudi na spremljevalca kupčevega, če je to njegov otrok, njemu, ki je ljubljenec staršev, in često ustreže tudi njegovi želji in njegovim zahtevam; saj tudi on zna že upoštevati dobre in slabe strani, prijaznost in nevljudnost prodajalca. Poklic trgovca-prodajalca se prišteva med najlažje, češ 'za pultom stati in ponuditi kupcu naročeno blago, ni nobena umetnost'. Ni to umetnost za onega, ki nima smisla in veselja za trgovski stan, ki se ne zna živeti v ta poklic, ki dela, ker je prisiljen, da si zasluži vsakdanji kruh.«¹³³² Takole hudomušno – mogoče tudi z zrnom resnice – pa je trgovčeve lastnosti karikiral pisatelj Aleševc: »Računstvo je trgovcu konj. Številke trgovčeve ne morejo biti ličneje, pisava njegova težko čednejša, spisi njegovi ne krajši in suhoparnejši – prav brez vse poezije. 'Čas je denar', je trgovčev pregovor, njegov bog pa denar. On je le materialist, nikakor ne idealist; zato sovraži tudi vse utrudljive vaje – razen računstva. Vsakega človeka ceni trgovec le po njegovi denarni vrednosti; a vendar ima brez izjeme za vsakega kupca smehljiv, prijazen obraz in priliznjen jezik. Kadar trgovec hvali in priporoča svoje blago, mu ni para v zgovornosti: njegovo blago je vselej najlepše, najbolj primerno noši in času, njegova obleka se ga prijema, kakor da bi bil ravnokar izlezal iz vode. Pripravljen je trgovec vedno sprejemati naročila in vsakemu postreči; tudi že po obrazu ugane, po kaj si prišel, in bo vselej natanko zadel tvoj okus ter ti povedal, kaj bi se ti najboljše podalo.«¹³³³

Trgovski poklic zahteva v moderni dobi, so pisali v dvajsetih letih 20. stoletja, posebno in popolno teoretično in praktično izobrazbo, še več, posebne intelektualne sposobnosti, ki v drugih poklicih niso nujne. »Danes«, je v Trgovskem tovarišu pisal F. Podbrežnik, le-

¹³³¹ Peter Šilec, *Dobre prodajalne in dobri prodajalci*, v: TT, št. 5, 1927.

¹³³² *Predavanje o »Prodajni umetnosti v praksi« v Celju*, v: Nova doba, št. 11, 12. 3. 1937.

¹³³³ Aleševc, *Ljubljanske slike*, str. 8.

sni trgovec iz Gornjega Grada, »odločuje povsod le uglajeni trgovec – finančnik. On daje sredstva na uporabo celoti – zato dobiva vedno vidnejše ter odločilnejše mesto v človeški družbi.« Poklic trgovca zahteva teoretično in praktično izobrazbo, poleg tega pa tudi posebne sposobnosti, zlasti dober spomin. V trgovini je bilo namreč potrebno – v času brez računalnikov – v spominu obdržati veliko različnih podatkov, cen, obrazcev, datumov, naslovov, obrazov itd. Francoske šole so celo uvedle posebne predmete, kot »Znanstvena vzgoja trgovčevih sposobnosti«. ¹³³⁴ In kakšen bi naj bil dober prodajalec? Najprej prijazen, a ne osladen, zatem ustrežljiv, ne sme delati razlik med kupci, dobro mora poznati blago, ki ga prodaja. Blago mora kupcu lepo pokazati in predstaviti, kupljeno pa lično zaviti. Od vsakega kupca (naj si je kaj kupil ali ne) se prijazno posloviti. »Nikoli se ne razburiti, vedno ostati miren in stvaren, je glavna vrlina vsakega prodajalca, zlasti pa šefa. Nič ne vpliva bolj odbijajoče, nego pričkanje med kupovalcem in prodajalcem ali med šefom in pomočnikom.« ¹³³⁵ Dober prodajalec (je) mora(l) izvrstno poznati blago, ki ga (je) prodaja(l) in to znanje posredovati kupcu. »Prodajalec, ki je vedno vljuden, miren in potrpežljiv, ki dobro razume svojo stvar in jo zna prepričevalno pokazati, bo gotovo v ogromni večini primerov uspel.« Nekateri kupci so potrebovali tudi spodbudo, s pomočjo katere so se odločili za nakup določene stvari. Na podeželju so trgovci včasih uporabili takšno sugestijo, da so stoječ med vrati s primerno besedo vplivali na omahljivce, da stopijo v trgovino; v mestih je tak sugestivni vpliv lahko opravila pravilno aranžirana izložba. Prodajalca bi naj pri prodaji vodila želja: »Naj bo kupec kdor si bodi, naj kupi mnogo ali malo, postreči mu hočem tako, da bo njegova želja izpolnjena. Služiti kupcu, to je danes geslo trgovine in torej prodajalca.« Namreč: »Neodločen kupec – priznajmo, da so to večinoma ženske – spravi lahko najpotrpežljivega prodajalca v obup. Skladi blaga že leže pred neodločnežem, desetkrat ste že segli po bloku v sladki nadi, da se vam je prodaja že posrečila, toda vedno pride kaj vmes. Ali še ni pravi odtenek barve, ali še ni pravi vzorec, ali je bilo spet prejšnje boljše itd. Umevno, da ne boste trenili niti z očesom, temveč kazali ves čas najprijaznejši obraz. Toda če spoznate, da neodločnost ni v blagu temveč v kupovalki, takrat je možen samo en izhod. /.../ Pravilna sugestija je v takih primerih vredna zlata.« ¹³³⁶ In po uspešno opravljenem nakupu je zadovoljen kupec najboljša reklama. Še bi lahko našli podobne resnice, veletrgovec Marshall Fields iz Chicaga pa naj bi izrekel tisto znano: »Kupec ima vedno prav.« ¹³³⁷

Trgovcem so svetovali, naj prodajajo vedno le kvalitetno blago: »Nič ne škoduje trgovini tako, kot nepoštena postrežba ali prodaja slabega blaga. Odjemalci hitro pozabijo, da so kupili poceni, ne pozabijo pa zlepa, če so kupili slabo.« Svetovali so jim tudi, naj bodo vsi izdelki vidno opremljeni s ceno, tudi v izložbah. Trgovine pa morajo biti čiste: »Nič ni bolj zoprnega in odbijajočega, kot umazana trgovina, kjer se vidi, da niso prijatelji metle in cunje, da je smeti in prahu dovolj in da gospodarijo miši ali celo podgane. Kjer vlada neoporečna čistoča, je stranka lahko prepričana, da dobi čisto in nepokvarjeno blago.« Zlasti podeželskih trgovcem z mešanim blagom so bili namenjeni nasveti, kako naj razvrščajo blago, ga hranijo in sortirajo: »Nikoli ne imej zraven riža ali testenin in moke

¹³³⁴ Fran D. Podbrežnik, *Kultiviranje spomina*, v: TT, št. 2, 1926.

¹³³⁵ Peter Šilec, *Dobre prodajalne in dobri prodajalci*, v: TT, št. 5, 1927.

¹³³⁶ Rakuša, *Kako postanem dober prodajalec*, str. 5-24.

¹³³⁷ Peter Šilec, *Šestnajst resnic Cassonovih o trgovinstvu*, v: TT, št. 7, 1931.

petroleja, zraven svinjske masti kolomaza. Moka naj bo v predalih s pokrovi, ki pa ne smejo biti odprti, da se moka ne zapraši in umaže. Tudi olje ne sme biti v odprtih stojalih, da tonejo muhe in miši v olju.« V trgovskem časopisju so poudarjali tudi pomen hitre in točne postrežbe ter upoštevanje želja strank. Zanimivo, že med svetovnimi vojnami so poudarjali tudi geslo »Kupujmo domače«: »Da podpiramo in pomagamo naši industriji in trgovini, kupujmo in razpečavajmo po možnosti le domače pridelke in izdelke. Ako prodajamo domače pridelke in izdelke, zasluži naš tovarnar, naš delavec, denar ostane doma in več se kupna moč vseh slojev naše zemlje.«¹³³⁸

Če človek najde poklic, ki mu ustreza po njegovih duševnih in telesnih sposobnostih, lahko pričakuje veselje do dela, zadovoljstvo in srečno življenje.¹³³⁹ Kakšen naj bo trgovec v razmerju do strank na eni in kako naj deluje v korist trgovine na drugi strani, je v 37 točkah povzel Marijan Jamšek. Do strank naj bodo vedno prijazni, obzirni in uvidni, za interese podjetja pa naj skrbijo, kot da je njihova. Pa seveda na stalno izobraževanje ne smejo pozabiti: »Izobražuj se neumorno v svojem poklicu dalje; porabi vsako priliko za lastno izobrazbo (nadaljevalne tečaje, predavanja, itd).«¹³⁴⁰ »Nove razmere, vseobčni napredek, naraščajoča konkurenca ter dvigajoča se civilizacija in izbirčnost občinstva stavljajo na trgovca zahteve, o katerih se trgovcu v dobrih starih časih ni niti sanjalo. Kdor se ne more prilagoditi, mora dandanes tudi v najvišji vročini 'zmzrniti' ali pa ostati 'branjevec' ... Nikakor ni le naša marota, ko zahtevamo vedno znova: trgovci, čitajte, izobražujte se, iščite kulture na vsakem koraku! Kdor noče navzgor, mora prej ali slej navzdol.«¹³⁴¹ Nič ni smelo biti trgovcu – bodisi zastopniku, agentu, »delikatesniku«, »papirniku«, grosistu ali eksporterju – koristnejše kot sloves, da je moderen; sloves modernosti je predstavljal čarobno palico, ki je odpirala srca in vrata. Med ljudmi se je širil glas: »Pojdimo k N-ju, ki je modern trgovec: on ima vse, preskrbi vse, se ravna po modi, pozna velikomestni svet! K M-ju ne hodimo: ta je starokopitnež, dolgočasnež! Sloves modernosti se je pridobil trgovec s pravilno reklamo, dobrimi inserati, modernimi izložbami, resnično modernim blagom in s spoznanjem aktualnosti ter velikomestnih novitet. Trgovec mora biti zato biti vedno na tekočem in gledati preko domače ograje, sicer ga prehitijo drugi. Kdor pa uživa sloves modernega trgovca, proda zlahka celo staro, obležano robo.«¹³⁴² Moderni trgovec naj čim redkeje uporablja besedo »Nimamo!«, temveč se mora takoj odzvati na povpraševanje ter naročiti želeni artikel oz. vsaj povedati, kje se ga da dobiti. V naprednih krogih so po vzorih iz Amerike in zahodne Evrope poudarjali, da mora biti moderni trgovec tudi dober psiholog. Menili so, da je tudi prodajni talent lahko prirojen, kot je lahko prirojen talent za muzikalnost, za umetniško ustvarjanje ipd. Dober trgovec mora imeti igralske spodobnosti, »smehlja se, ko bi rad zdivjal, ostaja miren in hladen, dasi vse kipi po njem. Dobri prodajalec je kakor tisti popolni gentleman, o katerem piše lord Chesterfield svojemu sinu: neotesanost ga boli kakor udarec s pestjo v obraz; toda ako gentlemana ubiješ, bo še iz groba klical: 'Hvala lepa!'«. Prodajalec mora znati hitro odkriti nakupovalčevo željo in mu jo izpolniti tako, da bo popolnoma zadovoljen. Nakupovalec pogosto še sam ne ve,

¹³³⁸ Fr. Z., *Kako povečam promet?* v: TT, št. 11, 1928.

¹³³⁹ Stanislav Klinc, *Gospodarska psihologija*, v: TT, št. 6, 1926.

¹³⁴⁰ Marijan Jamšek, *Zlate besede prodajalcem!* v: TT, št. 4, 1924.

¹³⁴¹ Peter Šilec, *Prodajalec psiholog*, v: TT, št. 12, 1925.

¹³⁴² *Moderni trgovec*, v: TT, št. 2, 1926.

kaj in kako bi; zato mora dobri prodajalec znati razbrati njegove želje in mu jih pomagati izpolniti. Vrlina dobrega prodajalca je torej, da se zna prilagajati vsakemu kupcu posebej in ne ravna enako v vseh situacijah, torej ne tako: »Nežnost je izumrla, promet z masami ubija vsako osebno zvezo. Razvila pa se je neka šablonska ljubeznivost, ki človeka finejšega čustva naravnost podi iz trgovin. To je tista topa mehanična, neobčutena prijaznost, ki se reži do ušes, stresa besede v celih vodopadih, ki pa zledeni v trenutku, ko je napisan račun.« Sicer pa so ugotavljali, da je še bolj kot ljubeznivost prodajalca pomembna »ljubeznivo prodana roba«: kjer bodo kupci našli blago, kakršnega so iskali, bodo zadovoljni tudi s prodajalcem.¹³⁴³ Sploh so se radi v marsičem zgledovali po Ameriki, tudi glede hitrosti oz. temeljitosti postrežbe (Američani so bili bolj kot za hitro postrežbo velikega števila kupcev navdušeni za počasno metodo, pri kateri so se stranki posvetili in jih opozarjali na različno blago). »Za trgovca je vsekakor ugodneje, da ista stranka kupi več reči, nego ako kupuje v velikem številu odjemalcev vsak zase vedno le posamezne predmete.«¹³⁴⁴

Odlika dobrega trgovca pa so bile tudi moralne lastnosti: kupcu mora izročiti tisto blago, za katero sta se pogodila, in to za primerno ceno, nadalje pa mora kupca tudi opozoriti na ev. napake predmeta. Moralni teolog dr. Josip Ujčič je v svojem predavanju na šestem Merkurjevem družabnem večeru okrcal tudi »umazano« konkurenco, ki da je »kriminalno nevarna«, moralno sporno je bilo po njegovem uveljavljanje zasebnega monopola in kartela (dogovor trgovcev, da ne bodo prodajali pod določeno ceno), priporočljiva pa medsebojna vzajemnost med trgovci. Izložba mora biti estetsko postavljena, trgovina mora biti urejena in čista, osebje pa primerno in dostojno oblečeno. Reklama mora biti okusna, inserat pa – kljub temu, da mora vzbujati pozornost – ne sme lagati. Najboljša reklama pa je dobro blago in prijazna postrežba.¹³⁴⁵

Inteligenten prodajalec mora znati kupca opazovati. Blago mora narediti zanimivo, znati ga mora prepričati, da je nakup ne samo smiseln, temveč nujen. »Prodajalec je vrtnar, kupec je vrt. Treba je sejati, da je mogoče žeti. Brez dela ni jela, zlasti ne v trgovskem poklicu.«¹³⁴⁶ »Trgovina in trgovci se ne morejo privoščiti, da bi bili muhasti in delati le, kadar so razpoloženi. V trgovini mora človek delati, čeprav bi rajši igral tenis, in naj bo takšno ali drugačno vreme, trgovec in njegovi uslužbenci morajo stati na svojem mestu. Za trgovino ni nobenih počitnic.«¹³⁴⁷ Naštete predstave o trgovcih so bile karseda zahtevne, zato ne preseneča, da so bili redki, ki so lahko zadostili navedenim merilom. »In vendar je ne malo trgovcev, ki zatrjujejo, da občinstvo zahteva preveč. Gospodje hočejo biti, ne služitelji, ukazovati, ne poslušati, počivati, ne pa delati. Brez pravega poklica so zašli v trgovstvo, v katerem ne dosežejo uspeha. Vedejo se, kakor bi hoteli reči: 'Vzemite ali pustite – samo čimprej izginite!' Da bi strankam razlagali in razkazovali robo, to se jim zdi preveč zahtevno; da bi vpraševali, česa in kakšnega si ljudje žele in da bi jih z ljubeznivostjo priklepali, to jim niti na misel ne pride. Ljudje zahtevajo pa preveč! In takih misli so tudi mnogi trgovski pomočniki in pomočnice.«¹³⁴⁸

¹³⁴³ Peter Šilec, *Prodajalec psiholog*, v: TT, št. 12, 1925.

¹³⁴⁴ *Počasi ali urno postrezati*, v: TT, št. 2, 1926.

¹³⁴⁵ Josip Ujčič, *Trgovina in morala*, v: TT, št. 1, 1930.

¹³⁴⁶ Peter Šilec, *Še nekaj trgovskih načel*, v: TT, št. 8-9, 1931.

¹³⁴⁷ Peter Šilec, *Pa zaključimo s Cassonovimi načeli!* v: TT, št. 12, 1931.

¹³⁴⁸ Peter Šilec, *»Ljudje zahtevajo preveč«*, v: TT, št. 1, 1933.

Glede konkurence se je trgovcem zdelo smotrno, da proučujejo taktiko in metode svojih konkurentov, jih posnemajo in so sami še boljši. Ali druga možnost, da se specializirajo za stroko, v kateri so bili močni, ter tako postanejo še močnejši. Po njihovem mnenju se lahko otreseš konkurence tudi tako, da »si urnejši, uslužnejši, prijaznejši, da imaš čednejšo trgovino ter okusnejšo izložbo in solidnejšo reklamo kot tvoj tekmeč.« Lahko pa so se tudi poskusili v novi stroki ali pa se navsezadnje umaknili na novo lokacijo (»Z bikom se ni bosti«). Moderni trgovec mora spoštovati nasprotnika; sloga in medsebojno spoštovanje prinašajo namreč ugled in zaupanje vsem. Zatorej naj trgovci stremijo k tem načelom, pobijajo pa naj le nelojalno konkurenco, konkurenco podjetnejšega in bistrejšega duha pa naj spoštujejo in posnemajo.¹³⁴⁹ Jugoslovanski zakon o zatiranju nelojalne konkurence iz aprila 1930 je bil uperjen proti nepošteni konkurenci, ki se je izvajala z različnimi sredstvi: prisvajanjem imena, firme ali znaka konkurenčnega podjetja; proizvajanjem odlikovanj, zaščitnih pravic in neupravičenih naslovov; blatenjem konkurenčnega podjetja in blaga; zlorabo poslovne tajnosti; nelojalno in namišljeno reklamo itd.¹³⁵⁰ Povojne razmere in velika konkurenca so povzročili, da so se prenekateri trgovci začeli posluževati sredstev, ki obstoječih zakonskih predpisov sicer niso kršili, a so bili v nasprotju z dobrimi trgovskimi običaji. Omenjeni zakon pa je omogočal tožbo proti takim primerom nelojalne konkurence, tudi če je šlo za neresnično označbo porekla blaga. Kdor je kršil omenjeni zakon, so ga obsodili ne le na povrnitev povzročene škode, ampak tudi na denarno globo; denarne kazni so se stekale v posebni fond, namenjen podpori dobrodelnih ustanov, zlasti strokovnega šolstva.¹³⁵¹

In kako je bilo mogoče postati idealen, ali pa vsaj dober trgovec? Poleg (trgovskih) šol so za izobrazbo trgovcev skrbeli strokovni listi in revije, ki so s teoretičnimi prispevki dopolnjevali praktična znanja trgovcev. »Trgovec, ki se zanaša le na to, kar v praksi sam doživlja in se ne oklepa tudi strokovnega čtiva, ostane le polizobražen, ki so mu razmere v trgovini izven njegovega ožjega delokroga španska vas.«¹³⁵²

STRUKTURA ZAPOSLENIH

Poklice v trgovini lahko v grobem razdelimo v dve skupini: v prodajno (prodajalci) in v pisarniško (*kontoristi*) osebje. Prva skupina je imela opraviti z blagom, nakupom in prodajo ter s strankami, druga pa z dopisovanjem, vpisovanjem in računanjem. Omenjeni skupini sta si bili precej raznoliki, trgovsko šolstvo pa je bilo – resnici na ljubo – bolj orientirano na drugo skupino.

V manjših trgovinah je bilo trgovanje družinski posel; s trgovino so se praviloma ukvarjali trgovci (lastniki) s svojo družino; v trgovini so pomagali tudi odraščajoči otroci trgovca. Večji trgovci so imeli vajence, včasih tudi pomočnike. Pomočniki in vajenci so morali biti v trgovino približno pol ure pred odprtjem, seveda pa tudi vsaj toliko časa po njenem zaprtju, da so postorili vse potrebno za naslednji nakupovalni dan. Na delovnem

¹³⁴⁹ Peter Šilec, *Konkurenca*, v: TT, št. 6, 1930.

¹³⁵⁰ Dr. Nemo [Hugo Uhliř], *Trgovsko-gospodarski leksikon*; 1. del, str. 577.

¹³⁵¹ *Zakon o pobijanju nelojalne konkurence*, v: TT, št. 3-4, 1930.

¹³⁵² Janko Jovan, *Naša industrija in trgovina*, v: *Trgovsko-obrtno-industrijski letnik*, str. 12.

mestu so zaposleni nosili delovne halje, bodisi modre, črne, sive ali rjave. Trgovci so bili lepše oblečeni, po možnosti so nosili belo srajco, preko nje telovnik.¹³⁵³ Če so bili od dlje, so pomočniki in vajenci tudi stanovali pri družini trgovca.¹³⁵⁴

Avstrijska statistika je natančno strukturirala poklicno shemo (aktivnega) prebivalstva, konkretno tistega, ki se je ukvarjalo s prometom in trgovino (razred C); v odstotkih izražena številka pomeni odstotek od celotnega prebivalstva.

Tabela 16: Aktivno prebivalstvo s področja prometa in trgovine pred prvo svetovno vojno¹³⁵⁵

Mesto	1869	%	1880	%	1890	%	1900	%	1910	%
Maribor	1.512	11,8	6.161	34,9	7.160	35,9	6.903	28,1	9.6767	34,6
Celje	452	10,7	754	13,9	1.167	18,6	1.260	18,8	1.822	26,3

Dejavnosti iz statističnega razreda C (promet, trgovina, bančništvo in zavarovalništvo) so leta 1869 v Mariboru in Celju zaposlovale približno pol manj ljudi kot obrt in industrija; pred prvo svetovno vojno se je ta slika bistveno spremenila, saj so te dejavnosti preživljale enako število oseb kot omenjeni panogi. Največji porast v trgovini in prometu se je v obeh mestih zgodil na prelomu iz 19. v 20. stoletje: na slovenskem ozemlju je število aktivnih oseb v trgovini leta 1910 naraslo za 36 % v primerjavi s tistim iz leta 1869. Zanimivo je, da proti koncu avstrijske dobe v Celju naraščalo število zaposlenih v trgovini, v Mariboru pa v industriji. Na prelomu stoletja se je začela trgovina specializirati in koncentrirati – leta 1900 je bilo v tej panogi več zaposlenih kot samostojnih (lastniki in družinski člani se niso šteli za zaposlene) oseb. Trgovina je vse avstrijsko obdobje imela med aktivnimi do eno tretjino žensk, njihov delež je počasi, a vztrajno naraščal.¹³⁵⁶

Že na prelomu iz 19. v 20. stoletje so se namreč v trgovini začele pogosteje zaposlovati ženske. In seveda je tudi v trgovini obstajalo t.i. žensko vprašanje. Na prvem trgovskem shodu leta 1907 v Ljubljani so prisotni izrazili željo, da bi bile ženske, zaposlene v trgovini, za enako delo kot moški vsaj približno enako plačane. »Da bi pa ženske mogle nadomestiti moške na vodilnih in boljših mestih, je pa itak izključeno«. ¹³⁵⁷ To je bilo vodstvu slovenske trgovske organizacije nepojmljivo še leta 1907, ko je na velikem shodu žensk v Pragi prvič nastopila tudi Slovenka in govorila o pravicah žensk. Ivan Volk je k prej omenjenemu mnenju dodal še: »Priznati mi mora vsakdo, da se skoro vsak trgovski nastavljenec¹³⁵⁸ posveti z vso vnemo svojemu poklicu, česar pri nastavljenkah ne moremo trditi«, ker »si je nastavljenec izbral ta poklic za vse svoje življenje, ga rabi ženska le za nekako prehodno dobo; njen cilj in ideal je po mojem mnenju le možitev. Naravno je torej, da vsled tega

¹³⁵³ Prim.: Marija Počivavšek, *Zakaj lodn v Muzeju na prostem?* v: Muzejska poletna delavnica Rogatec '93, str. 83.

¹³⁵⁴ Več o skupnem bivanju trgovcev oz. mojstrov s pomočniki in vajenci, zlasti v 19. stoletju v: Andrej Studen, *Svetovi socialne neenakosti spalnic in spanja*, v: Pascal Dibie, *Etnologija spalnice*, Ljubljana, Založba I/*cf., 1999, str. 320-323.

¹³⁵⁵ Jasna Fischer, *Družba, gospodarstvo, prebivalstvo*, str. 105-106, 209.

¹³⁵⁶ Ibidem.

¹³⁵⁷ Poročilo o I. slovenskem trgovskem shodu v Ljubljani dne 20. oktobra 1907, v: STV, št. 11, 1907.

¹³⁵⁸ V trgovini zaposleno osebo: prodajalci, trgovski potniki, uradniki, skladiščniki ...

ne opravlja svoje službe s takim veseljem in zanimanjem kakor bi bilo pričakovati. Tudi glede podjetnosti se ne morejo kosati s svojimi moškimi tovariši. Če se pa semintja najde kaka izjema, nam ta izjema naša izvajanja le okrepi.«¹³⁵⁹ Za današnje čase prav gotovo šovinistična oznaka, a v danih razmerah takšno stališče najbrž ni izstopalo. To je bil čas, ko so bile ženske še prikrajšane za poklicno kariero; podobno je bilo npr. v učiteljskem poklicu, kjer je bila lahko ženska poklicno aktivna le do poroke. »Pred nekaj leti še ni bilo na Kranjskem niti polovica toliko ženskih uslužbencev, kot jih imamo sedaj samo v Ljubljani, kjer ne najdemo skoraj pisarne ali trgovine, v kateri ne bi bilo ene ali dveh ženskih nastavljenk.« Kakor so v trgovskih krogih po eni strani sicer pozdravljali vstop žensk v trgovino, so po drugi strani ta pojav smatrali kot negativen, predvsem v smislu konkurenčnosti in posledično nižjih plač v tej stroki. »Samo po sebi je jasno, da zelo škoduje vedno bolj se množeče vsiljevanje žene v trgovino moškimi nastavljenecem. V prvi vrsti s tem, da vpliva sicer ne na delo, pač pa na višino že itak skromne plače naših sotrudnikov.«¹³⁶⁰

Ženska pa ni bila v trgovini samo nastavljenka, ampak je lahko igrala aktivno vlogo: lahko je bila udeležena v moževi trgovini z določenim deležem (komanditna ali tiha družba), lahko je skupaj z možem vodila trgovino (javna trgovinska družba), lahko pa je bila tudi sama lastnica. A v teh primerih je bila zadeva bolj komplicirana: poročena žena brez moževega dovoljenja ni mogla biti trgovka. Če sta imela zakonca vsak svoje premoženje, je žena trgovka s vsem svojim premoženjem jamčila za trgovinske dolgove. V primeru skupnega premoženja so lahko upniki za pokritje svojih terjatev zahtevali le polovico premoženja, druga polovica je bila moževa; v primeru stečaja se je zato najprej skupno premoženje razdelilo na pol. V primeru, da je v stečaj prišel protokolirani trgovec, je lahko njegova žena iz stečajne mase zahtevala le tolikšen delež, kot je bil zapisan v ženitni pogodbi, katera je morala biti nato vpisana v trgovinski register.¹³⁶¹

Med svetovnima vojnoma se je torej žensko vprašanje oz. vprašanje ekonomske emancipacije žensk zastavljalo kot eno osrednjih vprašanj družbenega razvoja,¹³⁶² s tem pa tudi prispevalo k uveljavitvi enakopravnejšega položaja žensk v slovenski družbi.

Trgovec

»Od mladosti že navajen delovanja, je trgovec zgleden v vsakem oziru. 'Barantati' je njegovo geslo; v njegovi slovnici je beseda 'plačati' glavno ime; odstotki so samoposebi razumljivi prilogi; dobiček je posnemek, pa tudi glagol, včasih celo negacija; v takem slučaju se mu pokaže 'konkurs'. Posebno navajen je trgovec gibati se med 'aktivom' in 'pasivom'; če sta oba enaka, on nič ne tehta. Znanje latinskega jezika sega pri trgovcu le do besede 'kredit'; 'debet' kaj rad pozabi. Bolj izurjen je pa večinoma vsak trgovec v laščini, tako da dobro pozna razloček med 'netto', 'brutto', 'sporcó' itd. Nemški in slovenski zna le toliko, da prodaja; če bi še tega ne znal, bi ne mogel govoriti. Sploh pa, kadar kupuje, govori trgovec rad nemški; če pa prodaja, zna dobro slovenski.«¹³⁶³ Takole se je Aleševc na prelomu stoletja pošalil iz trgovskega poklica. Sicer pa je bil po določilih trgovinskega zakonika

¹³⁵⁹ Poročilo o I. slovenskem trgovskem shodu v Ljubljani dne 20. oktobra 1907, v.: STV, št. 11, 1907.

¹³⁶⁰ I. P., *Ženska kot nastavljenka v trgovini*, v.: STV, št. 2, 1906.

¹³⁶¹ R[udolf] M[arn], *Žena kot trgovčeva soproga*, v.: STV, št. 9, 1906.

¹³⁶² Žarko Lazarevič, *Na poti v moderno v »vmesnih časih«*, v.: 1918–1941, str. 29.

¹³⁶³ Aleševc, *Ljubljanske slike*, str. 7.



Celjski trgovec Josip Jagodič s svojimi pomočniki v trgovini na Glavnem trgu, trideseta leta 20. stol. (MnZC).

(§§ 271 in 272) trgovec vsak, ki se je ukvarjal s trgovinskimi posli, torej kdor je kupoval in nato dalje prodajal blago, tudi, če ga je vmes obdelal oz. predelal. Za razliko od trgovca pa je obrtnik obdeloval blago, ki mu ga je prinesla stranka.¹³⁶⁴

Ideal trgovca nove dobe, t.j. v času med svetovnjima vojnama, je bila široka razgledanost in permanentno izobraževanje, da ne bi zaostajal za konkurenco: »Vedeti in znati so danes večje vrednosti nego kapital, ki more koristiti le modremu, dočim je nevednežu in nesposobnežu navadno le v škodo. To, kar znam in vem, je imetek, ki ga ne morem nikoli izgubiti. Zato pa potrebuje trgovina le odprtih, svežih glav, talentov, energičnih mož bistrih možganov, ustaljenih značajev, ljudi trdne volje in živahnega temperamenta. /.../ Kdor počasi misli, s težavo razumeva, se slabo spominja in nima praktičnih spretnosti, naj se trgovstvu niti ne približa. Nehati se mora, da pošiljajo starši dečke, ki niso za noben študij, k trgovini kot poslednjemu pribežališču. To je pač narobe svet! Vsakemu Slovincu, očetu dečkov, mora biti načelo: 'Najbistrejši sin naj postane trgovec, vsi ostali morajo študirati.' Zakaj najboljši je še vedno komaj dovolj dober, da se iz njega razvije resnično sposoben moderen trgovec.«¹³⁶⁵ Seveda so bile to le želje, vsakdanjost je bila daleč od idealov.

Poslovodja

To je bilo eno najodgovornejših mest, saj je bil poslovodja namestnik lastnika oz. zastopnik družabnikov ali delničarjev. Poslovodja je moral biti razgledan, izobražen, zelo dobro je moral poznati zakonitosti trgovine. Tako pri zaposlenih kot pri strankah – dobaviteljnih in odjemalcih – je moral vzbujati zaupanje. Dnevno je moral biti v stiku z nameščenci, da je bil na tekočem glede zalog blaga, stanja blagajne ipd. Njegovo glavno opravilo je bilo

¹³⁶⁴ Janko Vrančič, *Trgovski sotrudnik so vendarle dobili svoje zavarovanje!* v: TT, št. 5-6, 1940.

¹³⁶⁵ Peter Šilec, *Pazite, koga namenjate trgovstvu!* v: TT, št. 6, 1927.

seveda nakup in prodaja blaga, pa vzgajanje nameščencev, saj je »najboljše premoženje podjetja dober in stalen odjemalec.«¹³⁶⁶

Pomočnik / prodajalec

Trgovski pomočnik, nekdanj poimenovan *komí* (fr. commis = prodajalec) je bil nameščenec,¹³⁶⁷ zaposlen pretežno s trgovskimi opravili v trgovinskih in ostalih obrtneh, ki so spadale pod obrtni zakon (§ 324) ali nameščenec, zaposlen pretežno s trgovskimi opravili v drugih podjetjih in poklicih, kjer so za njihove nameščence prav tako veljali predpisi obrtnega zakona (§ 433). In kdo vse je lahko opravljal trgovinska opravila? To so bili poleg trgovskih pomočnikov (prodajalcev) še npr. blagajničarke, izložbeni aranžerji, skladiščniki, potniki itd.¹³⁶⁸



Prodajalki v Rakuschevi trgovini z železnino, ok. 1930 (MnZC).

Dober prodajalec je moral biti urejen in primerne obnašanja. »Malo je trgovcev, ki svoje učence in pomočnike podučijo, da igra v trgovini eno glavnih vlog vsestranska morala, da mora biti prodajalec pošten, prijazen, uslužen, da mora gledati na čistočo svojega telesa in obleke, da se mora kar največkrat briti, imeti lepo osnažene čevlje in drugo. /.../ V nadaljnjem je važno za dobrega prodajalca, da se v trgovini pravilno in primerno obnaša.«¹³⁶⁹ Trgovski pomočniki so bili prisotni v vseh večjih trgovinah, v katerih je poleg lastnika in njegove družine delalo tudi zaposleno osebje; njihovo delo je bilo mnogokdaj ključno za dobro poslovanje trgovine oz. trgovinskega podjetja. »Skratka, trgovskim ljudem

¹³⁶⁶ Val. A. Urbančič, *Osobje trgovskih podjetij*, v: TT, št. 6, 1924.

¹³⁶⁷ Kdor je v delovnem razmerju z vnaprej določenim, stalnim (mesečnim) dohodkom, plačo, navadno za opravljanje nefizičnega dela.

¹³⁶⁸ Janko Vrančič, *Trgovski sotruidnik so vendarle dobili svoje zavarovanje!* v: TT, št. 5-6, 1940.

¹³⁶⁹ Val. A. Urbančič, *Osobje trgovskih podjetij*, v: TT, št. 1, 1924.

je treba precej psihologije, dušeslovja, da se znajo vmisliti v miselnost, položaj in značaj kupujočih oseb. Edino pravilno je, da se postaviš na stališče stranke, da premisliš, kako bi ravnal ti, ako bi bil dotični odjemalec, zakaj vse ni in ne more biti enako za vsakogar. Kultura, potrebe, okusi in zlasti sredstva, ki so na razpolago, so različna. Prodajalec, ki hoče doseči uspeh, mora te razlike upoštevati. Zato tudi ne more z vsemi odjemalci enako govoriti, ne glede na njih socialni položaj in njih starost.«¹³⁷⁰

Po avstrijskem obrtnem redu, ki je bil v veljavi še prva leta jugoslovanske države, je bil znotraj gremija trgovcev oblikovan tudi pomočniški zbor. V Celju so le-tega smatrali za zakonsko nujnega, torej obveznega. Zato so se na občnem zboru junija 1928 izrekli, da je zanje edino svobodna zastopnica trgovskih interesov Zveza privatnih nameščencev Jugoslavije oz. njena podružnica v Celju,¹³⁷¹ katera se je angažirala zlasti glede enotnega delovnega časa in nedeljskega počitka.¹³⁷² Slovenski zasebni nameščenci so bili večinoma organizirani v samostojnih organizacijah, izjema v tem oziru je bila Zveza trgovskih nastavljenecv, ustanovljena oktobra 1919 v Ljubljani, ki je težila k povezovanju s centralno organizacijo zasebnih nameščencev; to je povzročalo močna nasprotja med članstvom, kar so izkoristile tudi nekatere politične stranke.¹³⁷³ Pomočniške zbornice je predvidel tudi obrtni zakon, a ker tozadevni podzakonski akti še niso bili sprejeti, je Zbornica TOI vsem združenjem trgovcev v Sloveniji poslala obvestilo, da naj svoja pravila dopolnijo tudi s to opcijo.¹³⁷⁴

Vajenec

Že avstrijski obrtni red je prepuščal trgovskim gremijem, da v svojih pravilih določijo še dopustno število trgovskih vajencev. To število se je običajno vezalo na število pomočnikov. Običajno so trgovci brez ali z enim pomočnikom lahko imeli enega vajenca, tisti z dvema do štirimi pomočniki pa dva do štiri, kar je bilo največkrat tudi maksimalno število vajencev pri enem trgovcu. Zaradi kakovostnejšega izobraževanja vajencev pa so si nekateri trgovski krogi prizadevali, da bi bilo razmerje 2:1 v korist pomočnikov.¹³⁷⁵

Vajenci so bili tisti, ki so se pri trgovcih praktično usposabljal za delo v trgovini. Vajence so sprejemali v uk po dopolnjenem 12. letu starosti. Pogoj za sprejem trgovskih vajencev v uk je bilo opravljenih šest razredov ljudske šole ali dveh razredov srednje šole. Takole je mati svetovala mlademu Seliškarju, česa se naj oprime, da bo imel v življenju vsega dovolj: »Fant, pazi se! Že mnogo ljudi je znorelo, ker so se preveč gnali z učenjem, a trgovcu se ni treba nič učiti iz knjig; blago kupi, blago proda, a dobiček v mošnjiček, to je vsa njegova učenost. Poglej trgovca Peternela! Še podpisati se ni znal, ko je prišel v Ljubljano, danes pa ima celo rajdo hiš, kočijo, konjičke, denarja pa toliko, da ne ve, kam z njim, hčere pa možji v najvišje vrhe.«¹³⁷⁶ V pisni pogodbi, ki jo je trgovec sklenil z vajencem in ki jo je moral potrditi gremij, so bila zapisna medsebojna razmerja, tudi morebitno plačevanje

¹³⁷⁰ Peter Šilec, *Česa je treba za trgovski poklic?* v: TT, št. 11, 1932.

¹³⁷¹ Nova doba, št. 71, 25. 6. 1928.

¹³⁷² *Zahteve trgovskih nameščencev v Celju*, v: Nova doba, št. 55, 11. 7. 1930.

¹³⁷³ Stiplovšek, *Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922*, str. 195–196.

¹³⁷⁴ AS_448 Zbornica TOI, f. 80/3, *Okrožnica Zbornice TOI vsem združenjem trgovcev*, 19. 1. 1937.

¹³⁷⁵ STV, št. 11, 1906.

¹³⁷⁶ Seliškar, *Fantu so zrasla ušesa*, str. 125–126.



Vajenci in pomočniki v celjski trgovini z železnino D. Rakusch, 1931 (MnZC).

učnine vajencu, tudi določila glede hrane, obleke, stanovanja, učnine v šoli in predvsem, do kdaj traja učna doba.¹³⁷⁷ Vajenci so pogosto stanovali pri svojih delodajalcih, kjer so imeli poleg stanovanja na voljo tudi hrano, včasih tudi obleko. V teh primerih običajno niso bili deležni nagrade. Tista manjšina, ki je bila za svojo učno dobo plačana, je dobivala mesečno nagrado od 100 do 200 din. Po obrtnem zakonu je bila za vajence sicer predvidena denarna nagrada, a so se trgovci izgovarjali na ustrezno uredbo, ki pa je minister za trgovino še ni izdal. Če pa bi denarne nagrade že morali izplačevati, so trgovci predlagali, da vajencem prvo leto ne bi pripadale, v drugem letu bi znašale 100 din in v tretjem 200 din mesečno. Smatrali so namreč, da mora trgovec v učni dobi v usposabljanje vajencev vložiti veliko truda, ki »pravzaprav že nadomešča precejšnjo odškodnino.«¹³⁷⁸ Vajenci so bili ob delu v trgovini dolžni obiskovati trgovsko nadaljevalno šolo. Ob koncu učne dobe je trgovec vajencu izdal učno spričevalo o zaključeni učni dobi, o njegovem vedenju in pridobljeni strokovni izobrazbi, šola pa odhodno spričevalo. Gremij je nato vajencu izdal učno pismo.¹³⁷⁹

Da je bil dotok novih moči v trgovino večji, kot jih je ta panoga potrebovala, so opozarjali že sredi dvajsetih let: »Dotok k trgovini je preobilen in treba ga je zaježiti. /.../ Dolžnost gremijev je, da omeje dotok v trgovski stan in da nudijo onim, ki se mu posvete, čim višjo mogočo izobrazbo. Omejitev je potrebna, ker imamo preveliko naraščaja, s katerim ne vemo nikamor. Mi ga potrebujemo mnogo manj, toda boljše izobraženega in izučenega.« Možnosti, da bi to dosegli, sta bili dve: z višjo zahtevano predizobrazbo

¹³⁷⁷ Peter Šilec, *Vajenci in gospodarji*, v: TT, št. 8, 1927.

¹³⁷⁸ AS_448 Zbornica TOI, f. 78/2, *Zapisnik odbora Združenja trgovcev v Celju*, 29. 4. 1937.

¹³⁷⁹ Peter Šilec, *Vajenci in gospodarji*, v: TT, št. 8, 1927.

bi lahko omejili število kandidatov; po drugi strani pa bi lahko normirali še dopustno število vajencev pri enem trgovcu.¹³⁸⁰ Nakazoval se je tudi ukrep, ki bi lahko pomenil prvo sito pri izboru trgovskih vajencev: zdravniški pregled pred vstopom v uk. Praksa je namreč pokazala, da je v trgovske vrste vstopalo dosti vajencev, ki bodisi fizično niso bili kos težkemu delu v trgovini, bodisi njihov organizem ni dobro prenašal izpostavljenosti prahu in drugim škodljivim vplivom – ne nazadnje je to rezultiralo v relativno visokem številu trgovskega osebja, obolelega za belo kugo – jetiko.¹³⁸¹ Leta 1930 so se po uredbi banske uprave v Ljubljani prvič vršile praktične pomočniške preizkušnje vajencev pred izpraševalnimi komisijami gremijev. Povprečni uspeh je bil dober, so pa učne gospodarje ponovno opozorili, naj več pozornosti namenijo šolski izobrazbi vajencev.¹³⁸²

Vajeniškemu vprašanju so se posvečali tudi v Zbornici TOI in v Delavski zbornici v Ljubljani. Delavska zbornica je na predlog tajnika Trgovskega društva Merkur Urbančiča izdelala pregledno statistiko o stanju vajencev v celi Sloveniji, dala pa je tudi pobudo za posvet zastopnikov obeh omenjenih zbornic, ki je bil junija 1926. Iz omenjene statistike je razvidno, da je bilo konec leta 1925 v Sloveniji 14.000 vajencev, od teh samo v trgovini 1.400 (10 %). V tem času je bilo v Sloveniji zaposleno 80.000 delavcev in nameščencev, od teh privatnih nameščencev (trgovskih pomočnikov, prodajalk, uradnikov v trgovini, industriji in denarnih zavodih) okrog 9.000; število trgovskih pomočnikov in prodajalk je bilo približno 2.500. Iz tega lahko sklepamo, da je letni dotok vajencev približno 4.500, od tega v trgovini okrog 450. Če bi se ta tempo nadaljeval, bi v 30 letih število trgovskih pomočnikov naraslo na približno 14.000; če pri tem upoštevamo še dotok iz strokovnih šol in da bi bilo po 30 letih zaposlenih še nekaj sedanjih delavcev, bi število trgovskih nameščencev lahko znašalo celo 20.000.¹³⁸³

Zlasti v Ljubljani se je pogosto dogajalo, da so trgovci sprejemali vsako leto v uk nove vajence, po njihovi učni dobi pa jih niso zaposlili. Na ta način so imeli na voljo zastoj delovno silo, še posebej, če jim v času učne dobe niso nudili hrane in stanovanja, kar tudi niso bili tako redki primeri.¹³⁸⁴ Tovrstno obnašanje so ostro obsojali tudi v trgovskem društvu Merkur. Tudi zaradi takšnih primerov so banški svetniki na svojih zasedanjih pogosto opozarjali na problem vajencev. Pri tem so imeli v mislih zlasti na njihovo izkoriščanje, saj jim gospodarji v skrbi za njihovo moralno življenje skorajda niso pustili prostega časa. Ne tako redko se je dogajalo, da so nekateri trgovci vajence tekom triletno učne dobe močno izkoriščali; imeli so jih za brezplačno delovno silo, od uka v trgovini pa so jim dali zelo malo. Tako ni bilo presenetljivo, da so jih po preteku vajeništva postavili na cesto, drugi trgovci pa so se potem takih delovnih moči v trgovini močno branili.¹³⁸⁵ Zato so svetniki od kraljevske banske uprave terjali, naj poostri nadzor nad trgovskimi in obrtnimi vajenci, »da bodo tudi ti imeli možnost, da se oddahnejo in odpočijejo v kakem

¹³⁸⁰ Jos. J. Kavčič, *Izobrazba trgovskih vajencev in dolžnost naših gremijev*, v: TT, št. 5, 1925.

¹³⁸¹ V. A. U[rbančič], *Zdravniški pregledi vajencev*, v: TT, št. 7-8, 1926.

¹³⁸² *Občni zbor Gremija trgovcev v Celju*, v: Nova doba, št. 21, II. 3. 1932.

¹³⁸³ V. A. U[rbančič], *Kam z vajenci?* v: TT, št. 6, 1926.

¹³⁸⁴ *Vprašanje trgovskih vajencev in trgovskih šol*, v: TT, št. 8, 1925.

¹³⁸⁵ V. A. U[rbančič], *Kam plovemo?* v: TT, št. 8, 1927.

kulturnem združenju ali kakem športnem, zlasti pa sokolskem društvu v telovadnici«. ¹³⁸⁶
Po drugi strani pa so, vsaj ponekod, trgovski vajenci veljali za »boljše« od npr. obrtniških. ¹³⁸⁷

Gremiji so po pravilih smeli poleg evidence članov voditi tudi evidence vajencev in pomočnikov. Za leto 1926 je podatke posredovalo 21 gremijev, 6 se jih ni odzvalo. Tako je bilo omenjenega leta pri 21 gremijih 1.506 vajencev – 827 vajencev in 617 vajenk (41 %) ter 2.490 pomočnikov – 1.474 pomočnikov in 1.089 pomočnic (44 %). Ker so vajenke v šestih okrajih presegle število vajencev, so nekateri gremiji, med njimi mariborski, sprejeli nekatere ukrepe, da bi zajezili priliv ženskega osebja v trgovino. Tako so na občnem zboru sklenili, da v bodoče ne bodo več sprejemali vajenk v špecerijsko, manufakturno, kolonialno in železninarsko stroko. Po drugi strani so sadove obrodila prizadevanja, da se uredi razmerje zaposlenemu osebju: veliki župan ljubljanske oblasti je januarja 1927 izdal okrožnico, na podlagi katere je lahko imel trgovec enega vajenca, na vsaka dva pomočnika pa še enega, vendar skupaj ne več kot tri. ¹³⁸⁸ Treba pa je poudariti, da so tovrstne določbe – enako kot predlogi nekaterih gremijev, da se postavi starostna meja za sprejem vajencev na 18 let – sicer nasprotovale določbam zakona. Po podatkih OUZD je bilo leta 1926 v Sloveniji 952 učnih gospodarjev, pri katerih je delalo 1.490 vajencev (povprečno 1,6 na gospodarja). V treh največjih slovenskih mestih je bilo razmerje do učnega osebja sledeče: najbolj ugodno je bilo v Celju, kjer je na učnega gospodarja prišlo 1,5 vajenca, v Mariboru 1,6 in v Ljubljani 2,1 vajenec. Če te podatke primerjamo z gremialnimi, razberemo, da je imela samo ena desetina trgovinskih obratov vajence, devet desetih pa jih je obratovalo samih oz. z domačim osebjem. Trgovske nadaljevalne šole je obiskovalo le 50 % vseh učencev, od preostalih jih je večji del obiskoval splošne nadaljevalne šole skupaj z obrtniški vajenci, majhen delež pa je bil brez strokovnih šol. ¹³⁸⁹

Poglejmo še na mikronivo: v šolskem letu 1935/36 je bilo pri Združenju trgovcev za mesto Celje evidentiranih 89 vajencev pri 60 trgovcih. Največ jih je bilo pri Rakuschu in Stermeckem (po 7), sicer pa je večina trgovcev imela po enega vajenca. ¹³⁹⁰ Celjski trgovski in obrtni naraščaj je imel vsaj v začetku dvajsetih let organizirano tudi telovadbo, in sicer ob sredah zvečer in nedeljah dopoldan. Pozivali so vse trgovce in obrtnike, da pošljejo svoje vajence k telovadbi, »ker le na podlagi iste si vzgojite čvrste in zdrave ljudi«. ¹³⁹¹ Malo kasneje so se nekateri trgovski vajenci že pritoževali, češ da jim gospodarji ne dovolijo hodit k telovadbi k trgovsko-obrtniškem naraščaju celjskega Sokola; med njimi bi naj bili tudi slovenski trgovci. ¹³⁹²

Trgovski knjigovodja

Na prelomu stoletja je poleg trgovcev primanjkovalo slovenskih knjigovodij. »Slovenski stariši namenijo svoje sine za razne stanove, pošiljajo jih v razne šole, a da bi kakšen slovenski mladenič tudi trgovsko šolo obiskoval, se le redko sliši. Iz tega sledi, da so

¹³⁸⁶ AS_77 Banski svet Dravske banovine, št. 77, f. 8, *Stenografski zapisnik VI. zasedanja*, februar 1935.

¹³⁸⁷ Prim. razmere v Brežicah: Počkar, *Dve gasi, dva policaja, sto obrtnikov*, str. 120-122.

¹³⁸⁸ Ivan Mohorič, *Položaj trgovstva v Sloveniji l. 1926*, v: TT, št. 5, 1927.

¹³⁸⁹ Ivan Mohorič, *Položaj trgovstva v Sloveniji l. 1926*, v: TT, št. 6, 1927.

¹³⁹⁰ AS_448 Zbornica TOI, f. 81/2, *Spisek vajencev Združenja trgovcev za mesto Celje*, leto 1935/36.

¹³⁹¹ Nova doba, št. 85, 9. 8. 1919.

¹³⁹² Nova doba, št. 26, 28. 9. 1920.

knjigovodji, korespondenti itd. po Slovenskem večinoma le Nemci in če se ne zdramimo, ne bo nikoli boljše. Stariši slovenski, pošiljajte toraj vaše sinke tudi v trgovske šole, da bi naš narod kedaj imel dosti spretnih svojih trgovcev, kajti omikano in dobro trgovstvo je gotovo imeniten faktor vsake države, vsake dežele in vsakega naroda.«¹³⁹³

V majhnem podjetju je običajno knjige in račune vodil trgovec sam; če pa ni bil več knjigovodstva ali pa če je bilo podjetje večje, je zaposlil knjigovodjo (*bilančnika*). »Če so knjige vzorno vodene, vzbujajo polno zaupanje na vse strani, pred vsem pa pred sodnijo. Če so knjige slabo vodene ali se v njih celo radira ali popravlja, potem se seveda v tako knjigovodstvo izgubi zaupanje in prizadeta tvrdka pride v slabo ime in mogoče celo ob prejšnji kredit, ki igra v trgovini odločilno vlogo. Knjigovodja je namestnik gospodarja, čuvar njegovega premoženja.« Pri manjših podjetjih so običajno knjigovodjo najeli za nekaj ur dnevno ali tedensko.¹³⁹⁴

Aranžer

Ali bi trgovina lahko živela brez reklame? Najbrž brez priporočanja in hvaljenja ne bi preživela v nobenem zgodovinskem obdobju, še zlasti pa ne v modernem času, ko (je) konkurenca postaja(la) vse močnejša. »Brez reklame ni trgovine, ni prometa, ne življenja in ne večjega dobička.«¹³⁹⁵ Tudi v slovenskih razmerah so se zavedali, da je namesto strokovnjakov za reklamo potrebno vzgajati in s pomenom reklame osveščati domače trgovstvo, ker »vsak dober trgovec, vsak dober trgovski sotrudnik mora sam znati, kako se dela pravilna reklama, biti mora tudi sam izložbeni aranžer.«¹³⁹⁶



Za Miklavževo okrašena izložba trgovine z glasbili Meinel & Herold, 1932 (Peter Krapež).

Tudi v Sloveniji je Zavod za pospeševanje obrti pri Zbornici TOI sledeč zgledom iz tujine v začetku 1931. leta organiziral strokovni tečaj za trgovske aranžerje in dekoraterje, ki se je odvijal v večernih urah in na katerem so se udeleženci seznanjali s teoretičnim in praktičnim delom aranžerja.¹³⁹⁷ Med predavatelji so bili npr. absolvent višje šole za dekoracijo in reklamo v Berlinu, predstavnik podjetja Siemens & Halske v Ljubljani in akad. slikar Saša Šantel.¹³⁹⁸ Tako so ustanovili klub izložbenih aranžerjev Dravske bano-

¹³⁹³ Domovina, št. 25, 5. 9. 1894 (priloga).

¹³⁹⁴ Val. A. Urbančič, *Osobje trgovskih podjetij*, v: TT, št. 2, 1924.

¹³⁹⁵ *Gospodarski pomen in smoter reklame*, v: TT, št. 10, 1936.

¹³⁹⁶ Josip Pretnar, *Reklama in dekoracija izložb*, v: TT, št. 5, 1931.

¹³⁹⁷ Nova doba, št. 96, 2. 12. 1930.

¹³⁹⁸ Josip Pretnar, *Reklama in dekoracija izložb*, v: TT, št. 5, 1931.

vine, ki ga je zasnoval Zvonko Čulk, aranžer pri podjetju I. Samec v Ljubljani.¹³⁹⁹ Leta 1932 so v Ljubljani ustanovili prvo strokovno društvo izložbenih aranžerjev, z območjem delovanja po vsej Sloveniji, ki je zavzeto začelo z delom. Združenje trgovcev je aranžerje sprejelo pod svojo streho, dokler si društvo malo pred drugo svetovno vojno ni zagotovilo svojih prostorov.¹⁴⁰⁰ Tovrstna društva so delovala tudi v lokalnih okoljih; v Celju je npr. Društvo za dekoracijo in reklamo leta 1936 štelo 15 rednih, 7 ustanovnih in 6 podpornih članov. Dekoraterje so imele vsa pomembnejša trgovinska podjetja (Stermecki, V. Hladin, Brata Šumer, J. Zidanšek, V. Brauns, M. Pšeničnik, F. Vidic, A. Petek, K. Loibner itd.). Kot zanimivost: na tečajih je med drugim predaval tudi akademski slikar Dore Klemenčič.¹⁴⁰¹ V Ljubljani je bil tak tečaj v okviru društva Merkur, kjer je o harmoniji barv, razsvetljavi, splošni estetski teoriji in modernem dekorju predaval slikar Ivan Vavpotič.¹⁴⁰²

Trgovski potnik

Nekatera podjetja so svoje blago prodajala preko trgovskih potnikov. Le-ta je seveda moral svojo firmo dostojno zastopati. In kakšen je bil idealen potnik? Predvsem naj ne bi bil premlad. Če je bil mladi mož videti še tako sposoben, so bile njegova mladost oz. njegove pomanjkljive življenjske izkušnje ovira pri njegovi uspešni karieri. Idealen potnik bi naj bil tudi »velike, imponirajoče postave, okretnega nastopa in spretnega jezika«. Če je imel še to lastnost, »da se ni pustil ugnati v kozji rog«, je bil še toliko uspešnejši. Seveda je moral imeti prirojen čut za dostojnost.¹⁴⁰³ Naloga trgovskega potnika je bila, da je iskal naročila, se pogajal z odjemalci, jih pripravljaj na sklenitev kupčije ter – če je imel pooblastilo – kupčijo tudi sklenil. »To delovanje zahteva – ne glede na potrebno duševno usposobljenost in pripravnost – znanje cen in prodajnih razmer, kakovosti blaga, znanje razmer na dotičnem trgu, včasih tudi poznanje oseb. Poraba teh lastnosti in znanja v svrhu, da se kolikor mogoče ugodnim uspehom za principala sklene kupčija, zahteva delovanje misli, ki tvori bistveni del opravil, ki jih ima trgovski potnik izvršiti.«¹⁴⁰⁴ Trgovski potniki so morali nositi s sabo uradno legitimacijo, izdano od pristojnega obrtnega oblastva. Niso pa smeli s sabo nositi blaga, ampak samo vzorce blaga.¹⁴⁰⁵

Samo po sebi pa se razume, da se je moral potnik dobro spoznati na stroko, ki jo je zastopal. »Med trgovskim osebjem je potnik ona zelo važna oseba, ki svojemu podjetju lahko obilo koristi ali pa napravi veliko škode. Treba je zaradi tega, da podjetnik dotičnega svojega nameščenca, kateremu hoče tozadevno poveriti dobrobit svoje tvrdke, izredno dobro pozna. /.../ Momentalno slabo razpoloženje kupcev in morebitna gospodarska kriza ne smeta potnika spraviti iz ravnotežja. Nasprotno, potnik mora biti in ostati hladen in dober računar, ki se mora sicer truditi, da kupca zadovolji, toda čuvati mora vedno interes tistega, ki ga je kot potnika angažiral.« Potniki, ki so jih naša podjetja pošiljala v tujino, so morali biti še posebej sposobni, seveda so morali obvladati tuj jezik, za uspešno delo

¹³⁹⁹ Nova doba, št. 85, 23. 10. 1931.

¹⁴⁰⁰ *Aranžerski tečaji pri nas*, v: TT, št. 11-12, 1940.

¹⁴⁰¹ Nova doba, št. 22, 28. 5. 1937.

¹⁴⁰² Anton Podgoršek, *Gospodarska reklama*, v: TT, št. 11, 1927.

¹⁴⁰³ *Ustna reklama*, v: TT, št. 7-8, 1938.

¹⁴⁰⁴ Rudolf Marn, *Zavarovalna dolžnost trgovskih uslužbencev*, v: STV, št. 2, 1911.

¹⁴⁰⁵ W[indischer], *Določila o trgovskih potnikih*, v: STV, št. 6, 1913.

pa so morali imeti tudi dovolj pooblastil. Od tujih potnikov, ki so prihajali v Jugoslavijo, pa se je pričakovalo, da so obvladali jezik, kar pa v praksi sicer ni bil običaj: »Žal se naša trgovina tega principa ne drži in človek, ki opazuje inozemske potnike, ima nehote vtis, da si naši trgovci štejejo v izredno čast, če se morejo z inozemskim potnikom razgovarjati v kakršnemkoli jeziku, samo ne v slovenskem.«¹⁴⁰⁶ Ministrstvo trgovine in industrije je 1927. leta sprejelo uredbo, ki je določala, da tuji potniki ne smejo obiskovati zasebnikov in od njih pobirati naročila in to ne glede na to, če je bil z njihovo državo sklenjen trgovinski dogovor. Tuji potniki so tako lahko pobirali naročila samo pri trgovcih, ki so trgovali z njihovimi izdelki. Domači potniki pa so lahko obiskovali tudi zasebnike, če so prodajali knjige, muzikalije, umetnine, šivalne stroje ipd.¹⁴⁰⁷

Trgovski agent

Delo trgovskega agenta se je na nek način navezovalo na delo trgovskega potnika, le da je imel trgovski agent svoj obrtni list, torej je svojo obrt opravljal samostojno. Lahko je imel zastopstvo tudi za več podjetij. Glede zastopnikov tujih podjetij so v Jugoslaviji zastopali stališče, naj bodo zastopniki le-teh domači ljudje in ne tujci. Ta profil zaposlenih v trgovini je imel tudi svoje društvo –Društvo trgovskih potnikov in zastopnikov za Slovenijo v Ljubljani,¹⁴⁰⁸ ki je med drugim vodilo tudi akcijo, naj bodo trgovski potniki oz. zastopniki le tisti, ki so se trgovine tudi izučili.¹⁴⁰⁹

Nakupovalec

V večjih trgovinskih podjetjih so imeli nakupovalne oddelke oz. vsaj nakupovalca. Le-ta se je ukvarjal z nakupi blaga za trgovinsko podjetje, torej je moral dobro poznati vrste in kakovost blaga (blagoznanstvo) ter želje kupcev, povezane z zelenim blagom.¹⁴¹⁰

Korespondent

Večja podjetja so imela med svojim osebjem tudi dopisovalca, pri manjših pa je to delo opravljal knjigovodja ali pa podjetnik sam. Korespondenca se je seveda prilagajala vsakemu naslovniku posebej, zato je bilo dobro, če je dopisovalec (osebno) poznal te ljudi. Najpomembneje pri delu korespondenta je bila »dostojnost napram odjemalcu kot tudi napram dobavitelju.«¹⁴¹¹

Skladiščnik

Podjetja, ki so se ukvarjala s trgovino na debelo, so imele običajno tudi skladiščnika. Le-tega so ponekod smatrali za »boljšega hlapca«, kar je bilo seveda zgrešeno, čeprav je bil obenem pogosto tudi vzdrževalec prostorov. Skladiščnik je namreč moral voditi

¹⁴⁰⁶ Val. A. Urbančič, *Osobje trgovskih podjetij*, v: TT, št. 4, 1924.

¹⁴⁰⁷ Nova doba, št. 55, 17. 5. 1927.

¹⁴⁰⁸ Društvo slovenskih trgovskih potnikov je bilo v Ljubljani ustanovljeno že leta 1909.

¹⁴⁰⁹ Val. A. Urbančič, *Osobje trgovskih podjetij*, v: TT, št. 10, 1924.

¹⁴¹⁰ Ibidem.

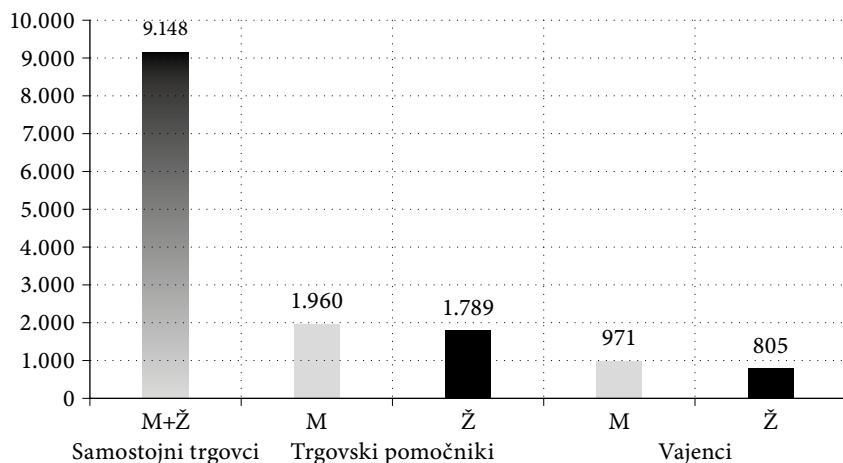
¹⁴¹¹ Ibidem.

knjigo zalog ter sproti beležiti prispetje in odhod blaga. Poznati je moral tudi občutljivost/pokvarljivost blaga, da ga je lahko hranil v ustreznih pogojih.¹⁴¹²

Po koncu prve svetovne vojne, ko so se pred vojno zaposleni v trgovini vračali iz vojske, so v številnih primerih naleteli na zaprta vrata svojih nekdanjih trgovin. Njihova mesta so pogosto zasedli drugi, ne redko tudi ženske. Tako je veliko trgovskih nastavljenecv ostalo brez dela, samo v Ljubljani je bilo takih okrog 300. Da bi ublažili njihov položaj, je trgovsko društvo Merkur v sodelovanju z ljubljanskim gremijem trgovcev zanje organiziralo akcijo zbiranja prispevkov.¹⁴¹³

Po prvi svetovni vojni se je v novi državi spremenila tudi nacionalna podoba. Čeprav je prišlo do nacionalizacije tujih, tudi trgovinskih podjetij, so se še v letu 1921 slišale pritožbe slovenskih trgovcev, da nemški industrialci in trgovci v Celju in okolici ne samo vzdržujejo, ampak celo zaposlujejo nemške državljane. Omenjali so Rakuscha, pa trgovca Königa, ki je namesto dveh slovenskih zaposlil dva pripadnika nemške nacionalnosti. »Domačih je dovolj, tujih državljanov ne rabimo!«, je bilo slišati iz slovenskih vrst.¹⁴¹⁴ Javno mnenje je bilo takšnim dogodkom nenaklonjeno, čeprav so, kot je zapisala Nova doba, znali ločiti med »potrebnimi in zaenkrat še nenadomestljivimi« tujimi strokovnimi močmi in takimi, ki jih je dovolj tudi med slovenskim prebivalstvom. »Vendar pa še nahajamo na našem teritoriju v trgovskih, industrijskih in bančnih službah vsepovsod tuje nemške ljudi, ki so povrh vsega še popolnoma nezmožni našega jezika. Taki za naše prilike manj sposobni tujci odjedajo kruh našim ljudem, in to ni prav! Vsak narod je sebi najbližji in vsaka država mora gledati v prvi vrsti na svoje državljane!«¹⁴¹⁵

Graf 49: Struktura zaposlenih v slovenski trgovini leta 1940¹⁴¹⁶



¹⁴¹² Ibidem.

¹⁴¹³ *Za brezposelne trg. nastavljenecv*, v: STV, št. 2, 1919.

¹⁴¹⁴ Nova doba, št. 26, 1. 3. 1921.

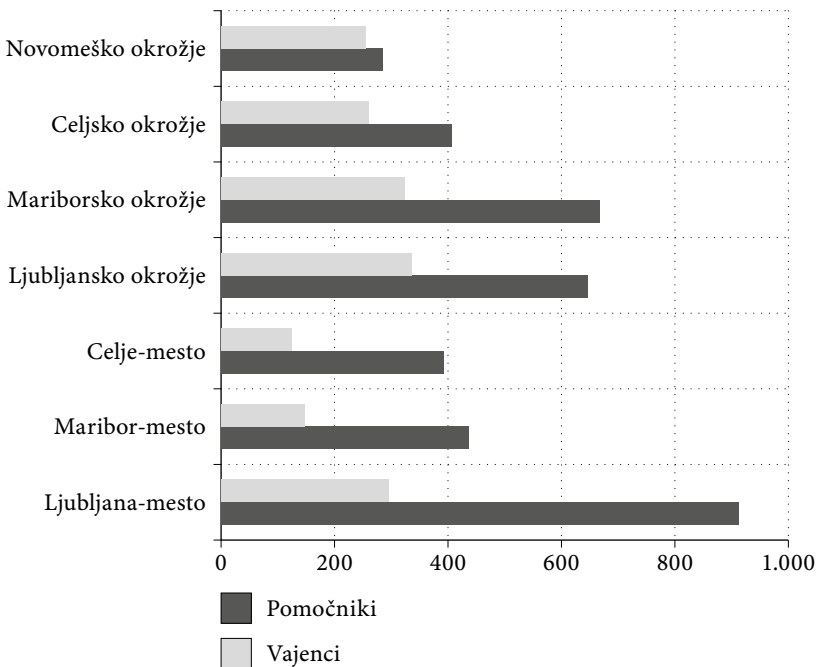
¹⁴¹⁵ Nova doba, št. 54, 21. 5. 1925.

¹⁴¹⁶ AS_448 Zbornica TOI, f. 278/1.

Iz podatkov Zbornice TOI je razvidno, da je bilo med (samo)zaposlenimi v trgovini konec tridesetih let kar 62 % samostojnih trgovcev, 26 % je bilo pomočnikov, 12 % pa je bilo vajencev. Ugotovimo lahko, da je število ženskega osebja le malo zaostajalo za moškim. Za trgovce sicer ni podatkov o spolu; za pomočnike in vajence pa velja, da je število žensk rahlo zaostajalo za moškimi (9 % pri pomočnikih in 17 % pri vajencih). Če primerjamo samo razmerje med trgovci in vajenci, vidimo, da je en vajenec prišel na 8,3 trgovca; to pomeni, da je velika večina trgovcev poslovala brez vajeniškega osebja.

Absolutno največ pomočnikov je bilo zaposlenih v ljubljanskih trgovinah, sledila sta mariborsko in ljubljansko okrožje:

Graf 50: Razmerje med pomočniki in vajenci leta 1939 v Sloveniji¹⁴¹⁷



Med mesti je bil na drugem mestu Maribor, več pomočnikov kot v mestu Celje pa je bilo še v celjskem okrožju. Število vajencev ni bilo sorazmerno s številom pomočnikov; ponekod jih je bilo skoraj toliko kot pomočnikov (novomeško okrožje), drugod polovico manj (mariborsko in ljubljansko okrožje, v vseh treh avtonomnih mestih pa približno tretjina v razmerju do pomočnikov).

¹⁴¹⁷ AS_448 Zbornica TOI, f. 278/1.

Tabela 17: Pomočniki in vajenci v Sloveniji leta 1939¹⁴¹⁸

Mesto / Okrožje	Pomočniki	Vajenci
Avtonomna mesta	1.741	569
Ljubljana-mesto	912	296
Maribor-mesto	436	148
Celje-mesto	393	125
Ljubljansko okrožje	646	336
Ljubljana-okolica	46	28
Grosuplje	30	18
Jesenice	130	80
Kamnik	100	50
Kranj	180	90
Rakek	100	40
Škofja Loka	60	30
Mariborsko okrožje	668	324
Maribor-okolica	120	75
Ljutomer	100	56
Dol. Lendava	36	18
Murska Sobota	70	28
Prevalje	90	30
Ptuj	210	90
Radgona	22	12
Slov. Bistrica	20	15
Celjsko okrožje	406	260
Celje-okolica	160	100
Mozirje	50	30
Trbovlje	90	60
Šmarje pri Jelšah	36	20
Konjice	70	50
Novomeško okrožje	284	255
Novo mesto	30	35
Črnomelj	24	30
Kočevje	20	30
Krško	180	140
Trebnje	30	20
Skupaj	3.745	1.744

¹⁴¹⁸ AS_448 Zbornica TOI, f. 278/1.

Poglejmo podrobneje podatke OUZD o zaposlenih v celjski trgovini leta 1935 (pri čemer je potrebno upoštevati dejstvo, da niso bili vsi trgovski nameščenci zavarovani pri OUZD):

Tabela 18: Zaposleni v celjski trgovini leta 1935¹⁴¹⁹

Območje	Moški	Ženske	Povprečna dnevna zavarovana mezda	
			Moški	Ženske
Celje-mesto	154	66	31,18	22,25
Celje-okolica	188	77	19,38	15,76

In ob koncu še beseda o kulturi trgovcev. Seveda tega (poklicnega) sloja ne moremo izvzeti iz mestnega prebivalstva, ker navzven ni izstopalo. Tako kot je bilo neenotno mestno prebivalstvo (po izobrazbi, poklicu, socialnem izvoru, dohodku, verski pripadnosti itd.), je bilo neenotno tudi trgovstvo. Tako so npr. veletrgovci spadali v višji družbeni sloj (elito), srednje veliki trgovci v srednji sloj – oboji pa med meščanstvo –, mali trgovci v nižji sloj, na dnu pa so bili vajenci in pomožna delovna sila. Razlike med posameznimi sloji pa so se kazale tudi navzven: seveda v bivalni kulturi, prehranjevanju, pa tudi v oblačenju.¹⁴²⁰

Status trgovcev in zaposlenih v trgovini se je zrcalil tudi skozi njihovo stanovanjsko kulturo. Način bivanja je bil tako raznolik kot je bil raznolik trgovski sloj in je segal – če pogledamo samo mesta – od meščanski vil na elitnih lokacijah do večstanovanjskih hiš pa vse do skromnih stanovanj v degradiranih mestnih predelih.

STANOVSKA ORGANIZIRANOST TRGOVSTVA

Začetke trgovskih stanovskih organizacij lahko štejemo gilde, združenja za zaščito trgovinskih interesov, ki so v nemških svobodnih trgovinskih mestih (Hamburgu, Bremnu, Lübecku) obstajale v 15. in 16. stoletju. Od tam so se te oblike prenesle v sredozemske republike (Benetke, Genovo, Dubrovnik) in kasneje v Francijo. V Marseillesu se je na prelomu iz 17. v 18. stoletje ta oblika organiziranosti preobrazila v najstarejšo trgovinsko zbornico; le-te so se kasneje razširile po vseh industrijskih državah.¹⁴²¹ V Evropi so se Trgovinske (in obrtne) zbornice razvijale po francoskem zgledu iz časa Napoleona; nadomestile so nekdanje zaprte cehovske organizacije in so predstavljale buržoazno obliko interesnega zastopstva podjetnikov. V habsburški monarhiji so jih začeli uvajati šele po marčni revoluciji.¹⁴²²

Naloga stanovskih zbornic so bile predvsem pospeševati stanovske interese svojih članov. Zbornice so bile splošne (npr. Zbornica TOI, Delavska zbornica, Kmetijska zbornica) in posebne (zbornice posameznih poklicev – inženirska, zdravniška, lekarniška,

¹⁴¹⁹ Rolanda Fugger Germadnik, *Položaj ženske v celjski industriji v tridesetih letih 20. stoletja*, v: CZ, 1993, str. 186-188.

¹⁴²⁰ Žagar, *Oblačilna kultura delavcev v Ljubljani med prvo in drugo svetovno vojno*, str. 20.

¹⁴²¹ Ivan Mohorič, *Položaj trgovstva v Sloveniji l. 1926*, v: TT, št. 5, 1927.

¹⁴²² Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 481.

odvetniška ...).¹⁴²³ Članstvo v zbornicah je bilo obvezno. Obvezna združenja trgovcev so bila urejena na podlagi obrtnega zakona, ostala združenja pa na osnovi resorne zakonodaje.¹⁴²⁴ Najpomembnejša je bila Zbornica TOI, ki je bila tudi najstarejša. Trgovinske zbornice kot oblika organiziranja trgovstva, obrtništva in industrije so se ohranile tudi v času prve Jugoslavije. Seveda pa je bil najvišji organ v državi, pristojen za urejanje razmer na področju trgovine, resorno ministrstvo, torej ministrstvo za trgovino in industrijo. V njegov resor je spadala skrb za notranjo in zunanjo trgovino, obrt in industrijo, pa tudi kreditiranje gospodarstva, življenjska in premoženjska zavarovanja ter povračila vojne škode. Za pokrivanje omenjenih resorjev se je ministrstvo delilo na oddelke, ti pa na odseke.¹⁴²⁵ Trgovino sta tako pokrivala dva oddelka:

- Oddelek za zunanjo trgovino in trgovinsko politiko
- trgovinsko-politični odsek
- administrativno-pravni odsek
- Oddelek za notranjo trgovino in trgovsko šolstvo
- odsek za trgovino
- odsek za trgovsko šolstvo
- administrativno-pravni odsek
- odsek za mere in merila

V slovenskem prostoru je sprva (1918–1919) pri Narodni vladi za Slovenijo deloval Oddelek za trgovino in industrijo. Leta 1919 je bil ustanovljen Oddelek Ministrstva za trgovino in industrijo v Ljubljani. Med drugim je bil pristojen za podeljevanje koncesij, vodenje registra podjetij, za trgovinski promet s tujino, pa tudi za urejanje zadev na področju strokovnega šolstva. Leta 1924 so bili ukinjeni oddelki ministrstva v Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu in Splitu; pristojnosti oddelka so bile prenesene neposredno na ministrstvo v Beogradu in ustrezne oddelke pri velikih županih v Ljubljani in Mariboru. Na čelu oblastnega oddelka je bil oblastni referent, ki je za svoje delo odgovarjal velikemu županu. Leta 1929 so bile oblasti ukinjene in ustanovljene banovine. Po Zakonu o bankski upravi iz leta 1929 so spadale v pristojnost VIII. oddelka Kraljevske banske uprave Dravske banovine vse zadeve, ki jih je predpisovala že prejšnja zakonodaja: izdajanje obrtnih dovoljenj in dovoljenj za privatne in javne agenture, odobravanje dolgoročnih posojil, reševanje pritožb proti odločbam, ki jih je izdajala Zbornica TOI. V njegovo pristojnost je nadalje spadalo določanje časa letnih sejmov in tržnih dni, izvrševanje vseh poslov, povezanih z izvozom kmetijskih pridelkov in s trgovino, nadzor nad ustrojem trgovinskih, obrtnih in industrijskih zbornic, nadzor nad gospodarskimi zadrugami, skladi in ustanovami, delniškimi, komanditnimi in zavarovalnimi družbami ter ostalimi ustanovami, ki so se ukvarjale s sprejemanjem in hranjenjem denarnih vlog. Prav tako je v pristojnost oddelka spadal nadzor nad nižjim strokovnim šolstvom in izdajanje potrdil za carinske olajšave.¹⁴²⁶

V obdobju do druge svetovne vojne so se v našem prostoru oblikovale gospodarske norme razvitega kapitalizma. Vzajemni interesi znotraj gospodarstva so se izražali v

¹⁴²³ Tik pred drugo svetovno vojno je bilo v Sloveniji 9 zbornic, ki so zastopale stanovske interese svojih pripadnikov.

¹⁴²⁴ France Kresal, *Zbornice in združenja v Sloveniji 1918–1945*, v: PNZ, 1/2002, str. 34.

¹⁴²⁵ AS_448 Zbornica TOI, f. 266, *Uredba o organizaciji Ministarstva trgovine i industrije*, 30. 4. 1919.

¹⁴²⁶ <http://sigov3.sigov.si/cgi-bin/htqlcgi/arhiv/>. ogled 17. 10. 2005.

Zbornici TOI, stanovski interesi pa v obrtnih zadrugah, trgovskih gremijih in zvezi industrialcev.¹⁴²⁷

ZBORNICA

Zmagoviti absolutizem je po letu 1849 kot eno od zahtev buržoazije v marčni revoluciji sprejel zastopstvo trgovine in obrti (v pojem obrti je bila tedaj vključena tudi industrija) v obliki trgovinsko-obrtnih zbornic, ki so jih po monarhiji ustanavljali po provizoričnem zakonu iz leta 1850:¹⁴²⁸ pravna osnova za ustanavljanje zbornic je bila dana z odlokom iz leta 1848 in začasnim zakonom o ustanavljanju trgovinskih in obrtnih zbornic iz leta 1850; po tej dikciji je bila zbornica organ, po katerem »sporoča trgovski in obrtni stan svoje želje ministrstvu in podpira njegova prizadevanja za pospeševanje njihove dejavnosti«. ¹⁴²⁹ Ustanovljene so bile torej zaradi hitrejšega razvoja trgovine in obrti ter zaradi ustrezne zastopanosti obeh panog v deželnih zborih. Naloga zbornic je bila spremljanje gospodarskega razvoja na njihovih območjih, sporočanje mnenj in želja gospodarskih krogov vladi ter dajanje pobud za gospodarsko politiko. Po avstrijski zakonodaji so bile trgovinske in obrtne zbornice javnopravne in obvezne, zanje so morali prispevati vsi trgovci, industrialci in obrtniki, ki so dosegli določen davčni cenzus. So pa v avstro-ogrski monarhiji večkrat razpravljali o tem, ali ne bi bilo smiselno zbornice, ki je združevala tako trgovce kot tudi obrtnike in industrialce, razdružiti. A so vedno znova prišli do spoznanja, da to ne bi bilo smiselno, saj so kljub različnosti vendarle prevladali skupni interesi. ¹⁴³⁰ Med volilnimi upravičenci zbornic jih je le četrtina prihajala iz vrst trgovcev, tri četrtine pa iz vrst obrti. Po številu so prevladovali manjši trgovci in obrtniki (70 % v trgovinskem in 85 % v obrtnem odseku). Združevanje v zbornicah je bilo obvezno za vse gospodarske subjekte s področja trgovine, obrti in industrije. ¹⁴³¹

Slovensko ozemlje so pokrivala trgovinsko-obrtna zbornice v Ljubljani (Kranjsko), Celovcu (Koroško), Gradcu (Spodnjo in Srednjo Štajersko) Trstu (tržaško ozemlje), Rovinju (slovenski del Istre) ter Gorici (Goriško). ¹⁴³² Trgovinska in obrtna zbornica za Kranjsko je bila edina, ki je obsegala samo slovensko ozemlje in je bila po narodni prebui tudi v slovenskih rokah; vse ostale zbornice je obvladovala nemška oz. italijanska večina. ¹⁴³³ Ljubljanska zbornica je bila ustanovljena jeseni 1850, ¹⁴³⁴ delovati je začela januarja naslednje leto, in sicer v dveh prostorih, ki jih je dal na razpolago mestni magistrat. Imela je dva odseka – v trgovinskem so bila tudi prometna podjetja in denarni zavodi, v obrtnem pa rudarstvo in industrija –, v vsakem je bilo 12 članov. Trgovinsko-obrtna zbornice so bile na eni strani pomemben volilni instrument gospodarstva, po drugi pa posvetoval-

¹⁴²⁷ France Kresal, *Zbornica za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani*, v: PNZ, 1/2001, str. 60.

¹⁴²⁸ V avstrijskih dednih deželah so jih ustanovili 26, v ogrskih pa 17.

¹⁴²⁹ Zupančič Pušavec, *Oblike organiziranja gospodarstva na Slovenskem*, str. 83.

¹⁴³⁰ Viktor Murnik, *O organizaciji in delokrogu trgovskih in obrtniških zbornic*, v: NGV, št. 20-21, 1920.

¹⁴³¹ France Kresal, *Struktura slovenskega gospodarstva 1851–1914*, v: ČZN, št. 2-3, 2002, str. 117.

¹⁴³² Gestrin, Melik, *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*, str. 122-123.

¹⁴³³ France Kresal, *Struktura slovenskega gospodarstva 1851–1914*, v: ČZN, št. 2-3, 2002, str. 117.

¹⁴³⁴ Handels und Gewerbe Kammer für Krain zu Laibach (1851–1918).

ni organ oblastnih teles.¹⁴³⁵ Igrale so pomembno vlogo ob organiziranju železniškega omrežja, trgovskega in obrtnega šolstva, pri ustanavljanju stanovskih obrtnih zadrug, novih trgovinskih in industrijskih podjetij ter pri predstavitvi gospodarskih dosežkov s področja trgovine in obrti na svetovnih razstavah in sejmih. Nacionalne zbornice so bile vključene v mednarodno trgovinsko zbornico s sedežem v Parizu,¹⁴³⁶ katere namen je bil, da bi »opravljala vse posle nacionalnih trgovskih zbornic s smislu internacionalizma in celokupnih gospodarskih interesov«.¹⁴³⁷

Po prevratu se je področje ljubljanske trgovinsko-obrtne zbornice razširilo na ozemlje celotne Slovenije, ki ga je pokrivala tedanja Narodna vlada za Slovenijo; zbornica se je takrat imenovala Trgovinska in obrtna zbornica za Kranjsko v Ljubljani. Celotna Deželna vlada je nato s posebno uredbo podaljšala poslovno dobo zborničnih svetnikov in obenem izpopolnila njihovo število z zastopniki pridruženega ozemlja. Tako je njihovo število po dopolnitvi znašalo 48. Predsednik zbornice je ostal iz predvojne dobe (do svoje smrti 1926. leta) Ivan Knez, prvi tajnik pa dr. Viktor Murnik. V tej sestavi je ostala zbornica do volitev leta 1926. Novi zbornični predsednik je postal Ivan Jelačin, ki je zbornici (s presledki v letih 1926/27 in 1936) predsedoval do leta 1940, prvi tajnik pa dr. Fran Windischer.¹⁴³⁸ Podpredsedniki zbornice pa so bili lastniki podjetij in svetniki številnih gospodarskih družb: Dragotin Hribar (tudi podpredsednik Ljubljanskega velesejma, častni predsednik Ljubljanske borze in predsednik Zveze industrijcev Slovenije), Ivan Ogrin in Josip Rebek. Generalni tajniki zbornice so bili upravni svetniki različnih podjetij: dr. Viktor Murnik (do 1926), dr. Fran Windischer¹⁴³⁹ (do 1931; bil je tudi predsednik Narodne galerije) in dr. Ivan Mohorič (do 1941; bil je tudi minister za trgovino in industrijo). Med najvidnejšimi zborničnimi svetniki pa so bili predstavniki finančnega kapitala in največjih industrijskih družb, zatem predstavniki svojih podjetij ter strokovnega šolstva in strokovnih združenj, kot npr. Fran Bonač, Avgust Westen, Peter Kozina, Franc Majdič, Rudolf Stermecki, Franc Šumi, Ivan Šubic, Milan Šuklje,¹⁴⁴⁰ pa Dragotin Hribar, Ivan Jelačin, Peter Majdič, Ivan Rebek, Franc Vehovar, Vilko Weixl itd.¹⁴⁴¹

Tudi med svetovnjima vojnama je slovenska zbornica delovala na podlagi avstrijske zakonodaje (iz 1850 in 1868) vse do uveljavitve novega obrtnega zakona v letu 1932. Ta sicer v delovanje zbornice ni prinesel večjih sprememb, omeniti pa velja uvedbo taks, ki so za zbornico pomenile znaten vir prihodkov. Omenjeni zakon je ponudil tudi možnost

¹⁴³⁵ Peternel, *Obrt in trgovina v Kranju 1850–1873*, str. 22–23.

¹⁴³⁶ Aktivni člani (trgovinske zbornice, bančna, industrijska in druga pridobitna združenja) in individualni člani (banke, trgovinske hiše, industrijska podjetja) so se v posameznih državah organizirali v nacionalne odbore, katerih delokrog je obsegal odgovarjanja na ankete mednarodne zbornice, pripravljanje obvestil o stanju mednarodne trgovine na svojem območju in izvajanje odločb mednarodne trgovinske zbornice. Le-ta je bila ekonomsko neodvisna, vzdrževala se je samo s prispevki članov. Posamezne države so bile zastopane v svetu mednarodne trgovinske zbornice sorazmerno s svojo zunanjo trgovino in so bile na tej osnovi razdeljene v tri skupine; imele so od enega do treh članov (Jugoslavije ni bilo med njimi). TT, št. 12, 1925.

¹⁴³⁷ L. L. Böhm, *Mednarodna trgovska zbornica*, v: TT, št. 3, 1928.

¹⁴³⁸ *Stanovska uprava: Zbornica TOI v Ljubljani*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 153.

¹⁴³⁹ Leta 1931 je bil upokojen zbornični generalni tajnik dr. Fran Windischer; na njegovo mesto je bil imenovan Ivan Mohorič. AS_448 Zbornica TOI, f. 266.

¹⁴⁴⁰ France Kresal, *Zbornica za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani*, v: PNZ, 1/2001, str. 66.

¹⁴⁴¹ Adresar za Slovenijo 1923, str. LXXIX-LXXX.

organiziranosti zbornic kot enovitih ali pa ločenih po posameznih panogah. V ljubljanski so si sicer obrtniki prizadevali za osamosvojitve, a niso zadostili pogojem. Se pa je iz obrtnega odseka oblikoval nov, samostojen gostinski odsek.¹⁴⁴²

Zbornica je bila javnopravna ustanova. Bila je posvetovalen organ državnih oblasti in samoupravnih teles v vseh vprašanjih, ki so bila v zvezi z gospodarstvom in socialnim redom. Zbornica kot pravna oseba je imela tudi pravico pridobivati nepremičnine, jih obremenjevati in odtujevati (§ 2). Naloga zbornice pa je bila predvsem zastopati, ščititi in pospeševati trgovino in industrijo, upošteva splošne koristi narodnega gospodarstva. Pod trgovino se je v tem smislu razumelo tudi denarništvo, gostinstvo, pomorstvo, rečno ladjarstvo, turizem in prevozništvo; pod industrijo pa tudi ladjedelništvo, rudarstvo in topilništvo (§ 3). Člani zbornice so bile vse fizične in pravne osebe, ki so se ukvarjale s trgovino in industrijo in imele na področju zbornice sedež, glavni obrat ali podružnico (§ 4).¹⁴⁴³ Po Windischerjevih besedah je zbornica TOI je predstavljala sintezo, središče in zbirališče zastopnikov industrije, trgovine in obrti;



Monumentalno stopnišče v poslopju Zbornice TOI na Beethovnovi ulici, ok. 1930 (MNZS).

vse te stroke so imele namreč skupne gospodarske interese, npr. varovanje interesov delodajalcev, vprašanje carinskih tarif in trgovinskih pogodb, vprašanja prometa – železnice, pošte, telefona, nadalje glede strokovnega šolstva, trgovinske zakonodaje, socialnih vprašanj itd.¹⁴⁴⁴ Za gospodarsko promocijo Slovenije je bil leta 1920 na predlog zbornice ustanovljen Ljubljanski velesejem, za razvoj tržnega gospodarstva in višje oblike trgovanja pa leta 1924 še Ljubljanska borza.¹⁴⁴⁵ Leta 1929 je zbornica ustanovila Zavod za pospeševanje obrti. Še prej, v letih 1925–1927 je po načrtih Plečnikovega učenca Franca Tomažiča in s posredovanjem Gustava Ogrina zbornica adaptirala svojo stavbo na Beethovnovi 10; arhitekt Plečnik je osrednjo gospodarsko nacionalno ustanovo preuredil v reprezentančno palačo.¹⁴⁴⁶ Leta 1934 je zbornica v spomin na umrlega kralja Aleksandra

¹⁴⁴² AS_448 Zbornica TOI, f. 113/3.

¹⁴⁴³ AS_448 Zbornica TOI, f. 113, *Pravila trgovinsko-industrijske zbornice v Ljubljani*, 1933.

¹⁴⁴⁴ Fran Windischer, *Naša trgovina in obrt ter trgovske in obrtniške zbornice*, v: NGV, št. 8, 1919.

¹⁴⁴⁵ France Kresal, *Zbornica za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani*, v: PNZ, št. 1, 2001, str. 60.

¹⁴⁴⁶ Krečič, *Jože Plečnik*, str. 180.

ustanovila dva sklada: sklad za osnovanje muzeja za umetno obrt in sklad za podporo onemoglim bivšim pripadnikom zbornice.¹⁴⁴⁷

Leta 1925 se je zbornica preimenovala v Zbornico za trgovino, obrt in industrijo (TOI) v Ljubljani. Njeno poslanstvo je bilo izjemno široko: od spremljanja in ocenjevanja gospodarskih pojavov, zbiranja in obdelave gospodarskih statističnih podatkov in anket, vodenja registra podjetij pa vse do izdajanja različnih potrdil, mnenj, spričeval, pa seveda tudi strokovnih publikacij in knjig.¹⁴⁴⁸ Zbornica TOI je vodila register protokoliranih (registriranih) firm (trgovinski in združni register) za vsako področje okrožnega sodišča posebej: za Ljubljano, Maribor, Celje, Novo mesto in od 1938. leta tudi za Mursko Soboto, nadalje register uvoznih in izvoznih podjetij ter poseben obrtni register in davčni kataster.¹⁴⁴⁹ V prvih letih nove države je Zbornica TOI nedvomno odigrala za slovensko družbo pomembno vlogo, saj je realizirala zamisli slovenskih nacionalnih, političnih in ekonomskih ciljev: oblikovala je slovensko gospodarsko politiko in (so)izgrajevala slovensko gospodarstvo. Omeniti velja tudi njeno prizadevanje za transparentno razmerje med delom in kapitalom – podpirala je uvedbo osemurnega delavnik, delavske zaščite in zavarovanja.¹⁴⁵⁰

Po pravilih iz leta 1933 je Zbornico TOI sestavljalo 5 organov:¹⁴⁵¹

- zbornični svet: vrhovni upravni organ s 56 svetniki (mandat je trajal 6 let, polovica članov sveta se je obnavljala na 3 leta) in s prav toliko namestniki,
- predsedstvo: izvršni organ s predsednikom, 3 podpredsedniki in predsedniki zborničnih odsekov,
- odseki zbornice: trgovinski, obrtni in industrijski s po 16 člani ter gostinski (ustanovljen leta 1934) z 8 člani,
- stalni in posebni odbori: nadzorni odbor (4 člani, po eden iz vsakega odseka) in finančni odbor (predsedstvo ter po dva člana odsekov, razen eden iz gostinskega),
- zbornični urad, ki ga je vodil glavni tajnik.

Ker se je zbornica vzdrževala z lastnimi sredstvi, torej z dohodki od lastnega premoženja, taks in članarin, so bile članarine natančno razdelane. Vseh gospodarskih subjektov, vključenih v zbornico, je bilo 1918. leta 27.852, leta 1938 pa že 39.390.¹⁴⁵² Od tega je bilo trgovcev z obrtnim listom, vključenih v zbornico, okrog 9.700.¹⁴⁵³ Pred drugo svetovno vojno je bilo v Zbornico TOI včlanjenih okoli 10.000 trgovcev, 22.000 obrtnikov, 6.000 gostinskih obratov in nad 600 industrijskih podjetij. Pred razpustom in postavitvijo komisarja je imela zbornica 4 odseke: trgovinskega, obrtnega, industrijskega in gostinskega. Zbornični komisar je bil Avgust Tosti, glavni ravnatelj Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo, glavni tajnik pa Ivan Mohorič.¹⁴⁵⁴ Malo pred drugo svetovno vojno se je zbornica preoblikovala: februarja 1941 se je obrtni odsek osamosvojil v Obrtno zbornico,

¹⁴⁴⁷ AS_448 Zbornica TOI, f. 113/3, *Zbornica TOI v Ljubljani*.

¹⁴⁴⁸ France Kresal, *Zbornica za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani*, v: PNZ, št. 1, 2001, str. 34, 61.

¹⁴⁴⁹ Zupančič Pušavec, *Oblike organiziranja gospodarstva na Slovenskem*, str. 12.

¹⁴⁵⁰ France Kresal, *Zbornica za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani*, v: PNZ, št. 1, 2001, str. 62.

¹⁴⁵¹ <http://sigov3.sigov.si/cgi-bin/htqlcgi/arhiv/dodatno.htm?id=2459>, ogled 2. 11. 2004.

¹⁴⁵² France Kresal, *Zbornica za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani*, v: PNZ, št. 1, 2001, str. 62.

¹⁴⁵³ Josip J. Kavčič, *Nov volilni red za zbornico TOI v Ljubljani*, v: TT, št. 8, 1927.

¹⁴⁵⁴ Rudolf Smersu, *Delavsko in nameščensko socialno zavarovanje*, v: Smersu, *Slovenčev koledar 1941*, str. 181.

preostali del zbornice pa je preoblikoval v Trgovsko industrijsko zbornico.¹⁴⁵⁵ Minister za trgovino in industrijo je poleti 1940 razpustil zbornični svet; februarja 1941 je bilo imenovano začasno vodstvo zbornice – za predsednika je bil imenovan Karel Čeč.¹⁴⁵⁶

GREMII

Strokovno so se trgovci združevali trgovskih gremijih, podobno kot obrtniki v obrtnih zadrugah (združenjih); po določilih obrtnega zakona iz 1883. leta je bilo tako združevanje obvezno, a se takrat še ni dosledno izvajalo.¹⁴⁵⁷ Trgovski gremij so torej poimenovali združenja trgovcev, ki so bila ustanovljena po določbah zakona o zadrugah iz 1883.¹⁴⁵⁸ V Ljubljani je sicer že od 1881. leta obstajal trgovski gremij kot prostovoljna združba nekaterih ljubljanskih trgovcev, ki pa tudi zaradi nacionalne mešanosti ni imel večjega vpliva.

Gremiji so bili obvezna združenja trgovcev z namenom pospeševanja gospodarskih in strokovnih koristi. Praviloma so se ustanovljali za vsako območje splošne upravne oblasti prve stopnje ali za območje mesta, če je bilo število članov dovolj veliko. Članstvo je lahko prenehalo samo s prenehanjem obrti ali s stečajem. Najvažnejše naloge gremijev so bile: negovanje duha skupnosti in vzajemnega podpiranja med člani, zastopanje in pospeševanje dotične gospodarske stroke, skrb za moralno in strokovno izobraževanje članov in njihovega pomožnega osebja itd. Vsak gremij je imel svoja pravila, ki so jih sprejeli na skupščini, najvišjem organu gremija.¹⁴⁵⁹ Gremiji so morali voditi evidenco članstva, seznam vajencev in pomočnikov, registraturo ter blagajniške knjige. Pri sestavi proračuna je negativna razlika med predvidenimi izdatki in prihodki predstavljala primanjkljaj, ki ga je bilo potrebno pokriti z gremialno doklado. Ta primanjkljaj se je enakomerno porazdelil med gremialne člane ali pa med posamezne stroke.¹⁴⁶⁰

Obvezne stanovske organizacije obrtnikov, trgovcev, industrialcev in denarnih zavodov so v Sloveniji poleg trgovskih gremijev predstavljale še obrtne zadruge, zveza industrialcev in društvo bančnih zavodov Slovenije. Glede obveznega združevanja teh gospodarskih subjektov so do 1931. leta še vedno veljale določbe avstrijskega obrtnega zakona iz 1883. leta. Vseh 33 gremijev, v katere je bilo včlanjenih 9.500 trgovcev, je bilo združeno v Zvezo trgovskih gremijev s sedežem v Ljubljani. Predsednik trgovskega združenja je bil ljubljanski veletrovec Ivan Jelačin, ki je leta 1926 postal tudi predsednik Zbornice TOI. Dejavnost združenja se je financirala iz obveznih prispevkov na osnovi plačanega pridobninskega davka (8 do 10 %) ter različnih pristojbin.¹⁴⁶¹

Gremiji trgovcev so do začetka tridesetih let 20. stoletja delovali še na osnovi avstrijskega obrtnega reda iz leta 1907, njihov namen pa je bil »gojiti čut skupnosti, varovati in krepiti stanovsko čast ter pospeševati humanitarne in gospodarske koristi ter izobrazbo

¹⁴⁵⁵ France Kresal, *Zbornice in združenja v Sloveniji 1918–1945*, v: PNZ, št. 1, 2002, str. 34.

¹⁴⁵⁶ France Kresal, *Zbornica za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani*, v: PNZ, št. 1, 2001, str. 66.

¹⁴⁵⁷ France Kresal, *Struktura slovenskega gospodarstva 1851–1914*, v: ČZN, št. 2-3, 2002, str. 117.

¹⁴⁵⁸ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 331.

¹⁴⁵⁹ Dr. Nemo [Hugo Uhliř], *Trgovsko-gospodarski leksikon*; 2. del, str. 202-204.

¹⁴⁶⁰ AS_448 Zbornica TOI, f. 78/1, Zveza trgovskih gremijev za Slovenijo v Ljubljani, *Vzorno administrativno vodstvo gremijev*.

¹⁴⁶¹ France Kresal, *Zbornice in združenja v Sloveniji 1918–1945*, v: PNZ, št. 1, 2002, str. 35, 39.

svojih članov in pripadnikov.« Seveda pa je bila naloga gremijev predvsem zaščita trgovinskih in gospodarskih interesov svojih članov, vodenje evidenc o članih gremija, skrb za urejeno vajeništvo, potrjevanje učnih spričeval in izdajanje učnih pisem ter potrjevanje delavskih spričeval pomožnemu osebju, ki je bilo vključeno v gremij. Gremij je skrbel za trgovsko šolstvo, bolniško zavarovanje članov, sodeloval pri pripravi področne zakonodaje, skratka delal vse potrebno za pospeševanje trgovine. V Dravski banovini je bil gremij obligatorna stanovska organizacija.¹⁴⁶²

V jugoslovanski državi je slovensko trgovstvo uvidelo, da je zaščita trgovinskih interesov mogoča le, če so vsi akterji povezani. Tako so se že leta 1920 trgovski gremiji in trgovske zadruge povezale v Zvezo trgovskih gremijev za Slovenijo. Trgovstvo v Dravski banovini je že takoj s solidarnim prostovoljnim pristopom v zvezo poudarilo pomen te stanovske ustanove, ki pospešuje gospodarske in socialne interese stanu. Vsak gremij je bil ob vpisu dolžan plačati vpisnino, nato pa vsako leto letni prispevek.¹⁴⁶³ Zveza trgovskih gremijev in zadrug za Slovenijo je imela 10. aprila 1920 v Ljubljani občni zbor, na katerem so bili zastopani gremiji in zadruge iz Kranjske in Štajerske, nadalje predstavniki vlade, trgovinske in obrtne zbornice, obrtnih oblasti, zveze industrialcev in drugi. K zvezi je pristopilo 15 gremijev in 14 zadrug. Za načelnika so izvolili Ivana Jelačina, za podnačelnike pa Fr. Zehalla, Rudolfa Stermeckega in Vilka Weixla. Potrdili so pravila zveze, v razpravi pa so govorniki ostro nasprotovali konzumom, ki da jih vlada preveč podpira in izrazili upanje, da bodo prenehali obstajati, ko bo na razpolago dovolj blaga in večja konkurenca.¹⁴⁶⁴

Na prizadevanje zveze so se v naslednjih letih osnovali še novi gremiji, zadruge pa so se na osnovi nove zakonodaje reorganizirale v gremije in tako je bila leta 1929 izvedena stanovska organizacija slovenskega trgovstva, ki je takrat štela 28 gremijev, povezanih v zvezo, s preko 13.000 člani. Ti gremiji so bili sledeči:¹⁴⁶⁵

- Zveza trgovskih gremijev za Slovenijo v Ljubljani (v palači Trgovskega doma); predsednik Josip J. Kavčič;
- mestni gremiji: Gremiji trgovcev v Ljubljani, Mariboru, Celju in Ptuj;
- okrajni (*sreski*) gremiji: v Ljubljani za ljubljansko okolico, v Mariboru za mariborsko okolico, na Ptujski gori za ptujsko okolico, za okraje Kranj, Radovljica, Kamnik, Litijo, Novo mesto, Logatec, Krško, Brežice, Laško, Celje (tudi za Gornji grad in Šmarje pri Jelšah), Slovenj Gradec (tudi za Prevalje), Slovenska Bistrica, Ormož, Konjice, Ljutomer, Črnomelj;
- gremiji za sodne okraje: Ribnica (za Ribnico in Velike Lašče), Kočevje, Sv. Lenart v Slov. goricah;
- drugi gremiji: v Dolnji Lendavi in v Murski Soboti.

¹⁴⁶² I. Kaiser, *Gremialna organizacija trgovstva v Dravski banovini*, v: *Trgovsko-obrtno-industrijski letnik*, str. 62.

¹⁴⁶³ SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 67, *Pravila Zveze trgovskih gremijev in zadrug v Sloveniji*.

¹⁴⁶⁴ Nova doba, št. 45, 15. 4. 1920.

¹⁴⁶⁵ I. Kaiser, *Gremialna organizacija trgovstva v Dravski banovini*, v: *Trgovsko-obrtno-industrijski letnik*, str. 62–63.

Do leta 1931 so bili na področju Zbornice TOI v Ljubljani vsi trgovski gremiji kot obvezna združenja trgovcev včlanjeni pri Zvezi trgovskih gremijev za Slovenijo v Ljubljani. Kljub zahtevi slovenskih trgovcev pa v novem obrtnem zakonu (1931) Zveza trgovskih gremijev ni bila več obvezna.¹⁴⁶⁶ Obrtni zakon je poleg tega ukinil tudi terminologijo trgovskih gremijev in zanje uvedel izraze združbe, združenja oz. zveze trgovcev; njihovih nalog in pristojnosti pa novi zakon ni spreminjal.¹⁴⁶⁷ Združenja so bila praviloma ustanovljena za vsako področje splošne upravne oblasti prve stopnje, če je bilo število pripadnikov stroke zadostno. Združenja so bila podrejena pristojni Zbornici TOI, ki je v primeru dvoma odločala, v katero združenje spada kakšna obrt, odobravalna ustanavljanje obveznih združenj, nadzirala delo pripravljalnega odbora, dajala navodila ter potrjevala njihova pravila. Zbornica je skratka nadzorovala poslovanje združenj, le-ta pa so imela možnost pritožbe na bansko upravo.¹⁴⁶⁸ Leta 1932 se je Zveza trgovskih gremijev v skladu z novim obrtnim zakonom preoblikovala v društvo – Zvezo trgovskih združenj, ki je povezovala 29 združenj s 13.000 člani. Ustanovili so tudi štiri odseke, in sicer knjigarniškega, drogerijskega, lesnega ter odsek trgovin s tekočimi gorivi.¹⁴⁶⁹ Leta 1938 je imela Zveza trgovskih združenj svoj občni zbor v Celju, kjer so sprejeli resolucijo, ki je med drugim zahtevala odpravo krošnjarstva, odpravo prepovedi prodaje zdravilnih zelišč v trgovinah, poostreitev kontrole nad sejmi ipd., prisotni pa so se seznanili tudi s spremenjenimi razmerami v Češkoslovaški.¹⁴⁷⁰

DRUŠTVA

Temelji slovenski trgovski organizaciji so bili položeni leta 1900. Do takrat je obstajalo le Slovensko trgovsko pevsko društvo s sedežem v Ljubljani, majhen del trgovcev pa je kot krajevna skupina spadal pod skupno stanovsko organizacijo trgovskih uslužbencev na Dunaju. Tako je ustanovitev trgovske organizacije v Ljubljani narekovala izključno potreba; mlada stanovska organizacija je kmalu razširila svoj delokrog na vse slovenske pokrajine – leta 1900 ustanovljeno Slovensko trgovsko društvo Merkur je tako postalo matica ne samo trgovski stanovski, ampak tudi gospodarski stanovski organizaciji. Pod Merkurjevim okriljem so se tako zbrali slovenski trgovci bivše Kranjske, Štajerske, Primorske in Koroške in že prva leta po ustanovitvi začeli z načrtnim delom tako na področju društvene dejavnosti kot tudi v smeri postopne gospodarske osamosvojitve.¹⁴⁷¹ Njihov cilj je bil združiti slovensko trgovstvo v enotno stanovsko organizacijo in obenem buditi narodno zavest.¹⁴⁷²

Slovensko trgovsko društvo Merkur je bilo, kot rečeno, ustanovljeno leta 1900 kot strokovna organizacija, ki je zastopala stanovske in splošne interese slovenskega trgovstva; aprila se je pri sestal pripravljalni odbor, novembra je bil v ljubljanskem Narodnem domu

¹⁴⁶⁶ AS_448 Zbornica TOI, f. 17/2.

¹⁴⁶⁷ France Kresal, *Zbornice in združenja v Sloveniji 1918-1945*, v: PNZ, št. 1, 2002, str. 38.

¹⁴⁶⁸ Dr. Nemo [Hugo Uhliř], *Trgovsko-gospodarski leksikon*; 2. del, str. 642-643.

¹⁴⁶⁹ Fran Šink, *Razvoj trgovine*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 395.

¹⁴⁷⁰ Nova doba, št. 41, 7. 10. 1938.

¹⁴⁷¹ Fran Windischer, *Ob otvoritvi »Trgovskega doma« v Ljubljani*, v: TT, št. 12, 1930.

¹⁴⁷² *Ob petdesetletnici Gremija trgovcev v Ljubljani*, v: TT, št. 4, 1931.

že ustanovni občni zbor nove stanovske organizacije slovenskega trgovstva (trgovcev in nastavljenecv). Že v prva pravila, sprejeta na tem občnem zboru, so zapisali, da je »namen društva strokovna in splošna izobrazba pripadnikov trgovskega stanu, pospeševanje koristi trgovskega stanu sploh in društvenih članov posebej. Članom pa ima biti društvo tudi duševna in zabavna vez. V ta namen vzdržuje društvo naučne tečaje za trgovske vede, prireja javna strokovna in splošno poučna predavanja, izdaja knjige in svoje glasilo, vzdržuje knjižnico in čitalnico, prireja javne ogledе različnih trgovskih in industrijskih zavodov, brezplačno posreduje nameščanje rednih članov, jih podpira, kadar izgube službo, goji glasbo in petje, prireja shode, izlete in veselice.« Februarja 1901 so na prvem rednem občnem zboru izvolili društveni odbor: za predsednika so izvolili tedanjega tajnika Trgovinske in obrtniške zbornice Ivana Murnika, uredništvo društvenega glasila Narodnogospodarski vestnik pa je prevzel dr. Viktor Murnik.¹⁴⁷³ Kasneje je bil dolgoletni predsednik društva dr. Fran Windischer. Uspešno delovanje društva je spodbudilo ustanavljanje podobnih organizacij slovenskega trgovstva tudi v Celju (1906 Slovensko trgovsko društvo) in v Mariboru (1908 Trgovsko društvo v Mariboru); vsa tri društva je povezoval Narodnogospodarski vestnik, ki so ga člani prejeli brezplačno, društvo pa je od leta 1907 izdajalo tudi Trgovski koledar (izhajal je do leta 1915), od leta 1920 pa Trgovski list.

20. oktobra 1907 so na pobudo Merkurja v ljubljanskem Mestnem domu priredili prvi vseslovenski trgovski shod, na katerega so pritegnili tudi trgovstvo iz soseščine – Trsta, Gorice, Celovca, Dalmacije in drugod. Pozdravno pismo udeležencem je poslal celo avstrijski trgovinski minister.¹⁴⁷⁴ Na tem zborovanju je slovensko trgovstvo položilo temelj slovenski organizaciji ter si začrtalo pot v prihodnost.¹⁴⁷⁵ Med referenti so bili dr. Danilo Majaron (vloga trgovine v narodnem gospodarstvu), dr. Henrik Tuma (pomen Trsta za narodno in gospodarsko življenje), Josip Ulčakar (o trgovski izobrazbi) in dr. Fran Windischer (o novem obrtnem redu) in Josip Smertnik (slovensko trgovstvo na Štajerskem in Koroškem).¹⁴⁷⁶ Smertnik je ravno v trgovskem stanu videl veliko poslanstvo, da prepreči germanizacijske tendence na Slovenskem Štajerskem: »Velika in častna je ta naloga, zato pa se je mora zavedati sleherni trgovec in mora tudi po tem uravnavati svoje delovanje«. V tem smislu se mu je zdelo pomembno prosvetljevati prebivalstvo o pomenu slovenskega trgovstva ter stremeti za trgovskim naraščanjem iz premožnejših slojev: »Znano je, da hoče slovenski kmetovalec iz svojega sina, ki ga pusti študirati: 'gospoda duhovnika', meščani pa hočejo iz svojih sinov le doktorje, sodnike in take visoke glave. V tem smislu bo treba še mnogo poučevati naše ljudstvo in ga navduševati, da posveča svojo deco z isto vnemo trgovskemu stanu.«¹⁴⁷⁷ Windischer, sicer predsednik Merkurja, je menil, da je bilo v »tistih narodnotežavnih in gospodarsko skromnih časih neprimer-

¹⁴⁷³ Rudolf Andrejka, *Ob prazniku petindvajsetletnice Trgovskega društva 'Merkur' v Ljubljani*, v: TT, št. 3-4, 1926.

¹⁴⁷⁴ XXXVIII. redni občni zbor Trgovskega društva »Merkur« za Slovenijo v Ljubljani, v: TT, št. 5-6, 1938.

¹⁴⁷⁵ Lojze Šmuc, *Pogled v preteklost ob stoletnici*, v: TT, št. 10, 1934.

¹⁴⁷⁶ Rudolf Andrejka, *Ob prazniku petindvajsetletnice Trgovskega društva 'Merkur' v Ljubljani*, v: TT, št. 3-4, 1926.

¹⁴⁷⁷ Poročilo Josipa Smertnika. Glej: *Poročilo o I. slovenskem trgovskem shodu v Ljubljani dne 20. oktobra 1907*, v: STV, št. 11, 1907.

no več idealizma v naših inteligenčnih in gospodarskih krogih. Vse več smisla je bilo za splošne potrebe, in večja je bila pripravljenost za narodne potrebe in namene. Mnogo več je bilo misli na občestvo, na splošno blaginjo in na celoto.«¹⁴⁷⁸ Trgovsko društvo Merkur je posebno pozornost posvečalo dvigu splošne in strokovne izobrazbe, zasluge pa ima tudi za uveljavitev slovenskega trgovskega izrazoslovja.

Leta 1909 je Merkur ustanovil svojo podružnico v Kranju, istega leta so osnovali tudi Društvo slovenskih trgovskih potnikov v Ljubljani.¹⁴⁷⁹ Merkur je izdajal tudi strokovne knjige ter vzdrževal knjižnico in čitalnico, prirejal učne tečaje s trgovskega področja ter predavanja in shode. Društveni prostori so bili v Narodnem domu.¹⁴⁸⁰ Tudi po prvi svetovni vojni se namen društva ni spremenil; njegov cilj je še vedno bil »vzgajati solidno narodno trgovstvo, z izdajanjem svojega glasila 'Trgovski vestnik' in več slovenskih trgovskih učnih knjig, dalje s predavanji itd. v zadnjih dveh desetletjih je mnogo pripomoglo k povzdigi slovenskega trgovstva. Iz naše srede so uspeli mnogi trgovci, ki predstavljajo cvet slovenskega trgovstva in delajo čast našemu narodu. Posebno smemo biti ponosni na naše člane, ki so se visoko povzpeli v ogroženih mestih naše domovine, tako v Celju, Gorici, Trstu in drugod. To omeniti smatramo za potrebno, ker naše društvo ni bilo nikdar zavetišče zloglasnih ali dvomljivih elementov, marveč je vedno strogo pazilo na to, koga je kot člana sprejelo.«¹⁴⁸¹ Po končani vojni je število trgovinskih obratov ponovno naraslo. Neobvezne, na prostovoljni osnovi temelječe trgovinske organizacije pa so bile razna trgovska društva. Potreba po tesnejšem sodelovanju in solidarnosti vsega trgovstva je aprila 1920 rodila Zvezo trgovskih gremijev za Slovenijo (prej Zveza trgovskih organizacij za Slovenijo,¹⁴⁸² ki je bila obligatorna organizacija trgovskih gremijev in zadrug), katere načelnik je postal Ivan Jelačin.¹⁴⁸³ Z ustanovnega občnega zbora so pozdravno brzojavko poslali tudi prestolonasledniku Aleksandru.¹⁴⁸⁴

Na belo nedeljo, 11. aprila 1920, dan po ustanovitvi Zveze trgovskih gremijev in zadrug za Slovenijo v Ljubljani, je bil v Ljubljani v Unionski dvorani drugi vseslovenski trgovski shod, katerega se je udeležilo okrog 1.200 trgovcev in zastopnikov vseh trgovskih organizacij, shodu pa so prisostvovali tudi predstavniki hrvaškega in srbskega trgovstva.¹⁴⁸⁵ Prvi tovrstni shod v novi državi je imel namen razviti gospodarski program slovenskega trgovstva ter določiti smernice bodočemu gospodarskemu razvoju. Prva svetovna vojna je pustila posledice tudi na gospodarskem, in znotraj tega tudi trgovinskem področju. Maksimiranje cen, poplava malovrednega papirnega denarja, verižništvo, tihotapstvo in posledično velika draginja – vse to je predstavljalo stanje, iz katerega je bilo potrebno čimprej najti izhod – na novo definirati zunanjo trgovino, promet, carinsko politiko in valutno vprašanje. To so nameravali doseči s pomočjo močne in disciplinirane stanovske organizacije: »Osvoboditi se moramo nekdanje letargije, brezbržnosti in pasivnosti, s

¹⁴⁷⁸ Fran Windischer, *Ob otvoritvi »Trgovskega doma« v Ljubljani*, v: TT, št. 12, 1930.

¹⁴⁷⁹ Rudolf Andrejka, *Ob prazniku petindvajsetletnice Trgovskega društva 'Merkur' v Ljubljani*, v: TT, št. 3-4, 1926.

¹⁴⁸⁰ Letak *Kaj je Slovensko trgovsko društvo 'Merkur'?*

¹⁴⁸¹ *Slovenski trgovci ministru za trgovino*, v: STV, št. 2, 1919.

¹⁴⁸² Glej pravila Zveze v: NGV, št. 7, 1919.

¹⁴⁸³ *Ob petdesetletnici Gremija trgovcev v Ljubljani*, v: TT, št. 4, 1931.

¹⁴⁸⁴ *Ustanovitev »Zveze trgovskih gremijev in zadrug za Slovenijo v Ljubljani«*, v: NGV, št. 7, 1920.

¹⁴⁸⁵ *Občni zbor Merkurja*, v: NGV, št. 4, 1921.

katero smo poprej dopuščali, da se je preko nas in proti nam reševalo in odločalo o naših najvažnejših življenjskih interesih, o našem biti ali ne biti.«¹⁴⁸⁶ Shod je odprl predsednik Merkurja Lilleg, za predsednika zbora je bil izvoljen dr. Fran Windischer, tajnik Zbornice TOI, za podpredsednika pa Weixl in Stermecki. Prestolonasledniku Aleksandru so poslali vljudnostno izjavo, za Reko pa sprejeli manifest. Nastopilo je več referentov: Fran Golob (o organizaciji trgovstva in pomenu trgovine za narodno gospodarstvo), Vilko Weixl (o domači trgovini), Dušan Sernec (o trgovini in industriji), Fran Zelenik (o prioritetah gospodarske politike), Ivan Jelačin (o slovenskem trgovstvu in obrtni zakonodaji), dr. Josip Hacin (o trgovskem šolstvu), dr. Ivan Mohorič (o zahtevah na področju prometne in carinske politike). Prebrali in soglasno sprejeli so še resoluciji za ustanovitev blagovne centrale in za ustanovitev trgovskega lista.¹⁴⁸⁷ Omenjeni shod je bil obenem izraz preorientacije slovenskega trgovstva z ozirom na razširjene državne meje, na spremenjeni geografski in nacionalnoekonomski položaj, na spremembo valute, na konkurenco tujine ter na nerazumevanje oblasti, zlasti na področju carinske, železniškotarifne in davčne politike.¹⁴⁸⁸ Na tem shodu so ustanovili tudi Zvezo trgovskih združenj za Dravsko banovino, ki je v naslednjih letih sledila cilju, da se vključi v centralno združenje jugoslovanskega trgovstva. Ta cilj so dosegli čez 14 let, ko so v Skopju ustanovili centralo zvez trgovskih združenj s sedežem v Beogradu. Tako se je slovensko trgovstvo povezalo s hrvaškim in srbskim, obstajale pa so tudi vizije, da bi se tej zvezi pridružili tudi »bratje Bolgari«.¹⁴⁸⁹

Društvo Merkur je imelo tudi lastno brezplačno posredovalnico za službena mesta v trgovinskih obratih; za delodajalce in člane društva je bilo posredovanje brezplačno, za druge pa proti manjši odškodnini. Podporni sklad (*Podporni zaklad*) društva je bil namenjen brezposelnim in onemoglim članom Merkurja ter njihovim vdovam in sirotam. Sklad, s katerim je upravljal poseben kuratorij, je prišel posebej prav v času vojne, saj so s sredstvi sklada pomagali družinam vpoklicanih članov.¹⁴⁹⁰ Leta 1925 je imelo društvo Merkur že 1230 rednih in 80 podpornih članov.¹⁴⁹¹

Istega leta se je društvo Merkur zaradi razširitve delovanja preimenovalo v Trgovsko društvo Merkur za Slovenijo v Ljubljani, od tega leta dalje so v društvo sprejemali tudi trgovke in nameščenske.¹⁴⁹² Društvo Merkur je poleg vestnika izdajalo je tudi trgovske učne knjige, organiziralo tečaje in predavanja, za svoje člane je odprlo društveno čitalnico, skrbelo pa je tudi za razvedrilo in zabavo svojih članov; prirejalo je trgovske plese in plesne tečaje, pa zabavne večere in izlete, aktiven je bil tudi pevski zbor.¹⁴⁹³ Že leta 1924 je društvo ustanovilo več kulturnih sekcij, najmočnejši med njimi sta bili pevska in dramska; dejavnost obeh sekcij je z leti pojenjala. Društvo, ki je imelo od leta 1925 v Gradišču 17 svojo knjižnico, je zlasti v zimskih mesecih organiziralo tudi tečaje tujih jezikov: nemščine, italijanščine, srbohrvaščine (in cirilice), pa tudi stenografije, knjigovodstva ipd, v Unionu

¹⁴⁸⁶ *Vseslovenski trgovski shod*, v: NGV, 1920, št. 6.

¹⁴⁸⁷ *Vseslovenski trgovski shod v Ljubljani*, v: Nova doba, št. 44, 13. 4. 1920.

¹⁴⁸⁸ Rudolf Andrejka, *Ob prazniku petindvajsetletnice Trgovskega društva 'Merkur' v Ljubljani*, v: TT, 1926, št. 3-4.

¹⁴⁸⁹ Lojze Šmuc, *Pogled v preteklost ob stoletnici*, v: TT, 1934, št. 10.

¹⁴⁹⁰ *Letošnji Merkurjev občni zbor*, v: TT, 1924, št. 6.

¹⁴⁹¹ Rudolf Andrejka, *Ob prazniku petindvajsetletnice Trgovskega društva 'Merkur' v Ljubljani*, v: TT, 1926, št. 3-4.

¹⁴⁹² [Valentin A. Urbančič], *Letošnji »Merkurjev« občni zbor*, v: TT, 1925, št. 3.

¹⁴⁹³ *Tretji redni občni zbor slovenskega trgovskega društva 'Merkur'*, v: STV, 1904, št. 1-2.

je prirejalo tudi plesne tečaje (in obenem tečajnike poučevalo v bontonu), trgovske plesne in druge aktivnosti.¹⁴⁹⁴

Na predlog predsednika je društvo od leta 1925 praviloma enkrat mesečno organiziralo t.i. »Merkurjeve jour-fixe«, družabna srečanja, kjer so brez programa govorili o aktualnih stvareh, za popestritev pa sta skrbela pevski zbor – vodil ga je Marko Bajuk – in orkester.¹⁴⁹⁵ Prvotno salonski orkester se je, prilagajoč se modernim časom, pod vodstvom Vilka Lampeta preobrazil v »pravi jazz-band«.¹⁴⁹⁶ Takšno srečanje je bilo tudi po zaključku jubilejnega 25. občnega zbora: »Pričel se je nato jour-fix. S sodelovanjem društvenega orkestra in pevskega zbora se je razvila prav animirana prosta zabava. /.../ Po 10. uri zvečer se je otvoril še ples. Bil je prijeten družabni večer, ki je zaključil slavnostni občni zbor.«¹⁴⁹⁷ Namen teh družabnih srečanj, ki so bila ves čas lepo obiskana, je bil torej »gojiti med članstvom družabnost, seznaniti ga z vrsto poučnih in zanimivih predavanj, nuditi mu nekaj prepotrebne razvedrila in zabave«.

Najelitnejši in najodmevnejši je bil Merkurjev ples: »Merkurjev ples zavzema med elitnimi in predpustnimi prireditvami vsako leto prvo mesto. To prvenstvo nosi elitni Merkur že več let zaporedoma, in letošnja prireditev, ki se je vršila prošlo soboto, mu je to zavidljivo pozicijo še bolj utrdila. Ni dvoma, da so poleg drugega, tudi novi prostori v 'Trgovskem domu' v precejšnji meri doprinesli k sijajnemu uspehu letošnje plesne prireditve, toda ne glede na to imajo te prireditve svoje prav posebno, popolnoma originalno obeležje. Posečajo jih poleg najvišjih civilnih in vojaških dostojanstvenikov, vsi prvaki in pravi cvet našega poslovnega sveta, in to gospodarji, kakor tudi nameščenci. In baš to daje Merkurjevemu plesom neko posebno marko, katera jih razločuje od vseh drugih sličnih prireditvev. Da predstavlja Merkurjev ples tudi najlepšo revijo toalet v sezoni, tega ni treba posebej povdarjati. In kdor pozna ustroj in delovanje matice naših trgovskih organizacij in avtoriteto njenih funkcionarjev, za tega ne bo tudi nič posebnega, ako povemo, da je delovala organizacija te velike prireditve brezhibno in da je bil aranžman na vrhuncu.« In kdo se je npr. omenjenega 1931. leta, ko je bil ples prvič v novem Trgovskem domu, udeležil tega elitnega plesa? Goste je sprejemal društveni predsednik dr. Fran Windischer. Med drugim so prišli zastopnik bana načelnik dr. Leo Stare, komandant dravske divizijske oblasti general Bogoljub Ilić, komandant mesta general Dragoljub Popović, predsednik Zbornice TOI Ivan Jelačin, ljubljanski župan dr. Dinko Puc, načelnik ministrstva trgovine in industrije dr. Rudolf Marn, minister v jugoslovanski vladi dr. Albert Kramer, predsednik ljubljanskega trgovskega gremija Ivan Gregorc, višji državni tožilec dr. Grasselli, predsednik društva Trgovski dom Ivan Jelačin, upravnik državne policije dr. Guštin, predsednik društva veletrgovcev in industrialcev Samec, prišli pa so tudi predstavniki vseh večjih ljubljanskih podjetij in denarnih zavodov ter člani konzularnega zbora.¹⁴⁹⁸ S plesom je bila običajno združena dobrodelna akcija, kjer so z zbranimi sredstvi pomagali

¹⁴⁹⁴ TT, št. 2, 1924.

¹⁴⁹⁵ TT, št. 10, 1925.

¹⁴⁹⁶ [Anton Agnola], *Občni zbor 'Merkurja'*, v: TT, št. 3-4, 1930.

¹⁴⁹⁷ *Proslava 25-letnice Trgovskega društva 'Merkur'*, v: TT, št. 5, 1926.

¹⁴⁹⁸ T. L., *Tradicionalni Merkurjev ples v Ljubljani*, v: TT, št. 1-2, 1931.

pomoči potrebnim. V kriznih letih, od leta 1932 dalje, so se plesu zaradi gospodarske krize odpovedali, nabiralno akcijo pa so kljub temu izvedli vsako leto.¹⁴⁹⁹

Trgovske plesne so organizirali tudi v drugih slovenskih mestih. Tako je npr. Trgovsko društvo Celje priredilo ples januarja 1925 v celjskem Narodnem domu, leto kasneje pa v Celjskem domu. Nova doba je nekaj dni pred plesom zapisala: »Za prvovrstno godbo je poskrbljeno: svirala bo kapela dravske divizije pod osebnim vodstvom dr. Josipa Čerina. Prireditve obeta biti ena najbolj prijetnih zabav v letošnji zimski sezoni, posebno, ker bo imela značaj čisto domače in preproste zabave.«¹⁵⁰⁰ Celjsko društvo je v zimski sezoni organiziralo tudi plesne tečaje, podobno kot v drugih mestih.

Na podeželju, kjer je bilo možnosti za družabnost precej manj, so trgovski nameščenci prosti čas preživljali v kavarnah in gostilnah. Tam so poslušali radio, prebirali časnike in se pomenkovali.¹⁵⁰¹

Dr. Fran Windischer je na Merkurjevem občnem zboru 1929. leta opozoril na majhno zanimanje trgovstva za stanovsko pripadnost. Društvo Merkur, »ki je matica stanovskih trgovskih združb«, je tedaj štelo le 1.086 članov (328 trgovcev in 717 sodelavcev), vseh trgovcev v Sloveniji pa je bilo okrog 12.000. Enaka nezainteresiranost je vladala tudi glede naročanja na Trgovski list in Trgovski tovariš.¹⁵⁰² »Vsak se zanaša, da opravijo drugi zanj, pozabi pa, da je življenje borba, v kateri se mora vsakdo boriti za svojo srečo. /.../ Neogibno je treba, da se trgovski stan oklepa udano in verno svojih organizacij, kajti, če danes ni vse tako, kakor bi si želeli, je treba pri tem pomisliti, kako bi bilo, ako bi se po svojih organizacijah ne branili in čuječe ne borili za svoje koristi. /.../ Organizacija je mrtev tvor, duh in živi vodniki, podpirani od svojih tovarišev, so tisti, ki prinesejo življenje, delo, borbenost in veljavo v organizacije.«¹⁵⁰³

V Merkurju so se kmalu začele pojavljati želje po lastni stavbi.¹⁵⁰⁴ Sprva so gostovali v Narodnem domu, »v levem pritličju, vse do pričetka vojne z Italijo, ko nas je na vrat na nos s pravo soldaško objestnostjo ožjega vojnega ozemlja kratkomalo v dežju postavil na cesto avstrijski polkovnik v zaledju z vsem, kar je bilo našega. Pozno v noč se mi je po dolgem iskanju posrečilo najti dosti ugodne prostore po prijaznosti gospoda Liningerja v Gradišču 17.«¹⁵⁰⁵ Tam je Merkur kasneje dajal svoje prostore na razpolago tudi drugim zastopnikom trgovskega stanu – Gremiju trgovcev v Ljubljani, Gremiju trgovcev za ljubljansko okolico, Zvezi trgovskih gremijev, uredništvu Trgovskega lista ter Trgovskemu bolniškemu in podpornemu društvu.¹⁵⁰⁶ Končno je bil januarja 1929 v prostorih Zbornice TOI ustanovni zbor društva Trgovski dom, katerega poslanstvo je bilo priskrbeti trgovskim organizacijam primerne društvene prostore. Pobudnik te ideje je bil Ivan Jelačin st., trgo-

¹⁴⁹⁹ XXXII. občni zbor Trgovskega društva »Merkur« za Slovenijo v Ljubljani, v: TT, št. 6-7, 1932.

¹⁵⁰⁰ Nova doba, št. 140, 24. 12. 1925.

¹⁵⁰¹ Marija Počivavšek, *Zakaj lodn v Muzeju na prostem?* v: Muzejska poletna delavnica Rogatec '93, str. 83.

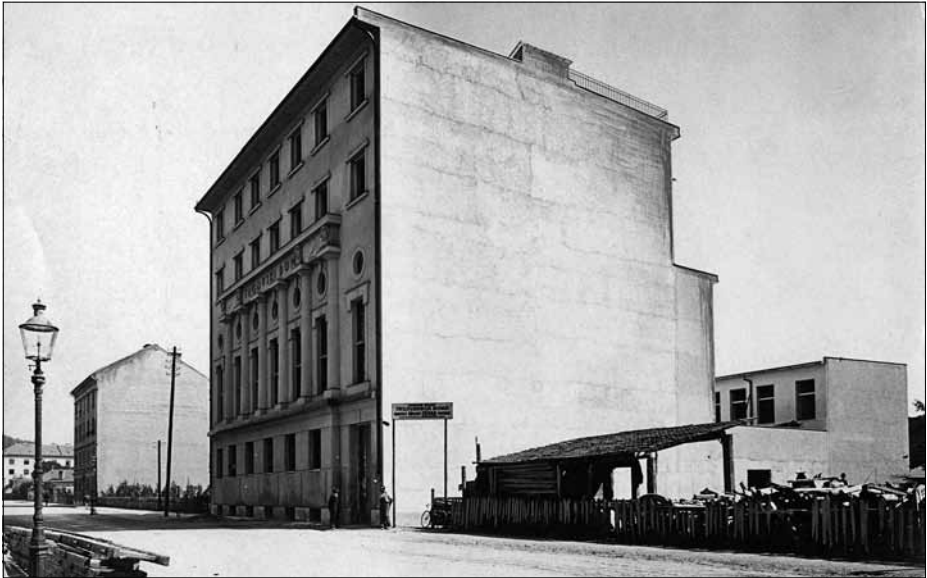
¹⁵⁰² Trgovski tovariš je bil glasilo Slovenskega trgovskega društva »Merkur« v Ljubljani, Slovenskega trgovskega društva v Celju in Slovenskega trgovskega društva v Mariboru. Pod urednikovanjem Josipa Kavčiča je objavljal prispevke o dogajanju na gospodarskem področju, poročal pa je tudi o društvenem dogajanju. Izhajal je v nakladi 1.100 izvodov, člani Merkurja so ga prejeli brezplačno.

¹⁵⁰³ Fran Windischer, *Zadeve naše trgovine*, v: TT, št. 4, 1928.

¹⁵⁰⁴ Fran Windischer, *Ob otvoritvi »Trgovskega doma« v Ljubljani*, v: TT, št. 12, 1930.

¹⁵⁰⁵ Fran Windischer, »Trgovski dom v Ljubljani«, v: Trgovsko-obrtno-industrijski letnik, str. 6.

¹⁵⁰⁶ Fran Windischer, *Ob otvoritvi »Trgovskega doma« v Ljubljani*, v: TT, št. 12, 1930.



Trgovski dom v Ljubljani, trideseta leta 20. stol. (ZAL).

vec in tovarnar, ki je dejal, »da že vidi pred seboj stavbo, nad katero bo ponosno vihrala slovenska trobojnica.«¹⁵⁰⁷ K realizaciji ideje je pripomogel njegov sin Ivan Jelačin, sicer predsednik Zbornice TOI. Osnovel je konzorcij Trgovski dom, katerega so sestavljali Gremij trgovcev v Ljubljani, Trgovsko društvo Merkur za Slovenijo v Ljubljani, Trgovsko bolniško in podporno društvo v Ljubljani, Zbornica TOI v Ljubljani, Trgovsko dobrodelno društvo »Pomoč« v Ljubljani, Društvo trgovskih potnikov in zastopnikov za Slovenijo v Ljubljani, Društvo industrijcev in veletrgovcev v Ljubljani ter Zveza trgovskih gremijev za Slovenijo v Ljubljani. Načrte za stavbo Trgovskega doma sta izdelala arhitekt Vladimir Šubic in mestni stavbenik Miroslav Zupan, z umetninami pa sta stavbo polepšala kipar Lojze Dolinar in Mirko Šubic.¹⁵⁰⁸ Slovesna otvoritev doma v Gregorčičevi ulici je bila 8. januarja 1931. Predsednik društva Trgovski dom Ivan Jelačin je v otvoritvenem govoru poudaril, da bo nova stavba dom tako trgovskih in gospodarskih organizacij, kot tudi šolska stavba (gremialna trgovska šola), vsi pa si bodo prizadevali za uveljavitev trgovskega poklica. Po blagoslovitvi doma, ki jo je opravil knezoškof Gregorij Rožman, je spregovoril še predsednik Zbornice TOI Ivan Jelačin. Izrazil je željo, naj bo dom v ponos trgovskemu stanu in v spodbudo trgovski mladini, »da bo tu njeno zbirališče, zatočišče in vzgojevališče.« Trgovcem je zaželel, naj jim bodo trgovinska pota široko odprta ne samo po Jugoslaviji, ampak tudi po širnem svetu, Trgovski dom pa naj postane tudi središče trgovskega žvljenja in družabnosti. Zatem so spregovorili še ban dr. Drago Marušič, ljubljanski župan dr. Dinko Puc, načelnik ljubljanskega gremija Ivan Gregorc, predsednik Zveze trgovskih gremijev Josip J. Kavčič in načelnik Zveze obrtnih zadrug Josip Rebek,

¹⁵⁰⁷ Ustanovitev društva »Trgovski dom« v Ljubljani, v: TT, št. 1, 1929.

¹⁵⁰⁸ Fran Windischer, Ob otvoritvi »Trgovskega doma« v Ljubljani, v: TT, št. 12, 1930.

pozdravno brzojavko pa so odposlali kralju Aleksandru, ministrskemu predsedniku Živkoviću, ministru trgovine in industrije Demetroviću ter ministroma Sernecu in Šveglju.¹⁵⁰⁹

V Mariboru se je 14. avgusta 1932. leta odvijal tretji vseslovenski trgovski shod, ki je že bil pod vtisom težke gospodarske depresije, padanja cen, omejevanja kreditov, uvedbe novih davkov itd. Posledice krize so bile neizogibne tudi v trgovinski branži – nemalo trgovinskih obratov je zaprlo svoja vrata.¹⁵¹⁰ Shodu, ki je bil organiziran pod okriljem Zveze trgovskih združenj Dravske banovine, je prisostvoval tudi trgovinski minister Ivan Mohorič.¹⁵¹¹

Poleg največjega in najbolj razširjenega trgovskega društva, Merkurja, so bila v večjih slovenskih mestih še druga, manjša društva, ki so pod svojim okriljem združevala trgovske nameščence: v Ljubljani so bila to poleg Zveze trgovskih združenj še Trgovsko bolniško in podporno društvo, ki je imelo status podpornega in zdravstvenega društva, od gospodarskih društev Društvo industrijcev in veletrgovcev, od stanovskih in strokovnih društev pa Merkur – društvo trgovskih in privatnih nameščencev.¹⁵¹² V Mariboru je prav tako deloval Merkur, poleg njega pa še vrsta društev gospodarskega značaja: Društvo lesnih trgovcev, Slovensko trgovsko društvo, Društvo veletrgovcev z vinom in spirituozami ter Udruženje sadnih eksportnih in sadnih trgovcev. Od celjskih društev omenimo – poleg Merkurja – še Trgovsko društvo v Celju, Gospodarsko društvo privatnih trgovskih nameščencev in Trgovski kolegij Celje. V Celju je poleg Združenja trgovcev v Celju imelo sedež še Združenje trgovcev za okraje Celje, Gornji grad in Šmarje pri Jelšah.¹⁵¹³

PLAČE

Mezda in plača sta (bili) v denarju izraženo plačilo za delo. Plača v ožjem pomenu besede je izraz, ki se je pri nas uporabljal pred drugo svetovno vojno v pomenu plačevanja umskega dela javnih in privatnih nameščencev, vseh del »višje vrste« (knjigovodij, inženirjev, faktorjev ipd), za katere niso veljala določila Obrtnega reda iz 1885. leta in pozneje Zakona o zaščiti delavcev iz 1922. leta. V tem času je veljala delitev dela na fizično in umsko – na mezde in mezдно delo ter na plače in službe. Mezde so bile akordne ali časovne (urne ali dnevne). Obračunavale so se tedensko, izplačevale pa tedensko ali štirinajstdnevno. Plače so bile praviloma mesečne. Način izplačevanja mezd je sicer opredelil že Zakon o noveli obrtnega reda iz 8. marca 1885.¹⁵¹⁴

Že v prvih mesecih, ko se je jugoslovanska država še vzpostavljala, se je začelo socialno gibanje trgovskih nameščencev za izboljšanje materialnega stanja; njihove prošnje so namreč pri delodajalcih našle na gluha ušesa. Pred zimo so se spraševali, kako naj preživijo s 300 K plače – hrana jih stala vsaj 180 K, stanovanje 60 K, razsvetljava 10 K,

¹⁵⁰⁹ *Slovesna otvoritev Trgovskega doma v Ljubljani*, v: TT, št. 1 in 2, 1931.

¹⁵¹⁰ Lojze Šmuc, *Pogled v preteklost ob stoletnici*, v: TT, št. 10, 1934.

¹⁵¹¹ XXXVIII. redni občni zbor Trgovskega društva »Merkur« za Slovenijo v Ljubljani, v: TT, št. 9-10, 1938.

¹⁵¹² *Mestna občina Ljubljana*, v: Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 368.

¹⁵¹³ *Mestna občina Celje*, v: Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 112, 447.

¹⁵¹⁴ France Kresal, *Mezde in plače na Slovenskem od novele obrtnega reda 1885 do kolektivnih pogodb 1991*, v: PNZ, 1995, str. 7.

perica 30 K. »Kje pa je čistilo za čevlje, umivalno milo in druge stvari? /.../ Vsak človek z zdravim razumom lahko razvidi iz navedenih računov, da nastavljenec s tako sramotno plačo komaj živi, in tudi če bi nag in bos letal okrog, to spravlja trgovske uslužbenke v obup. Draginja od dneva do dneva raste, stare obleke so se večinoma v zadnjih 5 letih obrabile ali raztrgale, ravno tako tudi obuvala, gospodje šefi pa molče, ali pa se celo prezirljivo posmehujejo svojim ubogim sužnom. Apeliramo torej na vse p.n. trgovce, naj pomislijo, da mora njihov uslužbenec tudi živeti, oblečen in obut biti, in naj se zganejo in povišajo sramotne plače, katere si krvavo zaslužijo.«¹⁵¹⁵ Na tovrstne pozive ni bilo učinka, od trgovskega gremija so dobili negativen odgovor, zato so napovedali protestni shod in ga nato preklicali, saj so se med pomočniškim zborom in gremijem začela nova pogajanja. Slišati je bilo, da je sicer večina članov gremija zastopala stališče, da so zahteve nastavljenecv upravičene, da pa se nekateri upirajo popuščanju. V Celju so upali, sploh glede na dosežen sporazum v Mariboru, da bi tudi tukaj brez večjih pretresov sprejeli podobnega.¹⁵¹⁶ In res, aprila 1920 je bila podpisana kolektivna pogodba med gremijem trgovcev Celje in pomočniškim zborom pri gremiju trgovcev Celje; istega meseca so tudi v Mariboru trgovski pomočniki (podružnica Zveze trgovskih nastavljenecv) po uspešni stavki podpisali kolektivno pogodbo z gremijem trgovcev.¹⁵¹⁷ Po tej pogodbi je bila določena minimalna mesečna plača za kvalificirane (v prvem službenem letu 700 K, v desetem 1.800 za moške in 1.200 za ženske) in nekvalificirane uslužbenke (v prvem službenem letu 500 K, v desetem 1.000 K). Plača pomožnih delavcev (trgovskih slug) je bila odvisna od njihove starosti in se je izplačevala tedensko (do 21. leta starosti 150 K, do 25. leta 180 K in po 25. letu 200 K). Vsem poročenim je pripadalo 20 % dodatka (*družinske doklade*).¹⁵¹⁸

Zakon o zaščiti delavcev, sprejet 8. februarja 1922, je zaposlene še naprej delil na pomožno osebje (delavci, pomočniki, vajenci) in na »osebe, katerim se poverjajo posli višje vrste (poslovodje, knjigovodje, blagajniki, inženirji ipd.)«, torej nameščence. Nameščenci so prejeli mesečne plače, delavci pa tedenske mezde, ki so bile določene z urno ali akordno mezdo. K mezdami in plačam so prištevali še razne dodatke – doklade, npr. družinske, draginjske in premijske, pa tudi dodatek za delo ob nedeljah in praznikih ali za podaljšano delo. Po izračunu povprečnih mesečnih zaslužkov za obdobje med svetovnima vojnama so delavske mezde znašale med 500 in 1.000 din, plače nameščencev pa med 900 in 4.500 din mesečno (letne plače direktorjev so bile od 100.000 do 150.000 din).¹⁵¹⁹ Delavske mezde niso bile povsod enake; navadno so bile višje v mestih in večjih industrijskih središčih, manjše pa na podeželju in v manjših podjetjih.¹⁵²⁰ Povprečna dnevna zavarovana mezda v mestih se je torej razlikovala od tistih na podeželju.

¹⁵¹⁵ Nova doba, št. 101, 16. 9. 1919.

¹⁵¹⁶ *Gibanje trgovskih nastavljenecv*, v: Nova doba, št. 45, 15. 4. 1920.

¹⁵¹⁷ Stiplovec, *Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922*, str. 531.

¹⁵¹⁸ *Kolektivna pogodba*, v: Nova doba, št. 53, 29. 4. 1920.

¹⁵¹⁹ France Kresal, *Socialna politika: zavarovanja, mezdni in plačni sistemi, zaslužki*, v: SNZ 1848–1992, 1. knjiga, str. 487–488.

¹⁵²⁰ France Kresal, *Struktura delavstva v Sloveniji od 1918 do 1941*, v: JIČ, 1-4/1978, str. 389–390.

Tabela 19: Mezde v slovenski trgovini leta 1934 (v din)¹⁵²¹

Panoga	Z vajenci		Brez vajencev	
	V mestih	Na deželi	V mestih	Na deželi
Trgovina	26,60	18,12	29,03	21,70
Slov. povprečje	24,36	20,31	26,17	22,50

Pri omenjenih mezdah je potrebno upoštevati dejstvo, da se pri OUZD načeloma niso zavarovali rudarji, železničarji, poljedelski delavci in deloma trgovski nameščenci, torej te poklicne skupine niso zajete v navedene številke slovenskega povprečja.

V Celju-okolica je bilo leta 1935 v trgovini zaposlenih 265 mezdnih delavcev (188 moških, 77 žensk) oz. 3,2 % vseh mezdnih delavcev v Celju-okolica (le-teh je bilo 8.071 – 5.674 moških in 2.397 žensk), katerih povprečna dnevna mezda je bila 19,38 din za moške in 15,76 din za ženske (povprečna mezda v Celju-okolica je bila 22,78 din za moške in 15,84 za ženske). In v mestu samem? Celjska trgovina je takrat zaposlovala 220 mezdnih delavcev (154 moških in 66 žensk), kar je 5,6 % vseh mezdnih delavcev v mestu. Povprečna mezda delavcev v trgovini je bila 31,18 din za moške (povprečna mezda v Celju je bila 30,35 din) in 22,25 din za ženske (povprečna ženska mezda v Celju za vse panoge je bila 18,01 din). Vajenci so bili uvrščeni v I. mezdni razred – pripadalo jim je plačilo 6 din dnevno.¹⁵²²

Leta 1937 so na področju celjskega Združenja trgovcev znašale mesečne plače zaposlenih trgovskih pomočnikov v manufakturni in galanterijski stroki od 600 do 2.000 din, v špecerijski in železninarski pa od 600 do 1.600 din. Izjemoma so bile višje plače na vodilnih delovnih mestih.¹⁵²³

Po statistiki beograjskega pokojninskega zavoda je znašala povprečna plača trgovskega nameščenca 832 din mesečno, v Sloveniji so bile po podatkih ljubljanskega pokojninskega zavoda povprečne plače 779 din mesečno oz. 9.350 din letno – tretjina je imela plačo do 500 din, četrtnina od 500 do 720 din, četrtnina od 720 do 1.000 din in slaba enajstina nad 1.200 din.¹⁵²⁴

Leta 1940, tik pred izbruhom druge svetovne vojne, so se trgovci v celjskem gremiju ukvarjali z vprašanjem minimalnih mezd za trgovske pomočnike in zasebne nameščence. Predsednik gremija Stermecki je bil sicer naklonjen predlogu, da bi pomočniki z več kot 20 leti delovne dobe dobili dodatek, a se ostali s tem niso strinjali, češ, da bi se s takim zviševanjem plač že približali kolektivni pogodbi. Vztrajali so pri predlogu, da se za vse pomočnike in nameščence v trgovini določi minimalna mesečna (začetna) plača, bili pa so tudi proti določitvi urne mezdne postavke, saj da delo v trgovini ni primerljivo z delom fizičnih/ročnih delavcev. Tako bi minimalna mesečna plača v mestih za trgovske pomočnike in pisarniško osebje znašala 750 din; v primeru, da je imel pomočnik v hiši hrano, se ta znesek zmanjša za 100 din, če pa tudi stanovanje, pa še za dodatnih 350 din.

¹⁵²¹ SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 125, Delavsko zavarovanje: *Letno poročilo OUZD v Ljubljani za leto 1934*, Ljubljana 1935, str. 36.

¹⁵²² SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 85, *Delavske mezde v Celju in okolici*.

¹⁵²³ AS_448 Zbornica TOI, f. 78/2, *Zapisnik odbora Združenja trgovcev v Celju*, 29. 4. 1937.

¹⁵²⁴ Janko Vrančič, *Pokojninsko zavarovanje trgovskih sotrudnikov je treba kljub vsemu izvesti!* v: TT, št. 11-12, 1939.

Volonterjem in praktikantom za prvega pol leta dela ne bi pripadala niti minimalna plača, saj jih v nasprotnem primeru ne bi nihče vzel v službo.¹⁵²⁵ Konec januarja 1940 je nato izšla banova uredba, ki je določila minimalne mezde za trgovsko in gostinsko osebje; minimalna mezda za trgovske pomočnike je znašala med 900 in 1.000 din mesečno.¹⁵²⁶

Močan porast cen je imel za posledico nove delavske in nameščenske zahteve po zvišanju prejemkov. Tako je bila od novembra 1940 dalje zvišana minimalna mezda za trgovske pomočnike in ostalo pomožno osebje: najnižja plača trgovskih pomočnikov je bila od (januarskih) 900 din zvišana na 1.150 din, najnižja mezda za ostalo pomožno osebje od 1.000 din (januarja) na 1.300 din mesečno.¹⁵²⁷

DELOVNI ČAS

Delovni čas je pravno določen čas, v katerem je delavec dolžan opraviti ustrezna dela za izpolnitev delovnih obveznosti. V prvem obdobju kapitalizma je delovni čas trajal celo do 16 ur dnevno. Na Slovenskem je bil delovni čas prvič določen v noveli k obrtnemu redu 1885. leta,¹⁵²⁸ sicer le za tovarniška podjetja,¹⁵²⁹ z novelo 1907. leta pa tudi za obrtne in trgovinske obrate. Temeljna določila o nedeljskem delu je nato vseboval § 75 novele obrtnega reda.¹⁵³⁰ Stare prepovedi nedeljskega dela so v Avstriji delno odpravili z ustavnim državnim zakonom iz 1867. leta, marca 1885 pa so sprejeli še posebni zakon, ki je urejal nedeljski počitek.¹⁵³¹ Le-ta pa je nedeljski počitek opredeljeval precej nejasno, zato je trgovinski minister lahko konkretno določil izjeme, torej nujno potrebna dela, brez katerih bi bili okrnjeni življenjski in delovni procesi (npr. vrsta trgovin, tovarn, gradbišč, promet, pa tudi nekateri uradi). Delovni ritem zaposlenim v trgovinah praktično ni omogočal prostega časa. Delalo se je od jutra do večera, ob delovnikih in praznikih.¹⁵³²

¹⁵²⁵ AS_448 Zbornica TOI, f. 78/3, *Zapisek odborove seje*, 20. 1. 1940.

¹⁵²⁶ France Kresal, *Pregled razvoja delavskozaščitne zakonodaje in ustanov delavske zaščite v Sloveniji med obema vojnama*, v: PZDG, št. 1-2, 1968-1969, str. 176.

¹⁵²⁷ *Naše gospodarstvo pred zimo 1940/41*, v: TT, št. 9-10, 1940.

¹⁵²⁸ Med vsemi izjemami, ki jih je določala uredba o nedeljskem počitku, so največ razburjenja povzročile izjeme v trgovini. Pri prodaji na drobno je namreč uredba dovoljevala celodnevno delo za trgovine z vsemi vrstami živil, mineralnih vod in cvetja, za vse druge trgovine pa je čas prodaje omejila do 12. ure. Zato je bila še isto sprejeta nova uredba, ki je nedeljsko delo omejila do 12. ure trgovinam v mestih, v krajih z manj kot 20.000 prebivalci pa je odpiralni čas dovolila do 17. ure. To je skrbelo zagovornike nedeljskega počitka, saj je prav pomožno trgovsko osebje tudi med tednom imelo zelo dolg delovni dan. Andrej Pančur, *Na poti k modernemu nedeljskemu počitku*, v: Zgodovina za vse, št. 2, 1998, str. 33-34.

¹⁵²⁹ Aleksander Radovan, *Delovni čas*, v: ES, zv. 2, str. 220.

¹⁵³⁰ *Postavni predpisi ob vojnem stanju, ki so važni za trgovce*, v: STV, št. 8, 1914.

¹⁵³¹ O dolgotrajnih prizadevanjih za uvedbo pravice do nedeljskega počitka na Slovenskem glej prispevek Andreja Pančurja, *Na poti k modernemu nedeljskemu počitku*, v: Zgodovina za vse, št. 2, 1998, str. 17-40.

¹⁵³² Fritz, sin trgovca Franza Zanggerja, rojenega 1840. leta, se takole spominja delovnega časa v njihovi in ostalih celjskih trgovinah pred uvedbo nedeljskega počitka na prelomu stoletja: »Vor der Ordnung, die heute gilt, wurden die Geschäfte im Sommer und im Winter um sechs Uhr geöffnet und erst um acht Uhr abends geschlossen. Mittagspause gab es keine. Die Angestellten mußten rasch essen und sogleich wieder ins Geschäft. Am Sonn- und Feiertagen waren die Geschäfte bis zwölf Uhr mittags geöffnet. Ein tägliches Sannbad oder ein Wochenende war ausgeschlossen – ein Zustand, den sich unsere heutige Jugend nicht einmal vorzustellen vermag.« V: Zangger, *Das ewige Feuer im fernen Land*, str. 29.

Po številnih peticijah so leta 1895 sprejeli novelo zakona o nedeljskem počitku, katera je nedeljski počitek (z nekaj omejitvami sicer) razširila na dotlej najbolj kritično področje nedeljskega dela – na trgovino.¹⁵³³ Prepoved nedeljskega dela je bila tako – kot rečeno, z nekaj izjemami – uzakonjena do konca monarhije.¹⁵³⁴

Preobrat v reguliranju nedeljskega počitka v trgovinah je sicer prinesel zakon iz leta 1905. Do tedaj je bilo dovoljeno nedeljsko delo praviloma za šest ur, v posameznih deželah so ta čas lahko podaljšali (v krajih z manj kot 6.000 prebivalci) na osem ur (ali pa nedeljskega dela sploh niso dovoljevali). Omenjeni novi zakon iz leta 1905 je nedeljsko delo v trgovinah dovoljeval za največ štiri ure, izjemoma (v krajih z manj kot 6.000 prebivalci) pa za največ šest. Vsekakor pa so bile pri tej regulaciji politične oblasti avtonomne.

In kako je bilo ob tem času v Ljubljani? V ljubljanskih trgovinah je deželna vlada že leta 1902 uvedla popoln nedeljski počitek, izvzete so bile le trgovine z živili. Na deželi so bile v večjih krajih trgovine praviloma odprte, saj so ljudje iz bližnje in daljne okolice nedeljo izkoristili tudi za nakupe. Po drugi strani pa je bilo javno mnenje naklonjeno nedeljskemu počitku, torej krajšemu odpiralnemu času trgovin.¹⁵³⁵ Z zakonom z dne 18. julija 1905 (drž. zak. št. 25) se je delovni čas, zlasti glede nedeljskega počitka, nekoliko spremenil. Ob nedeljah je bilo dovoljeno imeti prodajalne odprte največ štiri ure, določitev katerih je bila v pristojnosti politične deželne oblasti po zaslišanju trgovinske zbornice; za različne trgovinske stroke in za posamezne občine se ta čas lahko različno določil. Politične deželne oblasti so lahko ob upoštevanju krajevnih razmer maksimalno dobo štirih ur znižale ali celo prepovedale, bodisi za celo leto ali pa le za določene letne čase. Za posamezne nedelje (božič, žeganje ipd) pa so lahko dovolili nedeljsko delo do osem ur. V krajih z manj kot 6.000 prebivalci, kamor je zahajalo okoliško prebivalstvo po nedeljskih nakupih, so dovolili nedeljsko odprtost trgovin do šest ur. Računovodsko in pisarniško delo v trgovinah je bilo ob nedeljah dovoljeno največ dve uri dopoldan, pa še to le v primeru, če so imeli ti nastavljeni prosto vsako drugo nedeljo. Trgovinsko osebje, ki je ob nedeljah delalo več kot tri ure, je moralo biti prosto vsako drugo nedeljo oz. pol delavnika med tednom.¹⁵³⁶

Leta 1910 je bil sprejet nov zakon o odpiralnem času trgovin ter o počitku zaposlenih. Le-tem je bil po končanem delu zagotovljen enajsturni nepretrgan počitek, zaposleni pa so dobili tudi pravico do opoldanskega odmora. Je pa tudi ta zakon za celotno monarhijo predpisal le minimalne standarde – odprtje trgovin najzgodneje ob 5. uri zjutraj in zaprtje najkasneje ob 20. oz. 21. uri (živilske trgovine) zvečer –, pravico do konkretne ureditve pa je prepustil posameznim deželam. V Ljubljani je bila npr. praksa, da so bile manj ur, kot je dovoljeval zakon, odprte le večje trgovine, medtem ko so v manjših (živilskih in mešanih) trgovinah in v predmestjih odpiralni čas izkoriščali maksimalno. Zato je ljubljanski občinski svet leta 1913 priporočil deželni vladi, naj bodo neživilske trgovine odprte od 7. do 19. ure, živilske pa od 7. do 20. ure.¹⁵³⁷ Na tej osnovi je deželna vlada za Kranjsko istega leta sprejela razglas, ki je odredil, da morajo biti vse trgovine v Ljubljani zaprte med 19.30

¹⁵³³ Andrej Pančur, *Nedeljski počitek*, v: Slovenska kronika XIX. stoletja, 3 zv., str. 467.

¹⁵³⁴ Andrej Pančur, *Na poti k modernemu nedeljskemu počitku*, v: Zgodovina za vse, št. 2, 1998, str. 39.

¹⁵³⁵ *O nedeljskem počitku*, v: STV, št. 10, 1905.

¹⁵³⁶ *Raznoterosti*, v: STV, št. 8, 1905.

¹⁵³⁷ [Fran] Windischer, *Zapiranje trgovin*, v: STV, št. 1, 1913.

in 6.30. uro, na delavnik pred praznikom so lahko trgovine izjemoma odprte do 20. ure. Živilske trgovine so smele biti odprte do 20.30 oz. do 21. ure. Omejitve glede odpiralnega časa je veljala tudi za neposredno prodajo po cesti. Zaposlenim v trgovinah je pripadal enajsturni počitek, čeprav se tega, resnici na ljubo, niso povsod držali.¹⁵³⁸ Tudi trgovci sami so se oglašali in opozarjali, da je deveturni delovnik v trgovini maksimalni delovni čas, saj je »poklic trgovskih nameščencev, zlasti prodajalcev, eden najtežjih poklicev«. Podaljševanje delovnega časa bi tako vodilo v poslabšanje zdravstvenega stanja. In še: »Najvažnejše pri tem pa je zdravstvena in gmotna stran nameščencev. Ni se nam čuditi, da zapade poleg natakarkarjev, največ ravno trgovskih nameščencev beli kugi – tuberkulozi. To je seveda lahko razumeti! Saj pa tudi noben rokodelec ali duševni delavec ne dela več kot 8 ur na dan, a zelo mnogo jih je, ki delajo samo 4 do 6 ur dnevno.«¹⁵³⁹

Izredne razmere, ki so nastopile po izbruhu prve svetovne vojne, pa so pripravile osrednjo vlado, da je začasno razveljavila vse predpise, ki so opredeljevali nedeljsko delo v trgovinah in obrteh. Nedeljsko delo je bilo do nadaljnjega dovoljeno brez omejitev.¹⁵⁴⁰

Po končani vojni, septembra 1919, je osrednja vlada v Beogradu izdala uredbo, s katero je osemurno dnevno in 48-urno tedensko delovno obveznost v industriji, rudarstvu, trgovini in prometu razširila na celo državo, določila pa je tudi možne primere podaljšanja delovnega časa. A sama zakonska uveljavitev osemurnega delavnika še ni zagotavljala tudi udejanjanja v vseh primerih. Končno so nadzor nad uresničevanjem zakonskih odločb leta 1921 zaupali inšpekciji dela.¹⁵⁴¹ Uveljavitev enotnega odpiralnega časa je bila občutljiva zadeva celo za slovenski prostor, kaj šele za celotno državo, kjer so bile razmere skorajda neprimerljive: v Srbiji so bile npr. trgovine odprte še po 12, celo 14 ali 16 ur. V Srbiji je šlo pravzaprav za ureditev delovnega časa, torej poenotenje, ki ga npr. v dvajsetih letih še ni bilo, medtem ko je šlo v Sloveniji za ureditev bodisi osem- bodisi deveturnega delavnika. Za trgovce je bil namreč pomembnejši enotni odpiralni čas kot ura več ali manj dela. Zlasti mlajše generacije pa so se že zavedale, da bi bil osemurni delovnik idealen: 8 ur dela, 8 ur počitka in 8 ur prostega časa. »Vsak trgovec, ki dela dnevno 9 ur v svojem obratu, ima dovolj, če ima za katerokoli si bodi drugo stvar na svetu še zanimanje. Oni trgovec, ki nima smisla za ničesar drugega, kot le za svojo trgovino, ki ne ve, kaj bi s prostim časom, ki je nesrečen in se dolgočasi, kadar ne more stražiti svojih polic, ki ne pozna ne lepih knjig, ne gledališča, ne koncertov, ne sporta, ne izprehoda, ne društvenega dela in sličnega, nego kvečjemu še zaduhlo gostilniško sobo, pa sploh ni ustvarjen po božji podobi in tudi ni merodajen pri reševanju takih vprašanj. Vsak pa, ki ima poleg svojega dnevnega trgovskega posla še trohico kulturnih potreb, bo rade volje priznal, da zadostuje v splošnem v naših krajih, po naravi kupčije, osem- do deveturni delovni čas. V prostem času pa naj tako trgovec, kot njegov sotrudnik, skrbita tudi za svoj duh in telo, naj posvetita nekaj časa tudi svoji ženi in deci in požrtvovalnemu društvenemu delu, razvedrilu in predvsem napredku in izobrazbi. Delavni čas ni samo ekonomsko, nego je tudi socialno in kulturno vprašanje.«¹⁵⁴² Do ugotovitve, da daje

¹⁵³⁸ W[indischer], *Zapiranje trgovin*, v: STV, št. 5, 1913.

¹⁵³⁹ Ivan Sedlar, *Ureditve delovnega časa v trgovskih obratih*, v: TT, št. 5, 1926.

¹⁵⁴⁰ *Postavni predpisi ob vojnem stanju, ki so važni za trgovce*, v: STV, št. 8, 1914.

¹⁵⁴¹ Žarko Lazarević, *V Sloveniji se dela osem ur dnevno*, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941, str. 225.

¹⁵⁴² Več o tem glej v: Spectator, *Delovni čas v trgovskih obratih*, v: TT, št. 3, 1928.

najboljše rezultate osemurni delovnik, je prišel celo industrialec Henry Ford, ki je bil med največjimi ameriškimi zagovorniki osemurnega delovnika.¹⁵⁴³

Osemurni delovnik je bil v Sloveniji uveden v industrijskih podjetjih decembra 1918, januarja 1919 pa še v rudarskih podjetjih in na železnici. Septembra 1919 je izšla uredba osrednje vlade o delovnem času v industrijskih, trgovinskih, rudarskih in prometnih podjetjih, ki je veljala za vso državo. Delovni čas, ki je obsegal osem ur na dan oz. 48 ur na teden, so lahko podaljšali samo izjemoma in začasno na prošnjo podjetja, vendar največ do 10 ur na dan. Delo, ki je trajalo dlje časa, je moralo biti plačano z najmanj 50-odstotnim dodatkom.¹⁵⁴⁴

Zakon o zaščiti delavcev je leta 1922 uredil delovna razmerja v obrtnih, industrijskih, trgovinskih, prometnih, rudarskih in podobnih podjetjih, v katerih je bilo zaposleno pomožno osebje; so pa bila iz tega zakona izvzeta podjetja, v katerih so delali samo družinski člani (§ 1). Kot pomožno osebje so šteli vse zaposlene v omenjenih podjetjih, razen tistih, ki so izvajali »posle višje vrste« (poslovodje, knjigovodje, blagajnike, inženirje ipd. – § 3). Zakon je določal osem- do deseturni delovni čas, v katerega pa ni bil vštet odmor med delom – po osmih urah dela je sledil obvezni enourni odmor (§ 6). Za trgovine je lahko minister za trgovino in industrijo sporazumno z ministrom za socialno politiko z uredbo dovolil, da so bili lahko trgovinski obrati v občinah, ki so imele manj kot 10.000 prebivalcev, ob nedeljah odprti največ dve uri, toda lastniki so morali v teh primerih dati pomožnemu osebju primeren odmor med tednom (§ 14). Ni pa to veljalo za mladoletne delavce pod 18 leti, ki jim je brez izjeme pripadal počitek (§ 16); v podjetjih, na katere se je ta zakon nanašal, so namreč lahko zaposlovali otroke od 14 let dalje. Ženskam, ki so rodile, je bilo prepovedano delati v teh podjetjih dva meseca pred porodom in dva meseca po njem. Za ta čas jim je pripadala pomoč po zakonu o zavarovanju delavcev zoper bolezni (§ 22), pripadal jim je tudi odmor za dojenje.¹⁵⁴⁵ Dokončno je delovni čas v obrtnih in trgovinskih podjetjih uredila šele uredba iz aprila 1929.¹⁵⁴⁶

Mnogi trgovci so se pri argumentiranju podaljšane delovnega časa sklicevali na maksimo, da danes prodajalec išče kupca, a »s tem se hoče podpirati grdo razvado konzumentov, kajti v devetih urah si lahko nabavi svoje potrebščine prav vsak: uradnik, poljedelec, tovarniški delavec ali obrtnik. Tovarniški delavec je zaposlen najdlje do 18. ure, ravno tako uradnik; poljedelec ali obrtnik pa nimata predpisanega delovnega časa, torej nista vezana. Radi tega bi bilo edino pravilno, da trgovci zahtevajo največ deveturni delavnik in to za vso državo, v mestih in na deželi, in za vse stroke enako.«¹⁵⁴⁷ Prizadevanja trgovskih nameščencev po krajšanju delovnega časa so njihovi nasprotniki soočili s trgovci londonske trgovine Selfridge oz. njihovim »pravilnim« razumevanjem časa (uspeh podjetja je njihov uspeh): 5.000 nameščencev te največje londonske veleblagovnice je sklenilo, da bodo delali eno uro dnevno več. Ob 18. uri se namreč konča delovni čas po tovarnah in uradih, od

¹⁵⁴³ Henry Ford, *Mezde, delovni čas in mezdni motiv*, v: TT, št. 10, 1928.

¹⁵⁴⁴ France Kresal, *Socialna politika: zavarovanja, mezdni in plačni sistemi, zaslužki*, v: SNZ 1848–1992, 1. knjiga, str. 485.

¹⁵⁴⁵ *Zakon o zaščiti delavcev*, v: Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo, 13. 7. 1922.

¹⁵⁴⁶ France Kresal, *Pregled razvoja delavskozaščitne zakonodaje in ustanov delavske zaščite v Sloveniji med obema vojnama*, v: PZDG, št. 1-2, 1968–1969, str. 149.

¹⁵⁴⁷ Ivan Sedlar, *Ureditev delovnega časa v trgovskih obratih*, v: TT, št. 5, 1926.

tam pa prihajajo njihovi potencialni kupci. »Nameščenci Selfridge magazina so ukrenili to, ker hočejo povečati promet podjetja in s tem izboljšati svoj položaj. Kako pa pri nas?«¹⁵⁴⁸ V Ljubljani je odpiralni čas trgovin leta 1925 končno uredil tamkajšnji gremij trgovcev. Za trgovine s špecerijskim blagom je določil enoten deveturni delovni čas: od 8. do 12.30 in od 14. do 18.30. Prej je na tem področju tudi v tem mestu vladala anarhija.¹⁵⁴⁹

Leta 1935 je izšla uredba, s katero je bil delovni čas za Ljubljano, Maribor in Celje določen na devet ur, drugod je ostalo deset ur. Ob nedeljah in praznikih je bilo prosto, v Ljubljani, Mariboru, Celju, Kranju in Trbovljah z radijem 5 km oddaljenosti pa so smele biti trgovine odprte največ tri ure dopoldan.¹⁵⁵⁰

Glede na to, da je bila ureditev odpiralnega časa prepuščena nižjim instancam (občinam), pogledimo podrobneje celjski primer. Tu so se celjski trgovci soglasno dogovorili, da ostanejo trgovine od februarja 1919

dalje (nedeljski počitek je bil sicer v Celju uveden avgusta 1917)¹⁵⁵¹ ob nedeljah in praznikih zaprte;¹⁵⁵² očitno pa je bil to dogovor s figo v žepu, saj so morali biti uslužbenci trgovine Majdičeve trgovine Merkur v nedeljo na delovnem mestu in brisati prah.¹⁵⁵³ Leta 1920 je bil v celjskih trgovinah na podlagi minimalne uredbe uveden 8,5 do 9-urni delovnik.¹⁵⁵⁴ Okrajni (*sreski*) gremij trgovcev je leta 1926 z okrožnico seznanil člane gremija z uredbo o zapiranju trgovin. Določen je bil zimski (deveturni) in poletni (enajsturni) delovni čas, ob nedeljah so bile lahko trgovine odprte štiri ure, ob normiranih praznikih pa zaprte.¹⁵⁵⁵ Veliki župan mariborske oblasti je v začetku leta 1927 za mestno občino Celje odredil



Vrvež na Aleksandrovi cesti v Ljubljani, 1940 (ZAL).

¹⁵⁴⁸ Nova doba, št. 59, 24. 7. 1931.

¹⁵⁴⁹ TT, št. 12, 1925.

¹⁵⁵⁰ Janko Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, II. del, str. 416-417.

¹⁵⁵¹ Nova doba, št. 57, 18. 7. 1930.

¹⁵⁵² *Nedeljski in praznični počitek*, v: Nova doba, št. 9, 1. 2. 1919.

¹⁵⁵³ Nova doba, št. 11, 8. 2. 1919.

¹⁵⁵⁴ *Odpiralni čas*, v: Nova doba, št. 147, 9. 12. 1920.

¹⁵⁵⁵ SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 67, *Okrožnica*, 1926.

sledeči odpiralni čas trgovinskih obratov: med 7.30 in 12.30 uro ter med 14. in 18. uro popoldan; pomožno osebje je smelo delati v lokalu še uro po večernem zapiralnem času ter ob praznikih med 8. in 12. uro. V nobenem primeru pa zaposlenost mladoletnih delavcev (do 16 let) ni smela presegati 8 ur, ostalih delavcev pa 10 ur dnevno. Nedeljski počitek je še ostajal v veljavi.¹⁵⁵⁶ Že leta 1927 so vodilni na izrednem občnem zboru gremija trgovcev kljub nasprotovanju trgovskih pomočnikov ukinili nedeljski počitek in sprejeli 10-urni delovnik: med tednom od 8.30 do 12.30 in od 14. do 19. ure, ob nedeljah in praznikih pa od 8. do 11. ure. 450 celjskih trgovskih nastavljenec je zato, da pokažejo »solidarnost v borbi proti atentatu na naše pravice« novembra 1927 organiziralo protestni shod.¹⁵⁵⁷ Na njem so sprejeli resolucijo, v kateri so protestirali proti podaljšanju delovnega časa (zahtevali so osemurni delovnik) in proti delu ob nedeljah in praznikih.¹⁵⁵⁸ Zanimivo pa je, da je izšla pobuda za podaljšanje obratovalnega časa v trgovinah iz celjskega gremija.¹⁵⁵⁹ Leta 1928 so konflikt glede delovnega časa v Celju rešili na zadovoljiv način – mariborska oblast je tega leta izdala zakon o odpiranju in zapiranju trgovin in obrtnih lokalov; je pa še vedno ostalo odprto vprašanje enotnega delovnega časa za vse mesto in pa enotna uvedba nedeljskega počitka za vso Slovenijo.¹⁵⁶⁰

Za oz. proti osemurnemu delovniku v trgovini in obrti se je bila prava borba. Spomladi 1927 je bil v Zagrebu na pobudo ministrstva za socialno politiko sklican posvet z namenom, da se ministrstvo informira o stališču delodajalcev in delojemalcev o tej aktualni temi. Ker do konsenza ni prišlo, so bili predstavniki obeh struj pozvani, da v dveh tednih posredujejo svoje predloge. Ljubljanska Zbornica TOI je predlagala, da se ob nedeljah in praznikih dovoli odpiranje trgovin za nekaj ur tudi na deželi.¹⁵⁶¹ Ban Dravske banovine je maja 1930 z uredbo¹⁵⁶² določil odpiralni čas trgovin, ki pa se je razlikoval od okraja do okraja. Trgovine so morale biti zaprte ob državnih in verskih praznikih ves dan (dan ujedinjenja 1. decembra in rojstni dan nj. vel. kralja 17. decembra), oz. 2 uri med mašo (Vidovdan, dan Cirila in Metoda), ob nedeljah pa je uredba (z izjemami) dovoljevala odprtost trgovin, in sicer v krajih z manj kot 5.000 prebivalci ves dan, sicer 2 uri (od 8. do 10. ure). Naslednja banova uredba, ki je temeljila na obrtnem zakonu iz 1932. leta, je izšla maja 1937.¹⁵⁶³ Po tej uredbi so bile trgovine v glavnem odprte od 7.30 do 12.30 ter od 14. do 19. ure (v Ljubljani in Mariboru od 14.30 do 18.30). Po vaseh so se lahko trgovine odpirale in zapirale pol ure prej oz. pozneje. Ob nedeljah so bile trgovine praviloma zaprte, je pa uredba predvidevala vrsto izjem – tako so bile lahko ob nedeljah dopoldan največ dve uri odprte vse trgovinske in obrtne obratovalnice v vseh krajih razen v večjih mestih, ob nedeljah dopoldan (brez omejitve števila ur) pa razne prodajalne z živili oz.

¹⁵⁵⁶ Nova doba, št. 13, 1. 2. 1927 ter št. 16, 10. 2. 1927.

¹⁵⁵⁷ Nova doba, št. 128, 12. 11. 1927.

¹⁵⁵⁸ SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 68, *Resolucija trgovskih nameščencev*.

¹⁵⁵⁹ Nova doba, št. 18, 16. 2. 1928.

¹⁵⁶⁰ *Občni zbor celjskega trgovskega gremija*, v: Nova doba, št. 15, 21. 2. 1929.

¹⁵⁶¹ Nova doba, št. 18, 4. 3. 1929.

¹⁵⁶² Naredba o odpiranju in zapiranju trgovinskih in obrtnih obratovalnic v dravski banovini, v: Službeni list kraljevske banske uprave dravske banovine z dne 16. 5. 1930, št. 2.

¹⁵⁶³ Naredba o odpiranju in zapiranju trgovinskih in obrtnih obratovalnic v dravski banovini, v: Službeni list kraljevske banske uprave dravske banovine z dne 1. 5. 1937, št. 35.

življenjskimi potrebščinami (pekovskimi izdelki, mesom ipd.). Za nekatere praznike je veljala popolna zaprtost, za druge pa so bile lahko odprte dopoldan.

Sploh pa je bil odpiralni čas kljub omenjeni zakonodaji dokaj neenoten. Za kraljev rojstni dan (državni praznik) so bile npr. trgovine na področju mariborske oblasti zaprte, medtem ko so bile v ljubljanski oblasti zaprte samo med mašo. To so slišali celjski trgovci in zato so nekateri svoje trgovine na ta dan odprli, razen med mašo; policija je posredovala in prepričevala trgovce, da trgovine zaprejo. Po maši je bila situacija kaotična: polovica trgovin je bila zaprtih, druga polovica odprtih. Člankar Nove dobe se je razburjal: »Ali res ni mogoče enkrat za vselej določiti, kako naj se praznujejo državni prazniki, ker tako kakor je sedaj, ne more iti več dalje. Ob vsakem takem prazniku izgleda kakor da je deset držav v eni državi. Praznuje naj se državne praznike povsod enako. Enaka pravica veljaj za vse.«¹⁵⁶⁴ V dvajsetih letih je namreč veljal zimski deveturni (od 7. do 18. ure) in poletni enajsturni (od 6.30 do 19.30, z eno uro opoldanskega odmora) delovni čas; ob nedeljah in nekaterih praznikih so bile lahko trgovine odprte od 8. do 12. ure.¹⁵⁶⁵ Po novi uredbi bana Dravske banovine so bile nato od junija 1930 dalje trgovine v Celju ob nedeljah odprte med 8. in 10. uro, zaprte pa so bile na državne ali verske praznike (novo leto, trije kralji, telovo, vsi svetniki, 1. in 17. december in božič), na ostale praznike so bile trgovine odprte bodisi samo dopoldan, bodisi ves dan.¹⁵⁶⁶ Kljub prizadevanjem celjskega gremija (pa tudi drugih mestnih gremijev) za splošno uvedbo nedeljskega počitka je uredba o odpiranju in zapiranju trgovinskih in obrtnih obratovalnic Celju prinesla nedeljsko delo. Leta 1930 si je trgovski gremij prizadeval za zaprtje ob nedeljah, ker je bil promet premajhen; so si pa v tem primeru želeli zaščite. Namreč: Celje z dobrimi 7.000 prebivalci je imelo v mestu okoli 300 trgovinskih obratov z 652 zaposlenimi. Takšno število trgovin seveda ni moglo preživeti samo od mestnega prebivalstva, ampak je bilo vezano na širšo okolico (okrog 50 km v premeru).¹⁵⁶⁷ Mestni trgovci so tako predlagali, da bi lahko imeli ob nedeljah trgovine zaprte le v primeru, da so vsi trgovinski obrati v okolici – v oddaljenosti najmanj 15 km – zaprti. Temu sta nasprotovala gremij v Laškem in okrajni (*sreski*) gremij v Celju. Celjski gremij trgovcev je podprl zahtevo po nedeljskem zaprtju trgovin v Celju.¹⁵⁶⁸ Z združitvijo celjske mestne in okoliške občine leta 1930 je bil odpiralni čas bivše mestne občine uveden na celotno območje nove občine, istega leta je izšla tudi uredba bana o odpiralnem času trgovin, ki pa ni prinesla poenotenja v slovenskem prostoru. Načeloma so bile trgovine odprte od 7.30 do 12.30 in med 14. in 18. uro, ob sobotah in dnevih pred prazniki pa med 14. in 19. uro.¹⁵⁶⁹ V celjski okolici pa so bile trgovine odprte ob delavnikih do 19. ure in ob nedeljah do 14. ure, kar je pomenilo nelojalno konkurenco celjskim trgovcem.¹⁵⁷⁰ Dogajalo se je tudi, da so ponekod trgovci stregli strankam še po uradnem zaprtju trgovin. Ker je bilo to prepovedano »in glede na uslužbenca nesocialno«, so celjski

¹⁵⁶⁴ Nova doba, št. 142, 17. 12. 1927.

¹⁵⁶⁵ SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 67, *Uredba o zapiranju in odpiranju trgovin* (okrožnica z dne 22. 7. 1926).

¹⁵⁶⁶ Nova doba, št. 43, 30. 5. 1930.

¹⁵⁶⁷ Nova doba, št. 57, 18. 7. 1930.

¹⁵⁶⁸ Nova doba, št. 66, 18. 8. 1930.

¹⁵⁶⁹ *Iz delovanja Gremija trgovcev v Celju*, v: Nova doba, št. 23, 20. 3. 1931.

¹⁵⁷⁰ *Občni zbor Gremija trgovcev v Celju*, v: Nova doba, št. 21, 13. 3. 1931.

trgovski nameščenci uvedli kontrolo zapiranja trgovin.¹⁵⁷¹ Odpiralni čas celjskih trgovin je bil v drugi polovici tridesetih let sledeč: poleti in pozimi so bile trgovine odprte med 7.30 in 12.30 ter med 14. in 18. uro, ob nedeljah in praznikih pa so bile zaprte.¹⁵⁷² Trgovci, ki so točili tudi alkoholne pijače (točili so lahko različna vina v lokalu stoječim gostom in čez ulico), so trgovine zapirali ob 20. uri.¹⁵⁷³

Ne preseneča, da so že prvem zasedanju banskega sveta januarja 1931 svetniki banskega sveta opozorili na odredbo o odpiralnem času trgovin, ki je izšla maja 1930 in ki je posebej med trgovci vzbudila veliko nezadovoljstva. Dr. Franjo Roš iz Laškega je opomnil, da ima sedaj vsak okraj svoje predpise glede odpiralnega časa trgovin, zato bi ga morali poenotiti – tako delovni čas med tednom kot tudi ob nedeljah. Uredba o odpiranju in zapiranju trgovinskih lokalov je namreč predvidevala, da so lahko trgovine na podeželju ob nedeljah odprte le dve uri, in to pred drugo mašo. To so svetniki primerjali s Srbijo, kjer so lahko trgovine odprte od sedme ure zjutraj do devete ure zvečer. Pojasnjeno jim je bilo, da so se pri uredbi o odpiralnem času ozirali zlasti na trgovce in nameščence, ljudje se pač zlahka privadijo na nov odpiralni čas.¹⁵⁷⁴

Zaposleni v trgovini so imeli pravico plačanega dopusta; tisti z manj kot 10 let delovne dobe en teden, drugi z več kot 10 let delovne dobe pa so dobili dva tedna dopusta.¹⁵⁷⁵ To, pa tudi pogoje odpovedi in odpravnino, je v svojih določilih urejal obrtni zakon iz leta 1931.¹⁵⁷⁶

Nedeljski in praznični počitek oz. ustavitev dela za en dan v tednu ni bila nova stvar. V nekaterih državah (npr. v Veliki Britaniji) se je počitek izvajal zelo konsekventno, v drugih (npr. v Franciji) je vladal proti njemu odpor. Za in proti nedeljskemu počitku je (bila) namreč vrsta razlogov:¹⁵⁷⁷ razlogi 'za' so (bili) zlasti gospodarski in (so) koristili delodajalcem, razlogi 'proti' pa so (bili) v glavnem socialni in (so) koristili delavcem. V tridesetih letih se je tudi pri nas začela uvajati t.i. angleška sobota (vikend, konec tedna), namreč sobotni popoldanski počitek, a do poenotenja delovnega časa v vseh trgovinah do druge svetovne vojne ni prišlo.¹⁵⁷⁸

SOCIALNA POLITIKA

Pojem socialna politika je zajemal vso zakonodajno in upravno delovanje tako javnih oblasti, kakor tudi zasebnikov in njihovih organizacij, ki so stremeli k ublažitvi obstoje-

¹⁵⁷¹ Nova doba, št. 6, 7. 2. 1936.

¹⁵⁷² Nova doba, št. 32, 5. 8. 1938.

¹⁵⁷³ SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 67.

¹⁵⁷⁴ AS_77 Banski svet Dravske banovine, št. 77, f. 1, *Stenografski zapisnik I. zasedanja*, januar 1931.

¹⁵⁷⁵ Janko Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, II. del, str. 417.

¹⁵⁷⁶ Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 497.

¹⁵⁷⁷ Dr. Nemo [Hugo Uhliž], *Trgovsko-gospodarski leksikon*; 2. del, str. 165.

¹⁵⁷⁸ Apropos: Veliko prahu je problematika trgovine, zlasti odpiralnega časa prodajaln ob nedeljah in praznikih, dvigala leta 2003, ko je minimalna večina slovenskih volilnih upravičencev na referendumu sprejela omejitvev odpiralnega časa trgovin. Ta problematika je bila potem še dolgo aktualna, zakon o trgovini iz leta 2008 pa je to odločitev prepustil dogovoru med trgovci in zaposlenimi.

čih nasprotij med posameznimi sloji prebivalstva.¹⁵⁷⁹ Naloga socialne politike je (bila) reševanje socialnih vprašanj; najstarejši področji socialnega zavarovanja sta bolniško in nezgodno zavarovanje. Na prelomu v 20. stoletje so trgovci že imeli svoje bolniško zavarovanje (Trgovsko bolniško in podporno društvo v Ljubljani), ki je zavarovancem dajalo večje pravice in boljše zdravstvene storitve kot splošno zavarovanje delavcev.¹⁵⁸⁰ Leta 1909 so ustanovili Pokojninski zavod za nameščence, ki je takrat obsegal Slovenijo in Dalmacijo.¹⁵⁸¹

V sklop socialnega zavarovanja¹⁵⁸² v obdobju med svetovnimi vojnami so sodili bolniško, nezgodno in pokojninsko zavarovanje. Za ta čas je pomembno dejstvo, da je takrat Jugoslavija izgradila celovit socialno varstveni sistem: bolniško in nezgodno zavarovanje sta bila leta 1920 najprej uvedena na področju nekdanjega avstrijskega dela monarhije, dve leti kasneje pa še v ostalem delu države; slovenski delavci so tako dobili obvezno bolniško in nezgodno zavarovanje med prvimi v Jugoslaviji.¹⁵⁸³ Pokojninsko zavarovanje je bilo uvedeno kasneje, šele leta 1937.¹⁵⁸⁴ Z namenom vodenja evidence zaposlenosti, pravic iz dela in pokojninskega zavarovanja so morali vsi delavci in nameščenci v Jugoslaviji, starejši od 14 let, vključno z vajenci, imeti poslovne knjižice; za zaposlene v trgovini so jih izdajala obvezna trgovska združenja.¹⁵⁸⁵

Država, ki je bila odgovorna za socialno politiko, je izdajala zakone in uredbe, izvajanje socialne politike so prevzele ustanove socialnega zavarovanja s svojimi finančnimi sredstvi; socialno skrbstvo pa so v največji meri izvajale občine.¹⁵⁸⁶ Ravnatelj Okrožnega urada za zavarovanje delavcev (OUZD) dr. Joža Bohinjec je glede idealne sheme zavarovanja takole razmišljal: »Tako je struktura organizacije zavarovanja končno sledeča: po deželi autonomni nosilci bolniškega zavarovanja, ki v prenešenem delokrogu vrše nekatere funkcije invalidnega in starostnega zavarovanja, v pokrajini en nosilec invalidnega, starostnega in nezgodnega zavarovanja, v državi najvišja upravna zavarovalna instanca, kot najvišja nadzorstvena oblast. Nazivi teh enot niso bistvenega pomena.«¹⁵⁸⁷

Z nastankom Jugoslavije je vsaka pokrajina znotraj države izvajala delavsko zavarovanje na temelju posebnih zakonskih predpisov; nekatere ga sploh niso imele, druge pa izjemno pomanjkljive. Šele z zakonom iz maja 1922 je celotna država dobila enotno in za vso državo obvezno zavarovanje delavcev. Zakon o zavarovanju delavcev je poleg bolniškega uvedel tudi nezgodno zavarovanje ter predvidel novo zavarovanje za primer onemoglosti, starosti in smrti. Zavarovanje je izvajalo 12 okrožnih blagajn, imenovanih

¹⁵⁷⁹ Joža Bohinjec, *Socialna politika* Vilfan, *Pravna zgodovina* TT, št. 1, 1924.

¹⁵⁸⁰ France Kresal, *Struktura slovenskega gospodarstva 1851–1914*, v: ČZN, št. 2-3, 2002, str. 118.

¹⁵⁸¹ *Ob petdesetletnici Gremija trgovcev v Ljubljani*, v: TT, št. 4, 1931.

¹⁵⁸² Vsako zavarovanje, tudi socialno, pomeni gospodarsko urejeno javno-pravno varčevanje za določene odškodninske primere, ki jih določajo civilno-pravni predpisi. [Joža] Bohinjec, *Socialno zavarovanje je predvsem tudi odškodninsko-pravno in narodno-gospodarsko vprašanje*, v: TT, št. 7-8, 1926.

¹⁵⁸³ Lazarevič, *Plasti prostora in časa*, str. 223.

¹⁵⁸⁴ Žarko Lazarevič, *Bolniško in nezgodno zavarovanje*, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941, str. 250.

¹⁵⁸⁵ SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 86, *Okrožnica Kraljevske banske uprave Dravske banovine*, 23. 12. 1938.

¹⁵⁸⁶ France Kresal, *Socialna politika: zavarovanja, mezdni in plačni sistemi, zaslužki*, v: SNZ 1848–1992, 1. knjiga, str. 485.

¹⁵⁸⁷ Joža Bohinjec, *Nekaj osnovnih vprašanj problema socialnega zavarovanja*, v: TT, št. 9, 1924.

OUZD.¹⁵⁸⁸ OUZD v Ljubljani je bil ustanovljen 1922. leta z združitvijo prejšnjih okrajnih in obratnih bolniških blagajn v Sloveniji. Bil je univerzalna ustanova, ki je v Sloveniji izvajala socialno zavarovanje na podlagi zakona o zavarovanju delavcev z maja 1922. Njegove statistike so tako zajemale vse zaposlene delavce na področju Slovenije razen rudarjev, topilničarjev, železničarjev, državnih in javnih nameščencev, ki so imeli svoje posebno zavarovanje, ter poljedelskih delavcev in dninarjev, ki niso bili zavarovani. Ta poročila vsebujejo poleg administrativnih, poslovnih in finančnih poročil tudi statistike članov, njihovo strukturo, mezde, zdravstveno stanje, obseg zdravstvenih uslug in bolniških podpor.¹⁵⁸⁹ Povprečno je imel OUZD nad 100.000 zavarovancev, ki so bili zaposleni pri okoli 30.000 delodajalcih. OUZD v Ljubljani, sedež je imel na Miklošičevi ulici, je imel svoja poslopja s sodobno zdravstveno opremo tudi v Mariboru in v Kranju, manjša poslopja pa še v Celju in na Ptuj. Na podeželju so za stike med OUZD ter zavarovanci in delodajalci skrbele poslovalnice OUZD (v Kranju, Tržiču, Kočevju, Novem mestu, Zagorju, Celju, Mariboru, Slovenj Gradcu, Ptuj in Murski Soboti). Pri OUZD so morali biti zavarovani vsi, »ki so dajali svojo telesno ali duševno moč v najem«, ne glede na spol, starost in državljanstvo, z izjemo poljedelskih delavcev, ki so bili zavarovani samo tedaj, ko so delali pri poljedelskih strojih. Zavarovani so morali biti tudi vajenci. Vse omenjene so morali v zavarovanje prijaviti njihovi delodajalci.¹⁵⁹⁰

Z zakonom o zavarovanju delavcev je dotedanja Okrajna bolniška blagajna v Ljubljani postala OUZD v Ljubljani kot krajevni organ Osrednjega urada za zavarovanje delavcev v Zagrebu (SUZOR), ki je tako postal edini nosilec obveznega zavarovanja delavcev za primer bolezni in nezgode na področju celotne države.¹⁵⁹¹ Izvajanje zavarovanja za primer bolezni je SUZOR prepuščal svojim krajevnim organom, t.j. Okrožnim uradom za zavarovanje delavcev (OUZD) ter nameščenskim bolniškim blagajnam, ostala zavarovanja pa je izvajal SUZOR sam. Tako je npr. SUZOR pošiljal nezgodne, onemoglostne in starostne rente sam neposredno ponesrečencem oz. starostnikom. SUZOR je imel v Sloveniji dva svoja krajevna organa: OUZD v Ljubljani in Bolniško blagajno trgovskega bolniškega in podpornega društva v Ljubljani.¹⁵⁹² Trgovska bolniška blagajna je leta 1926 štela 4.362 zavarovanih članov (2.673 moških in 1.689 žensk). Po krajevnih okoliših je v ljubljanski okoliš spadalo 2.530 zavarovancev, v mariborski 1.130 in v celjski 750.¹⁵⁹³

Nova krovna delavska zakonodaja, sprejeta v letih 1921 in 1922 (Zakon o inšpekciji dela, Zakon o zaščiti delavcev in Zakon o zavarovanju delavcev), je v vsej Jugoslaviji sicer poenotila delavsko zaščito, delavcem pa ni zagotavljala večjih in novih pravic iz delovnega razmerja. Še naprej je obstajala prejšnja neenakost doseženih pravic iz delavske zaščite in socialnega zavarovanja posameznih kategorij delavcev in nameščencev.¹⁵⁹⁴

¹⁵⁸⁸ Anton Podgoršek, *Zavarovanje delavcev v Jugoslaviji z narodno-gospodarskega stališča*, v: TT, št. 6 in 7-8, 1926.

¹⁵⁸⁹ France Kresal, *Koncentracija delavstva v revirjih in industrijskih centrih v Sloveniji med obema vojnama*, v: ZČ, št. 2, 1991, str. 295.

¹⁵⁹⁰ Rudolf Smersu, *Delavsko in nameščensko socialno zavarovanje*, v: Smersu, Slovenčev koledar 1941, str. 178.

¹⁵⁹¹ *Razglas vsem delodajalcem v Sloveniji*, v: Nova doba, št. 85, 29. 7. 1922.

¹⁵⁹² Rudolf Smersu, *Delavsko in nameščensko socialno zavarovanje*, v: Smersu, Slovenčev koledar 1941, str. 178.

¹⁵⁹³ Ivan Mohorič, *Položaj trgovstva v Sloveniji l. 1926*, v: TT, št. 6, 1927.

¹⁵⁹⁴ France Kresal, *Socialna politika: zavarovanja, mezdni in plačni sistemi, zaslužki*, v: SNZ 1848–1992, 1. knjiga, str. 485.

Zakon o zaščiti delavcev iz leta 1922 je vseboval določbe, ki so ščitile delavstvo pred čezmernim izkoriščanjem pri delu (uvredba osemurnega delovnega časa v industriji, osem do deseturnega delovnega časa v obrti, zaščita žena in otrok pri delu, odmor in nedeljski počitek). Zakonodaja o materialnih delovnih pogojih je bila dopolnjena z Zakonom o obrtih iz leta 1933 in z uredbo o določanju minimalnih mezd in sklepanju kolektivnih pogodb, poravnavanju in rzsodništvu iz leta 1937. Ustanove in organizacije socialne zaščite so bile:

- državni organi socialne zaščite: ministrstvo socialne politike in narodnega zdravja, odseki za socialno politiko pri banskih upravah in inšpekcije dela (na sedežih banovin);
- samoupravni organi delavske zaščite: delavske in nameščenske strokovne organizacije, delavski zaupniki in delavske zbornice;
- delavske in nameščenske organizacije: obstajale so že pred prvo svetovno vojno, le da so bile takrat le tolerirane, po njej pa jih zakonodaja izrecno priznava in štiti. Kot strankam, ki sklepajo kolektivne pogodbe, dajeta obrtni zakon in uredba o minimalnih mezdah in sklepanju kolektivnih pogodb strokovnim organizacijam celo funkcije javnopravnega značaja.¹⁵⁹⁵

Z zakonom o zavarovanju delavcev iz leta 1922 so bile ukinjene okrajne bolniške blagajne, podjetniške in društvene bolniške blagajne, nezgodne zavarovalnice in podobne ustanove, ki so do tedaj izvajale bolniško in nezgodno zavarovanje v Sloveniji. Z omejenim zakonom so bile vse te ustanove združene v en zavod, v SUZOR v Zagrebu, ki je postal nosilec vsega zavarovanja za vso državo. SUZOR je tako izvajal zavarovanje za bolezen, nezgode, starost, onemoglost in smrt. Pri SUZOR so bili zavarovani vsi delavci in nameščenci, razen posebnih poklicnih skupin.¹⁵⁹⁶ Leta 1930 je imel ljubljanski OUZD zavarovanih 100.000 delavcev (takrat je to število doseglo višek), zaposlenih v 25.000 obratih in pri 20.000 podjetnikih. V to število niso bili zajeti rudarji (14.000), ki so bili zavarovani pri bratovskih skladnicah, železničarji (12.000), zavarovani pri humanitarnih fondih, državni uslužbenci (20.000), zavarovani pri državnem pokojninskem skladu ali svojih humanitarnih fondih in ki bi naj prejeli pokojnine iz tekočih dohodkov (davkov ipd.), poljedelski delavci (50.000), ki so bili zaenkrat še izvzeti iz zavarovanja in pa privatni nameščenci (5.000), ki so bili zavarovani pri zasebnih društvenih blagajnah – Trgovskem bolniškem in podpornem društvu v Ljubljani, Merkurju v Zagrebu itd.

Posredovanje dela in podpiranje brezposelnih so v prvih letih po vojni prevzele občine. Leta 1922 so na podlagi Zakona o zaščiti delavcev te pristojnosti prešle na državne borze dela, ki so se 1928 preoblikovale v javne borze del s svojimi finančnimi sredstvi, ki so jih prejele iz prispevkov od delavskih mezd.¹⁵⁹⁷ Javne borze dela so posredovale delo in podpirale nezaposlene delavce; podpore za nezaposlene delavce in nameščence so bile urejene z Uredbo o preskrbovanju nezaposlenih delavcev (v veljavo je stopil junija 1938).¹⁵⁹⁸ Javne borze dela so poleg tega opravljale tudi zavarovanje delavcev za primer brezposelnosti. Ustanovljene so bile kot državne ustanove za posredovanje dela

¹⁵⁹⁵ Filip Uratnik, *Naše delavstvo in naša delavska zakonodaja*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 518-519.

¹⁵⁹⁶ Rudolf Smersu, *Delavsko in nameščensko socialno zavarovanje*, v: Smersu, *Slovenčev koledar 1941*, str. 178.

¹⁵⁹⁷ France Kresal, *Socialna politika: zavarovanja, mezdni in plačni sistemi, zaslužki*, v: SNZ 1848-1992, 1. knjiga, str. 485.

¹⁵⁹⁸ Rudolf Smersu, *Delavsko in nameščensko socialno zavarovanje*, v: Smersu, *Slovenčev koledar 1941*, str. 179.

in podpiranje nezaposlenih. S tem je zakon legaliziral že obstoječe borze dela, ki so jih v novi državi ustanovile razne pokrajinske vlade kot državne ustanove z istimi cilji. V Sloveniji so obstajale pred letom 1926 državne borze dela (državne posredovalnice za delo) v Ljubljani, Mariboru in Murski Soboti. Takrat pa so bile kot državne ustanove ukinjene, zato je Delavska zbornica začela z akcijo njihovega ponovnega delovanja; leta 1926 je Delavska zbornica prevzela ukinjene državne borze dela in jih vodila naprej kot svoje ustanove. Dodatne podpore za delovanje borz dela so dale mestne občine v Ljubljani, Mariboru in kasneje tudi v Celju. Namesto ukinjene borze dela v Murski Soboti so namreč ustanovili tisto v Celju.¹⁵⁹⁹

Najpomembnejše pridobitve s področja delovnih razmerij med svetovnimi vojnami so bile: uvedba osemurnega delovnika, uvedba delavskih zaupnikov, podpora brezposelnih in posredovanje dela, ustanovitev delavske zbornice kot interesnega predstavništva delavcev in nameščencev, do leta 1929 tudi stanovanjska zaščita, začetek izvajanja pokojninskega zavarovanja za vse delavce leta 1937, ureditev določanja minimalnih mezd ter poravnanje in rzsodništvo v mezdnih sporih.¹⁶⁰⁰

V začetku tridesetih let so v Jugoslaviji obstajale tri zasebno društvene blagajne, ki so pod svojim okriljem združevale veliko število zasebnih nameščencev. To so bile: Blagajna društva Merkur v Zagrebu (delokrog zavarovanja je zajemal vso državo), Blagajna Trgovske omladine v Beogradu (sorazmerno z območjem delovanja društva) ter Bolniška blagajna Trgovskega bolniškega in podpornega društva v Ljubljani (za področje Dravske banovine). Vse navedene blagajne so zavarovanje izvajale fakultativno: zasebni nameščenci so bili obvezno zavarovani pri pristojnih okrožnih uradih, prostovoljno pa so se lahko zavarovali pri omenjenih blagajnah.¹⁶⁰¹

Trgovsko bolniško in podporno društvo v Ljubljani, najstarejša delavska zavarovalnica v državi, je do centralizacije državne uprave nudila zavarovancem višjo denarno podporo kot katerakoli druga zavarovalnica, razen tega pa še zdravila in zdravniško oskrbo ter brezplačno zdravljenje v sanatoriju Leoninum v Ljubljani oz. v drugem razredu javnih bolnišnic. Po uvedbi centralistične uprave je društvo za višjo članarino lahko nudilo manj (zavarovanci si niso mogli več sami izbirati zdravnika specialista, niso imeli več pravice do drugega razreda v bolnišnicah, predpisovali pa jim ne več najučinkovitejša, ampak najcenejša zdravila).¹⁶⁰² Tako ne preseneča, da so ljubljanski trgovci na občnem zboru 1923. leta ostro protestirali proti priključitvi Trgovskega bolniškega podpornega društva v Ljubljani k SUZOR, s čimer bi 88 let uspešno delujoče društvo izgubilo svojo samostojnost. Ljubljansko trgovstvo je za zavod, ki ga je samo osnovalo in uveljavilo, zahtevalo popolno avtonomijo.¹⁶⁰³ V Mariboru je od 1925. leta obstajala Bolniška blagajna samostojnih trgovcev. Člani so za letno članarino (približno polovica povprečnega letnega prispevka za obvezno delavsko zavarovanje) dobili boljšo oskrbo kakor delavci pri

¹⁵⁹⁹ Filip Uratnik, *Naše delavstvo in naša delavska zakonodaja*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 521-522.

¹⁶⁰⁰ France Kresal, *Socialna politika: zavarovanja, mezdni in plačni sistemi, zaslužki*, v: SNZ 1848-1992, I. knjiga, str. 485.

¹⁶⁰¹ F. Z., *Osnutek zakona o socialnem zavarovanju in bolniško zavarovanje naših privatnih nameščencev*, v: TT, št. 1-2, 1931.

¹⁶⁰² *Gospodarski krogi o zakonu za zavarovanje delavcev*, v: Nova doba, št. 72, 9. 9. 1929.

¹⁶⁰³ *Ob petdesetletnici Gremija trgovcev v Ljubljani*, v: TT, št. 4, 1931.

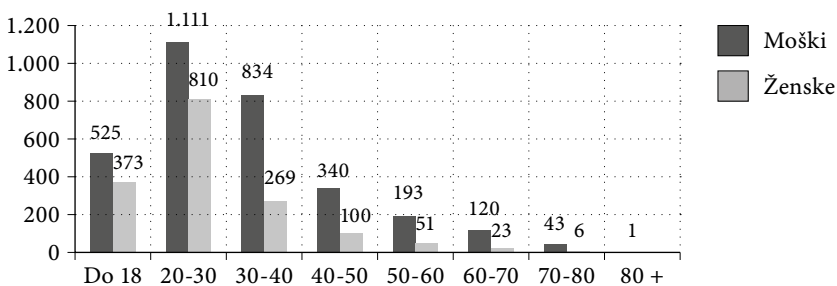
obvezni zavarovalnici, imeli so možnost izbire zdravnikov in popolno oskrbo v drugem bolnišničnem razredu. Omenjeno društvo je kljub majhnemu številu članov (okrog 200) zelo hitro zbralo lepo rezervo.¹⁶⁰⁴ Tudi ljubljanski gremij trgovcev si je po mariborskem zgledu prizadeval ustanoviti podobno blagajno.¹⁶⁰⁵ Mariborsko trgovstvo je bilo tudi prvo, ki je 1927. leta ustanovilo Samopomoč za primer smrti, leto kasneje je sledila ustanovitev ljubljanske Pomoči. Namen Samopomoči je bil ob smrti člana izplačati posmrtnino, ki je znašala tolikokrat po 25 din, kolikor članov je tedaj štela Samopomoč.¹⁶⁰⁶

Leta 1930 se je v Jugoslaviji že začela gospodarska depresija, ki je imela za posledico tudi začetek upadanja zavarovancev; od poletja pa do decembra 1930 je njihovo število upadlo za približno 9.000.¹⁶⁰⁷

Poglejmo pobliže statistične podatke OUZD v Ljubljani za leto 1931, in sicer v panogi 'Trgovina':¹⁶⁰⁸

- število članov po industrijskih skupinah: 1980 obratov, na obrat povprečno en moški in ena ženska;
- bolniško podporna doba (1930): 1586 obolenj (1135 moški, 451 ženske), na zavarovanca povprečno 8,7 diagnoz, 4.2601 bolezensko podpornih dni (25.580 moški, 17.021 ženske). Obolenja so bila dosti pogostejša pri moških, zlasti v starosti od 23. leta dalje. S starostjo je število obolenj naraščalo, trajanje bolezni je bilo daljše pri ženskah in pri starejših.
- enkrat letno (po stanju 30. junija) je OUZD sestavil statistiko po spolih, v katero pa niso bili zajeti vajenci (I. mezdni razred), ampak le ostali zaposleni – delavci, pomočniki, nameščenci itd.¹⁶⁰⁹

Graf 51: Starostna struktura zavarovancev OUZD, zaposlenih v trgovini leta 1931¹⁶¹⁰



¹⁶⁰⁴ *Gospodarski krogi o zakonu za zavarovanje delavcev*, v: *Nova doba*, št. 72, 9. 9. 1929.

¹⁶⁰⁵ *Socijalna skrb za trgovce in njih družine*, v: *Nova doba*, št. 37, 2. 4. 1928.

¹⁶⁰⁶ Več o Samopomoči glej: *Socijalna skrb za trgovce in njih družine*, v: *Nova doba*, št. 37, 2. 4. 1928.

¹⁶⁰⁷ Ivo Lah, *Gospodarska struktura Dravske banovine*, v: *Trgovsko-obrtno-industrijski letnik*, str. 35.

¹⁶⁰⁸ SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 84, *Jubilejna publikacija statističnih podatkov OUZD*, 1. 7. 1932.

¹⁶⁰⁹ SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 85, *Delavske mezde v Celju in okolici*.

¹⁶¹⁰ SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 84, *Jubilejna publikacija statističnih podatkov OUZD*, 1. 7. 1932.

Po podatkih OUZD je bilo pri OUZD leta 1931 zavarovanih 4.799 oseb, zaposlenih v trgovini; med njimi je bilo skoraj enkrat več moških (3.167) kot žensk (1.632). Tako žensk kot moških je bilo največ v starostni skupini od 20 do 30 let (1.921), sledijo desetletje starejši (1.103) in mladi do 18 let (898); povprečna starost moških je bila 30 let, žensk pa 25 let. Ugotovimo lahko torej, da je bila populacija ljudi, ki so bili okoli leta 1930 zaposleni v slovenski trgovini, zelo mlada – 81 % jih je bilo mlajših od 40 let.

Leta 1935 je bilo na področju trgovine zavarovanih povprečno 3.615 oseb (4,4 % vseh zavarovancev v Sloveniji, ki jih je bilo takrat 82.490), torej je zaradi gospodarske krize število zavarovancev v primerjavi z letom 1931 upadlo za 25 %. Mezdno statistiko je – ločeno za mestno in podeželsko delavstvo – za vsako tromesečje sestavljal OUZD v Ljubljani.¹⁶¹¹ Leta 1938, ki je bilo leto konjunktornega vzpona, je bilo v Dravski banovini pri OUZD zavarovanih 99.199 delavcev (številčni porast je šel na račun industrije), pri Glavni bratovski skladnici pa 12.332 delavcev. V depresijskih letih 1932 in 1933 je bilo število pri OUZD za okrog 30.000 nižje.¹⁶¹²

Socialno zavarovanje torej ni bilo enotno niti splošno, saj vsi zaposleni delavci niso imeli enakih pravic. Nameščenci v javnem in zasebnem sektorju so bili bolniško in nezgodno zavarovani pri Trgovskem bolniškem in podpornem društvu, pokojninsko pa pri Pokojninskem zavodu za nameščence v Ljubljani. Delavci v industriji, obrti in drugod zaposleni so imeli samo bolniško in nezgodno zavarovanje; pokojninsko zavarovanje za te delavce je bilo uvedeno šele septembra 1937. Za izvajanje zavarovanja je bil namesto prejšnje Zveze bolniških blagajn za Slovenijo v Ljubljani na Miklošičevi ulici ustanovljen OUZD, ki je imel kar 83 % vseh zavarovancev. OUZD je imel svoje ambulante v Ljubljani, Mariboru, Celju in na Ptujju, drugod so imeli zaposleni na voljo pogodbene zdravnike. Od sanatorijev je bil v lasti Trgovskega bolniškega in podpornega društva ljubljanski Šljajmerjev dom.¹⁶¹³

BOLNIŠKO ZAVAROVANJE

Bolniško zavarovanje je prvič reguliral zakon iz leta 1888, nazadnje noveliran 1917. leta. To zavarovanje je bilo obvezno za vsa obrtna podjetja, vsebovalo pa je samo podporo bolnikom in porodnicam ter izplačilo pogrebnine. Zavarovanje ni bilo organizirano enotno, predpisani so bili le tipi zavarovalnic – to so lahko bile okrajne, obratne, združne ter bratovske skladnice in bolniška podporna društva, ustanovljena na podlagi zakona o društvih iz leta 1852.¹⁶¹⁴

Trgovsko bolniško in podporno društvo v Ljubljani je bilo ustanovljeno že 1835. leta. Pravila, sprejeta 1907. leta, so kot osnovno poslanstvo društva definirala oskrbo in podporo bolnih članov, dajanje potrebne podpore članom ter prispevek k pogrebnim

¹⁶¹¹ SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 85, *Delavske mezde v Celju in okolici*.

¹⁶¹² Filip Uratnik, *Naše delavstvo in naša delavska zakonodaja*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 517.

¹⁶¹³ France Kresal, *Socialna politika: zavarovanja, mezdni in plačni sistemi, zaslužki*, v: SNZ 1848–1992, 1. knjiga, str. 485–486.

¹⁶¹⁴ Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 500.

stroškom umrlih članov društva.¹⁶¹⁵ Delovanje omenjenega društva je bilo tesno povezano z bolniško blagajno, saj je izvajalo višjo (dodatno) obliko zavarovanja. Tisti, ki so plačevali prispevke za to dodatno zavarovanje, so imeli pravico do zdravljenja v lastnem sanatoriju, v Šlajmerjevem domu v Ljubljani. Če je bil zavarovanec upravičen do zdravljenja v tem sanatoriju, zdravil pa se je v javni bolnišnici, je imel pravico do povračila razlike v stroških med drugim in tretjim oskrbnim razredom najbližje javne bolnišnice. Ostale pravice višjega zavarovanja je določal Pravilnik k dajatvam višjega zavarovanja Trgovskega bolniškega in podpornega društva.¹⁶¹⁶

V obdobju prve Jugoslavije je bilo najprej – z začasno uredbo oktobra 1920 – urejeno bolniško zavarovanje delavcev na bivšem avstrijskem ozemlju znotraj kraljevine SHS. Za vso državo pa je bilo bolniško in nezgodno zavarovanje enotno urejeno z uredbo o ureditvi zavarovanja delavcev zoper bolezen in nezgode junija 1921.¹⁶¹⁷ Z zakonom o zavarovanju delavcev maja 1922 je celotna država dobila enotno in za vso državo obvezno zavarovanje delavcev, poleg bolniškega tudi nezgodno zavarovanje.

S socialnega stališča bi bila smiselna medresorna in medpoklicna zavarovalna vzajemnost, torej eno in enotno zavarovanje, ki bi vključevalo vse zavarovanju podvržene delavce (uslužbence), ne glede na poklic. To stališče pa je bilo v praksi nemogoče realizirati; že prej so rudarji oblikovali svoje ločeno zavarovanje, njim pa so sledile še nekatere druge stroke. V teoretičnem smislu je bila ta tendenca neugodna, nosilcu zavarovanja je namreč razbijala finančno moč. Tudi jugoslovanski zakon o zavarovanju delavcev iz leta 1922¹⁶¹⁸ je izvajanje bolniškega zavarovanja vključno z prevzetim načelom dekoncentracije poveril OUZD. Tako je bilo v Jugoslaviji v veljavi zavarovanje po strokah:¹⁶¹⁹

- industrijsko-obrtniško delavstvo je bilo zavarovano pri SUZOR v Zagrebu, ki je zavarovanje izvajal preko podrejenih OUZD;
- rudarji so bili zavarovani pri pristojnih bratovskih skladnicah;
- osebje državnih prometnih podjetij je bilo zavarovano pri posebnih fondih, ki jih je upravljala državna železniška uprava;
- trgovski uslužbenci so bili sicer po zakonu zavarovani pri SUZOR, vendar se je v praksi izvajalo zavarovanje preko posebnih trgovskih bolniških blagajn, kjer so obstajale.

V smislu uredbe za zavarovanje nastavljenecv zoper bolezen in nezgode, sprejete novembra 1921, se je Trgovsko bolniško in podporno društvo v Ljubljani preoblikovalo; odtlej je sprejemalo nastavljenca in uradnike s področja trgovine, industrijskih podjetij in denarnih zavodov ne glede na starost in zdravstveno stanje. Ker so bili pogoji zavarova-

¹⁶¹⁵ SI_ZAC/0024/001 Mestna občina Celje (1850–1941), AŠ 182, *Pravila trgovskega bolniškega in podpornega društva*.

¹⁶¹⁶ Rudolf Smersu, *Delavsko in nameščensko socialno zavarovanje*, v: Smersu, Slovenčev koledar 1941, str. 178–179.

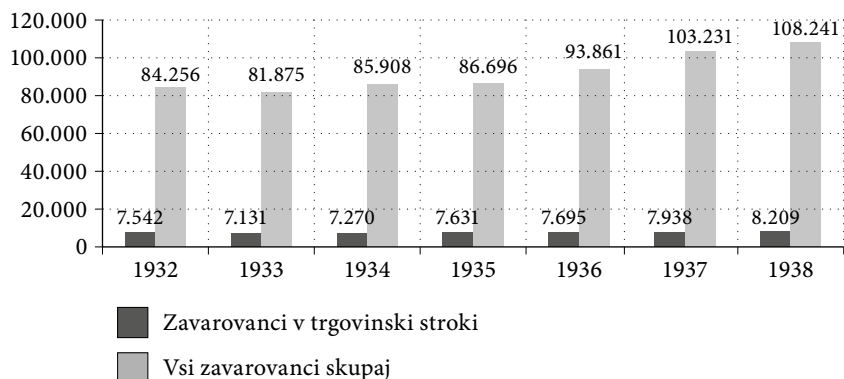
¹⁶¹⁷ France Kresal, *Gospodarski okvir problemov socialnega zavarovanja ob nastanku stare Jugoslavije*, v: Prilozi, št. 23, 1987.

¹⁶¹⁸ S tem zakonom je bilo poleg prejšnjega bolniškega in nezgodnega zavarovanja uvedeno še zavarovanje za onemoglost, starost in smrt, ki je prav tako postalo obvezno. Za vodenje tega (socialnega) zavarovanja je bil ustanovljen Osrednji urad za zavarovanje delavcev, operativna dela v zvezi z izvajanjem zakona pa so izvrševali okrožni uradi za zavarovanje delavcev. Vilfan, *Pravna zgodovina Slovenecv*, str. 500.

¹⁶¹⁹ Joža Bohinjec, *Nekaj osnovnih vprašanj problema socialnega zavarovanja*, v: TT, št. 8, 1924.

vanja pri omenjenem društvu ugodnejši kot pri okrajnih bolniških blagajnah,¹⁶²⁰ je bilo okrog 10.000 nameščencev zavarovanih pri Bolniški blagajni trgovskega bolniškega in podpornega društva v Ljubljani, ki je imela sedež v Ljubljani, delovala pa je na področju vse Slovenije kot krajevni organ SUZOR. Člani te blagajne so bili lahko le nameščenci. Za blagajno in njene zavarovance so veljala ista določila kot za okrožne urade in njihove zavarovance.¹⁶²¹

Graf 52: Povprečno število zavarovancev po strokah v Sloveniji¹⁶²²



Razmerje zavarovancev, prvih pri OUZD in drugih pri bolniški blagajni Trgovskega bolniškega in podpornega društva, pokaže rahel trend k porastu, z izjemo v letu 1933, ko je število zavarovancev upadlo zaradi velike gospodarske krize. V trgovini je ta kriza vplivala na število zavarovancev še v letu 1934.

Z uvedbo zakona o zavarovanju delavcev so se številni zavarovanci, med njimi tudi trgovski nameščenci, čutili prikrajšane, češ da imajo nameščenci glede socialnega zavarovanja svoje interese in potrebe. Posebej prizadete so se čutili člani Trgovskega bolniškega in podpornega društva, ki so dotlej imeli možnost oskrbe in zdravljenja v drugem razredu javnih bolnišnic in v Leonišču, svobodno izbiro zdravnikov itd., novi zakon pa je te ugodnosti okrnil. Tako je Trgovsko bolniško in podporno društvo ob plačilu posebnega prispevka svojim zavarovancem omogočalo iste ugodnosti še nadalje, leta 1932 pa je ob pomoči Pokojninskega zavoda in ljubljanske mestne občine zanj dogradilo lasten sanatorij Šlajmerjev dom, v katerem so se lahko brezplačno zdravili (operativna in interna obolenja) vsi člani višjega zavarovanja in njihovi svojci. V tem času je omenjeno društvo štelo okrog 6.000 članov, dobra polovica (3.200) pa je bila vključena v višje (dodatno) zavarovanje.¹⁶²³ Iz omenjenega zavarovanja so izhajale sledeče pravice: ob bolezni so imeli brezplačno zdravniško pomoč, dobili so zdravila in potrebne zdravstvene pripomočke.

¹⁶²⁰ Nova doba, št. 141, 3. 12. 1921.

¹⁶²¹ Rudolf Smersu, *Delavsko in nameščensko socialno zavarovanje*, v: Smersu, Slovenčev koledar 1941, str. 178.

¹⁶²² *Po statistikah socialnega zavarovanja*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 557.

¹⁶²³ F. Z., *Težnje naših privatnih nameščencev v pogledu ureditve bolniško-nezgodnega zavarovanja*, v: TT, št. 11, 1932.

Če so bili za delo nesposobni nad tri dni, so imeli pravico do hranarine. Imeli so tudi pravico do zdravljenja v bolnišnicah in v nekaterih primerih tudi v zdraviliščih. Na račun okrožnega urada oz. bolniške blagajne so se zavarovanci lahko zdravili do 26, izjemoma do 52 tednov. Zdravniško pomoč so lahko poiskali samo s potrdilom delodajalca. Tudi družinski člani zavarovanca so imeli pravico do brezplačne zdravniške pomoči v primeru, do so živeli z zavarovancem v skupnem gospodinjstvu in niso imeli lastnih prihodkov: žena, otroci, starši, ded, babica, vnuki, bratje in sestre so imeli pravico do zdravl in do 28-dnevnega zdravljenja v bolnišnicah. Če je bil zavarovanec v bolnišnici ali zdravilišču, so imeli družinski člani pravico do polovične hranarine. Ob smrti zavarovanca so bili svojci upravičeni do pogrebne, ki je znašala 30-kratni znesek zavarovane mezde. Pod posebnimi pogoji so imeli zavarovanci oz. zavarovanke pravico do podpor ob porodu in do zobne nege. Če je prišlo do nesreče pri delu oz. na poti na delo, je imel zavarovanec pravico do nezgodne rente, ki je bila odvisna od stopnje poškodbe in zavarovanega letnega zaslužka. Rento je zavarovanec dobival, dokler je trajala njegova delna ali popolna nesposobnost za delo. Če je zavarovanec zaradi nesreče pri delu umrl, so imeli družinski člani pravico do podpore.¹⁶²⁴

Društvu je leta 1926 že grozila ukinitve, a se mu je s pomočjo številnih akterjev, zlasti Zbornice TOI, uspelo obdržati in bolniško zavarovanje zastaviti na novih temeljih. Po sprejetem pravilniku je smelo društvo zavarovati vse osebe, ki so spadale pod obvezno zavarovanje in pripadale trgovskemu stanu oz. vse tiste, ki so bili zaposleni pri trgovinskih, industrijskih in drugih podjetjih in je bilo njihova zaposlitev »trgovinsko-strokovna«. Nova društvena pravila so v sklopu višjega zavarovanja omogočala tudi invalidnino za primer starosti in onemoglosti, če dotični ni bil upravičen do nobene druge rente.¹⁶²⁵

NEZGODNO ZAVAROVANJE

Na slovenskem ozemlju je bilo nezgodno zavarovanje organizirano na podlagi spremenjenega in dopolnjenega zakona iz leta 1887, torej že v obdobju monarhije: načeloma je bilo obvezno, toda ne v vseh obrtnih podjetjih; bilo je organizirano enotno, saj so v ta namen delovale posebne delavske zavarovalnice zoper nezgode; za Kranjsko, Trst, Primorje in Dalmacijo je bila pristojna zavarovalnica v Trstu,¹⁶²⁶ za Štajersko pa v Gradcu.

Pred prvo svetovno vojno so bili v Sloveniji za primer bolezni zavarovani vsi obrtni in industrijski delavci, zavarovanje pa je bilo razdrobljeno v nešteto malih bolniških blagajn. V nezgodno zavarovanje pa je bil vključen samo del delavstva; centrali tega zavarovanja sta bili v Trstu in Gradcu. Za primer onemoglosti in starosti so bili pred vojno zavarovani le rudarji in zasebni nameščenci. Po prvi svetovni vojni smo dobili splošno zavarovanje zoper nezgode, centralizacijo bolniškega zavarovanja, splošno zavarovanje za onemoglost in starost ter zavarovanje zoper brezposelnost.¹⁶²⁷ Leta 1922 je namreč Zakon o zavarovanju delavcev poleg bolniškega uvedel tudi nezgodno zavarovanje. Zavarovanje

¹⁶²⁴ Rudolf Smersu, *Delavsko in nameščensko socialno zavarovanje*, v: Smersu, *Slovenčev koledar 1941*, str. 178.

¹⁶²⁵ *Občni zbor trgovskega bolniškega in podpornega društva v Ljubljani*, v: TT, št. 10, 1929.

¹⁶²⁶ Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 500.

¹⁶²⁷ Filip Uratnik, *Naše delavstvo in naša delavska zakonodaja*, Spominski zbornik Slovenije, str. 521.

za bolezen, nezgode, onemoglost, starost in smrt je po zakonu o zavarovanju delavcev izvajal SUZOR s sedežem v Zagrebu. Ta urad je bil edini nosilec za vse vrste zavarovanj na ozemlju celotne Jugoslavije, članstvo v zavarovanju pa je bilo obvezno in enotno; iz tega zavarovanja so bili izvzeti rudarji, državni uslužbenci ter železničarji. SUZOR je izvajal zavarovanje za vse panoge prek OUZD.¹⁶²⁸

Čeprav so se na slovenskem ozemlju pojavljala stremjenja trgovskega stanu po lastnem zavarovanju za primer bolezni in onemoglosti, avstrijski obrtni red ni omogočal kolektivnega zavarovanja v okviru stanovskih organizacij. Tako se pri nas tovrstno zavarovanje ni razvijalo, izvzemši mariborsko bolniško blagajno samostojnih trgovcev ter Trgovsko bolniško in podporno društvo v Ljubljani. Izven našega prostora je bilo več tovrstnih primerov,¹⁶²⁹ npr. v Srbiji (socialna ustanova Trgovački fond, Trgovačka omladina v Beogradu), na Hrvaškem (Trgovsko društvo Merkur v Zagrebu je bilo pristojno za območje cele države), pa na Dunaju (leta 1929 ustanovljena obvezna bolniška blagajna). Zavedajoč se težkih gospodarskih razmer je Zveza trgovskih gremijev pripomogla, da je novi obrtni zakon uzakonil obligatorne bolniške blagajne (§ 384), če je zanje glasovalo več kot polovica članov stanovske organizacije. Takšna bolniška blagajna je omogočala članom zdravniško pomoč v primeru bolezni ali nezgode, bolnišnično in zdraviliško zdravljenje, zobozdravniško nego, porodne in operacijske stroške ter pogrebno, istočasno pa bi osnovani starostni fond omogočil podpore starim in onemoglim članom. Ob izvedbi obligatornosti bi član bolniške blagajne postal vsak samostojni trgovec, ki je član kateregakoli obrtnega združenja, ustanovljenega na podlagi obrtnega zakona, poleg njih pa tudi javni družabniki podjetij in družinski člani trgovca, ki niso bili zavarovani po obveznem delavskem zavarovanju.¹⁶³⁰

POKOJNINSKO ZAVAROVANJE

Leta 1906 je v avstrijski monarhiji začel veljati Zakon o penzijskem zavarovanju v privatnih službah in nekaterih v javnih službah nastavljenih oseb, ki je uvedel obvezno (*prisilno*) pokojninsko zavarovanje zasebnih nastavljenecv, med drugim nekaterih trgovskih uslužbencev: starih nad 18 let (in ob uveljavitvi zakona največ 55 let), z določeno višino letnih prejemkov, uradnikov ter tistih, ki so opravljali duševna opravila, delovodje in trgovsko pomožno osebje. Iz tega zavarovanja so bili izvzeti učenci, sluge in posli. Na podlagi tega zavarovanja so zavarovanci pridobili pravico do invalidnine (invalidske rente) ali do pokojnine (starostne ali vdovske rente).¹⁶³¹ Ob uveljavitvi je imel zakon več nejasnosti; kaj je bilo npr. razumeti pod pojmom »nameščenc« ali »duševno opravilo« (oboje so bili podvrženi temu zakonu) je šele leta 1910 rzsodilo upravno sodišče, in sicer tako, da je določilo tiste poklice, ki v to zavarovanje niso bili vključeni: prodajalci

¹⁶²⁸ France Kresal, *Gospodarski okvir problemov socialnega zavarovanja ob nastanku stare Jugoslavije*, v: Prilozi, št. 23, 1987, str. 90.

¹⁶²⁹ V te ustanove so bili včlanjeni izključno duševni delavci in trgovski nameščenci, ki bili izvzeti iz zavarovanja pri SUZOR. Prim.: France Kresal, *Gospodarski okvir problemov socialnega zavarovanja ob nastanku stare Jugoslavije*, v: Prilozi, 1987, št. 23, str. 90.

¹⁶³⁰ Janko Vrančič, *Trgovci ter njihovi nameščenci in pokojninsko zavarovanje*, v: TT, št. 4, 1929.

¹⁶³¹ Silvester Škerbinec, *Pokojninski zakon za zasebne nastavljenecv*, v: STV, št. 11, 1906.

v detajlnih trgovinah, komiji, aranžerji izložb, blagajničarke pri registrirnih blagajnah, zaposleni v skladiščih, pomožna moč v pisarnah, strojepiske ipd.¹⁶³²

Še prej, že leta 1903, v času dinastije Obrenovičev, je srbsko trgovsko združenje v Beogradu ustanovilo Trgovski fond kot pokojninski sklad z namenom, da bi svojim članom trgovcem zagotovil materialno varnost v primeru starosti, onemoglosti in smrti. Sklad se je materialno krepil in oplemenitena sredstva zaupal v upravljanje Hipotekarni banki, katera jih je nato vložila v izgradnjo modernih poslovno stanovanjskih objektov.¹⁶³³

Tako so ob ustanovitvi jugoslovanske države nekateri predeli že prakticirali pokojninsko zavarovanje trgovskega osebja. A z novo državo je bilo potrebno sprejeti novo zakonodajo. Uredbo o ureditvi zavarovanja delavcev zoper bolezen in nezgode junija 1921 so decembra 1921 dopolnili z zakonom o zavarovanju delavcev, ki je uredil zavarovanje delavcev za onemoglost, starost in smrt (pokojninsko zavarovanje); v veljavo je stopil julija 1922. Sam zakon je izvajanje odložil najprej do 1925. leta, potem pa ga je še vlada odlagala do 1. septembra 1937. Takrat so začeli od zavarovancev pobirati prispevke za to zavarovanje (3 % zavarovane mezde).¹⁶³⁴ Dolgo sta bili torej v veljavi le bolniško in nezgodno zavarovanje. Leta 1937 so uvedli tudi zavarovanje za onemoglost, starost in smrt: pod določenimi pogoji so bili stari in onemogli delavci upravičeni do skromnih onemoglostnih in starostnih rent, prav tako ob smrti zavarovancev njihovi svojci do skromnih vdovskih in otroških podpor. Zavarovanje za onemoglost in starost je bilo torej uzakonjeno že leta 1922, a z njegovo izvedbo se je odlašalo do leta 1937, ko je bil minister za socialno politiko Dragiša Cvetković; z njim je povezana tudi razširitev pokojninskega zavarovanja nameščencev na vso državo (v Sloveniji je obstajalo že od leta 1908).¹⁶³⁵

Pokojninski zavod za nameščence v Ljubljani je izvajal zavarovanje za nameščence, saj ti za starost in onemoglost niso bili zavarovani pri OUZD ali pri bolniški blagajni. Pokojninski sklad za nameščence pri Zbornici TOI je bil po zakonu iz leta 1932 avtonomna pravna ustanova z lastnim premoženjem in lastno upravo. Zbornica je v sklad vplačevala najmanj 5 % svojih celotnih letnih dohodkov, vse dokler ni bila dosežena potrebna vsota za zavarovanje pokojninskih prejemkov. O premoženju sklada so vodili posebne račune, premoženje se je smelo uporabljati izključno za poravnavo pokojnin zborničnih nameščencev. Za obveznosti sklada je jamčila zbornica s svojim celotnim premoženjem.¹⁶³⁶ Pokojninsko zavarovanje nameščencev je imelo svoje temelje v Zakonu o pokojninskem zavarovanju nameščencev, ki sprva veljal samo za Slovenijo in Dalmacijo,¹⁶³⁷ konec tridesetih let pa je bil razširjen na vso državo. Pri Pokojninskem zavodu je moral biti zavarovan vsak nameščenec, katerega služba je imela uradniški zna-

¹⁶³² R. Marn, *Navodila glede penzijskega zavarovanja privatnih uslužbencev*, v: STV, št. 10, 1910.

¹⁶³³ *Ekonomska analiza – Bilansa naših vodečih poduzeća za poslovnu godinu 1939*, v: NB, Beograd, 1940, str. 27-29.

¹⁶³⁴ France Kresal, *Gospodarski okvir problemov socialnega zavarovanja ob nastanku stare Jugoslavije*, v: Prilozi, št. 23, 1987, str. 89.

¹⁶³⁵ Filip Uratnik, *Naše delavstvo in naša delavska zakonodaja*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 521.

¹⁶³⁶ <http://sigov3.sigov.si/cgi-bin/htqlcgi/arhiv/dodatno.htm?id=2433>, ogled 10. 10. 2005.

¹⁶³⁷ Obvezno pokojninsko zavarovanje privatnih nameščencev je izvajal Pokojninski zavod za nameščence v Ljubljani. Le-ta je tudi po razširitvi zavarovanja po vsej državi ostal samostojen in je obdržal tudi vso zbrano premoženje. K pokojninskemu zavarovanju so bili zavezani vsi privatni nameščenci, ki so imeli značaj uradnika in tisti, ki so opravljali pretežno miselno (duševno) delo. *Pokojninsko zavarovanje nameščencev*, v: Nova doba, št. 52, 24. 12. 1937.

čaj oz. je izvrševal pretežno duševna opravila, je bil star nad 18 let in imel vsaj 1.150 din letne plače. Od trgovskih poklicev so med taka dela sodila pisarniška in kontorska služba (dopisovanje, stenografiranje, knjigovodstvo, računstvo, blagajništvo), višja trgovinska zunanja služba (pridobivanje naročil in ponudb, delovanje potnikov in agentov) ter višje nadziranje del drugih oseb (poslovodje, vodje skladišč); prodajalci in skladiščniki npr. niso sodili mednje, so pa lahko delodajalci le-te zavarovali prostovoljno.¹⁶³⁸ V primeru onemoglosti in starosti je zavarovanec dobil onemoglostno rento oz. pokojnino, v primeru zavarovančeve smrti so vdova in otroci dobili vdovsko oz. otroško rento. Leta 1939 se je obvezno zavarovanje po zakonu o pokojninskem zavarovanju nameščencev končno razširilo na trgovske sodelavce, pa tudi nekatere druge kategorije na območju (skoraj) vseh pokojninskih zavodov.¹⁶³⁹ Julija 1940 se je začelo izvajati tudi obvezno zavarovanje trgovskih pomočnikov; pogoj je bila ustrezna izobrazba (dvoletna učna doba ali štiri leta srednje šole).¹⁶⁴⁰ Tik pred drugo svetovno vojno so tako zavarovanci Pokojninskega zavoda postali tudi trgovski nameščenci (zaposleni v trgovini), strojniki in zobotehniki, s čimer je število slovenskih zavarovancev Pokojninskega zavoda v Ljubljani naraslo na 12.000 oseb.¹⁶⁴¹ Poleg obveznega zavarovanja je bilo možno tudi prostovoljno zavarovanje, ko so se delojemalci lahko zavarovali pri privatni, društveni ali poljavni zavarovalnici; nameščenci so se na ta način lahko zavarovali pri Pokojninskem zavodu.¹⁶⁴²

Poudariti pa velja, da so pokojninski zavodi za nameščence izvajali samo pokojninsko zavarovanje, medtem ko je zavarovanje za primer bolezni ali nezgod ostalo pri OUZD. Pri nameščencih torej ni bila izvedena unifikacija in tudi ne centralizacija zavarovanja.¹⁶⁴³

A zavarovanje trgovskih nameščencev je sprožalo vprašanja za in proti. Nekateri so namreč imeli pomisleke, da bi zavarovanje zajelo vse trgovske nameščence; po njihovih predlogih bi vanj vključili le tiste iz velikih trgovinskih podjetij, iz večjih krajev in tiste z višjimi plačami, ostali bi bili še naprej v delavskem zavarovanju. Šele konec leta 1939 so uspeli doseči razširitev zavarovanja na vse trgovske nameščence (torej višje trgovsko osebje, v glavnem so tu mišljeni trgovski pomočniki – bodisi v prodajalni, v skladišču, pisarni, kot potnik itn.), kar je zagovarjal tudi Pokojninski zavod v Ljubljani, ki ga je vodil dr. Janko Vrančič. Pri ljubljanskem Pokojninskem zavodu za nameščence sta na enega delodajalca prišla dva trgovska nameščenca – od teh je bila približno polovica žensk –, povprečna starost je bila komaj 23 let (povprečje pri istem zavodu je bilo 43 nameščencev na enega delodajalca, žensk je bila le četrtina, povprečna starost zavarovancev je bila 35 let). Vrančič je zapisal, da ima sicer ljubljanski pokojninski zavod z zavarovankami slabe izkušnje, saj precej bolj silijo med invalidske rentnike, a »ob strogem postopku trgovske sotrudnice ne bodo slabši rizik za zavarovalnice kakor njihovi moški tovariši, ker odpade

¹⁶³⁸ I. Kaiser, *Socialno zavarovanje trgovstva*, v: TT, št. 2, 1932.

¹⁶³⁹ *Oris nekaterih važnejših kulturnih in gospodarskih ustanov in podjetij*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 607.

¹⁶⁴⁰ Janko Vrančič, *Trgovski sotrudnik so vendarle dobili svoje zavarovanje!* v: TT, št. 5-6, 1940.

¹⁶⁴¹ Rudolf Smersu, *Delavsko in nameščensko socialno zavarovanje*, v: Smersu, *Slovenčev koledar 1941*, str. 179.

¹⁶⁴² Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 500.

¹⁶⁴³ France Kresal, *Gospodarski okvir problemov socialnega zavarovanja ob nastanku stare Jugoslavije*, v: Prilozi, št. 23, 1987, str. 90.

pri ženskah rizik plačevanja vdovske rente, poleg tega pa je splošno znano, da se trgovske sotrudnice navadno mlade poroče in izstopijo iz službe.«¹⁶⁴⁴

Leta 1937, ko je Zbornica TOI z okrožnicami najavljala uvedbo bolniškega in pokojninskega zavarovanja, so bili tudi celjski trgovci temu predlogu nenaklonjeni; pogojno (če bi bilo prostovoljno) so soglašali z bolniškim zavarovanjem, medtem ko so pokojninskemu izrazito nasprotovali. To so argumentirali z izračunom, kolikšen znesek bi v pokojninsko blagajno vložili v 30 letih dela (npr. 30 let po 200 din mesečno bi z obrestmi zneslo 100.000 din) in kolikšna renta bi jim potem pripadala (predvidoma 750 din mesečno).¹⁶⁴⁵

Kot že rečeno, je s septembrom 1937 SUZOR po celi Jugoslaviji začel z izvajanjem zavarovanja za onemoglost, starost in smrt.¹⁶⁴⁶ Ta uredba je pustila nameščencem njihovo zavarovanje, torej so bile iz delavskega zavarovanja izvzete vse osebe, ki so že bile zavarovane pri Pokojninskem zavodu za nameščence. Tako je bila v pristojnosti Pokojninskega zavoda odločitev, ali spada dotični uslužbenec v pokojninsko ali delavsko zavarovanje.¹⁶⁴⁷

TRGOVSKO STROKOVNO ŠOLSTVO

Starejši slovenski trgovci so se večinoma s samoizobrazbo in s pridnostjo povzpeli do določenega blagostanja in ugleda.¹⁶⁴⁸ Prav zato so o pomenu izobrazbe v slovenskih trgovskih krogih razmišljali že sredi 19. stoletja, v dobi narodne prebuje. Trgovci so namreč predstavljali enega nosilnih stebrov meščanstva in ni bilo vseeno, koliko so bili izobraženi in omikani. »Tudi trgovec (kupec) ne more biti pravi trgovec, dokler se svojega poklica prav ne izuči. Vsakdanja vaja more zares marsikterega v delu izuriti, in po naključju tudi včasih slepa kura zrno najde; toda uno in to, kadar se z znanjem in naukom združuje, ima še le svojo popolno vrednost, in daje trgovcu razun tega očitnijo korist in večo previdnost. Skušnja trdi, da je tudi trgovini nauk potreben. Trgovec toraj, ako želi biti v popolnem smislu trgovec, mora biti izobražen človek, in more svoje delo do korenine poznati. Šola je edini pravi in tečni kraj, v kateri se trgovec dostojno izobraziti more. Trgovci so prvaki mestjanstva, in kjer mestjanstvo ni izobraženo, tam ne morejo živeti tako, kakor se slobodnim ljudem v ustavni državi pristaja. Kaj pomagajo dolga suknja, zlati prstani, visok cilinder in pa žolte rokavice, če je pa glava prazna? – In sama trgovina, in če bi imeli še toliko srečnih ljudi v trgovini, ne bo nikoli do tistega procvetanja in tiste važnosti dospela, kakor pri drugih narodih in državah, dokler ne bomo imeli po več boljše izobraženih trgovcev.«¹⁶⁴⁹

Trgovsko šolstvo v Avstriji sega v 18. stoletje, v čas cesarice Marije Terezije. Takrat je bila na Dunaju ustanovljena prva trgovska šola, k. k. Real- Handlungsakademie (kasneje preoblikovana v politehniko). Dobrih sto let kasneje je na Slovenskem obstajala le 1834.

¹⁶⁴⁴ Janko Vrančič, *Pokojninsko zavarovanje trgovskih sotrudnikov je treba kljub vsemu izvesti!* v: TT, št. 11-12, 1939.

¹⁶⁴⁵ AS_ 448 Zbornica TOI, f. 78/2, *Zapisnik odbora Združenja trgovcev v Celju*, 4. 11. 1937.

¹⁶⁴⁶ *Zavarovanje za onemoglost, starost in smrt*. Nova doba, št. 36, 3. 9. 1937.

¹⁶⁴⁷ *Oris nekaterih važnejših kulturnih in gospodarskih ustanov in podjetij*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 607.

¹⁶⁴⁸ Josip Kavčič, *Samoizobrazba trgovskega naraščaja*, v: NGV, št. 12, 1920, str. 99.

¹⁶⁴⁹ *Trgovina in narodna šola*. Novice gospodarske, obrtniške in narodne, 2. 7. 1862.



Poslopije Mahrove trgovaške šole v Ljubljani, 1941 (ZAL).

leta ustanovljena Mahrova trgovaška šola v Ljubljani, pa še ta z nemškim učnim jezikom. Sicer pa so se trgovaške šole delile na trgovaške nadaljevalne šole¹⁶⁵⁰ (tudi gremialne ali večerne), nižje trgovaške šole, srednje šole (poimenovane kot višje trgovaške šole, sprva tudi akademije) ter trgovaške visoke šole (v času Avstro-Ogrske sta bili na Dunaju in v Trstu).

Josip Ulčakar, ravnatelj višje trgovaške šole v Trstu, se je na prvem trgovskem shodu leta 1907 v Ljubljani dotaknil problematike izobrazbe slovenskega trgovstva. Ugotavljal je, da je bilo pred prvo svetovno vojno na Slovenskem precej trgovskih nadaljevalnih šol, a čisto slovenske nobene. Te šole, ki niso imele enotnega učnega programa, so služile predvsem kot pripravjalnice za praktično delo v trgovini (usposabljalne so dobre komije). Druga vrsta šol so bile nižje trgovaške šole, ki so se prav tako razlikovale med seboj in so se delile v dve kategoriji: na šole s pravico javnosti in na zasebne šole (mednje je spadala npr. Mahrova trgovaška šola). V te šole so se vpisali tisti, ki so opravili vsaj en razred gimnazije ali realke oz. tisti, ki so zaključili ljudsko šolo s prav dobrim uspehom ali zaključili meščansko šolo in opravili pripravljalni tečaj. Na te, nižje trgovaške šole, je slovensko trgovstvo največ stavilo in od njih največ pričakovalo. Prehod iz nižjih v višje trgovaške šole ni bil predviden: v višje so lahko vstopili praviloma po zaključni gimnaziji ali realki oz. meščanski šoli. Absolventi višjih trgovskih šol (akademij) so bili dobro usposobljeni za vodilna delovna mesta v trgovini. Ulčakar je izrazil predlog, da bi potemtakem slovensko

¹⁶⁵⁰ Na slovenskem ozemlju so bile pred prvo svetovno vojno le tri (Celje, Maribor, Ptuj), po prvi svetovni vojni pa je njihovo število naraslo na 14. Prim.: Serše, *Strokovno šolstvo v osrednji Sloveniji do leta 1941*, str. 85.

trgovstvo potrebovalo več trgovskih srednjih šol – akademij: »Torej zahtevamo vsakovrstnih šol od kompetentnih oblasti, sami pa skrbimo za nadaljno izobrazbo izven šole s praktičnimi predavanji. Združujmo se!« Pri tem je Ulčakar dal prednost ustanovitvi višje trgovske šole (trgovske akademije) v Ljubljani in ne Trstu, čeprav je sam izhajal od tam.¹⁶⁵¹

Trgovina je bila na slovenskem ozemlju dobro razvita, čemur je trgovsko šolstvo komaj sledilo. Dolgo je bila na voljo le ena dvorazredna trgovska šola; čeprav bila privatna in v nemških rokah, je vzgojila vrsto dobrih trgovcev. Kasneje je šele kranjski deželni zbor ustanovil javno dvorazredno trgovsko šolo, ki je bila v Jugoslaviji poddržavljena in je imela veliko zaslug za razvoj slovenske trgovine. V času prve Jugoslavije pa sta v Sloveniji poleg gremialnih in dvorazrednih trgovskih šol delovali že dve trgovski akademiji, tako da je bilo v tem času za trgovski naraščaj dobro poskrbljeno.¹⁶⁵² Deželni, pozneje banovinski oddelek za trgovino, obrt in industrijo je po vojni prevzel razmeroma dobro razvito trgovsko in obrtno šolstvo. Po letu 1918 so odprli štiri nove dvorazredne trgovske šole, in sicer v Ljubljani, Mariboru, Celju in Novem mestu (delovala do 1925. leta), štiriletni trgovski akademiji v Ljubljani in Mariboru, za maturante gimnazij pa enoletni abiturientski tečaj na trgovski akademiji v Ljubljani.¹⁶⁵³ Zbornica TOI v Ljubljani je leta 1920 organizirala kratek trgovski tečaj in enoletne trgovske tečaje, s šolskim letom 1938/39 pa je odprla privatno dvorazredno trgovsko šolo.¹⁶⁵⁴ Na obeh akademijah se je število dijakov v dveh desetletjih (od leta 1919) s približno sto povečalo na približno 450 na leto. Enoletne tečaje je organiziralo tudi osem zasebnih trgovskih šol po Sloveniji. Do leta 1940 se je tako število splošnih, trgovskih in drugih specialističnih strokovnih nadaljevalnih šol ter občasnih tečajev povečalo na 82, obiskovalo pa jih je skoraj 8.000 dijakov. V jugoslovanskih razmerah so bile namreč strokovne šole tisti element, po katerem se je struktura šolstva najbolj razlikovala od drugih jugoslovanskih pokrajin. Omogočale so veliko večji delež nadaljnega izobraževanja mladine po obveznem šolanju in njeno boljšo usposobljenost pri zaposlovanju v gospodarstvu.¹⁶⁵⁵

Kot smo videli, so k idealu trgovca težili na več načinov, zlasti so si prizadevali za njegovo izobrazbo: »Če hočemo res napredovati, če hočemo, da postane naša trgovina eden najvažnejših, če ne poleg industrije najvažnejši faktor slovenskega narodnega gospodarstva, potem moramo stremeti za tem, da dobimo le izobražene in inteligentne trgovce, kajti le ti bodo dvignili slovensko trgovino na ono mesto, ki ji gre v narodnem gospodarstvu vsakega naroda, torej tudi slovenskega. Z zadovoljstvom moramo konstantirati, da je v tem pogledu vsako leto bolje, kajti vsako leto imamo večji in inteligentnejši naraščaj, ki nam daje najlepšo nado, da bo v zvezi s sedaj organiziranimi trgovci, ki jih lahko imenujemo pionirje na polju slovenske trgovske organizacije, spravil našo trgovino do prave višine.« Zato je bila razumljiva zahteva trgovskih nameščencev, da sme nastopiti trgovino le strokovno izobražena oseba, saj le »izobraženo trgovstvo dvigne trgovino in pomnoži narodno premoženje, torej je le v korist celokupnega naroda, da ima inteligentne in v

¹⁶⁵¹ Poročilo Josipa Ulčakarja, ravnatelja višje trgovske šole v Trstu. Glej: *Poročilo o I. slovenskem trgovskem shodu v Ljubljani dne 20. oktobra 1907*, v: STV, št. II, 1907.

¹⁶⁵² Janko Jovan, *Naša industrija in trgovina*, v: *Trgovsko-obrtno-industrijski letnik*, str. 11-12.

¹⁶⁵³ Ervin Dolenc, *Izobraževanje*, v: SNZ 1848-1992, 1. knjiga, str. 427.

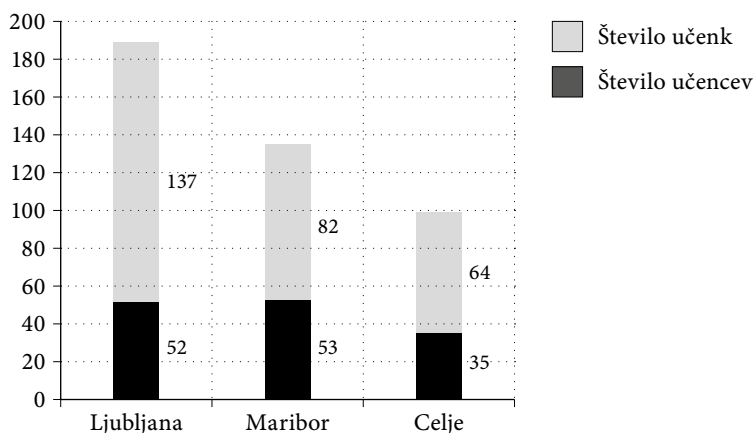
¹⁶⁵⁴ Serše, *Strokovno šolstvo v osrednji Sloveniji do leta 1941*, str. 85.

¹⁶⁵⁵ Ervin Dolenc, *Izobraževanje*, v: SNZ 1848-1992, 1. knjiga, str. 427-428.

svoji stroki vsestransko izobražene pripadnike trgovskega stanu.«¹⁶⁵⁶ Poklic trgovca je bil v obdobju med svetovnima vojnama širok: za uspešno delo je seveda potreboval ustrezno izobrazbo, kontorno¹⁶⁵⁷ prakso in poznavanje sveta, torej razgledanost. Za poklic trgovca so bili najprimernejši absolventi trgovskih šol, zlasti srednjih in trgovskih akademij ter trgovskih visokih šol (visoka trgovska šola je v Jugoslaviji obstajala le v Zagrebu). Za trgovske vajence so bile idealne trgovske nadaljevalne šole, saj so jim dajale primerno teoretično izobrazbo. Najnujnejšo trgovsko izobrazbo pa so nudili različni trgovski tečaji, večinoma enoletni in zasebni, seveda pa je vsak trgovec lahko svojo izobrazbo širil in nadgrajeval – kar je bilo seveda zaželeno – s pomočjo strokovne literature in strokovnega časopisja.¹⁶⁵⁸

Po gremialnih pravilih je v delokrog gremijev spadala tudi skrb za strokovno izobrazbo trgovcev. Za izobrazbo trgovskega naraščaja so bile med svetovnima vojnama pri nas na voljo trgovske nadaljevalne šole, dvorazredne državne trgovske šole in trgovske akademije. Za vsako oblast je obstajala po ena trgovska akademija (v Ljubljani in Mariboru), dvorazredne trgovske šole pa so bile v Ljubljani, Mariboru, Celju in Novem mestu.¹⁶⁵⁹ Na slednjih je bilo v dvajsetih letih opaziti znaten pritek učenk, ki so po številu velikokrat presegle število učencev.

Graf 53: Razmerje med moško in žensko populacijo na dvorazrednih trgovskih šolah¹⁶⁶⁰



V vseh treh največjih slovenskih mestih je število učenk bistveno presegalo število učencev, in to najbolj v Ljubljani; razmerje je bilo 1 : 2,5 v korist ženskih slušateljic. Ni pa bilo to razmerje tipično za slovenski prostor: leta 1926 je bilo v Sloveniji 10 trgovsko nadaljevalnih šol s 701 učencem (427 učencev in 274 učenk). Absolventke teh šol so

¹⁶⁵⁶ R[udolf] M[arn], *Pomen slovenske trgovske organizacije*, v: STV, št. 1, 1910.

¹⁶⁵⁷ Prakso v trgovski pisarni.

¹⁶⁵⁸ Dr. Nemo [Hugo Uhlif], *Trgovsko-gospodarski leksikon*; 2. del, str. 608.

¹⁶⁵⁹ Slednja je bila zasebna, je pa dobivala državno podporo. Prim.: *Slovesna otvoritev državne trgovske akademije v Ljubljani*, v: NGV, št. 24, 1920.

¹⁶⁶⁰ Ivan Mohorič, *Položaj trgovstva v Sloveniji l. 1926*, v: TT, št. 6, 1927.

večinoma predstavljale kader za pisarne, za državne in samoupravne urade, pisarne industrijskih podjetij, delniških družb in denarnih zavodov, le nezaten odstotek jih je dejansko prišel v trgovinske obrate. Ker je iz teh šol, vključno z enoletnimi trgovskimi tečajji (le-ti so bili sicer po prvi svetovni vojni uradno ukinjeni, dejansko pa ne), letno izšlo okrog 500 trgovskih nameščencev, je razumljivo, da za vse ni bilo zaposlitve – ne glede na to, da zaposlitvene možnosti niso bile samo v trgovini, ampak tudi v (notarskih, odvetniških in trgovskih) pisarnah. Zato so se leta 1925 pojavile celo zahteve, med drugim se je oglasil ravnatelj ljubljanske državne trgovske šole Gogala, da ukinejo enoletne trgovske tečaje, v katerih so videli »najhujše zlo«, ¹⁶⁶¹ konkurenco absolventom dvorazrednih trgovskih šol, saj so »producirali en gros trgovski naraščaj«. ¹⁶⁶²

V naprednih krogih so se zavedali pomena širine trgovskega poklica, sploh v navezavi z narodnim momentom. Zato so se slišali posamezni glasovi (resda jih ni bilo veliko), da so za trgovce (in industrialce) pomembne tudi gimnazije, ker lahko dijaki iz njih preidejo na trgovske visoke šole in abiturientske tečaje. »Še le humanistično-idealna in trgovsko-praktična izobrazba skupaj nam bo dala prave kulturne in praktične delavce, ki bodo obrnili naš gospodarski in kulturni razvoj na prave poti harmoničnega – socialnega razvoja.« ¹⁶⁶³ Skratka: poleg nižjih trgovskih šol, ki so izobraževale poklicne trgovce, so bili v času po prvi svetovni vojni, ki ni bil naklonjen intelektualnim poklicem, v trgovini zaželeni tudi široko izobraženi in razgledani posamezniki. Da bi dvignili izobrazbeni nivo v trgovini, je Zveza trgovskih gremijev leta 1928 sprejela sklep, da so pogoji za sprejem učencev v trgovino sledeči: končana dva razreda srednje šole, zdravniško spričevalo o telesni sposobnosti, obiskovanje trgovske nadaljevalne šole med učno dobo ter opravljen praktični izpit ob koncu učne dobe. ¹⁶⁶⁴ Drugi so sicer navijali za realko, češ da ta šola daje neprimerno več praktične in splošne izobrazbe, torej za trgovino uporabnega znanja, kot gimnazija. Tako ne preseneča, da je trgovsko društvo Merkur podprlo ustanovitev realne gimnazije v Ljubljani. ¹⁶⁶⁵ Seveda se je oglasila tudi druga stran: slišati je bilo glasove, da absolventi trgovskih šol želijo samo v urade; če pa že dobijo delo v trgovini, bi pisali pisma, se ukvarjali s saldakonti, vse raje kot pa šli v skladišče in se spoprijeli z delom: »Ne pomislijo pa, da oni, ki ne znajo drugega, kot le pisarniška dela, ne more bogve kako daleč, nego da je treba obeh: in pisarne in prakse pri blagu ali produkciji, ako hočeš kdaj doseči dobro službo in vodilno mesto.« ¹⁶⁶⁶

Trgovino, obrt in industrijo je banski svet Dravske banovine ¹⁶⁶⁷ – deloval je v letih 1930–1941 kot posvetovalni organ bana –, podpiral zlasti na področju izobraževanja. Na področju trgovskega šolstva sta bili v banovini trgovski akademiji v Ljubljani in Mariboru, dvorazredni trgovski šoli v Ljubljani in Celju (mariborska se je preoblikovala v akade-

¹⁶⁶¹ *Vprašanje trgovskih vajencev in trgovskih šol*, v: TT, št. 8, 1925.

¹⁶⁶² Josip Gogala, *Vprašanje trgovskih šol*, v: TT, št. 9, 1925.

¹⁶⁶³ *K poglavju o praktični in humanistični izobrazbi*, v: Nova doba, št. 74, 25. 6. 1921.

¹⁶⁶⁴ Vilko Weixl, *Naše trgovske nadaljevalne šole*, v: Nova doba, št. 65, 16. 8. 1929.

¹⁶⁶⁵ R. M., *Uvedba realnih gimnazij s trgovskega stališča*, v: STV, št. 3, 1913.

¹⁶⁶⁶ Josip J. Kavčič, *Ročno delo in absolventi naših trgovskih šol*, v: TT, št. 6, 1927.

¹⁶⁶⁷ Sestavo banskih svetov so določili leta 1930; v njih so morali biti s po enim predstavnikom zastopani vsi okraj, prav tako mesta z vsaj 3.000 prebivalci. Število predstavnikov je nato naraščalo glede na številčno stanje prebivalstva (mesta z več kot 50.000 prebivalci so lahko imela štiri banske svetnike – Ljubljana je tako imela 4, Maribor 3 in Celje enega zastopnika, 1941 pa že dva). Več: Miroslav Stiplovšek, *Začetek delovanja banskega sveta Dravske banovine leta 1931*, v: Melikov zbornik, str. 952.

mijo, novomeška pa je prenehala delovati leta 1925) ter vrsta trgovsko nadaljevalnih šol. Prve štiri (strokovne) šole je sofinancirala tudi banska uprava (približno 17 % njihovega proračuna), medtem ko so bile obrtne in trgovske nadaljevalne šole prepuščene lokalnim faktorjem. Kriza se je odražala tudi na tem področju: tako so bile dotacije za strokovno šolstvo v letu 1932/33 kar za 50 % nižje kot dve leti poprej. Še huje: to je predstavljalo toliko večji problem, ker so se tem šolam istočasno zmanjšale tudi dotacije lokalnih dejavnikov – občin ipd. Kljub težkim razmeram so vztrajali pri organizaciji tečajev za nadaljnje izobraževanje učiteljev na teh šolah.¹⁶⁶⁸ Zaradi zmanjšanja finančnih sredstev za delovanje strokovno nadaljevalnih šol je njihovo število upadalo. K temu je prispeval tudi novi obrtni zakon, ki je v § 295 kot pogoj za delovanje teh šol v posameznih občinah zahteval vsaj 50 učencev. V primeru, da je bilo vpisanih med 25 in 50 učencev, so se lahko z dovoljenjem bana in ob stroških občine organizirali občasni strokovni tečaji.¹⁶⁶⁹ V šolskem letu 1934/35 je število učencev na strokovno nadaljevalnih šolah doseglo najnižjo stopnjo v zadnjih desetih letih (komaj 5.330; v šolskem letu 1929/30 jih je bilo denimo kar 8.500).¹⁶⁷⁰

Banski svetnik dr. Juro Adlešič je na zasedanju banskega sveta izpostavil vprašanje trgovskih šol. Menil je, da je mladino potrebno pošiljati v trgovske šole in ne toliko na univerzo. Slovenska trgovina namreč »trpi na razvoju, ker ima premalo sposobnih moči. /.../ Svoje dni smo imeli Mahrovo trgovsko šolo, ki je bila znana širom sveta. S trgovsko izobrazbo nismo navezani samo na ozki krog Slovenije, s trgovsko izobrazbo imamo široko pot v svet.«¹⁶⁷¹

Med predlogi, ki so jih banu posredovali banski svetniki so bili torej tudi tisti, ki so se nanašali na vprašanja trgovskega strokovnega šolstva. Kljub skromnim sredstvom, namenjenih za neposredni razvoj obrti, trgovine in industrije (leta 1931/32 so ta sredstva znašala le dvajsetino proračuna, čeprav je od teh dejavnosti živelo 30 % prebivalstva), so veliko razpravljali o pomenu izobraževanja trgovskega in obrtnega naraščaja na strokovnih nadaljevalnih šolah, o podporah socialno šibkim vajencem ter opozarjali na pereče probleme na tem področju.¹⁶⁷² Na januarskem zasedanju banskega sveta leta 1931 je načelnik trgovskega (VIII.) oddelka dr. Marn spomnil, da so v predloženem proračunu predvideni krediti za podpiranje strokovnih šol. Ker gospodarstvo, še posebej trgovina, obrt in industrija, preživljajo veliko krizo, jo je banska uprava skušala omiliti z usposabljanjem teh strok za konkurenčne razmere, npr. z uradom za pospeševanje obrti in trgovine, z načrtovano izgradnjo enotne obrtno nadaljevalne šole v Ljubljani in načrtovano ustanovitvijo obrtno trgovskega muzeja, pa s štipendiranjem učencev na srednji tehnični šoli v Ljubljani ter s podporami vajencem. Leta 1931 je bilo v Dravski banovini 73 obrtno nadaljevalnih šol, 276 učiteljev, 229 razredov in 6.318 učencev ter 15 trgovskih gremialnih šol s 55 učitelji in 644 učenci.¹⁶⁷³ Dr. Marn je na drugem zasedanju banskega sveta naslednje leto sicer

¹⁶⁶⁸ AS_77 Banski svet Dravske banovine, št. 77, f. 5, III. zasedanje: *Poročilo oddelka za trgovino, obrt in industrijo v letu 1932/33*, februar 1933.

¹⁶⁶⁹ AS_77 Banski svet Dravske banovine, št. 77, f. 7, *Stenografski zapisnik IV. zasedanja: Poročilo oddelka za trgovino, obrt in industrijo v letu 1933/34*, februar 1934.

¹⁶⁷⁰ AS_77 Banski svet Dravske banovine, št. 77, f. 8, *Stenografski zapisnik VI. zasedanja*, februar 1935.

¹⁶⁷¹ AS_77 Banski svet Dravske banovine, št. 77, f. 10, *Stenografski zapisnik VII. zasedanja*, februar 1936.

¹⁶⁷² Miroslav Stiplovshek, *Začetek delovanja banskega sveta Dravske banovine leta 1931*, v: Melikov zbornik, str. 960.

¹⁶⁷³ AS_77 Banski svet Dravske banovine, št. 77, f. 1, *Stenografski zapisnik I. zasedanja*, januar 1931.

dejal, da je banovinski proračun za strokovno šolstvo, pospeševanje trgovine, obrti in industrije ter za tujski promet in rudarstvo sicer najnižji dotlej, a se je na tem področju veliko naredilo. Izpostavil je dejstvo, da so strokovne šole večinoma državne in jih mora izdatno podpirati tudi banovina. Ker ni bilo dovolj državnih učiteljev, so jih nastavljali tudi na t.i. banovinski kredit. Za industrijo in trgovino je banska uprava skrbela tudi tako, da je najboljšim dijakom omogočila štipendiranje. Podpirala je tudi zavode, ki so skrbeli za izobrazbo svojih članov, med njimi Trgovsko društvo Merkur v Ljubljani.¹⁶⁷⁴

Pred drugo svetovno vojno je bila shema trgovskega šolstva na Slovenskem sledeča:¹⁶⁷⁵

- Državne šole
 - Državna trgovska akademija v Ljubljani
 - Državna trgovska akademija v Mariboru
 - Državna dvorazredna trgovska šola v Ljubljani
 - Državna dvorazredna trgovska šola v Celju
- Trgovske strokovne nadaljevalne šole
 - Brežice, Celje (gremialna), Kamnik, Kranj, Ljubljana (gremialna), Maribor (gremialna), Murska Sobota, Ptuj, Slovenj Gradec, Trbovlje
- Zasebne trgovske šole
 - Zasebna dvorazredna trgovska šola Zbornice TOI v Ljubljani
 - Abiturientski tečaj Zbornice TOI na državni trgovski akademiji v Ljubljani
 - Christofov učni zavod, enoletni trgovski tečaj v Ljubljani
 - Enoletni trgovski tečaj na mestni realni gimnaziji v Ljubljani
 - Enoletni trgovski tečaj, Šarabon Vinko v Ljubljani
 - Enoletni trgovski tečaj, Robida v Ljubljani
 - Zasebni enoletni trgovski tečaj, Dular Vinko v Novem mestu
 - Ant. Rud. Legatov enoletni trgovski tečaj v Mariboru
 - Kovačev enoletni trgovski tečaj v Mariboru
 - Enoletni trgovski tečaj Slovenskega trgovskega društva »Hermes« v Mariboru

Osvetlimo izobraževanje za trgovski poklic v vsakem od omenjenih mest поблиže.

LJUBLJANA

V času avstro-ogrske monarhije je bil pravzaprav prvi in dolgo edini učni zavod, ki je usposabljal dijake na trgovskem področju, Mahrova trgovska šola v Ljubljani.

Razvoj kapitalizma po koncu Ilirskih provinc je zahteval izobražene trgovce. Ljubljanski trgovci so zbrali denar ter leta 1833 iz Gradca povabili Franza Jakoba Mahra, ki je dotlej tam vodil podobno šolo (leta 1845 ga je nasledil sin Ferdinand). Mahrova šola je sprva delovala v Kendovi hiši (Mestni trg 17), leta 1855 pa je Mahr ob zahodni strani Kopitarjeve ulice kupil hotel Pri avstrijskem cesarju (prej je bil last dr. Blaža Crobatha, pri katerem je kot koncipient delal France Prešeren) in v njem namestil prvo trgovsko šolo, najstarejšo te vrste v Avstriji, v kateri so se do leta 1918 izšolali tudi mnogi slovenski

¹⁶⁷⁴ AS_77 Banski svet Dravske banovine, št. 77, f. 2, *Stenografski zapisnik II. zasedanja*, februar 1932.

¹⁶⁷⁵ Andrejka, *Splošni pregled Dravske banovine*, str. 45-46.

gospodarstveniki.¹⁶⁷⁶ Z delovanjem je šola začela oktobra 1834, in sicer z dvema oddelkoma: prvi je imel triletni trgovski tečaj za praktikante in učence pri trgovcih (pouk je bil ob nedeljah in praznikih), drugi pa dveletni tečaj za učence, ki niso bili zaposleni (pouk je bil med tednom). Šola je slovela po celotnem avstrijskem jugu; vanjo so se vpisovali tudi Italijani, Hrvati, Srbi, Čehi, Madžari in Grki. Največ učencev je imela šola leta 1909, z ustanovitvijo dvorazredne slovenske trgovske šole istega leta pa je nemška Mahrova šola začela nazadovati in z delovanjem končala leta 1918.¹⁶⁷⁷ Šola, v sklopu katere je bil tudi internat in katero so podpirali trgovci z rednimi denarnimi prispevki, je v marsičem pripomogla k izboljšanju trgovske izobrazbe.¹⁶⁷⁸ Bila je sicer nemška, a so jo konec 19. in v začetku 20. stoletja obiskovali tudi številni slovenski dijaki, saj je dajala solidno izobrazbo.

Popolne srednje šole (ali po tedanje višje šole) pa tedaj na slovenskem ozemlju ni bilo. Zainteresirani so po ustrezno izobrazbo morali na Dunaj ali v Prago.¹⁶⁷⁹

Leta 1910 so v Ljubljani za izobraževanje trgovskega stanu delovale že:¹⁶⁸⁰

- trgovska nadaljevalna šola
- dve nižji trgovski šoli za fante ter
- trgovski tečaj za dekleta.

Gremialna trgovska nadaljevalna šola

Leta 1834 je bila z odlokom c.kr. ilirske deželne vlade poleg reprezentance trgovskega stanu ustanovljena Trgovska šola v Ljubljani. Z obema institucijama je bil postavljen temelj vsemu nadaljnjemu stanovskemu gibanju ljubljanskega trgovstva.¹⁶⁸¹ Šolo je leta 1881 novoustanovljeni gremij trgovcev prevzel pod svojo upravo od zbornice za trgovino in industrijo. Šola je bila praktično del Mahrove trgovske šole, poučevali so njegovi učitelji, tudi nastanjena je bila kot gost v njenih prostorih. Leta 1905 je zastopstvo ljubljanskih trgovcev prešlo v slovenske roke, novoizvoljeno načelstvo pa si je za eno osrednjih nalog zadalo skrb za gremialno šolo, ki je takrat postala obvezna za vse trgovske vajence.¹⁶⁸² Leta 1909 se je šola na pobudo župana Hribarja in načelnika trgovskega gremija Ivana Kneza izselila iz Mahrove šole in se naselila v šoli na Ledini; učni jezik je postal slovenski.¹⁶⁸³ Pouk je bil ob ponedeljkih, torkih in četrtnih popoldne in ob nedeljah dopoldne.¹⁶⁸⁴ Vse pogosteje so se pojavljali predlogi trgovcev, da bi na gremialni šoli uvedli pouk tudi za vajenke, kar pa so takrat iz finančnih razlogov prestavili na poznejši čas.¹⁶⁸⁵ Šele leta 1920 so po sklepu gremija začele šole obiskovati vse vajenke, zaposlene v trgovinah;¹⁶⁸⁶ šola je takrat postala Trgovska (gremialna) nadaljevalna šola, vzdrževalo jo je Združenje

¹⁶⁷⁶ Kopriva, *Ljubljana skozi čas*, str. 43.

¹⁶⁷⁷ Stane Granda, *Mahrova trgovska šola*, v: Slovenska kronika XIX. stoletja, 1. zv., str. 200.

¹⁶⁷⁸ Valenčič, *Ljubljanska trgovina od začetka 18. do srede 19. stoletja*, str. 80.

¹⁶⁷⁹ Ludvik Mihelič, *Trgovska akademija v Ljubljani v zrcalu časa*, v: Korak od Bleiweisove 8 v Prešernovo 6, str. 9.

¹⁶⁸⁰ *Spezialortstrepertorium der Österreichischen Länder – VI: Krain*, str. 44.

¹⁶⁸¹ *Ob petdesetletnici Gremija trgovcev v Ljubljani*, v: TT, št. 4, 1931.

¹⁶⁸² *Raznoterosti*, v: STV, št. 8, 1905.

¹⁶⁸³ R. Grum, *Gremialna trgovska nadaljevalna šola v Ljubljani*, v: TT, št. 9, 1926.

¹⁶⁸⁴ Rado Grum, *Razvoj gremialne trgovske šole v Ljubljani*, v: TT, št. 4, 1931.

¹⁶⁸⁵ *Ob petdesetletnici Gremija trgovcev v Ljubljani*, v: TT, št. 4, 1931.

¹⁶⁸⁶ R. Grum, *Gremialna trgovska nadaljevalna šola v Ljubljani*, v: TT, št. 9, 1926.

trgovcev v Ljubljani.¹⁶⁸⁷ Šola se je za razliko od trgovske akademije ter državne dvorazredne trgovske šole in zasebnega Christofovega učnega zavoda štela za obrtno šolo.¹⁶⁸⁸ Namen šole je bil dati vajencem ne samo praktično trgovsko, ampak tudi komercialno administrativno izobrazbo. Leta 1930 se je šola preselila v novozgrajeni Trgovski dom na Gregorčičevi ulici¹⁶⁸⁹ ter se od treh razredov v prvem povojnem letu povečala na 10 razredov v letu 1930, število vajencev pa je poraslo od 62 v letu 1919 na 250 leta 1931. Sprejeli so nov učni načrt, povečalo se je tudi število strokovnih učiteljev.¹⁶⁹⁰

Državna dvorazredna trgovska šola

Ker je bila gremialna šola kot večerna in nedeljska šola namenjena le trgovskim vajencem, ni bila učni zavod za vzgojo trgovskega naraščaja, ampak je imela le status trgovsko nadaljevalne šole. V začetku 20. stoletja je z akcijo ustanovitve trgovske šole začel trgovski gremij. Zamisel je podprl tudi J. E. Krek, saj bi nova šola predstavljala protiutež nemški Mahrovi šoli.¹⁶⁹¹ Leta 1908 so tako na Kongresnem trgu 3 ustanovili Slovensko trgovsko šolo v Ljubljani. Sofinancirali so jo ministrstvo za uk in bogočastje, Trgovinska in obrtniška zbornica ter mestni magistrat. Deklice so začeli v šolo vpisovati leta 1913.¹⁶⁹² Pri aktivnostih za uvedbo »prave« trgovske šole je potrebno omeniti prizadevanje slovenskega trgovskega društva Merkur v Ljubljani za dvig trgovske izobrazbe s prirejanjem strokovnih učnih tečajev in z izdajanjem trgovskih učnih knjig. V tem oziru so Merkurju sledila slovenska trgovska društva v Trstu, Gorici, Celju in Mariboru. Dvorazredna trgovska šola v Ljubljani je bila torej prva »prava« trgovska šola, pa še slovenska povrh.¹⁶⁹³ V prvih dvajsetih letih delovanja je šolo absolviralo 445 učencev in 566 učenk, ki so postali bodisi samostojni trgovci in industrialci, bodisi uradniki pri trgovinskih, bančnih, industrijskih, zavarovalnih in združnih podjetjih.¹⁶⁹⁴ Šola je bila do konca Avstro-Ogrske edini slovenski trgovski šolski zavod.¹⁶⁹⁵ Leta 1920 se je šola preimenovala v Državno dvorazredno trgovsko šolo.

Državna trgovska akademija

Pred prvo svetovno vojno načrtovano ustanovitev akademije je v prihodnost premaknila ustanovitev dvorazredne trgovske šole. Pobuda po ustanovitvi akademije je bila ponovno – že leta 1901 je Trgovinska in obrtna zbornica za Kranjsko, še posebej njen tajnik dr. Vladimir Murnik, poudarjala potrebo po ustanovitvi popolne srednje šole oz. trgovske akademije – izražena na vseslovenskem shodu trgovcev 1907. leta v Ljubljani.¹⁶⁹⁶ Ideja je

¹⁶⁸⁷ *Mestna občina Ljubljana*, v: *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 368.

¹⁶⁸⁸ *Trgovsko-obrtno-industrijski letnik*, str. 67.

¹⁶⁸⁹ J. V., *Otvoritev nove gremijalne trgovske šole v Ljubljani*, v: TT, št. 9, 1930.

¹⁶⁹⁰ *Razvoj ljubljanske trgovine od fevdalnih dob do socializacije gospodarstva*, str. 42.

¹⁶⁹¹ Ludvik Mihelič, *Trgovska akademija v Ljubljani v zrcalu časa*, v: *Korak od Bleiweisove 8 v Prešernovo 6*, str. 9.

¹⁶⁹² J[osip] G[olob], *Ob dvajsetletnici trgovske šole v Ljubljani*, v: TT, št. 8, 1928.

¹⁶⁹³ *Učiteljski tovariš*, št. 40, 4. 12. 1908, str. 2-3.

¹⁶⁹⁴ J[osip] G[olob], *Ob dvajsetletnici trgovske šole v Ljubljani*, v: TT, št. 8, 1928.

¹⁶⁹⁵ V šolskem letu 1919/1920 so ustanovili še dvorazredni trgovski šoli v Mariboru in Novem mestu, celjska pa se je iz nemške preosnovala v slovensko. Z naslednjim šolskim letom pa je v Ljubljani začela delovati še trgovska akademija.

¹⁶⁹⁶ Ludvik Mihelič, *Trgovska akademija v Ljubljani v zrcalu časa*, v: *Korak od Bleiweisove 8 v Prešernovo 6*, str. 9.

ponovno oživila po končani prvi svetovni vojni in akcijo za ustanovitev je vodila Zbornica TOI. Končno so leta 1920 akademijo odprli v prostorih I. državne gimnazije na Tomanovi ulici,¹⁶⁹⁷ njen ravnatelj je postal dr. Ludovik Böhm. Prvi predavatelji pa so bili v začetku profesorji iz drugih zavodov ter odvetniki, inženirji, carinski in sodnijski uradniki. Sčasoma se je izoblikoval samostojen učiteljski zbor.¹⁶⁹⁸ Šola je nastala iz pobud po kakovostni in široki izobrazbi na trgovinskem in splošno gospodarskem področju, saj se je na Slovenskem poleg male vse bolj krepila veletrgovina; drugi cilj je bila vzgoja višjega trgovskega naraščaja v narodnem duhu, da bi lahko uspešno konkuriral v boju s tujim kapitalom. »Tam, kjer je trgovina dobro razvita, tam je blagostanje, tam je kultura /.../ Prvi pogoj za razvoj trgovine pa je temeljita teoretična izobrazba posameznega trgovca, katero mu more dati le dobro organizirano strokovno šolstvo /.../ Trgovska akademija je vir, ki poda mlademu človeku oni temelj, na katerega zida z vso sigurnostjo palačo sebi in svojemu narodu.« Tako je v nastopnem predavanju vznemirjen govoril prvi stalni profesor Franjo Sič.¹⁶⁹⁹



Portal Državne trgovske akademije na Prešernovi ulici, 1936 (ZAL).

npr. Anton Krošl in Franjo Sič, slavist dr. Anton Slodnjak in drugi. Šolo je sofinanciral tudi banški svet – leta 1933/34 npr. z dotacijo 100.000 din.¹⁷⁰³

Že v avstro-ogrski monarhiji, pa potem v Jugoslaviji, se je veliko razpravljalo o tem, ali naj trgovska akademija ostane triletna ali naj uvedejo še četrti letnik; še leta 1920 so bili temu nenaklonjeni.¹⁷⁰⁰ A temu navkljub je leta 1923. leta akademija postala popolna srednja šola z vsemi štirimi razredi. Šola ni imela lastnih prostorov; začela je v prvi državni gimnaziji, naslednje leto se je preselila v prostore Državne tehniške srednje šole.¹⁷⁰¹ Toda pot do lastne stavbe je bila še dolga. V ta namen so leta 1923 ustanovili društvo Trgovska akademija, ki je pridobilo lokacijo ob vladni palači (med Bleiweisovo in Gregorčičevo ulico) in začelo z gradnjo. Poslopje akademije je bilo nato dograjeno 1934. leta.¹⁷⁰² Med profesorji so bili med drugim pisci učbenikov za področje trgovine,

¹⁶⁹⁷ Danes OŠ Prežihovega Voranca.

¹⁶⁹⁸ <http://sigov3.sigov.si/cgi-bin/htqlcgi/arhiv/dodatno.htm?id=2376>, ogled 10. 10. 2005.

¹⁶⁹⁹ Ludvik Mihelič, *Trgovska akademija v Ljubljani v zrcalu časa*, v: Korak od Bleiweisove 8 v Prešernovo 6, str. 10.

¹⁷⁰⁰ Prim.: *Triletna ali štiriletne trgovske akademije*, v: NGV, št. 11 in 12, 1920.

¹⁷⁰¹ <http://sigov3.sigov.si/cgi-bin/htqlcgi/arhiv/dodatno.htm?id=2376>, ogled 10. 10. 2005.

¹⁷⁰² Ludvik Mihelič, *Trgovska akademija v Ljubljani v zrcalu časa*, v: Korak od Bleiweisove 8 v Prešernovo 6, str. 11-28.

¹⁷⁰³ AS_77 Banski svet Dravske banovine, št. 77, f. 6, *Stenografski zapisnik IV. zasedanja*, februar 1934.

Šola je imela štiri razrede, večkrat tudi dve paralelki, s 30 do 40 dijaki, običajno z nekoliko večjim številom fantov.¹⁷⁰⁴ V prvi razred akademije so sprejemali dijake, ki so končali štiri razrede srednje šole (gimnazije, realke ali realne gimnazije) z nižjim tečajnim izpitom ali pa štiri razrede meščanske šole z zaključnim izpitom in ki niso bili starejši od 17 let (če so bili stari med 17 in 19 let, so se lahko vpisali le z dovoljenjem banske uprave). Šolnina je bila odvisna od višine letnega davka.¹⁷⁰⁵ Poleg nekaj splošnih predmetov ter dveh obveznih tujih jezikov so se učili predvsem ekonomskih predmetov: blagoznanstvo, carinstvo, politično računstvo, knjigovodstvo, trgovinsko računstvo itd. Po končani akademiji so se absolventi lahko zaposlili kot uradniki v državnih bankah, hranilnicah, na poštah, v trgovini, lahko pa so se vpisali v tretji semester ekonomsko komercialne visoke šole v Zagrebu, na Dunaju itd. Pridne dijake so denarno posebej podpirali, npr. Mestna hranilnica ljubljanska z enkratnimi nagradami, pa Zbornica TOI s štipendijami; posebej so šolo podpirali tudi veletrgovci, društvo Merkur itd.¹⁷⁰⁶

Akademija je poleg rednega pouka prirejala tudi abiturientske tečaje za maturante srednjih šol, ki so se želeli ukvarjati s trgovskim poklicem.¹⁷⁰⁷

Christofov učni zavod

Christofov učni zavod v Ljubljani je leta 1903 kot prvi slovenski trgovski zavod te vrste ustanovil Josip Christof. Ob več nemških zasebnih šolah se je občutilo pomanjkanje slovenskega trgovskega šolstva, kjer bi se mladina izobraževala za trgovsko in splošno pisarniško poslovanje v slovenskem jeziku. Kljub težavam je ravnatelju Josipu Christofu uspelo dobiti dovoljenje za odprtje svojega zavoda, ki je bil prvi zasebni trgovski tečaj s slovenskim učnim jezikom. Po prvi svetovni vojni je poleg Mahrove trgovske šole prenehal delovati Weinlichov trgovski tečaj, ostal pa je Christofov učni zavod, ki je za nadaljnje delovanje dobil dovoljenje kraljevske banske uprave v Ljubljani.¹⁷⁰⁸ Zavod se je z leti razvijal in napredoval, do leta 1937 ga je obiskovalo že nad 4.800 gojencev in gojenk. Zavod je deloval tudi med svetovno vojno, po njej pa se je leta 1933/34 (ob 30-letnici svojega delovanja) preselil v lastno poslopje na Domobranski cesti. Pouk je bil organiziran tako, da je lahko v kratkem času praktično izobrazil slušatelje in slušateljice za delovanje v trgovini in gospodarstvu (uradnike za odvetniške in notarske pisarne ter za špedicijska in druga podjetja). Zavod je imel več oddelkov: enoletni dnevni trgovski tečaj za redne dijake in dijakinje – trgovske predmete, pisarniško poslovanje, stenografijo, strojepisje in tuje jezike so poučevali nekateri profesorji s trgovske akademije¹⁷⁰⁹ –, večerni trgovski tečaj za starejše dame in gospode, ki so želeli izpopolniti svoje strokovno znanje, po potrebi pa je prirejal še razne specialne tečaje (knjigovodske, stenografske, strojepisne). Zaradi svoje praktičnosti je bil zavod na dobrem glasu in so ga obiskovali zlasti sinovi in hčere trgovcev, obrtnikov, tovarnarjev, odvetnikov itd. Slušatelji so imeli na voljo vsa potrebna učila in celo šolski kino.¹⁷¹⁰ Imel je posebne učilnice za knji-

¹⁷⁰⁴ <http://sigov3.sigov.si/cgi-bin/htqlcgi/arhiv/dodatno.htm?id=2376>, ogled 10. 10. 2005.

¹⁷⁰⁵ Dr. Nemo [Hugo Uhlir], *Trgovsko-gospodarski leksikon*; 1. del, str. 15.

¹⁷⁰⁶ <http://sigov3.sigov.si/cgi-bin/htqlcgi/arhiv/dodatno.htm?id=2376>, ogled 10. 10. 2005.

¹⁷⁰⁷ *Razvoj ljubljanske trgovine od fevdalnih dob do socializacije gospodarstva*, str. 32.

¹⁷⁰⁸ *Oris nekaterih važnejših kulturnih in gospodarskih ustanov in podjetij*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 570.

¹⁷⁰⁹ Nova doba, št. 33, 14. 8. 1936.

¹⁷¹⁰ *Razno*, v: V: Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 654.

govodstvo in pisarniške praktične vaje ter sodobno učilnico za strojepisje s 40 pisalnimi stroji.¹⁷¹¹ V zavod, ki je bil priznan kot ena najboljših tovrstnih šol,¹⁷¹² so se lahko vpisali učenci z dokončanimi štirimi razredi meščanske ali srednje šole. Nadzor nad zavodom je izvajala kraljevska banska uprava v Ljubljani oz. ministrstvo trgovine in industrije.¹⁷¹³

Enoletni trgovski tečaji

v Ljubljani je bil pri mestni ženski realni gimnaziji s pravico javnosti leta 1900 ustanovljen enoletni trgovski tečaj.¹⁷¹⁴

Poleg omenjenega sta med svetovnjima vojnama v Ljubljani delovala še dva zasebna enoletna trgovska tečaja: trgovski tečaj Šarabon Vinko in tečaj Robida.¹⁷¹⁵

Zasebna dvorazredna šola Zbornice TOI

Zasebna dvorazredna trgovska šola je bila ustanovljena na osnovi odloka Ministrstva za trgovino in industrijo leta 1938, da bi zapolnila vrzeli tovrstnega državnega šolanja. Na šolo so se lahko vpisali dijaki s končano meščansko oziroma štiriletno srednjo šolo in s starostjo do 17 let. Šola je imela dve paralelki s približno 40 dijakov v vsakem razredu, običajno z večjim številom deklet. Dijaki so bili večinoma otroci trgovcev, samostojnih obrtnikov, posestnikov ter nižjih uradnikov, ki so si pridobili osnovno znanje za delo v trgovinski stroki. Z ukinitvijo Zbornice TOI je prenehala delovati tudi šola.¹⁷¹⁶

Zasebna zbornična dvorazredna trgovska šola je bila javnega značaja (s pravico javnosti),¹⁷¹⁷ razen tega pa je šola organizirala še svoj abiturientski tečaj ter tako zadostila potrebi naraščajajočih, ki zaradi pomanjkanja prostorov ni bil sprejet na državno dvorazredno trgovsko šolo.¹⁷¹⁸ Po končani zasebni dvorazredni trgovski šoli je bil možen prehod v tretji razred trgovske akademije.¹⁷¹⁹

MARIBOR

Že okoli leta 1876 je Peter Resch ustanovil zasebno trgovsko šolo, ki je obstajala do 1890. leta. Imela je tudi internat, saj so jo obiskovali tudi Italijani, Hrvati in Srbi; le-ti so se za šolanje v Mariboru odločili, ker so v tem mestu dobili priložnost za konverzacijo v nemškem jeziku.¹⁷²⁰ Tik pred prvo svetovno vojno, leta 1910, so v Mariboru za izobraževanje trgovskega stanu delovale trgovska šola, trgovska nadaljevalna šola ter trgovska akademija na Zrinjskega trgu 1.¹⁷²¹

¹⁷¹¹ *Oris nekaterih važnejših kulturnih in gospodarskih ustanov in podjetij*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 570.

¹⁷¹² *Razno*, v: Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 654.

¹⁷¹³ *Oris nekaterih važnejših kulturnih in gospodarskih ustanov in podjetij*, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 570.

¹⁷¹⁴ *Mestna občina Ljubljana*, v: Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 368.

¹⁷¹⁵ Andrejka, *Splošni pregled Dravske banovine*, str. 45-46.

¹⁷¹⁶ <http://sigov3.sigov.si/cgi-bin/htqlcgi/arhiv/dodatno.htm?id=2379>, ogled 10. 10. 2005.

¹⁷¹⁷ France Kresal, *Zbornica za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani*, v: PNZ, št. 1, 2001, str. 61.

¹⁷¹⁸ *Razvoj ljubljanske trgovine od fevdalnih dob do socializacije gospodarstva*, str. 32.

¹⁷¹⁹ *Privatna dvorazredna trgovska šola*, v: Nova doba, št. 35, 26. 8. 1938.

¹⁷²⁰ Radoslav Pipuš, *Črtica o razvoju trgovine, obrti, industrije in denarstva v Mariboru v zadnjem polstoletju*, v: Spominska knjiga ..., str. 24.

¹⁷²¹ *Specialni krajevni repertorij avstrijskih dežel – IV: Štajersko*, str. 3.

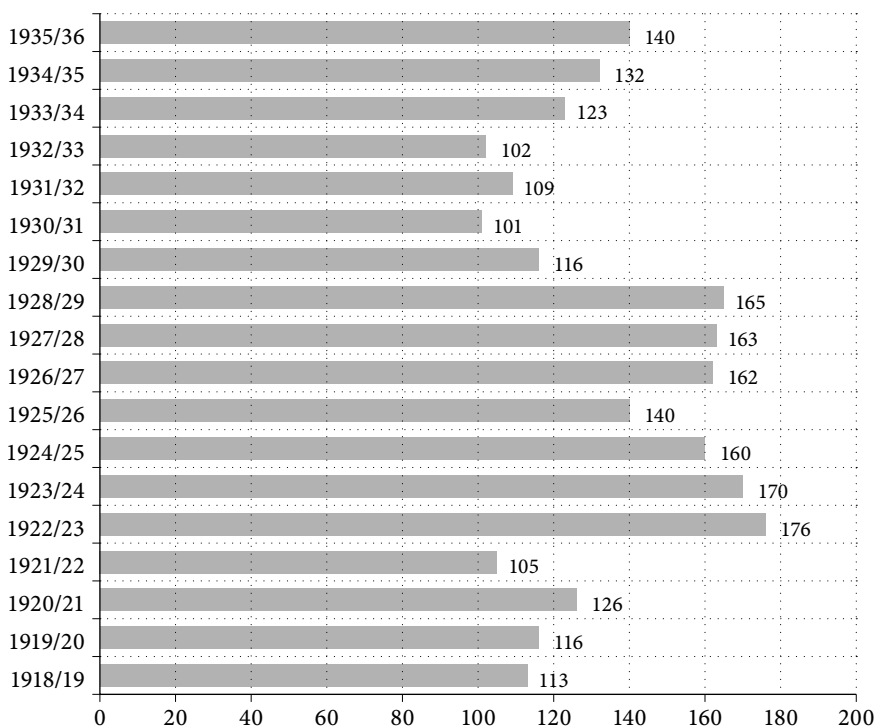
V obdobju med svetovnimi vojnami je bilo več oblik trgovskega izobraževanja: od državnih (dvorazredna nadaljevalna šola, trgovska akademija) pa do zasebnih (enoletni trgovski tečajji), tako da se je lahko potencialni trgovski naraščaj odločil za sebi primerno šolanje.

Gremialna trgovska nadaljevalna šola

V želji po ustrezni izobrazbi trgovskega naraščaja je že 1876. leta 68 mariborskih trgovcev in industrialcev sklenilo ustanoviti strokovno šolo za trgovske vajence. Prizadevanja so obrodila sad 1884. leta, ko je bila ustanovljena trgovska nadaljevalna šola; skrb zanjo je prevzel gremij trgovcev. V petdesetih letih delovanja (leta 1926 je šola praznovala petdesetletnico) je iz šole, ki je delovala na Zrinjskega trgu 1, izšlo okrog 5.000 učencev¹⁷²² (za primerjavo: v Sloveniji je bilo takrat okrog 10.000 trgovcev).

Z razvojem trgovine je naraščalo tudi število učencev v Trgovski nadaljevalni šoli, ki se je vzdrževala s podporo gremija, pa tudi s šolninami.¹⁷²³

Graf 54: Trgovska nadaljevalna šola v Mariboru¹⁷²⁴



¹⁷²² Josip Zidanšek, *Petdesetletnica gremijalne trgovske nadaljevalne šole v Mariboru*, v: TT, št. 12, 1926.

¹⁷²³ Milan Senkovič, *Obrti v povojnem Mariboru*, v: Kronika slovenskih mest, št. 3, 1936, str. str. 155.

¹⁷²⁴ Ibidem.

Najvišje število trgovskih vajencev je bilo v šolskem letu leta 1922/23, kar 176, najnižje pa v letu 1930/31, samo 101, kar kaže, da je val depresije zelo hitro dosegel tudi trgovinsko stroko.

Gremialna trgovska nadaljevalna šola je bila obvezna za trgovske vajence in vajenke. Letno je šolo obiskovalo 60–170 vajencev, pouk je bil – razen ob sobotah – popoldanski. Za državno dvorazredno trgovsko šolo je gremij menil, da bi jo bilo treba razširiti vsaj na tri razrede, »ker v dveh ne morajo predelati vsega materiala«. Leta 1926 se je ta šola preoblikovala v trirazredno državno trgovsko akademijo.¹⁷²⁵

Državna trgovska akademija

Po prevratu, leta 1919, je deželna vlada v Ljubljani ustanovila v Mariboru slovensko državno dvorazredno trgovsko šolo, ki se je s šolskim letom 1926/27 z odobrenjem ministrstva trgovine in industrije preoblikovala v štiriletno trgovsko akademijo.¹⁷²⁶ Tako sta odtlej obstajali za vsako oblast po ena trgovska akademija.¹⁷²⁷ Mariborska trgovska akademija je delovala na istem naslovu kot trgovska nadaljevalna šola, torej na Zrinjskega trgu 1.

Ant. Rud. Legatov enoletni trgovski tečaj¹⁷²⁸

Anton Legat je imel nižjo zasebno šolo za stenografijo že v letih 1913–1920.¹⁷²⁹ Po prvi svetovni vojni, leta 1923, je dobil koncesijo za odprtje zasebne šole za stenografijo in strojepisje (imel je namreč trgovino s pisalnimi stroji); leta 1928 mu je ministrstvo za trgovino in industrijo odobrilo še ustanovitev enoletnega trgovskega tečaja, ki je imel enak predmetnik kot nekdanja državna trgovska dvoletna šola, in kateri je bil leta 1932 priznan tudi po novem zakonu o srednjih trgovskih šolah.¹⁷³⁰

Kovačev enoletni trgovski tečaj¹⁷³¹

Za ta tečaj ni drugih podatkov, kot zapis v Splošnem pregledu Dravske banovine, da je deloval v drugi polovici tridesetih let.

Enoletni trgovski tečaj Slovenskega trgovskega društva »Hermes«¹⁷³²

Slovensko trgovsko društvo je zaprosilo kraljevsko bansko upravo za odprtje enoletnega trgovskega tečaja. Namen tečaja, ki ga je društvo začelo izvajati septembra 1930, je bil strokovno izobraziti najširše sloje slovenskega obmejnega prebivalstva, kar jim je omogočala nizka šolnina. Ta vrsta izobraževanja je ustrezala zlasti podeželskim trgov-

¹⁷²⁵ Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941*, v: Maribor skozi stoletja, str. 386.

¹⁷²⁶ Radoslav Pipuš, *Črtica o razvoju trgovine, obrti, industrije in denarstva v Mariboru v zadnjem polstoletju*, v: Spominska knjiga ..., str. 25.

¹⁷²⁷ Ivan Mohorič, *Položaj trgovstva v Sloveniji l. 1926*, v: TT, št. 6, 1927.

¹⁷²⁸ Andrejka, *Splošni pregled Dravske banovine*, str. 46.

¹⁷²⁹ Radoslav Pipuš, *Črtica o razvoju trgovine, obrti, industrije in denarstva v Mariboru v zadnjem polstoletju*, v: Spominska knjiga ..., str. 24.

¹⁷³⁰ Mateja Matjašič Friš, *Anton Rudolf Legat (1887–1978)*, str. 12–13.

¹⁷³¹ Andrejka, *Splošni pregled Dravske banovine*, str. 46.

¹⁷³² Ibidem.

cem, ki so se težje odločali, da bi svoje otroke pošiljali v dvoletne trgovske šole ali celo na trgovsko akademijo.¹⁷³³

CELJE

Pred prvo svetovno vojno se je Celje preobrazilo iz močnega obrtnega centra v razvijajoče se mlado industrijsko in trgovinsko mesto. Nosilci razvoja novih, na slovenskem kapitalu temelječih podjetij, so se zavedali pomena šolanja novih slovenskih kadrov. Že leta 1869 so v Celju ustanovili nedeljsko šolo za trgovske praktikante in vajence, ki je delovala do leta 1891, ko so ustanovili trgovsko nadaljevalno šolo trgovskega gremija. Slednja je delovala do leta 1918, do preoblikovanja v Trgovsko nadaljevalno šolo, ki je učence izobraževala do leta 1941.

Leta 1910 sta v Celju za izobraževanje trgovskega stanu skrbeli dekliška in deška trgovska šola (subvencionirani od države) ter gremialna trgovska nadaljevalna šola s tremi letniki/razredi.¹⁷³⁴ Leta 1919 so bili na Mestni trgovski šoli sledeči oddelki:¹⁷³⁵ dvoletna deška trgovska šola s pripravljanim letnikom, dvoletna dekliška trgovska šola ter trirazredna Trgovska nadaljevalna šola.¹⁷³⁶ Leta 1919 se je trgovska šola izločila iz meščanske šole in postala dvorazredna trgovska šola.¹⁷³⁷

Do konca monarhije je dvorazredna trgovska šola delovala z nemškim učnim jezikom; v novi jugoslovanski državi, ko je prišla pod ministrstvo za uk in bogočastje, je postala seveda slovenska.¹⁷³⁸

Trgovska nadaljevalna šola

V leta 1869 ustanovljeni nedeljski šoli za trgovske praktikante in vajence so v dveh oddelkih poučevali predvsem strokovne predmete: nemščino s korespondenco, menično pravo, aritmetiko, knjigovodstvo in lepopis. Absolventi šole so postajali knjigovodje, blagajniki ipd.; učenci z višjo predizobrazbo so odhajali v podjetja kot praktikanti in se po končani šoli zaposlili kot trgovinski knjigovodje. Učenci niso prihajali v uk le iz Celja in njegove bližnje okolice, temveč tudi iz bolj oddaljenih krajev – Ljubljane, Kranja, Kočevja, Maribora, Ptuja, Brežic, Krapine itd.

Leta 1891 se je šola, ki jo je z občinsko subvencijo in z lastnimi prispevki vzdrževal celjski gremij trgovcev, preimenovala v Trgovsko nadaljevalno šolo, ki je delovala v sklopu Dvorazredne trgovske šole v Gregorčičevi ulici. Vanjo so hodili večinoma vajenci, ki so bili zaposleni pri mestnih trgovcih – obiskovanje te šole je bilo obvezno za vse vajence in praktikante trgovin v Celju in okolici. Pouk je potekal v večernem času, po končanem delu v trgovini, in sicer po dve uri vsak dan, razen nedelje. Šola je bila trirazredna: v prvem razredu so poučevali nemščino, zemljepis, računstvo in lepopis; v drugem zemljepis, trgovinsko računstvo, trgovinsko korespondenco, enostavno knjigovodstvo in lepopis; v

¹⁷³³ A.S., *Enoletni trgovski tečaj slovenskega trgovskega društva v Mariboru*, v: TT, št. 10, 1930.

¹⁷³⁴ *Specialni krajevni repertorij avstrijskih dežel – IV: Štajersko*, str. 2.

¹⁷³⁵ *Mestna trgovska šola v Celju*, v: Nova doba, št. 102, 18. 9. 1919.

¹⁷³⁶ Porsche, *Führer durch Cilli und Umgebung*, str. 10.

¹⁷³⁷ Ivanka Zajc Cizelj, *Iz zgodovine vzgoje in izobraževanja v Celju 1919–1941*, v: Odsevi preteklosti 2, str. 260.

¹⁷³⁸ Josip Gogala, *Sedanje stanje trgovskega šolstva*, v: NGV, št. 6, 1919.



Državna dvorazredna trgovska šola je gostovala na Zrinjsko-Frankopanski ulici, trideseta leta 20. stol. (ZAC).

tretjem pa dvostavno knjigovodstvo in poleg ostalih predmetov še nauk o trgovini. Ta učni načrt, ki je vsebinsko že odgovarjal moderni trgovski strokovni šoli, je veljal do šolskega leta 1900, ko so v učni program dodali še blagoznanstvo. Za razliko od nedeljske šole, v kateri se je pouk odvijal ob nedeljah, se je na tej šoli izvajal vsak delovni dan, eno do dve uri zvečer, po zaključenem delovniku. Predavali so učitelji meščanske šole, in sicer v prostorih šole v Stari grofiji, dokler se leta 1905 ni preselila v novo poslopje.¹⁷³⁹

Med svetovnima vojnama je za šolo skrbel posebni mestni kuratorij, kasneje mestni šolski odbor. Pouk je bil sprva ob nedeljah dopoldne, nato ob delavnikih štirikrat po dve uri tedensko po zaprtju trgovin; kasneje dvakrat tedensko po štiri ure in nazadnje trikrat tedensko po štiri ure. V tem obdobju je šola absolviralo 462 učencev, od tega 133 deklet. Tik pred drugo svetovno vojno se je izobraževanje razširilo na popoldneve: pouk je potekal 36 ur tedensko.

Leta 1931 so v Celju ustanovili društvo »Trgovski kolegij«, katerega poslanstvo je bilo pridobiti primerne (lastne) prostore za dvorazredno državno trgovsko šolo in trgovsko nadaljevalno šolo, katere sestavni del bi bil tudi internat.¹⁷⁴⁰ Zamisel je pred drugo svetovno vojno ostala nerealizirana.

¹⁷³⁹ Gustav Grobelnik, *Osemdesetletnica v nižjem trgovskem šolstvu v Celju*, v: CZ, 1951, str. 245-247.

¹⁷⁴⁰ *Ustanovni občni zbor »Trgovskega kolegija« v Celju*, v: Nova doba, št. 96, 30. 11. 1931.

Celjski banski svetnik Alojzij Goričan je na zasedanju banskega sveta večkrat opozarjal na posledice, ko so trgovske nadaljevalne šole ostajale brez dotacij. Menil je, da je nemogoče, da bi lahko trgovina v posameznih mestih, npr. v Celju, sama vzdrževala te šole. Prav tako je izpostavil problem prostorov dvorazredne trgovske šole v Celju, ki je gostovala na mestni osnovni šoli na vogalu Gregorčičeve in Zrinjsko-Frankopanske ulice. Načrtovali so izgradnjo samostojne trgovske šole, kjer so pričakovali tudi podporo države (banovine), a do gradnje pred vojno ni prišlo.¹⁷⁴¹

Državna dvorazredna trgovska šola

Srednja šola, ki je izobraževala samostojne strokovne kadre za gospodarstvo, je bila Dvorazredna trgovska šola, ki je sprva delovala na trirazredni dekliški meščanski šoli, kateri so v letu 1905/06 dodali še četrti razred, t.i. nadaljevalno šolo.¹⁷⁴² Le-ta je v šolskem letu 1908/09 začela izvajati tudi program trgovinske usmeritve. V šolo, katere šolski okoliš je mejil na ljubljanskega in mariborskega, so se lahko vpisali 14 let stari otroci; 13 let stari dečki so se lahko vpisali v pripravljalni razred. Do leta 1919 je šola delovala v sklopu Mestne trgovske šole, pod okriljem katere so bile še dvoletna deška trgovska šola s pripravljalnim letnikom, dvoletna dekliška trgovska šola in trirazredna Trgovska nadaljevalna šola.¹⁷⁴³ V šolskem letu 1919/20 se je šola upravno in prostorsko¹⁷⁴⁴ ločila od meščanske šole in kot poddržavljen srednješolski zavod postala samostojna Državna dvorazredna trgovska šola. Jeseni 1920 je bila šola poddržavljena in se je preimenovala v Državno trgovsko šolo v Celju oz. Državno dvorazredno trgovsko šolo v Celju (bivša prva dva oddelka). Konec tridesetih let so na šoli poučevali sledeči profesorji: Josip Ažman, Dušan Beg, Konrad Fink, Anton Janežič, Konrad Lenassi; ravnatelj je bil Franc Marinček.¹⁷⁴⁵ Čeprav je pri tedanjem Velikem županstvu mariborske oblasti obstajal tudi poseben sklad za obrtno in trgovsko šolstvo »za smotrno pospeševanje obrtne in trgovske šolske in praktične izobrazbe v Mariborski oblasti«, namenjen izrecno subvencioniranju trgovskih nadaljevalnih šol, se je šola večji del vzdrževala s šolninami, ki so jih plačevali trgovci in ki so proti koncu znašale 150 din letno za učenca, nadalje s prispevki mestne občine in s prostovoljnimi prispevki trgovinskih in drugih podjetij. Pouk na triletni šoli se je vršil deloma ob nedeljah dopoldne, deloma ob delavnikih, štirikrat tedensko eno do dve uri po delovnem času, kasneje popoldne, vendar so se učenci morali vračati v trgovine k zapiranju in pospravljanju lokala. Že v šolskem letu 1919/1920 sta se na šolo vpisali prvi učenki; njihovo število je nato stalno raslo. Predizobrazba učencev je bila še vedno od pet (osnovna šola) do treh (srednja šola) razredov, kolikor so jih pač lahko opravili mladostniki do 14., 15. oz. 16. leta starosti, ko so prihajali v uk. Učni načrt za prvi (pripravljalni) letnik je imel težišče na splošnoizobraževalnih, v ostalih dveh (nadaljevalnih) letnikih pa na strokovnih predmetih. Iz vpisnic je razvidno, da je v šolskem letu

¹⁷⁴¹ AS_77 Banski svet Dravske banovine, št. 77, f. 8, *Stenografski zapisnik VI. zasedanja*, februar 1935.

¹⁷⁴² Delovala je stavbi današnje III. osnovne šole.

¹⁷⁴³ *Mestna trgovska šola v Celju*, v: Nova doba, št. 102, 18. 9. 1919.

¹⁷⁴⁴ Pod isto streho na Gregorčičevi ulici sta delovali Trgovska nadaljevalna šola in Državna dvorazredna trgovska šola. Prva je imela konec dvajsetih let 70 gojencev in 30 gojenk, druga pa 30 gojencev in 60 gojenk. Prim.: Orožen/Savnik, *Celje*, str. 33.

¹⁷⁴⁵ *Adresar mesta Celja*, str. 16.

1932/33 v vsakem letniku obstajala ena paralelka; v prvem razredu so poučevali naslednje predmete: slovenski jezik, srbski jezik, nemški jezik, ekonomska geografija, zgodovina (splošna in trgovinska), poznavanje blaga, nauk o trgovini, knjigovodstvo, trgovinsko računstvo, trgovinska korespondenca, lepopis in stenografija. V drugem razredu je lepopis zamenjalo strojepisje, dodali pa so še trgovinsko pravo in menično pravo. Učenci so bili ocenjeni tudi iz vedenja in verouka. Leta 1930 so uvedli še pouk nemščine ter leta 1935 srbohrvaščine.¹⁷⁴⁶

Na šolo so se vpisovali učenci, ki so končali meščansko šolo, med njimi so bili tudi privatisti.¹⁷⁴⁷ Prihajali so ne samo iz Celja in celjske regije, ampak tudi iz Ljubljane, Jesenic, Maribora itd.¹⁷⁴⁸ Absolventi so bili zaposljivi v finančnih, knjigovodskih, komercialnih in administrativnih službah.¹⁷⁴⁹ Po končani dvorazredni trgovski šoli je bil z opravljenim dopolnilnim izpitom možen prehod v tretji razred trgovske akademije.

Leta 1932 so absolventi državne trgovske šole v Celju ustanovili društvo; njegov osnovni namen je bil poleg druženja stalno izobraževanje njegovih članov »v vseh trgovskih vedah ter na narodno gospodarskem in socialnem polju, s tečaji, predavanji, poučnimi izleti in strokovno-znanstveno knjižnico«. ¹⁷⁵⁰ Vseh absolventov med leti 1908 in 1933 je bilo nad 1.000; dve leti po ustanovitvi je društvo štelo dobrih 100 članov.¹⁷⁵¹

V trgovini so si torej prizadevali za čim boljšo izobrazbeno strukturo svojega kadra. Tako so maja 1924 na zveznem občnem zboru trgovskih gremijev Slovenije na pobudo celjskega gremija sprejeli sklep oz. priporočilo, »da naj trgovci pri sprejemanju vajencev stremijo za tem, da bo trgovski naraščaj imel čim višjo in širšo teoretično šolsko izobrazbo, da bi se tako dvignil inteligenčni nivo trgovske mladine.«¹⁷⁵² Je pa bilo to samo priporočilo, upoštevanje tega predloga je sodilo v kompetenco posameznih gremijev.

¹⁷⁴⁶ Gustav Grobelnik, *Osemdesetletnica v nižjem trgovskem šolstvu v Celju*, v: CZ, 1951, str. 247-248.

¹⁷⁴⁷ Tisti, ki niso obiskovali šolskega pouka, ampak so na šoli opravljali samo izpite.

¹⁷⁴⁸ Marjetka Šelih, *Sprehod skozi zgodovino šole*, v: Od trgovske do Srednje ekonomske šole Celje, str 11.

¹⁷⁴⁹ Ludvik Rebeušek, *Spomini še živijo*, v: Od trgovske do Srednje ekonomske šole Celje, str 19.

¹⁷⁵⁰ *Ustanovitev Društva absolventov drž. trgovskih šol v Celju*, v: Nova doba, št. 82, 10. 10. 1932.

¹⁷⁵¹ *Delovanje absolventov trgovskih šol v Celju*, v: Nova doba, št. 38, 15. 5. 1934.

¹⁷⁵² *Sprejemanje trgovskih vajencev*, v: Nova doba, št. 113, 4. 10. 1924.

POSLOVANJE

Trgovci so morali voditi trgovinske knjige, v katere so zapisovali svoje trgovinske posle. Trgovinski zakonik je namreč določal, da je moral vsak polnopravni trgovec (torej tisti, ki je bil vpisan v trgovinski register) voditi in hraniti knjige, iz katerih je bilo razvidno njegovo poslovanje in premoženjsko stanje, dalje prejeta trgovinska pisma in kopije poslanih pisem ter jih kronološko vnašati v trgovinsko knjigo, prav tako je moral hraniti inventar in bilanco. Glede ostalih knjig trgovinski zakonik ni bil obligatoren. Posebni predpisi so natančneje določali vodenje knjig še za javna skladišča (*juksta knjiga* in *skladiščna knjiga*), delniške družbe (*knjige delničarjev*), gospodarske zadruge (*register članov*).¹⁷⁵³ Med najpomembnejša pisarniška dela je spadalo torej knjigovodstvo. Fran Zelenik je trgovcem, obrtnikom in industrialcem priporočal ameriški način knjigovodstva, »ker ta zahteva najmanj dela, nudi pa vsak hip najlepši pregled.« Od knjig so v trgovinskem poslovanju prišle v poštev dnevnik ter blagajniška in zaključna knjiga.¹⁷⁵⁴ V pisarniškem poslovanju se je v tridesetih letih začel uveljavljati DIN (*das ist normal*) format papirja, ki je počasi zamenjal dotedanja formata *quart* in *folio*.¹⁷⁵⁵

REGISTRIRANJE TRGOVINSKEGA PODJETJA

Struktura trgovstva je bila raznolika; segala je od kramarjev in branjevcev pa vse do veletrgovcev. Od statusa njihove obrti/podjetja je bilo odvisno, ali je bilo dovolj, da so svojo obrt samo prijavili ali pa so se morali protokolirati. Trgovinski register je bil uveden s trgovinskim zakonom 1862. leta, leta 1863 pa so z podzakonskim aktom uzakonili še vodenje trgovinskih knjig ter postopek vpisa v trgovinski register. Predvideli so dva registra: za trgovce posameznike in za trgovinske družbe. Vse pogodbe in druge listine je bilo treba v originalu ali overovljenem prepisu vložiti v knjigo prilog, ki so jo kasneje zvezali. Trgovinski register se je uvajal v gospodarsko poslovanje podobno, kot se je zaradi preglednosti prometa z nepremičninami uvedla zemljiška knjiga.

Sicer pa so obliko trgovinskega registra poznali že v srednjem veku; med najstarejšimi je firenški (*florentinski*) register. Nastal je iz matic srednjeveških cehov, katere so postopoma poimenovali »trgovski protokoli«, podjetja, ki so bile vpisane v te protokole, pa »protokolirane tvrdke«. Ta izraz se je v prvi polovici 20. stoletja enačil z registriranimi podjetji. Trgovinski registri so bili torej javne knjige, v katere so vpisovali določena dejstva in okoliščine,¹⁷⁵⁶ ki so bile pomembne za posamezna vpisana podjetja.¹⁷⁵⁷

¹⁷⁵³ Dr. Nemo [Hugo Uhliř], *Trgovsko-gospodarski leksikon*; 1. del, str. 546-548.

¹⁷⁵⁴ Fran Zelenik, *Organizacija trgovske pisarne*, v: TT, št. 2, 1926.

¹⁷⁵⁵ Franc Dolničar, *Pisemski format DIN / Registratura*, v: TT, št. 2, 1923.

¹⁷⁵⁶ Vpis v trgovinske registre le pojasnjuje, zato ima deklarativen značaj; za razliko od tega ima vpis v zemljiško knjigo konstitutiven značaj, saj iz njega izhajajo določene pravice.

¹⁷⁵⁷ Anton Kuder, *Tvrdba in njeno registrovanje*, v: STV, št. 6, 1904.

Vsa podjetja (*firme, tvrdke*)¹⁷⁵⁸ so se morala na podlagi sklepa sodišča vpisati v trgovski register; nalogo registracije so prevzela okrožna sodišča, ki so delovala tudi kot trgovska sodišča. Vendar pa vsak trgovec ni bil dolžan priglasiti svoje firme za vpis v register; to so morali storiti le tisti, ki so plačevali enoletni »pridobitveni davek« (vsaj 120 din v krajih z več kot 10.000 prebivalci oz. vsaj 80 din v krajih z 10.000 prebivalci oz. vsaj 50 din v krajih z manj kot 10.000 prebivalci). Da so trgovci prijavili firmo za vpis v register, je poskrbelo sodišče po uradni poti: o zneskih obrtnopridobitvenega davka je namreč izvedelo od davčnih oblasti. Prijava v register je lahko bila podana pisno ali ustno, vsi vpisi pa so morali biti objavljeni v uradnem listu.

Trgovski registri so bili – in so še vedno – javne knjige s podatki o podjetjih, njihovih pravnih značilnostih, oblikah organiziranosti, njihovih lastnikih, pravnih spremembah ipd. Bili so torej javnega značaja in vsem dostopni. Pravno sta obliko in vsebino registrov urejala trgovski zakon iz 1862. leta in uredba o vpeljavi in vodenju trgovskega registra iz 1863. leta.¹⁷⁵⁹ Z uredbo Ministrstva za pravosodje na Dunaju leta 1863 so določili register kot glavno knjigo, spisovno gradivo pa kot priloge. Prva knjiga je bila namenjena trgovcem posameznikom (vključno s t.i. skritimi družbami), druga trgovskim družbam.¹⁷⁶⁰ V obdobju med svetovnima vojnama so na slovenskih tleh posamezna okrožna sodišča postala okrožna kot trgovska sodišča. Njihova naloga je bila voditi vpisnike (registre) trgovskih firm ter izvrševati sodno oblast na prvi stopnji v trgovskih zadevah in trgovskih stečajih. Do leta 1929 so se ravnali še po avstrijskem trgovskem zakonu (poznali so le dva registra: za posamična in za družbena podjetja ter knjigo prilog) iz leta 1862, po tem letu pa je njihovo poslovanje usmerjal zakon o ureditvi rednih sodišč za kraljevino SHS. Vse odredbe, ki so se nanašale na okrožna sodišča, so uporabljali tudi v spornih zadevah za trgovska sodišča. V senatih je bilo mesto enega sodnika rezervirano za trgovca oz. osebo iz rudarske ali pomorske stroke, če so obravnavali tovrstne zadeve.¹⁷⁶¹ V avstrijskem obdobju so bila trgovska sodišča za naše ozemlje na Dunaju in v Trstu. Kot rečeno, so v času prve Jugoslavije nekatera okrožna sodišča na slovenskem ozemlju – v Ljubljani, Celju, Mariboru, Novem mestu in od leta 1938 v Murski Soboti – delovala tudi kot trgovska sodišča.¹⁷⁶²

V trgovski register pristojnega, t.j. trgovskega sodišča, na območju katerega je bil sedež firme, so se bili dolžni vpisati vsi subjekti, ki so spadali pod trgovski zakonik.¹⁷⁶³ Do leta 1906 se je trgovski register delil na dva oddelka: na oddelek za posamične firme, t.j. firme posamičnih trgovcev, javnih trgovskih in komanditnih družb (Rg A) in oddelek za družbena podjetja, t.j. za firme delniških in delniških komanditnih družb (Rg B). Leta

¹⁷⁵⁸ Trgovsko ime, pod katerim je trgovec vodil svoje posle in se z njim podpisoval, je bila tvrdka oz. firma (lat. *firmare* = potrditi).

¹⁷⁵⁹ Metka Bukošek, *Okrožna kot trgovska sodišča 1850–1941*, v: Arhivi, št. 1, 2007, str. 31.

¹⁷⁶⁰ Ogrizek, *Sodni register Okrožnega sodišča Maribor 1898–1941*, 2. del, str. 7.

¹⁷⁶¹ Metka Bukošek, *Okrožna kot trgovska sodišča 1850–1941*, v: Arhivi, št. 1, 2007, str. 30.

¹⁷⁶² Zupančič Pušavec, *Oblike organiziranja gospodarstva na Slovenskem*, str. 110.

¹⁷⁶³ Pojasnimo osnovne izraze, povezane z registracijo trgovskega podjetja:

- sodni register: javna sodna evidenca
- registrsko sodišče: sodišče, pristojno za vodenje sodnega registra
- trgovsko sodišče: specializirano sodišče za obravnavo sporov, v katere so bili vpleteni trgovci
- zbirka listin sodnega registra: zbirka dokumentov, ki so podlaga za vpise
- zadruga: združenje oseb, ki jih združujejo skupni interesi za izvajanje gospodarske in socialne koristi

1906 so uvedli še en oddelek (Rg C), v katerega so vpisovali družbe z omejeno zavezo. Register za komanditne delniške družbe so vodili do leta 1937, saj novi trgovinski zakon tovrstnih družb ni več predvideval.¹⁷⁶⁴ V trgovinskem registru so se lahko protokolirali vsi t.i. polnopravni trgovci, torej tisti, ki so plačevali zakonsko določeno višino neposrednega davka. Zanje so veljali posebni predpisi glede firme, vodenja trgovinskih knjig in prokure. V trgovinski register, ki se je vodil pri vsakem trgovinskem sodišču, so se potemtakem morale vpisati vse firme polnopravnih trgovcev, prav tako tudi vse spremembe in prenehanje firme. Cenzus ni bil tako visok, da se v register ne bi vpisovali tudi trgovci na drobno; vpisovale so se večje trgovine na drobno, običajno z mešanim blagom, manufakturo, železino ipd. Polnopravni trgovci so morali voditi tudi knjige, iz katerih so bili razvidni njihovi trgovinski posli in premoženjsko stanje in katere so morali hraniti še deset let po zadnjem vpisu. Vsako leto so morali narediti tudi inventuro svojega premoženja in letno bilanco. Polnopravni trgovci so lahko imenovali tudi prokurista, t.j. osebo, katero je lastnik trgovinskega podjetja pooblastil, da v njegovem imenu in za njegov račun vodi trgovino in podpisuje firmo »per procura«.¹⁷⁶⁵ Protokolirani trgovci so imeli tudi večje obveznosti pri vodenju trgovinskih knjig, zato ne preseneča, da se je – zlasti v kriznih letih – dogajalo, da so posamezni trgovci zahtevali izbris firme iz registra zaradi zmanjšanja obrata.¹⁷⁶⁶

Iz trgovinskih registrov lahko razberemo določene konture in razmerja, s pomočjo katerih lahko sledimo trendom v delovanju trgovine. Vedeti pa moramo, da trgovinski registri nudijo osnovne podatke le o protokoliranih firmah, o neprotokoliranih pa ne govorijo. Ti podatki pa so seveda kvantitativni, in ne kvalitativni; nehoti lahko pride do določenih podvajanj, če vemo, da so nekatera podjetja prehajala iz ene oblike družbe v drugo. Kljub omenjenim pomislekom pa lahko trgovinske registre uporabimo kot zanesljiv (sekundarni) vir. Iz njih vsaj za večja podjetja dobimo določene podatke.¹⁷⁶⁷

Trgovinski registri pri okrožnih gospodarskih sodiščih v Ljubljani, Mariboru in Celju ter okrožnih sodiščih v Novem mestu in Murski Soboti vsebujejo osnovne podatke o firmah in podjetnikih. Vsak podjetnik je moral zaradi vpisa v trgovinski register svojo firmo in predmet poslovanja prijaviti sodišču, na katerega območju je imel sedež firme; prijaviti je moral tudi vsako spremembo firme, lastnikov, predmeta poslovanja in prenehanja firme. Trговец, ki je trговал brez družabnika ali s tihim družabnikom, je lahko imel v firmi samo priimek z ali brez imena (lahko je dodal sin, junior, senior, dvorni dobavitelj ipd. ali stvarno ime dejavnosti, npr. knjigarna, trgovina z mešanim blagom itd.). Firma komanditne družbe je morala vsebovati ime vsaj enega javnega družabnika ter dodatek za oznako družbe (npr. »in drug«). Firma javne družbe je vsebovala imena vseh družabnikov ali ime vsaj enega družabnika z dodatkom za oznako družbe (»in drug«, »et comp.«, »bratje«, »sinovi« itd.). Firma delniške družbe je morala označevati predmet trgovine, ravno tako firma družbe z omejeno zavezo, ki pa je lahko namesto tega vsebovala imena enega ali vseh družabnikov ter dostavek »družba z omejeno zavezo« (d. z o. z.). Pri t.i. starih firmah je bilo v našem prostoru v primeru prenosa firme (npr. po smrti lastnika) mogoče, da je novi lastnik vodil podjetje

¹⁷⁶⁴ Zupančič Pušavec, *Oblike organiziranja gospodarstva na Slovenskem*, str. 114.

¹⁷⁶⁵ Dr. Nemo [Hugo Uhliř], *Trgovsko-gospodarski leksikon*; 2. del, str. 606-607.

¹⁷⁶⁶ Ogrizek, *Sodni register Okrožnega sodišča Maribor 1898-1941*, 2. del, str. 7.

¹⁷⁶⁷ Albin Ogris, *Gospodarsko desetletje 1919-1928 v Sloveniji po trgovinskih registrih in po katastrih Zbornice za trgovino, obrt in industrijo*, v: Windischer, *Na gospodarskih ogledih po Sloveniji*, str. 2.

pod prejšnjo firmo z dostavkom »dediči« ali »nasledniki«. ¹⁷⁶⁸ V trgovinskem registru so bili še sledeči podatki: datum ustanovitve firme, njen sedež in predmet poslovanja, ime, poklic, prebivališče in državljanstvo lastnikov. Pri družbah z omejeno zavezo, komanditnih in delniških družbah so bili tudi podatki o višini osnovne glavnice, pri družbah z omejeno zavezo in komanditnih družbah so vpisani vsi družabniki, komanditisti in njihove vloge, pri delniških družbah pa poleg osnovne glavnice še imenska vrednost delnic in označba, ali se glase na ime ali na prinositelja, morebitne prednostne pravice določenega paketa delnic, način zastopanja družbe, nadzorna ustanova, način objavljjanja sklepov skupščine ter ime, poklic, prebivališče in državljanstvo članov uprave. Zelo pogosto v trgovinskih registrih ni vseh teh podatkov, zlasti pa niso bile vpisane vse poznejše spremembe. ¹⁷⁶⁹

V trgovinskih registrih najdemo torej več podatkov o značaju registriranih podjetij: pri vpisu posamičnih firm dobimo podatke o njihovem lastniku, pri vpisu javnih družb o družabnikih (podatek o družabniku ni vpisan v register, ampak se nahaja v spisovni prilogi), pri komanditnih družbah o osebno odgovornih družabnikih, pri delniških družbah o članih upravnega odbora ter pri vpisih družb z omejeno zavezo podatke o poslovojdih. Seveda so se morale zabeležiti vse spremembe lastnikov ali zastopnikov. ¹⁷⁷⁰ Vpis firme je bil zelo pomemben, saj se je pravna zaščita nanašala le na vpisane firme. ¹⁷⁷¹

Tabela 20: V trgovinske registre vpisani podatki po letu 1906¹⁷⁷²

Rubrika	Register A	Register B	Register C
Tekoča številka firme in vrstna številka vpisa	✓	✓	✓
Datum vpisa	✓	✓	✓
Ime firme	✓		
Firma družbe		✓	✓
Kraj sedeža in podružnice	✓	✓	✓
Predmet obratovanja	✓		
Predmet podjetja		✓	✓
Višina temeljne glavnice		✓	✓
Višina posameznih delnic ali delniških deležev		✓	
Znesek danih in zahtevanih vplačil			✓
Imena članov načelstva		✓	
Lastnik firme	✓		
Imena poslovojdij			✓
Pravica zastopanja družabnikov	✓		
Prokuriste in likvidatorji	✓	✓	✓
Pravne razmere družbe		✓	✓
Opombe	✓	✓	✓

¹⁷⁶⁸ Prim.: Dr. Nemo [Hugo Uhliř], *Trgovsko-gospodarski leksikon*; 1. del, str. 399.

¹⁷⁶⁹ France Kresal, *Tekstilna industrija v Sloveniji*, str. 11-12.

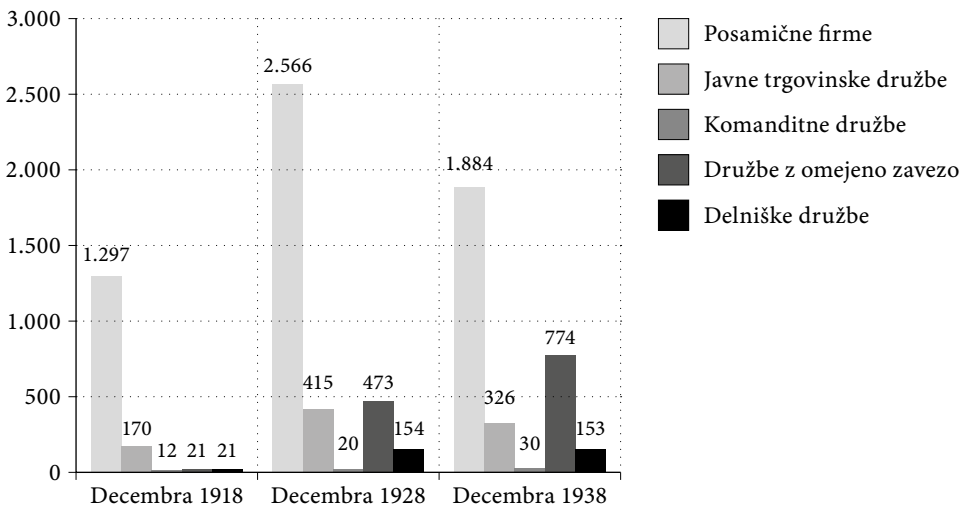
¹⁷⁷⁰ Mitja Sunčič, *Kdo je podjetnik?* v: *Podobe modernizacije*, str. 159.

¹⁷⁷¹ Dr. Nemo [Hugo Uhliř], *Trgovsko-gospodarski leksikon*; 1. del, str. 400.

¹⁷⁷² Zupančič Pušavec, *Oblike organiziranja gospodarstva na Slovenskem*, str. 114.

V Sloveniji so celotno obdobje med svetovnima vojnoma močno prevladovali firme posameznih trgovcev. Njihovo število je bilo najvišje pred veliko gospodarsko krizo, v tridesetih letih pa se je nekoliko znižalo. Tako je bilo takoj po prevratu, konec decembra 1918, v Sloveniji 1.521 protokoliranih podjetij, od tega je bilo posamičnih firm kar 85 %. Zelo malo pa je bilo v tem času komanditnih družb. Leta 1928 so bile posamične firme še vedno najštevilnejše, je pa poraslo tako njihovo število kot število ostalih družb, še najmanj komanditnih. V tem času, v času gospodarske konjunktore, je bilo vseh protokoliranih podjetij v Sloveniji največ, kar 3.628. Desetletje kasneje, decembra 1938, je v primerjavi z letom 1928 ostalo enako število družb z omejeno zavezo in delniških družb, medtem ko se je število javnih trgovinskih družb in posamičnih firm zmanjšalo za več kot 20 %. Skupaj je bilo leta 1938 v Sloveniji 3.170 protokoliranih podjetij.

Graf 55: Protokolirana podjetja v Sloveniji med svetovnima vojnoma¹⁷⁷³



S sprejetjem jugoslovanskega trgovinskega zakona (ki sicer ni stopil v veljavo) pri registraciji firm ni prišlo do sprememb, saj so z vpisi v obstoječi register nadaljevali.

EN GROS & EN DETAIL

V osnovi lahko trgovine klasificiramo na trgovine na drobno ter na trgovine na debelo. Trgovina na debelo deluje v blagovnem prometu kot posrednik med proizvodnimi podjetji in trgovinskimi podjetji na drobno. Nabava in prodaja potekata kontinuirano in v velikih količinah, kar je bistvena značilnost grosistične funkcije v blagovnem prometu. Trgovine na drobno pa v blagovnem prometu delujejo kot posredniki med trgovinskimi podjetji

¹⁷⁷³ Gradivo Zbornice TOI, v: Spominski zbornik Slovenije, str. 554.

na debelo in potrošniki, pa tudi neposredno med proizvodnimi podjetji in končnimi potrošniki. Njihova značilnost je, da prodajajo blago končnim potrošnikom praviloma v manjših količinah, ki so v mejah potreb posameznih gospodinjstev. Pojavljajo se v dvojni vlogi, saj nastopajo kot zadnji člen na poti blaga od proizvajalca do potrošnika in sicer kot predstavniki proizvajalcev in kot predstavniki potrošnikov.¹⁷⁷⁴

Glede na to, od koga trgovina kupuje blago in v kakšnih količinah ter komu ga prodaja, ločimo torej:

- trgovino na drobno (na malo, *en detail*, detajlna trgovina): detajlist kupuje v velikih količinah od proizvajalca ali grosista, prodaja v majhnih količinah končnim potrošnikom,
- trgovino na debelo (na veliko, *en gros*, grosistična trgovina): grosist prodaja blago drugim podjetjem, ki ga nato naprej predelujejo v nove izdelke ali pa trgovcem na drobno.

Kot vidimo, so za obe zvrsti trgovine uporabljali več terminoloških izrazov, odvisno kdo in v kakšnem kontekstu. So pa jezikovno občutljivi posamezniki opozarjali na slovenska término, katera so (pre)pogosto nadomeščali s tujkami ali prevedenimi izrazi: »V zadnjem času se odriva, po hrvatskem in nemškem vplivu, čedalje bolj naša dobra slovenska 'trgovina na debelo', 'trgovina na drobno' s tujim 'prodaja na veliko in malo' ali celo nemogoče: 'en-gros-prodaja'.«¹⁷⁷⁵

Najpomembnejša poslovna odločitev v trgovini na drobno se je nanašala na izbiro asortimenta, torej njeno specializacijo; v obdobju med svetovnima vojnoma je največkrat šlo za izbiro med širokim asortimentom (trgovine z mešanim blagom) ali pa specializirano trgovino z izbranim prodajnim programom. Poleg izbire asortimenta je na bolj ali manj uspešno prodajo vplivalo še kup poslovnih odločitev, npr. cena, razporeditev blaga, urejenost prodajalne, oblika postrežbe (postrežno, samoizbirno, samopostrežno, kataloška prodaja), reklama, lokacija trgovine in ne nazadnje konkurenca podobnih trgovin.

Trgovina na debelo je stala pred podobnimi, a vendar nekoliko drugačnimi odločitvami: izbira asortimenta ter prostorska in časovna funkcija so bile podobne kot pri trgovini na drobno, kakovostna funkcija se je že nekoliko razlikovala (pri veleprodaji ni bila pomembna embalaža, dekoracija), tudi svetovalna funkcija ni prišla toliko do izraza (veliki kupci so vedeli, kaj in koliko naročiti), kupci so poznali cene, ki niso bile toliko spremenljive, veletrgovina je imela tudi kreditno (grosisti niso dobili takoj plačila za prodano blago) in pa količinsko funkcijo (od veletrgovcev se je praviloma kupovalo v velikih količinah). Grosisti so načeloma potrebovali manj delovne sile in drugačnega profila: uradnike za nabavo blaga, skladiščnike, špediterje, računovodje; klasičnih prodajalcev niso zaposlovali, razen v primerih, ko se je veletrgovec ukvarjal tudi s trgovino na drobno. Od poslovnih prostorov so grosisti potrebovali zlasti primerno opremljena skladišča, ki so morala biti prometno dostopna, postrežba je bila lahko poleg postrežne in samopostrežne tudi dostavna.

V začetku 20. stoletja je bila izrazita težnja k veletrgovini¹⁷⁷⁶ – torej ne za vsako ceno iskati velikih dobičkov, ampak raje čim več prometa pri manjšem dobičku. »Da veletržec

¹⁷⁷⁴ Žižmond, Sektorska ekonomika, str. 231-233.

¹⁷⁷⁵ Puritanus mercator, *Trgovska slovenščina*, v: TT, št. 11, 1935.

¹⁷⁷⁶ Veletrgovina, en gros trgovina, pri kateri se blago ne prodaja neposredno konzumentom, ampak v večjih količinah trgovcem na drobno, detajlistom.

razširi in oživi prodajanje, ima na razpolago različna sredstva: pošlje pismene ponudbe ali pa zbira naročila po agentih in potnikih. Detajlist pa v tem oziru ne more ničesar napraviti, kajti ta mora na svoje odjemalce čakati v svojem kupčijskem lokalu. Vsled tega je tudi uvoz in izvoz skoraj izključno v rokah veletržcev. Inozemsko blago prihaja v prvi vrsti na veletržce, in v drugi vrsti še le na detajliste. Ravnotako izvažajo tuzemsko blago samostojni eksporterji. Posebno izvozna trgovina zahteva, da trgovec natančno pozna tuje razmere in da ima razširjene kupčijske zveze, ker le na ta način imamo nekako jamstvo, da proda svoje blago.«¹⁷⁷⁷

Pri vprašanju načina prodaje velja na tem mestu omeniti še fenomen, prisoten že od začetka 20. stoletja dalje – nastajanje blagovnic, ki so na enem mestu ponujale raznovrsten nabor prodajnih artiklov. V obdobju med svetovnimi vojnami so pod vplivom severne Amerike tudi v evropskem prostoru nastajale večje trgovinske hiše, (vele)blagovnice. Zanje je značilna prodaja na drobno v posameznih oddelkih, pač glede na vrsto blaga, tako da lahko kupci na enem mestu kupijo vso zeleno blago. Te trgovinske hiše so pomenile močno konkurenco detajlni trgovini, tudi zaradi nižjih cen. Nekatere tovrstne trgovine so imele organizirano tudi razpošiljanje blaga po naročilu. V nekaterih državah so rast velikih trgovinskih hiš omejevali, npr. v Češkoslovaški so smele delovati le obstoječe blagovnice, tako so leta 1934 tudi v Jugoslaviji zakonsko omejili obseg tovrstnih poslovalnic, ki se niso mogle prosto širiti. V Jugoslaviji je bila med največjimi tovrstnimi trgovinami trgovinska hiša Kastner & Öhler v Zagrebu, v Sloveniji pa je bila tipična celjska trgovinska hiša Stermecki.¹⁷⁷⁸ Glede na asortiment blaga bi pravzaprav lahko rekli, da so (vele) blagovnice urbane trgovine z mešanim blagom.

OPREMA POSLOVNIH PROSTOROV

»Predpogoj dobre trgovine je njena zunanost in notranji red. Trgovina, ki ima neokusno, morda razmetano, zaprašeno izložbo, motno ali blatno okno, ni vabljiva. Ako pride kupovalec v trgovino, v kateri stoje še zaboji po tleh in leže kupi blata po mizah, v kateri vleče in je morda celo mrzlo in v kateri se prodajalec precej časa zanj niti ne zmeni, v taki trgovini kupovalec ne more biti zadovoljen in se bržčas ne vrne nikoli več.«¹⁷⁷⁹

Na podeželju so bile – poleg zunanjega napisa na leseni tabli ali na fasadi – emajlirane reklamne table, izobešene na lesenih krilih vhodnih vrat in na pultu v prodajalni praktično edino reklamno sredstvo.¹⁷⁸⁰ Tudi izložb, v katerih bi bilo razstavljeno različno blago, niso imele vse trgovine; če pa že so bile največkrat lesene, včasih so segale do tal. Posebne reklame se podeželski trgovci niso posluževali; poteza, ki je privlačila kupce, je bila npr. prodaja na kredit, in pa obdarovanje stalnih strank ob posebnih priložnostih,

¹⁷⁷⁷ O modernem trgovanju, v: STV, št. 1, 1908.

¹⁷⁷⁸ Dr. Nemo [Hugo Uhlir], *Trgovsko-gospodarski leksikon*; 1. del, str. 455-456.

¹⁷⁷⁹ Peter Šilec, *Dobre prodajalne in dobri prodajalci*, v: TT, št. 5, 1927.

¹⁷⁸⁰ Za trg Rogatec prim.: Marija Počivavšek, *Zakaj lodn v Muzeju na prostem?* v: Muzejska poletna delavnica Rogatec '93, str. 83.

npr. ob božiču; lahko je bil to »druk«¹⁷⁸¹ za predpasnike ali pa bonboni za otroke.¹⁷⁸² Oprema večine podeželskih trgovin z mešanim blagom je bila skromna, najbrž ne kaj dosti drugačna od tiste v Škalah pri Velenju, katero so leta 1934 sestavljali le »prodajalna miza, lesene police z odprtimi in zaprtimi predali, leseni zaboji s predali in pokrovi. Petrolej je v lesenem, s pločevino obitem zaboju s slabim pokrovom, ena namizna navadna tehtnica in ena decimalna do 100 kg z uteži.«¹⁷⁸³ Podeželske – trške in vaške – trgovine z mešanim blagom so imele praviloma večji ali manjši prodajni prostor, skladišče je bilo lahko v isti stavbi ali pa na drugi lokaciji. Sodi z oljem in petrolejem, ki niso smeli biti skladiščeni v istem prostoru kot živila, so stali zunaj na dvorišču ali pa v kleti. Trgovine največkrat niso imele blagajne, zneske so s kopirnim svinčnikom vpisovali v blagajniški zvezek. V prodajnem prostoru je pozimi stala litoželezna peč, v kateri se je kurilo z drvimi. Tla so bila lesena, občasno so jih namazali s protiprašnim oljem. Oprema v trgovini je bila prav tako lesena, dostikrat že precej obrabljena. Za pultom, ki je bil pogosto obložen z emajliranimi reklamnimi tablami, so stale police za tekstil, mešano blago in železnino, nadalje omare s predali za živila, zaboji za moko, pa sod s petrolejem. Na pultu so stali tehtnica, meter in – za otroke najslajše – stekleni kozarci z bonboni.¹⁷⁸⁴

Primerjajmo to sliko z opisom trgovine z mešanim blagom v manjšem kraju, a iz sredine 19. stoletja; šlo je za Samonikovo trgovino v Šoštanju: »Trgovina je bila, kakor še zdaj po trgih in mestecih, mešana, v eni polovici trgovine manufakturno blago vsake vrste, za moške in ženske obleke, v drugem koncu kolonijalno blago. Spomladi in jeseni se je Samonik sam peljal v Gradec ali na Dunaj, in ker je imel gotov denar s seboj, je dobival blago dosti ceneje ko drugi, pri katerih so morale tovarne čakati na plačilo. Potem so šli vozniki v Celje po večje in manjše zaboje, napolnjene s suknom, platnom in mnogo-vrstno robo za ženske. To vam je bilo delo, ko smo spravljali blago iz zabojev, Samonik pa je z računi v roki pazil, ali je vse došlo, kakor je bil nakupil. Na listkih, ki so viseli pri vsakem kosu, je zapisoval, koliko njega stane in zraven najnižjo ceno, pod katero nismo smeli prodajati. To pa ni bilo zapisano v številkah, katere bi vsak lahko bral, ampak v črkah,¹⁷⁸⁵ katere so bile samo nam znane.«¹⁷⁸⁶ Podobno je bilo tudi drugod. Za trg Rogatec navajam dva primera dvojnih cen oz. numeracije s črkami: trgovec Lorber je uporabljal geslo PONKRATIUS (1-10), trgovec Preaz pa HELF MIR GOTT (1-10).¹⁷⁸⁷ Pri tem je treba omeniti še dejstvo, da med svetovnjima vojnama vsi (podeželski) trgovci še niso uporabljali fiksnih cen; le-te so veljale samo za živila, za druge artikle so se kupci še lahko pogajali (*glihali*).¹⁷⁸⁸ Trgovec je pač stranko presodil (v kolikor je ni poznal) in ji na pod-

¹⁷⁸¹ Modro potiskano blago, t.i. modrotisk.

¹⁷⁸² Marija Počivavšek, *Zakaj lodn v Muzeju na prostem?* v: Muzejska poletna delavnica Rogatec '93, str. 83.

¹⁷⁸³ Jože Hudales, *Trgovina v Šaleški dolini v 19. in prvi polovici 20. stoletja*, v: Šaleški zbornik, str. 95.

¹⁷⁸⁴ Marija Počivavšek, *Zakaj lodn v Muzeju na prostem?* v: Muzejska poletna delavnica Rogatec '93, str. 80.

¹⁷⁸⁵ Hudales navaja primer dvojne cene, ki jo je vsak trgovec določil z drugačno šifro, npr.:

P	R	E	V	I	D	N	O	S	T
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Prim.: Jože Hudales, *Trgovina v Šaleški dolini v 19. in prvi polovici 20. stoletja*, v: Šaleški zbornik, str. 94.

¹⁷⁸⁶ Ibidem, str. 93.

¹⁷⁸⁷ Marija Počivavšek, *Zakaj lodn v Muzeju na prostem?* v: Muzejska poletna delavnica Rogatec '93, str. 85.

¹⁷⁸⁸ Podjetja, ki so imela organizirano prodajo v sistemu svojih trgovin, so prva oblikovala fiksne cene; to so bila npr. podjetja Tivar, Bata itd.

lagi presoje ponudil ceno.¹⁷⁸⁹ Manjše trgovine so bile založene le z najnujnejšim blagom: moko, kvasom, petrolejem, cenejšim tekstilnim blagom, nekaj železnine in najnujnejšimi gospodinjstskimi potrebščinami. Nakupi »na puf« so bili tedaj pogost, celo prevladujoč način potrošništva, zlasti v trgih in vaseh. Stalne stranke so bile tam največkrat zveste enemu trgovcu, zato jim je ta omogočil nakup blaga »na knjigo«. Izdatke so kupci nato poravnali enkrat mesečno. Na ta način so kupovali različni družbeni sloji, tako kmetje kot delavci, pa zdravniki in celo podjetniki.¹⁷⁹⁰ So pa na ta način opravljali le nakupe vsakodnevnega blaga, po večjih nakupih so se občasno odpravili v mesta.

Središče vsakega modernega trgovinskega obrata je bila pisarna (*kontor*), sedež trgovskega in tehničnega vodstva obrata; omeniti pa velja, da so pisarne imele le večje trgovine. Potemtakem je bilo potrebno temu prostoru in njegovi opremi posvetiti kar precej pozornosti. Zlasti so svetovali, naj gredo lastniki v korak s časom, zastarele pisarniške potrebščine naj zamenjajo z novimi, tako kot naj konjsko vprego zamenja avtomobil. Da si prihranijo nepotrebne poti, naj v svoje poslovanje uvedejo telefon.¹⁷⁹¹ Leta 1932 je bilo npr. v Celju med 198 telefonskimi naročniki 39 trgovcev (20 %).¹⁷⁹² Štiri leta kasneje je bilo med 213 naročniki 47 trgovcev (22 %),¹⁷⁹³ leta 1941 pa znova 20 % (57 od 277 naročnikov).¹⁷⁹⁴ Z vsemi temi modernimi zadevami pa so se tako trgovci – kot tudi tovarnarji in industrialci –, lahko srečali zlasti na tujih velesojih.¹⁷⁹⁵ Telefonskih priključki so v tem času nedvomno predstavljali luksuz; ne nazadnje je bila tako instalacijska pristojbina kot tudi naročnina vezana na kraj in poklic naročnika. Tako so trgovci spadali med prva dva plačilna razreda (od šestih): grosisti v prvega in detajlisti v drugega.¹⁷⁹⁶

Poglejmo še drugo skrajnost na premici trgovinskih ambientov; če smo prej rekli, da so blagovnice urbane trgovine z mešanim blagom, pogledajmo še ta vidik. V mestih se je prvi polovici 20. stoletja postopoma večalo število blagovnic, po drugi strani so v številnih majhnih trgovinah delali lastniki sami, le s pomočjo družinskih članov, ves dan in z minimalno režijo, s skromnim inventarjem in v skromnih prostorih.¹⁷⁹⁷ Genealogija (vele)blagovnic – in ne nazadnje današnjih nakupovalnih središč¹⁷⁹⁸ – kaže na vsaj dva vira: prvi so luksuzne trgovinske arkade evropskih metropol 19. stoletja, kjer so lahko mimoidoči prvič »uživali v pohajkovanju, sanjarjenju, opazovanju množice in izložb, v

¹⁷⁸⁹ Marija Počivavšek, *Zakaj lođn v Muzeju na prostem?* v: Muzejska poletna delavnica Rogatec '93, str. 85.

¹⁷⁹⁰ Prim.: Jože Hudales, *Trgovina v Šaleški dolini v 19. in prvi polovici 20. stoletja*, v: Šaleški zbornik, str. 97.

¹⁷⁹¹ *Orodje trgovca*, v: Nova doba, št. 15, 8. 2. 1927.

¹⁷⁹² Prim.: *Celje – avtonomno mesto Dravske banovine*, str. 40-43.

¹⁷⁹³ Celjski izvestitelj, Celje, 1936, str. 35-44.

¹⁷⁹⁴ *Telefonski imenik*, 1941, str. 101-106.

¹⁷⁹⁵ *Orodje trgovca*, v: Nova doba, št. 15, 8. 2. 1927.

¹⁷⁹⁶ L. Markelj, *O telefonskih pristojbinah*, v: Trgovsko-obrtno-industrijski letnik, str. 58.

¹⁷⁹⁷ Žarko Lazarevič, *Blagovne znamke v ritmih časa*, v: Cockta, str. 21.

¹⁷⁹⁸ »Mestno središče je splet družbenih funkcij, sobivanja različnih kultur in življenjskih slogov. V središču so danes zlasti bančništvo, poslovne dejavnosti, uprava, kultura in turizem. Trgovina danes težko preživi v središču. Zato so se pojavila nakupovalna središča na robu historičnih mest. In na te centre se posledično spet vežejo druge dejavnosti. V razvitem svetu si prizadevajo kompenzirati negativni vpliv nakupovalnih središč. Program trgovine je zapolnjen s kulturnimi, športnimi, zabaviščnimi dejavnostmi. Zgodovina nakupovalnih središč pa vendar kaže nato, da ne morejo generirati samo svojega mesta.« Andrej Pogačnik (intervju), *Načrtovanje mitov med agrarnim in urbanim prostorom*. v: Delo, Sobotna priloga, 11. 11. 2006.

družabnosti brez interakcije«; drugi vir pa so veleblagovnice, ki so se v zahodni Evropi razvile v drugi polovici 19. stoletja in predstavljajo prvi poskus ustvariti sanjski svet »vizualne fascinacije in spektakularnega učinka. Fizični prostor veletrgovine ni samo prostor ekonomske izmenjave, ampak družbeni in kulturni prostor.« Princip prostega vstopa v trgovino (veleblagovnico) je izničil moralno obvezo kupca, da mora nekaj kupiti; obisk veleblagovnic je tedaj postal nov način meščanskega preživljanja prostega časa.¹⁷⁹⁹

REKLAMA IN TRGOVINA

Pod pojmom reklama¹⁸⁰⁰ razumemo različna sredstva, s katerimi se poskuša vzbuditi zanimanje za nek predmet. Reklama je zacvetela v 19. stoletju, zlasti z razvojem grafične umetnosti. Avstrijski avtor Viktor Mataja, pionir znanosti o reklamah, je reklamo označil kot socialno moč: »Ona je zmožna vplivati na poglede in dejavnost ljudi, katerih težnje more preusmeriti za popolnoma novimi predmeti in jih odtegne od predmetov, ki so jih prej visoko cenili.« Podobno je menil Herbert Casson, gospodarstvenik: »Ni točno in zanesljivo, da kupuje svet le to, kar potrebuje. Pravilneje je, da kupuje v prvi vrsti to, kar se mu nudi. S stalnim in vztrajnim ponujanjem potom reklame se pojavljajo često tudi nove potrebe.«¹⁸⁰¹ Reklama je po mnenju nekaterih teoretikov postala šesta svetovna sila, če je bilo časopisje, ki mu je v veliki meri služila, sedma.¹⁸⁰²

Struktura in dosežena raven ekonomskega razvoja, kultura in način ekonomskega in družbenega življenja se zrcalijo skozi blagovne znamke.¹⁸⁰³ In pri promociji blagovnih znamk je že od vsega začetka igrala pomembno vlogo embalaža izdelkov; ta moment je bil – sprva seveda v skromnejših izpeljankah – prisoten skozi celotno obdobje 20. stoletja, tako v Ameriki, kot tudi v Evropi in seveda tudi v našem prostoru. Proizvajalec je želel produkt prodati, zato ga je zapakiral v ustrezno embalažo, ki je nagovarjala ciljno publiko, trgovina pa je izdelek s pomočjo reklame poskušala čimbolje tržiti in ga seveda (dobro) prodati.¹⁸⁰⁴ »Ako hočeš, da bodo ljudje po robi hrepeneli, je ne smeš prodajati preveč poceni in v masah. Vsakdo ve, da so brezplačne razstave brez posetnikov. Roba mora imeti poseben značaj, izložba svojo izrazito podobo. Česar je preveč, nihče ne mara. Preobilje izpremeniti v redkost, to je posebna umetnost, ki jo znajo le redki trgovci.«¹⁸⁰⁵

K razširjenosti reklame pa niso pripomogli samo trgovci, ampak tudi producenti; oboji so v njej videli finančni interes. Namreč, ni se prodajalo samo milo, ampak npr. Schicht milo, ne zobna pasta, marveč Kalodont, ne pralni prašek, temveč Persil, ne krema za čevlje, ampak Ilirija, ne čistilna pasta, temveč Sidol. Pomembna je začela postajati blagovna znamka, proizvajalci so želeli v konkurenci drugih podobnih izdelkov iz anonimnosti dvigniti ravno svoje izdelke.

¹⁷⁹⁹ Breda Luthar, *Homo ludens – Homo šoper. Uvod v potrošniško kulturo*, v: *Cooltura*, str. 260.

¹⁸⁰⁰ Lat. *reclamare* = ponovno vpiti; torej tako dolgo vpiti, da se vtisne v naš spomin.

¹⁸⁰¹ Stane Megušar, *Misli o reklamah*, v: *TT*, št. 3-4, 1940.

¹⁸⁰² Josip J. Kavčič, *Pogovor o reklamah*, v: *Vodnikova pratika*, Ljubljana 1929, str. 101.

¹⁸⁰³ Žarko Lazarevič, *Blagovne znamke v ritmih časa*, v: *Cockta*, str. 13.

¹⁸⁰⁴ Prim.: Dorothea Eichenauer, *Verpackungsdesign des 20. Jahrhunderts*, 110 str.

¹⁸⁰⁵ Peter Šilec, *Še nekaj trgovskih načel*, v: *TT*, št. 8-9, 1931.

V trgovini je nedvomno primarno mesto zasedla ustna reklama: bila je najenostavnejša, pa tudi najcenejša. Od spretnosti in prepričljivosti (ne vsiljivosti) trgovca je bilo odvisno, kako bo znal navdušiti stranko za nakup določenega artikla. »Kako mnogostranski mora zato biti prodajalec! Vživeti se mora v vlogo kupca in večletna praksa in trdna volja postati prvovrsten prodajalec, ga bosta usposobila za to.«¹⁸⁰⁶ Ustne reklame so se posluževala tudi podjetja, ki so svoje blago prodajale preko potnikov.

Že konec 19. stoletja so v strokovni literaturi osveščali trgovce o pomenu pojavljanja v časopisju, zlasti v primerih, ko se odpre nov obrat, se preseli, ali ko enostavno želi ponuditi nove izdelke. »Oblike takim naznanilom po časopisih ni določiti natanko, ker so dogodki v obrtnem ali trgovskem življenju jako različni; toliko pa vendar lahko rečemo v obče, da morajo biti vselej pisana kolikor mōči kratko in ne pretirano.« Poleg časopisov so v poštev prihajali tudi različni koledarji in adresarji, v katerih so trgovci in obrtniki nadvse radi oglaševali. V določenih primerih pa je obstajal še en način: »Časih – toda pri nas le redkokdaj – vidimo javna naznanila posamičnih obrtnikov ali trgovcev pribita na uličnih oglih. Po vsebini in obliki so do cela podobna naznanilom po časopisih; vendar se nabijajo na oglih le poročila o jako važnih trgovskih ali obrtnih stvareh; n.pr. o popolni razprodaji, preselitvi i.t.d.«¹⁸⁰⁷ Tudi na Slovenskem so bili podjetniški akterji že pred prvo svetovno vojno na tekočem s sodobnimi prodajnimi prijemi in poslovnimi običaji ter moderno reklamo: npr. za kupce koles so ponujali brezplačno kolesarsko šolo; lekarnar je kupcem ob koncu leta izplačal 2 % od nakupne vsote; manufakturno je bilo mogoče kupiti na obroke itd.¹⁸⁰⁸

Med svetovnjima vojnoma so se s pospešenim industrijskim razvojem in urbanizacijo spreminjale tudi socialne razmere; to je bil čas izjemno močnega kapitalističnega zagona v Sloveniji; ta proces je zaznamoval tudi javno medijsko podobo – strukturni gospodarski spremembi sta sledila oglaševanje in znamčenje: število slovenskih blagovnih znamk oz. znamk v slovenskem prostoru se je povečalo, v javnosti so bile prisotne v zakupljenih reklamah v časopisih in revijah.¹⁸⁰⁹ Ljubljanske izložbe so bile pred drugo svetovno vojno že opremljene z bliščem in svetlobnimi reklamami. »Zadnje čase postajajo vedno lepše. Videti je, da trgovci kar tekmujejo drug z drugim, kdo bo imel lepše urejena in okrašena velikanska izložbena okna«, jih je 1939. leta opisal časopis Slovenec.¹⁸¹⁰ K osveščanju trgovstva s to problematiko so pripomogli tudi številni članki v Trgovskem tovarišu in drugem strokovnem časopisju. Slednje je vseskozi poudarjalo pomen reklame za uspešno poslovanje, saj »trgovec, čegar ime ni znano na široko v ljudskih slojih, ne postane nikoli 'velik'«. ¹⁸¹¹

Med svetovnjima vojnoma lahko reklamo razdelimo v tri sklope: v časopisno, eksterno in interno reklamo.

¹⁸⁰⁶ *Ustna reklama*, v: TT, št. 7-8, 1938.

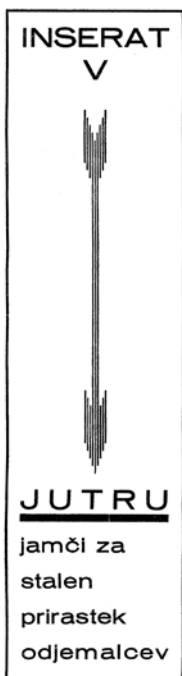
¹⁸⁰⁷ Funtek, *Obrtno spiseje*, str. 6.

¹⁸⁰⁸ Več o tem: Fr. Jož. Mrčenič [Franjo Baš], *Gospodarske in kulturne slike Maribora iz zadnjih 100 let*, v: *Mariborske slike*, str. 35.

¹⁸⁰⁹ Žarko Lazarevič, *Blagovne znamke v ritmih časa*, v: Cockta, str. 19.

¹⁸¹⁰ Šorn, *Življenje Ljubljančanov med drugo svetovno vojno*, str. 267-268.

¹⁸¹¹ *Umetnost reklame in inserata*, v: TT, št. 12, 1924.



Časopisna reklama je obetala uspešno prodajo (Adresar, 1936).

Časopisna reklama

Pri tej zvrsti reklame, ki ni bila krajevno omejena, je prišlo v poštev objavlanje (*anonsiranje*) v časopisju. Dobra časopisna reklama je morala imeti obliko, ki je vzbujala pozornost in zanimanje. Oglasi so morali biti opazni, torej je bil pomemben izbor tipografije, ilustracije; najbolje je bilo, če so bile lahko reklame »vrinjene« v najbolj brani del časopisa – potem so to res bili oglasi (*inserati*) v pravem pomenu besede. Oglasi pa niso bili nujno samo v časopisih, ampak lahko tudi v revijah, gledaliških listih itd. Časopisnih oglasov je bilo dvoje vrst:

Samo tekst

Tukaj je bil oglas sestavljen le iz besedil ter črt in okraskov; ta je prišel v poštev, če je šlo za eno ali le nekaj objav. Da bi vzbudil pozornost, je bilo priporočljivo, da je bil oglas (zgoraj-spodaj ali na vseh štirih straneh) obdan s konturami. Da bi bil opazen, je lahko imel oglas na začetku teksta velik vprašaj, klicaj, izpostavljeno inicialko ali napovedno besedo. Tudi ni nujno, da so bili tovrstni oglasi oglati, lahko so bili ovalne, okrogle, trikotne, stopničaste, zvezdaste itd. oblike.

Tekst s sliko

Pri tej vrsti je bila prisotna tudi ilustracija/fotografija, torej je šlo za ilustriran inserat. Seveda je morala slika odgovarjati vsebini teksta, kar se sicer v praksi ni vedno dogajalo. Tudi pri teh oglasih so priporočali, da se nad, pod ali ob sliki pojavljajo pozornost vzbujajoče besede, kot »Halo!«, »Kje?«, »Nikjer!« itd.¹⁸¹²

Kje v časopisu se naj takšna reklama pojavi, da bo čim bolj opazna? Priporočali so prvo in zadnjo stran, v tem primeru v kotu ali ob robu strani. Druge variante so bile npr. reklama kot notica (med ostalimi noticami), kar so lahko prebrali tisti, ki so se izogibali reklamnim stranem, pa oglas na neoglasni strani. Pri izbiri časopisa bi naj podjetniki upoštevali kraj izhajanja, bralni krog in naklado, značaj ter ceno (cenejši časopisi so imeli več bralcev) časopisa. Obrestovalo se je periodično objavlanje, obvezno pa so priporočali oglaševanje ob priložnostih, kot so otvoritev trgovine, prejem nove količine blaga, pred prazniki, za čas sezonske razprodaje, v sezoni plesov, koncertov, maškarad, birme ipd. In kako velika naj bi bila reklama? Poznavalci so priporočali čim večjo, ker »tvrčki, ki objavlja velike in okusne inserate, občinstvo zmerom bolj zaupa in jo smatra za solventno in solidno«. ¹⁸¹³ Ker sta za trgovce veljala pregovora »Čas je zlato« in »Od pare do pare k prihranku!«, so bila potencialnim oglaševalcem v pomoč prva oglaševalska podjetja.

¹⁸¹² Vladimir Pfeifer, *O reklamih*, v: TT, št. 2, 1924.

¹⁸¹³ *Umetnost reklame in inserata*, v: TT, št. 12, 1924.



Izveski na celjskem Glavnem trgu, trideseta leta 20. stol. (ZAC).

Eksterna reklama

V to zvrst so prištevali vse oblike zunanje reklame: torej tiste na in pred trgovinskim objektom, na raznih zunanjih reklamnih medijih (plakatih in svetlobnih stebrih), pa vse do pojavljanja na sejmih in razstavah.

Izveski

Najstarejša oblika izveskov so bile različne vrste blaga, obešenega na vratih ali pročelju trgovine. Tudi dosti kasneje, pred drugo svetovno vojno, so imele prenekatero prodajalne pred vhodom razstavljene oblačila in obutev. To je bilo tradicionalno reklamno sredstvo.¹⁸¹⁴ Pri tovrstnem razstavljanju pa je bilo potrebno biti previden: celjski gremij trgovcev je sredi dvajsetih let npr. opozarjal svoje člane na določila cestnopolijskega reda za mesto Celje, po katerem je bilo »razstavljanje blaga na ulicah, javnih prostorih ter v vežnih vho-
dih dovoljeno le v zaprtih izložbah in s predhodnim pristankom. Izobešanje za prodajo namenjenih predmetov izven izložb, tako da visijo na ulico, je strogo prepovedano.«¹⁸¹⁵

Napisi

Vsaka trgovina je imela na pročelju napis z imenom trgovine/trgovca in navedbo branže. Napisi so morali biti dovolj veliki in razločni, a obenem lični. Pogosto so se na raznih mestih (oknih, vratih, v izložbah) pojavljali še dodatni napisi (npr. ob prejemu novega blaga ali spremembah cen). Seveda so priporočali, da so tudi ti napisi lični in

¹⁸¹⁴ Vladimir Pfeifer, *O reklamni*, v: TT, št. 6, 1924.

¹⁸¹⁵ Nova doba, št. 109, 3. 10. 1925.

jasni.¹⁸¹⁶ Namreč: »Pravzaprav je vsaka tabla, vsak izvesek nevaren arhitekturi poslopja in je najugodnejši napis tisti, ki je direktno na steni naslikan, ali v lepih metalnih črkah na steno obešen ali iz kamena v steni izklesan. Vsaka tabla na pročelju lahko kvari slog poslopja. /.../ A treba se je torej posvetovati z arhitektom akademične izobrazbe, ne pa s kmetiškim ali predmestnim zidarjem in mizarjem.«¹⁸¹⁷ Ker so se trgovci pogosto selili, so se raje odločali za napisne table oz. izveske, ki so jih v takih primerih lahko odnesli s sabo.

□ Izložbe

Izložbe so moderno in učinkovito reklamno sredstvo, so »duša prodajalne«. Res pa je, da je bilo za učinkovito izložbo potrebno precej estetskega čuta. Priporočljivo je bilo imeti izdelke v izložbi opremljene s cenami, seveda pa je odveč omenjati, da so pogosto opozarjali na snažnost izložb: »Ne pozabi, da izložba ni sejmarska stojnica, kjer je polno krame, nametane vse preko.«¹⁸¹⁸ Trgovski akterji so se namreč zavedali pomena zunanosti trgovin in izložb: »Ako kaže trgovina že na zunaj čedno lice, vabi občinstvo. Vsaka trgovina naj ima čedne in razločne napise po principih moderne reklamne vede. Tozadevno se je treba posvetovati z reklamnimi strokovnjaki. Izložbeno okno naj ne bo nabasano z najrazličnejšimi predmeti. Z malim številom predmetov se dosežajo boljši uspehi. Prevelika mešanica blaga vpliva neugodno na oko. V izložbi naj bo red ali simetrija. Ne nabaši oken s plakati. Blago ne sme bingljati v oknu na vrvicah.« In še: »Na vsakem izložbenem kosu naj bo navedena cena. Trgovec bi marsikaterikrat prodal kako blago, ako bi ga označil v izložbi s ceno. Vem iz pogovorov, da je opazovalki vseh izloženi predmet, toda noče v trgovino povprašati za ceno, ker jo je sram.«¹⁸¹⁹ Predvsem pa, kdor ima smisel, bo svojo trgovino idejno predstavil tudi s svojo izložbo: »Tu velja načelo: malo, a izbrano. V trgovini za modne izdelke razstavi le par predmetov popolne elegance; ako želiš izraziti mnogostranost svoje obrti, izloži harmonično raznovrstne predmete; ako povdarjaš cenenost svoje robe, pokaži reči nizke cene itd. Vedno pa imej izložno okno jasno izraženo idejo: moderno, elegantno, raznovrstno, ceneno ali karkoli. Vsaka ideja je dobra, ako je smiselna in poštena.«¹⁸²⁰ Izložba je namreč veljala za najučinkovitejše reklamno sredstvo, zato je, če je želela doseči svoj namen, morala



Izložba je ogledalo trgovine, 1933 (MnZC).

¹⁸¹⁶ Vladimir Pfeifer, *O reklamni*, v: TT, št. 6, 1924.

¹⁸¹⁷ P. Š., *Reklama v napisih, tablah, izveskih, inseratih, lepakih*, v: TT, št. 6, 1929.

¹⁸¹⁸ Vladimir Pfeifer, *O reklamni*, v: TT, št. 6, 1924.

¹⁸¹⁹ Fr. Z., *Kako povečam promet?* v: TT, št. 11, 1928.

¹⁸²⁰ *Ideje za izložna okna*, v: TT, št. 12, 1924.

biti originalna, okusna in pregledna ter je morala kupcem na primeren način predstaviti asortiment blaga v dotični trgovini. Izložba je morala zadostiti tako zahtevam trgovinske reklame kot tudi estetskim in umetniškim kriterijem. »Umetniško dovršena izložba mora biti vidna, a ne kričevča, pestra, a pregledna, fina, a ne predraga.«¹⁸²¹

Že konec dvajsetih let je bilo zlasti v Ljubljani, pa tudi po drugih mestih opaziti napredek v aranžiranju izložb. »Okus, izbranost, stilnost, nepreobloženost se vidi že v precejšnjem številu trgovinskih oken. Izložbe so se zvečine razširile in zvečale, a v razsvetljavi se napreduje očividno. Zmaguje načelo, da izložba ni skladišče in mešanica vseh mogočih artikljev in vseh mogočih barv. Malo, izbrano in zares okusno, vse nekako simbolno izrazito je dandanes geslo za izložbe. Dandanes, v dobi pomanjkanja denarja, je tendenca pri kupovalcih: malo, a to kvalitetno! Isto naj najde izraza v izložbah. Solidnost je vedno zmagovita.«¹⁸²²

Urejene izložbe pa so dale misliti tudi mestnim oblastnikom. Tako so v Celju prišli na idejo, da bi izložbe obdavčili. Na seji občinskega odbora so namreč razmišljali o novih davkih, ki bi pomagali pokriti deficitaren občinski proračun; med drugim so razpravljali o davku na izložbe. Ker je bilo Celje izrazito trgovinsko mesto in ker je trgovina (v mestu samem) prispevala največji del davčnih dohodkov, bi lahko po mnenju odbornikov k davčni obremenitvi pritegnili tudi trgovce. A njihovo stališče je bilo nedvoumno: »Če bo vpeljan nov davek, ne bo interesa po razširitvi izložb, ampak bodo še te zaplankali. Izložbe so za detajlista skoraj edina reklama, s pomočjo katere skuša povečati promet. Izložbe so tudi v korist kupojočega občinstva, ker si vsak kupec prej v izložbi izbere stvar in tako prihrani čas sebi in trgovcu. Trgovine v Celju so v veliki meri navezane na okolico in kmečkim ljudem je treba nastaviti skoraj vse predmete v izložbi.« Detajlisti so tako od občinskih svetnikov pričakovali razumevanje za svoja finančna bremena, ne nazadnje tudi zato, da bi z nesprejetjem novega davka preprečili dvig cen.¹⁸²³ »Glavno je, da aranžiraš izložno okno po svoje, originalno, individualno, tako torej, da se razločuje od drugih ter si ga ljudje zapomnijo.«¹⁸²⁴

□ Lepaki, plakati

Plakati so v obdobju med svetovnima vojnama začeli počasi nadomeščati časopisno reklamo. Plakate so lepili na plakatna mesta (*plakatne ogle*) – stene in ograje hiš, obrnjene proti cestam in ulicam ter na plakatne deske in stebriče. Za lepljenje plakatov so skrbela reklamna podjetja.¹⁸²⁵ Ker bi pri plakatih morala biti izpostavljena njihova umetniška plat, so se nekateri spraševali, kje so meje estetike in dobrega okusa, saj »/.../ izkuša konkurent biti še kričavejši, osupljivejši in zato brezokusnejši, da se gledalcem kmalu zastudita oba in da hodijo blazirano mimo obeh, češ: 'Oba sta enaka sleparja!' – Kajti umetnost reklame ni v kričanju, osupljanju in žaljenju oči, pameti in okusa.«¹⁸²⁶ Tudi lepaki bi naj bili čimbolj nenavadni – ob posebnih priložnostih so se podjetniki posluževali tudi razdeljevanja letakov na cesti – in bi naj združevali koristno stran s praktično, npr. na

¹⁸²¹ Rado Kregar, *Moderna izložba*, v: TT, št. 2, 1924.

¹⁸²² Peter Šilec, *Dobre prodajalne in dobri prodajalci*, v: TT, št. 5, 1927.

¹⁸²³ *Obdavčenje izložb*, v: Nova doba, št. 5, 13. 1. 1923.

¹⁸²⁴ P. Š., *Reklama v izložbenem oknu in s svetlobo*, v: TT, št. 7, 1929.

¹⁸²⁵ Vladimir Pfeifer, *O reklamah*, v: TT, št. 6, 1924.

¹⁸²⁶ P. Š., *Reklama v napisih, tablah, izveskih, inseratih in lepkih*, v: TT, št. 5, 1929.



Rekonstrukcija trgovine z mešanim blagom; ambient z razstave Muzeja novejšje zgodovine Celje, avtorica Marija Počivavšek, 1990 (MnZC).

hrbtni strani letaka ali računa so priporočali natisnjen urnik, koledar, vozni red, poštno pristojbine, sejme ipd.¹⁸²⁷ Zanimivo, da so npr. koledarje še pred prvo svetovno vojno celo v (celjskem) trgovskem gremiju smatrali kot »nerealno lovenje strank«.¹⁸²⁸

Pločevinaste in emajlirane reklamne table

Tovrstna reklama se je razvila iz plakatov; v svoji razviti fazi je tako kot pri plakatu lahko šlo za umetniško delo, pri čemer je bilo ključnega pomena grafično oblikovanje. Kovinske reklamne table so bile zlasti pri trgovinah z mešanim blagom, tako v mestih kot na podeželju, primarno izrazno sredstvo. Lahko so bile pritrjene tako vhodna vratna krila kot tudi na prodajni pult v notranjosti prodajaln.¹⁸²⁹

Svetlobna reklama

Slovcem, ki so se v tujini udeleževali različnih strokovnih srečanj, se je zdelo umestno, da tuje izkušnje prenesejo tudi v slovensko okolje. Ena takšnih novosti je bila tudi svetlobna reklama. Pri tem so za izhodišče vzeli izrek Marka Twaina: »Tudi, ako bi zlato hotel prodati za vrednost svinca, ga ne boš prodal, dokler nisi to primerno oglasil.« Ta izrek so trgovci aplicirali na trgovino: »Napredek ali propast trgovine leži v dobri ali slabi, odnosno manjkajoči reklami.« Za dosego tega cilja se je promotorjem slovenske trgovine zdelo najprimernejše (in glede na učinek najcenejše) sredstvo svetlobna reklama.

¹⁸²⁷ Za uspešno reklamo, v: TT, št. 11-12, 1938.

¹⁸²⁸ Več o tem glej: STV, št. 2, 1910.

¹⁸²⁹ Več o vrstni reklame na kovinskih tablah v: *Die bunte Verführung, Zur Geschichte der Blechreklame*, 110 str.

V tem smislu so trgovci menili, da bi razvoj svetlobne reklame moral biti v interesu mest. Namreč: z razvojem trgovine se dvigne blagostanje vseh prebivalcev mesta in okolice; mesto ima zaradi porasta svetlobne reklame večji dobiček, saj se na ta račun dvigne poraba električnega toka. Dalje: »Tehnično dobro izvedena, estetično in arhitektonsko popolna svetlobna reklama daje mestom poseben žar in sijaj; ko se je v temo zavil dnevni čar mesta, naj se pokaže njegov nočni mik.« Trgovcem se je zdelo pomembno tudi, da so bile dobro osvetljene izložbe, saj so tako vabile k nakupu in ustvarjale pogoje za razvoj trgovinskih središč. Še posebej prijetno za oko in takratni estetski čut je bilo, če so izložbe učinkovale kot gledališki oder, kjer »svetlobna telesa ne smejo biti vidna in izloženo blago mora izžarevati iz temnega okvirja«. Resnici na ljubo so bila naša mesta še daleč od tega ideala; »kako žalostne in brezpredmetne so svetlobne reklame v Ljubljani, celo v boljših in večjih izložbah, to more vsakdo ugotoviti«. ¹⁸³⁰ Sploh, če Ljubljano primerjamo npr. z Berlinom, kjer je bilo leta 1925 pravilno osvetljenih le 10 % izložb. ¹⁸³¹

Svetlobna reklama je bila med svetovnimi vojnami v Jugoslaviji malo prisotna. Tudi zato, ker je »nočno življenje mogoče le po velemestih, je krasota in učinkovitost lučne reklame možna le po velemestih,« so to vrsto reklame uporabljali zlasti v ZDA in Veliki Britaniji, deloma tudi v Nemčiji. Čeprav je Traugott Schalcher zapisal, da je »svetlobna reklama kraljica med reklamami in prekaša po vidni učinkoviti možnosti vse druge,« so imeli zlasti omikani ljudje odpor do nje, preprosto prebivalstvo pa je bilo nad njo navdušeno. ¹⁸³²



Privlačne izložbe so lahko pritegnile več kupcev; osvetljene izložbe trgovine Weren, 1934 (MnZC).

Ker so bili svetlobni napisi vidni zvečer in ponoči, je bilo priporočljivo, da so bili veliki in raznobarni, da bi dosegli svoj namen. Ti napisi so bili lahko izdelani na več načinov: pri prvem so bile črke vrezane v lepenko ali kovino, nato pa prevlečene z barvnimi papirji, skozi katere je prodirala svetloba za njimi stoječih žarnic. Pri drugem so bile črke sestavljene iz električnih žarnic, ki so se prižgale ob večerih. Pri tretjem – le-ta se je uveljavil v dvajsetih letih 20. stoletja – pa je šlo za skioptikone (*Laterna magica*), male

¹⁸³⁰ Joža Bohinjec, *Pomen svetlobne reklame za trgovino in mesta*, v: TT, št. 1, 1929.

¹⁸³¹ Drago Matanovich, *Svetloba kot reklama*, v: TT, št. 5, 1932.

¹⁸³² P. Š., *Reklama v izložbenem oknu in s svetlobo*, v: TT, št. 7, 1929.



Bata je reklamirala svoje izdelke ob odprtju svoje trgovine na celjskem Glavnem trgu, 1931 (MnZC).

hišice na štirih stebrih, postavljene na frekventnih lokacijah, pred katerimi je stal velik okvir, premrežen z belim platnom. Zvečer je šel vanje uslužbenec reklamnega podjetja in reguliral v njej stoječi aparat (skioptikon): uravnal je svetlobo reflektorja ter po potrebi menjaval steklene ploščice (diapozitive) z reklamami. Le-te so nato odsevale v povečanih oblikah na spredaj vpetem platnu. Takšna reklama (za Saturn) je stala med drugim na Aleksandrovi cesti v Ljubljani.¹⁸³³ Zaradi povečane porabe električne energije je mestna občina Celje v tridesetih letih za reklamno razsvetljava uvedla ugodno znižano tarifo.¹⁸³⁴

□ Razstave

Z razstavljanjem so bili povezani visoki stroški, zato so se za tovrstno reklamo odločali le večji podjetniki. Pri industrialcih so bile bolj priljubljene strokovne razstave, ki jih je obiskovala zainteresirana publika. Tudi razstavljanje je, če je želelo biti učinkovito, moralo biti podprto z druge vrste reklamami.¹⁸³⁵

Poleg stalnih (vedno dostopnih) razstav so trgovci večkrat prirejali šečasne razstave. Priložnosti zanje so bile ob nekaterih praznikih, ob sobotah zvečer ali pa ob nedeljah. Ob tovrstnih priložnostih je trgovec svojo prodajalno spremenil v veliko izložbo – opremo trgovine je zakril z draperijami in dekoracijami, pred nje pa na podstavkih razstavil

¹⁸³³ Vladimir Pfeifer, *O reklamih*, v: TT, št. 6, 1924.

¹⁸³⁴ *Trgovina, obrt in industrija*, v: Mestni svet celjski 1935–1938, str. 112.

¹⁸³⁵ Dr. Nemo [Hugo Uhliř], *Trgovsko-gospodarski leksikon*; 2. del, str. 488.

najlepše vrste blaga. Žarnice je ovil v raznobarvne papirje ali namestil okrasne svetilke ter jih pustil prižgane, okna pa pustil nezastrta.

Velesejmi

Za razliko od prej omenjenih razstav, ki so bile namenjene lokalnemu prebivalstvu, so bili velesejmi velike (med)narodne razstave na posebej določenih prostorih in v določenih terminih. V posameznih paviljonih so bili razstavljeni najrazličnejši predmeti. Na teh sejmih, ki so bili že sami po sebi velika reklama, so bile zastopane še številne druge oblike reklam, zlasti plakatni nosilci – najeti ljudje, ki so po mestnih ulicah nosili deske z nalepljenimi plakati (*sandwichmen*) – in plakatni vozovi – isto vsebino in z istim namenom so po ulicah prevažali z vozili. Včasih so se na teh vozovih vozile tudi skupine otrok, ki so predstavljale posamezne sejsmske alegorije.¹⁸³⁶

Interna reklama

K interni reklami so prištevali svetlobno reklamo in filmske inserte v kinematografih, plakate, razobešene v trgovinskih poslovnih prostorih in ne nazadnje razstave v posebni sobi trgovinskega podjetja ali trgovčevega stanovanja.¹⁸³⁷ Teoretik Karl Bücher je pri tovrstni reklami izpostavil obratno reklamo,¹⁸³⁸ t.j. navedbo cen v izložbah, razpošiljanje cenikov, katalogov in vzorčnih knjižic z ilustracijami, nudenje reklamnih izdelkov z blagovno znamko ali razdeljevanje daril z imenom firme.

Razpošiljanje vzorcev

K obratni reklami je sodila tudi prodaja po stalnih cenah, razpošiljanje cenikov, katalogov, vzorčnih pošiljk, organizacija degustacij, razdeljevanje letakov ter prodaja in podarjanje predmetov s posebnimi zaščitnimi znaki (logotipi) in blagovnimi znamkami.¹⁸³⁹ Zlasti v tujini so nekatera podjetja, zlasti proizvodna, svoje izdelke reklamirala tako, da so razpošiljala gratis vzorčke, reklamno-vzorčne pošiljke.¹⁸⁴⁰ Poleg oglaševanja v časopisju – tudi z reklamnimi prilogami – so se nekateri posluževali tudi reklamnih cenikov in katalogov.¹⁸⁴¹ Ta oblika je bila seveda poznana tudi pri nas (Stermecki). Dobra reklama je bila, če je odjemalec lahko blago takoj videl. Zato so številni trgovci s ceniki razpošiljali tudi vzorce blaga; najlažje je bilo to izvedljivo pri tekstilnem blagu, manj pri prehrabnih ali kozmetičnih izdelkih. Seveda pa so tovrstno reklamo morale podpirati še druge vrste reklame, npr. oglasi v časopisih, plakati in letaki.¹⁸⁴²

Prostorska reklama

Ta zvrst reklame je nadomestila plakate in izveske v zaprtih prostorih: v gostilnah, na zastorih v gledališču in kinu, v notranjosti cestnih in podzemnih železnic, železniških vagonih itd.; med to zvrst bi lahko šteli tudi zvočno reklamo (npr. na postajah, pa po radiu). Posebno pozornost je vzbujala tudi reklama ob železniških progah – risbe in na-

¹⁸³⁶ Vladimir Pfeifer, *O reklamih*, v: TT, št. 6 in 7, 1924.

¹⁸³⁷ Ibidem, št. 7.

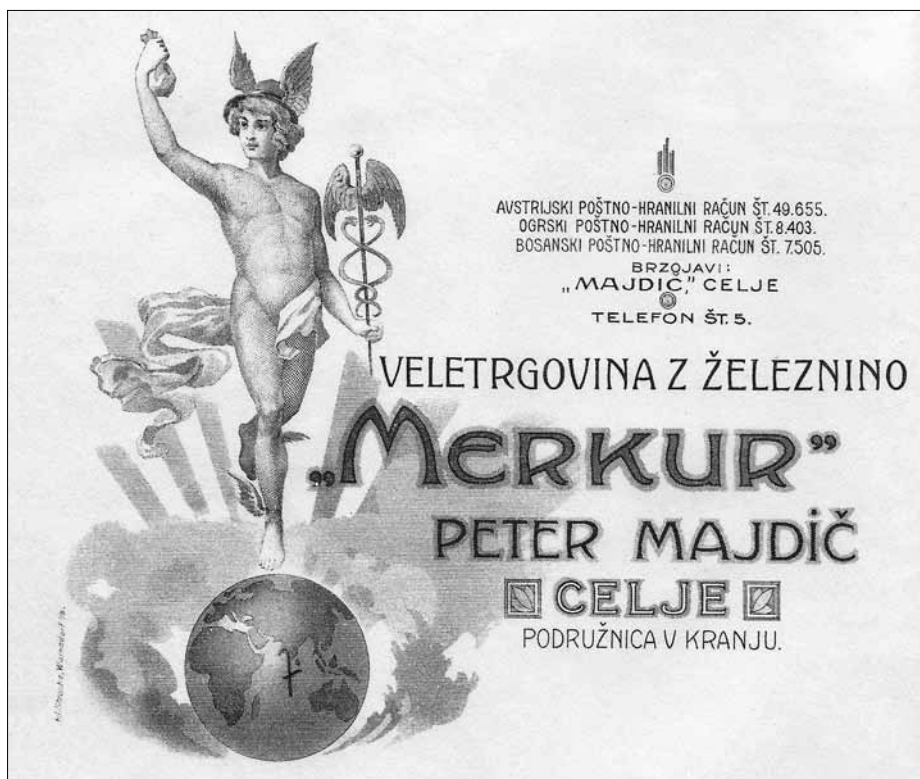
¹⁸³⁸ Anton Podgoršek, *Gospodarska reklama*, v: TT, št. 11 in 12, 1927.

¹⁸³⁹ Josip J. Kavčič, *Pogovor o reklamih*, v: Vodnikova pratika, 1929, str. 103.

¹⁸⁴⁰ Vladimir Pfeifer, *O reklamih*, v: TT, št. 4, 1924.

¹⁸⁴¹ *Umetnost reklame in inserata*, v: TT, št. 12, 1924.

¹⁸⁴² Dr. Nemo [Hugo Uhlir], *Trgovsko-gospodarski leksikon*; 2. del, str. 488.



Majdičevo podjetje Merkur, pred prvo svetovno vojno (M. P.).

pisi na bližnjih poslopijih, skalah itd – saj so bili mnenja, do so železniški potniki posebej dovzetni za mimobežne vtise.

Demonstracijska reklama

Med to obliko lahko uvrstimo predavanja z demonstracijo določenega procesa ali izdelkov; izobraževalne brošure in prospekte; to reklamo so lahko podkrepile tudi izjave avtoritet, izvedencev in recenzentov; v ta sklop lahko sodijo tudi razstave, predstave in vzorčne zbirke.

Vsakdanja reklama

Med t.i. vsakdanjo reklamo so prištevali poslovne tiskovine – pisma, račune, dopisnice, kuverte, ovojni material itd. Zato je bilo pomembno, da so bile tiskovine estetske ter da so nudile osnovne informacije o podjetju/trgovini.¹⁸⁴³ K tej zvrsti reklame torej prištevamo tudi blagovne znamke, danes bi rekli logotipe in celostno grafično podobo podjetij oz. blagovnih znamk. Znamka je predstavljala zaščito in obenem reklamo. »Uporabljati se mora povsod in vselej, na napisni tabli, na računih, pismih, pečatih, nad vrati, na vozeh, na čepici sluge itd. /.../ Tako jo vidijo ljudje vedno iznovega, saj si jo zapomnijo, po nji

¹⁸⁴³ Vsakdanja reklama, v: TT, št. 1-2, 1938.

vprašujejo. /.../ Ime se pozabi, znamka pa ne.«¹⁸⁴⁴ Z reklamo so se ukvarjali tudi umetniki. Tako je npr. slikar in grafik Hinko Smrekar v kavarni Zvezda razstavil nekaj svojih primerkov, da bi vzbudil zanimanje in ev. naročila pri potencialnih strankah. Takole je nagovoril zainteresirane: »Rad se držim ameriškega načina pojmovanja reklame, ki mi je prirojen. Gre mi za to, da vzbujam v občinstvu najživahnejše zanimanje za priporočane izdelke (pridelke, prireditve) in da, karseda krepko, vtisnem ta priporočila v njegov spomin, predvsem z izvirno dovtipnostjo (Schlager!), ne da pri tem preziram tudi izvirnost v tehniki, formi. Skušam biti po možnosti kolikor mogoče preprost v izraznih sredstvih, a skrbim, da je reklama vzlic nekomplificiranosti tehnične izvedbe v tisku maksimalno učinkovita, t.j. varčujem tudi z denarjem p.t. naročiteljev(-ic) reklamnih načrtov.«¹⁸⁴⁵ V reklamne namene je torej lahko služila tudi zaščitna znamka, če je bila pravilno izbrana.¹⁸⁴⁶

V tridesetih letih so se – predvsem v tujini – poleg omenjenih zvrsti reklame začele pojavljati tudi nove oblike: zvočna (npr. radijska), pa začetki telefonske reklame in ne nazadnje reklamni zvočni film.¹⁸⁴⁷

Med državami, ki so reklamami posvečale največ pozornosti, so prav gotovo ZDA; tam je npr. prvo mesto zavzemala časopisna reklama (40–50 %), uveljavljati pa se je začela tudi svetlobna reklama (npr. Wrigley žvečilni gumi na Times Squaru).¹⁸⁴⁸ Zlasti v ZDA, pa tudi v Veliki Britaniji, so na veliko izkoristili tehnološke možnosti: tam so bile cele ulice preplavljene s plakati in svetlečimi reklamnimi napisi, ograje in plotove so prelepili z ogromnimi plakati in reklamami, z velikanskimi (sijočimi) platni so zakrivali celotne fasade stavb.¹⁸⁴⁹

Na Slovenskem so v prvem obdobju (1890–1925) v oglaševanju poudarjali koristnost izdelka, torej njegovo kakovost, ugodno ceno in uporabnost. V drugem obdobju (1925–1945) pa se je poudarek preusmeril na kakovost izdelka in njegovo simbolno vrednost. Oglasi so poudarjali status, družino, zdravje – pozornost se je torej s predmeta premaknila na osebo, ki je/naj bi izdelek uporabljala.¹⁸⁵⁰ Pri nas je bilo poznavanje oglaševalske tehnike še v začetkih, marsikdaj oglasi niso prinesli zelenega učinka in oglaševalci so ponavadi za neuspeh krivili časopis. Toda praviloma so oglaševalci (podjetniki, trgovci) sami sestavljali reklamni tekst; oglas je bil zato napisan z zornega kota prodajalca in ne z mislijo na potencialnega kupca, razen tega je lahko zmotil zapovedujoči ton v oglasih, ki je bil za marsikoga odbijajoč. Ker so skušali na čim manj prostora spraviti čim več teksta, je v slovenskem časopisju opaziti oglase s predolgim besedilom, zato posledično seveda niso vzbudili zelene pozornosti.

Kakšen bi moral biti dober oglas? Svetovali so, da je najprej potrebno – z mislijo na ciljno skupino bralcev – izbrati pravi medij. Nato je potrebno oglaševati ob pravem času – pred ali v sezoni, ne pa po sezoni ali prezgodaj. Potrebno je biti potrpežljiv, saj se uspeh oglaševanja ne pokaže takoj, še zlasti, če je konkurenca močna, če je trg prenasičen z do-

¹⁸⁴⁴ P. Š., *Reklama v napisih, tablah, izveskih, inseratih, lepakih*, v: TT, št. 6, 1929.

¹⁸⁴⁵ *Naša domača umetniška reklama*, v: TT, št. 2-3, 1936.

¹⁸⁴⁶ Več o tem glej: Franc Dolničar, *Varstvena znamka v luči reklame*, v: TT, št. 6-7, 1932.

¹⁸⁴⁷ *Ustna reklama*, v: TT, št. 7-8, 1938.

¹⁸⁴⁸ *Ameriška reklama*, v: Nova doba, št. 101, 8. 9. 1927.

¹⁸⁴⁹ Janko Omahen, *Moderna arhitektura in trgovinstvo*, v: Vodnikova pratika, 1929, str. 62-63.

¹⁸⁵⁰ Kordiš, *Gospodična, vi ste lepi kot plakat*, str. 115-116.

ločenimi izdelki, če je cena previsoka, če ponudba izgleda nerealno ali pa če so potrošniki pri podobnem predmetu že kdaj nasledli.¹⁸⁵¹

Koliko so posamezna podjetja namenjala za reklamo? Iz bilance podjetja Bata v Zagrebu je razbrati, da je dala firma v letu 1926 za reklamo ogromno vsoto 1.626.000 din, kar 41 % vseh izdatkov. Zanesljivo gre torej velike prodajne uspehe Bate pri prodaji pripisati veliki in obsežni reklami.¹⁸⁵² Toda mestni politiki reklami praviloma niso bili naklonjeni; v Celju so npr. leta 1928 sprejeli sklep, s katerim so prepovedali vsako reklamo, ki bi visela čez ulico ter opozorili, da so v ta namen postavljene reklamne deske. Ob tej notici se je celo urednik časopisa vprašal: »Ali se ni zdelo mestnim očetom, da je tak sklep nekoliko, recimo, starinski?«¹⁸⁵³ V zaostrenih razmerah gospodarske krize pa so pristojni tudi v reklami videli možnost prihodkov. Poleg taks (reklamnega davka) so ponekod (zlasti na jugu države) s taksami obdavčili tudi reklame, ki so visele na trgovinskih lokalih, ki pa po predpisih niso bile zavezane taksi za reklamo. Tako so ponekod morali trgovci za table, »ki se običajno nabijejo na vrata trgovin ali v njihovi bližini o posameznih predmetih, npr. o milu, kavnem nadomestku, čokoladi, pralnih sredstvih itd. plačati takso na reklamo, poleg tega pa še občutno kazen.« Trgovci so opozarjali, da – ker so bili pred časom tudi v Sloveniji podobni poskusi, a so zaradi odločnega nastopa prizadetih akterjev to prakso opustili –, je v teh kriznih razmerah še posebej pomembno spodbujati prodajo, ter tako posredno omogočati državi prihodke.¹⁸⁵⁴

Za vzpodbujanje prodaje je bila reklama nedvomno potrebna; umetnost prodajanja in reklama sta močno zaznamovali čas 20. stoletja. Trgovci so se sicer zavedali pomena reklame in oglasov za dobro prodajo, zlasti v tujini; v Parizu so tako odprli »Akademijo za reklamo in pariški chic«, kjer se bodo trgovci učili umetnega ponujanja svojih artiklov. Njihovo geslo je namreč bilo, »da se mora kupec ujeti, stopiti v trgovino in kupiti to in ono«.¹⁸⁵⁵ Med svetovnima vojnama se niso z reklamo ukvarjali na nobeni univerzi, razen šole Sheldon v Londonu ni nobena višja šola načrtno poučevala umetnosti reklame in prodajanja, ter berlinske univerze, na kateri je nemški ekonomist Werner Sombart, ko se je vrnil s potovanja po največjih trgovinskih središčih Amerike, predaval o pomenu reklame. Umetnost prodajanja in reklama sta imela namreč skupni cilj: ustvarjati nove »potrebe«. »Potrebo« po novem je namreč potrebno šele izzvati; Sheldon je dejal: »Umetnost prodajati je v tem, da ljudem prigravarjaš, naj si z nakupom koristijo.« Prodajati torej ne pomeni izročiti kupcu blago, ki si ga je želel, umetnost prodajanja se začneja z nagovarjanjem.¹⁸⁵⁶

¹⁸⁵¹ Oec., *Iz prakse moderne trgovine*, v: TT, št. 7-8, 1930.

¹⁸⁵² *Koliko da Bata za reklamo*, v: Nova doba, št. 72, 28. 6. 1927.

¹⁸⁵³ Nova doba, št. 85, 30. 7. 1928.

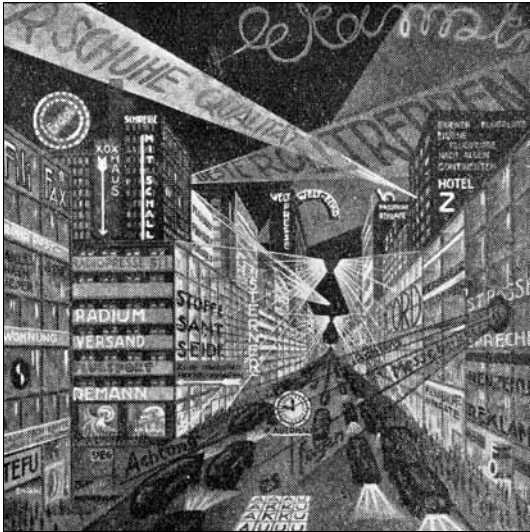
¹⁸⁵⁴ *Obremenitev reklame*, v: Nova doba, št. 56, 13. 7. 1931.

¹⁸⁵⁵ *Umetnost reklame*, v: Nova doba, št. 101, 8. 9. 1927.

¹⁸⁵⁶ Peter Šilec, *Še nekaj trgovskih načel*, v: TT, št. 8-9, 1931.

NAMESTO ZAKLJUČKA: POGLED NAPREJ

Da ima trgovina neslutene možnosti razvoja, so se zavedali že pred drugo svetovno vojno, le da so njene bodoče vizure niso znali natančno predstavljati, lahko so jo samo slutili. A vseeno poglejmo, kako so si nekateri sodobniki leta 1929 predstavljali mestno ulico na prehodu v tretji milenij in kako vizionarski so bili pri tem: »Trebaja je misliti pred vsem na izpopolnitev v tehniki, na veliko važnost aeroplanov v reklami, na radio in na reflektorje. Stavbe so zgrajene v steklu. Nikjer ni imen tvrdk, zakaj vse to je nepotrebno. Na fasadah so le označbe blaga, s katerim tvrdka razpolaga, oziroma njene znamke /.../. Zgoraj je hotelsko letališče, aeroplan, ki piše reklamo, i.dr. Cestni promet posredujejo veliki avtomobili s steklenimi strehami, da je mogoče videti reklamo nad njimi. /.../ In kdo ve, ali ne bo tvorila vsaka posamezna panoga trgovine svoje zaključene ulice ali svojega trga v središču mesta, tako da bo trgovinski njegov del podoben veliki velesejemski dvorani z različnimi paviljoni. In morebiti bo na večer, ko bodo zagorele luči, sleherni izmed teh paviljonov – teh trgov – tvoril v mestu svetlobno celoto v svoji barvi, tako da bo središče mesta ponoči pisana mavrica refleksov in luči.«¹⁸⁵⁷



*Vizija trgovine v novem tisočletju
(Vodnikova pratika, 1929).*

Ob koncu pa še pogled na čas po obravnavanem obdobju, ki je sliko slovenske trgovine obrnil na glavo. Po drugi svetovni vojni se je nova jugoslovanska oblast odločila za »postopno zadušitev« privatnega sektorja, v katerega je spadala tudi trgovina. Ministrstvo za trgovino in preskrbo je v prvi fazi izvedlo konfiskacijo in sekvester, s čimer so poddržavili oz. likvidirali zasebna zunanjetrgovinska in veletrgovinska podjetja. Zasebno veletrgovino so poddržavili v letu 1946; drobno trgovino so v omejenem obsegu še nekaj časa pustili zasebnikom in združništvu, so si pa nad njo prizadevali vzpostaviti popoln nadzor – z administrativnim določanjem cen, kontingentiranjem, obveznim sklepanjem pogodb,

¹⁸⁵⁷ Janko Omahen, *Moderna arhitektura in trgovinstvo*, v: Vodnikova pratika, str. 64.

sistemom dovoljenj in omejenim kreditiranjem, uvozom ter progresivnim obdavčevanjem. In ne samo s tem: izvajale so se delne ali popolne zaplembe trgovinskih obratov, katerih lastniki so bili obsojeni pred vojaškimi in civilnimi sodišči (npr. zaradi sodelovanja z okupatorjem, narodnega izdajstva ter protizakonitih in protirevolucionarnih dejanj). Podržavljanje trgovine na drobno je sledilo v letih 1947–1948.¹⁸⁵⁸ Tako je bilo novembra 1945 še okoli 8.000 trgovinskih obratov, do jeseni 1946 se jih je zmanjšalo za dva do tri tisoč; bilo jih je skoraj za polovico manj kot pred začetkom vojne.

Zasebne trgovine, ki so bile v letih 1945–1948 zaplenjene, sekvestrirane in nacionalizirane, je doletela različna usoda: večji del so jih preoblikovali v državna podjetja (nekaterim so spremenili le ime in so v istem obsegu delovale dalje, druge so razdelili na več podjetij). In na novo vzpostavljene trgovine so se morale v novem, socialističnem sistemu prilagoditi novim načelom: namesto akumulacije vrednosti je lahko trgovina po novem le distribuirala blago, in to s čim nižjimi (le režijskimi) stroški. Kljub parolam, da je zasebna lastnina še vedno potrebna in celo zaželena, je bilo zasebno podjetništvo na področju industrije, trgovine, gostinstva in obrti v Sloveniji dokončno likvidirano do konca leta 1948.¹⁸⁵⁹

¹⁸⁵⁸ Primere obsodb celjskih trgovcev (Sterneckemu, Pšeničniku, Dobovičniku in Hladinu) je podrobno raziskal Milko Mikola (*Sodni procesi na Celjskem 1944–1951*, Celje 1995, str. 130–148).

¹⁸⁵⁹ Več o tem: Jože Prinčič, *Načrtna likvidacija zasebne trgovine (1945–1948)*, v: Borec, april 1994, str. 375–379 ter Jože Prinčič, *Nadomestitev individualnega podjetništva z državnim v industriji, trgovini, gostinstvu in obrti (1945–1948)*, v: PNZ, 1994, str. 97–106.

Summary

TRADE IN SLOVENIA UNTIL WORLD WAR II: TRENDS, STRUCTURES, PRACTICES

In the 20th century, the development of trade or commerce, one of the oldest economic activities, was rapidly changing, though its primary function of a middleman was ever present.

The development of Slovenian trade was influenced by the country's favourable geographical location (crossroads of trade routes). Already in the second half of the 19th century, wholesale and transit business were quite developed in Slovene lands, and retail, small shops and peddlers were servicing villages and remote areas. At the turn of the century, trade was subject to major structural changes; on one hand it concentrated, and on the other it crumbled into small shops and commercial establishments. During the two world wars there were 28 (mandatory) active guilds in the Slovene territory, and the Chamber of Commerce, Trade and Industry was a state consultative body in charge of economic issues. During this period, the Slovenian territory was part of Yugoslavia, a state of agrarian structure, and its most important foreign trade partners were Austria, Czechoslovakia, Italy, Germany and Great Britain. The largest part of Yugoslav export and import was based on clearing system, and the economic policy of Yugoslavia was rather protectionist. After having adapted to the new market economy in the 1920's, the country's economy enjoyed a rather stable period until the world economic crisis broke out, which largely affected trade and commerce. The crisis gradually pulled out in the second half of 1930's.

Employees of commercial companies accounted for about 8 % of all employees in Slovenia (or 2.7 % of total population). The Slovene commercial network was the most developed in Ljubljana, Maribor and Celje and their surroundings, and those were also the most densely populated areas. Shops network was rather strong also in densely populated industrial centres, while the countryside relied on general supply stores. Due to the development of traffic and transportation services city stores - to a large extent, they were already specialized and there were already some existent department stores - became more accessible to rural population. Most shops were owned by individual shop-owners, and then there were some limited liability companies and public commercial companies, and very few joint stock companies. Small shops still predominated; they were modest and kept by private owners and their family members. Major retailers used to have apprentices, some even assistants. Already at the turn of the 19th century and in the early 1920's, women increasingly sought employment in shops, and until WWII the number of female employees was only slightly smaller than the number of male employees. Between WWI and WWII candidates for a career in commerce were schooled at private and at state owned schools of commerce.

Between the two world wars, the rapid development and urbanization changed also social environment (employee insurance); structural economic changes were followed by advertising: advertising as a means of promoting sales was widely used also by merchants. In the field of sales, Slovene dealers were completely comparable to European dealers in their methods of work, and they used also innovative ways (e.g. mail orders from catalogues). In that period, the Slovene trade was integrated in the wider European region and it was completely comparable to Europe in all those aspects.

Key words: economy, economic history, trade, commercial law, trade policy, the structure of commerce, Slovenia, Ljubljana, Maribor, Celje, Yugoslavia.

Zusammenfassung

DER HANDEL IN SLOWENIEN BIS ZUM 2. WELTKRIEG: TRENDS, STRUKTUREN, PRAKTIKEN

Die Entwicklung des Handels, ansonsten einer der ältesten wirtschaftlichen Tätigkeit, hat sich im 20. Jahrhundert rasch gewandelt, die ganze Zeit jedoch war seine grundlegende Funktion gegenwärtig – seine vermittelnde Rolle.

Auf die Entwicklung des slowenischen Handels hatte großen Einfluss die günstige geographische Lage des Landes (Wegekreuzung). Bereits in der zweiten Hälfte des 19. Jh. waren auf dem slowenischen Hoheitsgebiet der Groß- und Transithandel entwickelt, auf dem Land die Krämerei sowie der Klein- und Straßenhandel. Um die Jahrhundertwende erlebte der Handel große strukturelle Veränderungen, auf der einen Seite konzentrierte er sich und auf der anderen zerfiel er auf kleine Gewerbebetriebe. Zwischen den beiden Weltkriegen gab es im slowenischen Raum 28 (obligatorische) Handelsgremien; das beratende Organ des Staates in wirtschaftlichen Fragen stellte die Kammer für Handel, Gewerbe und Industrie dar. Zu dieser Zeit war der slowenische Raum Teil der jugoslawischen Konföderation, die eine Agrarstruktur besaß; die wichtigsten Außenhandelspartner waren Österreich, die Tschechoslowakei, Italien, Deutschland und Großbritannien. Den Großteil der jugoslawischen Ein- und Ausfuhr stellten Clearinggeschäfte dar, die Wirtschaftspolitik von Jugoslawien selbst war protektionistisch ausgerichtet. Nach der Anpassung der Wirtschaft an den neuen Markt in den zwanziger Jahren, folgte eine wirtschaftlich stabile Periode, danach trat eine große Wirtschaftskrise ein, die den Handel schwer betroffen hat und erst in der zweiten Hälfte der dreißiger Jahre allmählich abgeklungen ist.

Die Beschäftigten im Handel stellten ungefähr 8 % aller Beschäftigten in Slowenien bzw. 2,7 % der Gesamtbevölkerung dar. Im slowenischen Raum war das Handelsnetz am besten in Ljubljana, Maribor und Celje mit Umgebung entwickelt, wo auch die größte Bevölkerungsdichte herrschte. Das Ladennetz war auch in der dicht besiedelten Umgebung von Industriezentren stark entwickelt, auf dem Land dominierten Läden mit Mischwaren. Aufgrund der Entwicklung der Verkehrsleistungen wurden die Verkaufsläden in der Stadt – zum Großteil waren sie schon spezialisiert, es gab aber auch schon einzelne (Super)-Märkte – auch für die ländliche Bevölkerung leichter zugänglich. Meistens gehörten die Verkaufsläden einzelnen Privatpersonen, später folgten Gesellschaften mit beschränkter Haftung und öffentliche Handelsunternehmen; Aktiengesellschaften gab es nur wenige, im Großen und Ganzen herrschten Kleinbetriebe vor. In den letzteren arbeiteten die Eigentümer mit ihren Familienmitgliedern in bescheidenen Verhältnissen. Größere Händler hatten Lehrlinge, einige auch Assistenten. Bereits an der Wende des 19. in das 20. Jahrhundert wurden im Handel massenhaft Frauen eingestellt; ihre Anzahl lag im Zeitraum bis zum Zweiten Weltkrieg nur gering hinter der Anzahl der Männer zurück. Die Kandidaten für den kaufmännischen Beruf wurden in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen in Privatschulen und staatlichen Handelsunternehmen ausgebildet.

Zwischen den beiden Weltkriegen veränderten sich mit der rasanten Entwicklung und Urbanisierung auch die sozialen Verhältnisse (Arbeitnehmersversicherung); dem strukturellen wirtschaftlichen Wandel folgte die Werbung: die Werbung als Mittel zum erfolgreicherem Umsatz nutzen fleißig auch die Kaufleute. Im Verkaufsbereich nutzten die slowenischen Händler die mit Europa vergleichbaren und in mancher Hinsicht innovativen Möglichkeiten (z.B. Katalogverkauf). Der slowenische Handel war im behandelten Zeitraum mit dem Handel im erweiterten europäischen Raum verflochten und durchaus mit dem europäischen Handel vergleichbar.

Schlüsselwörter: Wirtschaft, Geschichte der Wirtschaft, Handel, Handelsgesetzgebung, Handelspolitik, Struktur des Handels, Slowenien, Ljubljana, Maribor, Celje, Jugoslawien.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

ARHIVSKI VIRI

- Arhiv Republike Slovenije
- AS_77 Banski svet Dravske banovine 1930–1941
 - AS_448 Zbornica za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani 1850–1948
- Zgodovinski arhiv Celje
- SI_ZAC/0024/001 Mestna občina Celje 1918–1941
 - SI_ZAC/0610 Okrožno kot trgovsko sodišče v Celju 1864–1956, Trgovinski registri
 - Rg AI – AIII / 1906–1946
 - Rg BI – BII (d.d.) / 1907–1946
 - Rg CI – CII (d. z o. z.) / 1907–1940
 - Družb I – Družb II (j.t.d.) / 1863–1906
 - SI_ZAC/0796 Kartoteka zasebnih trgovin Celje-mesto 1888–1941 / II.A-3: Seznam zaposlenih
- Pokrajinski arhiv Maribor
- SI_PAM/0645 Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Trgovinski registri
 - Rg Pos / 1898–1906
 - Rg Družb / 1900–1906
 - Rg A (Pos.) / 1906–1941
 - Rg B (d.d.) / 1919–1935
 - Rg C (d. z o. z.) / 1910–1940

NORMATIVNI VIRI

- Obrtni red z dne 20. 12. 1859.* V: Aleksander Žižek, Zbirka obrtnih listin 1692-1932, Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 1994/95, str. 115-137.
- Občni kupčijski zakonik z dne 17. 12. 1862.* Državni zakonik, Dunaj, 3. 1. 1863.
- Postava od 15. marcija 1883, s katero se obrtni red izpreminja in dopolnjuje.* Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, Dunaj, 1883, str. 113-142.
- Obrtni red,* Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, letnik 1907, št. LXXXIX, 16. 8. 1907.
- Zakon o obrtih,* Ponatis iz Službenega lista kraljevske banske uprave Dravske banovine, Ljubljana, 1931, 230 str.
- Trgovinski zakon kraljevine Jugoslavije,* Ljubljana: Merkur d.d, 1938, 290 str.
- Službeni list kraljeve banske uprave Dravske banovine,* Ljubljana, 1930–1941.
- Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo,* Ljubljana, 1921–1923.

STATISTIČNI VIRI

- Andrejka, Rudolf, *Splošni pregled Dravske banovine: glavni statistični podatki, upravna, sodna in cerkvena razdelitev ter imenik krajev po stanju 1. julija 1939 z dvema zemljevidoma,* Ljubljana: Kraljevska banska uprava Dravske banovine, 1939, 256 str.
- Compass, *Financijalni godišnjak / Finanzielles Jahrbuch,* Wien, 1919–1941.
- Krajevni leksikon Dravske banovine,* Ljubljana, 1937, 715 str.
- Kuret, Niko, *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848,* Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1811) in Georga Götha (1842), Prvi del, 1., 2., 3. snopič, Ljubljana, 1985, 1987, 1989, 112+224+331 str.

- Ogrizek, Emica, *Sodni register Okrožnega sodišča Maribor 1898–1941*, 2. del: Trgovski register, Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor 2006, 564 str.
- Specialni krajevni repertorij avstrijskih dežel – IV: Štajersko*. Izdelan na podlagi podatkov ljudskega štetja z dne 31. decembra 1910, Dunaj, 1918.
- Spezialortsrepertorium der Österreichischen Länder – VI: Krain*. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910, Dunaj, 1919.
- Statistisches Handbuch für das Herzogtum Steiermark* / bearbeitet im Statistischen Landesamt für Steiermark. 1. Jrg., Graz: Leuschner & Lubensky, 1912, 203 str.
- Statistika spoljne trgovine kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca za godine 1918, 1919 i 1920*, Ministarstvo financija, generalna direkcija carina, Beograd 1921.
- Windischer, Fran, *Gradivo za statistiko trgovine, obrta in industrije v Sloveniji*, Ljubljana, 1929, 66 str.
- Windischer, Fran, *Na gospodarskih ogledih po Sloveniji*, V Ljubljani: Zbornica za trgovino, obrt in industrijo, 1930, 67 str.
- Windischer, Fran, *Prispevki h gospodarski statistiki Slovenije*, V Ljubljani: Zbornica za trgovino, obrt in industrijo, 1928, 86 str.

USTNI VIRI

- Izjave družinskih članov celjskih trgovskih družin: Emerik Bernard, Marica Frece, Ivan Golmajer, Drago Hladin, Milena Hohnjec, Boris Jagodič, Dušan Jarh, Peter Krapež, Draga Marjanovič, Emil Petek, Ivan Ravnikar, Marija Reič, Cvetka Selšek, Miloš Žekar.

ADRESARJI

- Thatherr, *Fremdenführer von Cilli und Umgebung*, Celje, 1875, 103 str.
- Eduard Glantschnigg, *Cilli und Umgebung. Handbuch für Fremde*, Celje, 1887, 30 str.
- M. Kurz, *Führer in Cilli und Umgebung*, Celje, 1894, 80 str.
- Thomas Fürstbauer, *Führer durch Cilli und Umgebung*, Celje, 1901, 43 str.
- Trgovski in obrtniški kažipot po slovenskem Štajerskem*, Celje, 1905, 374 str.
- Ferdinand Porsche, *Führer durch Cilli und Umgebung*, Celje, 1912, 82 str.
- Adresar za Slovenijo 1923*, Ljubljana: Drago Beseljak in drug, 1923.
- Orožen/Savnik, Celje: *Vodnik po mestu in okolici*, Celje, 1928, 88 str.
- Adresar Celja in okolice in reklamni koledar 1929*, Celje, 1928, 126 str.
- Trgovsko-obrtno-industrijski letnik. Register trgovine, obrti in industrije: Ljubljana, Maribor, Celje, Kranj, Novo mesto*, Ljubljana, 1931, 338 str.
- Celje – avtonomno mesto Dravske banovine*, Novo mesto, 1932, 70 str. + pril.
- Vodnik po Mariboru* (ur. Guido Zupan), Ljubljana: Reform-Reklam-Bureau, 1932, 363 str.
- Rafaelis Franjo (ur.), *Adresar Dravske banovine 1934/35*. Register industrije, obrta in trgovine. Ljubljana, 1935, 334 str.
- Veliki adresar samoupravnih mest Maribor, Celje, Ptuj in občin bivše Mariborske oblasti: leto 1935*. Maribor: Tiskovna založba, 1935, 572 str.
- Industrija in obrti v Dravski banovini*, Ljubljana: Reklama Saturn, 1936, 104 str.
- Celjski izvestitelj*, Celje, 1936.
- Administrativni adresar Dravske banovine*, Maribor: Tiskovna založba, 1937, 89 str.
- Adresar mesta Celja*, Celje, 1939, 112 str. + pril.
- Janko Orožen, *Vodnik po Celju in okolici*, Celje, 1940, 80 str.
- Telefonski imenik – direkcija Ljubljana*. Službena izdaja 1941. Ljubljana: Ministrstvo za pošto, telegraf in telefon, 1941, 135 str.

PERIODIČNI TISK

- ARGO: časopis slovenskih muzejev, Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, Slovensko muzejsko društvo, Skupnost muzejev Slovenije, 1962–.
- ARHIVI: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije, Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1978 –.

BOREC: revija za zgodovino, literaturo in antropologijo, Ljubljana: Društvo za proučevanje zgodovine, literature in antropologije, 1949–.

CELJSKI ZBORNIK, Celje: Kulturna skupnost občine Celje, 1951–1997.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE, Maribor: Obzorja, 1904–.

DOMOVINA, Celje, 1891–1908.

ETNOLOG: glasnik Slovenskega etnografskega muzeja, Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1991–.

ILUSTROVANI CENIK Jugoslovanske razpošiljalnice R. Stermecki v Celju, Celje, 1911–1941.

JUGOSLOVENSKI ISTORIJSKI ČASOPIS, Beograd: Savez društava istoričara Jugoslavije, 1962–.

KRONIKA: časopis za slovensko krajevno zgodovino, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1953–.

KRONIKA SLOVENSKIH MEST. Ljubljana: Mestna občina, 1934–1940.

NARODNO BLAGOSTANJE: Nedeljni časopis, Beograd, 1940.

NARODNOGOSPODARSKI VESTNIK: glasilo slovenskega trgoveškega društva »Merkur«, Slovensko trgovsko društvo, v Ljubljani 1901–1903; vmes: Slovenski trgovski vestnik; Narodnogospodarski vestnik: glasilo Slovenskega trgoveškega društva »Merkur« in Zveze industrijcev na slovenskem ozemlju, dalje Slovenskega trgoveškega društva v Celju in Slovenskega trgoveškega in obrtnega društva v Mariboru, Ljubljana 1919–1923; prej: Slovenski trgovski vestnik, kasneje: Trgovski tovariš.

NOVA DOBA, Celje, 1919–1941.

NOVA REVIJA, Ljubljana, 1982–.

NOVICE GOSPODARSKE, OBRTNIŠKE IN NARODNE, Ljubljana, 1856–1902.

PRILOZI, Sarajevo: Institut za istoriju Sarajevo, 1973–.

PRISPEVKI ZA NOVEJŠO ZGODOVINO; prej Prispevki za zgodovino delavskega gibanja; Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 1986–.

PTUJSKI LIST, Ptuj, 1919.

SLOVENSKI ETNOGRAFI, Ljubljana: Etnografski muzej, 1948–1990.

SLOVENSKI TRGOVSKI VESTNIK: glasilo Slovenskega trgoveškega društva »Merkur«, Slovenskega trgoveškega društva v Celju in Slovenskega trgoveškega in obrtnega društva v Mariboru, Ljubljana 1904–1919; kasneje: Narodnogospodarski vestnik.

SLUŽBENI LIST kraljeve banske uprave Dravske banovine, Ljubljana, 1930–1941.

STUDIA HISTORICA SLOVENICA, Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Frana Kovačiča, 2001–.

TEHNIKA IN GOSPODARSTVO, 1935, Ljubljana: Društvo 'Napredek', 1934–1941.

TRGOVSKI TOVARIŠ: glasilo Slovenskega trgoveškega društva »Merkur« v Ljubljani, Slovenskega trgoveškega društva v Celju in Slovenskega trgoveškega društva v Mariboru, Ljubljana, 1924–1941.

VODNIKOVA PRATIKA, Ljubljana: Vodnikova družba, 1926–1941.

ZGODOVINA V ŠOLI, Ljubljana: Zavod RS za šolstvo in šport, 1992–.

ZGODOVINA ZA VSE, Celje: Zgodovinsko društvo Celje, 1996–.

ZGODOVINSKI ČASOPIS, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1947–.

LITERATURA

AMBROSIUS/HUBBARD, *Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Europas im 20. Jahrhundert*, München: Verlag C.H. Beck, 1986, 329 str.

ALEŠOVEC, Jakob, *Ljubljanske slike. Podoba ljubljanskega sveta pod drobnogledom*, Ljubljana: Katoliška bukvarna, 1911, 263 str.

ARRIGHI, Giovanni. *Dolgo dvajseto stoletje. Kapitalizem, denar in moč*, Ljubljana: Sophia, Zbirka Respublica 1, 2009, 357 str.

BACHINGER/HEMETSBERGER-KOLLER/MATIS, *Grundriss der Österreichischen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte von 1848 bis zur Gegenwart*, Wien: ÖBV – Klett & Cotta, 1989, 130 str.

- BAŠ, Franjo, *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije. Izbrani zgodovinski spisi*, 1989, Maribor: Založba obzorja, 382 str.
- BELA Ljubljana. *Zgodbe iz slovenske prestolnice* (ur. Marija Stanonik), Ljubljana: Kmečki glas (Zbirka Glasovi), 2001, 397 str.
- BILANDŽIĆ, Dušan, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Glavni procesi 1918-1985*, Zagreb: Školska knjiga, 1985, 569 str.
- BORAK, Neven, Lazarević, Žarko, *Gospodarske krize in Slovenci*, Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino: Zveza ekonomistov Slovenije, 1999, 280 str.
- BOROVNIK, Jernej, Vrtnič, Šentjur: samozaložba, 2006, 428 str.
- BRAUDEL, Fernand, *Igre menjave. Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV. – XVIII. stoletje*, 1-2, Ljubljana: ŠKUC & Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1989, 504+324 str.
- BRAUDEL, Fernand, *Strukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče. Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV. – XVIII. stoletje*, 1-2, Ljubljana: ŠKUC & Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1988, 353+409 str.
- BREZIGAR, Milko, *Osnutek slovenskega nacionalnega gospodarstva*, Celje: Omladina, 1918, 170 str.
- BROVINSKY, Boris, *Kako so konjske moči izpodrivale konje*, Ljubljana: Tehniški muzej Slovenije, 2005, 216 str.
- BRUCKMÜLLER, Ernst, *Sozialgeschichte Österreichs*, Wien-München: Herold, 1985, 648 str.
- BRUCKMÜLLER/DÖCKER/STEKL/URBANITSCH, *Bürgertum in der Habsburgermonarchie*, Wien-Köln: Böhlau, 1990, 320 str.
- Die BUNTE Verführung. Zur Geschichte der Blechreklame*, Berlin: Silberstreif Verlag, 1985, 110 str.
- CELEJA, *Festschrift zur Feier des fünfundzwanzigjährigen Bestandes selbstständiger Gemeindegemeinschaften von Cilli*, Celje: Verlag der Deutschen Wacht, 1892, 78 str. + pril.
- COCKTA: *Pijača naše in vaše mladosti*, Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2010, 89 str.
- COOLTURA. *Uvod v kulturne študije* (ur. Aleš Debeljak et al.), Ljubljana: Študentska založba, 2002, 366 str.
- CVIRN, Janez, *Biser na Savinji*, Nazarje: Epsi, 1993, 144 str.
- CVIRN, Janez, *Celje*, Nazarje: Epsi, 1999, 167 str.
- CVIRN, Janez, *Kri v luft! Čreva na plot! Oris družabnega življenja v Celju na prelomu stoletja*, Celje: Novi tednik & Radio Celje, 1990, 106 str.
- CVIRN, Janez, *Trdnjaviški trikotnik. Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem 1861–1914*, Maribor: Obzorja, 1997, 389 str.
- CVIRN, Janez, Šepetavc, Anton, *Celje, sejensko mesto*, Celje: Celjski sejem, 1990(?), 16 str.
- DELAUSKO gibanje v Sloveniji 1918-1941, Ljubljana: RK ZMS, 1974, 121 str.
- DOLŽAN Tatjana, HOLYNSKI, Nada, *Z zaupanjem v novo stoletje. Merkur 1896–1996*, Kranj: Merkur, 1996, 44 str.
- EICHENAUER, Dorothea, *Verpackungsdesign des 20. Jahrhundert*, München: Klinkhardt & Biermann, 1994, 110 str.
- ENCIKLOPEDIJA Slovenije, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987–2002.
- ERJAVEC, Fran, *Slovenci. Zemljepisni, zgodovinski, politični, kulturni, gospodarski in socialni pregled*, Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1923, 259 str.
- ETNOLOGIJA in regije. *Urbana etnologija in identitete Ljubljane* (ur. Breda Čebulj Sajko), Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2008, 230 str.
- FERENC, Mitja, *Kočevska – pusta in prazna. Nemško jezikovno območje na Kočevskem po odselitvi Nemcev*, Ljubljana: Modrijan, 2005, 829 str.
- FERLE, Mojca et al., *Jedilnica – srce doma in družine. Drobci iz bivalne kulture in življenja ljubljanske meščanske družine*, Ljubljana: Mestni muzej, 1998, 78 str.
- FERLEŽ, Jerneja, *Fotografiranje v Mariboru 1918–1941*, Knjižnica Glasnika SED 34, Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2002, 99 str.
- FERLEŽ, Jerneja, *Stanovati v Mariboru. Etnološki oris*, Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2009, 335 str.

- FISCHER, Jasna, *Družba, gospodarstvo, prebivalstvo. Družbena in poklicna struktura prebivalstva na slovenskem ozemlju od druge polovice 19. stoletja do razpada habsburške monarhije*, Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, 247 str.
- FUNTEK, Anton, *Obrtno spise*, Celje: Dragotin Hribar, 1891, 165 str.
- FÜRSTBAUER, Thomas, *Cilli 1867–1892, Fünfundzwanzig Jahre selbständigen Gemeindewesens*, Celje: Verlag des Fest-Ausschusses, 1892, 144 str.
- GAUSS, Karl-Markus, *Umirajoči Evropejci*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 2006, 178 str.
- GESTRIN, Ferdo, *Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem*, Ljubljana: SAZU, 1972.
- GESTRIN, Ferdo, Melik, Vasilij, *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966, 358 str.
- GOROPEVŠEK, Branko, *Stoletje v Celju 1900–2000*, Celje: Fit Media, 2001, 232 str.
- GOSAR, Andrej, *Banovina Slovenija. Politična, finančna in gospodarska vprašanja*, Ljubljana: Dejanje, 1940, 39 str.
- GOSPODARSKA in družbena zgodovina Slovencev, I. zvezek, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970, 650 str.
- GUBO, Andreas, *Geschichte der Stadt Cilli vom Ursprung bis auf die Gegenwart*, Graz: U. Mosers, 1909, 480 str.
- HARTMAN, Bruno, *Na poti pride vse naproti*, Maribor: Študentska založba Litera, 2007, 308 str.
- HAUPT/CROSSICK, *Die Kleinbürger. Eine europäische Sozialgeschichte des 19. Jahrhunderts*, München 1998, 365 str.
- HIMMELREICH, Bojan, *Namesto zemlje črni kruh. Organizacija preskrbe z živili v Celju v času obeh svetovnih vojn*, Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2001, 232 str.
- HOBBSAWM, Eric, *Čas kapitala: 1848–1875*, Ljubljana: Sophia, 2011, 407 str.
- HOBBSAWM, Eric, *Čas skrajnosti: Svetovna zgodovina 1914–1991*, Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 2000, 612 str.
- JELINČIČ BOETA, Klemen, *Kratka zgodovina Judov, Celovec–Ljubljana–Dunaj*: Mohorjeva založba, 2009, 385 str.
- JELINČIČ BOETA, Klemen, *Judje na Slovenskem v srednjem veku*, Ljubljana: Slovenska matica, 2009, 532 str.
- JUGOSLAVIJA v času (ur. Bojan Balkovec), Znanstvena zbirka oddelka za zgodovino FF (Historia 15), Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2009, 315 str.
- KALŠEK Miran, HACIN, Nevenka, *Razvoj trgovine v Zasavju*, Trbovlje: Zasavski muzej, 2003, 54 str.
- KOLOŠA, Vladimir, *Banski svet Dravske banovine*, Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1980, 117 str.
- KOPRIVA, Silvester, *Ljubljana skozi čas. Ob latinskih in slovenskih napisih in zapisih*. Ljubljana: Založba Borec, 1989, 287 str.
- KORAK od Bleiweisove 8 v Prešernovo 6. 1934–2004, Ljubljana: Ekonomska šola Ljubljana, 2004, 112 str.
- KORDIŠ, Meta, *Gospodična, vi ste lepi kot plakat. Plakat v Ljubljani med obema vojnama*, Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, 2005, 168 str.
- KOVINOTEHNA skozi čas. *Almanah 1954–2000*, Celje: Kovinotehna, 2001, 55 str.
- KREČIČ, Peter, *Jože Plečnik*, Ljubljana: DZS, 1992, 479 str.
- KRESAL, France, *Tekstilna industrija v Sloveniji*, Ljubljana: Borec, 1976, 406 str.
- KRESAL, France, *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji od liberalizma do druge svetovne vojne*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1998, 333 str.
- KROŠL, Anton, *Zgodovina trgovine s kratkim orisom občne zgodovine*, Celje: Družba sv. Mohorja, 1934, 159 str.
- KRŽIČNIK, Ermin, *Gospodarski razvoj Maribora. Gradivo k zgodovini industrializacije mesta Maribora*, Maribor: Obzorja, 1956, 192 str.
- LAZAR, Teo, *Značilnosti slovenskega gospodarstva v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno*, diplomsko delo. Ljubljana: Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2008, 41 str.

- LAZAREVIĆ, Žarko, *Plasti prostora in časa. Iz gospodarske zgodovine Slovenije prve polovice 20. stoletja*, Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino (Zbirka Razpoznavanja 10), 2009, 466 str.
- LAZAREVIĆ, Žarko, *Slovensko gospodarstvo v prvi Jugoslaviji. Korak k industrijski družbi*, Ljubljana: Modrijan, 1997, 110 str.
- LE GOFF, Jacques, *Se je Evropa rodila v srednjem veku?* Ljubljana: Založba / *cf (Modra zbirka), 2006, 333 str.
- LJUBLJANSKI velesejem. *Ob desetletnici 1921-1930*, Ljubljana: Uprava Ljubljanskega velesejma, 1930, 88 str.
- LIPIC, Fran Viljem, *Topografija c.-kr. deželnega glavnega mesta Ljubljane z vidika naravoslovja in medicine, zdravstvene ureditve in biostatike*, spremna študija Zvonka Zupanič Slavec (ur.), Ljubljana: Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2003, 630 str.
- MAL, Josip, *Stara Ljubljana in njeni ljudje. Kulturnozgodovinski oris*, Ljubljana: Mestni muzej Ljubljana, 1957, 226 str.
- MARIBOR skozi stoletja (ur. Jože Curk, Bruno Hartman, Jože Koropec), Razprave I, Maribor: Obzorja, 1991, 712 str.
- MARIBORSKE slike (ur. F. J. Mrčenič [Franjo Baš]), Maribor: Ljudska tiskarna, 1934, 142 str.
- MATIJEVIĆ, Meta, SKRABL, Zorka, *Novomeška trgovina in trgovci*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2005, 71 str.
- MATIĆ, Dragan, *Nemci v Ljubljani 1861-1918*, Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2002, 464 str.
- MATJAŠIČ Friš, Mateja, *Anton Rudolf Legat (1887-1978). Stenograf, ustanovitelj in ravnatelj Legatove šole v Mariboru*, Maribor: Znanstvenoraziskovalni inštitut pri Zgodovinskem društvu dr. Franca Kovačiča (Zbirka Biografija 1), 2008, 144 str.
- MEDNARODNI kulturnozgodovinski simpozij *Modinci 1992*, Maribor: Univerza, 1993.
- MELIKOV zbornik. *Slovinci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje* (ur. Vincenc Rajšp et al.), Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001, 1124 str.
- MESTNI svet celjski 1935-1938, Celje: Mestna občina celjska, 1939, 129 str.
- MESTO in gospodarstvo. *Mariborsko gospodarstvo v 20. stoletju* (ur. Željko Oset, Aleksandra Berberih Slana, Žarko Lazarević), Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Maribor: Muzej narodne osvoboditve Maribor, 2010, 616 str.
- MIKELN, Miloš, *Veliki voz*. Ljubljana: Knjižna zadruga, 1995, 488 str.
- MIRKOVIĆ, Mijo, *Ekonomska historija Jugoslavije*, Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 1961, 454 str.
- MUZEJSKA poletna delavnica *Rogatec '93* (ur. Tanja Rozenbergar), Celje: Muzej novejše zgodovine Celje & Ljubljana: ZOTKS, 1993, 136 str.
- NEČAK, Dušan, Repe, Božo, *Kriza. Svet in Slovenci od prve svetovne vojne do sredine tridesetih let*, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 2008, 268 str.
- Dr. NEMO [Hugo Uhliř], *Trgovsko-gospodarski leksikon*; 1. del: A-K, 1935, 634 str.; 2. del: L-Ž, Ljubljana: Umetniška propaganda, 1938, 664 str.
- OBRTNA razstava v Celju 1935. *Vodič po razstavi in mesto Celje z okolico*, Celje: Odbor obrtne razstave, 1935, 104 str.
- OD KAPITALIZMA do kapitalizma. *Izbrane zamisli o razvoju slovenskega gospodarstva v XX. stoletju* (ur. Neven Borak, Jože Princič, Žarko Lazarević), Ljubljana: Cankarjeva založba, 1997, 687 str.
- OD MARIBORA do Trsta 1850-1914. *Zbornik referatov* (ur. Darko Friš, Franc Rozman), Maribor: Pedagoška fakulteta, 1998, 398 str.
- ODSEVI preteklosti (Iz zgodovine Celja 1780-1848, 1848-1918, 1918-1941, 1945-1991) (ur. Marija Počivavšek et al.), Celje: Muzej novejše zgodovine Celje, 1996, 1998, 2001, 2004, 2006, 291+389+367+286 str.
- OD TRGOVSKE do Srednje ekonomske šole Celje. *100 let* (ur. Marija Sodin), Celje: Srednja ekonomska šola Celje, 2008, 212 str.
- OGRIS, Albin, *Trgovinska politika*. Ljubljana: samozaložba, 1932, 337 str.
- OROŽEN, Ignac, *Celska kronika*. Celje: Julius Jeretin, 1854, 312 str.

- OROŽEN, Janko, *Posestna in gradbena zgodovina Celja*, Celje: Ljudski odbor občine Celje, 1957, 64 str.
- OROŽEN, Janko, *Zgodovina Celja*, III. del: Novoveško Celje (1456-1848), Celje: Goričar & Leskovšek, 1930, 155 str.
- OROŽEN, Janko, *Zgodovina Celja in okolice*, 2. del, Celje: Kulturna skupnost, 1974, 590 str.
- OROŽEN, Janko, *Zgodovina obrti v Celju in severovzhodni Sloveniji*, Celje: Agens, 1971, 306 str.
- OROŽEN, Janko, Felicijan, Justin, *Kratka gospodarska zgodovina Celja in okolice*, Celje: Odbor za proslavo 500-letnice mesta Celja, 1952, 72 str.
- PANČUR, Andrej, *Judovska skupnost v Sloveniji na predvečer holokavsta*, Celje: Zgodovinsko društvo Celje (zbirka *Zgodovini.ce* 11), 2011, 159 str.
- PETERNEL, Marija Mojca, *Obrt in trgovina v Kranju 1850–1873*, magistrsko delo, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2000, 179 str.
- PETRANOVIĆ, Branko, Zečević, Momčilo, *Jugoslavija 1918–1988. Zbirka dokumenata*. Beograd: Rad, 1985, 1143 str.
- POČIVAVŠEK, Marija, RIHTARŠIČ ANŽIČ, Sonja, *Slika trgovskega prometa Senja v letih 1531–1534 na podlagi mitninske knjige*, diplomatska naloga, Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 1986, 65 str. + pril.
- POČIVAVŠEK, Marija, FUGGER GERMADNIK, Rolanda, *Trgovina v Celju*, Celje: Muzej novejšje zgodovine Celje, 1990, 100 str.
- POČKAR, Ivanka, *Dve gasi, dva policaja, sto obrtnikov. Življenje mestnih obrtnikov od sredine 19. stoletja do druge svetovne vojne na primeru Brežic*, Brežice: Društvo za oživitve mesta Brežice (Zbirka Brežiške študije 2), 1995, 406 str.
- PODJETNIŠTVO na Slovenskem (ur. Zdenko Čepič et al.). Prispевki za novejšo zgodovino XXXIV, 1/1994, Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 142 str.
- PODOBE modernizacije. Poglavlja iz gospodarske in socialne modernizacije Slovenije v 19. in 20. stoletju (ur. Žarko Lazarević, Aleksander Lorenčič), Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino (Zbirka Razpoznavanja 8), 2009, 508 str.
- POLETNA delavnica *Podsreda '94* (ur. Marja Lorenčak), *Podsreda: Kozjanski park & Ljubljana: ZOTKS*, 1995, 110 str.
- PREVRATI in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju. 1918–1945–1991 (ur. Neven Borak, Žarko Lazarević), Ljubljana: Cankarjeva založba, 253 str.
- PUFF, Rudolf Gustav, *Maribor: njegova okolica, prebivalci in zgodovina*, Maribor: Obzorja, 1999, 375 str.
- RAKUSZ 1810–1975, 12 str.
- RAKUŠA, Rudolf, *Kako postanem dober prodajalec*, Maribor: Združenje trgovcev v Mariboru, 1936, 24 str.
- RAVNIHAR, Vladimir, *Mojega življenja pot* (ur. uredili Janez Cvirn, Vasilij Melik, Dušan Nečak), Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 1997, 290 str.
- RAZVOJ ljubljanske trgovine od fevdalnih dob do socializacije gospodarstva, Beograd: Trgovinska knjiga, 1951, 75 str.
- SANDGRUBER, Roman, *Ökonomie und Politik. Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Wien: Ueberreuter, 1995, 669 str.
- SELIŠKAR, Tone, *Fantu so zrasla ušesa*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1970, 228 str.
- SERNEC, Josip, *Spomini* (spremnna študija Janez Cvirn), Celje: Osrednja knjižnica Celje, 2003, 161 str.
- SERŠE, Aleksandra, *Strokovno šolstvo v osrednji Sloveniji do leta 1941*, Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1995, 132 str.
- SLOVENCII v desetletju 1918–1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine, Ljubljana: Leonova družba, 1928, 776 str.
- SLOVENSKA kronika XX. stoletja 1900–1941, Ljubljana: Nova revija, 1995, 460 str.
- SLOVENSKA kronika XIX. stoletja 1800–1860, 1861–1883, 1884–1899, Ljubljana: Nova revija, 2001–2003, 3 zv. (473, 412, 374 str.)

- SLOVENSKA *novejša zgodovina* (ur. Jasna Fischer et al.), 1. in 2. del, Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino: Mladinska knjiga, 2005, 1510 str.
- SLOVENSKA *trideseta leta* (ur. Peter Vodopivec, Joža Mahnič), Ljubljana: Slovenska matica, 1997, 252 str.
- SLOVENSKI *biografski leksikon*, 1–4, Ljubljana: Zadrufna gospodarska banka, 1925–1991.
- SLOVENSKO-AVSTRIJSKI *odnosi v 20. stoletju* (ur. Dušan Nećak et al.), *Historia* 8, Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2004, 804 str.
- SMERSU, Rudolf, *Delavsko in nameščensko socialno zavarovanje*, Slovenčev koledar 1941, Ljubljana: Konzorcij Slovenca, Slovenskega doma in Domoljuba, 1941.
- SOZIALGESCHICHTLICHE *Probleme in der Zeit der Hochindustrialisierung (1870–1914)*, herausgegeben von Hans Pohl, Ferdinand Schöningh, 1979.
- SPOMINSKA *knjiga posvećena petdesetletnici gremijalne trgovske nadaljevalne šole v Mariboru*, Maribor: Gremij trgovcev, 1926, 45 str.
- SPOMINSKI *zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije* (ur. Jože Lavrić, Josip Mal, France Stele), Ljubljana: Jubilej, 1939, 703 str.
- STIPLOVŠEK, Miroslav, *Banski svet Dravske banovine 1930–1935. Prizadevanja banskega sveta za omilitev gospodarsko-socialne krize in razvoj prosvetno-kulturnih dejavnosti v Sloveniji ter za razširitev samoupravnih in upravnih pristojnosti banovine*, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 2006, 343 str.
- STIPLOVŠEK, Miroslav, *Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922*, Ljubljana: Partizanska knjiga: Delavska enotnost, 1979, 671 str.
- STIPLOVŠEK, Miroslav, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929*, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000, 497 str.
- STIPLOVŠKOV *zbornik* (ur. Dušan Nećak), *Historia* 10, Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2005, 488 str.
- Die SÜDBAHN. Vom Donauraum zur Adria*, Graz–Wien: Leykam-Verlag, 1987.
- SVETOVNA *zgodovina od zaćetkov do danes*, druga dopolnjena izdaja, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1981, 705 str.
- ŠALEŠKI *zbornik* (ur. Tone Ravnikar), Šaleški razgledi 8, Velenje: Kulturni center Ivan Napotnik, 1992, 176 str.
- ŠEGA, Polona, *Slovenski kostanjarji na Dunaju. Prebivalci nekdanjega velikolaškega okraja kot kostanjarji v cesarskem mestu, Novo mesto*, 1997, 119 str.
- ŠMID, Gašper, *Uprava Dravske banovine 1929–1941*, Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003, 148 str.
- ŠORN, Jože, *Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih 1919–1924*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1997, 231 str.
- ŠORN, Jože, *Zaćetki industrije na Slovenskem*, Maribor: Obzorja, 1984, 270 str.
- ŠORN, Mojca, *Življenje Ljubljanćanov med drugo svetovno vojno*, Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2007, 499 str.
- ŠTIH, Peter, Simoniti, Vasko, *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva*, Celovec: Mohorjeva družba & Korotan Ljubljana, 1996, 266 str.
- ŠTIH, Peter, Simoniti, Vasko, Vodopivec, Peter, *Slovenska zgodovina. Družba – politika – kultura*, Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino: Sistory, 2008, 574 str.
- TAM *za hribe je tako kot tukaj... Evropska poglavja slovenske zgodovine* (ur. Marko Štepec), Ljubljana: Muzej novešje zgodovine Slovenije, 2002, 100 str.
- TKANINA *Celje 1952–1972*, Celje: Aero, 1972, 24 str.
- TRIDESETA *leta na Celjskem. Pogledi na vsakdanje in kulturno življenje* (ur. Alenka Domjan), Celje: Zavod za kulturne prireditve, Galerija sodobne umetnosti, 1997, 174 str.
- URATNIK, Filip, *Pogledi na družabno in gospodarsko strukturo Slovenije*, Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1933, 96 str.

- USNJARSTVO na Slovenskem. Zbornik referatov (zbirka Lapis bellus, Gradiva 3) (ur. Miran Aplinc), Šoštanj: Občina Šoštanj in Zavod za kulturo Šoštanj, 2009, 131 str.
- VALENCIČ, Vlado, *Ljubljanska trgovina od začetka 18. do srede 19. stoletja*. Gradivo in razprave 3, Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 1981, 97 str.
- VALENCIČ, Vlado, *Židje v preteklosti Ljubljane*, Ljubljana: Park, 1992, 112 str.
- VALVASOR, Janez Vajkard, *Slava vojvodine Kranjske*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994, 356 str.
- VIDEČNIK, Aleksander, *Celje moje mladosti*, Celje: Fit Media, Mozirje: Zavod za kulturo, 2002, 147 str.
- VILFAN, Sergij, *Pravna zgodovina Slovencev*, Ljubljana: Slovenska matica, 1961, 567 str.
- VILFAN Sergij, (ur.), *Iz starejše gospodarske in družbene zgodovine Ljubljane*. Gradivo in razprave 2, Ljubljana: Mestni arhiv Ljubljana, 1971, 208 str.
- VOKAČ Medic, Zlata, *Marpurgi*, Maribor: Založba Obzorja, 2005, 213 str.
- VRHOVEC, Ivan, *Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih. Kulturhistorične študije zajete iz ljubljanskega mestnega arhiva*, Ljubljana: Matica Slovenska, 1886, 283 str.
- VRIŠER, Sergej, *Maribor v barvah mojega časa*, Maribor: Študentska založba Litera, 2002, 95 str.
- VUČO, Nikola, *Ekonomska istorija sveta*, Beograd: Savremena administracija, 1970, 490 str.
- ZAJC CIZELJ, Ivanka, *Delovanje celjskih društev 1852–1940*, doktorska disertacija, Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2003, 460 str.
- ZANGGER, Fritz, *Das ewige Feuer im fernen Land*, Celje, Novi Sad: Druck der Druckerei und Verlag A.=G., 1937, 185 str.
- ZBORNIK ob štridesletnici ustanovnega kongresa KPS (razprave in dokumenti), Ljubljana: Komunist, 1977, 300 str.
- ZDOVC, Hedvika, *Sejmi na Celjskem v 19. in prvi polovici 20. stoletja*, Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2005, 220 str.
- ZGODOVINA Ljubljane, Prispевki za monografijo (ur. Ferdo Gestrin), Ljubljana: Kronika & Zgodovinsko društvo, 1984, 595 str.
- ZGODOVINA Slovencev (avtorji Zdenko Čepič et al.), Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979, 964 str.
- ZNAMENITI Celjani (ur. Bojan Cvelfar, Vanesa Čanji, Jože Volfand), Celje: Fit Media, 2004, 120 str.
- ZÖLLNER, Erich, *Geschichte Österreichs. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Wien: Verlag für Geschichte und Politik, München: Oldenbourg, 1990, 725 str.
- ZUPANČIČ, Bogo, *Usode ljubljanskih stavb in ljudi*, 1-24; 25-48; 49-72; 73-93, Ljubljana: KUD Polis, 2005, 2006, 2007, 2008, 128 + 128 + 128 + 128 str.
- ZUPANČIČ PUŠAVEC, Nina, *Oblike organiziranja gospodarstva na Slovenskem od 1918 do 1941*, Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003, 150 str.
- ŽAGAR, Janja, *Oblačilna kultura delavcev v Ljubljani med prvo in drugo svetovno vojno*, Ljubljana: Mladika, 1994, 159 str.
- ŽIŽEK, Aleksander, *Celje, Maribor in Ptuj: podobnosti in razlike v obrtniškem življenju med letoma 1732 in 1859*, doktorska disertacija, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2010, 479 str.
- ŽIŽEK, Aleksander, *Rokodelci mojega mesta*, Celje: Zgodovinski arhiv Celje (Zbirka Študije 4), 2000, 209 str.
- ŽIŽMOND, Egon, *Sektorska ekonomika*, Maribor: EPF, 1995, 348 str.
- 1918–1941, (ur. Marko Štepec), Ljubljana: Muzej novejše zgodovine Slovenije, 2011, 118 str.
- 5000 let Evrope. Pokrajina, mesta, trgovina, politika, religija in kultura, Kranj: Lexis, 1995, 352 str.

IMENSKO KAZALO (fizičnih in pravnih oseb)

A

- A. Kolenc in drugovi* → *A. Kolenc nasl.* 205, 206
A. Mayer 162
A. Petek 313
A. Poš 165
Abraham 57, 120
Abt, Karl 178
Abt, Viljem 161, 171
Adler 219
Adlešič, Juro 142, 361
Agnola 138
Albensberg, Jožef 157, 158
Alborghetti, Angelo M. 133
Alborghetti 119
Albreht II., vojvoda 57
Alko 102
Almoslechner, Reinhold 220
Altmann 157
Altziebler, Michael 231
American Import Company, Karl Robaus 180
Andraschitz, Ivan 180
Andrejka, Rudolf 293
Ant. Rud. Legat 179, 362, 369
Antolič & Comp. 222
Anton Krisper 133, 134
Anton Krisper Coloniale 133, 134
Anton Mislej 217
Anton Verlič 133
Arbor 147, 266
Avstrijska petrolejska družba 194
Ažman, Josip 372

B

- Badl, Jakob 159
Bajuk, Marko 330
Balkan 266
Baloh, Ignacij 177
Banjai, Josip 140
Barbolan, Andrej 190
Bartolotti 119
Bařa, Tomáš 255
Bata 21, 107, 139, 140, 170, 176, 218, 254, 255, 256, 267, 268, 391, 395
Batjel, F. 180
Battelino, Angelo 210
Baumgartner 49
Beg, Dušan 372
Benko, Josip 200, 224, 230
Beranič, Anton 178

- Berdajs, Martin 158, 159, 164, 174
Berlah, Peter 116
Berna 230
Bernhard 177
Bernhard, Adolf 171
Birgmayr, Anton 178
Birke, Anton 141
Blatnik, Vilko 176
Blaznik 62
Blum Adolf i Popper 267, 268
Bogataj, Ivan 141
Bohinjec, Joža 344
Böhm, Ludovik 365
Bole, Josipina 178
Bonač, Fran 147, 321
Borlak, Štefan 222
Bothe, Moritz 229
Brata Batič 222
Brata Golobič 224
Brata Mosković 139
Brata Šumer 205, 215, 218, 313
Bremec, Anton 230
Breuil, Erik 230
Brezigar, Milko 90, 103, 248
Brinovc, Ivan 222
Brišnik, Zlata 177, 178
Büdefeldt 171, 176
Bukšek, Vilim 92

C

- C. Büdefeldt* 175
Candolin, Karl 156
Cargniatti 119
Caro in Jellinek 267
Casson, Herbert Newton 11, 383
Celjska podružnica glavne zaloge tobaka 32
Celjska vinara 224
Central 221
Centralna vinarna 142, 266
Cerlini, Drago 198, 209, 212, 216, 254
Chiba, Friderik 209, 254
Christian 119
Christof, Josip 362, 366
Codelli, Avguštín 63, 113
Codelli, Peter Anton 62, 63, 117
Costaperaria, Josip 139, 148, 210
Crobath, Blaž 362
Cvenkl 206
Cvetkovič, Dragiša 354
Cvikl, Viljem 224

Č

- Čeč, Karel 324
Čerin, Josip 331

- Černelč, Josip 224
Černigoj, Avgust 135
Čop, Franci 170
Čulk, Zvonko 313

D

- D. Rakusch* 189, 193, 198, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 295, 307, 309, 311
Damijan 119
Darmann, brata 219
Dečko, Ivan 192
Delago, Johann 158
Delakorda, Josip 205
del Negro, Franz 190
del Rossi 119
Delta 226
Demetrovič, Juraj 333
Dereani 190
Deska 266, 268
Desselbrumer 119
de Tamborin, Antonio 190
Dicorona 119
Divjal, Bogomir 180
Dobovičnik, Franc 209, 210, 214, 232, 254
Dobravec 210
Dolinar, Lojze 332
Drava 266, 268
Dreo, Aleksander 143
Drexel, F. 219
Drofenik, Alojz 198, 209, 213, 232
Dular, Milan 147, 149
Dular, Vinko 362

E

- Eberle, Fric 139
Eberle, Josip 139
Eger, Franc 136
Eger T. 136
Eisbacher 206
Eksportna družba Matheis, Suppanz, Koritschan & Co. 161, 171, 178
Ernest Marinc 222
Expedit 267, 268

F

- F. Vidic* 313
Fabiani, Josip 174
Fazarinc, Anton 200, 202, 203, 205, 207, 230, 232, 237
Fehrenbach 171
Felber, Jožef 159
Ferdinand II., cesar 63
Fiedler 221

Fink, Konrad 372
Fischbach 171
Fischer 209
Flandin, Pierre-Étienne 78
Florjančič, Karol 225
Ford, Henry 339
Frajle, Franc 216
France, Miroslav 180
Franz Zangger 200
Friderik II., vojvoda 57
Friderik III., cesar 57, 58, 290
Friderik IV., kralj 58
Friedau, Ferdinand 180
Friedauer, Vincenc 154
Fröhlich - Navratil, Marija 205
Fugger 49

G

Gaberc, Simon 199
Galleries Lafayette 20
Gaspari & Faninger 164, 171
Geiger, J. 219
Gert 171
Glanz, Vinko 149
Glaser, Viktor 180
Gnilšek, Franjo 165, 179, 180
Gogala, Josip 360
Golmajer, Ivan 205, 207, 232
Golob, Davorin 205
Golob, Fran 329
Golob, Ivan 200
Gologranc, Konrad 210
Gomilšek, Anton 190
Goričan, Alojzij 372
Goričar & Leskovšek 219, 230
Goričar, Ana 220
Goričar, Karl 219, 220
Gosar, Andrej 104, 105, 142
Göth, Georg 185
Göttlich, Ivan 171, 178
Grasselli, Mirko 330
Gregel, Franc 121
Gregorc, Ivan 143, 330, 332
Greiner 171
Greinitz 226, 228
Grom, Ante 262
Grubitsch 158
Gulda, Franc 171
Gusel, Adalbert 173
Gusel, Leopold 162, 174, 175
Gustinčič, Justin 180
Guštin, Alojzij 330
Guttman, Franc 156

H

Haber, Karol 162
Habig 230

Hacin, Josip 329
Halbärth 158
Hartinger, Ferdinand 162
Hartl 119
Hauptmann, A. 144
Hausmaninger, Gašper 159, 161
Heinemann, Abraham 120
Heinemann, Mojzes 120
Heinz 171, 177
Herritsch, Jožef Johann 156
Herzmann, J. 223
Herzog/Hercog 158, 160
Himmeler, Adolf 161, 171
Hladin & Dobovičnik 214
Hladin, Drago 215
Hladin, Valentin 198, 209, 214, 215, 232
Hmeljarna 223
Hofbauer, Anton 218
Hofsteter, Josef 190
Hönig, Aladar 140
Hönigmann, Ivan 202, 203, 205
Hrašovec, Juro 194
Hren, Tomaž, 63
Hribar, Dragotin 147, 219, 321
Hribar, Ivan 363
Hribar, Svetozar 142
Hubert, Maks 219, 220
Hueber, Jožef 119
Humanic/Humanik 170, 254, 267, 268
Hutter, Josip 164, 171

I

I. Samec 313
Ilič, Bogoljub 330
Importur 220
Ing. Himmler Adolf 178
Inkret & Belak 210
Ivan Legat 141

J

J. & R. Pfrimer 179
J. C. Mayer 135, 136
J. C. Mayer & Co. 135
J. J. Naglas 140
J. Zidanšek 313
Jagodič, Josip 73, 200, 205, 207, 210, 225, 232, 236, 306
Jaklič 119
Jančič, Karl 176
Janežič, Anton 372
Jarh, Albert 205, 207
Javna skladišča 262
Javno skladišče in prevozna družba 196, 233, 266
Javno skladišče nasl. 196

Jelačin, Ivan 96, 97, 125, 135, 145, 147, 199, 321, 324, 325, 328, 329, 330, 332
Jelačin, Ivan st. 331
Jellenz, Johann (Ivan) 218
Jos. Weren 214, 390
Josek, Marija 205
Jožef II., cesar 67, 119
Jugoslovanska agrumarija 175
Jul. Weiner nasl. 198, 217, 228
Julio Meinl 175, 202, 203, 204, 266
Julius Pfrimer 162
Junc, Josip 141
Junger, Frančiška 200

K

K. Hausmaninger 179
K. Loibner 313
Kabalin, Nikola 21
Kalan, Ernest 206
Kalan, Franjo 222
Kanc, Maks 256
Kantz, Janez Kristijan 121
Kapus, Franc 190
Karadordevič, Aleksander, kralj 322, 328, 329, 333
Karadordevič, družina 134, 140
Karadordevič, Marija, kraljica 148
Karbeutz, Franc 205
Karbeutz, Ivan 177, 179
Karbeutz 216, 230
Karel Bolaffio 102
Karel Veliki, kralj 52, 54
Karel VI., cesar 62, 64, 151, 189
Kastelic in drug 138
Kastner & Öhler 212, 380
Kaučič, Ed. 144
Kavčič, Josip J. 285, 325, 331, 332
Keller, Alfred 210
Keršič, Peter 180
Kham, Franc 143
Kifmann, Anton 162
King Shoe - Vremec & Turk 176
Klein, Julij 135, 138
Klemenčič, Dore 313
Kletarska zadruga 159, 179
Knez, Ivan 125, 142, 144, 321, 363
Koch, Ciril Metod 138
Kočevar, Fran 159, 161
Kokoschinegg 158, 162
Kolb & Predalič 257
Kolb, Albin 257
Kolbezen, Franc 205, 209, 212
Kolenc, Anton 205, 206

Kolenc in drugovi 202
Kolletnig 158
Kollmann, Robert 138, 218
König, Franc 216, 315
Kopušar, brata 206
Kordin, A. 143
Kormann 164
Korotan 266, 268
Kostevc, Ivan 144
Kostić, Peter 236
Kovač 362, 369
Kozina, Peter 107, 321
Kraker & Küster 159, 162
Kralj, Tone 135
Kramar & Mislej 216
Kramar, Franc 216
Kramar, Josip 221, 222
Kramer, Albert 330
Krek, Janez Evangelist 364
Krell 230
Kriehuber, Alojz pl. 154, 158,
161, 181
Kriehubers Nachfolger & Co. 159
Krisper & U 136
Krisper, Anton 122, 133, 134,
254
Krisper, Erik 134, 254
Krisper, Franja 136
Krisper, Josip/Jožef 133, 143
Krisper, Valentin 133
Krizman, Hinko 96
Krošl, Anton 365
Kuder, F. 216
Kudiš, Leo 216
Kühar & Zemljč 171, 228
Kühar, Vincenc 181
Kukovec, Vekoslav 81

L

Lager Neckermann, Flora 219
Lah, Ivan 180
Lah, Jakob 20, 164, 175
Lajnšič, Srečko 171
Lampe, Vilko 330
Le Bon Marché 20
Lečnik, Anton 220
Legat 258
Legat, Anton 369
Legat, Edvard 179, 258
Legat, Ivan 141, 179, 258
Lenard, Rado 181
Lenassi, Konrad 372
Lenko, J. 223
Leskovšek, Franc 219, 220, 231
*Lesna eksportna in industrijska
delniška družba* 266, 268
Leyler, Friderik 158

Lilleg, Alojzij 134, 329
Lininger, Alfred 190, 331
Lipič, Fran Viljem 116
Lipold, Franjo 168
Löffler, Friedrich 221
Loibner, Karl 202, 203, 205,
230, 232
Lotz, Karl 180
Luckmann, Lambert Karl 121,
122
Lukas, Franc 236
Lukič, Ana 137
Lukič, Fran 137
Lukič, Ivo 137
Lukič, Zvonimir 137
Lustkandl 157

M

M. Oset 174
M. Pšeničnik 313
Macun & Fabiani 174
Macun, Alojzij 174
Macun, Anton 176
Macy's 20
Mačkovšek, Janko 78
Maditsch, Karel 156
Mahr, Ferdinand 121, 137, 142,
221, 228, 357, 361, 362, 363,
364, 366
Mahr, Franz Jakob 362
Majaron, Danilo 12, 16, 17, 327
Majdič, Franc 321
Majdič, Peter 193, 207, 225, 228,
229, 321
Majer, Franjo 164, 176
Maksimilijan I., cesar 58, 61, 151
Maleš, Miha 257
*Mariborska eksportna hiša
Luna* 162, 163
Marija Terezija, cesarica 64, 67
Marinc, Ernest 222
Marinček, Franc 372
Marn, Rudolf 94, 95, 96, 98, 147,
148, 287, 330, 361
Martinz, Josip 158, 162, 171
Martinz in Korman 170
Marušič, Drago 98, 297, 332
Marušič, Ivan 294
Mastek, Franc 164, 176
Mastnak, Alojz 200, 205, 206
Mastnak, Ivan 209
Mataja, Viktor 383
Matheis 210
Matkovič, Petar 225
Matkovič P. & Comp. 224
May, Gerhard 227
Mayer, Emerik 135

Mayer, Emerik C. 143
Mayer, Emerik ml. 135, 254
Mayer, Jakob C. 135
Mayer in drug 135
Mayr, Jakob 155, 156
Meden, Viktor 147
Megušar, Stane 237
Meinel & Herold 312
Mejač, Ivan 144
Menis, D. 162
Merio, Ivan 158
Merkur 135, 193, 202, 225, 227,
228, 229, 261, 340, 393
Merl 119
Meštrov, Rok 205
Meuz, Alfonz 181
Miklavc 210
Miovič, Petar 179
Mirenska čevljarska zadruga 218
Mislej, Anton 216, 217, 230, 232
Mitsui 20
Močivnik in Ogrisseg 176
Močnik, Anton 203
Mohor, Štefan 156
Mohorič, Ivan 82, 96, 147, 183,
238, 321, 323, 329, 333
Mohorič, Jakob 147
Mohorjeva tiskarna 219, 220
Molan, Franjo 224
Moravec, Josip 165, 180
Moskovič, Feliks 139
Moskovič, Julij 139
Moskovič, Robert 139
Motor import 230
Motors Sales 180
Mulley, Janez Jurij 119
Mulley, Matevž 119
Murnik, Ivan 327
Murnik, Viktor 147, 321, 327
Murnik, Vladimir 364

N

*Nabavljalna zadruga državnih
uslužbencev* 17, 167, 173,
208, 249
Naglas, Helena 140
Naglas, Jakob Jožef 140
Naglas, Viktor 140
Naglas, Viktor ml. 140
Natlačen, Marko 98, 142
Neger 180
Novak, F. 180

O

Ogrin, Gustav 322
Ogrin, Ivan 147, 321
Ogris, Albin 109, 111

Ogrisseg 158
Olup 254
Orient 266, 268
Oset, Miloš 164, 169, 174, 178
Oskar Ebenspanger 102
Osrednja vinarska zadruga 142

P

Pacchiaffo & Knez 220
Pacchiaffo, Franc 220
Pachner, Roman 158
Pajk, Karol 209, 215, 254
Pajnič, Dana 135
Paš, Anton 164
Pauernfeindt, Wolf 190
Pavlin, Ciril 147
Pavlin, Fran 95, 147
Pečar, Ivan 256
Peko 107, 176, 218
Perc, Martin 199
Perdan, Josip 144
Perhavec, Jakob 179
Pessl, Karl 159
Petek, Anton 209, 216
Peter Majdič Merkur 193, 228, 229
Petričič, Vaso 137
Petz 119
Pfrimer, Julij 159, 161, 182
Pfrimer, Robert 159
Pibrovc, Rudolf 235
Pik, Mihael 216
Pillersdorf, Franz von 67
Pinter & Lenard 164, 165, 171, 181
Pinter, Ferdo 181, 183
Pipuš, Radoslav 160, 183
Pirchan, Gustav 158, 162
Pirkmajer, Otmar 293
Plahuta 236
Platzer, Andrej 177
Platzer, Anton 190
Platzer 171
Plavc, Terezija 205
Plečnik, Josip 322
Pless, Ivan 235, 294
Pocajt, Franc 199
Podgoršek, Anton 237
Podlies(s)nig, Alojz 171
Podliessnig, Anton 177
Polanec, Maks 178
Popovič, Dragoljub 330
Poschky, Franc 190
Poš, Anton 176
Praprotnik, Avgust 147
Preac, Janko 176
Predalič, Stane 258

Pregrad, Ivan 20, 164, 173, 175
Přemysl, Otokar II., kralj 57
Prešeren, France 362
Prica & Kramar 216
Prica, Emanuel 216
Pristou & Bricelj 210
Prvi mestni mlin 226
Pšeničnik, Miloš 198, 209, 210, 212, 215, 230
Puc, Dinko 98, 330, 332
Pugel & Rossmann 159, 161, 162, 179
Putan, Adolf 209

Q

Quandest 158

R

R. Miklavc 137
R. Ranzinger 261
Rack, Jožef 156
Radio 258
Radio Maribor 179
Radio Starkel 179
Radioval 225
Rakusch, Daniel 189, 190, 193, 198, 217, 225, 226, 227, 228, 307, 315
Rakusch, Josef Vital 225
Rakusch, Julius 226, 228, 231
Rakusch, Wilhelm 217, 226
Ramovž, Jakob 296
Rasch, Fritz 219
Ratej, Fran 99
Rauch, Reinhold 217
Rauch 217
Raumgartner, Janez 122
Rauscher 162
Ravnihar, Vladimir 192
Ravnikar 230
Ravnikar, Božidar 200, 207, 232
Ravnikar, Ivan 202, 205, 206, 207, 231, 232, 236
Rebek, Ivan 321
Rebek, Josip 321, 332
Recher, Nikolaj 122
Regula, K. 223
Regvat 252
Reibauer 157
Resch, Peter 367
Ripšl 190
Robida, Adolf 362, 367
Rode, Anton 119
Roglič, Drago 176
Rosner, Marko 171
Roš, Franjo 343
Rožman, Gregorij 332

Rudolf I., kralj 57

S

Sadjarska in vinarska šola 179
Sager, Ivan 216
Sajovic, Ivan 296
Salmič, Rafael 220, 221
Salus 133, 266, 268
Samec, Ivan 137, 330
Sanitas 221, 257
Sax, Hinko 177
Scheidbach 171, 177
Schell, Jakob pl.
Schellenburg 62, 63
Scheriau, Ivan 156
Schmidl, G. 223
Schmidt, Ferdinand Josef 121
Schmidt, Ferdinand Melhior 137
Schmidt, Rupert 175
Schneider & Verovšek 143
Schramm 230
Schrautzer, Emil 138
Schrei 158
Schulz, Franc 156
Selfridge 20, 339, 340
Serneck (Sernitz) 119
Serneck, Dušan 98, 329, 333
Serneck, Vladimir 160, 183
Sič, Franjo 365
Sigmundt, Friedrich 136
Singer 225, 258
Skaberne, Avgust 137, 254
Skaberne, Edvard 137, 254
Skaberne A. & E. 137
Skladišče Berndorf 177
Sladkor 133, 207
Slavija 267
Slodnjak, Anton 365
Slovenia-Transport 261
Slovenska trgovska d.d. 266
Smertnik, Josip 163, 180, 191, 222, 223, 327
Smrekar, Hinko 257, 394
Sodin, Blaž 208
Sombart, Werner 395
Souvan, Franc Ksaver 122, 125, 144, 254, 298
Stare, Leo 330
Starec, Franjo 229
Staudinger, Friderik 159
Steiner, Robert 175
Steinwender 119
Stember, Mihael 190
Stergar, Alfons 174
Stermecki 20, 21, 96, 189, 198, 209, 210, 211, 212, 213, 230, 311, 313, 380, 392

Stermecki, Rudolf 93, 99, 195,
198, 209, 210, 211, 231, 232,
236, 254, 292, 321, 325, 329
Stiger, Gustav 200, 202, 205, 206,
208, 223
Stiger, Werner 208
Stora 267, 268
Straschill & Felber 159, 180
Straschill, Anton 159
Strupi, Franc 217, 218, 230
Sunko 190
Svetla 267, 268
Szalay, A. 143

Š

Šafar, Slavko 205, 232
Šantel, Saša 312
Šarabon, Andrej 144, 261
Šarabon, Vinko 362, 367
Šmuc, Joško 141
Šoštarič, Ivan 164, 171
Šraj, Josip 176
Šraj in Mastek 170
Štajerska sadjarska zadruga 179
Štajerska vinarska zadruga 179
Šubic, Ivan 147, 321
Šubic, Mirko 332
Šubic, Vladimir 332
Šuklje, Milan 147, 321
Šumer, Avgust 215, 232
Šumer, Martin 215
Šumi, Franc 321
Šušteršič, Ivan 192
Švegelj, Ivan Krizostom 333

T

Ta-ta 21
Tašker 210
Teggetthof, Wilhelm von 171
Tehnik 140
Terpinc, Fidelis 122
Textilia 267, 268
Thür, Ivan 171, 256
Tiskarna sv. Cirila 177
Tiskovna zadruga 177
Tišov (Tischau) 119
Tivar 139, 175
Toggenburg, Georg Otto von 25
Tomažič, Franc 322
Tomšič, Lovrenc 119
Tosti, Avgust 323
Tramscheg, Matilda 224
Traun & Stiger 208
Traun, Karl 230, 231
Triglav 267, 268
Triumph Auto-Magneto 180

Trpin 175
Trstenjak, Dragotin 99
Tscharre, Josip 179
Tscheligi, Andrej 154
Tuma, Henrik 17, 327
Turk, Josip 261
Twickel, Pij 159

U

Ujčič, Josip 302
Ulčakar, Josip 327, 357
Umek, Anton 210
Union 194, 206
Urbanc 20, 136
Urbanc, Feliks 96, 136, 143
Urbančič, Valentin A. 310
Urbanič, J. 174
Urch, Franc 198, 209, 218
Ustanova Robert Kollmann 138

V

V. Brauns 313
V. Hladin 215, 313
Vaso Petričiča nasl. I. Samec 137
Vavpotič, Ivan 257, 313
Vehovar, Franc 210, 321
Verlič, Anton 133
Verlič, Josip 134
Verovšek, Jurij 143, 144
Vidic, Friderik 209, 216, 230
Vidmar, Stane 21
Vidovič 164
Vinaria 267, 268
Vinocet 135
Vogelnik, Adolf 240
Vogl, Franz 154
Vogou 119
Volka 267, 268
Vošnjak, Josip 192
Vrančič, Janko 237, 355
Vrtovec, Filip 221, 230

W

Waldreich, Caharija 62
Weiler 171
Weitenhiller, Friderik 119
Weixl, Vilko 159, 164, 167, 171,
177, 182, 183, 184, 321, 325,
329
Welser 49
Wenig, Anton 158
Weren, Josip 198, 209, 210, 212,
213, 231, 390
Wesiak, Karl 180
Westen 295
Westen, Avgust 321

Windischer, Fran 42, 107, 147,
274, 297, 321, 322, 327, 329,
330, 331
Wogg, Viktor 200, 202, 203,
205, 206
Wundsam 158

Z

Zadružna klet 142
Zaloga petroleja Styria 194
Zamparutti, Roza 203
Zangger, Dušan 202, 203, 205
Zangger, Franz 200, 203, 336
Zangger, Fritz 203, 336
Zangger, Robert 206
Zavod za vnovčevanje
hmelja 223
Zavrtnik 160
Združene mlekarne 267, 268
Zehall, Fr. 325
Zelenik, Fran 329
Zelenko, Ernst 180
Zergolil, Franc 63
Zetter 119
Znanstveni zavod prof. dr. F.
Brösslera 267
Zois, Michelangelo 62, 113, 119
Zorrer, Anton 154
Zupan, Miroslav 332
Zupanec, Urban 144

Ž

Železnik 159
Žerjav, Gregor 148
Žibert, Anton 139
Žibert A. 139
Žic, Ivan 224
Žitarica 171
Živković, Petar 333

KAZALO GRAFOV

Graf 1: Obseg evropskega izvoza (v %)	79
Graf 2: Zunanja trgovina Jugoslavije v letih 1919–1939	83
Graf 3: Izvozna trgovina iz Dravske banovine leta 1934	84
Graf 4: Delež jugoslovanskega prebivalstva, zaposlenega v industriji in obrti (v %)	88
Graf 5: Struktura zaposlenih v Jugoslaviji po gospodarskih panogah leta 1931	97
Graf 6: Prijave in odjave trgovinskih obratov v Sloveniji v letih 1923–1928	109
Graf 7: Razpršenost trgovinskih podjetij v Sloveniji v dvajsetih letih (1919–1928) (v %)	109
Graf 8: Razmerje med številom prebivalstva in številom trgovinskih obratov v treh slovenskih mestih leta 1926.....	110
Graf 9: Registriranje trgovinskih družb v Sloveniji v letih 1919–1928	112
Graf 10: Pregled zaposlenih in vzdrževanih oseb po panogah v Ljubljani (v %)	115
Graf 11: V Ljubljano priseljeni trgovci s slovenskega ozemlja v 19. stoletju.....	129
Graf 12: Zaposlene in vzdrževane osebe v Ljubljani v letih 1880–1931 po dejavnostih.....	130
Graf 13: Zaposlene in vzdrževane osebe v ljubljanski trgovini v obdobju 1880–1931 po spolu	131
Graf 14: Razmerje med vsemi trgovinskimi obrati in trgovinami z mešanim blagom leta 1926	132
Graf 15: Gibanje članstva v ljubljanskem gremiju trgovcev v letih 1910–1930.....	144
Graf 16: Zaposlenost mariborskega prebivalstva po panogah leta 1931 (v %)	154
Graf 17: Rast števila trgovcev v Mariboru v obdobju v drugi polovici 19. in začetku 20. stoletja	158
Graf 18: Gibanje števila trgovinskih obratov v Mariboru v letih 1918–1935	166
Graf 19: Razmerje med vsemi trgovinskimi obrati in trgovinami z mešanim blagom leta 1926	172
Graf 20: Poklicna struktura celjskega prebivalstva med svetovnima vojnama (v %)	197
Graf 21: Struktura zaposlenih v trgovinah na Celjskem leta 1937.....	198
Graf 22: Razmerje med vsemi trgovinskimi obrati in trgovinami z mešanim blagom leta 1926	205
Graf 23: Gibanje članstva v celjskem trgovskem gremiju med svetovnima vojnama	234
Graf 24: Specializiranost slovenske trgovine leta 1926	239
Graf 25: Stečaji in poravnave v desetletju 1919–1928	242
Graf 26: Poklicna sestava prebivalstva Slovenije in Jugoslavije leta 1921 (v %).....	243
Graf 27: Poklicna sestava prebivalstva Slovenije in Jugoslavije leta 1931 (v %).....	244
Graf 28: Zaposleni po osnovnem poklicu v posameznih jugoslovanskih pokrajinah 1931. leta.....	245
Graf 29: Poklicna statistika v Sloveniji po okrajih leta 1931 (v %)	246
Graf 30: Delež prebivalstva treh slovenskih mest po posameznih panogah (v %) leta 1931	247
Graf 31: Gibanje števila obratov na območju ljubljanske Zbornice TOI v letih 1918–1938	251
Graf 32: Nove trgovinske družbe na Slovenskem v letih 1919–1928	264
Graf 33: Trgovinske družbe, nastale v desetletju 1919–1928, glede na sedež poslovanja	264
Graf 34: Razporejenost trgovinskih družb v Ljubljani, Mariboru in Celju.....	265
Graf 35: Vpliv gospodarske krize na število trgovinskih obratov.....	275
Graf 36: Indeks cen v slovenski in svetovni trgovini v letih 1926–1931	276
Graf 37: Stanje trgovinskih obrti v Sloveniji v obdobju 1919–1938	277
Graf 38: Gibanje števila trgovinskih obratov pred in po gospodarski krizi v Sloveniji	278
Graf 39: Nihanje števila trgovin z mešanim blagom v prvi polovici tridesetih let	278
Graf 40: Prijave med trgovinskimi obrati različnih strok.....	279
Graf 41: Odjave med trgovinskimi obrati različnih strok.....	280
Graf 42: Nastanek novih trgovinskih družb v Sloveniji v letih 1926–1938	280
Graf 43: Vpisi novih podjetij v Mariboru med svetovnima vojnama	281
Graf 44: Vpisi novih trgovinskih družb v Celju v letih 1926–1941	282
Graf 45: Izbrisi trgovinskih podjetij v Sloveniji v letih 1926–1938	283
Graf 46: Izbrisi podjetij celjskega trgovinskega registra v letih 1926–1941	283
Graf 47: Stečaji in prisilne poravnave v Sloveniji med svetovnima vojnama	284
Graf 48: Delež delavcev, zaposlenih v trgovini in storitvenih dejavnostih pred in po gospodarski krizi	286
Graf 49: Struktura zaposlenih v slovenski trgovini leta 1940	315
Graf 50: Razmerje med pomočniki in vajenci leta 1939 v Sloveniji	316
Graf 51: Starostna struktura zavarovancev OUZD, zaposlenih v trgovini leta 1931	348
Graf 52: Povprečno število zavarovancev po strokah v Sloveniji.....	351
Graf 53: Razmerje med moško in žensko populacijo na dvorazrednih trgovskih šolah	359
Graf 54: Trgovska nadaljevalna šola v Mariboru	368
Graf 55: Protokolirana podjetja v Sloveniji med svetovnima vojnama	378

KAZALO TABEL

Tabela 1: Statistika trgovinskih strok v Ljubljani, Mariboru in Celju v letih 1902, 1912 in 1925.....	108
Tabela 2: Struktura trgovine v treh največjih slovenskih mestih leta 1931.....	111
Tabela 3: Promet ljubljanske carinarnice v letih 1925–1937 (v din).....	126
Tabela 4: V ljubljanski trgovini zaposlene osebe glede na status.....	132
Tabela 5: Število razstavljalcev in obiskovalcev na Ljubljanskem velesejmu v dvajsetih letih.....	149
Tabela 6: Proizvodni, trgovinski in prometni obrati v Celju leta 1902.....	186
Tabela 7: Aktivno in vzdrževano prebivalstvo v trgovinski stroki v letih 1890–1931.....	241
Tabela 8: Poklicna struktura slovenskega in jugoslovanskega prebivalstva leta 1931.....	244
Tabela 9: Prebivalstvo Slovenije in Jugoslavije po glavnem poklicu leta 1931.....	246
Tabela 10: Razmerje med gostoto prebivalstva in trgovinskimi obrati v treh slovenskih mestih.....	249
Tabela 11: Delniške družbe, ki so se ukvarjale s trgovino, leta 1928.....	266
Tabela 12: Gibanje trgovinskih družb v letu 1927.....	269
Tabela 13: Gibanje trgovinskih družb v letu 1928.....	270
Tabela 14: Gibanje trgovinskih družb v letu 1929.....	270
Tabela 15: Razmerje med prebivalci in trgovinskimi obrati v desetletju 1925–1935.....	279
Tabela 16: Aktivno prebivalstvo s področja prometa in trgovine pred prvo svetovno vojno.....	304
Tabela 17: Pomočniki in vajenci v Sloveniji leta 1939.....	317
Tabela 18: Zaposleni v celjski trgovini leta 1935.....	318
Tabela 19: Mezde v slovenski trgovini leta 1934 (v din).....	335
Tabela 20: V trgovinske registre vpisani podatki po letu 1906.....	377

SEZNAM OKRAJŠAV

BDP = Bruto domači proizvod
CZ = Celjski zbornik
ČZN = Časopis za zgodovino in narodopisje
d.d. = Delniška družba
d. z o. z. = Družba z omejeno zavezo
ES = Enciklopedija Slovenije
JiČ = Jugoslovanski istorijski časopis
JNS = Jugoslovanska nacionalna stranka
JRZ = Jugoslovanska radikalna zajednica
JTD = Javna trgovinska družba
KID = Kranjska industrijska družba
OUZD = Okrožni urad za zavarovanje delavcev
Minister TOI = Minister za trgovino, obrt in industrijo
MnZC = Muzej novejše zgodovine Celje
MNZS = Muzej novejše zgodovine Slovenije
NB = Narodno blagostanje
NGV = Narodnogospodarski vestnik
PAM = Pokrajinski arhiv Maribor
PNZ = Prispevki za novejšo zgodovino
PZDG = Prispevki za zgodovino delavskega gibanja
SBL = Slovenski biografski leksikon
SNZ = Slovenska novejša zgodovina
STV = Slovenski trgovski vestnik
SSKJ = Slovar slovenskega knjižnega jezika
SUZOR = Osrednji urad za zavarovanje delavcev v Zagrebu
TPD = Trboveljska premogokopna družba
TT = Trgovski tovariš
ZAC = Zgodovinski arhiv Celje
ZAL = Zgodovinski arhiv Ljubljana
Zbornica TOI = Zbornica za trgovino, obrt in industrijo
ZČ = Zgodovinski časopis

Izid znanstvene monografije sta podprla
Javna agencija za knjigo RS in Muzej novejše zgodovine Celje.

JAK | JAVNA AGENCIJA ZA KNJIGO REPUBLIKE SLOVENIJE
SLOVENIAN BOOK AGENCY

m n z c 50^{let}

Z oživljanjem predmetov in njihovih zgodb razjasnujemo
preteklost, pomagamo pri razumevanju sedanjosti in
soustvarjamo prihodnost. *Dobrodošli* v prostoru spoznavanja,
učenja, druženja in razmišljanja.

Na ovitku:

Izložba celjske trgovine, 1933, foto: Josip Pelikan (MnZC);

Nabavljalna zadruga državnih uslužbencev v Celju, trideseta leta 20. stol. (MnZC);

Ljubljana, Slovenska cesta, 1941 (ZAL);

Maribor, Glavni trg, ok. 1930 (PAM);

Celje, Prešernova ulica, dvajseta leta 20. stol., foto: Josip Pelikan (MnZC);

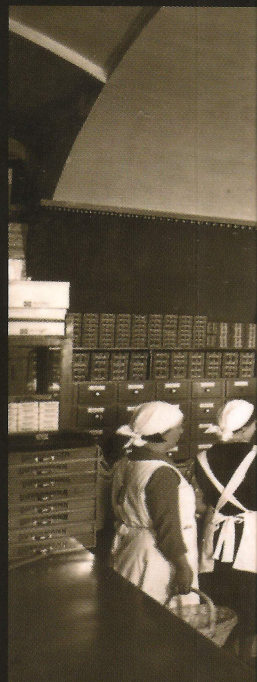
Merkur, dopis Petra Majdiča (M. P.).

Marija Počivavšek v znanstveni monografiji predstavlja raziskavo zgodovinske vloge trgovine v Sloveniji kot ene najpomembnejših gospodarskih panog. S pomočjo interpretacije zgodovinskih virov in literature ter še neobdelanega arhivskega gradiva analizira stanje in razvoj trgovine na Slovenskem v prvi polovici 20. stoletja. Glavni del raziskave je sicer zamejila na čas med obema svetovnima vojnama, vendar jo je s prikazom razvoja trgovine v 19. stoletju vsebinsko in metodološko kvalitetno vpeljala v obravnavano obdobje. Zato raziskava predstavlja tudi razvojno primerjavo s predhodnimi obdobji. Avtorica si je zadala, da področje, ki je bilo pomanjkljivo oziroma necelovito ali le posamezno raziskano, razišče in zapolni; z monografijo je namen v celoti dosegla. Številna vprašanja, ki doslej niso bila raziskana, je podrobneje proučila in dopolnila tudi z novimi viri. Zgoščeno, izvirno in zrelo napisano znanstveno delo predstavlja razvoj in strukturo ter položaj trgovine v slovenskem nacionalnem in gospodarskem prostoru. Predstavljeni rezultati trgovinske dejavnosti ter njene gospodarske in socialne vloge pomagajo premostiti vrzeli v slovenskem gospodarskem zgodovinopisju obravnavanega obdobja in prispevajo k celovitejši podobi in predstavitvi življenja Slovencev v prvih desetletjih prejšnjega stoletja.

izr. prof. dr. Mitja Ferenc

Z drugačnim pristopom napisana monografija presega dosedanje vsebine in načine v historičnem raziskovanju razvoja trgovine; tako zasnovana raziskava je izvirno delo. Prav tako gre za izviren pristop v raziskovalni implementaciji problematike trgovine v kontekstu modernizacijskih tendenc slovenske družbe v času med obema vojnama. Tak pristop v metodološkem pogledu dopolnjuje v slovenskem zgodovinopisju redko uporabljan princip komparativnosti. Pridobljena obsežna historična empirija je avtorici z uporabo ustreznega analitičnega instrumentarija omogočala interpretativno razločevanje procesov diferenciacije in segmentacije trgovinske dejavnosti pri Slovencih v okvirih jugoslovanskih meja. Interpretacije, ki jih je analitično razvila v svoji monografiji, predstavljajo pomembno dopolnitev in razširitev raziskovanja zgodovine med obema vojnama. Monografija tako potrjuje sinhronost in/ali medsebojno pogojenost različnih stopenj modernizacije posameznih panog znotraj nacionalne ekonomije, hkrati pa se glede na spoznanja uvršča ob bok drugim raziskavam, ki potrjujejo intenziviranje procesne dinamike na področjih ekonomskega in socialnega razvoja, socialne modernizacije in reprezentacije življenjskih stilov ter kulturnopolitičnega razvoja.

prof. dr. Žarko Lazarević



zgodovini . ce

978-961-6845-03-8



9 789616 845038 >

Cena 19 EUR